

სსიპ აჭარის მუზეუმი

მუზეუმი და გლობალიზაციის
სამეცნიერო ჟურნალი

III

MUSEUM AND GLOBALIZATION
SCIENTIFIC JOURNAL

E-ISSN: 2960-9526

ISSN: 2960-9518

ბათუმი
2021
BATUMI

მუზეუმი და გლობალიზაცია
საერთაშორისო ჯონფეხიანსიის მასწავლები

(ბათუმი, 5 - 7 ნოემბერი, 2021)

**Museum and Globalization
International Conference**

(Batumi, November 5-7, 2021)

შპრნაღის DOI: <https://doi.org/10.52340/mg2023>

E-ISSN: 2960-9526

ISSN: 2960-9518

ბათუმი

BATUMI

2021

UDC (უაკ) - 069:327
მ-91

მთავარი რედაქტორი: თამარ შალიკაძე

სსიპ აჭარის მუზეუმის სამეცნიერო და საგამომცემლო საქმის კურატორი

Editor chief: Tamar Shalikadze

Kurator of Scientific and Publishing of the Ajara Museum

სარედაქციო კოლეგია:

თ. ზოიძე - სსიპ აჭარის მუზეუმის დირექტორი

T. Zoidze - Director of LEPL Ajara Museum

Editors of the Volume:

ო. გოგოლიშვილი - ხარიტონ ახვლედიანის მუზეუმის მმართველი

O. Gogolishvili - Manager of the Khariton Akhvlediani Museum of Ajara

ე. კახიძე - ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის მმართველი

E. Kakhidze - Manager of the Archaeological Museum of Batumi.

თ. შალიკაძე - სსიპ აჭარის მუზეუმის სამეცნიერო და საგამომცემლო საქმის კურატორი

T. Shalikadze - Kurator of Scientific and Publishing of the Ajara Museum

თ. ლომთათიძე - ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის საინფორმაციო საარქივო და საგამომცემლო საქმის კოორდინატორი

T. Lomtadze - Ajara Museum, coordinator of informacion, archival, scientifica scientific work

ISBN 978-9941-8-4698-4

2021 წლის 5-7 ნოემბერს, აჭარის სამუზეუმო გაერთიანების ინიციატივით გაიმართა საერთაშორისო ონლაინ კონფერენცია თემაზე: „მუზეუმი და გლობალიზაცია». კონფერენციაში მონაწილეობა მიიღეს როგორც აკადემიური ხარისხის მქონე პირებმა, ასევე, დოქტორანტებმა და მაგისტრანტებმა. კონფერენციის მუშაობა წარიმართა რამდენიმე თემატურ სექციაში: არქეოლოგია, ეთნოლოგია, ისტორია, ხელოვნება, კულტურული ტურიზმი და სამუზეუმო მენეჯმენტი.

კონფერენციაზე მოხსენებები წარმოადგინეს როგორც ქართველმა, ასევე უცხოელმა მეცნიერებმა და სამუზეუმო დარგის სპეციალისტებმა. კონფერენციის თემატიკა მრავალფეროვანი იყო. განხილულ იქნა საყურადღებო საკითხები, როგორც ჰუმანიტარული, სოციალური და მომიჯნავე დარგების, ასევე, სამუზეუმო მენეჯმენტისა და კულტურული ტურიზმის მიმართულებით. მოხსენებებში წარმოდგენილი იქნა არაერთი მეცნიერული სიახლე, გაიმართა დისკუსიები მუზეუმების წინაშე მდგარი გამოწვევებისა და სამომავლო პერსპექტივების შესახებ. წინამდებარე კრებულში წარმოდგენილია კონფერენციაზე წაკითხული მოხსენებები. ვიმედოვნებთ, კონფერენციის ჩატარება ტრადიციად იქცევა და კონფერენციის მასალები სამეცნიერო წრეებისა და ფართო საზოგადოების დიდ ინტერესს გამოიწვევს.

On November 5-7, 2021, an international online conference was held on the topic: «Museum and Globalization», which was initiated by Ajara Museum. The conference was attended by the academic degree holders, as well as doctoral and master students. The conference was organized in several thematic sections: Archaeology, Ethnology, History, Art, Cultural Tourism, Museum Management.

Reports were presented at the conference by both Georgian and foreign scientists and museum specialists. The topics of the conference were varied. Considerable issues were discussed in the humanitarian, social and other related fields, as well as in museum management and cultural tourism. Numerous scientific innovations were presented in the reports, discussions were held on the challenges faced by museums and future perspectives. This collection presents the papers read at the conference. We hope that the conference will become a tradition and that the conference materials will be of great interest to the scientific community and the general public.

სარჩევი

Table of Contents

ისტორია

თამარ ცაგარელი

სახლ-მუზეუმები გლობალიზაციის პროცესში

Tamar Tsagareli

House-museums in the process of globalization

ჯემალ კარალიძე

რუსეთის გეოპოლიტიკა XVI საუკუნეში და საქართველო.....

Jemal Karalidze

Geopolitics of Russia in the XVI century and Georgia.....

კახა სურგულაძე

შალვა ვარდიძე - დავიწყებული გმირი.....

Kakha Surguladze

Shalva Vardidze - A forgotten hero.....

იზოლდა ბელთაძე

სიმბოლოები შუა საუკუნეების ინგლისის წყაროებში.....

Izolda Beltadze

Symbols in medieval English sources.....

ქეთევან ფუტყარაძე

რელიგიის როლი მოსწავლის სამოქალაქო ცნობიერების

ფორმირებაში.....

Ketevan Putkaradze

The role of religion in shaping the student's civic consciousness.....

ჰარუტიუნ ხუდანიანი

საქართველოს ს. ჯანაშიას სახელობის ეროვნული მუზეუმის

ურარტული კოლექციის ისტორია, არსებული მდგომარეობის

შენარჩუნება და შენიშვნები.....

Harutyun Khudanyan

The Urartian Collection of the Georgian National Museum after

S. Janashia: History, current state of preservation and remarks on it.....

ოთარ გოგოლიშვილი

ევგენი ვეიდენბაუმი აჭარის შესახებ.....

Otar Gogolishvili

Eugene Weidenbaum about Ajara.....

კახა კვაშილავა

ერთი ახალი ოსმალური დოკუმენტი XVIII საუკუნის მიწურულის
აფხაზეთის შესახებ.....

Kakha Kvashilava

One new Ottoman document about Abkhazia at the end of the XVIII century.....

ბეჟან ხორავა

XX საუკუნის 30-იანი წლების აფხაზეთის კულტურის ისტორიიდან (ახალი
საარქივო მასალების მიხედვით).....

Bezhan Khorava

From the history of Abkhazian culture in the 30s of the XX century (according
to new archival materials).....

ინგა გოგიბერიძე

ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის კულტურის ისტორიიდან

Inga Gogiberidze

Research on the Culture House building at Batumi Oil Refinery.....

თამაზ ფუტყარაძე

1920 წლის 13 ნოემბრის ხელშეკრულება და ტერიტორიის გაფართოების
სომხური გეგმები.....

Tamaz Putkaradze

Treaty of 13th of November, 1920 and Armenian plans for territorial expansion.....

ნუგზარ ზოსიძე, ანა ვარშანიძე

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს (ბათუმის ოლქი) პოლიტიკური
ცხოვრება XX საუკუნის 10 - იან წლებში.....

Nugzar Zosidze, Ana Varshanidze

Political life of South-West Georgia (Batumi district) in the 10s of the XX century..

ლიკა ბოლქვაძე

ალექსანდრე ამილახვარი, როგორც პოლიტიკური ფილოსოფიის
ფუძემდებელი

Lika Bolkvadze

Alexander Amilakhvari as the founder of political philosophy.....

მარიამ ცეცხლაძე

ეთნიკური უმცირესობების საქართველოში მოხვედრის წინამძღვრები.....

Mariam Tsetskhladze

Leaders of the arrival of ethnic minorities in Georgia.....

როზეტა გუჯეჯიანი

მუზეუმების როლი ქართულ ხალხურ დღესასწაულთა რევიტალიზაციის
საქმეში.....

Rosetta Gujejian

The role of museums in the revitalization of Georgian folk holidays.....

ქეთევან ხუციშვილი

მუზეუმის მნიშვნელობა თანამედროვე სამყაროში (ღია ცის ქვეშ
ეთნოგრაფიული მუზეუმების მაგალითი).....

Ketevan Khutsishvili

The Importance of the Museum in the Modern World (The Case of the Open Air Ethnographic Museums).....

ირინა უგრეხელიძე, ნონა ქარციძე, ელისო ჩუბინიძე

XVI-XIX საუკუნეების გერმანულ წყაროებში ასახული ქართული

ჩაცმულობა.....

Irina Ugrehelidze, Nona Kartsidze, Eliso Chubinidze

Georgian attire reflected in German sources of XVI-XIX centuries.....

ელნურ ლატიფ ჰასანოვი

განჯის ხალიჩები, როგორც ეთნოტურიზმისა და მუზეოლოგიის ნიმუშები..

Hasanov Elnur Latif

Research of Ganja carpets as samples of ethnotourism and museology.....

ნინო ხარჩილავა

წყლის კულტთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებანი (გალის რაიონის

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით).....

Nino Kharchilava

Traditions related to water cult (according to the ethnographic materials of Gali district).....

თამილა ლომთათიძე, მანუჩარ ლორია

ვიზუალური ეთნოგრაფიული მასალა სამუზეუმო სივრცეში (21-ე

საუკუნის გამოწვევები).....

Tamila Lomtadze, Manuchar Loria

Visual Ethnographic Data in Museum Space (The Challenges of the 21st Century)..

აჩვენებლობა

გურამ ჩხატარაშვილი, ვალერი მანკო

ნეოლითური რევოლუცია: გლობალური საინფორმაციო სისტემების შექმნის პროცესი.....

Guram Chkhatarashvili, Valery Manko

The Neolithic Revolution: the process of creating of global information systems.....

ჯონი აფაქიძე, სვენდ ჰანსენი

ადრებრინჯაოს ხანის დასასრულის ორი განძი ყუამილიანი ცულებით

დასავლეთ საქართველოდან.....

Joni Apakidze, Svend Hansen

Two treasures from the end of the early Bronze Age with tubular axes from West Georgia.....

ნანა ხახუტაიშვილი, რევაზ პაპუაშვილი, გურამ ჩხატარაშვილი

სხალთა - აჭარისწყლის ხეობის რკინის მეტალურგიული კერა (ახალი

არქეოლოგიური აღმოჩენების შუქზე)

Nana Khakhutaishvili, Revaz Papuashvili, Guram Chkhatarashvili

Skhalta-Ajaristskali gorge iron metallurgical center (in the light of new archaeological discoveries).....

ეველინა კრავჩენკო

ადრეული რკინის ხანის ყირიმის ტომების რელიგია და კულტები.....

Evelina Kravchenko

Religion and cults of Crimean tribes of the Early Iron Age.....

დიმიტრო პეფტიტსი

გეომეტრიული ორნამენტის სემანტიკის პრობლემები ადრეულ რკინის ხანაში.....

Dmytro Peftits

The problem of geometric ornamentation`s semantics at the beginning of Early Iron Age.....

ემზარ კახიძე

2021 წლის ფიჭვნარის არქეოლოგიური გათხრების წინასწარული ანგარიში.....

Emzar Kakhidze

2021 Preliminary Report of Pichvnari Archaeological Excavation.....

მაია ჭიჭინაძე, ელისო ყვავაძე

პალინოლოგიის მნიშვნელობა ფიჭვნარის სამაროვნების - „მკვდართა ქალაქის“ კვლევაში.....

Maia Chichinadze, Eliso Kvavadze

The importance of palynology in the study of Pichvnari cemeteries - “The City of Dead”.....

მირანდა თურმანიძე

ძვ.წ. IV ს. კოლხური სამარხებიდან მომდინარე არქეოლოგიური არტეფაქტები.....

Miranda Turmanidze

Archaeological artefacts from Colchian cemeteries of the IV century B.C.

თამარ შალიკაძე

ყავისფერკეციანი დოქები მზისა და მთვარის გამოსახულებით (ქობულეთ-ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანი).....

Tamar Shalikadze

Brown clay jugs with a representation of the sun and the moon (Kobuleti-Pichvnari Hellenistic period cemetery).....

მარიკა იზორია, გია ნადირაშვილი

ხოხბის გამოსახულებიანი ჯამის სემანტიკა.....

Marika Izoria, Gia Nadirashvili

Semantics of the bowl depicted by pheasant.....

შოთა მამულაძე, კახაბერ ქამადაძე, თათული მოწყობილი

გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში 2021 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები

Shota Mamuladze, Kakhaber Kamadadze, Tatuli Motskobili

Main results of archaeological excavations carried out in 2021 in the south-western part of Gonio-Apsaros Fortress.....

დავით მინდორაშვილი

ახალი აღმოჩენები პეტრა-ცხისძირიდან.....

Davit Mindorashvili

New discoveries from Petra-Tsikhisdziri.....

ნარგიზ სურმანიძე, ტარიელ ებრაღიძე, ლაშა ასლანიშვილი

უახლესი აღმოჩენები მერისის ხეობიდან.....

Nargiz Surmanidze, Tariel Ebralidze, Lasha Aslanishvili

The latest discoveries from the Merisi Valley.....

იზოლდა დუმბაძე, ვაჟა ფარტენაძე

ზესოფელის მარანი.....

Izolda Dumbadze, Vazha Partenadze

Zesopheli cellar.....

ხელნაწილი

ერმინე მაღრაძე

საქართველოში გვიან შუა საუკუნეებში არსებული წერილობითი მასალები ფერადი დეკორატიული მინის წარმოებაზე ვახტანგ VI ტრაქტატის „წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიისა ქმნის“ მაგალითზე.....

Ermine Maghradze

Written materials on the production of coloured decorative glass in Georgia in the late Middle Ages on the example of Vakhtang VI's treaty „A book on the mixing of oils and the creation of chemistry“

კულტურული ტურიზმი, სამუზეუმო მუზეუმებს

ნინო სულავა, ინგა ესვანჯია

ექსპოზიციის იდეა – ანტიკური ხანის ცხეთის სამაროვნის რეკონსტრუქცია ღია ცის ქვეშ.....

Nino Sulava, Inga Esvanjia

The idea of the exposition - reconstruction of the ancient Tskheti cemetery in the open air.....

ნინო სულავა, ნინო ოკრუაშვილი

კონცეფცია დეხვირის „არქეოლოგიურ - ეთნოგრაფიული მუზეუმის ღია ცის ქვეშ“ პრევენციული სამუშაოები და ადგილობრივი მოსახლეობის როლი.....

Nino Sulava, Nino Okruashvili

Concept Preventive works of Dekhviri «Archaeological-Ethnographic Museum in the open air» and the role of the local population.....

თემური ზოიძე

კულტურული ტურიზმი და პოსტკოვიდური გამოწვევები.....

Temuri Zoidze

Cultural Tourism and Post-Covid Challenges.....

ლედი ძნელაძე, რომან მამულაძე

ახალი ტურისტული მარშრუტი – „თედო სახოკიას გზა“

Ledi Dzeladze, Roman Mamuladze

New tourist route - «Tedo Sakhokia Road».....

ანა კალანდია

ტურისტული გზამკვლევების და ბროშურების ენობრივი თავისებურებები..

Ana Kalandia

Linguistic features of travel guides and brochures.....

თამარ ცაგარელი

სახლ-მუზეუმები გლობალიზაციის პროცესში.....

Tamar Tsagareli

House-museums in the process of globalization.....

ინა კარელიძე

მუზეუმ-ნაკრძალების განვითარების სტრატეგიული მიმართულებები
(უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალის
მაგალითზე).....

Ina Karelidze

Strategic directions of museum-reserve development (on the example of Up
listsikhe historical-architectural museum-reserve).....

ლანა ბურკაძე

მუზეუმის როლი ყოველდღიურ ცხოვრებაში.....

Lana Burkadze

The role of a museum in everyday life.....

..

რეზიუმე

სახლ-მუზეუმები გლობალიზაციის პროცესში House-Museums in the Process of Globalization

თამარ ცაგარელი

საქართველოს შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის სახელოვნებო მეცნიერებების, მედიისა და მენეჯმენტის ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი, ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, თეატრმცოდნე. თბილისის მერიის მუზეუმების გაერთიანების სტურქტურული ერთეულის - ვახტანგ ჭაბუკიანის მემორიალური ბინა-მუზეუმის კურატორი

Tamar Tsagareli

PhD. Associated Professor, Art Sciences, Media and Management Faculty Shota Rustaveli Theatre and Film Georgia State University, Tbilisi (Georgia). Curator of Vakhtang Chabukiani Memorial House-Museum of the Union of Tbilisi Municipal Museums.

აბსტრაქტი - XX საუკუნის ბოლო ათწლეულებიდან დღემდე ინტეგრაციის მთლიან პროცესებს უკვე აქვს ტოტალური ხასიათი ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროში. ზოგადად, ტექნოლოგიების და განსაკუთრებით საინფორმაციო ტექნოლოგიების განვითარების კოსმოსური სისწრაფე დიდი ხანია წყვეტს საზღვრებს სხვადასხვა ქვეყნებსა და ცივილიზაციებს შორის. გლობალიზაციის ეს ტრიუმფალური ნაბიჯი ჩვენს პლანეტაზე საკმაოდ რთული პროცესია, სადა წინააღმდეგობებით. მისი მიმდინარე პროცესი ბევრად უსწრებს ყოვლისმომცველ განხილვას და შეფასებას ამ მოვლენის შედეგად გამოწვეული შესაძლო დადებითი და უარყოფითი შედეგების შესახებ.

ვახტანგ ჭაბუკიანი (1910-1992) ქართველი ბალეტის მოცეკვავე, ქორეოგრაფი და პედაგოგი საქართველოში და მის ფარგლებს გარეთ დიდად აღიარებული. იგი ითვლება ისტორიაში ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან მამრობითი სქესის მოცეკვავედ და ცნობილია იმით, რომ შექმნილა მამაკაცის ვარიაციების ქორეოგრაფიის უმეტესი ნაწილი, რომელიც მოიცავს კლასიკური ბალეტის რეპერტუარს. ჭაბუკიანმა გააერთიანა ქართული ხალხური ცეკვა კლასიკურ ბალეტთან და შექმნა თავისებური ეროვნული კლასიკური ბალეტი.

თბილისი დავით აღმაშენებლის 83/23, 1947 წლიდან 1992 წლამდე, გარდაცვალებამდე აქ ცხოვრობდა დიდი ბალეტმაისტერი, მოცეკვავე და პედაგოგი, ქართული საბალეტო დასის დამფუძნებელი ჭაბუკიანი. მისი გარდაცვალების შემდეგ, საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ 1992 წლის 23 ივნისს გამოსცა № 669 დადგენილება, რომლის მიხედვითაც უზრუნველყოფილი იყო მთელი რიგი ღონისძიებები, მათ შორის, ვახტანგ ჭაბუკიანის მუზეუმის მოწყობა, სადაც ის ცხოვრობდა (დავით აღმაშენებლის გამზ. 83/23).

ვახტანგ ჭაბუკიანის მემორიალურ სახლ-მუზეუმში განთავსებულია ბალეტის მოცეკვავეის პირადი ნივთები (ავჯი, როიალი და სხვ.) სასცენო კოსტიუმები და სხვადასხვა დოკუმენტები, რომლებიც ასახავს მსახიობის როლებსა და ცხოვრებას,

ფოტო კოლექციებს, კერძო არქივს.

საკვანძო სიტყვები - სახლ-მუზეუმი; XXI საუკუნე; გლობალიზაცია; ბალეტი მოცეკვავე, ქორეოგრაფი ვახტანგ ჭაბუკიანი.

Abstract - From the last decades of the XXth century to up to date the overall processes of integration already has a total character in all spheres of human activity. In general, the cosmic quickness of development of technologies and especially information technologies have long been torn the borders between different countries and civilizations. This triumphal move of globalization on our planet is quite difficult process full of resistances. Its ongoing process is far ahead of comprehensive deliberation and assessing of possible positive and negative consequences raised by this occurrence.

Vakhtang Chabukiani (1910-1992) a Georgian ballet dancer, choreographer and teacher highly regarded in Georgia as well as abroad. He is considered to be one of the most influential male ballet dancers in history, and is noted for creating the majority of the choreography of the male variations which comprise the classical ballet repertory. Chabukiani combined Georgian folk dance with classical ballet and created a peculiar national classic ballet.

83/23 David Aghmashenebeli Ave. Tbilisi, since 1947 up to 1992, before his death, Chabukiani, a great ballet master, dancer and teacher, Georgian Ballet Company founder lived here. After his death, the government of the Republic of Georgia in June 23, 1992 issued Resolution № 669, according to which was provided by a series of events, including Vakhtang Chabukiani Museum arrangement where she lived (83/23 David Aghmashenebeli Av.).

Vakhtang Chabukiani Memorial House-Museum houses personal items of a ballet dancer (furniture, a grand piano, etc.) stage costumes, and a variety of documents which reflect actor's roles and life, photo collections, private archive.

Key words - House-Museum; XXI century; Globalization; Ballet dancer, choreographer Vakhtang Chabukiani.

გლობალიზაცია ისტორიულად სრულიად კანონზომიერი პროცესია, რომელიც, რა თქმა უნდა არ დაწყებულა მხოლოდ XX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში, ზოგიერთები მის დასაწყისად აღორძინების ხანას მიიჩნევენ. არიან ისეთები ვინც თვლის რომ ეს პროცესი უძველესი დროიდან, კაცობრიობის ტრადიციული კულტურების განვითარებასთან ერთად იღებს სათავეს. თუმცა კი, შემდგომ გვიანდელ ისტორიაში სცდება ტრადიციული კულტურის საზღვრებს და ხშირად მის მიმართ დესტრუქციულ როლს თამაშობს. გლობალიზაციის გარშემო მიმდინარე დისკუსიების დროს, ხშირად წარმოიქმნება ხოლმე კატასტროფული და აპოკალიფსური ხედვები. ერთ მხარეს არიან ისინი ვინც გლობალიზაციას მიიჩნევენ ისტორიულად გარდაუვალ და ყოველმხრივ პროგრესულ მოვლენად, სხვები კი აქცენტს აკეთებენ ამ მოვლენის სახიფათო ხასიათზე სხვადასხვა კულტურებისა და ცივილიზაციების თვითმყოფადობისა და განვითარებისათვის.

გლობალიზაციის არსი თითქოსდა გულისხმობს ეთნოსების, საზოგადოებების, სახელმწიფოებისა და სხვადასხვა განსხვავებული ცივილიზაციების დაახლოვებასა და ურთიერთგამდიდრებას, მათ ჰარმონიულ თანაცხოვრებას ერთიან უკონფლიქტო სამყაროში, რაც თავისთავად მხოლოდ მისასალმებელია. პრობლემა იმაშია, რომ გლობალიზაციის იდეალური თეორიული მოდელი ჯერჯერობით საკმაოდ განსხვავდება მიმდინარე პროცესის რეალობაში არსებული ვარიანტისაგან. რეალობა გვაჩვენებს, რომ სხვადასხვა კულტურების მრავალფეროვნებით ურთიერთგამდიდრების ნაცვლად ვითარდება და მკვიდრდება ტოტალური უნიფიკაცია, რამაც შეიძლება გამოიწვიოს სხვადასხვა ეროვნული კულტურული

ფასეულობების ნიველირება და განადგურება. მიუხედავად იმისა რომ გლობალიზაციის იდეაში სხვადასხვა კულტურათა დიალოგი იგულისხმება, რეალობაში ჩვენ (ყოველშემთხვევაში ჯერჯერობით) მიმდინარე ეტაპზე მივიღეთ მხოლოდ მონოლოგი. რაც პირველ რიგში და ძირითადად გამოიხატება დასავლური ცივილიზაციის მიერ დღეისათვის ჩამოყალიბებული სოციალური კონცეფციებისა და კულტურული ფასეულობების გავრცელებასა და დამკვიდრებაში. სხვადასხვა ხასიათის პრობლემები გვაიძულებს ახლებურად გავიაზროთ და განვსაზღვროთ აქამდე თითქოსდა უკვეგარკვეული მცნებები, როგორიცაა, მაგალითად, იდენტობა. იდენტობის საკითხი დღეს ბევრ ჩვენთაგანს წარმოგვიდგება როგორც ერთერთი უმთავრესი პრობლემა, რომელიც ეხება როგორც ყოველ ცალკეულ ინდივიდს, ასევე საზოგადოების, სხვადასხვა სახელმწიფოების, ერების კულტურებისა და ცივილიზაციების ინტერესებს. შიშობენ რომ გლობალიზაციის შედეგად სამყაროს თავს მოახვევენ ერთიან, უსახურ, ერთფეროვან ვულგარულ მასკულტურას. ამის მიზეზად სახელდება ეკონომიკური ფაქტორი, ბაზრის წესების დომინირება, რაც ხელს უწყობს მას კულტურის წარმოებასა და გავრცელებას. კულტურის ფასეულობები იქცა პროდუქტად, რომელიც რაც შეიძლება ძვირად და რაც მთავარია ბევრი უნდა გაიყიდოს და, რადგან, კულტურის ნამდვილი ფასეულობების მასკულტურის პროდუქტად გადაქცევა შეუძლებელია, არნახული მასშტაბები შეიძინა ფსევდოკულტურული ფასეულობების ტირაჟირებამ. სწორედ, ამის ფონზე მუზეუმები, ისევე, როგორც ბევრი სხვა დაწესებულება, არარსებობენ თავისთავად. ისინი წარმოადგენენ ზოგადისოციალური, პოლიტიკური და იდეოლოგიური კონტექსტის ნაწილს, მათზე მრავალი ფაქტორი ახდენს ზემოქმედებას. როდესაც ისმის კითხვა, თუ რატომ იცვლება ასე საგრძნობლად მუზეუმები, ადამიანმა შეიძლება უპასუხოს, რომ ხდება სოციალური, პოლიტიკური და იდეოლოგიური ცვლილებებიც. დღევანდელ დღეს მუზეუმების როლის სხვადასხვა ასპექტზე ზეგავლენას ახდენს დემოგრაფიული ცვლილებები, ცვლილებები ეკონომიკურ სისტემებში, ცვლილებები ბაზარსა და თავისუფალი დროის გონივრულად მომხმარებელი ადამიანების განვითარებაში, ცვლილებები მეცნიერების სფეროში და ტექნოლოგიების გამოყენებაში, ცვლილებები პოლიტიკურ სტატუსებსა და ევროპული საზოგადოების ფორმირებაში. გარდა ამისა, ცვლილებები მუზეუმის მიზნების აღქმაში საზოგადოების მიერ, განსაკუთრებით კი, საზოგადოებასთან მიმართებაში, ცვლილებები მის სიმბოლურ როლში ერისა თუ საზოგადოების ისტორიასთან თუ მომავალთან მიმართებაში ის ძირითადი მიზეზებია, რომლებიც განაპირობებს მუზეუმების როლის ტრანსფორმირებას.

ვინაიდან მუზეუმები წარმოადგენს არა მარტო შენობებს, არა მარტო საგანგებოდ დაცულ კოლექციებს, არამედ, კომპლექსურ კულტურულ დაწესებულებებს, რომელთა მიზანია როგორც მატერიალური/კულტურული მემკვიდრეობის შეგროვება და დაცვა, ისე სათანადო მნიშვნელობებისა და იდეების გადაცემა საზოგადოებისთვის, მუზეუმების ფუნქციები საგრძნობლად გაფართოვდა. ამიტომ ეფექტიანი მართვის დამკვიდრება სრულებითა უცილებელი გახდა. მეცნიერები ბარი ლორდი და გაილ დექსტერ ლორდი აცხადებს, რომ „მუზეუმის მართვის მიზანია ისეთი გადაწყვეტილებების მიღების ხელშეწყობა, რომლებიც საფუძვლად დაედება მუზეუმის დანიშნულების გამართლებას, მისი მანდატის განხორციელებას და მისი მიზნებისა და ამოცანების მიღწევას მუზეუმის ყველაფუნქციასთან დაკავშირებით“. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მუზეუმი შთაგონებული უნდა იყოს საკუთარი დანიშნულებით, მან უნდა შეატყობინოს საზოგადოებას თავისი მანდატი. ის უნდა გაუძღვეს ადამიანებს თავისი მიზნების მიღწევის გზაზე, აკონტროლოს დასახული ამოცანების შესრულება და შეაფასოს თავისი ფუნქციების განხორციელება. მზარდი ზეწოლა მუზეუმის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და კულტურულ გარემოში მოითხოვს დაგეგმილი ცვლილების ახალ ფორმებს. შესაბამისად, ეფექტიანი მართვის შედეგად მუზეუმები მეტად დააკმაყოფილებენ როგორც გარედან მომდინარე, ისე შიდა საჭიროებებს.

ცვლილებების განხორციელებას მუზეუმებში ისეთივე არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება მათიმომავლისთვის, როგორც მათი დღევანდელი დღისთვის. მუზეუმთა მენეჯერების უმთავრესი ამოცანებია ამ ცვლილების ეფექტიანი განხორციელება, წინააღმდეგობათა მოგვარება და ამტიპის დაწესებულებებში კულტურის ცნების გაგების დამკვიდრება.

„თბილისის მუნიციპალიტეტის მერიის „მუზეუმების გაერთიანება“ 2016 წლის 29 ივლისს დაფუძნდა და წარმოადგენს თბილისის მუნიციპალური მუზეუმების გაერთიანებას, რომელიც გულისხმობს ცხრა დამოუკიდებელი მუზეუმის ერთიან ინსტიტუციას.

გაერთიანებაში შემავალი მუზეუმების უმრავლესობა მრავალი წელია არსებობს და ქართული კულტურული და ისტორიული მემკვიდრეობის დამცველად. მუზეუმების გაერთიანების მისია, ეს არის მუზეუმების ახალი როლი თანამედროვე საზოგადოებაში, რომელიც შეიძლება აღვწეროთ, როგორც ტრადიციული სამუზეუმო საქმიანობის შენარჩუნებისა და საგანმანათლებლო ასპექტის სინთეზი, რომლის ფარგლებშიც ყურადღება გამახვილებულია თითოეული ადამიანისთვის ცოდნის გაზიარებაზე. თანამედროვე მუზეუმებმა უნდა გააფართოოს თავისი თვალსაწიერი და პრიორიტეტად კოლექციასთან ერთად დამთვალიერებელი აქციოს“ - ვკითხულობთ მუზეუმების გაერთიანების ვებ. გვერდზე.

ამ გაერთიანების ერთ-ერთ სტრუქტურული ერთეულია ვახტანგ ჭაბუკიანის მემორიალური სახლ-მუზეუმი, რომელიც, ნათლად წარმოუდგენს საზოგადოებას მსოფლიო ბალეტის ისტორიაში ვარსკვლავად წოდებული ბალეტის მოცეკვავის, ქორეოგრაფის, პედაგოგის ჭაბუკიანის ცხოვრებასა და შემოქმედებას. გარდაამისა, სახლ-მუზეუმის მიზანია, რომ საზოგადოებას გააცნოს არა მხოლოდ თავად მემორირებული პირი, არამედ მსოფლიო ქორეოგრაფიული ისტორიული თუ თანამედროვე ცხოვრების მნიშვნელოვანი ამბები, რომელიც გულისხმობს არა მხოლოდ მოცეკვავეთა, არამედ ამ სფეროში მოღვაწე იმ პირების: მხატვრების, კომპოზიტორების და ა.შ. ცხოვრება-შემოქმედების საზოგადოებისთვის წარდგენასა და გაცნობას, რაც, რატომღაც უნდა გათვლილია, როგორც მოზარდებისთვის, საგანმანათლებლო პროგრამების სახით, ასევე, ახალგაზრდებისათვისა და ნებისმიერი ასაკისთვის, ვინც დაინტერესდება კონკრეტული თემათა და საკითხით. რადგანაც, დღეს, XXI საუკუნეში, მოგეხსენებათ რომ, პოპულარულია მოდერნ-ბალეტი, დრამატულ თეატრში - მოდერნ დრამა და მოძრაობის თეატრები. შესაბამისად, გამოფენების, საჯარო ლექციების, შეხვედრების მოწყობისას დამთვალიერებელს შესაძლებლობა ეძლევა, მემორიალური სახლ-მუზეუმის გარემოდან გამომდინარე, სალონურ სიტუაციაში ისაუბრონ, იმსჯელონ, ჩაერთონ დისკუსიაში მათთვის საინტერესო საკითხებზე, რომელიც ქორეოლოგიურ თემებზეა აგებული.

ზოგადად, მიმაჩნია, რომ გლობალიზაციის ფონზე, ისევე როგორც, სხვადასხვა ტიპის დიდ მუზეუმებს, ასევე, სახლ-მუზეუმებსაც შეუძლიათ მათი ფუნქციებიდან გამომდინარე საზოგადოებაში, როგორც ლოკალურად, ასევე გლობალურად, სამუზეუმო საქმიანობის არსი განვიხილოთ როგორც მუზეუმების აუდიტორიასთან კომუნიკაციის დამყარების მძლავრი საშუალება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. https://tbilisimuseumsunion.ge/?fbclid=IwAR2VYG2jf_anyWDmbT9SMWd4EL7IN2VquvEgkZr1fu0Osl9we8_4FLZIsLg
2. <https://icom-demhist.org/wp-content/uploads/2019/06/House-Museums-and-the-Interpretation-of-the-Cultural-Social-Urban-Landscape.pdf>
3. <https://www.eurozine.com/global-museums-in-the-twenty-first-century/>

რუსეთის გეოპოლიტიკა XVI საუკუნეში და საქართველო Geopolitics of Russia in the XVI century and Georgia

ჯემალ კარალიძე

პროფესორი, ბსუ-ს ისტორიის, არქეოლოგიისა და
ეთნოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი

Jemal Karalidze

Professor, Head of the Department of History,
Archaeology and Ethnology, BSU

აბსტრაქტი - კავკასია, თავისი მოხერხებული მდებარეობის გამო, ოდითგან იყო განსაკუთრებული გეოპოლიტიკური ინტერესების ობიექტი - მსოფლიოში გაბატონების მოსურნე ძლიერი ქვეყნების პირველხარისხოვანი სამიზნე.

ამ თვალსაზრისით, ერთ-ერთი გადამწყვეტი პერიოდია XVI საუკუნე, როცა საქართველოსა და საერთოდ კავკასიაში, არაერთი საშინაო-პოლიტიკური თუ სოციალურ-ეკონომიკური მწვავე პრობლემის პარალელურად, რადიკალურად უარყოფითი კონტექსტით შეიცვალა საგარეო-პოლიტიკური გარემოცვა. ამ დროიდან, კავკასიაში გაბატონებისათვის ერთმანეთს სამი დიდი სახელწიფო: ოსმალეთი, სეფიანთა ირანი და რუსეთი დაუპირისპირდა. იმჟამად განსაკუთრებით მასშტაბური ამბიციები ოსმალეთს გააჩნდა.

ამ სამ დიდ ძალას შორის, კავკასიის ხალხებს გარკვეული არჩევანი უნდა გაეკეთებინათ. საგარეო საფრთხის შესაჩერებლად მათ აუცილებლად სჭირდებოდათ მოკავშირისა თუ მფარველის ძიება. ირანისა და ოსმალეთის მკვეთრად აგრესიული პოლიტიკის ფონზე, რუსეთის ზომიერი დიპლომატიური მოქმედება (ფაქტიურად მას მეტის ძალა არც შესწევდა) კავკასიელებში და განსაკუთრებით ერთმორწმუნე ქრისტიან ქართველებში, მეტ იმედებს აღძრავდა. სწორედ ამით იყო განპირობებული XVI საუკუნის 60-იანი წლებიდან კახეთის სამეფოს აქტიური ურთიერთობა რუსეთთან, რომელსაც ეძღვნება წარმოდგენილი ნაშრომი.

საკვანძო სიტყვები - საკვანძო სიტყვები: საქართველო, კავკასია, ოსმალეთი, ირანი, რუსეთი, კახეთის სამეფო, ყაზარდო.

Abstract - Due to its convenient location in the Caucasus, it has long been an object of special geopolitical interests - a prime target for powerful countries that want to dominate the world.

One of the crucial periods in this regard is the XVI century when in parallel with several acute domestic-political or socio-economic problems in Georgia and the Caucasus in general, the foreign policy environment changed in a radically negative context. From that time on, three great powers - the Ottoman Empire, the Safavid Iran, and Russia - opposed each other for dominance in the Caucasus. At that time the Ottomans had particularly large-scale ambitions.

The people of the Caucasus had to choose between these three great powers. To stop the external threat, they needed to find an ally or protector. Against the background of the sharply aggressive policies of Iran and the Ottomans, Russia's moderate diplomatic action (in fact, it did not have much power) raised more hopes among the Caucasians and especially among the devout Christian Georgians.

This was the reason for the active relations of the Kingdom of Kakheti with Russia since the 60s of the XVI century, to which the presented work is dedicated.

Key words - Georgia, Caucasus, Ottoman Empire, Iran, Russia, Kingdom of Kakheti, Kabardino-Balkaria.

კავკასია, თავისი მოხერხებული მდებარეობის გამო, როგორც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი რეგიონი, ოდითგან იყო მსოფლიოში გაბატონების მოსურნე ძლიერი ქვეყნების პირველხარისხოვანი სამიზნე. შეიძლება ითქვას, არ დარჩენილა არც ერთი დიდი სახელმწიფო, რომელიც არ ცდილობდა კავკასიის დაქვემდებარებას. კავკასიის დაუფლებისათვის ბრძოლაში, თავისი ცენტრალური მდებარეობის გამო, გადამწყვეტი როლი საქართველოს ენიჭებოდა, რაც განსაზღვრავდა მისი დამორჩილებისათვის მრავალრიცხოვან დამპყრობთა დაჟინებულ ლტოლვას. XV-XVI საუკუნეებიდან კავკასიაში გაბატონებისათვის სამი დიდი სახელმწიფოს: ოსმალეთის, ირანისა და რუსეთის ინტერესები გადაიკვეთა.

XVI საუკუნე ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პერიოდია როგორც რუსეთის, ისე კავკასიის ხალხთა ისტორიაში. მონღოლთა ბატონობისაგან განთავისუფლებული და გაძლიერებული რუსეთის სახელმწიფო ესწრაფოდა ყირიმელ თათართა გამუდმებული თავდასხმებისაგან თავისი სამხრეთის საზღვრების უსაფრთხოების უზრუნველყოფას. ამ პრობლემის გადაჭრა უშუალოდ იყო დაკავშირებული ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთსა და კავკასიაში რუსეთის პოზიციების განმტკიცებასთან. რუსეთის აქტიური პოლიტიკა სამხრეთის მიმართულებით, განპირობებული იყო სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური ინტერესებით. XVI საუკუნეში მოსკოვის სახელმწიფო მრავალრიცხოვან ომებს აწარმოებდა, რომელთა მიზანი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შენარჩუნებასთან ერთად, გავლენის სფეროების გაფართოებაც იყო. „XVI საუკუნე რუსეთისათვის იყო სისხლისმღვრელი ბრძოლების საუკუნე, რათა დაეცვა თავისი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. რუსეთის წინაშე მდგარი ძირითადი პრობლემები იყო: ბალტიისპირეთის, პოლონეთ-ლიტვის, ყაზანის, ასტრახანისა და ოსმალეთ-ყირიმის საკითხი. ამ პრობლემების გადაჭრა დასრულდა ეკატერინე II მმართველობაში (XVIII საუკუნე), მაგრამ საფუძველი ჩაეყარა სწორედ მაშინ, XVI საუკუნეში (Андреев, 2002:150). ოსმალეთ-ყირიმის სახანოს პრობლემა ცხადია, კავკასიის გარეშე ვერ გადაწყდებოდა.

ოსმალეთის მიზანი კავკასიის დაპყრობა, კასპიისპირეთში გასვლა და ცენტრალური აზიის თურქულენოვან ხალხებთან პირდაპირი კავშირის დამყარება იყო, რაც საფრთხის ქვეშ დააყენებდა არამარტო რუსეთის სამხრეთი საზღვრების უსაფრთხოებას, არამედ საერთოდ, მის სახელმწიფოებრიობასაც. ამდენად რუსეთის სწრაფვა ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთსა და კავკასიაში დასამკვიდრებლად განპირობებული იყო როგორც სავაჭრო-ეკონომიკური, ისე სამხედრო-სტრატეგიული ინტერესებით (კარალიძე, 2018:259-260). აღსანიშნავია, რომ რუსეთის მზარდი ინტერესების პირობებში, ძირითადად, ანალოგიური იყო კავკასიის ხალხთა დამოუკიდებულება რუსეთისადმი. კავკასიის ხალხთა ასეთი პოზიცია განპირობებული იყო შემდეგი ფაქტორებით: XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის დაშლის შემდეგ, კავკასიაში აღარ არსებობდა ცენტრალიზებული სახელმწიფო, რომელსაც შეეძლებოდა უკიდურესად გამწვავებული საერთაშორისო ვითარებაში მაკოორდინებელი და მაკონტროლებელი როლი შეესრულებინა. XV-XVI საუკუნეების მიჯნაზე კავკასიის ხალხები ირანისა და ოსმალეთის სახელმწიფოების მხრიდან, აშკარა აგრესიის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ, რომელთა მიზნების, განხორციელება საფრთხის ქვეშ აყენებდა კავკასიელთა არა მარტო დამოუკიდებლობას, არამედ ფიზიკურ არსებობასაც. მხოლოდ საკუთარი ძალებით წინ აღდგომოდნენ აგრესორთა შემოტევას, კავკასიელ ხალხებს რა თქმა უნდა არ შეეძლოთ. ამავე დროს, გაზრდილი საგარეო საფრთხის პარალელურად კავკასიაში არ წყდებოდა პირიქით, უფრო ღრმავდებოდა შინაფეოდალური დაპირისპირებები, რომელიც არც თუ იშვიათად ხანგრძლივ, სისხლისმღვრელ ბრძოლებში გადაიზრდებოდა ხოლმე. რაც კიდევ უფრო ამცირებდა კავკასიელთა ისედაც შეზღუდულ შესაძლებლობებს. საგარეო საფრთხის აღსაკვეთად შექმნილი ურთულესი სიტუაციიდან ერთადერთ რეალურ გამოსავალს კავკასიელები, საგარეო მოკავშირის ან მფარველის მოძიებაში ხედავდნენ. სწორედ

ამიტომ, რუსეთის სტრატეგიული და ეკონომიკური ინტერესები შავი და კასპიის ზღვების აუზში იმ ეტაპზე, სრულად ემთხვეოდა უცხოელი დამპყრობლებისაგან საკუთარი თვითმყოფადობის დასაცავად კავკასიელი ხალხების მისწრაფებას. სწორედ ასეთი ორმხრივი ინტერესები განსაზღვრავდა XVI საუკუნეში რუსეთსა და კავკასიის ხალხთა (განსაკუთრებით ქართველებსა და ყაზარდოელებთან) შორის მჭიდრო პოლიტიკური ურთიერთობების დამყარებას. პირველი, ვინც ქართველ ხელისუფალთაგან რუსეთთან დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარა კახეთის მეფე ალექსანდრე I იყო, რომელმაც 1483 წელს ელჩობა გაგზავნა მოსკოვის დიდ მთავართან ივანე III-თან.

ოსმალეთისა და ირანის აგრესიული მოქმედებების ფონზე რუსეთი კავკასიელებთან ურთიერთობაში ხელმძღვანელობდა ფრთხილი, ზომიერი დიპლომატიური ნაბიჯებით. სწორედ ამით აიხსნება ადგილობრივთა კეთილგანწყობილი ურთიერთობა მისდამი. ცხადია, რუსეთის ასეთი თავშეკავებული მოქმედება, ირანთან და ოსმალეთთან შედარებით, განპირობებული იყო მისი შეზღუდული შესაძლებლობებით. XVI საუკუნიდან ჩამოყალიბდა ერთგვარი „ძალისმიერი სამკუთხედი“ - ოსმალეთის (თავის ვასალ ყირიმის სახანოსთან ერთად), ირანისა და რუსეთის შემადგენლობით, რომელთაც გავლენით, რამდენიმე საუკუნის მანძილზე წყდებოდა კავკასიელი ხალხების ბედი. XVIII საუკუნის მეორე ნახევრამდე ამ ურთიერთობების პროცესში წამყვანი ადგილი ეჭირა ირან-ოსმალეთის მეტოქეობას, რომელსაც თან ახლდა გამუდმებული ომები და გავლენის სფეროების პერიოდული გადანაწილება. დიდი ხნის მანძილზე რუსეთისათვის მთავარ იარაღად ამ წინააღმდეგობების გამოყენება რჩებოდა, მანამ სანამ მეტოქეებთან შედარებით ჯერ კიდევ სუსტი იყო ეკონომიკური და სამხედრო თავსაზრისით. ამ ხერხით ინარჩუნებდა იგი გარკვეულად წონასწორობას კავკასიაში, ხელს უწყობდა მოწინააღმდეგეთა ძალების გამოფიტვას და ამზადებდა ნიადაგს საკუთარი, უფრო ენერგიული ჩარევისათვის რეგიონის საქმეებში (Дегоев, 2001:310-311).

რუსეთისათვის განსაკუთრებით სახიფათო ყირიმის ხანის თავდასხმები იყო, XV საუკუნის ბოლოდან ოსმალეთი თავისი ვასალის - ყირიმის ხანის მეშვეობით ემუქრებოდა რუსეთს, ყირიმელთა ლაშქარი არაერთგზის მონაწილეობდა საბრძოლო მოქმედებებში დასავლეთ კავკასიაში ადიღეველთა წინააღმდეგ, ასევე დაღესტანსა და ამიერკავკასიაშიც (История народов северного кавказа, 1988:311).

კავკასიაში გავლენისათვის ბრძოლაში ერთგვარი საეტაპო პერიოდია XVI საუკუნის 50-იანი წლები. ამ დროს რუსეთმა მიაღწია დიდ წარმატებებს. ივანე IV 1552-1556 წლებში შეიერთა ყაზანისა და ასტრახანის სახანოები, რითაც „ხელთ იგდო უმნიშვნელოვანესი სანაოსნო გზა მდინარე ვოლგაზე, ამავე დროს უშუალოდ გაუმეზობლდა კავკასიას“ (საქართველოს ისტორია, II, 2008:160).

1555 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის გაფორმდა ამასიის ზავი, რომლის ძალითაც, ამიერკავკასია გავლენის სფეროებად გაინაწილეს. ამასიის ზავმა როგორც ოსმალეთს, ისე სეფიანთა ირანს, შემდგომი ექსპანსიისაკენ ხელ-ფეხი გაუხსნა. თუ ოსმალეთმა თავისი დაპყრობები ევროპის მიმართულებით ხმელთაშუა ზღვის აუზში და ჩრდილოეთ აფრიკაში განაახლა, ირანის აგრესიის ძირითად მიმართულებად ისევ აღმოსავლეთი საქართველო რჩებოდა (მენთეშაშვილი, 2000:376). „...ორი მტაცებლის შეთანხმება ქართველ პოლიტიკოსებს თავისთვის სავალდებულოდ არ უცვნიათ, ქართლი განაგრძობდა თავდადებულ ბრძოლად... კახეთის მმართველი წრეებიც კარგად ხედავდნენ, რომ დღეს თუ არა ხვალ, კახეთის რიგიც დადგებოდა (საქართველოს ისტორია, II, 2008:160). რუსეთი თავის პოზიციებს თანდათან უფრო აძლიერებდა. 1557 წელს მის მფარველობაში შევიდა ყაზარდოს დიდი სამთავრო, რამაც კიდევ უფრო გაზარდა რუსეთის პრესტიჟი. რუსეთს ვასალობა სცნო ციმბირის სახანომაც. ყირიმის ხანი გაოგნებული იყო (История России, 2003:379).

რუსეთის გამოჩენას კავკასიის ასპარეზზე იმედით შეხვდნენ კავკასიის ხალხები,

განსაკუთრებით ქართველი პოლიტიკოსები. „რუსეთის ქრისტიანული სახელმწიფოს გამოჩენა საქართველოს სიახლოვეს უსათუოდ დიდ იმედებს სახავდა მაჰმადიანური ქვეყნების „ბარბაროსულ“ გარემოცვაში მოქცეული ქრისტიანული ქვეყნის გამოხსნის საქმეში“ (საქართველოს ისტორია, II, 2008:160). კახეთის მეფე ლევანმა 1561 წელს მოსკოვში წერილი გაგზავნა, როცა ივანე მრისხანემ ჯარი გამოგზავნა თავისი სიმამრის ყაზარდოს მთავრის თემურყვა იდაროვის დასახმარებლად, ამ ჯარის რაზმები კახეთის სანაპირო ციხეებშიც ჩააყენეს, შამხალის შემოსევების აღსაკვეთად, თუმცა ეს ჯარი არც რიცხოვნობით ყოფილა დიდი და არც დიდხანს დარჩენილა საქართველოში. 1563 წელს მეფე ლევანმა მოსკოვში ელჩობა გაგზავნა იაკობის ხელმძღვანელობით. მალე რუსეთმა კახეთში სამხედრო რაზმიც გამოგზავნა. საკუთარი პოზიციების განსამტკიცებლად კავკასიაში ივანე მრისხანემ მდინარეების თერგისა და სუნჯის შესართავთან ციხე ააგებინა (1567წ.) (ბერძენიშვილი, 1966:263).

კიდევ უფრო ინტენსიური გახდა რუსეთისა და კახეთის სახელმწიფოს შორის ურთიერთობები XVI საუკუნის 80-იანი წლებიდან. „სხვა ქართული სამეფოებისაგან განსხვავებით კახეთი ყველაზე ახლოს იყო ასტრახანისაკენ მიმავალ გზებთან, ამიტომ რუსეთსა და საქართველოს შორის დამაკავშირებელ როლს ამჟამად კახეთის სამეფო ასრულებდა.“ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1974:144). რუსებს სამი საკითხი აინტერესებდათ კახეთში (საერთოდ საქართველოში): პირველი, ირანული აბრეშუმის იმპორტისათვის ახალი გზების მოძიება, მეორე, კავკასიიდან ირანამდე ანტიოსმალური რკალის შექმნა, მესამე, კახეთის სამხედრო შესაძლებლობები (რეიფილდი, 2019:264), მაგრამ მოვლენათა ასეთი განვითარება არ შედიოდა ირანისა და ოსმალეთის ინტერესებში.

XVI საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს კავკასიაში ვითარება შეიცვალა. ისარგებლა რა შაჰ თამაზის გარდაცვალების შემდეგ ირანში დაწყებული კრიზისით, ოსმალეთმა ამიერკავკასიაში სრული ჰეგემონობა დაამყარა. ოსმალთა მიერ ამიერკავკასიის დაპყრობამ, მათ იმიერკავკასიაშიც გამოუჩინა მოკავშირეები. დალესტნის შამხალი სულთნის სამსახურში ჩადგა და კახეთის წინააღმდეგ შემოტევა დაიწყო. კახეთის მეფე ალექსანდრე II კარგად ხვდებოდა, რომ დალესტნელებს ზურგს ოსმალეთი უმაგრებდა. ოსმალეთის კავკასიაში გაძლიერება არ აწყობდა რუსეთსაც. 1585 წ. რუსეთის მთავრობის დავალებით საშამხლოს, შირვანსა და კახეთს ასტრახანიდან სტრელცებს ასისტავი დანილოვი ეწვია. რუსეთი ალექსანდრე II-ეს პოლიტიკურ კავშირს სთავაზობდა. მოლაპარაკებების შედეგად, 1587 წლის 28 სექტემბერს, კახეთის მეფემ ოჯახით რუსეთის ერთგულებაზე დაიფიცა (საქართველოს ისტორია, II, 2008:168). მიუხედავად იმისა, რომ კახეთის მესვეურებისათვის ცხადი იყო, რომ ოსმალეთი და ირანი არ შეეგუებოდნენ ამიერკავკასიაში რუსეთის პოზიციების გაძლიერებას, ისინი მაინც ჯიუტად განაგმობდნენ რუსეთთან დიპლომატიურ ურთიერთობას, ითხოვდნენ მის მფარველობას, რითაც აღიზიანებდნენ ისედაც მტრად გადაკიდებულ მუსლიმურ იმპერიებს (აბაშიძე, ბახტაძე, ჯანელიძე, 2020:265). კახეთსა და რუსეთს შორის გაფორმებული „ფიცის წიგნი“ დიდი მნიშვნელობის მოვლენა იყო რუსეთის პოლიტიკისათვის საქართველოში და საერთოდ, კავკასიაში. ამ ფაქტმა ირანისა და ოსმალეთის მწვავე რეაქცია გამოიწვია, რამაც შედეგად XVII საუკუნის დასაწყისში კახეთის ტრაგედია გამოიწვია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბაშიძე მ., ბახტაძე მ., ჯანელიძე ო., საქართველო და ქართველები, თბილისი 2020
2. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბილისი 1966
3. კარალიძე ჯ., რუსეთის გეოპოლიტიკა კავკასიაში და აფხაზთა მუჰაჯირობა, ჩვენი სულიერების ბალავარი, X, ბათუმი 2018

4. მენთეშაშვილი ა., საერთაშორისო ურთიერთობების და დიპლომატიის ისტორია, I, თბილისი 2008
5. რეიფილდი დ., საქართველო იმპერიათა გზაჯვარედინი, თბილისი 2019
6. საქართველოს ისტორია II, XIII-XVIII საუკუნეები, ნ. ასათიანისა და გ. ჯამბურის რედაქციით, თბილისი 2008
7. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბილისი 1973
8. Андреев А., История Крыма, Москва 2002
9. Дегоев В., Большая игра на Кавказе, История и современность, Москва 2001
10. История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII века, Москва 1988

შალვა ვარდიძე - დავიწყებული გმირი Shalva Vardidze - a Forgotten hero

კახაბერ სურგულაძე

ბსუ-ს ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოლოგიის
დეპარტამენტის პროფესორი, ისტორიის
მეცნიერებათა დოქტორი

Kakhaber Surguladze

BSU Department of History, Archaeology and
Ethnology Doctor of History, Professor

აბსტრაქტი - კათოლიკე მღვდელი და საზოგადო მოღვაწე შალვა ვარდიძე (18??-1956/7 წწ.) იმ პირთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლის დამსახურებების წარმოჩენის წინაშე ქართველი ერი ვალშია. მისი სახელი წლების მანძილზე აკრძალულ პირთა სიაში იყო. საბჭოთა ეპოქაში მას დევნიდნენ კონფესიური კუთხით და საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლაში შეტანილი წვლილის გამო. იგი იყო მეგრძოლი სასულიერო პირი სტამბოლის ქართველთა კათოლიკური საგანიდან, ვინც პრაქტიკული ქმედებებით - ჯვრით, კალმით თუ იარაღით იბრძოდა საქართველოს სუვერენიტეტისათვის. არადა, მისი ღვაწლის დაფასება მხოლოდ ემიგრაციაში მყოფმა ქართველობამ შესძლო, როდესაც იგი სიცოცხლეშივე დააჯილდოვეს მეფე თამარის სახელობის ლეგიონის ორდენით.

XX-XXI სს. მიჯნაზე დაიწყო შალვა ვარდიძის სახელის რეაბილიტაცია. ამის მიუხედავად, ვარდიძის ცხოვრების ბევრი მომენტის შესახებ, მხოლოდ ვარაუდებით შეგვიძლია საუბარი. ცნობილია, რომ მან ბრწყინვალე სასულიერო და საერო განათლება მიიღო სტამბოლში, ფერიქოის ქართველ კათოლიკეთა მონასტრის სკოლაში. XX ს-ის 10-იანი წლებიდან, შალვა ვარდიძე იწყებს აქტიურ მოღვაწეობას. იგი თანაბრად უთავსებდა ერთმანეთს თეოლოგიურ, საზოგადოებრივ თუ სამეცნიერო საქმიანობას. მისი თაოსნობით 1911 წ. სტამბოლში იქმნება ქართული კლუბი. იგი აქტიურად მონაწილეობდა „დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ საქმიანობაში. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ანექსიის შემდეგ, ვარდიძე წითელი ჯვრის წარმომადგენლის ფუნქციას ასრულებდა ოკუპირებულ ქვეყანაში. იგი თანამშრომლობდა პარიზში დაარსებულ „თეთრი გიორგის“ ორგანიზაციასთან და ა.შ.

1942 წელს შალვა ვარდიძე თურქეთის ხელისუფლების მხრიდან რეპრესირებულითა რიცხვში მოხდა და ლიბანში გაასახლეს. იქ მისი ამოცანა ხდება მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში დაკარგული ქართული მონასტრების თუ ქართველი სასულიერო პირების კვალის ძიება. ამ კუთხით მაშრიყის ქვეყნებში ვარდიძე პირველი გამკვალავიც იყო. მას ცხრა ენაზე შეეძლო პუბლიკაციების გამოქვეყნება, ეწეოდა მთარგმნელობით საქმიანობასაც. საინტერესო კომენტარები აქვს „ვეფხისტყაოსნის“ ქართული ტექსტის შესახებ, ფრანგულ ენაზე ჰქონდა თარგმნილი პოემის ცალკეული თავები. ფრანგულ ენაზე მიმოიხილა ვახტანგ ორბელიანის (1700-?) შემოქმედება. ქართულად თარგმნა იტალიელი დიპლომატის ევგენი დალეჯიო დ'ალესიოს (1888-?1983) „ქართველები კონსტანტინეპოლში“ და მღვდელ რემონ ჟანენის (?-?) „ქართველები იერუსალიმში“ და ა.შ.

საკვანძო სიტყვები - ფერიქოის კათოლიკური ეკლესია, საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლა, სასულიერო პირი და მეცნიერი.

Abstract - Catholic priest and public figure Shalva Vardidze (18 ?? - 1956/7) was one of those persons whose merits are to be revealed by the Georgian nation. His name was on the list of banned persons for years. During the Soviet era, he was persecuted for his confession and his

contribution to the struggle for the independence of Georgia. He was a revolutionary clergyman from the Catholic sanctuary of the Georgians in Istanbul who fought for the sovereignty of Georgia with practical actions — a cross, a pen, or a weapon. However, only Georgians in emigration could appreciate his merits when he was awarded the Order of King Tamar Legion while he was still alive.

On the border of the XX-XXI centuries rehabilitation of Shalva Vardidze's name started. Nevertheless, we can talk about many moments of Vardidze's life only with assumptions. It is known that he received an excellent theological and secular education at the school of the Georgian Catholic Monastery in Feriköy, Istanbul. Shalva Vardidze started his active work in the 10s of the XX century. He was equally involved in theological, social, or scientific activities. Under his leadership in 1911 a Georgian club was established in Istanbul. He took an active part in the activities of the «Independence Committee», after the annexation of the Democratic Republic of Georgia by Soviet Russia, Vardidze served as a representative of the Red Cross in the occupied country. Vardidze collaborated with the «White George» organization founded in Paris, etc.

In 1942, Shalva Vardidze was among those repressed by the Turkish authorities and deported to Lebanon. There, his task is to search for traces of lost Georgian monasteries or Georgian clergymen in the Middle East. In this regard, Vardidze was the first observer in the Mashreq countries. He was able to publish in nine languages and was also an interpreter. He had interesting comments about the Georgian text of «the Knight in the Panther's skin» and translated separate chapters of the poem into French. He also reviewed the work of Vakhtang Orbeliani (1700-?) in French. Besides, he translated into Georgian «Georgians in Constantinople» by the Italian diplomat Eugene Dalegio D'Alessio (1888-? 1983) and «Georgians in Jerusalem» by the priest Ramon Jane (? -?), etc.

Key words - Ferikoi Catholic Church, Struggle for Independence of Georgia, clergyman and scholar.

კათოლიკე მღვდელი და საზოგადო მოღვაწე შალვა ვარდიძე (18??-1956/7 წწ.), იმ პირთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლის დამსახურებების წარმოჩენის წინაშე ქართველი ერი ვალშია. მისი სახელი წლების მანძილზე აკრძალულ პირთა სიაში იყო. საბჭოთა ეპოქაში მას დევნიდნენ კონფესიური კუთხით და საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლაში შეტანილი წვლილის გამო. იგი იყო მეზრდოლი სასულიერო პირი სტამბოლის ქართველთა კათოლიკური სავანიდან ვინც პრაქტიკული ქმედებებით - ჯვრით, კალმით თუ იარაღით იბრძოდა საქართველოს სუვერენიტეტისათვის. არადა, მისი ღვაწლის დაფასება მხოლოდ ემიგრაციაში მყოფმა ქართველობამ შესძლო, როდესაც იგი სიცოცხლეშივე დააჯილდოვეს მეფე თამარის სახელობის ლეგიონის ორდენით, რაც ნაკლებად ცნობილი ფაქტი იყო ქართველი საზოგადოებისთვის.

XX-XXI სს. მიჯნაზე დაიწყო შალვა ვარდიძის სახელის რეაბილიტაცია, მის საქმიანობის შესახებ სამეცნიერო წრეებს (ლომსაძე, 1997:28, 175) მიეწოდა პირველად ინფორმაცია. 2017 წელს საზოგადოებას მიეწოდა ვარდიძის პუბლიცისტური წერილები (ფუტკარაძე, ... 2017; ლომთათიძე, 2019:3-10), რითაც შესაძლებელი გახდა მისი ცხოვრების და მოღვაწეობის შესახებ პირველადი წარმოდგენების შექმნა. სამწუხაროა, რომ, ჩვენ არ ვიცით მისი დაბადების და გარდაცვალების წლები. მასალების სიმწირის გამო უცნობია მისი ცხოვრების ადრეული პერიოდის საკითხები (სავანეში მიღებული განა-თლების საკითხები...) და სხვ.

ასეთ ფონზე, ვარდიძის ცხოვრების შესახებ მხოლოდ ვარაუდებით შეგვიძლია საუბარი. ვიცით, რომ იგი დაიბადა ყოფილი ახალციხის მაზრის სოფ. არალში (ადიგენის მუნიციპალიტეტი). ზოგადად, ვარდიძე მესხური გვარია. მის ფუძედ გამოყენებულია საკუთარ სახელად ქცეული სიტყვა „ვარდი“, რომლისაგან შემდგომში წარმოიშვა გვარები - ვარდიძე, ვარდიაშვილი და ა.შ. პირველად ვარდიძე ფიქსირდება მეთხუთმეტე საუკუნეში. შემდგომში ვარდიძეების ნაწილმა კათოლიკობა მიიღო,

ხოლო სხვებმა გვარი თურქული ფუძით - ჩილინგარ („ზეინკალი“), ჩილინგარაშვილით შეცვალეს (<http://old.tbilisebi.ge/index.php?newsid=268438091>). ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების 1914 წლის ანგარიშში ფიქსირდება ვინმე სოსო ვარდიძე (?), რომელიც იყო ქუთაისის განყოფილების ნამდვილი წევრი (<https://society.iliauni.edu.ge/-persons/article/23477>).

უცნობია ამაგდარი მამულიშვილის ოჯახური გარემო. ირიბი ცნობით ვიცით, რომ შალვა ვარდიძე დაიბადა მრავალშვილიან ოჯახში. ცნობილია, რომ 1885 წელს განათლების მისაღებად წავიდა სტამბოლში, სადაც 80-იან წლებში ფუნქციონირებდა ქართველ კათოლიკეთა ორდენი - წმინდა სავარდის ძმობა (პაპაშვილი, 1995:322), რამდენიმე სკოლა და ყველაზე მთავარი, ფერიქოის უბანში იყო პეტრე ხარისჭირაშვილის მიერ 1861 წელს დაარსებული ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი. ჩანს, ვარდიძის მხრიდან სავანის არჩევა ნათესაურმა ფაქტორმა განაპირობა. ვინაიდან, ხარისჭირაშვილი, რომელმაც მონასტერში ძლიერი კულტურული კერა შექმნა მისი ნათესავი იყო და ცხადია რომ იგი მისი პროტექტორატის ქვეშ იქნებოდა. ამის გარდა, სავანეში მოღვაწეობდა მამა ბენედიქტე ვარდიძე, რომელიც ეკლესიის ერთ-ერთი მღვდელმთავარი (1905-1912 და 1937-1942) იყო. სავანეში შალვა ვარდიძემ მიიღო ბრწყინვალე სასულიერო და საერო განათლება, რამაც განსაზღვრა შემდგომში მისი ცხოვრების გზა.

XX ს-ის 10-იანი წლებიდან შალვა ვარდიძე იწყებს აქტიურ მოღვაწეობას. შეიძლება ითქვას, რომ იგი თანაბრად უთავსებდა ერთმანეთს თეოლოგიურ და საზოგადოებრივ საქმიანობას. მისი თაოსნობით 1911 წ. სტამბოლში დაარსდა ქართული კლუბი, რომლის წესდებაც ოსმალეთის მთავრობამ უცვლელად დაადგინა. კლუბში შემუშავებული იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების პროგრამა. კლუბის ერთ-ერთი მიზანი იყო ქართული სკოლის გახსნაც, რაშიც ვარდიძეს თანადგომას უწევდნენ სტამბოლში მყოფი მემედ აბაშიძე (1873-1937წწ) და სტამბოლის სასულიერო აკადემიის კურსდამთავრებული მოლა ისკანდერ ფენდი ცივაძე (?-?). სამწუხაროდ, I მსოფლიო ომის დაწყებამ ქართული სკოლის გახსნის გეგმების განხორციელებას შეუშალა ხელი (ფუტკარაძე, 2007:19).

დიდია სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა სავანის მღვდელთმსახურების წვლილი საქართველოს 1914-1917 და 1920-1930 წლების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. სწორედ სავანის ტერიტორიაზე მოქმედებდა 1914 წელს შენევაში დაარსებული „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი“, რომლის მიზანი იყო გერმანიის პროტექტორატით საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა. „დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ საქმიანობაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა სავანის წინამძღვარი შალვა ვარდიძე (შარაძე, 1995:93). სტამბოლში გერმანიის ელჩის ჰანს ფონ ვანგენჰაიმის (1859-1915წწ) იმპერიის საგარეო საქმეთა სამინისტროში გაგზავნილი დეპაშით (03.09.1914 წ) ირკვევა, რომ 1914 წელს „ორმა ქართველმა კათოლიკე სასულიერო პირმა, მიმართა ავსტრია-უნგრეთის და აქაურ საელჩოს, რათა ხაზი გაესვათ ქართველთა მზაობისთვის, მოაწყონ შეიარაღებული აჯანყება რუსეთის წინააღმდეგ. ამავე დროს, მათ თქვეს, რომ ქართველები არასდროს შევლენ თურქეთის ბატონობის ქვეშ და აქედან გამომდინარე, მხოლოდ საკუთარი მომავალი ავტონომიისთვის იბრძოლებენ. (მამულია, ასტამაძე, 2019:74). ვანგენჰაიმის მხრიდან ნახსენებ სასულიერო პირებში უნდა იგულისხმებოდეს, სტამბოლის ქართველთა სავანის მღვდელთმსახურები: შალვა ვარდიძე და პიო ბალიძე (?-1956 წ). ეს უკანასკნელი 1912-1921 წლებში სავანის წინამძღვრის მოვალეობას ასრულებდა. ჩვენს ვარაუდს ისიც აძლიერებს, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში გაწეული წვლილისთვის ისინი „დამკომმა“ საპატიო ლეგიონის III ხარისხის ორდენით დააჯილდოვეს (ფუტკარაძე, 2007:60). სწორედ ვანგენჰაიმა დააკავშირა „დამკომის“ წევრები სავანის ღვთისმსახურებთან. საქმე იმაშია, რომ ლეო კერესელიძესთან (1883-1943 წწ) საუბრის შემდეგ, 1914 წელს, მან ორგანიზება გაუწია ევროპიდან დამკომის

ხელმძღვანელების - პეტრე სურგულაძის (1873-1931 წწ), ნესტორ მაღალაშვილის (1882-1937 წწ) და სხვების სტამბოლში ჩასვლას (მამულია, ასტამაძე, 2019:76). იმპერიის საგარეო საქმეში გაგზავნილ დეპეშაში ვანგენჰაიმი რეალობად მიიჩნევდა კერესელიძის ინიციატივას - ქართული სახელმწიფოს შექმნის შესახებ (Ibid.:77). ცხადია, ამ მიზნის განხორციელება ითხოვდა დამოუკიდებლობისთვის მებრძოლი ყველა ძალის გაერთიანებას, ამიტომაც ელჩის მხრიდან ლოგიკური იყო „დამკომის“ წევრების სავანის ღვთისმსახურებთან დაკავშირება. მით უფრო, რომ უკანასკნელებმა ელჩთან დაკავშირების პირველი ნაბიჯი გადადგეს. სამწუხაროდ, მასალი სიმწირის გამო ჩვენ არ შეგვიძლია ვისაუბროთ 1914-1917 წლებში დამკომთან მიმართებაში ვარდიძის ფუნქციის შესახებ. ერთი რამ ცხადია, იგი მათთვის მისაღები პირი იყო და იგეგმებოდა არალეგალური გზით მისი საქართველოში შემოგზავნა. მაგალითად: გიორგი მაჩაბლის (1885-1935 წწ) ცნობით, 1917 წლისათვის, გერმანული წყალქვეშა ნავით განსახორციელებელი მორიგი ექსპედიციის ხუთი წევრის, კანდიდატის დაზუსტება დაევალა პეტრე სურგულაძეს. მას არჩევანი უნდა გაეკეთებინა ვარდიძესა და ვინმე ლეინტენანტ სურამელს შორის (მამულია, ასტამაძე, 2019:507). ჩვენ არ ვიცით რა ჩანაფიქრი ჰქონდა სურგულაძეს, რომელმაც არჩევანი ვარდიძეზე შეაჩერა. მართლაც, გერმანული წყალქვეშა ნავით „UB-42“ საქართველოს მიმართულებით 10 ნოემბერს გამოემგზავრნენ პეტრე სურგულაძე, შალვა ვარდიძე და კიდევ სამი ქართველი. მათ მოჰქონდათ 470 მაუზერი, ტყვია-წამალი, 100 ხელყუმბარა და 730 ათასი მანეთი. სამწუხაროდ, ოპერაცია მარცხით დასრულდა. ჩანს, დესანტირების შესახებ ინფორმაცია ცნობილი გახდა სადამსჯელო ორგანოებისთვის. მართლაც, ერთ-ერთი რეიდისას, ზღვისა და მდ. ჭურის შესართავთან, ნაპირზე გადმოსული ორი გერმანელი და ორი ქართველი არალეგალი ჟანდარმერიამ დააპატიმრა. რაც შეეხება პეტრე სურგულაძეს და შალვა ვარდიძეს, წარუმატებელი დესანტირების შემდეგ ისინი სტამბოლში დაბრუნდნენ (<http://german-georgian.archive.ge/ka/blog/32>).

საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ანექსიის შემდეგ, შალვა ვარდიძე წითელი ჯვრის წარმომადგენლის ფუნქციას ასრულებდა ოკუპირებულ ქვეყანაში. ლიტერატურაში მინიშნებაა თითქოს ბოლშევიკებმა იგი დააპატიმრეს და ქვეყნიდან გააძევეს (მამულია, ასტამაძე, 2019:653-654), რაც რეალობას არ შეესაბამება. საქმე იმაშია, რომ მსგავსი ფაქტის არსებობის შემთხვევაში იგი აუცილებლად ნახსენები იქნებოდა 1928 წლის ვარდიძის წინააღმდეგ გამოქვეყნებულ პასკვილში. შალვა ვარდიძე დახმარებას უწევდა სტამბოლში მყოფ ქართულ ემიგრაციას. მისი ხელშეწყობით 1921 წელს სტამბოლის ქართველთა სავანის სტამბაში, დაიბეჭდა ქართული ემიგრანტული პოლიტიკური ჟურნალის „თავისუფალი საქართველოს“ პირველი ნომრები. სამწუხაროდ, 1921 წელს რუსეთ-თურქეთის პოლიტიკური დაახლოების შემდეგ, გაზეთის გამოცემა შეწყდა (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Ealva_Vardidze).

XX ს-ის 20-იანი წლებიდან შ.ვარდიძე აქტიურად თანამშრომლობდა პარიზში დაარსებულ „თეთრი გიორგის“ ორგანიზაციასთან. აღნიშნული ორდენის სახით, საქმე გვქონდა უაღრესად ეროვნულ პოლიტიკურ ორგანიზაციასთან, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა და ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ისტორიაში. ვარდიძის მხრიდან აქტიური მონაწილეობა, ქართული სახელმწიფოებრივობის დამოუკიდებლობის დაბრუნების საქმეში, შეუმჩნეველი არ დარჩა საბჭოთა საქართველოს სადამსჯელო ორგანოებისთვის. ამიტომაც ამაგდარი მამულიშვილის მიმართ გამოიყენეს ნაცადი ხერხი და დაიწყეს ქვეყნის შიგნით მისი სახელის დისკრედიტაცია. ჩანს, მათ არ ჰქონდათ ვარდიძის მოღვაწეობის შესახებ უახლესი ინფორმაცია, რის გამოც წამოწიეს მისი მხრიდან აქტიური თანამშრომლობა გერმანიის პროტექტორატის ქვეშ შექმნილ „დამოუკიდებლობის კომიტეტთან“ და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასთან. გაზეთ „კომუნისტი“-ს კორესპოდენტის მიხედვით,

ვარდიძეს გერმანიის სასარგებლოდ თანამშრომლობის გარდა უწოდეს „ბერი - ჯაშუში - მენშევიკი“ და გაუხსენეს წევრობა („კომუნისტი“, 1928, № 212:3). კორესპოდენციის მიხედვით ვარდიძე ჯერ ეროვნულ-დემოკრატიული, ხოლო 1919 წლიდან სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრია. ბრიტანელების მიერ ბათუმის ოკუპაციის პერიოდში, თითქოს იგი, ქართულ გვარდიას აწვდიდა ინფორმაციას ინგლისელების და ოსმალების შესახებ. გაზეთის ცნობით, ის ანალოგიურ მისიას ახორციელებდა ახალციხეშიც, სადაც იმავდროულად მონაწილეობდა ადგილობრივი მენშევიკური ორგანიზაციის მუშაობაში. წერილში ვარდიძის მიმართ ვერდიქტიც არის გამოტანილი: „საერო მოღვაწეობამ იმდენად გაიტაცა ბერი ვარდიძე, რომ თავისი თავის გამოაშკარავებით მონასტრის საყვედურიც დაიმსახურა. სტამბოლში არ მოსწონდათ ვარდიძის ასე აშკარა პოლიტიკური მუშაობა და ამიტომაც ის „სასტიკად“ დასაჯეს: მას, როგორც ბერს, გარკვეული დროით აეკრძალა ღვთისმსახურება ეკლესიაში“ [Ibid.]. კორესპოდენციაში რეალობა იყო მხოლოდ ვარდიძის მხრიდან 1914-1918 წლებში თანამშრომლობა „დამკომთან“. არადა, 1928 წლისთვის გერმანია არავითარ როლს არ თამაშობდა მსოფლიო პოლიტიკაში და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ, „დამკომმა“ არსებობა შეწყვიტა. ასევე არ არსებობს ინფორმაცია ვარდიძის მხრიდან სოც-დემოკრატიული პარტიის წვრობის, 1919-1920 წლებში მისი მხრიდან საქართველოში ყოფნის და მისთვის ღვთისმსახურების დროებითი აკრძალვის შესახებ.

30-ინ წლების დასაწყისში შალვა ვარდიძეს სტამბოლის ქართული საგანის ქონების თაობაზე პოლემიკა ჰქონდა, რომში მოღვაწე რაფიელ ინგილოსთან (ივანიცკი, 1886-1966). რომის პაპის კარზე ივანიცკი არჩეული იყო, როგორც საქართველოს ეკლესიის საკათალიკოსო საბჭოს წევრი. შესაბამისად, იგი ითვლებოდა ვატიკანში საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლად. 1930 წელს, ჟურნალ „დამოუკიდებელი საქართველოში“ (№55, პარიზი), რ. ინგილომ დაბეჭდა წერილი, საგანეში მიმდინარე ქონების დაყოფის საკითხის შესახებ. უნდა ვთქვათ, რომ საგანის მიმართ ავტორის ტონი ცინიკური იყო. იგი წერდა: „საგანის ყოფნა დედამიწაზე ზოგიერთებმა მხოლოდ მაშინ შეიტყვეს, როცა ქართველი ემიგრანტების გემი ოტომანის სატახტო ქალაქს მიცურდა და გამოხვეწილთა თვალსაჩინო ნაწილმა, პირველი თავშესაფარი ლურჯქამრიან ბერების საგანეში ჰპოვა“ (ფუტკარაძე, 2017:264). მარტო ამ წინადადებით, ინგილომ ხაზი გადაუსვა საგანის როლს საზღვარგარეთ ქართული ცნობიერების შენარჩუნების საქმეში. ინგილო შემდეგ აგრძელებდა: „საზღვარგარეთ ძველ დროშიაც ჰქონია მონასტერი საქართველოს. იგინი უცხო ხალხის ყურადღებას იზიდავდნენ არა შინაურული დავიდარაბითა და სკანდალური პროცესებით... იმ დროს საზღვარგარეთ მოღვაწე ქართველი ბერების ავტორიტეტი ისე მაღლა იდგა, რომ მათრჩევისა და დარიგებისათვის თვით უცხოელები მიმართავდნენ!“ (Ibid.:265).

წერილის პათოსი გვაფიქრებინებს, რომ იგი იყო 1928 წელს გაზეთ „კომუნისტი“ საგანის შესახებ გამოქვეყნებული პასკვილის გაგრძელება. ამ წერილით შეგვიძლია პირდაპირ ვთქვათ, რომ რ. ივანიცკი იყო საბჭოთა უშიშროების აგენტი, წინააღმდეგ შემთხვევაში ვერ დაინიშნებოდა რომის პაპის კარზე საქართველოს ეკლესიის საკათალიკოსო საბჭოს წარმომადგენლად. ჩანს, უშიშროება ამჯერად ვატიკანში შეეცადა საგანის ავტორიტეტის დისკრედიტაციას.

1931 წელს ვარდიძემ პარიზში, იგივე ჟურნალში, გამოაქვეყნა პოლემიკური ნაშრომი - „სტამბოლის მონასტერი და რაფიელ ინგილო“ (გაზ. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №63-64). ვარდიძე წერდა: „არც სასულიერო, არც სამოქალაქო სამართალი, კანონები და სინდისი არავის ნებას აძლევს, რომ ჩვენ საგანეს გამოედაოს მცირე მამულებზე“. ვარდიძის პასუხი ლაკონური იყო. იგი მამა პეტრე ხარისჭირაშვილის ანდერძის და ოსმალეთის მთავრობის სახელზე წარდგენილი საბუთების საფუძველზე წერდა, რომ „ყველა მამული ჩვენ ქართველ კათოლიკე ეკლესიის სახელობაზეა დამტკიცებული“ (Ibid.:268).

1942 წელს, II მსოფლიო ომის (1939-1945 წწ) მსვლელობის დროს, შალვა ვარდიძე თურქეთის ხელისუფლების მხრიდან რეპრესირებულთა რიცხვში მოხვდა და ქვეყნიდან გაასახლეს (მამულია, ასტამაძე, 2019:654), მნელია მისდამი რეპრესიების მიზეზის დადგენა, რადგანაც, ჩვენ ხელთ არ გვაქვს საგამოძიებო ორგანოების მხრიდან მასზე შედგენილი პირადი საქმე, აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით თანამედროვეთა მხრიდან რაიმე მინიშნება. აქედან გამომდინარე კონკრეტული ფაქტების შეჯერების გარეშე გამოთქმული ნებისმიერი ვერსია ყოველგვარ აზრს კარგავს. ვარდიძე, რომელიც ყოველთვის გამოირჩეოდა პრაგმატული პოლიტიკური აზროვნებით გამორიცხული იყო ეწარმოებინა ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობა. მით უფრო, რომ 30-იან წლებში მისი ცნობიერება ძირითადად კონცენტრირდებოდა ღვთისმსახურებაზე, სავანის ქონების დაცვაზე და სამეცნიერო საქმიანობაზე.

თურქეთიდან რეპრესირებული შალვა ვარდიძემ კვიდრდება ლიბანში (საქართველო, 2014:171). იგი მოღვაწეობდა ქ. ბეირუთთან ახლოს მდებარე ერთ-ერთ მონასტერში და პარალელურად ეწეოდა პედაგოგიურ საქმიანობას წმ. იოსების ფრანგულ, კერძო უნივერსიტეტში პროფესორად. უნივერსიტეტი ლიბანში საკმაოდ წონადი დაწესებულებაა. ცხადია, ენების საფუძვლიანი ცოდნა და ბრწყინვალე თეოლოგიური განსწავლულობა უნივერსიტეტში ვარდიძისთვის შესანიშნავი სავიზიტო ბარათი იქნებოდა. არ გამოვრიცხავთ, რომ ბეირუთში იგი იეზუიტიც გამხდარიყო. მართალია ეს ჩვენი ვარაუდია, მაგრამ ამის საფუძველს გვაძლევს ის ფაქტი, რომ იეზუიტების სამძმოს წევრობა ვარდიძისათვის, უნივერსიტეტში მოღვაწეობის და ზოგადად, ლიბანში ცხოვრების ერთგვარი დამცავი ფარი იქნებოდა. ასევე, ვარდიძის ლიბანური ცხოვრების კრედო - აქტიური სამეცნიერო საქმიანობა, განმანათლებლობა და მისიონერობა სწორედ იეზუიტების ორდენის წევრების ძირითადი მოღვაწეობის სფერო იყო.

ჟურნალ „ბედი ქართლისა“-ში დაცული ანონსით ირვევია, რომ 50-იან წლებში, პედაგოგიური საქმიანობის გარდა, რეპრესირებული შალვა ვარდიძის მიზანი იყო, მაშრიყის ქვეყნებში (ლიბანი, სირია...) ქართული კულტურის პროპაგანდა (Bedi Kartlisa, 1953, 15:32). ნათელი იყო, რომ იგი ვერაფრით დაეხმარებოდა სტამბოლის ქართულ სავანეს, რადგან მისი მხრიდან გაწეული ნებისმიერი ქმედება შესაძლოა საზიანოც ყოფილიყო, ამიტომ დევნილობაში მყოფი ვარდიძე მთელი არსებით ჩაება სამეცნიერო სფეროში, რაც გამოიხატა მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში დაკარგული ქართული მონასტრების თუ ქართველი სასულიერო პირების კვალის ძიებაში. უნდა ითქვას, რომ ამ კუთხით იგი მაშრიყის ქვეყნებში პირველი გამკვალავიც იყო. თვითონაც გამოთქვამდა სურვილს, რომ მის გარდა: „თანამემამულეები მიიღებენ სათანადო ზომებს, რომ მეცნიერებმა და არქეოლოგებმა შემოიარონ ეს ქვეყნები ანტიოქიიდან ეგვიპტემდე... მოინახულონ აქაური ქრისტიანების მონასტრები და მათი წიგნთ-საცავების ხელნაწერები. უსათუოდ სადმე ნახავენ ქართული განათლების ნაშთებს“ (Bedi Kartlisa, 1955, 19:21). ლიბანში ვარდიძეს არაბულ ენაზე გამოუქვეყნებია მცირე ზომის ფორმატის წიგნები - „საქართველოს მოკლე ისტორია“, „გელათის ისტორია“ (Ibid.). მას არაბულ ენაზე ასევე დაწერილი ჰქონია დავით აღმაშენებლისადმი მიძღვნილი ნაშრომი - „დიდი საქართველოს პატრონი“. უნდა ითქვას, რომ ეს იყო პირველი პრეცედენტი რომელითაც ავტორმა, არაბულ სამყაროს გააცნო საქართველოს ოქროს ხანის ისტორია. სამწუხაროდ, ნახსენები პუბლიკაციები ჯერჯერობით მიუწვდომელია სამეცნიერო წრეებისათვის, ამიტომ მათ შესახებ მხოლოდ სათაურით შეგვიძლია მსჯელობა.

შალვა ვარდიძე აქტიურად გამოეხმაურა იტალიელი ღვთისმსახურის და იერუსალიმის ფრანცისკანელთა ბიბლიური კვლევების სამეცნიერო ცენტრის პროფესორს, არქეოლოგს ვირჯილიო კორბოს (1918-1991 წწ). რომელმაც, 1952 წელს იუდეის უდაბნოში, დაბა ბეთლემთან, თეოდოროს ტვირელის (†306) სახელობის მონასტერში აღმოჩინა ქართულ წარწერები. ირკვევა, რომ ვარდიძისთვის კორბოს

გადაუგზავნია მის მიერ აღმოჩენილი ასომთავრული ასოებით შესრულებული წარწერების ნიმუშები და უთხოვია ისინი ამოეკითხა, გადაეწერა ლათინური ასოებით, გადაეთარგმნა და შეედგინა მცირე ახსნა-განმარტებები (Bedi Kartlisa, 1954, 16:14). თხოვნაზე პასუხის გაცემას ვარდიძე აქტიურად შეუდგა და მან წარწერების მნიშვნელობის თაობაზე ცხრა პუნქტი გამოჰყო. ყურადღებას მხოლოდ ერთ პუნქტზე გავამახვილებთ:... „ეს წარწერანი გვატყობინებენ, რომ უცხო ცის ქვეშ მყოფი ქართველები, იმ თავითვე ცდილან მალლა დაეჭირათ ეროვნული დროშა. მყარი ძეგლი აეგოთ მისთვის და ქართულით და ქართველობით დაედასტურებინათ მათი ვინაობა, მეობა სხვა მოდგმის ხალხთა შორის“ (Ibid., 16).

1953 წელს ლიბანის სიდიდით მესამე ქ. საიდას (ძველი სიდონი) მახლობლად ერთ-ერთ ეკლესიის (სახელი უცნობია - ავტ.) წიგნთსაცავში შალვა ვარდიძეს უპოვნია მხედრული ასოებით დაწერილი რვეული (22X17 სმ.) (Bedi Kartlisa, 1954, 16:19-22; 1954, 17:22-28). მეცნიერის შენიშვნით ხელნაწერი იყო უთარილო. მასზე არ იყო აღნიშნული გადაწერის სახელი და ა.შ. ხელნაწერის ფილიგრანიანი (ჭვირნიშანი - ავტ.) ფურცლების ანალიზის საფუძველზე მან მიიჩნია, რომ იგი 1450-1500 წლებში ყოფილა გადაწერილი (Bedi Kartlisa, 1954, 17:27). აქვე საინტერესოა მეცნიერის მხრიდან მცირე აზიაში მყოფი ქართველი ბერ-მონაზვნების ლიტურგიული ენის რაობაზე გამოთქმული მოსაზრება. მან უარყო კ. კეკელიძის (1879-1962 წწ) კონცეფცია IX-X სს. ქართულის ლიტურგიულ ენად გამოყენება და მიიჩნია, რომ მცირე აზიაში მოღვაწე ქართველი ბერები უკვე V-VI სს. ლოცვებს ეროვნულ ენაზე ასრულებდნენ (Ibid.). რაც შეეხება საღვთო ლიტერატურის თარგმანის საკითხს, ვარდიძის აზრით, ქართველი ბერები თარგმანს ასრულებდნენ არა ბერძნული, არამედ სირიული ენიდან (Ibid., 27-28). ნიშანდობლივია, რომ სირიაში, ქ. დამასკოს ჩრდილოეთით (ადგილი არ კონკრეტდება - ავტ.), ვარდიძეს უნახავს ქრისტიანული სოფელი „მალულა“-ს სახელწოდებით. მისივე განმარტებით სოფლის სახელწოდების ეტიმოლოგიას არაბული ენა არ ხსნიდა. ვარდიძის ცნობით სოფლები თავს კავკასიელად მიიჩნევდნენ და როდესაც მას ერთ-ერთი სოფელისთვის უკითხია წარმომავლობის შესახებ, პასუხად მიუღია - „...ქრისტიანი ვარ, გურჯი, მალულა სოფლიდანო“ (Bedi Kartlisa, 1955, 19:21). 50-იან წლებში შალვა ვარდიძემ საინტერესო ხედვები გამოთქვა საქართველოს და სომხეთის ისტორიის ცალკეულ მომენტებზე. შესაძლოა, ზოგიერთი მათგანი კამათს იწვევდეს, მაგრამ მეცნიერის ნააზრევია აჩენს ავტორის სამეცნიერო ჰორიზონტის არეალს. მაგალითად, გეოპოლიტიკიდან გამომდინარე ვარდიძე გამორიცხავდა სომხეთის მეფის თრდატ III -ს (რომანტიული ტირიდატ, 287-330 წწ) 301 წელს გაქრისტიანების ფაქტს, მისი აზრით ეს უნდა მომხდარიყო 312-313 წლებში (Ibid., 21). რასაც ჩვენც ვიზიარებთ. რადგანაც მხოლოდ 313 წელს ე.წ. მილანის ედიქტით ქრისტიანებს სხვა რელიგიური მიმდინარეობების გვერდით მიენიჭათ თანაბარი უფლებები. ედიქტით გათვალისწინებული პირობები გატარდა მაშინ რომის ვასალურ ქვეყნებშიც. ვარდიძემ ასევე გამორიცხა ქართლის მეფე მირიანის (284-361 წწ) გაქრისტიანება 338-355 წლებს შორის მონაკვეთში და აღნიშნულ საკითხში მან 313-317 წლებს მიანიჭა უპირატესობა (Ibid.). შალვა ვარდიძე მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ეწეოდა ქართული კულტურის პოპულარიზაციას საზღვარგარეთ. მას ცხრა ენაზე შეეძლო პუბლიკაციების გამოქვეყნება. ეწეოდა მთარგმნელობით საქმიანობასაც. საინტერესო კომენტარები აქვს „ვეფხისტყაოსნის“ ქართული ტექსტის შესახებ, ფრანგულ ენაზე ჰქონდა თარგმნილი პოემის ცალკეული თავები. ფრანგულ ენაზე მიმოიხილა ვახტანგ ორბელიანის (1700-?) შემოქმედება. 1921 წელს ფრანგულიდან ქართულად თარგმნა და სტამბოლში, სავანის სტამბაში დაბეჭდა იტალიელი მწერლის და დიპლომატის ევგენი დალეჯიო დ'ალესიოს (18??-19??) „ქართველები კონსტანტინეპოლში“ და მღვდელ რემონ ჟანენის (?-?) „ქართველები იერუსალიმში“. თურქეთში მცხოვრებ ქართველ ახალგაზრდებში ეროვნული ცნობიერების გაღვივების მიზნით ჯერ კიდევ 1914 წელს ვარდიძეს გამოუცია მცირე ფორმატის ნაშრომი - „პატარა ქართული ანბანი“ (1914 წ.).

ვარდიძე პოეტური ბუნებითაც ყოფილა დაჯილდოებული. მისი ლექსები ძირითადად პა-ტრიოტული ხასიათის იყო. სამწუხაროდ, ჩვენამდე მხოლოდ ორი ლექსია მოღწეული. 1950-1951 წლებში მას დაუწერია „ჩემი ლოცვა“ და „წმინდა ნინოს“ (წმინდა ნინო..., 2013:22-23). ვარდიძის მხრიდან წმ. ნინოს მიმართ ლექსის მიძღვნა ანარეკლი იყო სტამბოლის ქართულ კათოლიკურ საგანეში დამკვიდრებული ტრადიციისა - ყოველი წლის 14 იანვარს, წმინდანის დღისადმი მიძღვნილ წირვის ჩატარება.

ბეირუთში ყოფნისას ვარდიძე აგრძელებდა ურთიერთობებს ემიგრაციაში მყოფ ქართველებთან. ამ პერიოდის მის ეპისტოლეებში ჩანს ის სიტბო, რასაც მის მიმართ იჩენდნენ ემიგრანტი თანამოაზრეები. ზოგი მათგანი ცდილობდა მას მატერიალურად დახმარებოდა, ანდა წაეყვანათ ევროპაში სამკურნალოდ (ფუტკარაძე, 2017:572), მაგრამ უშედეგოდ. სამწუხაროდ, ხანგრძლივი ავადმყოფობის შემდეგ შალვა ვარდიძე ქ. ბეირუთში მიიღვალა. მისი გარდაცვალების ზუსტი თარიღის გარშემო ლიტერატურაში კითხვითი ნიშანია. გ. მამულია და გ. ასტამაძე წყაროს მითითების გარეშე ასახელებენ 1958 წელს (მამულია, ასტამაძე, 2019:654). ვინაიდან, ფ. ტატიშვილის (?-?) წერილი ვარდიძისთვის 1957 წლით თარიღდება, ამიტომაც ვფიქრობთ, რომ ამაგდარი მამულიშვილი 1957-1958 წლების მიჯნაზე უნდა გარდაცვლილიყო. ასევე უცნობია მისი საფლავი.

დასასრულს, ვარდიძის შესახებ გვაქვს ინფორმაცია, რომ მისი პირადი არქივი ბეირუთიდან წამოიღო და სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერს გადასცა ბიზნესმენმა და საზოგადო მოღვაწემ სიმონ ზაზაძემ (1933-2016 წწ). ბიზნესმენის მხრიდან ეს ნაბიჯი საარაკო იყო, რომელსაც შესაძლოა თურქეთის ძალოვან სტრუქტურებთან გართულებები მოჰყოლოდა, მაგრამ შალვა ვარდიძე იმდენად ძვირფასი ფიგურა იყო ზაზაძეების ოჯახისთვის, რომ მეცენატმა იტვირთა საპატიო საქმის შესრულება - დიდებული მამულიშვილის არქივის ჩამოტანა, რათა მისი კვალი არ დაკარგულიყო საქართველოსთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გ. მამულია, გ. ასტამაძე, საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტი 1914-1918 (დოკუმენტები და მასალები), თბ., 2019;
2. შ. ვარდიძე, ახლად აღმოჩენილი ქართველთა მონასტერში ბეთლემში, Bedi Kartlisa, P., 1954, #16, გვ. 12-16;
3. შ. ვარდიძე, სამხრეთ ლიბანის მთებში აღმოჩნდა ქართულ-ბერძნული ლიტურდიული პატარა რვეული მთლად ქართული ანბანით დაწერილი, Bedi Kartlisa, P., 1954, #16, გვ. 19-22;
4. შ. ვარდიძე, ლიბანში აღმოჩენილი ქართული ხელნაწერის შესახებ, Bedi Kartlisa, P., 1954, #17, გვ. 27-28;
5. შ. ვარდიძე, ხმა ლიბანის ობოლ კედართა მაღნარიდან, Bedi Kartlisa, P., 1955, #19, გვ. 20-21;
6. დამოუკიდებლობის კომიტეტი საზღვარგარეთ - 1914. (<http://german-georgian.-archive.-ge/ka/blog/32>);
7. კვესი (ი. ყაჭიშვილი) „უმანკო ჩასახება“ სტამბოლში, ვატიკანი და მენშევიკური კო-ნტრ-რევოლუცია, გაზ. „კომუნისტი“, 12.09.1928, №212, გვ. 3;
8. თ. ლომთათიძე, ქართული ემიგრაცია მეოცე საუკუნის 50-იან წლებში (სტამბულში ქართველთა საგანეში დაცული ნინო დადიანის წერილების მიხედვით), სამხრეთ-სადავლეთ საქართველო - IX, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 2019, 3-10;
9. შ. ლომსაძე, მესხები: ახალციხური ქრონიკები, ტ. II, თბ., 1997;
10. მ. პაპაშვილი, საქართველო-რომის ურთიერთობა V-XX სს., თბ., 1995;

11. საქართველო: ენციკლოპედია: ტ. III, თბ., 2014, გვ.171;
12. ა. სურგულაძე, კ. სურგულაძე, ქართული ლეგიონი თურქეთში, ბათ., 1997;
13. გ. შარაძე, მემედ აბაშიძე, თბ./ბათ., 1995;
14. ტ. ფუტკარაძე, პავლე, სიმონ და პოლ ზაზაძეების როლისათვის სტამბულის ქართული სავანის დაცვისა და შენარჩუნების საქმეში, ქართველური მემკვიდრეობა, XI, 2007, გვ. 52-74;
15. შ. ფუტკარაძე, რ. მაღაყმაძე, თ. ლომთათიძე, ე. ფუტკარაძე, ნ. ჩელებაძე, შ. ფუტკარაძე, წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან, ტ. I, ბათუმი, 2017;
16. შ. ფუტკარაძე, სტამბოლის ქართული სავანე - თურქი და ქართველი ხალხის მეგობრობის სიმბოლო, XI, 2007, გვ.19-;
17. რ. ჟანენი, ქართველები იერუსალიმში, ფრანგულიდან თარგმნა შ. ვარდიძემ, სტამბოლი, 1921;
18. წმინდა ნინო ქართულ პოეზიაში, შემდგენელ-რედაქტორი ა. დაუშვილი, თბ., 2013;
19. Bedi Kartlisa, P., 1953, #15, გვ. 32;
20. Şalva Vardidze (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Ealva_Vardidze);
21. <http://old.tbiliselebi.ge/index.php?newsid=268438091>; <https://society.iliauni.edu.ge/persons/article/23477>

სიმბოლოები შუა საუკუნეების ინგლისურ წყაროებში Symbols in medieval English sources

იზოლდა ბელთაძე

ბსუ-ს ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოლოგიის
დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი

Izolda Beltadze

BSU Department of History, Archaeology and
Ethnology Doctor of History

აბსტრაქტი - შუა საუკუნეების ინგლისის ისტორიიდან, საინტერესოა წყაროებში სიმბოლოების, სხვადასხვა ციფრული აღნიშვნების შესწავლა, რომელსაც იყენებდნენ წყაროების დათარიღების, სავაჭრო კომპანიის ან თუ იმ თანადებობაზე (მამასახლისების, ქსოვილის მზომავის, მატყლის მწონავის და სხვა) არჩევნების დროს ხმის დათვლისას, დოკუმენტზე ხელმოწერისას და ა. შ. ასეთ აღნიშვნებს ჩვენ მივაკვლიეთ XV-XVI საუკუნეების ინგლისის ისტორიის შემსწავლელ მეტად მნიშვნელოვან წყაროში - „მერსერთა კომპანიის საბჭოს აქტებში“- Acts of Court of the Mercer's Company (1453-1527), შედგენილი XVI ს-ის 20-იან წლებში მერსერთა (ქსოვილით მოვაჭრეთა კომპანიის) კლერკის უილიამ ნიუბოლდის მიერ, ამიტომ, ამ წყაროს პირობითად ეწოდება ნიუბოლდის წიგნი. საინტერესოა რა განაპირობებდა ასეთი სიმბოლოების (აღნიშვნების) გამოყენებას? რითი აიხსნებოდა ეს?

საკვანძო სიტყვები - აქტები, მანუსკრიპტი, მერსერი, ვაჭარ-ავანტიურისტი, გილდია, კომპანია, რეზიდენტი.

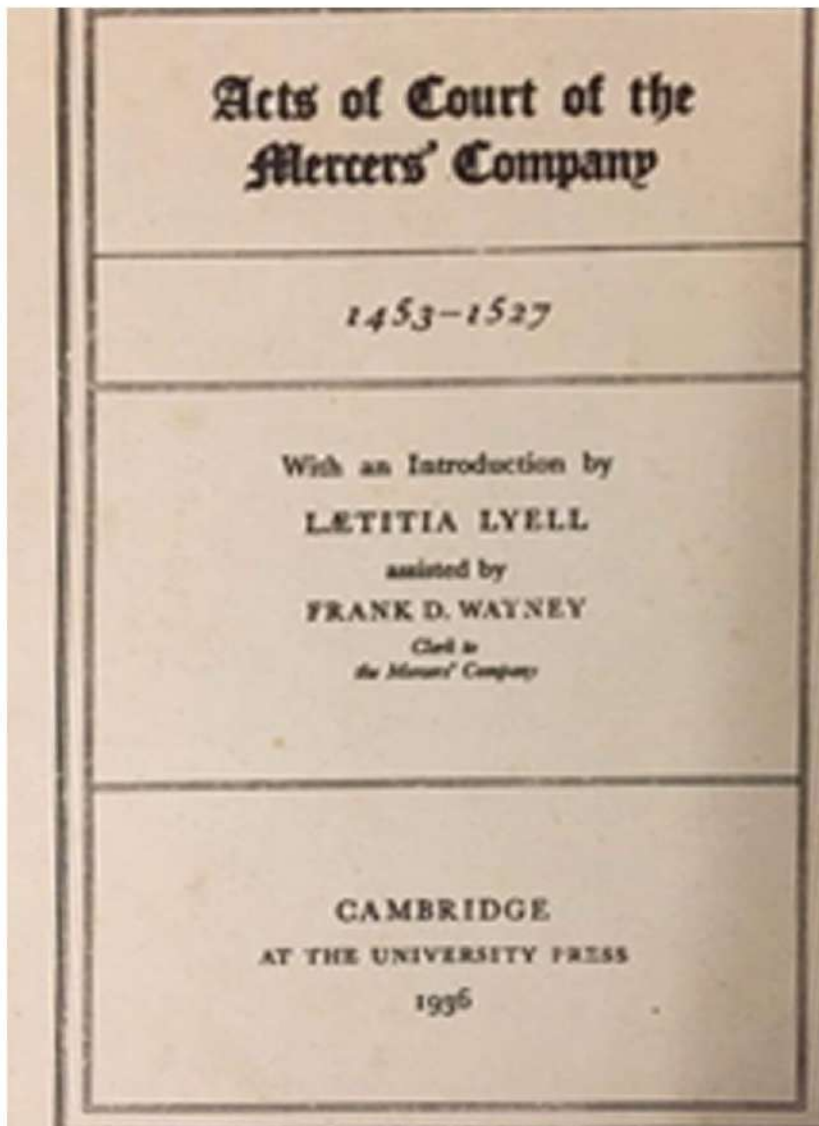
Abstract - From the history of medieval England, it is interesting to study the symbols in the sources, the various numerals used to date the sources, to count the votes in this or that position of the trading company (landlords, cloth surveyors, wool weavers, etc.), to sign the document, and so on. We find such references in the most important source for the history of England in the XV-XVI centuries - in the Acts of the Council of the Mercer's Company (1453-1527), compiled in the 20s of the XVI century Mercer (Textile Company) By the clerk William Newbold, hence this source is conventionally called the Newbold Book.

I wonder what caused the use of such symbols (designations)? How could this be explained. Thus, the Acts of the London Mercer gave us some very interesting information. As strange as it may seem to us, the British used such designations (XIVc iiij XX Vo, XVC XXIII, etc.) when dating sources, strange signatures on documents, and dotting or underlining in elections when counting votes in a candidate's election. England was a classic country where the Maud industry developed through capitalism, the navy, the trading companies engaged in foreign trade, and became a model state from which other European countries transferred experiences. Therefore, it should not be alien to their bizarre but original notes of what we have encountered in the source. This also adds to the peculiarity of English history.

Key words - Acts, Manuscript, Mercer, Merchant-Adventurer, Guild, Company, Resident.

განვიხილოთ რას წარმოადგენდა ეს წყარო (იხ . სურათი I). მანუსკრიპტი შედგება 446 ხელნაწერი ფურცლისაგან (სულ 1500 ნაბეჭდი), რომელიც კარგად შემოინახა. ყველა ჩანაწერი განლაგებულია ძირითადად ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით. მაგრამ ის შეიცავს ამ თანმიმდევრობის ორ დარღვევას: პირველი, როცა კლერკი გადმოგვცემს 1506 წლის ამბებს, იგი გადადის „ძველ წიგნზე“-1465, 1466, 1481, 1485,

1486, 1487 წლების „აქტებზე“, რომელიც მანამდე არავისთვის არ იყო ცნობილი. ამ პერიოდის მოვლენებს ათავსებს 1506-1507 წლებს შორის. მეორე დარღვევა გვხვდება 1523 წლის ამბების გადმოცემისას, როცა ავტორი გადადის 1493, 1494, 1495, 1496, 1497,

სურ. 1

1498, 1499 წლების ამბებზე და ათავსებს ამ ოქმებს 1523 და 1524 წლებს შორის.

XV ს-ის 60-იანი წლებიდან შემორჩა ორი არცთუ ისე დიდი ოქმი, ასევე ორი 70-იანი წლებიდან, 1481-1490 წლებიდან შემორჩა 31 ოქმი, 90-იანი წლებიდან-27, 1498-1508 წლებზე მოდის შედარებით ნაკლები ოქმები. 1501 წლიდან შემორჩა მხოლოდ ერთი ჩანაწერი. სამაგიეროდ, 1508 წლიდან 1520 წლამდე საოქმო ჩანაწერები საკმაოდ რეგულარულია და ჩვენს ხელთაა ამპერიოდის 56 ოქმის ჩანაწერი. აღნიშნული წყარო, თავისი ფაქტობრივი მასალებით, ჯერ ამოუწურავია, რის შესახებაც გექნება საუბარი ქვემოთ. ამ წყაროს შესწავლა სცადა პირველად უ. ბლეიდსმა, რომელმაც 1861 წელს გამოსცა წიგნი „Life and Typography of William Caxton“-უილიამ კექსტონის ცხოვრება და სტამბა“, სადაც მიუთითა

ვაჭარ-ავანტიურისტთა შესახებ ცნობებზე, მაგრამ ამან შეუმჩნევლად ჩაიარა, ვინაიდან ისტორიკოსებს შორის გავრცელებული იყო მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ავანტიურისტთა არქივი 1666 წელს, ლონდონის დიდი ხანძრის დროს განადგურდა. 70 წლის შემდეგ ამერიკელი მეცნიერი ე. კარუს-უილსონი გაეცნო „ნიუბოლდის წიგნის“ იმ ნაწილს, სადაც მოხსენიებულია ვაჭარ-ავანტიურისტები. მკვლევარი არ დაინტერესებულა იმ სხვაშნიშვნელოვანი ცნობებით, რომლებიც მოცემული იყო ამწყაროში.

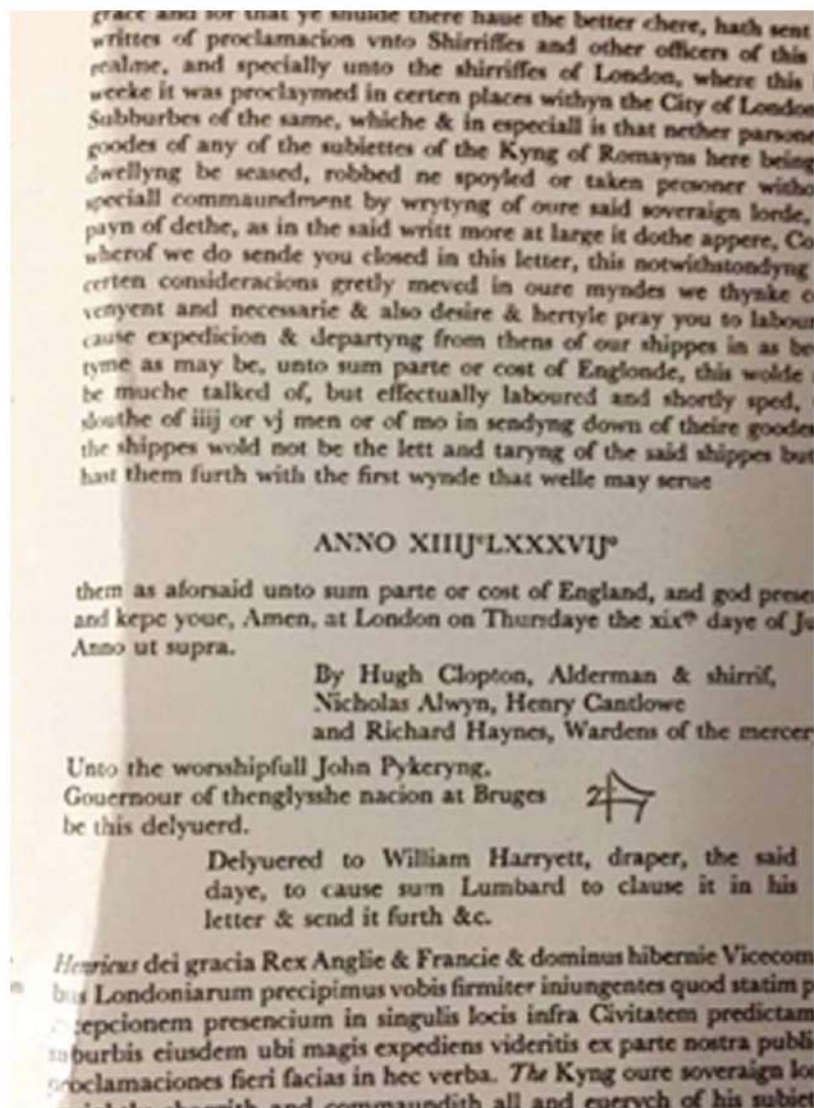
ჩვენს ხელთ არის ასევე ლეტიციე ლეიელის შესავალი სტატია, რომელიც ნაკლებ ორიგინალურია არ იძლევა ასეთი მდიდარი შინაარსის მქონე წყაროს სრულ მეცნიერულ ანალიზს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ე. ვ. კუზნეცოვის სტატიას „ლონდონის ქსოვილით მოვაჭრეთა გილდია XV-XVI ს. დასაწყისში (კუზნეცოვი, გვ.8-10).

აღნიშნული წყარო, ჩვენ გამოვიყენეთ მონოგრაფიებში: „ლონდონის მერსერთა და ვაჭარ-ავანტიურისტთა კომპანია XV-XVI საუკუნეთა მიჯნაზე (1997 წ.)“ და „ლონდონის სავაჭრო კომპანიები და კოლონიური ექსპანსია XV-XVII ს. დასაწყისში (2009 წ.)“, მაგრამ

ამავე დროს, იგი შეიცავს საინტერესო მასალებს ინგლისის სამეფო ხელოსუფლების საგადასახადო პოლიტიკის, სავაჭრო დიპლომატიის, ვაჭართა ქველმოქმედებების, ინგლისელთა ყოფის, ტრადიციების, ჩაცმულობის, ეთიკის, ესთეტიკის, უდიდესი ინგლისელი ჰუმანისტის, ინგლისის ლორდ -კანცლერის თომას მორის შესახებ, რომელიც არ დაეთანხმა ინგლისის მეფის ჰენრი VIII-ის საეკლესიო რეფორმას, რისთვისაც სახელმწიფო ღალატში დასდეს ბრალი და სიკვდილით დაისაჯეს. სწორედ თომას მორის ლათინური, ინგლისური ენის კარგი ცოდნა და ასევე მისი დიპლომატიური ნიჭი გამოიყენეს სავაჭრო კომპანიებმა და იგი იღებდა მონაწილეობას ანტვერპენიის (1508-1509 წწ), ფლანდრიის (1515 წ) დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში, რაც წარმატებით შეასრულა. წყაროში ასევე არის სხვადასხვა წერილები, მათ შორის ფრანგულ ენაზე დაწერილი, რომელიც მოითხოვს შემდგომ შესწავლას. ამჯერად კი ყურდღებას გავამახვილებთ სიმბოლოებსა და სხვადასხვა ნიშნებზე.

პირველ რიგში საინტერესოა თვით წყაროს დათარიღების საკითხი. ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ ვერცერთ ნაშრომს, სადაც ვიპოვიდით პასუხს ამ საკითხზე. მაგრამ, რადგან ვიცოდით წყაროს დაწერის დრო - XV-XVI საუკუნე, ეს ძალიან დაგვეხმარა დაგვედგინა წყაროში მოცემული დოკუმენტების შედგენის დრო (წელი).

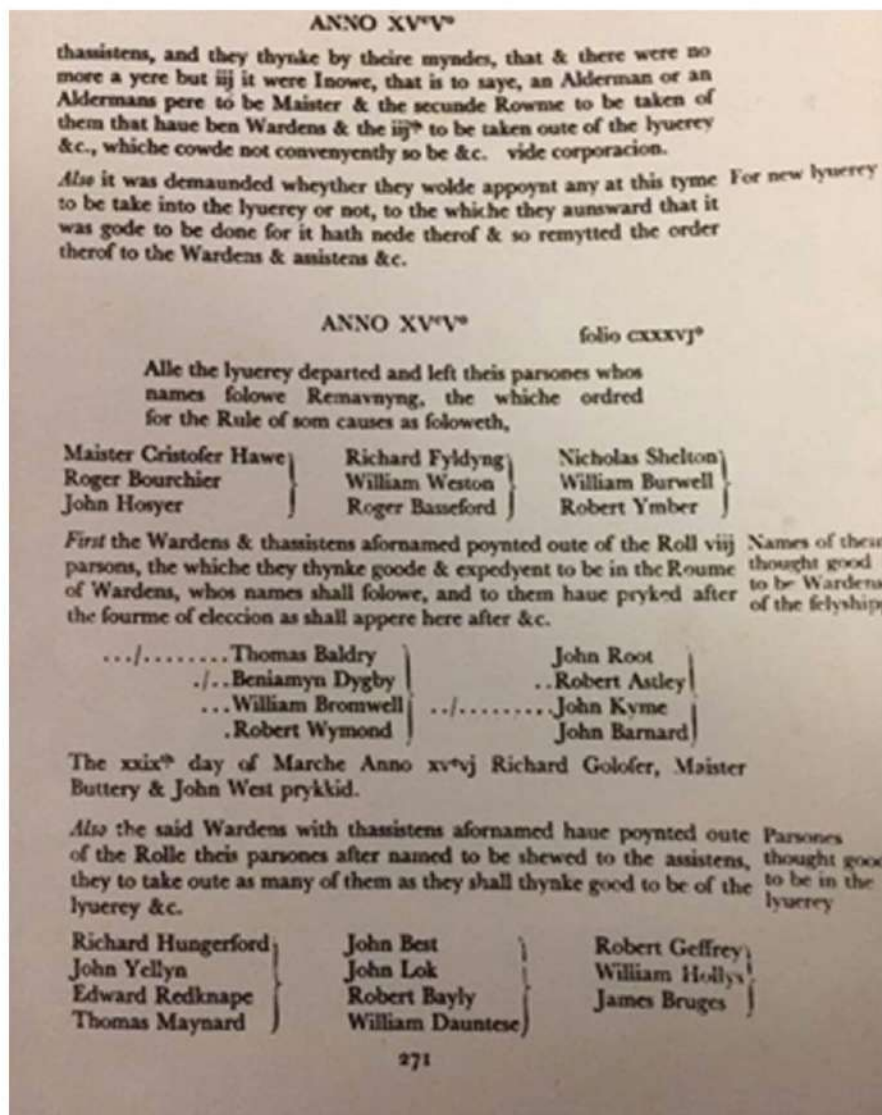
ცნობილია, რომ შუა საუკუნეებში კარგად იცნობდნენ რომაულ ციფრებს: I – 1; X – 10, C– 100, D – 500 L- 50, XL– 40, LX – 60, LXX – 70, LXXX – 80, XC – 90, CC– 200,

სურ. 2

CCC– 300, CCCC– 400, DC – 600, DCC – 700, DCCC – 800, CM– 900, M – 1000. მაგრამ წყაროების დათარიღებისას ნაკლებად იყენებდნენ მაღალ ციფრებს. მაგალითად 1546 წელს –MDXLVI, 1480 წელს– MCDLXXX. ასეთი რომაული ციფრებით არ ათარიღებდნენ წყაროს. სამაგიეროდ იყენებდნენ დაბალ რომაულ ციფრებს ათეულის ფარგლებში და ამასაც თავისებურად. მაგ. 1485, 1303, 1482, 1523 წლები იწერებოდა შემდეგნაირად: XIVc iiij XX Vo, XIIIc IIIo, XIVc iiij xx IIo, XVC XXIII O. ძალიან ძნელი იქნებოდა ასეთი თარიღების წაკითხვა, თუ არ შემოვიღებდით შემდეგ პირობას ციფრების აღნიშვნისა: i-უდრის I-ს, ij უდრის-2, iiij-3, iiij-4, O-წელს, iiijXX--*80-ს. C -აღნიშნავდა საუკუნეს. ასეთი პირობის მიღების შემდეგ შესაძლებელია წაკითხვა მაგალითად 1485 წლის, რომელიც შედეგნაირად იწერებოდა XIVc iiij XX Vo. მსგავსი დათარიღება დამახასიათებელი იყო

შუა საუკუნეების ინგლისური წყაროებისათვის. საინტერესოა რატომ იყენებდნენ ასეთ ნიშნებს დათარიღების დროს და რატომ არ იყენებდნენ რომაულ ციფრებს: M-1000, D-500, L-50 და ა. შ. როგორც ჩანს ათეულის ფარგლებში ციფრების წაკითხვა უფრო უადვილდებოდათ, ვიდრე ათასეულის ფარგლებში. თუმცა ასეთი სახის

სურ. 3

დროს.

ჩვენ არ ვეჭვობთ, რომ თქვენ იცით სინამდვილე, გვჯერა თქვენი ავტორიტეტის ძალის, რომ გამოიხსნით ხალხს და საქონელს რომის იმპერატორის მიწებიდან. თქვენ ალბათ იცით მეფის იმ წერილის შესახებ, რომელიც მან გაუგზავნა შერიფებს და ლონდონის მოედანზე წაკითხულ იქნა გასულ კვირას. წერილში ნათქვამი იყო, რომ არავის რომის იმპერატორის ქვეშევრდომებიდან უფლება არ ჰქონდა დაეტაცა, გაეძარცვა ან რაიმე ზარალი მიეყენებინათ ინგლისელი ვაჭრებისათვის წერილობითი ბრძანების გარეშე. ამ წერილის ასლს გიგზავნით თქვენ ჩვენს წერილთან ერთად. ვიმედოვნებთ და გთხოვთ ყოველი ძალა იხმაროთ, რათა უზრუნველყოთ ჩვენი გემების იქედან გამოცურვა. სრაფად გამოგზავნეთ გემები პირველსავე ქარის დროს ტვირთით ინგლისის ნებისმიერ ნავსადგურში. დაე, ღმერთი იყოს თქვენი მფარველი. ამინ.“ ლონდონი სამშაბათი 19 ივლისი. ხიუ კლოპტონი-ოლდერმენი და შერიფი. ნიკოლას ოლვინი, ჰენრი კანლოუ და რიჩარდ ხეინსი-მერსერთა მამასახლისები. ბოლოს კი არის უცნაური ხელწერა თუ ნიშანი. (M. C. ქ. გვ.297-298). საინტერესოა რას

დათარიღებაც არ უნდა ყოფილიყო მთლად მარტივი (ი.ბელთაძე-ხინიკაძე, 2020:276-277).

ჩვენი ყურადღება მიიქცია 1487 წლის დოკუმენტმა, რომელსაც აქვს უცნაური ხელმოწერა. ეს არის წერილი-ლი გაგზავნილი ზღვისიქეთა მმართველისადმი (რეზიდენტისადმი) ჯონ პიკერინგისადმი, სადაც ვკითხულობთ: “პატივცემულო სერ! გულითადად მადლობას გიცხადებთ თქვენ მუდმივი გულმოდგინებისათვის, ეფექტური მოქმედებისათვის ღმერთის დიდებისა და ინგლისელი ვაჭრების და ვაჭრობის აყვავებისაგან. გაცნობებთ, თქვენ იმ ქორების შესახებ, თითქოს ინგლისელებს და მათ საქონელს მოელის დიდი უსიამოვნება დიუნკერკში და ფლანდრიის სხვა ადგილებში იქედან გამომგზავრების

ნიშნავდა ასეთი ხელმოწერა. აქ უნდა ყოფილიყო წერილის ავტორთა: ხიუ კლოპტონის, ნიკოლას ოლვინის, ჰენრი კანლოუს, რიჩარდ-ხეინსის ხელმოწერა. ნაცვლად ამისა არის უცნაური სიმბოლო (აღნიშვნა). მართლაც ძალიან საინტერესოა ეს ფაქტი (იხ. სურათი 2)

უცნაურია სავაჭრო კომპანიის აღმასრულებელი ორგანოს-მამასახლისების არჩევის დროს ხმის დათვლის წესი. როგორც ჩანს, ამას იყენებდნენ კომპანიის საკანონმდებლო და სხვა ორგანოს არჩევნების დროსაც. ამ მხრივ საინტერესოა 1505 წლის ორდონანსი. ცნობილია, რომ მერსერთა კომპანიის აღმასრულებელ ორგანოს წარმოადგენდა მამასახლისები (სულ 4 მამასახლისი), რომელთაც ირჩევდნენ ერთი წლის ვადით. 1479 წლის ორდონანსის მიხედვით ოთხ მამასახლისს უნდა დაესახელებინა 8 კანდიდატურა, რომეთაგან აირჩევდნენ ოთხს, კერძოდ იმ პირებს რომელიც მოეწონებოდა ოლდერმენებს და „12 დამხმარეთა საბჭოს“ დაამტკიცებდნენ. ეს წესი შეიცვალა 1505 წელს (M.Cგვ.271). კრებაზე დაასახელებდნენ კომპანიის წევრებიდან 8 უფრო შესაფერისს ამ ადგილისათვის. ამ პირთა სიას გამოაკრავდნენ კომპანიის ჰოლში, ვინც მისცემდა ხმას, თავისი კანდიდატის სახელის წინ უნდა დაესვა ნიშანი ან წერტილი, რომელიც არის ასახული დოკუმენტში.

დასახელებულია თომას ბელდრი, ბენიამინ დიგბი, უილიამ ბრომვეული, რობერტ ვიმონდი, ჯონ რუთი, რობერტ ეშლი, ჯონ კიმი, ჯონ ბარნარდი (სულ 8 კანდიდატი). კანდიდატთა წინ დასმულია შემდეგი ნიშნები: / ...

როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, ყველაზე მეტი ნიშანი დასმული ჰქონდა ტომას ბელდრის კანდიდატს და ამდენად მას აირჩევდნენ რენტის ამკრეფი მამასახლისის თანამდებობაზე.

ამასთან ერთად, საინტერესოა, რომ მერსერთა მამასახლისის არჩევნებთან დაკავშირებით ვაჭრები მართავდნენ სუფრას წმ. თომასის ხოლში. 1491 წელს სპეციალურად ორდონანსი მიიღეს, რომლის ძალით უნდა შეეძინათ ვენური ცომი (აქ უნდა იგულისხმებოდეს ტკბილეული.-ი.ბ.), ნალები, წითელი ღვინო და ა. შ. (ბელთაძე-ხინიკაძე. ლონდონის მერსერთა. გვ. 77-78) (იხ.სურათი 3).

ამრიგად, ლონდონის მერსერთა „საბჭოს“ აქტებმა მოგვცა მეტად საინტერესო ცნობები. რამდენადაც უცნაურად არ უნდა მოგვეჩვენოს ინგლისელები იყენებდნენ ასეთ აღნიშვნებს (XIVc iiijXX Vo, XVC, XXIII და ა. შ.) წყაროების დათარიღებისას, უცნაურ ხელმოწერას დოკუმენტებზე და არჩევნებისას წერტილების ან ხაზის დასმას კანდიდატის არჩევნების დროს ხმების დათვლისას. ინგლისი იყო კლასიკური ქვეყანა, სადაც განვითარდა მაუდის მრეწველობა კაპიტალიზმის გზით, საზღვაო ფლოტი, სავაჭრო კომპანიები, რომელიც ეწეოდა საგარეო ვაჭრობას და გადაიქცა სანიმუშო სახელმწიფოდ, საიდანაც ევროპის სხვა სახელმწიფოებმა გადაიტანეს გამოცდილებანი. აქედან გამომდინარე, არ უნდა იყოს უცხო სურ.III მათი უცნაური, მაგრამ ორიგინალური აღნიშვნები, რასაც ჩვენ წავაწყდით წყაროში. ესეც მეტველებს ინგლისის ისტორიის თავისებურებაზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. იზოლდა ბელთაძე-ხინიკაძე. ინგლისის სავაჭრო კომპანიები და კოლონიური ექსპანსია (XV-XVI ს. დასაწყისში) თბ., 2009
2. იზოლდა ბელთაძე-ხინიკაძე. შუა საუკუნეების ისტორია. თბ., 2020
3. "The Acts of Court the Mercer's Company (1453-1528)" – W.th.an introduction by L.Lyell assisted by F.D.Watney, Cambridge, 1936 .(შემდეგში M.C)
4. "Calendar of the Select Pleas and Memoranda Rools of the City of London (1381-1412)", Ed.A.H. Thomas, Cambridge, 1939.
5. "Calendar of the Pleas and Memoranda Rolls of the City of London (1413-1437) Ed.A.H.Thomas, Cambridge, 1943.

6. Calendar of the Pleas and Memoranda Rolls, preserved among the Archives of the Corporation of the City of London (1437-1457). Ed. Ph.e.Jones, London, 1954.
7. Calendar of the Select Pleas and Memoranda Rolls, preserved among the Archives of the Corporation of the City of London at the Guildhall (1458-1482)". Ed.Jones, Cambridge, 1961.

რელიგიის როლი სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირებაში

The role of religion in formation of civic consciousness

ქეთევან ფუტკარაძე

ბათუმის ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის საგანმანათლებლო შემეცნებითი პროგრამების ხელმძღვანელი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის განათლებისა და ფსიქოლოგიის ფაკულტეტის დოქტორანტი

Ketevan Phutkaradze

Head of educational and cognitive programs at the museum of Khariton Akhvediani, Phd student at Ivane Javakhishvili state university

აბსტრაქტი - რელიგიის, როგორც იდეოლოგიის ფორმის მნიშვნელობის უგულვებელყოფა-უარყოფის მრავალი ცდა იყო კაცობრიობის ისტორიაში, მაგრამ იგი მაინც დარჩა ცივილიზაციათა ჩამოყალიბების ერთ-ერთი ფაქტორი. ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ, საქართველომ უმოკლეს პერიოდში განიცადა კულტურული აღმასვლა, განვითარებულ შუა ფეოდალურ ხანაში კი იქცა ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოდ. სწორედ ამიტომ შუამდგომელი გვერდი ავუაროთ რელიგიას, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საუბარია მოზარდი თაობის სამოქალაქო ცნობიერებით აღზრდის საკითხებზე.

მეცნიერებაში აპრობირებული კვლევის ტრადიციული მეთოდების გამოყენებით ახლებურადაა წარმოდგენილი რელიგიის როლი მოზარდი თაობის სამოქალაქო აღზრდის საქმეში, წინა პლანზეა წამოწეული რელიგიურ თემებში სოციალური პრობლემატიკა, დასაბუთებულია საბაზისო რელიგიური ცოდნის აუცილებლობა განათლების სეკულარული პრინციპების გათვალისწინებით.

საკვანძო სიტყვები - განათლება, სეკულარიზმი, მოსწავლე, მასწავლებელი, რელიგია, სამოქალაქო ცნობიერება, სკოლა.

Abstract - In the article, religion plays a major role in shaping civic consciousness. Based on sociological and questionnaire surveys, a mixed model of teaching the history of religion in public schools is substantiated, which implies the need for both a separate subject of religion and integrated teaching. The subject discipline of the history of religion should be considered as an integral part of quality education that provides consistent and systematic teaching of world religions in public schools. At the same time, the formation of democratic values will be made even more effective by integrated teaching in parallel with subject teaching, which is based on tolerance, protection of state interests, hard work, human love, love of parents, relatives and other civic values.

Key words - Education, Secularism, Pupil, Teacher, Religion, Civic Awareness, School.

რელიგიის, როგორც იდეოლოგიის ფორმის მნიშვნელობის უგულვებელყოფა-უარყოფის მრავალი ცდა იყო კაცობრიობის ისტორიაში, მაგრამ იგი, მაინც დარჩა ცივილიზაციათა ჩამოყალიბების ერთ-ერთი ფაქტორი, სხვადასხვა ეთნიკური გაერთიანების კულტურული სახის ფორმირების ერთ-ერთი შემოქმედი. ასე იყო საქართველოსთან მიმართებაშიც. ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ, საქართველომ უმოკლეს პერიოდში განიცადა კულტურული აღმასვლა, განამტკიცა საერთაშორისო კავშირები, განვითარებულ შუა ფეოდალურ

ხანაში კი იქცა ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოდ. სწორედ ამიტომაც შეუძლებელი გვერდი ავუაროთ რელიგიას, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საუბარია მოზარდი თაობის სამოქალაქო ცნობიერებით აღზრდის საკითხებზე.

რელიგია, შესაბამისად რელიგიური დაწესებულებები წარმოადგენენ სოციალური სტაბილურობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვან წყაროს, საზოგადოებაში ამკვიდრებენ სოციალურად მნიშვნელოვან ზნეობრივ ღირებულებებს, ხელს უწყობენ კულტურული მემკვიდრეობის, ისტორიული ტრადიციებისა და ცხოვრების ნორმების შენარჩუნებას, საზოგადოებაში მორალურ-ზნეობრივი ფასეულობების დამკვიდრებას, რაც ეფექტურად უნდა იქნას გამოყენებული საჯარო სკოლის მოსწავლეებში სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირებისათვის.

პოსტსაბჭოთა საქართველოში რელიგია დაბრუნდა საზოგადოებაში, რამაც ხელი შეუწყო რელიგიის საკითხების კვლევის აქტუალიზაციას. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია მისი როლის შესწავლა სამოქალაქო ცნობიერების ჩამოყალიბების პროცესში, მით უმეტეს, რომ საქართველოში არასაკმარისადაა შესწავლილი რელიგიის ანთროპოლოგია და სოციოლოგია. შესაბამისად, მნიშვნელოვანია რელიგიურ თემებში სოციალური საკითხების წინა პლანზე წამოწევა და სკოლის როლის წარმოჩენა - რელიგიური მსოფლმხედველობისა და სამოქალაქო იდენტობის თვალსაზრისით. პოლიკულტურული განათლების ფარგლებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა სკოლისა და რელიგიის ურთიერთობის, ასევე სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირებაში, რელიგიის მნიშვნელობის საკითხმა. რელიგია, საერთო კულტურული მონაპოვარის ნაწილია. ამავე დროს, საქართველო სეკულარული სახელმწიფოა, ხოლო განათლება ატარებს საერო ხასიათს. განათლების საერო ხასიათი არ გამორიცხავს რელიგიის ისტორიის სწავლების საჭიროებას. იგი შეიძლება აიხსნას რამდენიმე მიზეზით, რომელთაგან უმთავრესია სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირებაში რელიგიის როლისა და მნიშვნელობის გააზრება. საქართველო მრავალეთნიკური და რელიგიური მრავალფეროვნებით გამორჩეული ქვეყანაა, შესაბამისად, აუცილებელია მოსწავლეებს ბავშვობიდანვე ჩავუნერგოთ განსხვავებული კულტურისა და რელიგიის მიმართ პატივისცემის გრძნობა, შემწყნარებლობა და მშვიდობიანი თანაცხოვრების აუცილებლობის განწყობა, სხვადასხვა ისტორიული, პოლიტიკური, სახელოვნებო, ლიტერატურული მიმართულების გააზრება, ანალიტიკური და ინტერპრეტაციული უნარები და ა. შ. საბაზისო რელიგიური ცოდნის გარეშე ამის მიღწევა ძნელად წარმოსადგენია. ეს გრძნობები ბავშვს ადრეული ასაკიდან უყალიბდება (Bruce Grelle, 2006). სწორედ ამის შესახებაც საუბარი ეუთოს რეკომენდაციებშიც (ODIHR, 2007).

განათლების სეკულარული ხასიათი ითვალისწინებს მოსწავლეთა ნების გამოხატვის თავისუფლებას. იგი არ ისახავს მიზნად მოსწავლეთა ნების საწინააღმდეგოდ რელიგიური საგნების სწავლებას, რელიგიურ თუ არარელიგიურ ორგანიზაციებში მოსწავლეთა ჩართვას.

ისმება კითხვები: 1. უნდა ისწავლებოდეს თუ არა საერო-საჯარო სკოლებში რელიგია ან რელიგიური ციკლის საგნები? 2. სეკულარიზმი გამორიცხავს თუ არა რელიგიური საგნების სწავლებას?

საჯარო სკოლებში, რელიგიური სწავლების შემოღება რთული და სადაო საკითხია. განათლების საერო ხასიათის პრინციპების რეალიზაცია უზრუნველყოფილია ეროვნული სასწავლო გეგმით და აღნიშნული ცოდნის კულტუროლოგიური მინაარსით. ამავე დროს, რელიგიური კულტურის ცალკეული ასპექტები დაკავშირებულია შესაბამისი სამლოცველოების (მეჩეთი, სინაგოგა, ეკლესია) არსებობასთან, ბიბლიის ისტორიასთან, თუ მართლმადიდებლობის მაგალითზე ვისაუბრებთ, საეკლესიო მუსიკასთან, მართლმადიდებლურ ხელოვნებასთან, ლიტერატურასთან, ისტორიასთან, ტრადიციულ ქართულ კულტურასთან და ა. შ.

ბოლო ათწლეულების მანძილზე არაერთი ცვლილება განხორციელდა ეროვნულ სასწავლო გეგმებში. ერთხანს, შემოღებული იქნა რელიგიის სწავლების კურსი, რის

გამოც ატყდა კამათი მომხრეებსა და მოწინააღმდეგეებს შორის. ამჟამად ეს კურსი აღარ ისწავლება. მოწინააღმდეგეები ამტკიცებდნენ, რომ ფაკულტატურული კურსი სავალდებულოდ იქცევა, რომ საქართველოში ქრისტიანობის როლიდან გამომდინარე, მთავარი აქცენტი გაკეთდება მართლმადიდებლობაზე, რაც განაპირობებს სხვადასხვა სახის წინააღმდეგობებს მრავალეთნიკურ სახელმწიფოში. ამის საპასუხოდ გამოითქვა მოსაზრებები, რომ იმ რეგიონებში, სადაც კომპაქტურად ცხოვრობენ არაქრისტიანები, სწავლება აქცენტირებული იყოს შესაბამისი აღმსარებლობის რელიგიაზე.

რა თქმა უნდა, განათლებულ ადამიანს უნდა ჰქონდეს გარკვეული ცოდნა თავისი ქვეყნის რელიგიური მრავალფეროვნების შესახებ. საქართველოს რელიგიური სურათი რამდენადმე განსაზღვრავს სამოქალაქო ცნობიერებასა და იდენტობას. სპეციალისტთა ნაწილის აზრით რელიგიის სწავლება მართო ერთი საგნის ფარგლებში არ უნდა ხდებოდეს, რადგან პრაქტიკულად შეუძლებელია ყველა მსოფლიო რელიგიის ერთ საგნობრივ კურსში წარმოდგენა. ეს მოსაზრება დადასტურდა ბათუმისა და მაღალმთიანი აჭარის საჯარო სკოლებში ჩვენს მიერ ჩატარებული გამოკითხვებითაც. კითხვაზე, „უნდა ისწავლებოდეს თუ არა ცალკე საგნის სახით რელიგია“ და როგორ უნდა ისწავლებოდეს იგი“ - მასწავლებლებისაგან მივიღეთ შემდეგი პასუხები: (გამოიკითხა ბათუმის, ასევე შუახევის მუნიციპალიტეტის შუბნის, ტომაშეთის, დარჩიძეების, მახალაკიძეების, ოლადაურის სკოლის პედაგოგები სულ 107 მასწავლებელი). 1. უნდა ისწავლებოდეს ცალკე საგნად - 19 მასწავლებელი. 2. უნდა ისწავლებოდეს მხოლოდ მართლმადიდებლობა - 11 მასწავლებელი. 3. უნდა ისწავლებოდეს სხვა რელიგიებთან ერთად მშობლების არჩევანის შესაბამისად - 11 მასწავლებელი. 4. არ უნდა ისწავლებოდეს ცალკე საგნად - 40 მასწავლებელი. 5. ისწავლებოდეს ფაკულტატურული სახით - 6 მასწავლებელი. 6. გაუძნელდათ პასუხის გაცემა - 10 მასწავლებელი.

გამოკითხვებიდან ნათელია, რომ მასწავლებელთა უმრავლესობა (107-დან 40) დაუშვებლად მიიჩნევს ცალკე საგნის სახით რელიგიის ისტორიის სწავლებას. მათი ეს მოსაზრებები შემდეგნაირადაა არგუმენტირებული: 1. ქართულ სკოლებში განსაკუთრებული აქცენტი გადააქვთ ქრისტიანობაზე, რაც მრავალკონფესიურ საქართველოში ამცირებს სხვა რელიგიების მნიშვნელობას. 2. რეალურად არსებობს ამ საგნის პედაგოგების პრობლემა. 3. საერო სკოლაში უნდა იყოს პროფესიონალი პედაგოგი და არა რელიგიური დაწესებულებებიდან მოწვეული პირი. 4. დიდია რისკი, რომ საგნის სწავლება მოექცევა არაკვალიფიციური პედაგოგების ხელში. საჯარო სკოლებში, რელიგიის ისტორიის სწავლების საჭიროებასთან დაკავშირებით, განათლებისა და მეცნიერების მინისტრის განცხადებამ ერთგვარი ვნებათაღელვა გამოიწვია. მინისტრის აზრით რელიგიის ისტორია სკოლებში არჩევითი საგნის სახით უნდა ისწავლებოდეს (შალვა ტაბატაძე, <https://tdi.ge/ge/page/religiis-scavleba-sajaro-skolebshi>). ზოგადად, ამ საკითხზე პედაგოგიურ წრეებში ჩამოყალიბდა გარკვეული აზრი, რომელიც ხარისხიანი განათლების შემადგენელ ნაწილად განიხილავს რელიგიის სწავლებას საჯარო სკოლებში (შალვა ტაბატაძე <https://tdi.ge/ge/page/religiis-scavleba-sajaro-skolebshi>).

გასულისაუკუნისბოლოს, საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში „ქრისტიანული რელიგიის ისტორიის“ კურსის შემოღების პარალელურად, საჯარო სკოლებშიც შემოვიდა ზემოთ აღნიშნული საგანი, როგორც არჩევითი კურსი (ე. ჯაჯანიძე, 2015:24-40). საქართველოში, იმჟამად მოქმედი კანონმდებლობით, საპატრიარქოს ამ პროცესში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა („განათლების შესახებ“ კანონი, 18.2 მუხლი, 1997 წლის 22 ივნისი), მაგრამ 2005 წლიდან სკოლებში შემოვიდა სავალდებულო საგანი „სამოქალაქო განათლება“. შესაბამისად, შემუშავდა ახალი სასწავლო გეგმები, რომლის მიხედვით, რელიგიის საკითხების შესწავლა უნდა მოხდეს ინტეგრირებულად, სხვა საგნებთან ერთად, ცალკეული კლასების მიხედვით, კერძოდ, მეოთხე-მეექვსე კლასებში მოსწავლეს მიეწოდება ცნობები საქართველოში არსებული რელიგიებისა და ეთნიკური

ჯგუფების შესახებ, რაშიც აქტიურად იქნება გამოყენებული რუკა, მეშვიდე კლასში მოსწავლე მიღებული რელიგიური ცოდნის საფუძველზე, ახდენს რელიგიის როლის და მნიშვნელობის გააზრებას საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და მსოფლიო ისტორიულ პროცესებში; მომდევნო კლასებში მოსწავლე ახდენს რელიგიათა კლასიფიცირებას, აღწერს მსგავსებებსა და განსხვავებებს სხვადასხვა რელიგიებს შორის, საქართველოში არსებული კონფესიების გავრცელების ისტორიულ გზას, მატერიალურ და სულიერ კულტურაზე, საქართველოსა და მსოფლიოში მიმდინარე პროცესებზე რელიგიის გავლენის ანალიზს და ა. შ. საქართველოს ეროვნული სასწავლო გეგმა (2011-2016), <http://mes.gov.ge/content.php?id=3929&lang=geo>). ამ სასწავლო გეგმით, მთავარ მიდგომად ინტეგრირებული სწავლებაა მიჩნეული და ითვალისწინებს რელიგიის საკითხების სწავლებას საკმაოდ საფუძველიანად, თუმცა ამ მიდგომას აქვს მეორე მხარეც: ასეთ შემთხვევაში მიღებული ცოდნა არ იქნება თანმიმდევრული და სისტემური. ცხადია, სისტემური რელიგიური ცოდნის მისაღებად ჯობს რელიგიის სწავლება ცალკე საგნის სახით. ასეთ შემთხვევაში აღარ იქნება საჭირო ინტეგრირებული მიდგომა. ეს ცხადია არ ნიშნავს ზოგადად ინტეგრირებული სწავლების ფორმის იგნორირებას. პირიქით, იგი საკმაოდ ეფექტურად მუშაობს თანამედროვე საგანმანათლებლო სისტემაში, მაგრამ რელიგიის საკითხების ინტეგრირებული სწავლება მოითხოვს შესაბამისი ცოდნით აღჭურვილ მაღალკვალიფიციურ სპეციალისტებს. ამ თვალსაზრისით კი კადრების აშკარა დეფიციტია. პრობლემაა ცალკე საგნად სწავლების შემთხვევაშიც, რადგან აქაც თავს იჩენს კადრების პრობლემა.

განათლების ცნობილმა სპეციალისტმა გრელმა, მიზანშეწონილად მიიჩნია რელიგიის ისტორიის ცალკე, აკადემიურ საგნად სწავლების საჭიროება (Bruce Grelle, 2006.). ევროსაბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის 2005 წლის N 1720 რეკომენდაცია („განათლება და რელიგია“) მოსწავლეებისათვის რელიგიის ზოგადი ცოდნის მიწოდებას და თანმდევი ტოლერანტობის გრძნობების ფორმირებას, საზოგადოების დემოკრატიული განვითარების ერთ-ერთ პირობად განიხილავს. ამასთან, ხაზგასმულია ამ საქმეში ოჯახის მნიშვნელობაც, თუმცა აღნიშნულია, რომ ხშირად ოჯახები არ ინტერესდებიან რელიგიის საკითხებით, შესაბამისად მოზარდებს არავითარი ცოდნა არ აქვთ აღნიშნულ საკითხებზე. ეს კი ხელს უშლის მოზარდს შეიცნოს ის საზოგადოება, რომელშიც ცხოვრობს. აღნიშნული ვითარება უარყოფითად აისახება მოსწავლის სამოქალაქო მსოფლმხედველობაზე, რადგან დემოკრატია და რელიგია არაა ერთმანეთთან შეუთავსებელი. ორივე ერთად მოწოდებულია სიკეთისა და კეთილდღეობის უზრუნველყოფისათვის. რელიგიის საკითხების სწავლებით მოსწავლეებს ექნებათ გარკვეული წარმოდგენები ქრისტიანობაზე, ისლამზე, ზოროასტრიზმზე, იუდაიზმზე და სხვა რელიგიებზე, მით უმეტეს, რომ ქვეყანაში, მათ შორის აჭარაში, ცხოვრობენ სხვადასხვა რელიგიისა და ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენლები. მაგრამ, ქართულ სინამდვილეში შევძლებთ კი ვასწავლოთ ეს საგანი ქრისტიანობის დომინაციის ხაზგასმის გარეშე? რომელიმე რელიგიის დომინაცია ეთნიკური და რელიგიური განცალკევებულობის, დაქვემდებარებულობისა და უთანასწორობის განცდის ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს. სკოლებში ჩვენს მიერ ჩატარებული კვლევებითა და დაკვირვებით (ვესწრებოდი არაერთ გაკვეთილს (უშუალოდ საგაკვეთილო პროცესს, ასევე დისტანციურად ჩატარებულ გაკვეთილებს) ბათუმისა და მთიანი აჭარის არაერთ სკოლაში) აშკარაა, რომ მასწავლებელთა ნაწილი მიზნად ისახავს მოსწავლეთა „მშობლიურ, ტრადიციულ რელიგიაზე“ მოქცევის ამოცანას მაშინაც კი, როდესაც რელიგიის სწავლება მათ პირდაპირ თუ ირიბ ფუნქციებში არ შედის. სკოლის პედაგოგები ქრისტიანობის შესახებ საუბრისას ხშირად უსვამენ ხაზს იმ გარემოებას, რომ წარსულში ქრისტიანობა და ქართველობა სინონიმურ ცნებებად განიხილებოდა. მასწავლებელს მოეთხოვება მეტი სიფრთხილე, რადგან ასეთი მიდგომა მოსწავლეებში აჩენს ქრისტიანობის უპირტესობის განცდას სხვა რელიგიებთან შედარებით, ასევე გამაღიზიანებლად

მოქმედებს სხვა რელიგიური აღმსარებლობის მოსწავლეებზე. ეროვნული იდენტობა, ჩვენს სინამდვილეში რამდენადმე დაკავშირებულია რელიგიასთანაც. ამ შემთხვევაში ხდება აპელირება ისტორიით, მაგრამ მივდივართ მეხსიერების მანიპულაციამდე. სიწმინდეების კანონიზაცია ისტორიული პოლიტიკის ნაწილია და წარმოადგენს ქართველთა ისტორიული ცნობიერების მემორიალიზაციის მცდელობას. ამიტომაცაა, რომ ჭირს საქართველოში ნეიტრალურობის შენარჩუნება. ნეიტრალურობას ვერც მაღალი კვალიფიკაციით გამორჩეული სასკოლო სახელმძღვანელოების ავტორები ინარჩუნებენ, რაც დასტურდება შესაბამისი კვლევებით (იხ. კვლევები, 2014). სწორედ ამიტომაც აუცილებელი კონკრეტული საგნის მასწავლებლის მომზადება უმაღლეს სასწავლებლებში. ამ აუცილებლობას განაპირობებს აგრეთვე, მოქმედ მასწავლებლებში ინტერკულტურული აღქმადობის დაბალი ხარისხი, განსაკუთრებით რელიგიის სფეროში (Gorgadze, N., Tabatadze, S., 2014).

საქართველოში ჩამოყალიბებული პედაგოგების გაერთიანებები, მიზნად უნდა ისახავდნენ ეროვნული და სულიერი კულტურის საფუძველზე დაფუძნებული, განათლების სისტემის ფორმირებას რელიგიური დაწესებულებების (ეკლესია, მეჩეთი, სინაგოგა...) სასულიერო-განმანათლებლური გამოცდილების გამოყენებით, ბავშვების სამშობლოს ისტორიის საფუძვლების, პატრიოტული აღზრდის სულისკვეთებით. ეს კი შესაძლებელია მაღალკვალიფიციური პედაგოგიური კადრების არსებობის შემთხვევაში. ამ თვალსაზრისით სკოლა აღმოჩნდა უმთავრესი პრობლემის პირისპირ. მცირეა კარგად მომზადებული პედაგოგების რაოდენობა. ამიტომ, დღის წესრიგში უნდა დადგეს შესაბამისი კვალიფიკაციის პედაგოგების მომზადების აუცილებლობის საკითხი, რომლებსაც შეეძლება გაიზარდონ და მოსწავლეებამდე დაიყვანონ ყველა რელიგიის ზოგადსაკაცობრიო შინაარსი, რომელიც მისაღები იქნება როგორც მორწმუნე (რელიგიის მიუხედავად), ისე არამორწმუნეთათვის.

მრავალეთნიკურ და მრავალრელიგიურ საქართველოში რელიგიის საკითხების სწავლებამ, შესაძლოა ითამაშოს არსებითი როლი ტოლერანტობის, ურთიერთპატივისცემის და სხვა გრძნობების ფორმირებაში. მსოფლმხედველობის სხვადასხვაობის, რელიგიური სიჭრელის, ტრადიციებისა და რიტუალების განსხვავებულობის შესახებ. რეალური ინფორმაციის მიწოდებით სკოლა ხელს შეუწყობს შემწყნარებლობის გრძნობების აღზრდას, კულტურათა და რელიგიათა შორის დიალოგს, საზოგადოებრივი ურთიერთობების სტაბილურ განვითარებას.

საქართველოს კანონი განათლების შესახებ, არ ითვალისწინებს რელიგიისაგან განათლების სრულ იზოლაციას (ლევან მათეშვილი, 2017:36). კანონის მიხედვით, განათლების შინაარსმა უნდა უზრუნველყოს მოსწავლეებში სამოქალაქო ცნობიერების, თანამედროვეობისა და საგანმანათლებლო პროგრამის ადეკვატური სამყაროს ხედვის, საზოგადოებაში ინტეგრირებული და საზოგადოების სრულყოფისკენ ორიენტირებული ადამიანისა და მოქალაქის ჩამოყალიბება. ეროვნულ კულტურასა და თანამედროვე საზოგადოებაში, პიროვნების ინტეგრაცია მოსწავლეთათვის მათი ეროვნული კულტურის გაცნობას გულისხმობს. ეროვნული კულტურა კი იქმნებოდა საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა რელიგიური თუ ეთნიკური ჯგუფების თანაცხოვრებით (ლევან მათეშვილი, 2017: გვ. 36). სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირებაში რელიგიის როლის წარმოჩენა შესაძლებელია სასწავლო გეგმით გათვალისწინებული თითქმის ყველა საგნის სწავლებისას.

მოსწავლეთა სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირებაში, რელიგიის როლის გააზრებისათვის ყურადღება უნდა გამახვილდეს რამდენიმე საკითხზე: ქვეყნისა და რელიგიური თუ ეთნიკური უმცირესობებით დასახლებული რეგიონების (სოფლების, ქალაქების) წარსული ისტორია, საქართველოს მომავლის შესახებ წარმოდგენები გეოპოლიტიკურ არეალში, ნდობა, კომუნიკაციური კულტურა და ა. შ. ამავე დროს სასურველია რელიგიური დაწესებულებებისა და საზოგადოების გარკვეული ნაწილის კონფლიქტის მიზეზების გააზრება. გვეჩვენება, რომ საზოგადოების პოლარიზაცია

მწვავედება ევროპული ღირებულებებისაკენ სწრაფვის პარალელურად, ჩნდება ცალკეული რელიგიური ჯგუფების რადიკალიზაციის ნიშნები. ეს პრობლემა ანალიზს მოითხოვს. საქართველოში ვერ ხერხდება ღირებულებითი კონსენსუსის მიღწევა. სხვადასხვა რელიგიური პარადიგმის შესახებ დავა, ნათლად ავლენს ღირებულებების შესახებ არსებულ განსხვავებულ დამოკიდებულებებს.

რელიგია, ადამიანებისაგან მოითხოვს არა მარტო ღვთის სიყვარულს, არამედ შრომისმოყვარეობასაც. მასწავლებელი ამ კუთხითაც უნდა ამახვილებდეს ყურადღებას. ანკეტური გამოკითხვის შედეგებით აღმოჩნდა, რომ მოსწავლეების გარკვეულ ნაწილში გარკვეულწილად დარღვეულია შრომის მორალური ასპექტი, რაც ამავე დროს არის სამოქალაქო ცნობიერების შემადგენელი ნაწილი. კითხვაზე, იმუშავებდი თუ არა, რომ გქონდეს ბევრი ფული, გამოკითხული 100 მოსწავლიდან 28-მ უარყოფითი პასუხი გასცა.

შრომისმოყვარეობის შესახებ რელიგიურ წიგნებში მეტად საინტერესო მოსაზრებებია გამოთქმული. ქრისტიანული მორალი, შრომასა და ცხოვრებას შორის დებს ტოლობის ნიშანს: „ცხოვრება შრომაა, შრომა კი ცხოვრებაა“. ამ საკითხზე ამახვილებენ ყურადღებას წმ. მამებიც, რომელთა მოსაზრებების დიდი ნაწილი იქცა ქრისტიანობის ძირითად ღირებულებებად და სრულ შესაბამისობაშია სამოქალაქო ცნობიერების პრინციპებთან. მაგ. წმ. იოანე ოქროპირი ამბობს: „ღმერთმა ადამიანი შექმნა შრომისათვის...უსაქმურობა ღვთის წესრიგიდან და ქმნილების მიზნიდან გადახვევაა“. მსგავსი მოსაზრებები აქვთ სხვებსაც. წმ. ისააკ ასურის თქმით „გიყვარდეს შრომა, თუ ის თავის სარჩენად არ გესაჭიროება, იგი საჭიროა როგორც წამალი. შრომა სხეულის ჯანმრთელობისა და სულის სარგებელია“, „სათნოების დარაჯია“, უსაქმურობას კი „დემონზე მეტად შეუძლია სულის დაზიანება“, „ვინც უსაქმურად ცხოვრობს, ის განუწყვეტლივ სცოდავს“ (შრომა და ქრისტიანობა. <https://gtuc.ge/>). მსგავსი დამოკიდებულებებია შრომისადმი სხვა რელიგიებშიც. ამდენად, პედაგოგს, განურჩევლად იმისა, თუ რომელ საგანს ასწავლის, აქვს ნოყიერი რელიგიური მასალა მოსწავლეებში შრომისმოყვარეობის გრძნობისა და განწყობის ფორმირებისათვის.

რა მდგომარეობაა ამ თვალსაზრისით აჭარის სკოლებში? სამიზნე ჯგუფებად კვლავ მაღალი კლასის მოსწავლეები ავიღეთ. გამოკითხული 100 მოსწავლიდან, 77 მოსწავლემ განაცხადა, რომ ისტორიისა და ქართული ლიტერატურის გაკვეთილებზე შრომისმოყვარეობის მნიშვნელობა რელიგიასთან მიმართებაში არ გამოიყენება, ანუ მასწავლებლები რელიგიის როლს შრომისმოყვარეობის თვისების ფორმირებაში არ აქცევენ სათანადო ყურადღებას, ხოლო სხვა საგნების (ქიმია, ფიზიკა, მათემატიკა და ა. შ.) პედაგოგები, ამ მიმართებით, არავითარ აღმზრდელობით მუშაობას არ ეწევიან (100-დან 86 მოსწავლე), თუმცა გასათვალისწინებელია ისიც, რომ საქართველოში, ჯერ კიდევ არ არსებობს ჩამოყალიბებული სახით შრომის რელიგიური ეთიკა, რაც აისახა ჩვენი გამოკითხვის მასალებშიც.

რელიგიას აქვს ამოუწურავი რესურსები მოსწავლეებში ტოლერანტობის, შემწყნარებლობის, პატივის გრძნობების ჩამოყალიბებისათვის. ექსტრემიზმის მიზეზი მარტო ტოლერანტობის არარსებობა არაა. იგი ძირითადად განპირობებულია სოციალურ-ეკონომიკურ-პოლიტიკური ფაქტორებით. ტოლერანტობა არის მნიშვნელოვანი ზოგადკულტურული ღირებულება. ასეთი ღირებულების ფორმირებას ხელს უწყობს რელიგიური მსოფლმხედველობა. შესაბამისად, რელიგიის საკითხებზე საუბრისას, წინა პლანზე უნდა წამოიწიოს ზოგადკულტურული ღირებულებები, რომელიც განმსაზღვრელია მოსწავლის პიროვნებაში სამოქალაქო ცნობიერების ჩამოსაყალიბებლად. ტოლერანტობა, პიროვნებათაშორისი, ეთნოსთაშორისი, კულტურათაშორისი ურთიერთობები სამოქალაქო თანასწორობის პირობებში მნიშვნელოვანი კომპონენტებია, რომელსაც მასწავლებელმა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციოს. სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირებაში, რელიგიის როლის შესწავლის აუცილებლობა ეფუძნება განათლების შინაარსის განახლების

სოციალ-პედაგოგიურ მოთხოვნებს, საჯარო სკოლებში აღმზრდელობითი ფუნქციის გაძლიერების აუცილებლობას ახალ სოციო-კულტურულ პირობებში.

ტოლერანტობის შესახებ უხვ მასალას იძლევა საქართველოს ისტორია, რომელთა ოსტატური გამოყენება ხელს შეუწყობს მოსწავლეებში აღნიშნული ღირებულების დამკვიდრებას. ამ თვალსაზრისით მასწავლებელს შეუძლია გამოიყენოს ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტი: თბილისში, მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე, მეტეხის ხიდთან 1930-იან წლებში არსებობდა მეჩეთი, რომელიც თბილისის განაშენიანებას შეეწირა. ამ მეჩეთის დანგრევის შემდეგ მოხდა უპრეცედენტო შემთხვევა - მას შემდეგ თბილისში სუნიტები და შიიტები ერთად ღოცულობენ. მსგავსი რამ არ დასტურდება მუსულმანური აღმსარებლობის არც ერთ ქვეყანაში. აღნიშნული ფაქტი ტოლერანტობის კლასიკური მაგალითია.

ისტორიისგარკვეულმონაკვეთებში საქართველოს ურთიერთობა ჰქონდასხვადასხვა ქვეყნებთან. ასევე, იგი იყო სხვადასხვა კონფესიისა და ხალხების დაპყრობის ობიექტი, რაც განაპირობებდა მათთან ურთიერთობებს. ამ საკითხებზე განსაკუთრებული ყურადღება უნდა გამახვილდეს ისტორიის სწავლების დროს. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ არაბთა ბატონობის დამყარება საქართველოში, რომლებიც ბატონობის პირველ პერიოდში ტოლერანტულ პოლიტიკას ატარებდნენ, აძლევდნენ რელიგიის ნებაყოფილებითი არჩევანის შესაძლებლობას, თუმცა ისლამის აღიარების შემთხვევაში გადასახადებისაგან ათავისუფლებდნენ. მასწავლებელმა ეს ფაქტი მოსწავლეებში ტოლერანტობის გრძნობის ჩამოყალიბებასთან კავშირში უნდა განიხილოს. აჭარის სკოლების მაღალი კლასის მოსწავლეებთან ჩვენს მიერ ჩატარებული კვლევებით მიხედვით გამოკითხული 100 - დან 63 თვლის, რომ მათი მასწავლებლები შემწყნარებლობა-ტოლერანტობაზე ყურადღებას საგაკვეთილო პროცესში საერთოდ არ ამახვილებენ.

ბათუმის სკოლების ზოგიერთ კლასში მხოლოდ მართლმადიდებელი ქრისტიანები სწავლობენ, თუმცა, ზოგან ერთი ან ორი განსხვავებული, კერძოდ სომხური ეთნიკური და რელიგიური ჯგუფის წარმომადგენელიც არიან. ცხადია, ასეთ შემთხვევაში არაა გამორიცხული გაუცხოება ან ბულინგი. ამ პრობლემის აღმოფხვრა მასწავლებლების ოსტატობასა და კვალიფიკაციაზეა დამოკიდებული. ასეთ შემთხვევაში მასწავლებელმა უნდა დაგეგმოს ექსკურსია სომხურ ეკლესიაში. მანამდე კი ერთი ან ორი გაკვეთილი დაუთმოს სომხეთის ისტორიის, ტრადიციებისა და კულტურის საკითხების გაცნობას, სომეხი არქიტექტორების, ექიმების, მოღვაწეობას ბათუმში. ამ პროცესებში უნდა ჩაერთოს მთელი კლასი. შეიძლება ჩატარდეს სომხური პოეზიის საღამო, წინა პლანზე წამოსწიოს სომეხი პოეტებისა და მწერლების ავეტიკ ისააკიანის, ოვანეს თუმანიანის, დერენიკ დემირჩიანის, ნარ დოსის და სხვათა მეგობრობა ქართველ პოეტებთან და მწერლებთან, მოსწავლეებს გააკეთებინოს სომხური მატერიალური კულტურული ძეგლების პრეზენტაცია, მოიწვიოს სკოლაში სომხური ხელოვნების წარმომადგენლები (ცეკვა, სიმღერა), შემდეგ კი აჩვენოს ქალაქის ცენტრში მდებარე სომხური ეკლესია. შესაძლოა ქართულ-სომხური ერთობლივი ღონისძიების ორგანიზებაც.

შემწყნარებლობის, სხვა რელიგიის წარმომადგენელ ბავშვებში გაუცხოების რისკის შესამცირებლად, მასწავლებელმა უნდა მიაწოდოს ინფორმაცია რელიგიური უმცირეობის წარმომადგენლის რელიგიურ დღესასწაულებზე (მაგალითად, ყურბანდ-ბაირამი) და გაავლოს შინაარსობრივი და რიტუალური ხასიათის პარალელები სხვა კონფესიების რელიგიურ დღესასწაულებთან, მით უმეტეს, რომ ბავრი რამ სათავეს წარმართობიდან იღებს. ყოველივე ეს შეიძლება განხორციელდეს, როგორც ინტეგრირებული მიდგომის ფარგლებში (ისტორია, ქართული ლიტერატურა, ხელოვნება, სამოქალაქო განათლება და ა. შ.), ისე კონკრეტულად რელიგიის ისტორიის სწავლების შემთხვევაშიც (თუ კი ეს საგანი იქნება შემოღებული).. შესაძლოა მასწავლებელმა დაავალოს ბავშვებს ამა თუ იმ რელიგიურ დღესასწაულზე მასალების მოძიება, კვლევის ჩატარება, ფოტოგამოფენის ორგანიზება, სოციალურად

დაუცველი მოსახლეობისათვის საქველმოქმედო ღონისძიების ორგანიზება - სუფსარქისობის, ბაირამის, აღდგომის ან სხვა დღესასწაულების დროს. ცხადია, ყველა ამ ღონისძიებაში მთავარი უნდა იყოს საგანმანათლებლო კომპონენტი, რომელიც სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირებაზე იქნება ორიენტირებული. ღონისძიებები უნდა ატარებდეს ნეიტრალურ ელფერს, რათა არ მოხდეს რომელიმე რელიგიის უპირატესობის წარმოჩენა, რეკლამირება ან პირიქით.

ტოლერანტობის გრძნობების ფორმირებისათვის საქართველოს ისტორია უამრავ მაგალითს იძლევა. ამ თვალსაზრისით დავით აღმაშენებლის მაგალითიც კმარა, რაზეც მასწავლებელმა ასევე განსაკუთრებული ყურადღება უნდა გაამახვილოს.

სამოქალაქო ცნობიერების მნიშვნელოვან კომპონენტებად გვესახება კაცთმოყვარეობა. სხვა ადამიანის, მეზობლის, მშობლის, ნათესავის პატივისცემა და სიყვარული, რომელიც ზოგადად სხვა არაფერია, თუ არა სამოქალაქო ცნობიერება. ამ თვალსაზრისით ბევრი საინტერესო აზრია რელიგიურ წიგნებში, მათ შორის ყურანშიც. საილუსტრაციოდ დავასახელებთ რამოდენიმე მაგალითს მუსულმანთა წმინდა წიგნიდან: «ჯებრაილმა (მთავარანგელოზმა) მეზობლის მიმართ სიკეთის ქმნა იმდენჯერ მირჩია, რომ მეგონა, მეზობელი მეზობლის მემკვიდრედ დარჩებოდა...» (ბუჰარი, ედები, 28; მუსლიმი, ბირრ ვა სილა, 140-141; იბნ მაჯა ადაბ, 4)

ერთ-ერთი ჰადისი გვამცნობს: «ალლაჰისა და განკითხვის დღის მორწმუნე, გულუხვი უნდა იყოს მეზობელთან» (ბუჰარი, ედაბი, 31; მუსლიმი, იმანი, 74; იბნ მაჯა, ედაბი, 4).

ამონარიდებიდან ნათელია, რომ ისლამი ავალდებულებს მორწმუნეს მეზობლისადმი პატივისცემას და სიყვარულს. ისლამი მოითხოვს, მორჩილად გადაიტანოს მისი მხრიდან მიყენებული უხერხულობანი, გაუფრთხილდეს მეზობლის ღირსებას და ქონებას საკუთარის მსგავსად, ავადმყოფობისას მოინახულოს იგი, შეეცადოს დაეხმაროს გაჭირვებაში, გაიზიაროს მისი სიხარული და ანუგეშოს უბედურების შემთხვევაში. ასეთივე დამოკიდებულებას ავალდებულებს მოხუცებისა და ხანდაზმულების მიმართაც: „ყოველი მუსლიმი კეთილად და პატივისცემით უნდა მოეპყროს მოხუცებს, ყველა ხანდაზმული ადამიანისადმი მუსლიმანმა უნდა გამოავლინოს ტაქტიანობა და პატივისცემა (მუსლიმი, ბირრ ვა სილა, 9, 10; აჰმედ ბინ ჰანბალ ` მუსჰადი, II, 254; ასევე: სურა «ალ-ისრა,» 17/23-24).

უნდა ითქვას, რომ მაღალმთიანი აჭარის საჯარო სკოლებში ჩატარებული გამოკითხვებისა და ჩვენს მიერ რამოდენიმე გაკვეთილზე დასწრების შედეგად ნათლად გამოიკვეთა რელიგიის როლის არასათანადო წარმოჩენა მასწავლებლების მიერ ამ ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებების დასამკვიდრებლად. თავისუფალი განათლების პროცესი მიმართული უნდა იყოს ისეთი პირობების შექმნისათვის, როცა მოზარდი შეძლებს სრულად მოახდინოს საკუთარი უფლებების რეალიზება, რწმენასა და ურწმუნობას შორის არჩევანის გაკეთებისას. ერთ-ერთი ასეთი პირობაა რელიგიისა და რელიგიების, მათი შინაარსის, არსებობის ფორმების, ამ სფეროში საკუთარი უფლებების შესახებ მოსწავლეებისათვის განსაზღვრული ინფორმაციის მიწოდება. ეფექტური რელიგიური განათლება განხორციელებადია მხოლოდ მორწმუნეებისა და ურწმუნოების, ასევე სხვადასხვა რელიგიის წარმომადგენლებს შორის ურთიერთშემწყნარებლობის პირობებში. მასწავლებელმა მუშაობა უნდა წარმართოს სინდისის თავისუფლების პრინციპებით და უნდა დაიყვანოს მოსწავლეებამდე, რომ თითოეული რელიგიისადმი კუთვნილება არის მხოლოდ პირადი საქმე.

რელიგის მიზანი არ არის მხოლოდ ამ სამყაროში ხალხის გადარჩენა. იგი მიზნად ისახავს აგრეთვე, თვით სამყაროს შენარჩუნებას და აღდგენას. ეს იდეა, აერთიანებს პლანეტის ყველა ადამიანს, უპირობო სულიერი ღირებულებების არსებობის გათვალისწინებით და მიზნად ისახავს კერძო, ეთნიკურიდან პლანეტარულზე გადასვლას. ეს იდეა ემყარება ყველა ხალხის და რელიგიური კონფესიის საერთო ღირებულებებსა და პრიორიტეტებს. რელიგია გლობალურ სამყაროში სულიერი

ღირებულებების, ზოგადსაკაცობრიო და ეროვნული კულტურის, საზოგადოებრივი ზნეობის, რწმენისა და ოპტიმიზმის, ადამიანის ფასეულობისა და უნიკალურობის, სამოქალაქო ცნობიერების სხვა კომპონენტების საფუძველია. ყველა ეს იდეა პოულობს მხარდაჭერას, როგორც სახელმწიფოში, ისე რელიგიაშიც. ეს ფაქტორი მნიშვნელოვანია სამოქალაქო ცნობიერების საფუძველზე ხალხების დაახლოებისა და გაერთიანებისათვის. რელიგია მოუწოდებს თავის წევრებს, მონაწილეობა მიიღონ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომელიც უნდა ემყარებოდეს რელიგიური ზნეობის პრინციპებს. ეს პრინციპები ქრისტიანობაში ათი მცნების სახითაა წარმოდგენილი. მასწავლებელი დღენიდან უნდა იყენებდეს სწავლებისას რელიგიური ზნეობის ნორმებს მოსწავლეებში მოყვასის სიყვარულის, სიცოცხლის, როგორც უდიდესი ღირებულების, (არა კაც ჰკლა) პატიოსანი ცხოვრების წესის (არ იქურდო, არ იმრუშო), სამართლიანობის (არა ცილი სწამო) და სხვა დემოკრატიული ღირებულებების დასამკვიდრებლად. მასწავლებელს შეუძლია ამ მიზნით „ბიბლიიდან“ მოიტანოს შესაბამისი ადგილები (მაგალითად, სამარიელის იგავი).

სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირებას სხვა რელიგიების მორალურ-ზნეობრივი პოსტულატებიც უწყობს ხელს. მაგალითისათვის, შეიძლება მასწავლებელმა ისაუბროს ზოროასტრიზმზე, რომელშიც სიკეთისა და ბოროტების ბრძოლაა წინა პლანზე წამოწეული. ამ საკითხზე საუბარი მიზანშეწონილია იმ თვალსაზრისითაც, რომ მას, ბევრი რამ აქვს საერთო ქრისტიანობასთან, რომ ზოროასტრიზმმა თავის დროზე დიდი გავლენა მოახდინა საქართველოზე (მეექვსე საუკუნემდე), რისი გამოხატულებაცაა დღემდე შემორჩენილი მითრას კულტი (ს.მაკალათია, მითრას კულტი საქართველოში. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, 1926, N 3).

დასკვნა: რელიგიას დიდი როლი ენიჭება სამოქალაქო ცნობიერების ფორმირების საქმეში. საჯარო სკოლებში, რელიგიის ისტორიის სწავლებასთან დაკავშირებით, პედაგოგიურ საზოგადოებაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ერთნი მხარს უჭერენ ცალკე დისციპლინის სახით სწავლებას, მეორენი კი, ამჟამად მოქმედი ეროვნული სასწავლო გეგმის შესაბამისად, ინტეგრირებულ სწავლებას უჭერენ მხარს. ჩვენის აზრით, დასაშვებია რელიგიის ისტორიის სწავლების შერეული მოდელი, რაც გულისხმობს, როგორც ცალკე საგნის, ასევე ინტეგრირებული სწავლების საჭიროებას. რელიგიის ისტორიის საგნობრივი დისციპლინა უნდა განვიხილოთ, როგორც ხარისხიანი განათლების შემადგენელი ნაწილი, რომელიც უზრუნველყოფს მსოფლიო რელიგიების თანმიმდევრულ და სისტემატიზირებულ სწავლებას საჯარო სკოლებში. ამასთან, დემოკრატიული ღირებულებების ფორმირებას, კიდევ უფრო ეფექტურს გახდის საგნობრივი სწავლების პარალელურად ინტეგრირებული სწავლება, რომელიც ეფუძნება შემწყნარებლობასთან, სახელმწიფო ინტერესების დაცვასთან, ტოლერანტობასთან, შრომისმოყვარეობასთან, ადამიანის სიყვარულთან, მშობლების, ახლობლების, ნათესავების სიყვარულთან და სხვა სამოქალაქო ღირებულებებთან ამა თუ იმ რელიგიის პოტენციალის სრულფასოვან გამოყენებას, ნებისმიერი საგნობრივი კურსის სწავლებისას.

კვლევებით გამოიკვეთა მნიშვნელოვანი კანონზომიერება: საჯარო სკოლებში არასაკმარისადაა (ზოგან კი საერთოდ არაა გამოყენებული) გამოყენებული რელიგიის პოტენციალის მთავარი მიზნის-სრულფასოვანი, დემოკრატიული ღირებულებების მატარებელი ადამიანის აღზრდისათვის.

მიზეზი ნათელია. სკოლები განიცდის კვალიფიციური კადრების ნაკლებობას. მასწავლებელთა უმრავლესობა არ ფლობს შესაბამის კომპეტენციას, რადგან უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებების სასწავლო პროგრამებიც არ ითვალისწინებს ასეთი კომპეტენციით აღჭურვილი მასწავლებლის მომზადებას. გამოსავალი აქაც ერთია: უმაღლესი სასწავლებლების პედაგოგიური პროფილის სპეციალობებზე შესაბამისი კომპეტენციებით აღჭურვილი სპეციალისტების მომზადების აუცილებლობა და ამჟამად მომუშავე პედაგოგების გადამზადება.

არსებობს ამ საკითხთან დაკავშირებული კიდევ ერთი პრობლემა: ზოგიერთ მასწავლებელს მთავარი აქცენტი გადააქვს ქრისტიანობაზე და მიზნად ისახავს მოსწავლეთა „მშობლიურ, ტრადიციულ რელიგიაზე“ მოქცევის ამოცანას - მაშინაც კი, როდესაც რელიგიის სწავლება მათ პირდაპირ თუ ირიბ ფუნქციებში არ შედის. ქვეყნის ისტორიაში, ქრისტიანობის როლიდან გამომდინარე მასწავლებლებს უჭირთ ნეიტრალობის შენარჩუნება. ეს ეტყობა ამ დარგის მარალკვალიფიციური სპეციალისტების ავტორობით გამოცემულ ზოგიერთ სახელმძღვანელოსაც. ასეთი მიდგომამოსწავლეებში აჩენს ქრისტიანობის უპირტესობის განცდას სხვა რელიგიებთან შედარებით, ასევე გამაღიზიანებლად მოქმედებს სხვა რელიგიური აღმსარებლობის მოსწავლეებზე. სწორედ ამიტომაც აუცილებელი შესაბამისი კომპეტენციებით აღჭურვილი მასწავლებლების მომზადება უმაღლეს სასწავლებლებში, რომლებსაც შეეძლებათ გაიაზრონ და მოსწავლეებამდე დაიყვანონ, როგორც მორწმუნე (რელიგიის მიუხედავად) ისე არამორწმუნეთათვის მისაღები ყველა რელიგიის ზოგადსაკაცობრიო შინაარსი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. „განათლების შესახებ“ საქართველოს კანონი, 18.2 მუხლი, 1997 წლის 22 ივნისი;
2. ევროსაბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის 2005 წლის N 1720 რეკომენდაცია („განათლება და რელიგია“).
3. კვლევები CCIIR, 2013, TDI, 2016; TDI, 2014.
4. მაკალათია ს., მითრას კულტი საქართველოში. საქ-ს მუზეუმის მოამბე, 1926, N 3.
5. მათეშვილი ლ. სეკულარული სახელმწიფო და რელიგიური საგნების სწავლების საკითხები ზოგადსაგანმანათლებლო დაწესებულებებში, სადოქტორო დისერტაცია, თბ. 2017.
6. მუსლიმი, ბირრ ვა სილია, 9, 10; აჰმედ ბინ ჰანბალ `მუსჰადი, II, 254.
7. რეხვიაშვილი ჯ. რელიგიის გავლენა შრომის კულტურაზე“, <https://www.radio-tavisupleba.ge/a/religiis-gavlena-shromiskulturaze/26678951.html>.
8. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო (2011), საქართველოს ეროვნული სასწავლო გეგმა (2011-2016), თბილისი, საქართველო, <http://mes.gov.ge/content.php?id=3929&lang=geo>.
9. სურა «ალ-ისრა,» 17/23-24).
10. ტაბატაძე შ. რელიგიის სწავლება საჯარო სკოლებში, ტოლერანტობის და მრავალფეროვნების ინსტიტუტი. <https://tdi.ge/ge/page/religiis-scvleba-sajaro-skolebshi>.
11. შრომა და ქრისტიანობა. <https://gtuc.ge/>.
12. ჯაჯანიძე ე. რელიგიის სწავლების მნიშვნელობა საქართველოს საჯარო სკოლებში, თბ. 2015.
13. Bruce G. „Defining and Promoting the Study of Religion in British and American Schools“, in International Handbook of the Religious, Moral and Spiritual Dimensions Springer Academic Publishers, 2006;
14. Gorgadze, N. Tabatadze, S. Multicultural Education in The Teacher Education Programs of Higher Education Institutions of Georgia , Center for Civil Integration and Inter-Ethnic Relations, Tbilisi. 2014;
15. ODIHR Advisory Council of Experts on Freedom of Religion or Belief, Toledo Guiding Principles on Teaching About Religions and Beliefs in Public Schools (OSCE, 2007).

THE URARTIAN COLLECTION OF THE GEORGIAN NATIONAL MUSEUM AFTER S. JANASHIA: HISTORY, CURRENT STATE OF PRESERVATION AND REMARKS ON ITS FUTURE

საქართველოს ს. ჯანაშიას ეროვნული მუზეუმის
ურარტული კოლექციის ისტორია, არსებული მდგომარეობის
შენარჩუნება და შენიშვნები

Harutyun Khudanyan

Junior Researcher Institute of History of the
National Academy of Sciences of the Republic of
Armenia

ჰარუტიუნ ხუდანიანი

სომხეთის რესპუბლიკის მეცნიერებათა
ეროვნული აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის
უმცროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

Abstract - The study concerns the history and current state of preservation, as well as some suggestions on the future of the Urartian collection of the Georgian National Museum after S. Janashia. It consists of rare archaeological-epigraphic finds of the Urartian culture which as unique primary sources shed light upon the historical events and cultural aspects of the ancient kingdom of Urartu (Biainili). The latter used to be one of the mightiest powers in ancient Asia Anterior and the most powerful political entity in Transcaucasia and the Caucasus during the whole period of its existence. These artefacts were undergone studies starting from the end of the 19th c. and were presented in various academic editions. Nevertheless, at real time they are located in the "Stone Fund" of the abovementioned museum and have never been exhibited before. We propose creating a corner of permanent exhibition for the Urartian artefacts at the Georgian National Museum presenting the very collection as a history and cultural heritage of ancient Transcaucasia and Near East.

Key words - Urartu, collection, Georgian National Museum, inscriptions, G. Tsereteli, G. Melikishvili, N. Harutyunyan, M. Salvini, "Stone Fund", preservation, exhibition.

აბსტრაქტი - კვლევა ეხება ისტორიასა და კონსერვაციის ამჟამინდელ მდგომარეობას, ასევე რამდენიმე წინადადებას ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ურარტული კოლექციის მომავლის შესახებ. იგი შედგება ურარტული კულტურის იშვიათი არქეოლოგიურ-ეპიგრაფიული აღმოჩენებისგან, რომლებიც, როგორც უნიკალური პირველადი წყაროები, ნათელს ჰფენენ ურარტუს (ბიაინილის) უძველესი სამეფოს ისტორიულ მოვლენებსა და კულტურულ ასპექტებს. ეს უკანასკნელი იყო ერთ-ერთი უძლიერესი ძალა წინა აზიაში და ყველაზე ძლიერი პოლიტიკური ერთეული ამიერკავკასიასა და კავკასიაში თავისი არსებობის მთელი პერიოდის განმავლობაში. ეს არტეფაქტები მე-19 საუკუნის ბოლოდან შესწავლილ იქნა. და წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა აკადემიურ გამოცემებში. მიუხედავად ამისა, რეალურ დროში ისინი განთავსებულია ზემოაღნიშნული მუზეუმის „ქვის ფონდში“ და აქამდე არასოდეს ყოფილა გამოფენილი. ჩვენ ვთავაზობთ საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში ურარტული არტეფაქტების მუდმივი გამოფენის კუთხის შექმნას, რომელიც წარმოადგენს ამ კოლექციას, როგორც უძველესი ამიერკავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიასა და კულტურულ მემკვიდრეობას.

საკვანძო სიტყვები - ურარტუ, კოლექცია, საქართველოს ეროვნული მუზეუმი,

წარწერები, გ. წერეთელი, გ. მელიქიშვილი, ნ. ჰარუთუნია, მ. სალვინი, „ქვის ფონდი“, კონსერვაცია, გამოფენა.

The Georgian National Museum after S. Janashia inherited quite an exclusive collection of Urartian artefacts from the Caucasian Museum (founded by Gustav Radde still in 1867), which at real time is preserved in the “Stone Funds” of the abovementioned museum¹. It should be mentioned, that these finds were discovered in the territory of historical Armenia² – in particular mostly from Armenian ancient town Van and its neighboring areas and were subsequently collected in the Caucasian Museum thanks to the efforts of various historical-archaeological-ethnographic expeditions composed of once outstanding researchers and scientists, among them Carl Ferdinand Friedrich Lehmann-Haupt, Waldemar Belck, Ivan Meshchaninov, Nikolai Marr, Joseph Orbeli, Mikhail Nikolsky and others. Some of the latter were the first to present the preliminary publications of the decipherments of the Urartian cuneiform texts inscribed on the stone artefacts to the academic society of its time. In their turn, these finds, predominantly made of hard and dark-colored basalt stone, may be classified among the firstly discovered Urartian monuments in the Armenian Highland. Nevertheless, it was only in 1939 that the very Urartian artefacts were published as an album of Urartian collection in the trilingual work (in Georgian, Russian and English) by famous Georgian scholar G. Tsereteli³. The latter consists of 23 Urartian finds, of which 22 present cuneiform inscriptions dated to the 9th-7th cc. BC, and a human-sized headless statue of an Urartian (?) king or ruler preliminarily dated to the first half of the 8th c. BC⁴. Two of the inscriptions belong to king Ishpuini (828–810 BC) – son of Sarduri I (834–828 BC), fourteen of them to Menua (810–785 BC) – son of Ishpuini, and three of them accordingly to Argishti I (785–763 BC) – son of Menua, Sarduri II (763–735 BC) – son of Argishti I and Rusa I (735–714 BC) – son of Sarduri II. Therewith, these inscriptions cover a period of more than a century – the rise and the beginning of the fall of the state of Biainili-Urartu, when due to the extensive military campaigns and invasions, the kingdom encompassing the territories around Lake Van, stretched to the Ararat Valley and Lake Sevan in the north-east and to the Armenian Taurus mountain range in the south-west.

The inscriptions can be classified in three categories: a) inscriptions engraved on quadrant or rectangular basalt blocks, which used to be embedded into the walls of buildings and structures, b) inscriptions engraved on once vertically erected arch-shaped basalt obelisks known as pulusi in the Urartian texts, c) short and repetitive inscriptions engraved on polished flat, round-shaped huge basalt pillar bases. Subsequently, prominent Urartologists G. Melikishvili⁵, N. Harutyunyan⁶ and M. Salvini⁷ republished the texts of these inscriptions in their corpuses of Urartian cuneiform inscriptions. The shortest inscriptions have three lines of phrases repeating one each other, whereas the others can have more than twenty lines. By their content, they may be distinguished with their building activities, military campaigns and religious-worship

1 On July 24-30, 2021 the author of these lines had the chance to visit the “Stone Fund” of the Georgian National Museum after S. Janashia and carry out a study on the current state and conditions of preservation of the Urartian collection. We extend our deepest gratitude towards the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary to Georgia H.E. Mr. R. Sadoyan, A. Pailian, H. Gulkanyan, A. Sadoyan, L. Davidian, S. Partamian and others for their support in this scientific initiative.

2 At the period of the activities of the abovementioned scientific expeditions, that is the second half of the 19th c. and the first quarter of the 20th c., Western Armenia with its once predominantly Armenian population before the 1915 Armenian Genocide, used to be within the Ottoman Empire, whereas Eastern Armenia constituted a part of the Russian Empire.

3 Г. В. Церетели. Урартские памятники музея Грузии, Груз. филиал Акад. наук СССР, Ин-т языка, истории и материал. культуры им. акад. Н. Я. Марра, (на грузинском, русском и английском языках) Тбилиси, 1939. — 110 с.

4 Ibid., p. 62

5 Меликишвили Г.А. Урартские клинообразные надписи, Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960. — 504 с.

6 Н. В. Арутюнян. Корпус урартских клинообразных надписей, Издательство “Гитутюн” НАН РА, Ереван, 2001. — 542 с. 183 табл.

7 Mirjo Salvini. Corpus dei testi urartei: Le iscrizioni su pietra e roccia, vols. 1-3. Documenta Asiana 8. Rome: Ist. di Studi sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, 2008.

nuances presenting valuable documented primary sources for the history of ancient Asia Anterior, particularly the Armenian Highland and Northern Mesopotamia. Thereby, eight of the inscriptions present building activities, the other part – numerous military campaigns and invasions of various “countries” and towns, and only the smallest part present monuments of religious-worship content.

Conclusion

On July 24-30, 2021 on his own initiative the author of these lines visited the “Stone Fund” of the Georgian National Museum after S. Janashia and carried out a brief study in place on the current state and conditions of preservation of the Urartian collection. As a matter of fact, it should be mentioned that all of the Urartian artefacts with their inventory numbers have been preserved almost intact in one of the extensive and well ventilated halls of the abovementioned fund. Over time the artefacts might have probably subjected to slight damages though not visible. In general, all of the units of the very collection are in quite a good and presentable condition which is a positive starting point for their future museumification and preparation of exhibition. We consider it appropriate to note that numerous most renowned museums worldwide, within the frames of the exhibition of ancient history of the Near East and Mesopotamia, have had and still have a hall or at least a corner devoted to the history and cultural heritage of Urartu, such as the British Museum, the State Hermitage, various museums of different European and transatlantic countries, let alone speaking about the History Museum of Armenia, Yerevan History Museum, Erebuni Museum, Van Museum, Kars Museum, Ankara Museum, National Museum of Tehran, etc. Therefore, we propose that it would be advisable to allocate a small area at the Janashia Museum for the permanent exhibition of the Urartian artefacts turning them into eye-catching museum exhibits and enriching the general exhibition of this most visited scientific-cultural and educational institution in the Transcaucasian region.

Bibliography:

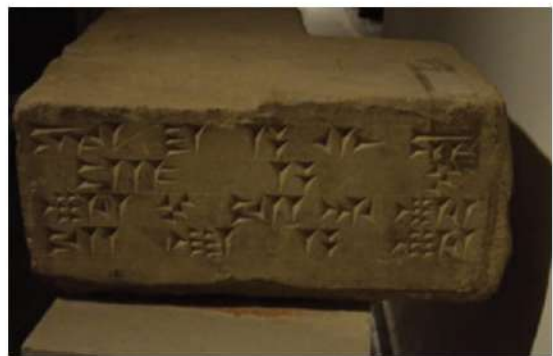
1. Г. В. Церетели. Урартские памятники музея Грузии, Груз. филиал Акад. наук СССР, Ин-т языка, истории и материал. культуры им. акад. Н. Я. Марра, (на грузинском, русском и английском языках) Тбилиси, 1939. — 110 с.
2. Меликишвили Г.А. Урартские клинообразные надписи, Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960. — 504 с.
3. Н. В. Арутюнян. Корпус урартских клинообразных надписей, Издательство “Гитутюн” НАН РА, Ереван, 2001. — 542 с. 183 табл.
4. Mirjo Salvini. Corpus dei testi urartei: Le iscrizioni su pietra e roccia, vols. 1-3. Documenta Asiana 8. Rome: Ist. di Studi sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, 2008.

Description of tabs:

1. The general view of the hall of the Urartian artefacts of the “Stone Fund” of the Georgian National Museum after S. Janashia
2. Some of the Urartian inscriptions housed by the “Stone Fund” of the Georgian National Museum after S. Janashia.
3. The statue of an Urartian ruler/king preserved at the “Stone Fund” of the Georgian National Museum after S. Janashia.
4. Urartian inscriptions with medieval Armenian inscriptions and crosses carved on its surface presently kept at the “Stone Fund” of the Georgian National Museum after S. Janashia.

1

2

3

ევგენი ვეიდენბაუმი აჭარის შესახებ Historian Evgeni Veidenbaum's writing about Ajara

ოთარ გოგოლიშვილი

ბსუ-ს ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტის სრული პროფესორი, აჭარის ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის მმართველი

Otar Gogolishvili

BSU Full Professor of the Department of History, Archeology and Ethnology, manager of the Khariton Akhvlediani Museum of Ajara

აბსტრაქტი - ევგენი ვეიდენბაუმს საპატიო ადგილი უჭირავს იმ ისტორიკოსებს შორის, რომლებიც კავკასიას იკვლევდნენ. იგი თარგმნიდა შრომებს, მონაწილეობდა ცნობილი მეცნიერის პეტრე უსლარის წიგნის „ძველი თქმულება კავკასიაზე“ რედაქტირებაში. მანვე გამოსაცემად მოამზადა კრებული, რომელშიც შესულია ინგლისელი პალგრევის ანგარიშები აჭარაზე. ე. ვეიდენბაუმის თაოსნობით გამოქვეყნდა ფრანგი ლ. გრანჟეს და სხვათა მასალები, რომლებიც აჭარას ეხება.

ვეიდენბაუმმა არაერთი გამოკვლევა უძღვნა საქართველოს. ზოგიერთი მათგანი შეიტანა კრებულში „კავკასიის ეტიუდები“. საყურადღებოა მოგზაურული ჩანაწერები „ბათუმიდან ართვინამდე“, რომელიც პირველად 1878 წელს გაზეთ „კავკაზში“ გამოქვეყნდა. ასევე აჭარის შესახებ საინტერესო ცნობებია მოცემული მის უაღრესად საყურადღებო ნაშრომში „კავკასიის გზამკვლევი 1888 წლისათვის“ და სხვა.

საკვანძო სიტყვები - ბათუმი, პორტო-ფრანკო, სახლების მშენებლობა, ართვინი, აჭარის მოსახლეობა, ქვის ხიდები.

Abstract - Some of the scientific researches of Evgeni Veidenbaum are dedicated to Adjara. Some of these researches are included into the book “essays about Caucasus”. It is worth mentioning the essay “from Batumi to Artvin”. This essay was published in 1878 in the newspaper “Caucasus”. Very interesting information about Adjara was published in a very important scientific research “the guideline to Caucasus for the 1888 year”. On October 31, 1878 Evgeni Veidenbaum returned to the town of Batumi by the ship “Rioni”.

Key words - Batumi, Porto-Franco, construction of houses, Artvin, population of Adjara, stone bridges.

ევგენი ვეიდენბაუმს საპატიო ადგილი უჭირავს იმ ისტორიკოსებს შორის, რომლებიც კავკასიას იკვლევდნენ. იგი თარგმნიდა შრომებს, მონაწილეობდა ცნობილი მეცნიერის პეტრე უსლარის წიგნის „ძველი თქმულება კავკასიაზე“ რედაქტირებაში. მანვე გამოსაცემად მოამზადა კრებული, რომელშიც შესულია ინგლისელი პალგრევის ანგარიშები აჭარაზე. ე. ვეიდენბაუმის თაოსნობით გამოქვეყნდა ფრანგი ლ. გრანჟეს და სხვათა მასალები, რომლებიც აჭარას ეხება.

ვეიდენბაუმმა არაერთი გამოკვლევა უძღვნა საქართველოს. ზოგიერთი მათგანი შეიტანა კრებულში „კავკასიის ეტიუდები“. საყურადღებოა მოგზაურული ჩანაწერები „ბათუმიდან ართვინამდე“, რომელიც პირველად 1878 წელს გაზეთ „კავკაზში“ გამოქვეყნდა. ასევე აჭარის შესახებ საინტერესო ცნობებია მოცემული მის უაღრესად საყურადღებო ნაშრომში „კავკასიის გზამკვლევი 1888 წლისათვის“. 1878 წლის 31 ოქტომბერს გემ „რიონით“ ვეიდენბაუმი ბათუმს ეწვია. ნავსადგურში დახვდა რუსეთის

ხომალდები „კოცებუ“, „რედუტ-კალე“, „ჩიხაჩევი“ და სხვა, აგრეთვე უამრავი ფელუგა, რომლებიც სიმინდით, ყურძნითა და თიხის ჭურჭლით დაეტვირთათ.

ბათუმში წარმოშვა მდინარე ჭოროხმა, რომელმაც დროთა განმავლობაში მოზიდა ქვა-ღორღი, სილა და ამოავსო ნაპირი, - შენიშნავს ვეიდენბაუმი. ეს განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა მას შემდეგ, რაც ნავსადგურის ტალღებისაგან დასაცავად წყალში სპეციალური კედელი გაიყვანეს. ამან უფრო შეაკავა ხრეში და სილა, რის გამო ბულვარი მაშინ თუ ზედ ზღვაზე იყო, 1902 წლისათვის ზღვა ასი საჟენით დაშორდა ნაპირს და ბათუმელებს საშუალება მიეცათ ბულვარისათვის კიდევ ორი ხეივანი მიემატებინათ. ბათუმის კონცხი ჭოროხის ნალექებით შეიქმნა - წერს გ. წერეთელი¹.

ბათუმში გამოირჩეოდა სწორი და სიცოცხლით სავსე ქუჩებით. ზღვისპირა ქუჩას ამშვენებდა ერთ-ორსართულიანი ქვის სახლები მაღაზიებით, აგრეთვე სასტუმროები და ყავახანები. გამოირჩეოდა სასტუმრო „მოსკოვი“. პარალელური ქუჩები ბაზარს ეკავა, აქა-იქ ქვაფენილიც დაეგოთ. ქალაქში ანტისანიტარია არ ყოფილა, რადგან სილა და ქვიშა წყალს ადვილად ატარებდა. სასმელი წყალი ურეხის მთიდან მოედინებოდა. წყალსადენის მოსაწყობად სამების ტაძარი დაეშალათ. ბათუმს იცავდა ზღვისპირას აგებული სამი საარტილერიო ბატარეა ქვის ყაზარმებით. მათ შესანიშნავად უამრავი მცენარე დაერგოთ.

ყველაზე დიდი პრობლემა მაშინ საცხოვრებელი ბინის ნაკლებობა იყო. ამის მიუხედავად მშენებლობა მაინც მიმდინარეობდა, თუმცა ნელა. აგური და კრამიტი ადგილზე შეიძლება დამზადებულიყო, მაგრამ საშენი ხის მასალა ძალიან ცოტა იყო. მიზეზი ამისა კი ის გახლდათ, რომ ტყე ადრე გაჩეხეს და ევროპაში გაზიდეს. ამიტომ ხე-ტყე ხერსონიდან და ქერჩიდან შემოაქვთ, - აღნიშნავს ისტორიკოსი².

მშენებლობის დაბალი ტემპის მიზეზი იყო აგრეთვე მერყევი პოლიტიკური ვითარებაც. 1879 წლის გაზაფხულისათვის გავრცელდა ხმები იმის შესახებ, რომ თურქეთი ახალ ომს იწყებს რუსეთის წინააღმდეგო. ამის გამო შემცირდა ვაჭრობა, გაჩერდა მრეწველობა. ბათუმი ერთ დიდ სამხედრო ბანაკად არის გადაქცეული და თუ ახალი ომი ისევ დაიწყება, მაშინ აზრი არა აქვს საქმის კეთებას - აცხადებდნენ ბათუმში მოღვაწე ვაჭარ-მრეწველები. ეს იქნება კაპიტალის წყალში გადაყრაო. ასევე, ამის გარდა ბათუმში ძალიან ცუდი ქუჩები იყო. წვიმის დროს, რომელიც ხშირი იყო, ქალაქი თითქმის პარალიზებული გახლდათ.

ვეიდენბაუმი ობიექტურად აშუქებს პორტო-ფრანკოს საკითხს, რომელიც ბათუმში 1878 წელს შემოიღეს ბერლინის კონგრესზე ინგლისელების დაჟინებით და მან 1886 წლამდე იარსება. პორტო-ფრანკოს - თავისუფალი ნავსადგურის შემოღებით, ბევრს ეგონა იაფ ევროპულ საქონელს მიიღებდნენ, ამიტომაც აქეთვქნ გამოსწიეს, მაგრამ ადგილობრივი პროდუქტებისა და მარსელის ლიქიორის მეტი არაფერი დახვდათ. უკეთესი ხარისხის საქონელი იმიტომაც არ შემოჰქონდათ, რომ მყიდველი ცოტა იყო. ახლო სოფლებიდან თუ მოდიოდნენ გლეხები. ამასთან ლიქიორის, რომისა და ასანთის გარდა, სხვა საქონლის გატანა შეუძლებელი ყოფილა. პორტო-ფრანკო ემსახურება არა ვაჭრობის განვითარებას, არამედ ადგილო-ბრივ მცხოვრებთა შევიწროებას. მათ მართლაც მოაქვთ პროდუქტები გასაყიდად, იძენენ ქსოვილს. მაგრამ საკორდონო დაცვა, არ ვიცი ინსტრუქციის საფუძველზე, თუ გაუგებრობით, შეიძლება რომელიღაც სხვა მიზეზის გამო, ხშირად მათ აკავენ და ბაჟის გადახდას ითხოვს იმის გამო, რომ ქალაქიდან საჭირო საქონელი გააქვთ. გლეხებს რომ საქონელი გასაყიდად გაჰქონდეთ, მაშინ შეიძლება გაგვემართლებინა კორდონის მოქმედება, მაგრამ პირადი მოხმარებისათვის შეძენილ საქონელზე არ შეიძლება მოვითხოვოთ ბაჟი და, საერთოდ, განა ღირს ბაჟის გამო მოსახლეობის უკმაყოფილება გამოვიწვიოთ, - ამბობს ვეიდენბაუმი. შემდეგ იგი კვლავ უბრუნდება პორტო-ფრანკოს საკითხს და ამბობს, რომ მაჭახლელებს ევროპული საქონელი წინათაც ბათუმიდან გაჰქონდათ, მაგრამ ბაჟს არ იხდიდნენ, როგორც ეს პორტო-ფრანკოს შემოღების შემდეგ ხდებოდა. იგი

1 გ. წერეთელი, პუბლიცისტიკა, თბ., 1974, გვ. 141.

2 Е. Вейденбаум, Кавказоведения, т. I, Тиф., 1901, стр. 110.

გაბედულად ამხელს იმათ, ვინც ყოველმხრივ ავიწროვებდა ხალხს, ვინც არათუ აზიარა ისინი ახალი ხელისუფლების სიკეთეს, არამედ აიძულა ოსმალეთში გადახვეწილიყო.

ვეიდენბაუმმა ციხისძირიც მოინახულა. მან აღნიშნა, რომ ციხისძირის გამაგრებული პოზიცია უჭირავს და ამიტომაც იყო, რომ მისი ალება გაუჭირდა რუსის ჯარს, როგორც 1829 წელს, ასევე 1877 წლის 11 ივნისსო. ვეიდენბაუმი ის პიროვნებაა, რომელმაც ციხისძირი ძველ სიმაგრე პეტრად მიიჩნია. ციხისძირის ტერიტორიაზე მას ეკლესიის ნანგრევებიც უნახავს. ახლოს მოჩუხჩუხებდა წყაროს წყალი. 1883 წელს რკინიგზის გაყვანასთან დაკავშირებით აქაურობა გადათხარეს, ააფეთქეს, ქვები კი ჯებირების მშენებლობაზე გამოიყენეს, რის გამოც ციხე-სიმაგრემ დაკარგა პირვანდელი სახე, არემარე გაუვალ ტყეებს დაეფარა³.

1878 წლის 4 ნოემბერს მოგზაურმა თანმხლებ ოსებთან ერთად ართვინისაკენ აიღო გეზი. კახაბრის დაბლობი იალანუხის მთებიდან (თურქეთშია) მოსულ ქურთებსა და 1886 წელს გადმოხვეწილ აფხაზებსაც ეკავათ. აქ მცირე სიღრმეზე დაესაფლავებინათ 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში დაღუპული 12 ათასი თურქი ჯარისკაცი, რის გამოც უამრავი ტურა მოყრილიყო. აქ ხელისუფლებას გაეყვანა გზატკეცილი, რომლის კიდეებზე ქვები დაეწყო, აეგო ხიდეები. ყველგან სიმიინდი ეთესა. ვეიდენბაუმი და მისი თანმხლები პირები მალე მიაღწენ სადგურ კაპანდიდს, ანუ იმ ადგილს, სადაც ახლა მახოს ხიდი. აქ იწყებოდა გზა მდინარე ჭოროხის აყობებით. საამისოდ იყენებდნენ ნავებს-კაიუკებს. ისინი ბათუმს ართვინთან აკავშირებდნენ. სამი-ოთხი მენავე ოსტატურად მართავდა მათ. თითოეული მგზავრი ათ მანეთს იხდიდა. ყოველ კაიუკს ასი ფუთი ტვირთი გადაჰქონდა. აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ ამ გზით 1876 წელს იმოგზაურა ისტორიკოსმა ლუკა ისარლოვმა, 1909 წელს კი რუსმა პროფესორმა ალექსი კისელმა.

კაპანდიდში ვეიდენბაუმმა სიმიინდითა და თიხის ჭურჭლეულით სავსე კაიუკები ნახა. აქ გაცვლითი ვაჭრობა გაეჩაღებინათ. მდინარეებისა და გზების შესაყარში გაეკეთებინათ ქვის ხელოვნური სადინარები, რომ წყალს არ ჩაერეცხა გზები. იქ, სადაც აჭარისწყალი ჭოროხს ერთვის, ორივე მხარეზე უნახავს ქვის ხიდის მაღალი საყრდენები. ქვითკირით ნაგები ხიდი ამ ცოტა ხნის წინ წაულეკია მდინარესო – აღნიშნავს ვეიდენბაუმი. შემდეგ მას გაუვლია სოფელი მირვანა, რომელიც ჭოროხის მარჯვენა ნაპირზეა შეფენილი. ისიც მინდა აღვნიშნო, რომ ამ სოფელს მირვანას სახელით იხსენიებს ისარლოვი და სხვა მოგზაურებიც. რუკაზე კი ეს სოფელი აღნიშნულია სიმორისის სახელით. მარადიდის უბნის უფროსს ახმედ ეფენდის განუმარტავს ვეიდენბაუმისათვის, რომ ამ სოფელს სიმონეთი ჰქვიაო. შემდეგ ვეიდენბაუმი მისულა სოფელ მაჭახელაში, სადაც მას დახვედრია სოფლის მეჯლისის თავმჯდომარე და სხვა წარჩინებული პირნი. ვეიდენბაუმი ამბობს, რომ აქ ლაპარაკობენ ქართული ენის იმ კილოთი, როგორითაც აჭარის სხვა კუთხეშიო. ვეიდენბაუმი ცივად იხსენიებს მაჭახლის უბნის უფროსს – წერეთელს (აკაკის ძმას). უბნის უფროსი განაწყენებული ყოფილა იმით, რომ გლეხები მასთან მისვლამდე თავიანთ ბეგებს ეთათბირებოდნენ. ვეიდენბაუმი აქვე შენიშნავს: „აბა რა ქნას ხალხმა. თურქები მათ უმტკიცებს, რომ საზღვარი მალე აჭარისწყალზე გავა, ე. ი. თქვენ ისევ ჩვენს ხელში მოხვდებით და მაშინ ნახეთ მოღალატეებს რას გიზამთო“. მოსახლეობის მერყეობა ასეთ პირობებში, რა თქმა უნდა, დასაგმობი არაა. მთავარი მაინც ისაა, რომ ისინი ქართულად ლაპარაკობენ და დადებითად მიიღეს ახალი ხელისუფლება. ამიტომაც იყო, რომ ვეიდენბაუმი წერეთელს არ ეწვია ოჯახში. აქვე შევნიშნავ, რომ უბნის უფროსს წერეთელს არცთუ ისე თბილად იხსენიებს ზაქარია ჭიჭინაძეც. იგი ამბობს, რომ: „ამ ბატონი თავადის გამგეობის პერიოდში, ფეხი მოიკიდა მუჰაჯირობამო“.

ვეიდენბაუმს მაჭახელასა და ჭოროხის შესართავში დაუთვალთვლიერებია ქვის ხიდის ნანგრევები. ქვედა მარადიდში ნახა, თუ როგორ ოსტატურად აგებდნენ კაიუკებს. ეს სოფელი გემთმშენებლობის ძველი ცენტრია, – შენიშნავს იგი. აქ მას დახვდა უბნის უფროსი ახმედ ეფენდი, რომელიც, ვეიდენბაუმის თქმით, გამოირჩეოდა „ტიპიური

3 Е. Вейденбаум, Путеводитель по Кавказу, Тиф., 1888, стр. 303-305.

ქართული ცხვირით, ქართული ლაპარაკით, ოხუნჯობითა და სტუმარ-მასპინძლობით. მიუხედავად თურქულის დიდი ზეგავლენისა, მასში არ ჩახშობილყო ქართული სისხლი”. ახმედ ეფენდიმ სტუმრები ოჯახში მიიპატიჟა, მაგრამ დროის უქონლობის გამო ვერ ეწვივნენ მას. ახმედ ეფენდი დაეხმარა მათ ტოპონიმების დადგენაში. მან კელასურის წყალთან ციხისა და ეკლესიის ნანგრევები უჩვენა, რაც რუკაზე აღნიშნული არ ყოფილა. ჭოროხის ქვემო წელის ერთი სოფელი ვეიდენბაუმმა კამურენის სახელით მოიხსენია, ამაზე უბნის უფროსს უთქვამს, რომ მისი ნამდვილი სახელი წითურეთიაო. ახმედისგვარსვეიდენბაუმიარასახელებს, მაგრამვარაუდობენ, რომესპიროვნებაახმედ ხალვაში უნდა იყოს. ამ ვარაუდის შესახებ ისევ მინდა მოვიყვანო ზაქარია ჭიჭინაძის სიტყვები. იგი 1892 წლის შემოდგომაზე ახმედის სტუმარი იყო. აი, რას წერს ზაქარია ჭიჭინაძე: „დიდმა მოჭირნახულემ, საქართველოს სიყვარულით დამწვარმა ახმედ ხალვაშმა ჯერ კიდევ 1875 წელს, თბილისიდან გამოიწერა ქართული წიგნები.....1878 წელს მარადიდის ხოჯა ქადაგებდა აჭარლების თურქეთში გადასახლებას, რის გამოც ახმედმა კინალამ ციმბირში გადასახლებინა იგი. თავის ხარჯზე ააგო სკოლის შენობა, მაგრამ მოხდა ისე, რომ სკოლაში გამოგზავნეს ქართულის არმცოდნე მასწავლებელი, რაზეც უარი განაცხადეს ქართულის მცოდნე მასწავლებელი გვჭირდებაო. ასეც მოხდა.” სკოლის გახსნას შემდეგშიც აპირებდნენ, მოხელე ანდლულაძის დახმარებით. ეს მცდელობა წარმატებით დაგვირგვინდა. ამ მოხელემ შეძლო ყველა პრობლემის მოგვარება და სკოლის გახსნა⁴.

ვეიდენბაუმი აჭარის მოსახლეობის შესახებ ამბობს: „აჭარლები ფეხმარდნი არიან. ერთ ხელში კალათა და ინგლისური წარმოების იარაღი, მეორეში ქოლგა უჭირავთ... თურქებმა ომის წინ 14 ათასი ცალი იარაღი დაარიგეს, რომ მოსახლეობა რუსეთის წინააღმდეგ აემხედრებინათ, მაგრამ ამაოდ”⁵.

რუსეთის მოხელე მეფისაშვილს, რომელიც აჭარის მმართველ ხიმშიაშვილებს თანამემამულეებთან და რუს გენერლებთან აკავშირებდა, მოგზაურისათვის უცნობებია, რომ აჭარლებს დღემდე ჩვეულებად აქვთ, მივიდნენ თავიანთი წინაპრების ეკლესია-ტაძრების ნანგრევებთან და აანთონ სანთელი. შემდეგ ვეიდენბაუმი ამბობს: „აჭარლები ქართველები არიან, ქართულად ლაპარაკობენ, მშობლიური ენა თურქების მიერ მიტაცებული ქართული კუთხეებიდან, სუფთად მხოლოდ აქ შემოინახა.” შემდეგ ვეიდენბაუმი რუსული შოვინისტური ხელისუფლებისაგან განსხვავებით აკეთებს იმ დროისათვის მეტად თამამ და პროგრესულ დასკვნებს. კერძოდ, ის ამბობს, რომ: „აჭარლებისათვის ოფიციალური ენა ქართული უნდა გახდეს. მშობლიური ენა დაახლოებს მათ თანამემამულეებთან, საშუალებას მისცემს ზნეობრივად ილტვოდნენ ერთიანი სამშობლოსაკენ, რითაც დაირღვევა კავშირი მუსლიმანურ იდეასთან. ხელისუფლებამ კი ამ ხალხს ქართულად უნდა მიმართოს”. შემდეგ ვეიდენბაუმი რუსეთის ხელისუფლებას მიმართავს და თანაც აფრთხილებს, რომ: „ისე არ მოგვივიდეს, როგორც 1829 წელს ახალციხის შემოერთებისას. მაშინ მოსახლეობას უდიერად მოვექცით, რითაც სულ დავავიწყეთ მშობლიური ენა, ხელი ავაღებინეთ ქართველობაზე. ასე რომ არ მოხდეს აუცილებლად საჭიროა აჭარაში გავხსნათ მხოლოდ ქართული სკოლები... აქ ხოჯა-მოლები ცოტანი არიან, ამასთან ბავშვებს თითქმის არ ასწავლიან ყურანს”.

1888 წელს თბილისში გამოცემული ვეიდენბაუმის მეორე წიგნი „კავკასიის გზამკვლევი” შეიცავს ცნობებს იმის შესახებ, რომ ბათუმის ოლქის მოსახლეობა 1887 წელს 117 873 კაცამდე აღწევდა. 1886 წელს გაუტანიათ 14,5 მილიონი მანეთის მარცვლეული და ნავთობი. შემოუტანიათ მხოლოდ 4 მილიონი მანეთის საქონელი. მაშინ ბათუმში 1088 გემი მოსულა, აქედან 473 - საკაბოტაჟო. ვეიდენბაუმი აღნიშნავს, რომ: „ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით, ივლის-აგვისტოში, აჭარის ზღვისპირეთში მძვინვარებდა ციებ-ცხელება. ამას ისიც განაპირობებდა, რომ წვიმებისას მთებიდან მომდინარე წყალი ზღვას ვერ აღწევდა, რადგან არ იყო არხები.

4 ზ. ჭიჭინაძე, მუსლიმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, თბ., 1914, გვ. 199-200.

5 Е. Вейденбаум, Кавказоведение, Т. I. Тиф., 1901, стр. 128.

ამიტომ წარმოიქმნებოდა ჭაობები, ტბორები. სინესტეს ხელს უწყობდა აგრეთვე გაუვალი მცენარეული საფარველი, ხელოვნური საგუბარები, რომლებიც ბრინჯის ნაკვეთების მოსარწყავად მოეწყობოდა.

ვეიდენბაუმი წერს: „არა უგვიანეს ორასი წლისა ე.ი. მე-17 საუკუნეში, ქართული ენა ბატონობდა მთელი ჭოროხის ხეობაში, ახლა კი მხოლოდ აჭარაში შემორჩა. ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ აჭარლები ქართველები არიან, საერთო აქვთ ენა, ზოგიერთები კი უცოდინარობის გამო ცდებიან“. ასეთი მოსაზრებები კი ნამდვილად ცხადყოფს ვეიდენბაუმის პროგრესულობასა და მის კარგ დამოკიდებულებას ადგილობრივი მოსახლეობისადმი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გიორგი წერეთელი, პუბლიცისტიკა, თბილისი, 1974
2. Евгений Вейденбаум, Кавказоведения, т. I, Тифлиς, 1901
3. Евгений Вейденбаум, Путеводитель по Кавказу, Тифлиς, 1888
4. ზაქარია ჭიჭინაძე, მუსლიმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, თბილისი, 1914
5. Евгений Вейденбаум, Кавказоведение, Т. I. Тифлиς, 1901
6. Евгений Вейденбаум, Кавказоведение, Т. I, Тифлиς, 1901

**ერთი ახალი ოსმალური დოკუმენტი XVIII საუკუნის
მიწურულის აფხაზეთის შესახებ**
**One New Ottoman Document About Georgia at the
End of the 18th Century**

კახა კვაშილავა

ისტორიის დოქტორი, ასოცირებული
პროფესორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

Kakha Kvashilava

PhD in History, Associate Professor, Sokhumi
State University.,

აბსტრაქტი - ოსმალეთის სახელმწიფო არქივი – Başbakanlık Osmanlı Arşivi – ერთ-ერთი უდიდესი სიძველეთსაცავია თურქეთის რესპუბლიკაში, რომელიც პრემიერ-მინისტრს ექვემდებარება. იქ ასევე დაცულია საისტორიო წყაროები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კავკასიასთან და საქართველოს წარსულის შესასწავლად.

2009 წელს ამ არქივიდან ადიღელებთან დაკავშირებული ოსმალური საარქივო მასალები გამოქვეყნდა¹. აღსანიშნავია, რომ მათ შორის არაერთი ახალი და ქართული ისტორიოგრაფიისათვის აქამდე უცნობი დოკუმენტია საქართველოს ისტორიული წარსულისათვის მნიშვნელოვანი.

ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ჰიჯრით 1197 წელს (1782/1783წწ.) შედგენილმა დოკუმენტმა, რომელსაც ეწოდება „მოხსენებითი ბარათი კომენიკაციების სამინისტროს უფლებამოსილი წარმომადგენლის აჰმედისა, რომელიც დაბრუნდა ერზურუმიდან და მესხეთიდან², სოხუმის კომენდანტ ქელემ-ბეის³ ჩერქეზების დასახმარებლად გამოსვლის შესახებ, მას შემდეგ რაც მიიღო შეტყობინება ჩერქეზთა წინააღმდეგ შაჰინ-გირეის სამომარი მზადების შესახებ“⁴. წყარო კრებულში მე-4 ნომრადაა წარმოდგენილი.

1 История адыгов в документах Османского государственного архива. Составитель А. В. Кушхабиев. Вып. 1. Нальчик, 2009.

2 ტექსტის მთარგმნელის კომენტარი [გთხოვთ, ყურადღება მიაქციოთ, რომ აქ და სხვა სქოლიოებში ქვემოთ, მსხვილი შრიფტით (Bold) გამოყოფილი ტექსტი ჩვენი კომენტარებია]: „...მესხეთი – ოსმალეთის იმპერიის ერთი აღმოსავლეთ ოლქთაგანი. ამჟამად მესხეთის ტერიტორია საქართველოს შემადგენლობაში შედის“ (სქ. 1, გვ. 354). როგორც ვხედავთ, საკითხში გაუთვითცნობიერებელი მკითხველისათვის აქ ისე ჩანს, რომ ეს უძველესი ისტორიული ქართული მიწა-წყალი, თითქმის ოსმალურ-თურქულია და საქართველოს აქვს დაპყრობილი, რაც სრული აბსურდია.

3 ტექსტის მთარგმნელის კომენტარი: „ქელემ-ბეი ჩაჩბა – XVIII ს. 80-იანი წლებიდან აფხაზეთის მფლობელი მთავარი. ფორმალურად ოსმალეთის იმპერიის მფარველობაში იმყოფებოდა. მჭიდრო კავშირები ჰქონდა უზიხებთან და და შავიზღვისპირეთის ადიღურ თემებთან. აწარმოებდა წარმატებულ ომებს სამეგრელოს სამთავროსთან. დაიღუპა 1808 წ. მაისში სოხუმ-კალეში აფხაზეთში მისი მოწინააღმდეგეებისა და სამეგრელოს პოლიტიკური ინტრიგებისა და შეთქმულების შედეგად“ (სქ. 2, გვ. 354). ძირითადად სრული აბსურდია. მართალია, ის ოსმალეთში აღზრდილი და პროთურქულად განწყობილი მმართველი იყო (ზ. ხორავა. აფხაზეთი XVI საუკუნიდან XIX საუკუნის დამდეგის ჩათვლით, – წგნ.: აფხაზეთი საქართველო. ისტორიული რაკურსი. თბ., 2021, გვ. 169). სეპარატისტი აფხაზი ისტორიკოსები ქელემ-ბეის აფხაზეთის დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ეროვნულ გმირად მიიჩნევენ (О. Х. Бражба, С. З. Лакоба. История Абхазии. С древнейших времен до наших дней. Сухум, 2007, გვ. 194-201). ის, რა ასპექტშიც ჩვენი კოლეგები, მას ეროვნულ გმირად სახავენ, ყოვლად მიუღებელია, რადგან ქელემ-ბეი მოქმედებდა როგორც ჩვეულებრივი ფეოდალი და ოსმალთა სახელმწიფო პირი. დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა მან მხოლოდ მას შემდეგ დაიწყო, როცა დადიანთან მოაგვარა ურთიერთობა და დინასტიური კავშირიც გააზა (კ. კვაშილავა. სამურზაყანო-აფხაზეთი რუსეთ-ოსმალეთის 1806-1812 წლების ომში „კავკასიის არქეოგრაფიული საზოგადოების აქტების“ ზოგიერთი დოკუმენტის მიხედვით, – Türk-Gürcü İlişkilerinin Kaynakları. Trabzon, 2018, გვ. 573). ამასთან, გარდაიცვალა არა სამეგრელოსა და შიდა ოპოზიციის ინტრიგების საფუძველზე, როგორც ზემოთ ხსენებულ კომენტარშია ნათქვამი, არამედ მის წინააღმდეგ ოსმალეთმა ქელემ-ბეის უფროსი ვაჟი – ასლან ბეი – დარაზმა, რომელმაც 1808 წლის 2 მაისს მამამისი მოკლა (კ. კვაშილავა. ისტორიული სამურზაყანოს წარსულიდან. XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნა – 1840 წელი. თბილისი, 2011, გვ. 212).

4 № 4. 1782/1783 гг. – Докладная записка уполномоченного Министерства связи Ахмеда, вернувшегося из Эрзурум-ской и Месхетинской областей, о выступлении коменданта Сухума Келеш-бея на помощь черкесам, после получения сообщения о подготовке Шагин-Гирея к войне против черкесов, – История адыгов в документах Османского государственного архива, гл. 17-19.

დოკუმენტი, ისტორიოგრაფიისათვის დღემდე უცნობ, არა ერთ საყურადღებო ინფორმაციას შეიცავს, რომელიც მნიშვნელოვანია XVIII საუკუნის მიწურულის ისტორიის შესწავლისათვის.

საკვანძო სიტყვები - აფხაზეთი, შარვაშიძე, ოსმალეთი, არქივი, წყარო.

Abstract - The Ottoman State Archives — Başbakanlık Osmanlı Arşivi — is one of the largest antiquities in the Republic of Turkey. Historical sources are also preserved there, especially important for studying the Caucasus and Georgia's past.

In 2009 in Nalchik (Russian Federation) new Ottoman archival materials related to the Adyghe were published from this archive. It is noteworthy that many of these new and hitherto unknown documents for Georgian historiography are important for the historical past of Georgia. However, this time, our attention was drawn to the materials related to Abkhazia.

Our attention was drawn to a document drawn up in 1197 AH (1782/1783) called the “Memorandum of the Authorized Representative of the Ministry of Communications Ahmed, Who Returned from the Erzurum and Meskhetian Regions, on Departure of the Commandant of Sukhum Kelesh-bey to Help the Circassians, After Receiving a Message About the Preparation of Shahin Giray for the War Against the Circassians”

The document contains interesting information. It is true that we find misinformation there (e.g., Gurieli's expedition to the Crimea), however, as we also have seen, the source gives us some interesting information which is not noted in the materials known to us to date, and thus it has of great interest for historiography.

Key words - Abkhazia, Sharvashidze, Ottoman, archive, source.

XVIII საუკუნის II ნახევარი მნიშვნელოვანი ცვლილებებით აღინიშნა კავკასიის რეგიონი-სთვის. რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირება, რომელიც, ძირითადად მაინც ოფიციალური სტამბოლის გარკვეული უპირატესობით სრულდებოდა, ამიერიდან უკვე წარმატებას სანქტ-პეტერბურგი აღწევს, რომლის მიზანი თბილი ზღვებისკენ (შავი ზღვა, ხმელთაშუა ზღვა) იყო. მათ შორის 1768-1774 წლებში გამართულმა ომმა, რომელშიც საქართველოც (ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოები) აღმოჩნდა ჩართული, რუსეთს გზა გაუხსნა სამხრეთ კავკასიისაკენ და ამ მიმართულებით ოსმალეთის პოლიტიკური გავლენა გარკვეულად შემცირდა. მართალია, ეს უკანასკნელი ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა პოზიციებს ამ რეგიონში ახალციხის (ჩილდირის საფაშო – Eyalet-i Çıldır) საფაშოს სახით, მაგრამ ოსმალეთს უკვე ძალა აღარ შესწევდა შექმნილი რეალობის შესაცვლელად. სტამბოლისათვის საკითხი სავსებით ნათელი იყო: არსებული საზღვრების შენარჩუნება. რუსეთის წინაშე კი შესანიშნავი პერსპექტივები გაიშალა: ეს იყო ახალი სავაჭრო-ეკონომიკური გზებისა და სფეროების კონტროლი და შავ ზღვაში საკუთარი ფლოტის ფლობა. მალე ვითარება კიდევ უფრო მწვავედება: სანქტ-პეტერბურგმა დაიპყრო ყირიმის სახანო, რითაც ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ოსმალეთის ფორპოსტი სამუდამოდ მოსპო და ქართლ-კახეთშიც შემოვიდა გეორგიევსკის ტრაქტატის საფუძვლებზე.

ამ ისტორიულ-პოლიტიკურ კონტექსტში ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ზემოთ ხსენებულმა ერთმა ახალ გამოქვეყნებულმა, მაგრამ ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობმა ოსმალურმა წყარომ. ტექსტი რუსულადაა გამოცემული და ამჯერად მის ჩვენებულ ქართულ თარგმანს, კომენტარებითურთ (მოცემულია სქოლიოში მსხვილი შრიფტით) წარმოვადგენთ: „ერზურუმიდან მისი¹ გამგზავრებიდან დღეს უკვე მეთორმეტე დღეა. ამბავი იმისა, რომ ხანი გურიელი², ქართველი თავად სალუმანის³

1 ვერ ხერხდება გარკვევა, ვისზე საუბრობს დოკუმენტის ავტორი.

2 გიორგი V გიორგი IV გურიელის ძე. მთავრობდა 1756-1758, 1765-1771 და 1776-1788 წლებში.

3 სოლომონ I – იმერეთის მეფე 1752-1784 წლებში.

მოკავშირე, ექვსი-შვიდი ათასიანი ლაშქრით სოხუმისა და აკაფრუს⁴ გავლით შაჰინ-გირეის⁵ დასახმარებლად გაემართა, ფაშის ციხესიმაგრის კომენდატის კაცმა მოიტანა, რომელიც იმყოფებოდა რა ბათუმში, ეს ამბავი ჰალილ-ფაშას⁶ გადასცა⁷. როდესაც [მან] თურნაჯიბათან⁸ და მის მწერალთან⁹, რომლებიც უფლებამოსილი იყვნენ ფაშის ციხესიმაგრის დასაცავად ჯარისკაცთა რეგისტრაციაზე, გადაამოწმა [მათ მიერ ჩაწერილ] ჯარისკაცთა რაოდენობა. აღმოჩნდა, რომ, დავთრის მიხედვით, აჭარასა და მის მიმდებარე მხარეებში ხუთი-ექვსი ათასი ჯარისკაცია დარეგისტრირებული. მაგრამ ხსენებულ ციხესიმაგრეში სურსათ-სანოვანისა და საცხოვრებლად ვარგისი [შესაბამისი] ადგილის უქონლობისა, და ამასთანავე ფაშის ციხესიმაგრის მიმდებარედ მტრის არ არსებობის გამო, ამ ჯარისკაცთა იქ განთავსება საჭიროდ არ მიაჩნიათ. მაგრამ, საჭიროების შემთხვევაში, ჯარისკაცები, სალაშქროდ მზად უნდა იყვნენ. განრისხდა რა, ზემოთ ხსენებულმა პირმა მუქარით გააფრთხილა ის ორი ადამიანი, რომ აღნიშნულ ციხესიმაგრეში სამხედრო წოდებიდან არავინ იმყოფებდა. ამასთან, ხსენებული ადამიანი თვითონ, მარცვლეულისა და პროდუქტების არარსებობის გამო, მინდორში კვებავს საქონელს და მისი გარემოცვით, ასამდე ჯარისკაცთან ერთად, იმყოფება ბათუმში, განიცდის რა ფულისა და საკვების სიმწირეს¹⁰.

თქვენს მონამდე¹¹ სოხუმის კომენდანტ ქელემ-ბეისთან გაემგზავრა იქ მივლინებული ვეზირი თათარ მეჰმედი, რომელსაც თან ახლავს კაფთან-ალასი¹² და შიკრიკი, რომელიც ჩილდირის გუბერნატორის უფლებამოსილი პირია. თუმცა, თქვენი მონის მანდ ყოფნისას, ისინი ჯერ კიდევ უკან მობრუნებულნი არ იყვნენ. თანახმად ჩემს მიერ ფაშის ციხესიმაგრის მეთაურის შესახებ ზემოთ მოწერილი წერილისა, ხსენებული კურიერი ელოდება ციხესიმაგრის¹³ კომენდატ ქელემ-ბეის დაბრუნებას, რომელიც საკმარისი რაოდენობის ლაშქრით ჩერქეზთა მხარდასაჭერად გაემართა¹⁴ მას შემდეგ, რაც კი შეიტყო, რომ შაჰინ-გირეი ჩერქეზებთან ომის დაწყებას აპირებდა¹⁵.

4 იგულისხმება ანაკოფია, რომელიც ევროპულ წყაროებში, ხშირად გვხვდება ფორმით – Anakopir. კონსულტაციისთვის მადლობას მოვასხენებთ ცნობილ ქართველ თურქოლოგს, ისტორიკოსს, პროფესორ როინ ყავრელიშვილს.

5 Şahin Giray – ყირიმის უკანასკნელი მმართველი (1777-1782, 1782-1783). ხელისუფლებაში რუსების მხარდაჭერით მოვიდა (История Крыма. В 2 томах. Ответственный редактор А. В. Юрасов. Т. 1. Москва, 2019, გვ. 525).

6 Halil Hamit Paşa – ოსმალეთის წარმოშობით ქართველი დიდგვარი (31.12.1782 – 31.03.1785) (მ. ქასაბი. ოსმალეთის ქართველები. სტამბოლი, 2012, გვ. 46-48).

7 საინტერესო ცნობაა, რომ გურიელი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლაშქრით გამგზავრებულა, სოხუმის გავლით, ყირიმის ხანის-პრორუსი შაჰინ გირეის მხარდასაჭერად, რომლის წინააღმდეგაც 1782 წლის გაზაფხულს აჯანყება ატყდა. ხანი რუსებთან გაიქცა და მათ დახმარება სთხოვა. რუსეთმა ჩათვალა, რომ საჭირო იყო დასწრება და ყირიმში ჯარი შეიყვანა. როგორც ჩანს, გურიელი, ზემოხსენებული ცნობის, თანახმად, სწორედ ოფიციალური სანქტ-პეტერბურგის სამხედრო ინიციატივების მხარდასაჭერად აგზავნის შეიარაღებულ ძალებს. თუმცა, გაურკვეველია, აფხაზეთის მთავარმა ქელემ-ბეიმ, როგორ გაატარა ის მშვიდობით. ცნობილია, რომ ის პროოსმალე მმართველი იყო. თუმცა, არაა გამორიცხული, მას გარკვეული გზები დაეტოვებინა რუსეთთან ურთიერთობების პერსპექტივისათვის. მაგრამ ამ ცნობის დადასტურებას ვერც ქართულ, ვერც რუსულ წყაროებში ვპოულობთ. ამიტომ, ეს წყარო ერთადერთია, სადაც ამ სახის ინფორმაციაა დაცული. ვფიქრობთ, ის უფრო საგანგებოდ შეთხზული ჭორი ან დაუზუსტებელი ცნობა უნდა იყოს.

8 Turnacıbaşı – გამუსლიმებულ ქრისტიანი ბავშვებისაგან დაკომპლექტებული (დევეშირმე) იანიჩართა ლაშქრის (თურნაჯი) ოფიცერი.

9 დეფთერდარი.

10 როგორც ვხედავთ, ფოთის და ბათუმის ციხე-სიმაგრეები აღნიშნულ პერიოდში მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. თუმცა, ოსმალეთმა მალე მოახერხა მდგომარეობის გამოსწორება, რადგან უკვე 1806-1812 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს, სწორედ ფოთის ციხიდან მარაგდებოდნენ პრო-თურქული ძალები აფხაზეთში (კ. კვაშილავა. ისტორიული სამურზაყანოს წარსულიდან, გვ. 215).

11 ბარათის ავტორი საკუთარ თავს გულისხმობს.

12 Kaftan ağası – კამერდინერი.

13 იგულისხმება სოხუმი.

14 ეს ფაქტი მეტად საყურადღებოა, თუმცა სხვა საისტორიო წყაროებში მსგავსი ცნობი არ გვხვდება. ვფიქრობთ, ის ნდობას უნდა იმსახურებდეს.

15 შაჰინ გირეის ჰქონდა პრეტენზია ჩერქეზეთზე და რამდენჯერმე მოსთხოვა ოსმალეთს ჩერქეზეთზე მისი უფლებები ელიარებინა, რასაც სტამბოლი არ თანხმდებოდა. თუმცა, ისტორიოგრაფიისთვის უცნობია, ილაშქრა მან თუ არა (С. Х. Хотко. История Черкесов (Адыгов). Учебное пособие для учащихся среднего и старшего школьного возрастов черкесской (адыгской) диаспоры Республики Турция. Майкоп, 2011, гв. 179-180).

რუსები ომს აწარმოებდნენ ლეკურ ტომთან, რომელიც დაღესტნის მიღმა დერბენტის¹⁶ ქვედა მხარეში ცხოვრობს და არ დაემორჩილნენ რუსებს, მიუხედავად იმისა, რომ მათი ქვეშევრდომები იყვნენ. ხსენებული ტომის დამარცხების შემდეგ, რუსეთმა დაღესტნის ზედა ნაწილში რამდენიმე ციხესიმაგრე ააგო და მანდ განათავსა ხუთი-ექვსი ათასი ჯარისკაცი ორი გენერლით. მიმდებარე მხარის მოსახლეობის სიტყვებით, ერთი გენერალი აჩიკბაშში¹⁷ იმყოფება, მეორე კი მისივე ლაშქრით—თიფლისში¹⁸. მსგავსი ცნობები საკუთარი ყურებით მოისმინა თქვენმა მონამაც ჯაშუში-გიაურისგან, რომელიც ჩილდირის ფაშამ მოავლინა. კიდევ უფრო ადრე ძმა ერთი სახელოვანი ეგვიპტელისა, ცხრა იენიჩარითურთ, მიემგზავრებოდა რა თიფლისიდან ეგვიპტეში, გზად ჩილდირის გუბერნატორი ვეზირ სულეიმან-ფაშა მოინახულა¹⁹. გუბერნატორმა კი ტყვის შეძენის მიზნით ერთი თავისი კაცი ჩილ-ოღლუ²⁰ მათთან ერთად ეგვიპტეში გააგზავნა. ის მგზავრებთან ერთად ერზერუმამდე მივიდა, სადაც მათ დასცილდა და ჩილდირის მხარისაკენ გაბრუნდა. დანარჩენი კი, ყარსის გავლით, თიფლისისაკენ გაემგზავრნენ და, როცა ჩილდირის ოლქამდე მიაღწიეს, ისინი მოკლეს და აიღეს თორმეტი ათასი ფურცლოვანი ოქრო [მოკლულთაგან]. ცნობამ ამ ამბის შესახებ თიფლისის ხან ერგილი-ხანამდისაც²¹ მიაღწია—თითქოს ეს ჩილდირის ფაშას მიერ იყო ჩადენილი. როდესაც თქვენი მონა ჩილდირში იმყოფებოდა, იქ, თხუთმეტი ჯარისკაცითურთ, თიფლისის ხანის ელჩი მოვიდა და, გუბერნატორთან საუბრისას, წართმეული ოქროს დაბრუნება მოითხოვა. მაგრამ ფაშამ, აუხსნა რა, რომ არაფერი იცოდა მომხდარის შესახებ, უთხრა, რომ ჩილდირსა და მის მიმდებარე მხარეებში ყველანაირი ადამიანები დაძვრნენ და ამიტომაც არ იცის, ვის კლავენ და მარცვავენ ისინი მანდ. ამასთან ერთად, მან განაცხადა, რომ დღემდე შენარჩუნებული იყო მეგობრული კავშირები თიფლისის ხანთან და [ამიტომ] მის²² მიერ ელჩის გამოგზავნა იმ სიტყვებით, რომლებიც სიმართლეს არ შეეფერება, არის მოქმედება, რაც ამ მეგობრობას ეწინააღმდეგება. მან თქვა: „და ადრეც ყოფილა მცდელობა უმაღლეს პორტაში ჩემზე დასმენისა და დაბეზლებისა. მაგრამ ახლა, როცა მე ოსმალეთის იმპერიას ვემსახურები, ასეთ შემთხვევაში იძულებული გავხდები მივიღო საპასუხო ზომები ამ ხანის წინააღმდეგ, თუკი ის რაიმეს მოიმოქმედებს...“. და სიტყვებით: „დაე განამტკიცოს უზენაესმა ალლაჰმა ოსმალთა სა-ხე-ლმწიფო“, ელჩი უკან იქნა გაბრუნებული. ერზერუმის ოლქში ახლა არაფერია ჭორის მსგავსი. ასე, მოგახსენებთ [თქვენი] ხსენებული მონა-შიკრიკი, [რომ] ხსენებულ მონა-გუბერნატორს შევახსენე რა ჩემი ცნობა, ჩემს ბატონებს ისეთი ინფორმაციები, როგორიცაა, [ჯარისკაცთა] რა-ოდენობა, მიღებული ჯაშუშებისაგან, ერზერუმის გუბერნატორის თიმურ-ფაშას მიერ გამოგზავნილნი, საკითხები ორი გენერლითურთ ექვსი ათასი ჯარისკაცის ყოფნის შესახებ, რომელთა ერთი ნაწილი აჩიკბაშშია, მეორე – თიფლისში, და ვადასტურებ, რომ

16 ისტ. დარუბანდი.

17 იმერეთის თურქული სახელწოდება.

18 თურქ.: თბილისი.

19 ცნობილია, რომ ერეკლე მეფემ ეგვიპტეში მიავლინა მაქსიმე (მანუჩარ) კაჰკაჰიშვილი 1786 წელს. მისია წა-რ-მატებით შესრულდა (იხ.: В. Г. Мачарадзе. Грузинские документы из истории русско-грузинско-египетско-эфиопских отношений 80-х годов XVIII века. Тб., 1967). „მოხსენებითი ბარათის“ ავტორის ეს ცნობაც უნიკალური და საყურადღებოა. მისი სანდოობის დადასტურება შეგვიძლია ამ ორი მოგზაურის მარშრუტით. თუკი პირველი უშედეგო მისიის გზა ეგვიპტისაკენ აღმოსავლეთ ოსმალეთის გავლით მიემართებოდა, მ. კაჰკაჰიშვილმა სხვა მიმართულება აირჩია: ის ჯერ ტაგანროგში (რუსეთი) გაემგზავრა, საიდანაც სტამბოლში ჩავიდა, იქიდან კი ეგვიპტეს გაემართა (Африка глазами наших современников. Москва, 1974, გვ. 91). მარშრუტის ასეთი ცვლილება და მისი დაგრძელება მიუთითებს იმაზე, რომ ელჩობამ წინა მისიის მარცხის მიზეზად აღმოსავლეთ ოსმალეთით გავლა მიიჩნია და სტამბოლში სხვა, და როგორც ჩანს, უსაფრთხო გზით ჩავიდა. ამასთან ერ-თად ყურადღებას იქცევს, რომ პირველ მისიაში მიემგზავრებოდა „ძმა ერთი სახელოვანი ეგვიპტელისა“, ხოლო მ. კაჰკაჰიშვილი კი ბიძასთან მიდიოდა, რომელსაც, სამწუხაროდ, ცოცხალს ვერ ჩაასწრო. ისმის კითხვა, ხომ არ იყო პირველი მისიის თავკაცი მ. კაჰკაჰიშვილის მამა ან ბიძა? თუმცა, შესაძლებელია სულ სხვა საგვარეულოს სანათესაო ურთიერთობებიც იყოს. სამწუხაროდ, ამაზე პასუხს ჩვენი ოსმალური წყარო არ გვაძლევს.

20 მესხეთში მცხოვრები ქართული საგვარეულო ჩილაშვილებისა (ილ. მაისურაძე. ქართული გვარსახელები (სალექსიკონო, ბიბლიოგრაფიული მასალები). თბ., 1990, გვ. 199).

21 ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II.

22 იგულისხმება ერეკლე II.

გადავეცი ოფიციალური წერილი, მის მიერვე დაწერილი სასახლის გამგებლისადმი. 1197 წელი ჰიჯრით“.

დასკვნა:

როგორც ვხედავთ, დოკუმენტი საინტერესო ცნობების შემცველია. მართალია, იქ გვხვდება არასწორი ცნობა (მაგ., გურიელის ლაშქრობა ყირიმში), თუმცა, როგორც ვნახეთ, წყარო რამდენიმე საინტერესო ინფორმაციას (ფოთისა და ბათუმის ციხე-სიმაგრეების, მიმდებარე მხარეებითურთ, ეკონომიკური მდგომარეობა და იქ დისლოცირებულ ოსმალური რაზმების რაოდენობა; ერეკლეს მიერ ორგანიზებული აქამდე უცნობი ელჩობა ეგვიპტეში; ქელემ-ბეის მიერ ჩერქეზთა მხარდაჭერა; რუსული სამხედრო წარმომადგენლების (გენერლების) ყოფნა იმერეთსა და ქართლ-კახეთში გეორგიევსკის ტრაქტატამდე და სხვ.) გვაწვდის, რომელიც არ ფიქსირდება ჩვენთვის დღემდე ცნობილ მასალებში და, ამდენად, სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვაქვს მეტად საყურადღებო საისტორიო წყარო ქართული ისტორიოგრაფიისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კ. კვაშილავა. ისტორიული სამურზაყანოს წარსულიდან. XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნა – 1840 წელი. თბ., 2011.
2. კ. კვაშილავა. სამურზაყანო-აფხაზეთი რუსეთ-ოსმალეთის 1806-1812 წლების ომში „კავკასიის არქეოგრაფიული საზოგადოების აქტების“ ზოგიერთი დოკუმენტის მიხედვით, Türk-Gürcü İlişkilerinin Kaynakları. Trabzon, 2018.
3. ილ. მაისურაძე. ქართული გვარსახელები (სალექსიკონო, ბიბლიოგრაფიული მასალები). თბ., 1990.
4. მ. ქასაბი. ოსმალეთის ქართველები. სტამბოლი, 2012.
5. ბ. ხორავა. აფხაზეთი XVI საუკუნიდან XIX საუკუნის დამდეგის ჩათვლით, – წგნ.: აფხაზეთი საქართველოა. ისტორიული რაკურსი. თბ., 2021.
6. M. İnbaşı. Van Valileri (1755-1835), – Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Cilt: 12 Sayı: 29. Erzurum, 2006.
7. О. Х. Бражба, С. З. Лакоба. История Абхазии. С древнейших вре-мен до наших дней. Сухум, 2007.
8. В. Г. Мачарадзе. Грузинские документы из истории русско-грузинско-египетско-эфи-опских отношений 80-х годов XVIII века. Тб., 1967.
9. С. Х. Хотко. История Черкесов (Адыгов). Учебное пособие для учащихся среднего и ста-ршего школьного возрастов черкесской (адыгской) диаспоры Республики Турция. Майкоп, 2011.
10. Африка глазами наших современников. Москва, 1974.
11. История адыгов в документах Османского государственного архива. Составитель А. В. Кушхабиев. Вып. 1. Нальчик, 2009;
12. История Крыма. В 2 томах. Ответственный редактор А. В. Юрасов. Т. 1. Москва, 2019.

**XX საუკუნის 30 -იანი წლების აფხაზეთის
კულტურის ისტორიიდან
(ახალი საარქივო მასალების მიხედვით)
From the history of culture of Abkhazia in the 1930s
(Based on new archival materials)**

ბეჟან ხორავა

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ისტორიის დოქტორი, ასოცირებული პრო-
ფესორი

Bezhan Khorava

Sokhumi State University, Doctor of
History, Associate Professor

აბსტრაქტი - სტატია ემყარება საქართველოს შსს არქივში ჩვენს მიერ მიკვლეულ რამდენიმე საბუთს და XX საუკუნის 30-იანი წლების პრესის მასალებს. ეს მასალები ნათელს ჰფენს XX საუკუნის 30-იანი წლების აფხაზეთის კულტურის ისტორიის, სახელდობრ, აფხაზეთის ასსრ მწერალთა კავშირის ჩამოყალიბებისა და მისი მუშაობის საკითხებს. როგორც ირკვევა, აფხაზეთის მწერალთა კავშირის პირველი თავმჯდომარე იყო არა სამსონ ჭანბა, როგორც ეს აფხაზურ საცნობარო და სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, არამედ ქართველი პოეტი მაკარ ეხვაია. საარქივო მასალების ერთი ნაწილი აფხაზი მწერლის დიმიტრი გულიას მოღვაწეობას შეეხება.

საკვანძო სიტყვები - აფხაზეთის პროლეტმწერალთა ასოციაცია, აფხაზეთის მწერალთა კავშირი, მაკარ ეხვაია, სამსონ ჭანბა, დიმიტრი გულია.

Abstract - The article is based on several documents we found in the Archive of the Ministry of Internal Affairs of Georgia and press materials from the 1930s. These materials throw light on the formation of the Union of Writers of Abkhazia and its activities.

After the establishment of Soviet power, a proletarian literature arose that extolled the new regime. Proletarian writers, as they were called, tried to immediately reflect the achievements of the Soviet government in their works; they glorified the leaders of the revolution, party workers and their activities, celebrated important dates, tried to instill a new consciousness.

In 1930, the Association of Proletarian Writers of Abkhazia was created, uniting young novice writers - Georgians, Abkhazians, Russians, Greeks and Armenians.

Over time, the government toughened its ideological policy, tightening the grip on the freedom of creative thought. The authorities considered that the proletarian literature no longer corresponded to the new goals, and the existing literary unions became an obstacle to development, so they began to form a single union of Soviet writers with the participation of writers who stood on the platform of the Soviet power and wished to participate in socialist construction. By the decree of April 23, 1932, the Russian Association of Proletarian Writers was abolished which had done a great service to the Soviet government with its ruthlessness, nihilistic attitude to the immediate past, to the old system.

The Abkhaz Association of Proletarian Writers was abolished in May 1932. In October of the same year, the first congress of the Union of Writers of Abkhazia was held. The Union of Writers of Abkhazia was created, uniting all the writers who stood on the platform of the Soviet power, including the writers of the old generation as well. The Georgian poet Makar Ekhvaia was elected chairman of the union. In the Abkhazian reference and scientific literature, Samson Tchanba is named the first chairman of the Union of Writers of Abkhazia, which does not correspond to reality.

Some of the archival materials concern the work of the Abkhaz writer Dimitri Gulia, as well as the activities of the Union of Writers of Abkhazia in the 1930s.

Thus, the government, in the beginning of 1930s, dissolved the old literary unions and united the writers who stood on the platform of the Soviet power into a single union of Soviet writers. By means of this, the government tried to take the control of the writers.

Key words - Abkhazian Proletarian Writers Association, Abkhazian Writers' Union, Makar Ekhvaia, Samson Chanba, Dimitri Gulia.

უკანასკნელ ხანს, ახალი საარქივო მასალების გამოვლენის შედეგად, შესაძლებელი გახდა XX საუკუნის 30-იანი წლების აფხაზეთის კულტურის ისტორიის რამდენიმე საკითხის გარკვევა, მათ შორის აფხაზეთის მწერალთა კავშირის შექმნისა და მისი მუშაობის შესახებ, რაც არასწორად არის განხილული აფხაზურ ისტორიოგრაფიასა და ლიტერატურის ისტორიაში.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ აღმოცენდა ახალი რეჟიმის მეხოტბე პროლეტარული მწერლობა. პროლეტმწერლები ცდილობდნენ ნაწარმოებებში უმაღლეს აესახათ საბჭოთა ხელისუფლების მიღწევები. ისინი ხოტბას ასხამდნენ რევოლუციის ბელადებს, პარტიულ მუშაკებს და მათ საქმიანობას, ზემოთ ხედებოდნენ მნიშვნელოვან თარიღებს, ცდილობდნენ ახალი შეგნების დამკვიდრებას. პროლეტმწერლობა მშვენივრად თანაარსებობდა კომუნისტურ ხელისუფლებასთან, რომლის მიზანი იყო კულტურა რაც შეიძლება პრიმიტიული ყოფილიყო. კულტურის პოლიტიკის მესვეურნი კატეგორიულად უარყოფდნენ აზრთა შეჯახებას; განწყობის, დამოკიდებულებისა და შეხედულებების განსხვავებულობას; აღიზიანებდათ მრავალფეროვნება. ამიტომ პროლეტარული ლიტერატურა ღარიბი, ზედაპირული, დემაგოგიური, პოეტურ კულტურას მოკლებული და ეროვნული შინაარსისაგან დაცლილი იყო (მაია კობიაშვილი, პროლეტარული ნარატივი ქართულ მწერლობაში (1921-1940 წწ.). ნაშრომი ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2019: 20, 26).

1930 წელს შეიქმნა აფხაზეთის პროლეტარულ მწერალთა ასოციაცია, რომელმაც ახალგაზრდა, დამწყები მწერლები გააერთიანა. აფხაზეთის პროლეტარულ მწერალთა ასოციაციის პასუხისმგებელი მდივანი (თავმჯდომარე) ახალგაზრდა ქართველი მწერალი მ. გრიგოლია გახდა. 1932 წლის მაისში გამოვიდა პროლეტარულ მწერალთა აფხაზეთის ასოციაციის ორგანო, გაზეთი «Советский писатель Абхазии». გაზეთში მასალები რუსულ, აფხაზურ და ქართულ ენებზე იბეჭდებოდა. გაზეთის სარედაქციო კოლეგიაში შედიოდნენ: ი. პერეხინოსი (პასუხისმგებელი მდივანი), მ. გრიგოლია, ა. ფადეევი, პ. ჭკადუა, მ. სტარცევი, პ. თურქია, ფ. კანონიდი (გაზ. «Советский писатель Абхазии», №1, 1932 г. 17мая).

გაზეთის პასუხისმგებელი მდივანი (რედაქტორი) ივან პერეხინოსი (1895-1938) წარმოშობით ვორონეჟის გუბერნიიდან იყო. მუშაობდა აფხაზეთის ასსრ ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტში (ცაკი). 30-იან წლებში აფხაზეთის რუსულენოვან პრესაში იბეჭდებოდა მისი ნარკვევები, მოთხრობები. პროლეტმწერლები, ძირითადად, ინდუსტრიულ მშენებლობაში, სოფლის კოლექტივიზაციაში ან სოციალისტური კულტურის მშენებლობაში ჩაბმული ახალგაზრდები იყვნენ. მათი ნაწარმოებების თემა იყო სოციალისტური მშენებლობა კოლექტივიზაცია, ინდუსტრიალიზაცია, ასევე – კლასობრივი ბრძოლა სოფელში, ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის, რევოლუციის მონაპოვართა დაცვა, რევოლუციის ბელადთა განდიდება. ძველი თაობის მწერლები დიმიტრი გულია, სამსონ ჭანბა და სხვები სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებებში მუშაობდნენ. რაც დრო გადიოდა, ხელისუფლება უფრო ამკაცრებდა იდეოლოგიურ პოლიტიკას, მარწუხებში აქცევდა შემოქმედებითი აზროვნების თავისუფლებას. საკავშირო კპ (ზ) ცენტრალური კომიტეტის 1932 წლის 23 აპრილის დადგენილებით „სალიტერატურო და სამხატვრო ორგანიზაციათა გარდაქმნის შესახებ“, გაუქმდა რუსეთის პროლეტარულ მწერალთა ასოციაცია (რუსული აბრევიატურით – რაპკ),

ორგანიზაცია, რომელმაც დიდი სამსახური გაუწია საბჭოთა ხელისუფლებას თავისი დაუნდობლობით, თავზეხელაღებული ნიჰილიზმით ახლო წარსულისადმი, ძველი წყობის მიმართ. როგორც ქართული კულტურის ისტორიის თვალსაჩინო მკვლევარი, ფილოსოფოსი შალვა ხიდაშელი აღნიშნავდა, ხელისუფლებამ მათგან საფრთხე იგრძნო. „გენერალური ხაზის“ გამარჯვებისა და პოლიტიკური სტაბილიზაციის პირობებში შეიქმნა საფრთხე რაპკელების დაუდებარი ბუნება, მათი ჟინი ბრძოლისა და განადგურებისა, მათი ნიჰილიზმი და დაუოკებელი კრიტიკული სული სტაბილიზირებული სინამდვილისა და გამარჯვებული ხაზის წინააღმდეგ არ შემობრუნებულიყო (შალვა ხიდაშელი, უსათაურო მოგონებანი, ჟურნ. „განთიადი“, 1991, #3, გვ. 10). ხელისუფლებამ ჩათვალა, რომ პროლეტმწერლობა უკვე აღარ შეესაბამებოდა ახალ ამოცანებს, არსებული ლიტერატურული გაერთიანებები განვითარების შემაფერხებლად იქცა, ამიტომ საბჭოთა ხელისუფლების პლატფორმაზე მდგარ მწერალთა მონაწილეობით საბჭოთა მწერლების ერთიანი კავშირის ჩამოყალიბებისათვის ზრუნვას შეუდგა. მთელი ქვეყნის მასშტაბით გაუქმდა პროლეტმწერალთა გაერთიანებები. იმავედროულად, გაიშალა მუშაობა მწერალთა ახალი ორგანიზაციის შესაქმნელად. აფხაზეთის პროლეტმწერალთა ასოციაციაც გაუქმდა და 1932 წლის მაისში აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების საორგანიზაციო კომიტეტი შეიქმნა. იმავე წლის ბოლოს აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების საორგანიზაციო კომიტეტმა გამოსცა აფხაზეთის ახალგაზრდა პოეტების ლექსების კრებული «Мой товарищ». კრებულში შევიდა ვ. კოლტუხოვის, ა. ისაკოვის, ფ. კანონიდის, ლ. კვიწინიას, შ. წვიჟბას, ა. მიქაშბას, ს. ჭანბას, ვ. ლლონტის, მ. გრიგოლიას, გ. ბასილაიას, ან. ფადეევის და სხვათა ლექსები აფხაზურ, ქართულ, რუსულ, ბერძნულ ენებზე (Мой товарищ. Сборник стихов на абхазском, грузинском, русском и греческом языках. Ответ. редактор М. Григолия. Оргкомитет Советских писателей АССР Абхазии, Сухум, 1932).

1932 წლის 11 ოქტომბერს გაიმართა აფხაზეთის მწერალთა კავშირის I ყრილობა. შეიქმნა აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების კავშირი. ყრილობამ მწერალთა კავშირის წევრებად აირჩია ზახარ აგრბა, სამსონ ჭანბა, მიხეილ სარქისიანი, ვალერიან გრიგორიევი, ივან პერებეინოსი (გაზ. «Советский писатель Абхазии», №10, 1932 г. 29 октября), ფიოდორ კანონიდი, არშავირ ჯიდარიათი, მიხეილ სტარცევი, არსენი ჰაშბა, მუშნი ჰაშბა, პლატონ ჭკადუა, ან. ალმატინსკაია, ნიკოლოზ მიქავა, მაკარ ეხვია, მიხეილ გრიგოლია. თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა მაკარ ეხვია, პირველ მოადგილედ – მ. გრიგოლია, მეორე მოადგილედ – ი. პერებეინოსი. ნიშანდობლივია, რომ აფხაზურ სამეცნიერო და საცნობარო ლიტერატურაში აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების კავშირის პირველ თავმჯდომარედ დასახელებულია სამსონ ჭანბა ან საერთოდ გვერდი აქვს ავლილი ამ საკითხს (Очерки истории абхазской литературы. Под редакцией доктора филологических наук Х. С. Бражба и кандидата филологических наук Ш. Х. Салакая, Сухуми, 1974, с. 72; Абхазский биографический словарь, под редакцией В. Ш. Авидзба, Москва-Сухум, 2015, с. 739).

აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების კავშირში გაერთიანდნენ როგორც ძველი, ისე ახალი თაობის მწერლები. კავშირისადმი მეტი კონტროლის მიზნით მასში შეიყვანეს პარტიული მუშაკი ზახარ აგრბა, რომელიც ადრე გუდაუთის რაიკომის მდივანი იყო, ხოლო 1931 წლიდან აფხაზეთის განათლების სახალხო კომისრის მოადგილე.

1933 წელს სოხუმში რუსულ ენაზე გამოვიდა აფხაზეთის მწერლების კავშირის ლიტერატურული კრებული «Дует бриз». მასში შევიდა ა. თადუას მოთხრობები: „ნიავი“, „გიდის სიკვდილი“, „პირველი მაისის ღამე“, „წერილი“, „მრამბა“ (ნაწყვეტი მოთხრობიდან), ვ. ლლონტის ლექსები, ვ. გრიგორიევის „მიცვალებულები ბრძანებენ“ (ნარკვევი), ს. ჭანბას „სეიდიყი“ (ნაწყვეტი მოთხრობიდან), ი. ნოვოდვორსკის და ვ. კოლტუხოვის ნაწარმოებები (გაზ. «Советская Абхазия», 1933 г. 22 августа). კრებულში შესული ა. თადუა მწერალ ანატოლი ფადეევის ლიტერატურული ფსევდონიმი იყო. 1931 წლიდან ის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის სამეცნიერო-

კვლევით ინსტიტუტში მუშაობდა, 1933 წლიდან იყო გაზ. „სოვეტსკაია აბხაზიას“ რედაქტორის მოადგილე. ისტორიულ თემატიკაზე შექმნილი მისი მოთხრობები და სოციალისტური მშენებლობისადმი მიძღვნილი ნარკვევები 30-იან წლებში ხშირად იბეჭდებოდა აფხაზეთის პრესაში.

1933 წელს სოხუმში გამოვიდა პირველი აფხაზური ლიტერატურული ჟურნალი „აფსნი ყაფში“, რომელთანაც თანამშრომლობდნენ როგორც ძველი, ისე ახალი თაობის მწერლები: დ. გულია, ს. ჭანბა, ლ. ლაბაზუა, ი. პაპასკირი, ს. სანგულია, გ. გულია, ქ. აგუმაა, ბ. შინკუბა, ხ. ბლაჟბა, ა. ჰამბა და სხვები. იმავე წელს აფხაზეთის სახელმწიფო გამომცემლობამ აფხაზურ ენაზე გამოსცა ლევარსან კვიწინიას პოემა „შარიზანი“ მხატვარ ალექსანდრე შარვაშიძის ილუსტრაციებით; მუთ კოვეს „კიახ ხაჯარატი“, პიესა სამ მოქმედებად და ხუთ სურათად; ხუხუტ ბლაჟბას „აფხაზური ლიტერატურის კრიტიკული მიმოხილვა“ (მაკარ ეხვია, ნაპერწკლები (ლექსები), სოხუმი, 1933; ტიტე მოსია, აფხაზეთის ქართული მწერლობის სათავეებთან, წიგნ. აფხაზეთის ქართული მწერლობის ისტორიიდან, I, თბ., 2014, გვ. 22). ქართულ ენაზე გამოვიდა მაკარ ეხვიას ლექსების კრებული „ნაპერწკლები“ (მაკარ ეხვია, ნაპერწკლები (ლექსები), სოხუმი, 1933; ტიტე მოსია, აფხაზეთის ქართული მწერლობის სათავეებთან, წიგნ. აფხაზეთის ქართული მწერლობის ისტორიიდან, I, თბ., 2014:22.).

1934 წელს აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების კავშირის თავმჯდომარე ს. ჭანბა გახდა. როგორც ჩანს, ხელისუფლებამ შემოქმედებით კავშირს სათავეში ჩაუყენა ნაცადი ბოლშევიკი, რომელსაც ენდობოდა. იმავე წლის 17 აგვისტოდან 1 სექტემბრის ჩათვლით მოსკოვში სსრ კავშირის მწერალთა კავშირის პირველი ყრილობა გაიმართა. ყრილობაზე შეიქმნა ახალი შემოქმედებითი კავშირი – სსრ კავშირის მწერალთა კავშირი. ყრილობის დელეგატი აფხაზეთის მწერალთა კავშირიდან ს. ჭანბა იყო. აფხაზეთის მწერალთა კავშირი გაიზარდა. მას ძველი თაობის მწერალი დიმიტრი გულიაც შეუერთდა. აფხაზეთის პრესაში იბეჭდებოდა მისი ლექსები ლენინზე, სტალინზე, დიდ ოქტომბერზე, აფხაზეთში გაშლილ სოციალისტურ მშენებლობაზე.

ამდენად, 30-იანი წლების დასაწყისიდან ახალ ყაიდაზე გადაეწყვიტა ძველი თაობის აფხაზი მწერლებიც დ. გულია, ს. ჭანბა და სხვები (გაზ. «Советская Абхазия», 1935 г. 2 января; III. Инал-Ипа, Заметки о развитии абхазской литературы, Сухуми, 1967, с. 52). ისინი მთლიანად საბჭოთა პლატფორმაზე დადგნენ. აღსანიშნავია, რომ დ. გულია პირველი ლექსების წიგნი „ლექსები და შაირები“ აფხაზურ ენაზე 1912 წელს თბილისში დაიბეჭდა, რითაც საფუძველი ჩაეყარა აფხაზურ მწერლობას (ოთარ ჭურღულია, დიმიტრი გულია, თბ., 1974, გვ. 13). ცნობილი მხარეთმცოდნე ვალერიან ზუხბაია იგონებდა, რომ დიმიტრი გულია მას გამოუტყდა, თავდაპირველად ლექსების წერა ქართულად დავიწყეო. ვ. ზუხბაიას აზრით, იმ დროისათვის აკაკი წერეთელი ცოცხალი იყო და ბუნებრივია გულიას პოეზია დაიჩრდილებოდაო. ამას თავადაც აღნიშნავდაო (სოფიკო ფაცია, მიყვარს ჩემი აფხაზეთი. ინტერვიუ ვალერიან ზუხბაიასთან, გაზ. „მეფეთუბანი“, 2001 წ. #5). მართლაც, არა მარტო აკაკი წერეთელი, ცოცხალი იყო ვაჟა-ფშაველაც, იმ დროს ქართულ პოეზიას შესანიშნავი წარმომადგენლები ჰყავდა: ბაჩანა, შიო მღვიმელი, იროდიონ ევდოშვილი, სანდრო შანშიაშვილი, კოტე მაყაშვილი, ასპარეზზე გამოდიოდა გალაკტიონ ტაბიძე. ნიშანდობლივია, რომ 1911-1912 წლებში დიმიტრი გულიამ აფხაზურ ენაზე თარგმნა იოსებ დავითაშვილისა და მამია გურიელის ლექსები. 1936 წლის მარტში გაზ. „კომუნისტი“ იუწყებოდა: ამჟამად დ. გულია აქტიური საბჭოთა მწერალია და თავისი პოეტური ოსტატობით სოციალისტური მშენებლობის პრობლემებს სწვდება. ახლა ის მუშაობს დიდ რომანზე „კამაჭიჭ“ – აფხაზი ქალის ცხოვრებიდან. ის აფხაზეთის ლიტერატურის ძველი წარმომადგენელი და ფუძემდებელია. აფხაზეთის ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენელია ს. ჭანბა, აფხაზური დრამატურგიის ფუძემდებელი. მან უკვე რამდენიმე ისტორიული ხასიათის პიესა („მახაჯირები“, „კიარაზი“ და სხვ.) შექმნა. გამოჩნდნენ ახალი, ნიჭიერი კადრები – პოეტები და მწერლები: ლ. კვიწინია, ლ. ლაბაზუა, მ. ჰამბა, ხ. ბლაჟბა, ნ.

მიქავა, ა. ჟვანია, ი. პაპასკირი და სხვ. ამ ავტორების უმთავრესი თემა არის აფხაზეთის სოციალისტური აღმშენებლობა, ახალი ადამიანისთვის ბრძოლა, ჭიდილი ძველსა და ახალს შორის და სხვ (აფხაზეთის ლიტერატურა, გაზ. „კომუნისტი“, #52, 1936 წ. 4 მარტი).

1937 წლის 7 იანვარს საქართველოს კპ (ზ) აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის ბიურომ მიიღო დადგენილება „აფხაზეთის უზუცესი მწერლის დიმიტრი იოსების ძე გულიას ლიტერატურული და სამეცნიერო-საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 45 წლისთავის აღნიშვნის შესახებ“ (საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 207, ფურც. 2, 5, 10). საოლქო კომიტეტის დადგენილების შესაბამისად, აფხაზეთის ცაკმა 10 იანვარს მიიღო დადგენილება „აფხაზეთის უზუცესი მწერლის დ. გულიას ლიტერატურული და სამეცნიერო-საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 45 წლისთავთან დაკავშირებით“. დ. გულიას აფხაზეთის სახალხო პოეტის წოდება მიენიჭა; ქ. სოხუმის მე-3 მთისძირა ქუჩას დ. გულიას სახელი ეწოდა; ტამიშის შვიდწლიან სკოლას დ. გულიას სახელი მიენიჭა; დ. გულიას სახელობის ერთი სტიპენდია დაინიშნა მოსკოვის მ. გორკის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტში; იუბილარს გადაეცა პრემია 5 ათასი მანეთის ოდენობით; აფხაზეთის სახელმწიფო გამომცემლობას მიეცა წინადადება გამოეცა დ. ი. გულიას რჩეული ნაწარმოებები აფხაზურ და ქართულ ენებზე (გაზ. «Советская Абхазия», №24, 1937 г. 30 января). იმავე წლის 30 იანვარს აფხაზეთის სახელმწიფო თეატრში დიმიტრი გულიას საიუბილეო საღამო გაიმართა. ვრცელი მოხსენებით გამოვიდა მიხეილ დელბა. შემდეგ, მისი მოხსენება ცალკე წიგნად დაიბეჭდა რუსულ და ქართულ ენებზე (М. Делба, Основатель абхазской литературы Дмитрий Гулия. Под редакцией А. К. Хашба. Академия Наук СССР _ Грузинский филиал. Труды Института абхазской культуры им. акад. Н. Я. Марра, Выпуск VII, Сухуми, 1937; მიხეილ დელბა, დიმიტრი გულია, თბ., 1949). საქართველოს საბჭოთა მწერლების სახელით მისასალმებელი სიტყვით გამოვიდა პოეტი სანდრო ეული. იუბილარს მისასალმებელი სიტყვებით მიმართეს სამსონ ჭანბამ, ლეონტი ლაბაზუამ, ანდრო ჟვანიამ, არშავირ ჯიდარიანმა, აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების კავშირის მდივანმა ნიკოლოზ მიქავამ. მისასალმებელი დეპეშები წაიკითხა მწერალმა ანატოლი ფადეევმა (გაზ. «Советская Абхазия», №25, 1937 г. 1 февраля). დ. გულიას მისასალმებელი დეპეშები გაუგზავნეს საქართველოს მწერალთა კავშირის გამგეობამ; ქართველმა მეცნიერებმა ივანე ჯავახიშვილმა, სიმონ ჯანაშიამ, აკაკი შანიძემ, ვუკოლ ბერიძემ, გიორგი ახვლედიანმა, არნოლდ ჩიქოვამ, ვარლამ თოფურიამ; ნიკოლოზ მუსხელიშვილმა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის სახელით (გაზ. «Советская Абхазия», №24, 1937 г. 30 января; საქართველოს მწერალთა კავშირის მისალმება დ. გულიასადმი, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, #2, 1937 წ. 30 იანვარი). საზეიმო სხდომის შემდეგ გაიმართა სიმფონიური ორკესტრის (ხელმძღვანელი კ. კოვაჩი) და ეთნოგრაფიული გუნდის (ხელმძღვანელი ჭელიძე) მონაწილეობით (გაზ. «Советская Абхазия», №25, 1937 г. 1 февраля). ამ ხანებში ქართულიდან აფხაზურ ენაზე ითარგმნა დანიელ ჭონქაძის „სურამის ციხე“ (დ. გულია), კონსტანტინე ლორთქიფანიძის „ძირს სიმინდის რესპუბლიკა“ (პ. ჭკადუა); დიმიტრი გულიამ შოთა რუსთაველისა და ილია ჭავჭავაძის იუბილეებთან დაკავშირებით აფხაზურად თარგმნა „ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე თავი, ილია ჭავჭავაძის ლექსი „პოეტი“, პოემა „კაკო ყაჩაღი“, მოთხრობა „გლახის ნაამბობი“. თბილისში ქართულ და რუსულ ენებზე გამოვიდა აფხაზური მწერლობის ანთოლოგია (სამსონ ჭანბა, აფხაზური ლიტერატურა, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, #14, 1937 წ. 20 ივნისი). იმავე ხანებში დიმიტრი გულიასა და სხვა აფხაზი პოეტების ლექსები ქართულ ენაზე თარგმნეს ვალერიან გაფრინდაშვილმა, ვიქტორ გაბესკირიამ და სხვებმა.

1937 წლის 13 ივნისს აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის ბიურომ მიიღო დადგენილება „აფხაზეთის ლიტერატურის საღამოს შესახებ საქართველოში (თბილისი, სტალინირი, ქუთაისი, ბათუმი)“. დადგენილებაში ნათქვამია: აფხაზური ლიტერატურის დეკადაში

მონაწილეობის მიზნით, რომელიც საქართველოს საბჭოთა მწერლების კავშირის ორგანიზებით ეწყობა 15 ივნისიდან, გაიგზავნონ აფხაზეთის შემდეგი მწერლები: ს. ჭანბა, დ. გულია, ლ. ლაბაზუა, ლ. კვიწინია, ბ. შინკუბა, ნ. მიქავა, გ. გულია, ა. ჟვანია და ფ. კანონიდი (საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 208, ფურც. 62). აფხაზეთის ლიტერატურის დეკადის ფარგლებში, 1937 წლის 14 ივნისს, თბილისს ეწვივნენ დიმიტრი გულია, სამსონ ჭანბა, ლეონტი ლაბაზუა, ბაგრატ შინკუბა, ნიკოლოზ მიქავა, გიორგი გულია, ანდრო ჟვანია და ფიოდორ კანონიდი. აფხაზეთის მწერალთა კავშირის დელეგაციასთან შეხვედრა შედგა მწერალთა კავშირში. აფხაზეთის მწერლებს მიესალმნენ საქართველოს მწერალთა კავშირის მდივანი დავით დემეტრაძე, აგრეთვე, მიხეილ ჯავახიშვილი, სიმონ ჩიქოვანი, ვალერიან გაფრინდაშვილი. აფხაზეთის მწერლებმა წაიკითხეს თავიანთი ნაწარმოებები, ქართველმა მწერლებმა – მათი ნაწარმოებების თარგმანები ქართულ ენაზე. მეორე დღეს გაიმართა აფხაზეთის მწერლების შეხვედრები შრომითი კოლექტივების წარმომადგენლებთან. 17 ივნისს აფხაზეთის მწერლების კავშირის დელეგაცია სტალინირში, იქიდან ქუთაისში, შემდეგ კი ბათუმში გაემგზავრა (აფხაზური მწერლობის დეკადა, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, #14, 1937 წ. 20 ივნისი).

1937 წლის ივლისში აფხაზეთის მწერალთა კავშირის თავმჯდომარე სამსონ ჭანბა ანტისაბჭოთა საქმიანობის ბრალდებით დააპატიმრეს (Большой террор в Абхазии (Абхазская АССР): 1937-1938 гг., т. 1, Тб., 2017, გვ. 232. მოგვიანებით, 1938 წლის თებერვალში, ს. ჭანბა დახვრიტეს (იქვე)). იმავე წლის 10 ნოემბერს აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის ბიურომ მიიღო დადგენილება აფხაზეთის ასსრ საბჭოთა მწერლების კავშირის თავმჯდომარის შესახებ. მწერალთა კავშირის თავმჯდომარედ საოლქო კომიტეტის ბიურომ ხუხუტ ბლაჟბა დაამტკიცა (საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 209, ფურც. 285).

1937 წლის შემოდგომაზე მთელ საქართველოში ზეიმით აღინიშნა შოთა რუსთაველის 750 წლის იუბილე, რასაც წინ უსწრებდა საქართველოს კპ (ბ) ცკ-ის 1934 წლის 20 აგვისტოს დადგენილება, სადაც ნათქვამია: „1937 წლის ოქტომბერში მთელ საქართველოში მოეწყოს საყოველთაო-სახალხო ზეიმი შოთა რუსთაველის 750 წლისთავის აღსანიშნავად“. 27 დეკემბერს აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის ბიურომ მიიღო დადგენილება შოთა რუსთაველის 750 წლის იუბილის აღნიშვნის შესახებ. დადგენილებაში ნათქვამია: დაიდგას შოთა რუსთაველის ბიუსტი სანაპირო პარკში, სახელმწიფო თეატრის მოპირდაპირედ; ეწოდოს ამ პარკს შოთა რუსთაველის სახელი; სანაპირო ქუჩას ეწოდოს შოთა რუსთაველის სახელი; მე-5 ქართულ საშუალო სკოლას მიენიჭოს შოთა რუსთაველის სახელი (საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 209, ფურც. 499). იმავდროულად, დიმიტრი გულია „ვეფხისტყაოსნის“ აფხაზურ ენაზე თარგმნას შეუდგა. ამხნისგანმავლობაში აფხაზეთის მწერალთა ორგანიზაცია გაიზარდა. 1938 წლის თებერვალში აფხაზეთის მწერალთა კავშირის მუშაობის შესამოწმებლად სოხუმში ჩავიდა კრიტიკოსი და ლიტერატურათმცოდნე შალვა რადიანი, საქართველოს მწერალთა კავშირის გამგეობის წევრი, გაზეთ „ლიტერატურული საქართველოს“ რედაქტორი. მოგვიანებით, სოხუმში მივლინების შესახებ მან საქართველოს მწერალთა კავშირს წარუდგინა „მოხსენებითი ბარათი აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების კავშირის მდგომარეობის შესახებ“. მასში ნათქვამია: „აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების კავშირში ირიცხება 13 მწერალი. ეხლახან კიდევ იქნა მიღებული 2 წევრი და 3 კანდიდატი. აფხაზეთის მწერალთა კავშირის გამგეობას ეხლახან თავისი ინიციატივით გაურიცხავს მწერალთა კავშირის წევრობიდან ორი კაცი შემოქმედებითი უმოქმედობისათვის (ხაშბა და სტარცევი) და წევრობიდან კანდიდატთა გადაუყვანია ერთი (სარქისიანი). გარდა ამისა სხვადასხვა დროს გარიცხულ იქნა 7 წევრი, როგორც ხალხის მტრები. განსაკუთრებით მოუწესრიგებელია გამომცემლობის საქმე. აფხაზეთის სახელმწიფო გამომცემლობა დღემდე უგულებელყოფდა აფხაზეთში მომუშავე მწერლების ნაწარმოებთა გამოცემის საქმეს. აფხაზეთის სახელგამი სრულებით არ უწყობდა ხელს

რათა გავრცელებულიყო აფხაზეთის მწერალთა კავშირის მიერ გამოცემული წიგნები და ჟურნალი, მიუხედავად იმისა, რომ მას ამის შესაძლებლობა აქვს. აფხაზეთის სახელგამის გამგემ ამხ. გადლიბამ ჩემთან საუბარში ისიც კი განაცხადა, რომ მწერალთა ნაწარმოებებს გამოვცემ იმ შემთხვევაში თუ მწერალთა კავშირი წინასწარ გადაიხდის სათანადო თანხებსო. ჩემს მიერ მიცემულ ახსნა-განმარტების შემდეგ ამხ. გადლიბამ უკან წაიღო თავისი მცდარი მოსაზრება და დაგვიპირდა, რომ 1938 წელს გამოვსცემ 80 ფორმის რაოდენობით მათ ნაწერებსო.

გამომცემლობის საკითხებთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ აფხაზეთში აუკრძალავთ ამ რამდენიმე ხნის წინად აფხაზურ ენაზე ამხ. ჭკადუას მიერ ნათარგმნი და გამოცემული (გამოიცა 1936 წელს) კ. ლორთქიფანიძის „ძირს სიმინდის რესპუბლიკა“ იმიტომ, რომ ამ წიგნის რედაქტორი (ზანთარია) აღმოჩნდა ხალხის მტერი. ასევე დღემდე ვერ იქნა გამოცემული აფხაზურ ენაზე ლ. ქიაჩელის „ჰაკი აცბა“ (მთარ. ხ. ბგაჟბა) იმიტომ, რომ ძველი მავნებლური ხელისუფლება ხელს უშლიდა ამას. საჭირო შეიქნა აფხაზეთის მწერალთა კავშირის ხელმძღვანელი ორგანოს სტრუქტურის გარდაქმნა იმისდამიხედვით, როგორც ეს საერთოდ არსებობს ყველგან მწერალთა ორგანიზაციებში. დღემდე იქ იყო თავმჯდომარეების სისტემა. მის ნაცვლად შეიქმნა გამგეობა 5 წევრის შემადგენლობით და მათგან გამოყოფილი იქნა პ/მ მდივანი (ამხ. ბგაჟბა). გამგეობის დანარჩენ წევრებს დაევალა სათანადო სექციების ხელმძღვანელობა...“ (Докладная записка о состоянии Союза писателей Абхазии, 1938 г. 8.II. 38, საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 395, ფურც. 230-233).

საარქივო დოკუმენტის თანახმად, იმ დროს აფხაზეთის მწერალთა კავშირის წევრები იყვნენ: დიმიტრი გულია აფხაზეთის სახალხო პოეტი, პოეტი და პროზაიკოსი, წერს აფხაზურ ენაზე; გიორგი გულია პროზაიკოსი, წერს რუსულ ენაზე; ხუხუტ ბლაჟბა კრიტიკოსი და ლიტერატურათმცოდნე, წერს აფხაზურ და რუსულ ენებზე; ნიკოლოზ მიქავა პროზაიკოსი, წერს ქართულ და რუსულ ენებზე; ლევარსან კვიწინია პოეტი, აფხაზი; პლატონ ჭკადუა პროზაიკოსი, მთარგმნელი, აფხაზი; ფიოდორ კანონიდი დრამატურგი, ბერძენი; ანატოლი ფადეევი პოეტი და პროზაიკოსი, რუსი; ნ. კოკოსკერია პროზაიკოსი, აფხაზი; ვ. კოლტუხოვი პოეტი, რუსი; ქიაზიმ აგუმავა პოეტი, აფხაზი; მიხეილ სარქისიანი პროზაიკოსი, კავშირის წევრობის კანდიდატი, სომეხი; არშავირ ჯიდარიანი პოეტი, სომეხი (საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 12, ს. 395, ფურც. 32).

აფხაზეთის მწერალთა კავშირის გამგეობამ წევრებად მიიღო: მიხეილ დელბა კრიტიკოსი და ლიტერატურათმცოდნე; ივანე პაპასკირი პროზაიკოსი; კანდიდატებად: ბაგრატ შინკუბა პოეტი; პლატონ შაყრილი მთარგმნელი; დანილევსკაია პოეტი და მთარგმნელი. გამგეობამ მწერალთა კავშირის წევრობიდან წესდების საფუძველზე გარიცხა: მიხეილ სტარცევი და მუშნი ჰაშბა შემოქმედებითი უმოქმედობისთვის; მწერალთა კავშირის წევრობიდან კანდიდატად გადაიყვანა მიხეილ სარქისიანი ნაწარმოებების დაბალი იდეური და მხატვრული ხარისხისათვის (საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 12, ს. 395, ფურც. 32).

საარქივო დოკუმენტში მოხსენიებული მიხეილ სტარცევი აფხაზეთის მწერალთა კავშირის გაზეთ «Советский писатель Абхазии»-ს სარედაქციო კოლეგიაში შედიოდა; იმავედროულად, გაზეთ «Советская Абхазия»-ს რედაქტორის მოადგილე იყო და ლიტერატურული საქმიანობისთვის დრო არ რჩებოდა. მუშნი ჰაშბა გაზეთ „აფსნი ყაფმის“ რედაქციაში მუშაობდა, 1932 წლიდან იყო გაზეთის პასუხისმგებელი რედაქტორი; გაზეთში მუშაობის პარალელურად ერთხანს იყო აფხაზეთის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორის მოვალეობის შემსრულებელი (1931 წ.), აფხაზეთის პარტიული გამომცემლობის დირექტორი (1934 წ.), აფხაზეთის სახელმწიფო გამომცემლობის პარტიული ლიტერატურის განყოფილების გამგე (1934-1938 წწ.); 1938 წლიდან – აფხაზეთის ასსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის მდივანი, იმავედროულად, გაზ. „აფსნი ყაფმის“ პასუხისმგებელი რედაქტორი. სახელმწიფო

საქმიანობის გამო მისი ლიტერატურული საქმიანობა 30-იან წლებში მნიშვნელოვნად შესუსტდა. ამ წლებში უმთავრესად დაკავებული იყო რუსული კლასიკური ლიტერატურის და პარტიულ-პოლიტიკური ლიტერატურის თარგმნით აფხაზურ ენაზე. მიხეილ სარქისიანის პირველი ნარკვევები და მოთხრობები 30-იან წლებში გამოსცა აფხაზეთის მწერალთა კავშირმა რუსულ ენაზე (М. Саркисян, Обвал (Путевой очерк), Сухум, 1933; М. Саркисян, Рассказы, Сухум, 1935). იგი თავის ძირითად სპეციალობაზე, მედიცინაზე იყო კონცენტრირებული და საექიმო საქმიანობას დიდ დროს უთმობდა, ამიტომ ლიტერატურული საქმიანობისთვის დრო ნაკლებად რჩებოდა.

აფხაზეთის მწერალთა კავშირიდან, როგორც ხალხის მტრები, გაირიცხნენ და რეპრესიებს ემსხვერპლნენ ივან პერეზინოსი, სამსონ ჭანბა, არსენ ჰაშბა, ზახარ აგრბა. როგორც ჩანს, რეპრესიებს ემსხვერპლნენ პროლეტმწერლები მ. გრიგოლია და მ. ეხვია, რომლებიც 30-იანი წლების მეორე ნახევარში ლიტერატურულ ასპარეზზე არ ჩანან.

1938 წლის 17 თებერვალს შედგა აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების კავშირის გამგეობის სხდომა, რომელმაც მოისმინა შალვა რადიანის ინფორმაცია კავშირის მუშაობის გარდაქმნის შესახებ. კავშირის მუშაობის გაუმჯობესების მიზნით, შეიქმნა გამგეობა ხუთი კაცის შემადგენლობით. კავშირის თავმჯდომარე პასუხისმგებელი მდივნით შეიცვალა. გამგეობის წევრებად რეკომენდაცია გაეწია ხ. ბლაჟბას, გ. გულიას, ლ. კვიწინიას, ნ. კოკოსკერიას კანდიდატურებს; პასუხისმგებელი მდივნის კანდიდატად რეკომენდაცია გაეწია ხუხუტ ბლაჟბას კანდიდატურას. გამგეობის სხდომამ მოისმინა ინფორმაცია ჟურნალ „აფსნი ყაფმის“ მუშაობის შესახებ. გამგეობამ დაადგინა: ეთხოვოს აფხაზეთის საოლქო კომიტეტს, „აფსნი ყაფმის“ გამოცემა გადაეცეს აფხაზეთის სახელმწიფო გამომცემლობას; ჟურნალის რედაქტორად დამტკიცდეს ხუხუტ ბლაჟბა. ამასთანავე გამგეობამ მოისმინა ინფორმაცია აფხაზეთის მწერალთა კავშირის საგამომცემლო საქმიანობის შესახებ 1938 წელს და დაადგინა: ეთხოვოს აფხაზეთის საოლქო კომიტეტს წინადადება მიეცეს აფხაზეთის სახელმწიფო გამომცემლობას, უზრუნველყოს აფხაზეთის მწერალთა კავშირის გამომცემების დაბეჭდვა 1938 წლისთვის წარდგენილი გეგმის შესაბამისად (საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 12, ს. 395, ფურც. 34). ამდენად, 1938 წელს აფხაზეთის მწერალთა კავშირის რეორგანიზაცია განხორციელდა.

1938 წელს სოხუმის სანაპირო პარკში, რომელსაც შოთა რუსთაველის სახელი ეწოდა, დიდი პოეტის ბიუსტი დაიდგა. იმავე ხანებში გამოქვეყნდა დ. გულიას ლექსი „რუსთაველის ძეგლი სოხუმში“. 1939 წელს დ. გულიამ საბოლოოდ დაასრულა „ვეფხისტყაოსნის“ აფხაზურ ენაზე თარგმნა. ცდა წარმატებული გამოდგა, თარგმანმა მოწონება დაიმსახურა. ვალერიან ზუხბაია იგონებდა, დიმიტრი გულიამ მითხრა, ქართული და აფხაზური იმდენად შერწყმულია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნა აბსოლუტურად არ გამჭირვებიაო (სოფიკო ფაცია, მიყვარს ჩემი აფხაზეთი. ინტერვიუ ვალერიან ზუხბაიასთან, გაზ. „მეფეთუბანი“, 2001 წ. #5).

1940 წლის 11 იანვარს აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის ბიურომ მიიღო დადგენილება დიდი ქართველი პოეტის შოთა რუსთაველის პოემის „ვეფხისტყაოსანი“ აფხაზურ ენაზე გამოცემის შესახებ (საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 12, ს. 403, ფურც. 70). 1941 წელს დიმიტრი გულიას მიერ აფხაზურ ენაზე თარგმნილი „ვეფხისტყაოსანი“ გამოვიდა. თარგმანის რედაქტორები იყვნენ სიმონ ჯანაშია და ქეთევან ლომთათიძე. წიგნი ილუსტრირებული იყო ირაკლი თოიძის მიერ, ხოლო შესავალი მიხეილ დელბამ დაწერა.

ამრიგად, ხელისუფლებამ 30-იანი წლების დასაწყისში ძველი ლიტერატურული გაერთიანებები დაშალა და საბჭოთა ხელისუფლების პლატფორმაზე მდგარი მწერლები საბჭოთა მწერლების ერთიან კავშირში გააერთიანა. ამით ხელისუფლება შეეცადა მწერლობაზე კონტროლი დაემყარებინა. იმავდროულად, ხელისუფლება, როგორც აკაკი ბაქრაძე აღნიშნავდა, მწერლობის „მოთვინიერებას“ ცდილობდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მაია კობიაშვილი, პროლეტარული ნარატივი ქართულ მწერლობაში (1921-1940 წწ.). ნაშრომი ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2019, გვ. 20, 26.
2. მაკარ ეხვია, ნაპერწკლები (ლექსები), სოხუმი, 1933; ტიტე მოსია, აფხაზეთის ქართული მწერლობის სათავეებთან, წიგნ. აფხაზეთის ქართული მწერლობის ისტორიიდან, I, თბ., 2014, გვ. 22.
3. ოთარ ჭურდულია, დიმიტრი გულია, თბ., 1974, გვ. 13.
4. სამსონ ჭანბა, აფხაზური ლიტერატურა, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, #14, 1937 წ. 20 ივნისი.
5. სოფიკო ფაცია, მიყვარს ჩემი აფხაზეთი. ინტერვიუ ვალერიან ზუხბაიასთან, გაზ. „მეფეთუბანი“, 2001 წ. #5.
6. შალვა ხიდაშელი, უსათაურო მოგონებანი, ჟურნ. „განთიადი“, 1991, #3, გვ. 10.
7. აფხაზეთის ლიტერატურა, გაზ. „კომუნისტი“, #52, 1936 წ. 4 მარტი.
8. საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 208, ფურც. 62.
9. საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 209, ფურც. 285.
10. საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 12, ს. 395, ფურც. 32.
11. საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 12, ს. 395, ფურც. 32.
12. საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 12, ს. 395, ფურც. 34.
13. საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 12, ს. 403, ფურც. 70.
14. საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 209, ფურც. 499.
15. საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 207, ფურც. 2, 5, 10.
16. Мой товарищ. Сборник стихов на абхазском, грузинском, русском и греческом языках. Ответ. редактор М. Григолия. Оргкомитет Советских писателей АССР Абхазии, Сухум, 1932.
17. М. Делба, Основатель абхазской литературы Дмитрий Гулия. Под редакцией А. К. Хашба. Академия Наук СССР _ Грузинский филиал. Труды Института абхазской культуры им. акад. Н. Я. Марра, Выпуск VII, Сухуми, 1937; მიხეილ დელბა, დიმიტრი გულია, თბ., 1949.
18. М. Саркисян, Обвал (Путевой очерк), Сухум, 1933; М. Саркисян, Рассказы, Сухум, 1935.
19. Дует бриз, Сухум, 1933.
20. газ. «Советский писатель Абхазии», №1, 1932 г. 17мая.
21. газ. «Советский писатель Абхазии», №10, 1932 г. 29 октября.
22. Очерки истории абхазской литературы. Под редакцией доктора филологических наук Х. С. Бгажба и кандидата филологических наук Ш. Х. Салакая, Сухуми, 1974, с. 72; Абхазский биографический словарь, под редакцией В. Ш. Авидзба, Москва-Сухум, 2015, с. 739.
23. газ. «Советская Абхазия», 1933 г. 22 августа.
24. газ. «Советская Абхазия», 1935 г. 2 января; Ш. Инал-Ипа, Заметки о развитии абхазской литературы, Сухуми, 1967, с. 52.
25. газ. «Советская Абхазия», №24, 1937 г. 30 января.
26. газ. «Советская Абхазия», №25, 1937 г. 1 февраля.
27. газ. «Советская Абхазия», №24, 1937 г. 30 января; საქართველოს მწერალთა კავშირის მისალმება დ. გულიასადმი, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, #2, 1937 წ. 30 იანვარი.
28. газ. «Советская Абхазия», №25, 1937 г. 1 февраля.
29. Большой террор в Абхазии (Абхазская АССР): 1937-1938 гг., т. 1, Тб., 2017, გვ. 232. მოგვიანებით, 1938 წლის თებერვალში, ს. ჭანბა დახვრიტეს (იქვე).
30. Докладная записка о состоянии Союза писателей Абхазии, 1938 г. 8.II. 38, საქართველოს შსს არქივი (II), ფ. 14, აღწ. 11, ს. 395, ფურც. 230-233.

**ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის
კულტურის სახლის შენობის ისტორიიდან
Research on the Culture House building at
Batumi Oil Refinery**

ინგა გოგიბერიძე

სსიპ აჭარის მუზეუმის დირექტორის
მოადგილე

Inga Gogiberidze

LEPL Adjara Museum deputy director

აბსტრაქტი - ბათუმი საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქია, რომელიც ისტორიული წყაროების მიხედვით, დაფუძნებულია II-I ათასწლეულების მიჯნაზე. პირველი კაპიტალური შენობა ბათუმში, 1690 წელს აშენებულია. ეს გახლდათ მუფთის - ჯამის შენობა, რომლის პირველი სართული რიყის ქვისგან იყო ნაგები, მეორე სართული კი ხისგან. ბილიკები. ჩვენი ქუჩის ისტორია, სადაც დღეს ბათუმის მუსიკალური ცენტრის შენობა დგას, შორიდან იწყება და მას ადრე თამარ მეფის გამზირი ერქვა. იგი იწყება მდინარე ყოროლისწყლიდან და მთავრდება ხასან ლორთქიფანიძის ქუჩასთან (ხასან ლორთქიფანიძის ქუჩა იწყება თამარ მეფის გამზირიდან და მთავრდება ჯემალ ქათამაძის ქუჩასთან). თამარ მეფის გამზირი შავი ზღვის სანაპიროს მიყვება. ქუჩა დასრულებულია მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში და ადრე იწოდებოდა თბილისისა და სტალინის გზატკეცილად. სწორედ ამ მიდამოებში, 1925 წელს, საბჭოთა კავშირის მთავრობის მიერ, ბათუმში ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის აშენების საკითხი გადაწყდა. (რ-133. ს-10) სახელმწიფო დაგეგმარების კომიტეტმა, 1925 წლის 13 იანვარს მიიღო გადაწყვეტილება ქარხნის მშენებლობაზე, ხოლო 1927 წლის გაზეთში - ფუხარა- #136 გამოქვეყნდა ბრძანებულება, რომლის თანახმადაც გამოიყო მიწა ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის მშენებლობისათვის. საარქივო მასალებზე დაყრდნობით აღმოჩნდა, რომ 1935 წელში არქიტექტორებმა სტადლერმა და ბრენნერმა დააგეგმარეს და დააპროექტეს ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის კულტურის სასახლის საზამთრო კინოკლუბის და პავილიონის შენობა, რომლის ნახაზიც შეასრულა მხაზველმა დარმანიანმა (საქმე № 36219,54 ჟ და № 727 ჟ), რომელიც სავარაუდოდ დაწუნებული იქნა. 1946 წელს, აჭარპროექტმა დაამტკიცა ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნისათვის კულტურის სასახლის მშენებლობის პროექტი. საარქივო წყაროებზე დაყრდნობით, ბენზეს კულტურის სასახლემ, როგორც კულტურის ცენტრმა, 1953 წელს დაიწყო ფუნქციონირება. ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის მუშათა კულტურის სასახლე, მთლიანად წარმოადგენდა საბჭოური არქიტექტურისთვის დამახასიათებელი სტილის შენობას. 1993 წელს ამ ქუჩას, სადაც ბენზეს კულტურის სასახლის შენობა იდგა, მიენიჭა დიდი მეფის - თამარის სახელი (გამზირს ჰქონდა ორი შესახვევი და ერთი ჩიხი), ხოლო 2011-2012 წლებში, ქალაქ ბათუმის მერიის გადაწყვეტილებით, ამ გამზირს ოდიესეი დიმიტრიადის, (მეოცე საუკუნის დიდი დირიჟორისა და მუსიკოსის) სახელი მიენიჭა. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1995 წლის 29 სექტემბრის დადგენილებით დაფუძნდა ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო ინსტიტუტი, რომელიც განთავსდა ბენზეს კულტურის სასახლის შენობაში. ინსტიტუტი საზეიმოდ გაიხსნა 1996 წლის 21 ნოემბერს. ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო ინსტიტუტი (2009 წლის 14 აგვისტოდან უნივერსიტეტი) შენობაში სარეკონსტრუქციო-სარესტავრაციო სამუშაოების დაწყებასთან დაკავშირებით 2009 წლის დეკემბრიდან დროებით გადატანილ იქნა ბათუმის ყოფილი სამხატვრო სასწავლებლის შენობაში. 2010 - 2011 წლებში ხელოვნების უნივერსიტეტის შენობაში ჩატარდა ფართომასშტაბიანი

სარეკონსტრუქციო და სარესტავრაციო სამშენებლო სამუშაოები (არქიტექტორები მამა-შვილი - ვლადიმერ და გიორგი ხმაღაძეები, საამშენებლო კომპანია „ანაგი“). მთლიანად შეიცვალა შენობის გეგმარება. მიშენებული და დაშენებული ნაწილების მზიდი კარკასი, მოეწყო მონოლითური რკინა-ბეტონის ელემენტებით. 2011 წელს, გრანდიოზული მშენებლობის დასრულების შემდეგ, ხელოვნების უნივერსიტეტის განახლებული შენობა, ბათუმის სახელმწიფო მუსიკალურ ცენტრს გადაეცა, რომელსაც „ხელოვნების ცენტრი“ უწოდეს. ამჟამად შენობა არის მოდერნისტულ - კლასიკურ არქიტექტურულ სტილში შესრულებული, რომელშიც წარმოდგენილია სამი პერიოდის წარსული, ფასადზე დატოვებული საბჭოური სიმბოლიკა, თანამედროვე შადრევანი შენობის ფოიეში და მომავალი შენობის დიდი ნაწილი მინის და ბეტონის კონსტრუქციით განახლებული და დიდი დარბაზი, განსაკუთრებულ ხიზლს მატებს შენობას, ის იტევს 1200 მაყურებელს და მთლიანად კლასიკურ-თეატრალური არქიტექტურის პრინციპითაა შესრულებული.

საკვანძო სიტყვები - ბათუმი, უძველესი ქალაქი, ბერძენი ფილოსოფოსი, განაშენიანების სტრუქტურა განვითარების ინდივიდუალური მიმართულება, პირველი კაპიტალური შენობა, თბილისის გზატკეცილი, ოდიესეი დიმიტრიადი, ხელოვნების უნივერსიტეტი, ბეტონის

Abstract - Batumi is one of the oldest cities in Georgia, which according to historical sources is based on the boundary of the II-I millennia, in the area of the junction of present-day Korolistskali with the sea. The first capital building was built in 1690 in Batumi. It became the Mufti - Jami building, first floor of which was built of cobble-stone, and the second one of wood. The history of our street, where the building of the Batumi Music Center stands today, starts from afar and it used to be called Tamar Mepe Avenue. It starts from the river Korolistskali and ends at Khasan Lortkipanidze Street (Khasan Lortkipanidze Street starts from Tamar Mepe Avenue and ends at Jemal Katamadze Street). Tamar Mepe Avenue follows the Black Sea coast. The street was completed in the second half of the 19th century and was formerly known as Tbilisi and Stalin highway. It was in this area that, in 1925, the Soviet government decided to build an oil refinery in Batumi (R-133. S-10). On January 13th, 1925, the State Planning Committee decided to build the factory, and in the newspaper Pukhara №136 of 1927 a decree was published according to which a land was allocated for the construction of an oil refinery. Based on archival materials, it was found that in 1935, architects Stadler and Brenner planned and designed the Winter Film Club and Pavilion building at the Oil Refinery Culture House, designed by draftsman Darmanian (case # 36219.54 and # 727), which was probably rejected. In 1946, the Ajara Project approved a project to build a Palace of Culture for an oil refinery. According to archival sources, Culture House of Benze began functioning as a cultural center in 1953. Culture House of Workers of the Oil Refinery was entirely a style building typical of Soviet architecture. In 1993, this street, where Culture House of Benze was located, was named after the great queen Tamar (the avenue had two side streets and one deadlock). And in 2011-2012, by the decision of Batumi City Hall, this avenue was named after Odysseus Dimitriadis (the great conductor and musician of the twentieth century), which is still called today. By the decision of the Presidium of the Supreme Council of Ajara Autonomous Republic of September 29, 1995, the Batumi State Institute of Arts was established, which was located in the building of Culture House of Benze. The institute was unveiled on November 21, 1996. Batumi State Institute of Arts (University since August 14, 2009) was temporarily relocated to the former Batumi Art School in December 2009 in connection with the start of reconstruction and restoration works. In 2010-2011, large-scale reconstruction and restoration construction works were carried out in the building of the University of Arts (architects father and son - Vladimer and Giorgi Khmaladze, Construction Company «Anagi»). The planning of

the building was completely changed. The load-bearing frame of the built-in and constructed parts was arranged with monolithic reinforced concrete elements. The structural elements of the existing reinforced concrete load-bearing frame have been reinforced or replaced. In 2011, after the completion of the grand construction, the renovated building of the University of Arts was handed over to the Batumi State Music Center, which was called the «Art Center». Currently, the building is made in a modernist-classical architectural style, which presents the past of three periods. The Soviet symbols left on the facade, the modern fountain in the foyer of the building and a large part of the future building, renovated with glass and concrete construction, and the large hall add a special charm to the building. It can accommodate 1200 spectators and is entirely based on the principle of classical theatrical architecture.

Key words - Batumi, Ancient City, Greek Philosopher, Development Structure Individual Direction of Development, First Capital Building, Tbilisi Highway, Odessa Dimitriadis, University of Arts.

ბათუმი საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქია, რომელიც ისტორიული წყაროების მიხედვით დაფუძნებულია II-I ათასწლეულების მიჯნაზე, ახლანდელი ყოროლისწყლის ზღვასთან შეერთების მიმდებარე ტერიტორიაზე. იგი თავდაპირველად განფენილი ყოფილა მდინარე ბარცხანიდან მდინარე ყოროლისწყლამდე. ჩვენი ქალაქის სახელწოდება ბათუმი, წერილობით წყაროებში პირველად ძველი წელთაღრიცხვის მეოთხე საუკუნეში, ძველ ბერძენ ფილოსოფოს არისტოტელესთან გამოჩნდა და აქ მდებარეობდა დასახლებული პუნქტი „ბატისი“, რაც ქართულად ღრმას ნიშნავს.

ქალაქები ერთმანეთისგან რამდენადმე განსხვავებულია განაშენიანების სტრუქტურით და დაარსების თარიღით, თითოეულ მათგანს გააჩნია განვითარების ინდივიდუალური მიმართულებანი. ამ მხრივ გამოჩნდის, ცხადია, არც ბათუმი წარმოადგენს. თანამედროვე ბათუმის არსებობა 300 წელზე მეტს ითვლის.

პირველი კაპიტალური შენობა ბათუმში 1690 აშენებულია. ეს გახლდათ მუფთის - ჯამის შენობა, რომლის პირველი სართული რიყის ქვისგან იყო ნაგები, მეორე სართული კი ხისგან.

თავდაპირველად, ბათუმში, ქუჩების მოვალეობას ასრულებდა მოკირწყლული, ეტლით სავალი და ფეხით მოსიარულე ბილიკები. ჩვენი ქუჩის ისტორია, სადაც დღეს ბათუმის მუსიკალური ცენტრის შენობა დგას, შორიდან იწყება და მას ადრე თამარ მეფის გამზირი ერქვა. იგი იწყება მდინარე ყოროლისწყლიდან და მთავრდება ხასან ლორთქიფანიძის ქუჩასთან (ხასან ლორთქიფანიძის ქუჩა იწყება თამარ მეფის გამზირიდან და მთავრდება ჯემალ ქათამაძის ქუჩასთან). თამარ მეფის გამზირი შავი ზღვის სანაპიროს მიუყვება.

ქუჩა დასრულებულია მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში და ადრე იწოდებოდა თბილისისა და სტალინის გზატკეცილად.

სწორედ ამ მიდამოებში, 1925 წელს, საბჭოთა კავშირის მთავრობის მიერ, ბათუმში ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის აშენების საკითხი გადაწყდა. (რ-133. ს-10) სახელმწიფო დაგეგმარების კომიტეტმა 1925 წლის 13 იანვარს მიიღო გადაწყვეტილება ქარხნის მშენებლობაზე, ხოლო 1927 წლის გაზეთში- ფუხარა- ოდიესეი აქილესის ძე დიმიტრიადის, №136 გამოქვეყნდა ბრძანებულება, რომლის თანახმადაც გამოიყო მიწა ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის მშენებლობისათვის.

1927 წლის 1 მაისს შეიქმნა სპეცსამშენებლო კანტორა-АЗНЕТЕСТРОЙ და 1929 წლის 25 მაისს დასრულდა მშენებლობა და ის შევიდა ექსპლუატაციაში 1930 წელს. (რ 133, ს-63 და 64). 1936 წლის 9 იანვარს მას მიენიჭა ი.ბ. სტალინის სახელი (რ.4.ს.880).

მალე ქალაქის მოსახლეობისა და ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის მოსამსახურეთათვის, საჭირო გახდა კულტურის სასახლის აშენება. (საარქივო ჩანაწერებში 1928 წლიდან ფიქსირდება კლუბებისა და გასართობი შენობების

პროექტების დაგეგმარების საკითხებზე ზრუნვა)

საარქივო მასალებზე დაყრდნობით აღმოჩნდა, რომ 1935 წელში არქიტექტორებმა სტადლერმა და ბრენნერმა, დააგეგმარეს და დააპროექტეს ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის კულტურის სასახლის საზამთრო კინოკლუბის და პავილიონის შენობა, რომლის ნახაზიც შეასრულა მხაზველმა დარმანიანმა (საქმე №36219,54 ჟ და №727 ჟ), რომელიც სავარაუდოდ დაწუნებული იქნა (ფოტო1). დაწუნებული იქნა აგრეთვე ერთ-ერთი პირველთაგანი პროექტი, 1936 წელს შესრულებული არქიტექტორ კორჟინსკის მიერ, თუმცა კულტურის სასახლის შენობის ფუნდამენტის საწყისი განხორციელდა სწორედ არქიტექტორ კორჟინსკის პროექტის მიხედვით.(ფონდი 133,საქმე-35). მხოლოდ, 10 წლის შემდეგ, 1946 წელს, აჭარპროექტმა დაამტკიცა ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნისათვის კულტურის სასახლის მშენებლობის პროექტი, თუმცა აჭარპროექტის უფროსმა, გიორგი ერქომაიშვილმა, შეიტანა ცვლილებები აღნიშნულ პროექტში და გამიჯნა კულტურის სახლის ეზოში, საქვებისა და საწყობის ტერიტორიები და დაამტკიცა ელექტროგანათების ახალი სისტემის პროექტი (ფონდი-55, საქმე- 89,90). სახელმწიფო არქივის სამეცნიერო-ტექნიკური განყოფილების გამგის ნ. ვარშანიძის ისტორიულ ცნობაში, სადაც ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის დოკუმენტების ჩანაწერია შედგენილი, ცალკე მოიხსენიება კულტურის სასახლის შენობის დოკუმენტაცია და ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის ფონდში ტ- 133, ანაწერი-2-37 ნათლად ვკითხულობთ, კულტურის სასახლის სახელწოდებას - ბენზეს კულტურის სასახლე, რომელიც შენარჩუნებულია 1980 წლამდე (ფოტო 2,3, 4). საარქივო წყაროებზე დაყრდნობით, ბენზეს კულტურის სასახლემ, როგორც კულტურის ცენტრმა, 1953 წელს დაიწყო ფუნქციონირება. ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის მუშათა კულტურის სასახლე, მთლიანად წარმოადგენდა საბჭოური არქიტექტურისთვის დამახასიათებელი სტილის შენობას. როგორც აღვნიშნეთ, შენობის პროექტის ავტორი არქიტექტორი, გიორგი ერქომაიშვილი იყო (ბათუმის მთავარი არქიტექტორი, დაჯილდოებული იყო ღირსების ორდენით). შენობის მეორე და მესამე სართულებზე იყო საბავშვო, მხატვრული და ტექნიკური წიგნებით სავსე მდიდარი ბიბლიოთეკები, პირველ სართულზე კი განლაგებული იყო საფოსტო განყოფილება, სამუსიკო სკოლა, მეორე და მესამე სართულზე მუშაობდა კულტურის სასახლის სექციები სტანდარტული სცენითა და მაყურებელთა დარბაზით, რამდენიმე წელს, აქ ფუნქციონირებდა ტელევიზია „ლიბერაც“. 1993 წელს ამ ქუჩას, სადაც ბენზეს კულტურის სასახლის შენობა იდგა, მიენიჭა დიდი მეფის - თამარის სახელი (გამზირს ჰქონდა ორი შესახვევი და ერთი ჩიხი), ხოლო 2011-2012 წლებში, ქალაქ ბათუმის მერიის გადაწყვეტილებით, ამ გამზირს ოდიესეი აქილესის ძე დიმიტრიადის, (მეოცე საუკუნის დიდი (ფოტო 5). დირიჟორისა და მუსიკოსის) სახელი მიენიჭა, რომელიც ეწოდება დღემდე.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1995 წლის 29 სექტემბრის დადგენილებით დაფუძნდა ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო ინსტიტუტი, რომელიც განთავსდა ბენზეს კულტურის სასახლის შენობაში. ინსტიტუტი საზეიმოდ გაიხსნა 1996 წლის 21 ნოემბერს. 1997 წლის 17 თებერვალს, ასევე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს პრეზიდიუმის დადგენილებით, ინსტიტუტს, გამოჩენილი ქართველი მამულიშვილის, პოლიტიკური მოღვაწისა და მწერლის მემედ აბაშიძის სახელი მიეკუთვნა. ინსტიტუტში ფუნქციონირებდა რამოდენიმე კათედრა: მსახიობის ოსტატობისა და რეჟისურის, (სასცენო მოძრაობის და მეტყველების განყოფილებით) ხელოვნებათმცოდნეობის (ტელე-რადიო-ჟურნალისტიკის განყოფილებით, კათედრის გამგე პროფესორი ვასილ კიკნაძე), სახვითი ხელოვნების (პროფესორი გიორგი გუნია), კინოხელოვნების (პროფესორი, კინორეჟისორი რეზო ჩხეიძე), საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დისციპლინის (პროფესორი გივი ბოლოთაშვილი), ფილოლოგიის, (პროფესორი შუშანა ფუტყარაძე), მუსიკალური დისციპლინის (საგუნდო-სადირიჟორო, საფორტეპიანო და ვოკალური

განყოფილებებით პროფესორი იოსებ კეჭეხმაძე) კათედრა. 1996 წელს ინსტიტუტში ჩატარდა პირველი მისაღები გამოცდები და 8 სხვადასხვა სპეციალობაზე ჩაირიცხა 77 სტუდენტი. 1996 წელს ინსტიტუტთან ჩამოყალიბდა ვახტანგ ჭაბუკიანის სახელობის ქორეოგრაფიულ-საბალეტო სტუდია. სტუდიას ხელმძღვანელობდნენ საქართველოს დამსახურებული არტისტები: საბალეტო სტუდიის სამხატვრო ხელმძღვანელი და წყვილთა ცეკვის პედაგოგი ვასო აბაშიძე და საბალეტო სტუდიის კლასიკური ცეკვის უფროსი პედაგოგ-მეთოდისტი რუსუდან აბაშიძე. 1997-1998 წლებში გამოცდები ჩატარდა უკვე 10 სპეციალობაზე და მიღებული იყო 64 სტუდენტი, სტუდენტთა ამ რაოდენობას კიდევ დაემატა 9 სტუდენტი ხულოს რაიონიდან. იმ პერიოდში ინსტიტუტში მოღვაწეობდნენ, როგორც ბათუმელი ისე თბილისიდან მოწვეული პროფესორ-მასწავლებლები: ლევან მირცხულავა, გაიოზ (გიზო) ჟორდანიას, ოლღა თაბუკაშვილი, ვასილ კიკნაძე, მიხეილ კალანდარიშვილი, გივი ბოლოთაშვილი, სულიკო ჟღენტი, ნათელა იონათამიშვილი, გურამ საღარაძე, მანანა ითონიშვილი, გიორგი ყაჯრიშვილი, გიორგი ბერიძე, დოდო ჩიგოვაძე, ავთანდილ ჩხენკელი, დავით მუქერია, ზაზა ხალვაში, თამილა მეიშვილი, ვახტანგ (ბესო) ბესელია, ნინო ნიჟარაძე, ოთარ დარჩია, მერაბ ლებანიძე, ვლადიმერ ბიბილეიშვილი, თამაზ ბოლქვაძე, იური ბიბილეიშვილი, შუმანა ფუტყარაძე, ერმილე მესხია, ნოდარ ვარშანიძე, მერაბ ახვლედიანი, მაია ჭიჭილეიშვილი, ქეთევან ვაჩიშვილი და სხვები.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს 1998 წლის 13 ივლისის №161 დადგენილების საფუძველზე, ხელოვნების სახელმწიფო ინსტიტუტის მუსიკალურ დისციპლინათა ფაკულტეტის 37 სტუდენტი პირველი ივლისიდან გადაყვანილი იქნა ბათუმის სახელმწიფო კონსერვატორიაში. ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო ინსტიტუტი (2009 წლის 14 აგვისტოდან უნივერსიტეტი), სარეკონსტრუქციო სარესტავრაციო სამუშაოების დაწყებასთან დაკავშირებით 2009 წლის დეკემბრიდან დროებით გადატანილი იქნა ბათუმის ყოფილი სამხატვრო სასწავლებლის შენობაში. 2010 - 2011 წლებში ხელოვნების უნივერსიტეტის შენობაში ჩატარდა ფართომასშტაბიანი სარეკონსტრუქციო და სარესტავრაციო სამშენებლო სამუშაოები (არქიტექტორები მამა-შვილი - ვლადიმერ და გიორგი ხმაღაძეები, სამშენებლო კომპანია „ანაგი“). მთლიანად შეიცვალა შენობის გეგმარება. მიშენებული და დაშენებული ნაწილების მზიდი კარკასი მოეწყო მონოლითური რკინაბეტონის ელემენტებით. გაძლიერდა ან შეიცვალა არსებული რკინაბეტონის მზიდი კარკასის კონსტრუქციული ელემენტები. მიშენებული ნაწილის ფასადის და თაღოვანი გადახურვის კონსტრუქცია, შემოსილია ალუმინის პროფილებისაგან დამზადებული, ორმაგი მინაპაკეტებით შემინული ვიტრაჟებით. შენობის პარაპეტის კედლებზე დამონტაჟებულია ვერცხლისფრად შეღებილი ლითონის შპილები. სრულად იქნა რესტავრირებული მხატვრული ორნამენტებით მოხატული კედლები და ჭერები. აღდგენილ იქნა კარნიზები და მხატვრული ფიგურები. მოეწყო ახალი კარნიზები და მხატვრული ფიგურები. მაყურებელთა დარბაზში შეიცვალა სავარძლები. მოეწყო შიდა და გარე შადრევნები. ინტერიერში და შიდა სათავსებში ჩატარდა სრული კეთილმოწყობითი სამუშაოები. მოეწყო გარე და შიდა საინჟინრო ქსელები, მოწყობილობების მონტაჟით. დამონტაჟდა სცენის ტექნოლოგიური მოწყობილობები. გარე ტერიტორიაზე დაიგო დეკორატიული ბეტონის ფილები, მოეწყო ბორდიურები და გამწვანება. შენობა წარმოადგენს ძველ და ახალ არქიტექტურულ სტილთა სინთესს.

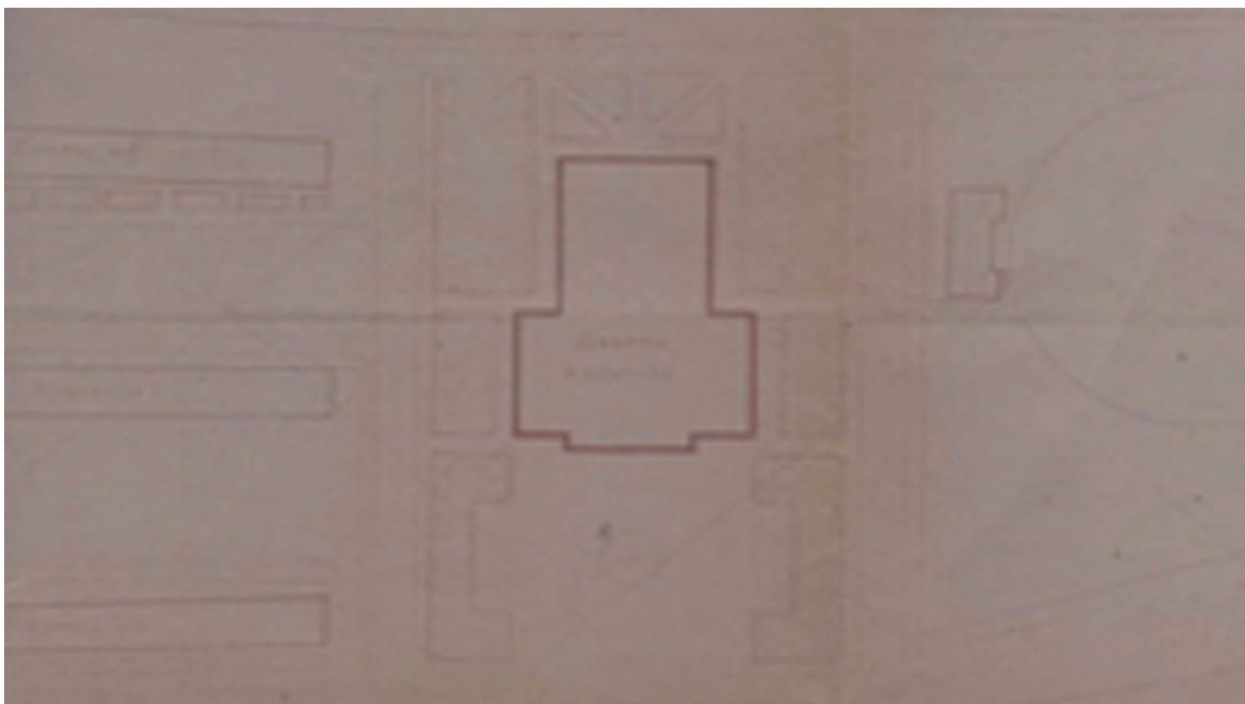
2011 წელს, გრანდიოზული მშენებლობის დასრულების შემდეგ, ხელოვნების უნივერსიტეტის განახლებული შენობა ბათუმის სახელმწიფო მუსიკალურ ცენტრს გადაეცა, რომელსაც „ხელოვნების ცენტრი“ უწოდეს. ბათუმის სახელმწიფო მუსიკალური ცენტრი 2004 წელს შეიქმნა, სადაც გაერთიანდა სახელმწიფო სიმფონიური ორკესტრი (1978წ.), ბათუმის ოპერისა და ბალეტის სახელმწიფო თეატრი (1993 წ.), აჭარის სახელმწიფო კაპელა (1998 წ.), ბათუმის ბავშვთა ოპერისა და ბალეტის თეატრი (2000 წ.), ქორეოგრაფიული ანსამბლი „ხორუმი“ (2005-2006 წწ.). 2007 წლიდან, ბათუმის

სახელმწიფო მუსიკალურ ცენტრში განხორციელდა რეორგანიზაცია, რომლის შედეგად მუსიკალურ ცენტრს შეუერთდა ზურაბ ანჯაფარიძის სახელობის საოპერო სტუდია (2005 წ.), ტრიო „ნოტა“ (2000 წ.), ქალთა კამერული გუნდი (2007–2010 წწ.) იმავე წლის აგვისტოში, პირველად, მაყურებლის წინაშე წარმოადგინეს ქართული სპექტაკლი „ქეთო და კოტე“. ამჟამად შენობა არის მოდერნისტულ - კლასიკურ არქიტექტურულ სტილში შესრულებული, რომელშიც წარმოდგენილია სამი პერიოდის წარსული, ფასადზე დატოვებული საბჭოური სიმბოლიკა, თანამედროვე შადრევანი შენობის ფოიეში და მომავალი შენობის დიდი ნაწილი მინის და ბეტონის კონსტრუქციით განახლებული და დიდი დარბაზი განსაკუთრებულ ხიბლს მატებს შენობას, ის იტევს 1200 მაყურებელს და მთლიანად კლასიკურ თეატრალური არქიტექტურის პრინციპითაა შესრულებული. დარბაზი აღჭურვილია განათებისა და გახმოვანების თანამედროვე ტექნიკით, შენობაში განთავსებულია არტ-კაფე, ტერასები, საგამოფენო სივრცეები, შენობის სარდაფში უნიკალური, მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი მოეწყო.

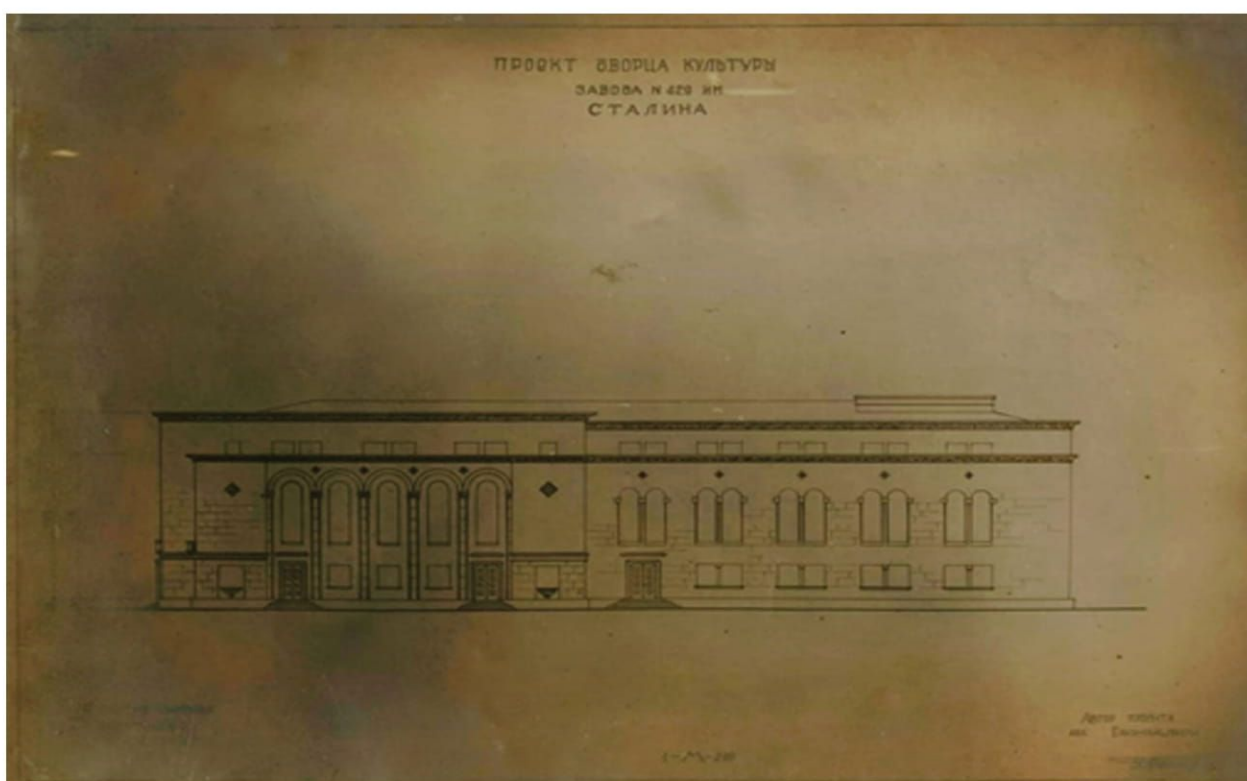
ბათუმის ხელოვნებისა და მუსიკის ცენტრში იმართება ადგილობრივი და საერთაშორისო, ტრადიციული და თანამედროვე სახის ფესტივალები, კონცერტები, წარმოდგენები, გასართობ-შემეცნებითი საღამოები, გამოფენები და კონფერენციები, ბათუმის ხელოვნებისა და მუსიკის ცენტრში ასევე ტარდება ჯაზის კონცერტები, მიუზიკლები, ჩამოდიანსოლისტების ხვადასხვა ქვეყნებიდან. სწორედ ამ გარდაქმნებმა ბათუმის ხელოვნებისა და მუსიკის ცენტრი გახადა უნიკალურ ღირსშესანიშნაობად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. თ.კომახიძე- ქალაქ ბათუმის ქუჩების ისტორია-წიგნი მესამე;
2. თ. კომახიძე-ქალაქ ბათუმის დაგეგმარებისა და განაშენიანების ისტორია-წიგნი მეექვსე;
3. აჭარის მუზეუმის მაცნე-2009 წელი-ნომერი მეორე;
4. გაზეთი „აჭარა“ # 18(924-273) -2017 წელი;
5. გაზეთი „ფუხარა“-1927 წელი, # 136
6. ი.გოგიბერიძე-ბათუმი -2020 წელი
7. ნესტორ ინწკირველი-ბათუმის ნავთოგადამამუშავებელი ქარხანა
8. ბათუმის სახელმწიფო არქივის ფონდები
9. სსიპ აჭარის მუზეუმის ფონდები
10. ბათუმის საჯარო ბიბლიოთეკის ფონდები

ფოტო 1. ბენზეს კულტურის სასახლის პირველი
დაგეგმარების პროექტის ასლი

ფოტო 2. კულტურის სასახლის პირველი პროექტი

ფოტო 3. კულტურის სასახლის პირველი
პროექტი- მთავარი ფასადი)

ფოტო 4. ბენზეს კულტურის სასახლე

ფოტო 5. ბენზეს კულტურის სასახლე

**ქართული ჯარების მიერ ლორეს დაკავება 1920 წ. 13 ნოემბრის
ხელშეკრულების საფუძველზე და სომხეთის ტერიტორიული
გაფართოების გეგმა. ხატისიანის პროექტი**

**Capture of Lore by Georgian troops based on the agreement of
November 13, 1920 and Armenia's territorial expansion plans**

თამაზ ფუტკარაძე

ბსუ ასოცირებული პროფესორი

Tamaz Phutkaradze

Associate Professor of BSU

აბსტრაქტი - კავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოების ჩამოყალიბების შემდეგ მთელი სიმწვავით დადგა ტერიტორიული საზღვრების გამიჯვნის საკითხი. მხარეთა შორის კომპრომისის უნარის არქონამ განაპირობა სომხეთ-საქართველოს საომარი კონფლიქტი, თუმცა ვერც ამ ომმა გადაწყვიტა სასაზღვრო დავების პრობლემა. ლორე ნეიტრალურ ზონად გამოცხადდა, ხოლო ახალქალაქი დარჩა საქართველოს შემადგენლობაში.

კავკასიის რესპუბლიკებს შორის არსებულ პრობლემებს 1920 წლის ოქტომბრიდან დაემატა თურქეთის აგრესიული პოლიტიკით განპირობებული სირთულეები. სომხეთ-თურქეთის დაპირისპირება ახალ ფაზაში შევიდა. საფრთხე შეექმნა ლორეს ნეიტრალური ზონის ტერიტორიას. ამან განაპირობა საქართველოსა და სომხეთს შორის ხელშეკრულების გაფორმება 1920 წ. 13 ნოემბერს, რომლის საფუძველზე ქართული ჯარის ნაწილებმა დაიკავეს ლორე. წინამდებარე ნაშრომის მიზანია სომხეთის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში დაცული დოკუმენტების (ეს დოკუმენტები ადრე საიდუმლო ფონდებში იყო დაცული. დღეისათვის იგი ხელმისაწვდომია მკვლევარებისათვის) და სამეცნიერო ლიტერატურული მონაცემების საფუძველზე წარმოაჩინოს რეგიონში ჯარის შეყვანის კანონიერება და ზღვაზე გასასვლელის მოპოვებისათვის სომხეთის პოლიტიკურ წრეებში შემუშავებული პროექტების (ხატისიანის პროექტი) უსაფუძლობა. ნაშრომში წარმოდგენილი მასალების სახით სამეცნიერო ბრუნვაში შემოვა ახალი საარქივო დოკუმენტები.

კვლევის მეთოდოლოგიური საფუძველია ობიექტურობის, ყოვლმხრივობის და სისტემურობის უნივერსალური მეცნიერული პრინციპები, ისტორიულ-მედარებითი და ისტორიულ-ტიპოლოგიური მეთოდები.

საკვანძო სიტყვები - საქართველო, სომხეთი, ზღვაზე გასასვლელი, ხელშეკრულება, დამნაკური მთავრობა, ლორე, ტერიტორია, საზღვრების გამიჯნვა, კავკასია, ნეიტრალური ზონა.

Abstract - After the establishment of the independent states of the Caucasus, the issue of the separation of territorial borders arose with all its urgency. The lack of compromise between the parties led to the Armenian-Georgian military conflict, although even this war could not solve the problem of border disputes. Lore was declared a neutral zone, while Akhalkalaki remained part of

Georgia.

The problems between the Caucasus republics were compounded by the difficulties caused by Turkey's aggressive policy in October 1920. The Armenian-Turkish confrontation has entered a new phase. The neutral zone area of Lore was threatened. This led to the signing of an agreement between Georgia and Armenia on November 13, 1920, based on which Georgian troops occupied Lore. The aim of this paper is to demonstrate the legitimacy of the deployment of troops in the region and the unfoundedness of the projects developed in Armenian political circles (the Khatisian project) based on documents (these documents were previously kept in secret funds. Today they are available to researchers) preserved in the Central State Archives of Armenia and scientific literature. New archival documents will be circulated in the form of materials presented in the paper.

Key words - Georgia, Armenia, access to the sea, treaty, Dashnak government, Lore, territory, demarcation of borders, Caucasus, neutral zone.

კავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოების ჩამოყალიბების შემდეგ მთელი სიმწვავეთ დადგა ტერიტორიული საზღვრების გამიჯნვის საკითხი. მხარეთა შორის კომპრომისის უნარის არქონამ განაპირობა სომხეთ-საქართველოს საომარი კონფლიქტი, თუმცა ვერც ამ ომმა გადაწყვიტა სასაზღვრო დავების პრობლემა. ლორე ნეიტრალურ ზონად გამოცხადდა, ხოლო ახალქალაქი დარჩა საქართველოს შემადგენლობაში.

კავკასიის რესპუბლიკებს შორის არსებულ პრობლემებს 1920 წლის ოქტომბრიდან დაემატა თურქეთის აგრესიული პოლიტიკით განპირობებული სირთულეები. სომხეთ-თურქეთის დაპირისპირება ახალ ფაზაში შევიდა. 28 ოქტომბერს ოსმალებმა გატეხეს სომხების თავდაცვითი ზღუდე და არტაანის ოლქის ნაწილი მოაქციეს საკუთარი გავლენის ქვეშ. ორიოდე დღეში დაიკავეს ყარსი და ალექსანდროპოლსაც შეუქმნეს საფრთხე. სომხები უმძიმეს მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, ამიტომ დათანხმდნენ საბრძოლო მოქმედებების შეწყვეტას და 3 ნოემბერს ოსმალებს მიმართეს მოლაპარაკებების დაწყების თხოვნით. ოსმალებმა მოლაპარაკებების პირობად ალექსანდროპოლის (გიუმრი) დაცლა მოითხოვეს. სომხეთის არმიის დემორალიზებისა და დეზერტირობის ფონზე სომხეთი იძულებული გახდა მიეღო ოსმალთა ეს პირობაც. ოსმალებმა დაიკავეს ალექსანდროპოლი და სომხებს მთელი შეიარაღების ჩაბარება მოთხოვეს. ფაქტობრივად ისინი ითხოვდნენ სომხეთის სრულ კაპიტულაციას. სომხებმა უარი განაცხადეს იარაღის გადაცემაზე. 11 ნოემბერს ოსმალებმა კვლავ გააგრძელეს შეტევა და დაიკავეს სომხეთის მთლიანი ტერიტორია ერევნის და სევანის ტბის გარდა (მიხეილ ბასილაძე, 1920 წლის ნოემბერი, <http://qronikaplus.ge/?p=18692>)

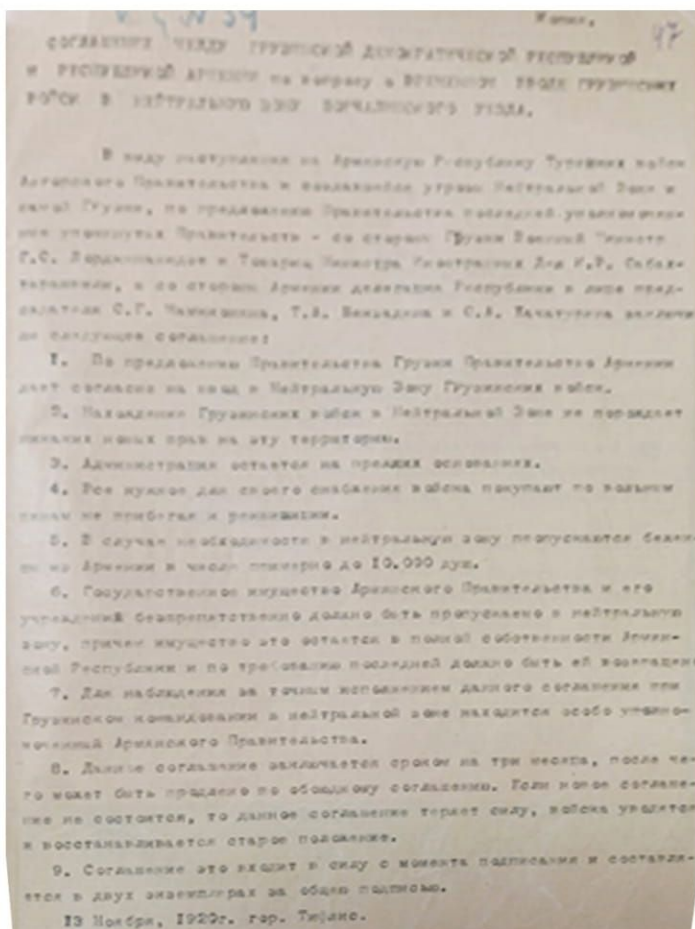
ოსმალთა გაუგონარმა აგრესიამ საფრთხე შეუქმნა საქართველოსაც. მენშევიკურმა ხელისუფლებამ გამოაცხადა საყოველთაო მობილიზაცია. გაზეთმა „საქართველომ“ 1920 წ. 16 ნოემბერს გამოაქვეყნა დამფუძნებელი კრების მიმართვა, რომელშიც მოსახლეობას აფრთხილებდა მოსალოდნელი საფრთხის შესახებ. მასში ვკითხულობთ: „დაეცა ყარსი, სომხეთის საუკეთესო სიმაგრე. ოსმალებმა დაიჭირეს გიუმრი (ალექსანდროპოლი). სომხეთის უბედურება საფრთხეს უმზადებს საქართველოს თავისუფალ არსებობას.

ქართველო ხალხო! შენი თავისუფალი, დემოკრატიული სამშობლო ისევ განსაცდელშია და შენგან არჩეული დამფუძნებელი კრება კვლავ თავდაცვისათვის მოგიწოდებს“ (გაზ. საქართველო, 1920 წ. 16 ნოემბერი). ოსმალთა შეტევამ კვლავ გააცოცხლა ნეიტრალური ლორეს რეგიონის კუთვნილებასთან დაკავშირებული პრობლემები. რეგიონს ოკუპაციის საფრთხე შეექმნა. შესაბამისად გადაწყდა ნეიტრალურ ზონაში ქართული ჯარის შეყვანის აუცილებლობის საკითხი. 1920 წ. 8 ნოემბერს, საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროდან სომხეთის ხელისუფლებას გაეგზავნა საპასუხო წერილი, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ საჭირო იყო

ნეიტრალური ზონის ჩრდილოეთის საზღვრების გაძლიერებისა და ოსმალთა აგრესიისაგან დაცვის აუცილებლობა, რისთვისაც საჭირო იყო მოლაპარაკებების გამართვა ქართული ჯარის მიერ ნეიტრალური ზონის დაკავების საკითხებთან დაკავშირებით. წერილში უარყოფილი იყო უსაფუძვლოდ გავრცელებული ხმები „თითქოსდა საქართველომ გადაწყვიტა დაიკავოს ნეიტრალური ზონა სომხეთთან მოლაპარაკების გარეშე“ (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ს. 11, ფურც. 2). ქართული მხარე მიზანშეწონილად თვლიდა ჩაბმულიყო ოსმალებთან საბრძოლო ოპერაციებში იმ შემთხვევაში, თუ კი ისინი შეიჭრებოდნენ ნეიტრალური ზონის ტერიტორიაზე. საკითხისადმი ასეთი დამოკიდებულება შედიოდა სომხეთის ინტერესებში. 1920 წლის 9 ნოემბერს ბორჩალოს ნეიტრალური ზონის საუბნო კომისრებს კომისარ ღლონტის ხელმოწერით გაეგზავნა შემდეგი შეტყობინება: „სომხეთის საზღვრებში თურქეთის შეტევის გათვალისწინებით ნეიტრალურ ზონაში შევა ქართული ჯარი თურქეთისათვის წინააღმდეგობის გასაწევად იმ შემთხვევაში, თუ ისინი გეზს აიღებენ ნეიტრალური ზონისაკენ. ასევე მიზნად ვისახავთ ადგილობრივი მოსახლეობის დაცვას. წინადადებას გაძლევთ იმოქმედოთ ქართულ ჯართან ერთად. თქვენდამი რწმუნებულუბნებში მოსახლეობას აუხსენით, რომ ნეიტრალური ზონის მმართველობა რჩება იგივე, უფრო ზუსტად სომხეთისა და საქართველოს რესპუბლიკების მთავარი კომისარიატის სახით. ნეიტრალური ზონის კომისარი გ. ღლონტი (სომხეთის ცსა, ფონდი 114, ანაწ. 2ს, საქმე 56). ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის თავმჯდომარემ სპირიდონ კედიამ სომხებს მოუწოდა დათანხმებულიყვნენ საქართველოს მთავრობის გადაწყვეტილებას: „თუ სომხეთს არ სურს საქართველოს დამხობა, მან თანხმობა უნდა მოგვცეს“ - წერდა იგი (გაზ. „საქართველო“, 1920 წ. 13 ნოემბერი)

სომხებს გადაჭარბებული იმედი ჰქონდათ ვილსონის და დასავლეთის ქვეყნების სხვა ლიდერების მხარდაჭერაზე (მაშინ ხომ სომხეთზე ამერიკის მანდატის

საკითხი განიხილებოდა). ამიტომ იყო, რომ დაშნაკები თავიდან არც ერთ მეზობელს აღარ უწევდნენ ანგარიშს და ყველა საერთაშორისო კონფერენციაზე საქართველოს უყენებდნენ ტერიტორიულ პრეტენზიებს (ლ. სარალიძე, სომხეთ-საქართველოს ხელშეკრულება 1919 წელს. <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%>). შავზღვაზე გასასვლელის მოპოვებისათვის ხან საზღვრის მდ. ჭოროხზე გატარების მოთხოვნით გამოდიოდნენ (ხატისიანის პროექტი), (გ.ხატისიანი ჩაწერი, სომხეთის ცსა, საქმე 12, ან. 2ს., ფურც. 15), ხან კიდევ ბათუმის ნავსადგურის ნაწილის მისაკუთრებას ცდილობდნენ (სცსა, ფ. 1969, აღწ. 4, საქ. 12). ფუჭი აღმოჩნდა იმ ეტაპზე დასავლეთზე მოიმედება. სომხეთის ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებში ავტორები ამ ფაქტს „ანტანტის სახელმწიფოების ვერაგული პო-

ფურ. 4

ლიტიკით“ ხსნიან, რომლებმაც „გამარცვეს ისედაც არაფრის მქონე“, მათ მიერვე „სუვერენულ და დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ აღიარებული სომხეთი“, მაგრამ არ შეასრულეს დანაპირები და არ გადაუდგამთ არც ერთი პრაქტიკული ნაბიჯი“ სევრის ხელშეკრულების „ცხოვრებაში გატარებისათვის“ (Ц. Агаян, Ш. Арутюнян, А. Мнацаканян, 1988: 69). სახელმძღვანელოს ავტორები რატომღაც გვერდს უვლიან სევრის ხელშეკრულების სხვა პირობებს, რომელიც ითვალისწინებდა ე.წ. დიდი სომხეთის შექმნას მეზობელი სახელმწიფოების მიწების ხარჯზე, რომლის შემადგენლობაში ხვდებოდა ტრაპიზონი და ბათუმი. ახლადჩამოყალიბებულმა ქემალისტურმა თურქეთმა არ ცნო სევრის ხელშეკრულება და 1920 წ. ნოემბერში განაახლა საბრძოლო მოქმედებები. სევრის ხელშეკრულება დარჩა ქალღმრთელად. იგი სომხებისათვის გაცილებით უფრო მეტი უბედურების მომტანი აღმოჩნდა (Ц. Агаян, Ш. Арутюнян, А. Мнацаканян, 1988: 69). თურქეთმა დაასამარა აგრეთვე კილიკიის სომხური სახელმწიფოს შექმნის მცდელობა (Ц. Агаян, Ш. Арутюнян, А. Мнацаканян, 1988: 69). სომხეთი მარტო აღმოჩნდა მტრის პირისპირ. დამარცხებულმა სომხებმა იკადრეს ეთხოვათ ქართველებისათვის დაეკავებინათ ლორე, რათა დაშნაკებს იქ შეეფარებინათ თავი (სანაცვლოდ, კი სამი თვის შემდეგ სომხებმა ლორესა და შულავერში მოაწყეს აჯანყება და გზა გაუხსნეს საბჭოთა ოკუპაციას).

1920 წ. 13 ნოემბერს საქართველოსა და სომხეთს შორის გაფორმდა ხელშეკრულება, რომლის მიხედვით ლორეს რეგიონში შევიდოდა ქართული ჯარი (ს. კილაძე, 1994:8-9) თუ კი სამი თვის განმავლობაში ვერ მოხერხდებოდა სადავო ტერიტორიის კუთვნილებაზე შეთანხმება, ქართული ჯარი დატოვებდა ნეიტრალური ზონის ტერიტორიას და აღდგებოდა სომხურ-ქართული ადმინისტრაცია. სომხეთის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში დაცულ 114-ე ფონდში საქართველო-სომხეთის სასაზღვრო დავის შესახებ არსებული დოკუმენტებია წარმოდგენილი. ეს დოკუმენტები ადრე საიდუმლო ფონდს განეკუთვნებოდა, მაგრამ მოხდა მათი გამოსაიდუმლება და იგი ხელმისაწვდომი გახდა ყველა დაინტერესებული პირისათვის. ამ ფონდში დაცულია 1920 წლის 13 ნოემბრის ხელშეკრულება რუსულ ენაზე, რომლის თარგმანსაც ვთავაზობთ მკითხველს: „შეთანხმება საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და სომხეთის რესპუბლიკას შორის ბორჩალოს უეზდის ნეიტრალურ ზონაში ქართული ჯარის

დროებითი შეყვანის თაობაზე. სომხეთში ანგორის მთავრობის თურქული ჯარების შეტევის გათვალისწინებით, ნეიტრალურ ზონაში შექმნილი საფრთხეებიდან, ასევე საქართველოს უსაფრთხოების ინტერესებიდან გამომდინარე, საქართველოს მთავრობის წინადადებით და ზემოთხსენებული მთავრობების უფლებამოსილებით - საქართველოს მხრიდან: სამხედრო მინისტრის გ. ს. ლორთქიფანიძის და საგარეო საქმეთა მინისტრის ამხანაგის კ. საბახტარაშვილის, ხოლო სომხეთის რესპუბლიკიდან - დელეგაციის თავმჯდომარის ს. მამიკონიანის სახით და ტ. ბეკზადიანის, ს. ხაჩატურიანის მონაწილეობით ვთანხმდებით შემდეგზე:

1. საქართველოს მთავრობის წინადადებით სომხეთის მთავრობა იძლევა თანხმობას ნეიტრალურ ზონაში ქართული ჯარების შეყვანის შესახებ;
2. ქართული ჯარების ყოფნა ნეიტრალური ზონის ტერიტორიაზე არ იძლევა არავითარ უფლებას ამ ტერიტორიების კუთვნილებაზე;
3. ადმინისტრაცია რჩება უცვლელი;
4. ჯარებისათვის საჭირო პროდუქტები შესყიდული იქნება თავისუფალ ფასებში რეკვიზიციის გამოყენების გარეშე;
5. აუცილებლობის შემთხვევაში ნეიტრალურ ზონაში სომხეთიდან შემვებული იქნებიან ლტოლვილები დაახლოებით 10 000 კაცამდე;
6. სომხეთის მთავრობის სახელმწიფო საკუთრება დაუყოვნებლივ უნდა იქნას დაცული. ნეიტრალურ ზონაში. ეს ქონება ეკუთვნის სომხეთის მთავრობას და მოთხოვნის შემთხვევაში მას უნდა დაუბრუნდეს;

7. ამ შეთანხმების პირობების შესრულების კონტროლისათვის ნეიტრალურ ზონაში წარმოდგენილი იქნება სომხეთის მთავრობის განსაკუთრებული უფლებამოსილებით წარმოდგენილი პირი;

8. ეს ხელშეკრულება ფორმდება სამი თვით, რის შემდეგაც შესაძლებელია მისი გაგრძელება ორმხრივი შეთანხმების საფუძველზე. თუ არ შედგება ახალი შეთანხმება, მაშინ ძალას კარგავს ეს შეთანხმება, ქართული ჯარი გადის ნეიტრალური ზონიდან და აღდგება ძველი მდგომარეობა.

9. ხელშეკრულება ძალაშია ხელმოწერის მომენტიდან და დგება ორ ეგზემპლარად საერთო ხელმოწერით. 13 ნოემბერი, 1920 წელი, თბილისი (სომხეთის ცსა, ფონდი 114, ს. 56, ან. 2ს, ფურც. 47)

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქართული მხარე ცდილობდა შეექმნა წინაპირობები პერსპექტივაში ლორეს სადაო რეგიონის საქართველოსადმი კუთვნილების უზრუნველსაყოფად (ნ. ვაშაყმაძე, 2002:121). მოგვიანებით, მთავრობის თავმჯდომარე ნ. ჟორდანიამ ქართული ჯარის შესვლა ლორეს რეგიონში მიიჩნია ქართული მხარის შეცდომად (ნ. ვაშაყმაძე, 2002:121). ხელშეკრულების ხელმოწერისთანავე, 13 ნოემბერს ნეიტრალური ზონის უზნის ხელმძღვანელებს დაეგზავნათ კომისარ ღლონტის მორიგი შეტყობინება რეგიონში სამხედრო მდგომარეობის გამოცხადების შესახებ. ამავე დროს იქმნებოდა დროებითი გენერალ-გუბერნატორის ინსტიტუტი, რომელსაც უნდა დაქვემდებარებოდა ნეიტრალური ზონის ყველა უწყება (სომხეთის ცსა, ფ. 114, საქმე 12, ან. 2 ს. ფურც. 4). შესაბამის უწყებებს ფურც.

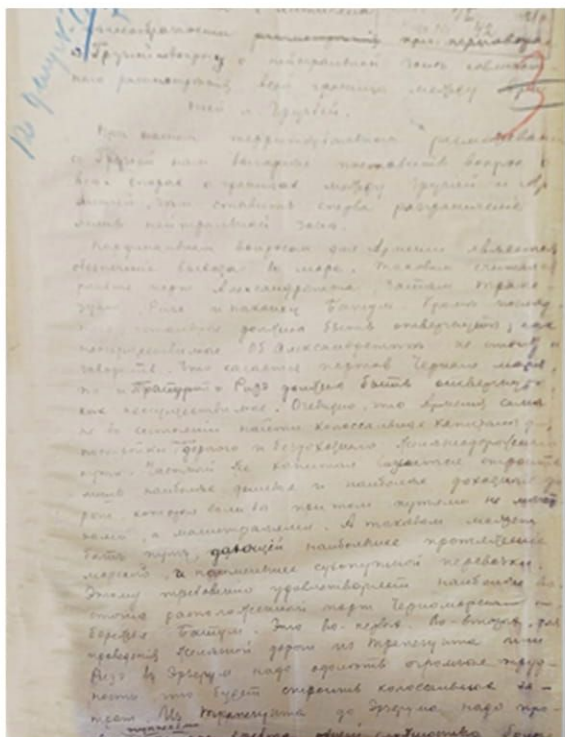
4

მიეცათ დავალება, რათა ზუსტად აღრიცხულიყო სომეხი ლტოლვილების რაოდენობა სოფლების მიხედვით. ეს სიები უნდა გადაგზავნილიყო ამერიკის კომიტეტში ლტოლვილების სურსათითა და პროდუქტებით უზრუნველყოფის მიზნით (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ს. 56, ფურც.13).

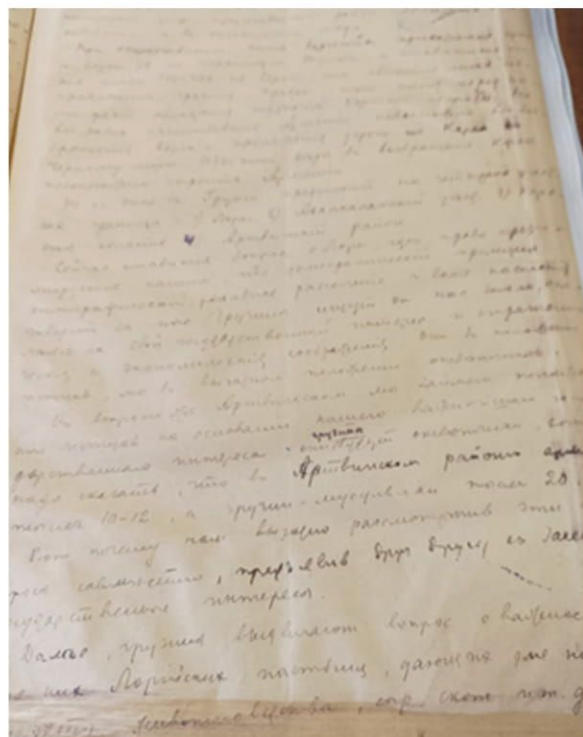
ხელშეკრულების ხელმოწერიდან რამდენიმე დღეში საბჭოთა რუსეთმა სომხეთი დაიპყრო. დაშნაკური ხელისუფლება დაემხო. უკვე 17 ნოემბერს, საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროში შევიდა შეტყობინება N 4874, რომლითაც სომხები პროტესტს აცხადებდნენ „სომხეთის უდავო ტერიტორიაზე“ ქართული ჯარის შეყვანასთან და „სომხეთის სუვერენიტეტის ხელყოფასთან“ დაკავშირებით. ქართული მხარის ამ ქმედებას ისინი „სომხეთისადმი მტრულ“ ნაბიჯად აცხადებენ (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ს. 56, ფურც.1). და ეს მაშინ, როცა საქართველოს მთავრობისათვის ცნობილი გახდა, რომ სომხეთმა საქართველოსთან შეუთანხმებლად მიიღო ოსმალეთის ულტიმატუმის პირობები, რომელიც ითვალისწინებდა თურქების მიერ ბორჩალოს სამხრეთ-დასავლეთი და სამხრეთი ნაწილების, „გაწმენდას“ ქართველებისაგან და სანაიანში თურქეთის საკონტროლო კომისიის დაშვებას. საქართველოს ხელისუფლების საპროტესტო წერილში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ რეგიონში მესამე ძალის შემოსვლით (რომლის შესახებ სომხეთს არც კი უცნობებია ქართული მხარისათვის) ვითარება შეიცვალა და ქართული მხარე „იძულებულია მიიღოს ყველა საჭირო ზომა საკუთარი საზღვრების დასაცავად, ... რაც სომხეთის მთავრობის მიერ არ უნდა იქნას აღქმული როგორც მის წინააღმდეგ გადადგმული ნაბიჯი (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ს. 11, ფურც. 3)

სომხებმა გენერალ-გუბერნატორის ინსტიტუტის შემოღება 13 ნოემბრის ხელშეკრულების დარღვევად ჩათვალეს და მოითხოვეს მისი გაუქმება (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 2ს., ს. 56, ფურც. 37). ამავე დროს, დეკემბრის დასაწყისში გადაწყვიტეს სომხეთში საქართველოს წარმომადგენლობის შინაპატიმრობაში აყვანა (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ს. 23, ფ. 1). მართლაც, 7 დეკემბერს დააპატიმრეს გენერალი კარალოვი და მისიის მდივანი პოლკოვნიკი მიქაბერიძე. (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 2ს., საქმე 12, ფურც. 5), რასაც მოყვა საქართველოს დიპლომატიური უწყების პროტესტი. 10 დეკემბერს თბილისიდან ერევანში, რევკომის თავმჯდომარის კასიანის სახელზე

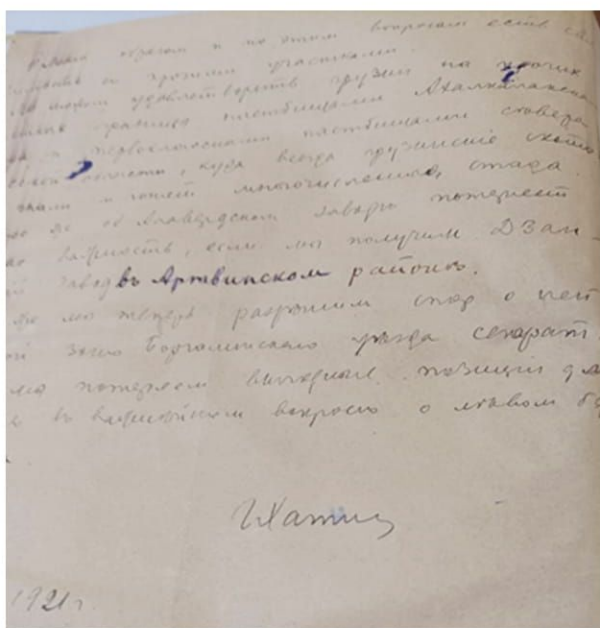
გაგზავნილ საპასუხო წერილში, საქართველოს ხელისუფლება ადასტურებდა 13 ნოემბრის შეთანხმებისადმი ერთგულებას და შეახსენებდა სომხურ მხარეს, რომ ნეიტრალურ ზონაში ქართული ჯარი სწორედ ამ შეთანხმების საფუძველზე იყო შესული (სომხეთის ცსა, ც. 114, ან. 2ს, ს. 23, ფურც. 10). სომხებმა დაიწყეს აქტიური მუშაობა ნეიტრალური ზონის სოფლებში ქართველების საქინააღმდეგო განწყობის ჩამოსაყალიბებლად, მათ წინააღმდეგ საბრძოლო ოპერაციებში ჩართვის მიზნით. ეს ჩანს კარაკლისის უეზდის რეგომის წევრის ერვანდ აირაპეტიანის 17 დეკემბრის მოხსენებაში. ახასიათებს რა რეგიონში შექმნილ ვითარებას, ქართული შენაერთების რაოდენობასა და განლაგებას, აირაპეტიანი აღნიშნავს, რომ მოსახლეობა მათ მხარესაა და აჯანყების შემთხვევაში სომხებს პირდებოდნენ ყოველგვარ დახმარებას (ცოცხალი

ფურ. 14

ფურ. 15

ფურ. 16

ძალა, სურსათი), რომ მათ გაუკეთეს ორგანიზება, ჩაატარეს ერთი პარტიული და ორი უპარტიო ყრილობა, ჩამოაყალიბეს კომუჯრედები და ორგანიზება გაუკეთეს „თავდაცვის ძალებს ყველა სოფელში 50-200 კაცის შემადგენლობით“ (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 2ს, ს. 26, ფურც. 1). მოხსენებაში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ ისინი მზად არიან აჯანყებისათვის, „მაგრამ იმის გამო, რომ ყველა აგრესიული მოქმედება საქართველოსთან მიმართებაში შეთანხმებული უნდა იყოს ჩვენს საერთო პოლიტიკასთან, ველოდებით ინსტრუქციას სომხეთის რეგომისაგან“ (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 2ს, ს. 26, ფურც. 2).

სომხეთის ახალმა ხელისუფლებამ მიუღებლად მიიჩნია 13 ნოემბრის ხელშეკრულება და ცალმხრივად გააუქმა

იგი. საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა ა. ბეკზადიანმა აღნიშნულის შესახებ 18 დეკემბერს გაუგზავნა შეტყობინება საქართველოს მთავრობას: „სომხეთის რევკომს არ შეუძლია ცნოს საქართველო-სომხეთის 1920 წლის 13 ნოემბრის შეთანხმება. ჩვენს მიერ პირადად იქნა წამოყენებული წინადადებები კონკრეტული ღონისძიებების გასატარებლად დეკემბრის თვიდან ქართული ჯარის ნეიტრალური ზონიდან გაყვანის შესახებ.

ფორმალური კუთხით თქვენი მთავრობა აპელირებს შეთანხმებაზე, რომელიც თქვენვე დაარღვიეთ ქართული ჯარის მიერ ნეიტრალური ზონის საზღვრების გადალახვით, რომლებიც იმყოფებიან სომხეთის ტერიტორიაზე.

მეორე: მოხდა ნეიტრალური ზონის ადმინისტრაციულ წყობაში ჩარევა -სომეხი მოსამსახურეების დათხოვნისა და მათი ქართველებით ჩანაცვლების გზით.

მესამე - დამსჯელი ექსპედიციის გაგზავნა სომხური სოფლების წინააღმდეგ და სროლები, რასაც ჰქონდა ადგილი შინიხში.

13 ნოემბრის შეთანხმება თავისი არსით მოკლებულია ყოველგვარ იურიდიულ ძალას, რადგან იგი ატარებს სამხედრო-სტრატეგიულ ხასიათს. განსაზღვრულ მომენტში ჩვენი ურთიერთობის ინტერესებიდან გამომდინარე იგი მისაღები იყო დაშნაკების ხელისუფლებისათვის, მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ეს შეთანხმება კარგავს ძალას. ამიტომ სომხეთის რევკომმა მოახდინა მისი ანულირება და მოითხოვს ნეიტრალური ზონიდან ქართული ჯარების გაყვანას“ (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 2ს, ს. 26, ფურც. 4). წესრიგის დამყარებისათვის ქართული მხარის მიერ გატარებულ ღონისძიებებს სომხური მხარე აღიქვამდა როგორც დამსჯელ ექსპედიციას. ცხადია ისინი არაფერს ამბობდნენ იმის შესახებ, თუ როგორ ხდებოდა ზონის სოფლებში ქართველების საწინააღმდეგოდ 50-200 კაციანი საბრძოლო რაზმების ფორმირება (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 2ს, ს. 26, ფურც.1,2).

საქართველოსათვის მიუღებელი იყო სომხეთის ხელისუფლების პოზიცია 13 ნოემბრის ხელშეკრულების ცალმხრივად ანულირებისასთან დაკავშირებით. ეს გამოიხატა კიდევ სომხეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის ა. ბეკზადიანისადმი საბახტარაშვილის მიერ გაგზავნილ წერილში. ქართულმა მხარემ კატეგორიულად მოითხოვა, რომ თუ სომხეთის ყოფილ ხელისუფლებასთან გაფორმებული 13 ნოემბრის ხელშეკრულება დგება ეჭვის ქვეშ, მაშინ ამავე საფუძველზე დაშნაკურ ხელისუფლებასთან გაფორმებული სხვა ხელშეკრულებებიც უნდა გაუქმდესო. ამავე წერილში საქართველოს მთავრობამ კიდევ ერთხელ გამოხატა სადაო საკითხების მშვიდობიანი მოლაპარაკებების გზით გადაჭრისათვის მზადყოფნა (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 2ს, საქმე 26, ფურც. 5).საპასუხოდ კი სომხეთის მთავრობა საქართველოს მთავრობის მისამართით აგზავნიდა საპროტესტო ნოტებს (18, 27, დეკემბერი), რომლებშიც მოითხოვდა „სომხეთის უდავო მიწებიდან“ ქართული ჯარების დაუყოვნებლივ გაყვანას, ბრალს სდებდნენ ქართულ მხარეს სომეხი მოსამსახურეების გათავისუფლებასა და ქართველებით მათ ჩანაცვლებაში, ნეიტრალური ზონის ადმინისტრაციულ მმართველობაში ჩარევასა და სომხურ დასახლებებში დამსჯელი ექსპედიციების გაგზავნაში, კალაგერანის სადგურში კაბინეტის დაკავებასა და ტელეგრაფისტების: გარეგინ ტერ არუთინოვის, ამბარცუმ პეტროსიანის, არტაშეს შავერდოვის უსაფუძვლო დაპატიმრებაში (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 1, ს. 42, ფურც. 3, 4; საქმე 26, ფურც. 7).

ყველასათვის ცნობილი იყო, რომ სომხეთის იმჟამინდელ მთავრობასთან შეთანხმებით ქართველების მიერ რეგიონის დაკავება სრულიად უმტკივნეულოდ, ყოველგვარი ექსცესების გარეშე წარიმართა. არც ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდან შეხვედრია ქართულ ჯარს რაიმე წინააღმდეგობა, რადგან ქართული შენაერთების შესვლით შემცირდა ლტოლვილების ტალღა, დაცარიელებულ სოფლებს დაუბრუნდა უამრავი ადამიანი, განხორციელდა ყაჩაღობა-ძარცვის საწინააღმდეგო ღონისძიებანი, დამნაშავეებს არაერთხელ დააბრუნებინეს უკან 11

და 15 დეკემბერს სოფელ არჩივიდან გატაცებული საქონელი. რაც შეეხება სომეხი მოსამსახურეების ქართველებით ჩანაცვლებას, ესეც ზედაპირული შეფასებაა, რადგან შექმნილი ვითარების ფონზე სომეხი მოსამსახურეები ყოველგვარი იძულების გარეშე ტოვებდნენ თავიანთ სამუშაო ადგილებს და ასეთ შემთხვევაში ცხადია საჭირო ხდებოდა ჩანაცვლება. ქართველებმა მართლაც დააპატიმრეს ტელეგრაფისტები, მაგრამ ეს იყო განპირობებული აგენტურულ საქმიანობაში მათი მონაწილეობით, რაზედაც ქართული მხარე თვალებს ვერ დახუჭავდა (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან.2ს., ს. 11, ფურც. 16). სომხეთის საგარეო უწყებისადმი 1921 წ. 5 იანვარს გაგზავნილ წერილში საქართველომ კიდევ ერთხელ გამოხატა მოლაპარაკებებისათვის მზაობა (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან.2ს., ს. 11, ფურც. 16). იმავე წლის ხოლო 31 ოქტომბერს, უკვე საბჭოთა საქართველოს ხელისუფლება კვლავ სთავაზობს სომხეთს მოლაპარაკებას: „საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრო საჭიროდ თვლის გაირკვეს და საბოლოოდ გადაწყდეს საქართველო-სომხეთის სასაზღვრო საკითხები და ეს დაევალოს განსაკუთრებულ კომისიას, რომლის წარმომადგენლები საქართველომ უკვე დაასახელა. გთხოვთ თქვენც შექმნათ მსგავსი კომისია. იმედია თქვენი მხრიდან არ იქნება წინააღმდეგობა. საქართველოს სსრ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი ა. სვანიძე, 31 ოქტომბერი, 1921 წელი“ (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ს. 26, ფურც. 98). სადაო ტერიტორიების საზღვრების გამიჯნვასთან დაკავშირებით სომხეთის პოლიტიკურ წრეებში 1921 წლის იანვრის დასაწყისში გაჩნდა სხვა მოსაზრებებიც. იგი უკავშირდება ნეიტრალურ ზონაში სომხეთის მთავრობის წარმომადგენლის გ. ხატისიანის სახელს. იგი მიზანშეწონილად მიიჩნევს ლორეს რეგიონის დათმობას ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს სანაცვლოდ. სომხეთის ეროვნულ არქივში (ფონდი 114, ან. 2ს, ს. 12) დაცულია აღნიშნული დოკუმენტი როგორც ორიგინალი ხელნაწერის, ისე ნაბეჭდი სახით. პრობლემის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მკითხველს წარმოვუდგინოთ ამ დოკუმენტის ქართული თარგმანი: „გ. ხატისიანი ჩანაწერი ჩვენთვის სასარგებლოა საქართველოსთან დავსვით არა მარტო ნეიტრალურ ზონის, არამედ სასაზღვრო დავის ყველა სხვა საკითხი ჩვენთვის კარდინალური საკითხია ზღვაზე გასასვლელი.“ ასეთად ითვლებოდა ადრე ალექსანდრეტა, შემდეგ ტრაპიზონი, რიზე და ბოლოს ბათუმი. ბათუმის გარდა სხვა ვარიანტები უნდა უარყოთ, რადგან ისინი განუხორციელებელია. ალექსანდრეტაზე არ ღირს საუბარი. რაც შეეხება შავი ზღვის პორტებს, ტრაპიზონი და რიზე უარყოფილ უნდა იქნას, როგორც განუხორციელებელი. ცხადია, რომ სომხეთს არ აქვს შესაძლებლობა გამონახოს კოლოსალური კაპიტალი ამ გზის მშენებლობისათვის. კერძო კაპიტალი ააშენებს მხოლოდ შედარებით იაფ და შემოსავლიან გზებს. ჩვენს მოთხოვნებს აკმაყოფილებს აღმოსავლეთით მდებარე შავი ზღვის პორტი - ბათუმი. ეს პირველი. მეორეც - რკინიგზის გაყვანა ტრაპიზონიდან ან რიზედან ერზრუმში დაკავშირებულია დიდ სირთულეებთან და მოითხოვს კოლოსალურ ხარჯებს. ტრაპიზონიდან ერზრუმამდე - ოთხ მთაზე უნდა გაიჭრას 25 ვერსზე მეტი სიგრძის გვირაბები, ხეობების გადასალახად გაკეთდეს აკვადუკები. რიზედან მშენებლობის შემთხვევაში სირთულეებს ქმნის პონტოს ქედის კლდოვანი ქანები და საჭირო იქნება გვირაბების გაჭრა 6000 ფუტზე მეტ სიმაღლეზე, რაც ძალზე ძნელია. თუ კი არსებულს ბათუმს მივუმატებთ, რიზესთან და ტრაპიზონთან შედარებით - ცხადია აქვს უპირატესობა. ეს არის ერთადერთი შესაძლო გასასვლელი ზღვაზე. ერთადერთი სარკინიგზო ხაზი სომხეთიდან გავა ჭოროხის ხეობის გავლით. ეს გზა მოკლეა ყველა სხვა ვარიანტთან შედარებით. გვირაბებისა და აკვადუკების გარეშე სომხეთი დაუკავშირდება ზღვას არა ერზრუმის დაცარიელებული რაიონების, არამედ სომხებით დასახლებული ყარს-ალექსანდროპოლის გავლით. ეს გზა 200 ვერსით მოკლეა ტრაპიზონის და 100 ვერსით მოკლე ბათუმი-თბილისი-ჯულფის მიმართულებაზე. ამდენად ბათუმი-ყარსი-ჯულფას ხაზი იქნება მსოფლიო მნიშვნელობის მაგისტრალი შავი და ხმელთაშუა ზღვების აუზებიდან, ასევე რუსეთიდან - შუა აზიის, სპარსეთის ყურისა

და ინდოეთისაკენ. ასეთ შემთხვევაში არავინ დაიწყებს ადგილობრივი მნიშვნელობის გზის მშენებლობას.

საქართველოსთან მოლაპარაკებისას საჭიროა უზრუნველყოთ ბათუმის პორტის ტექნიკურ საკითხებში მონაწილეობა და მივაღწიოთ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს, ე.ი. ართვინის რაიონის დათმობას, რომელიც წარმოადგენს დაახლოებით 400 კვ.კმ-ს, ე.ი. უმნიშვნელო ნაწილს, მაგრამ იქ არის მეტად ფასეული სპილენძის საბადოები და მანსულის სპილენძის ქარხანა. დასაპროექტებელი გზა მიდის ჭოროხის ნაპირიდან ზევით ოლთი ჩაიამდე, შემდეგ პენიაკამდე. პენიაკთან მიმობნეული ცნობილი ქვანახშირის საბადოებიდან მდ. აგუნდიშკის გავლით მერდენეკისაკენ და იქედან ყარსისაკენ. ამ ვარიანტის უდიდესი უპირატესობა ისაა, რომ ის გაივლის ქვანახშირით მდიდარი საბადოების ტერიტორიას, რაც შეამცირებს ბაქოსთან დამოკიდებულებას. გარდა ქვანახშირისა, იქ სპილენძის მდიდარი საბადოებიცაა. ამ პროექტის განხორციელების შემთხვევაში მოგვიწევს თურქეთის ტერიტორიაზე 70 კმ-ის გავლა, რომელიც მოიცავს 300-400 კმ. ვერსის ფართობის ტერიტორიას. ცხადია, გასათვალისწინებელია თურქების მიერ ყარსის დაკავების ფაქტი, მაგრამ სომხეთის არსებობა შეუძლებელია ყარსის დაბრუნებისა და ყარსიდან შავ ზღვამდე გზის გარეშე.

საქართველოსთან დავა არის საზღვრის ოთხ მონაკვეთზე. 1. ლორე 2. ახალქალაქი 3. ყარსის ოლქი 4. ართვინის რაიონი. ახლა დგას ლორეს საკითხი, მაგრამ ეს ტერიტორია ჩვენია. ეთნოგრაფიული რეალიები, რეალური მოსახლეობა, მოსახლეობის ნება ჩვენს სასარგებლოდაა.

ქართველები ცდილობენ ჩვენი მიწების დაკანონებას საკუთარი სახელმწიფოს სტრატეგიულ და ეკონომიკურ ინტერესებზე აპელირებით.

ართვინის საკითხზე ჩვენ უნდა ვიყოთ მოსარჩლის მდგომარეობაში - ჩვენი სახელმწიფო ინტერესების საფუძველზე. ქართველები იქნებიან მოპასუხეები, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ართვინის რაიონში სომხების რაოდენობა არის 10-12 ათასი, ქართველი მუსულმანების რაოდენობა კი 20 ათასი. აი ამიტომაც საჭირო ამ საკითხების ერთობლივი განხილვა. შემდეგ, ქართველები სვამენ საქართველოსათვის ლორის საძოვრებისა (რომელიც მნიშვნელოვანია მესაქონლეობისათვის) და ალავერდის ქარხნის მნიშვნელობის საკითხს. ჩვენ შეგვიძლია დავაკმაყოფილოთ საძოვრებზე ქართველების მოთხოვნები საზღვრის სხვა, კერძოდ ყარსის ოლქის ჩრდილოეთით - საძოვრებით მდიდარ მონაკვეთზე. საკითხი ალავერდის ქარხანაზე ჩვენთვის კარგავს მნიშვნელობას - თუ კი მივიღებთ ართვინის რაიონში მანსულის ქარხანას. თუ კი ბორჩალოს მაზრის ნეიტრალურ ზონაზე დავას გადავწყვეტთ სეპარატიულად, ჩვენ დავკარგავთ მომგებიან პოზიციას მოლაპარაკებაზე ჩვენთვის მნიშვნელოვანი ჭოროხის მარცხენა სანაპიროსთან დაკავშირებით. გ. ხატისიანი, თიფლისი, 1921 წელი, 10 იანვარი (სომხეთის ცსა, ფ. 114, ს. 12, ფურც. 13, 14, 15) ფურც. 16

ხატისიანის ჩანაწერი, სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 2ს, ს. 12, ფურც. 14, 15, 16. როგორც ითქვა, 1920 წელს ნოემბერში საბჭოთა რუსეთმა დაიპყრო სომხეთი. საფრთხე დაემუქრა საქართველოსაც. საქართველოს წინააღმდეგ ომის დაწყების საბაბად საბჭოთა ხელისუფლებამ გამოიყენა ლორეს (განაგებდა სომხურ-ქართული ადმინისტრაცია) სომხურ სოფლებში მათ მიერვე 1921 წ. 11-12 თებერვალს ორგანიზებული ე. წ. აჯანყება და სომხეთში დისლოცირებული მე-11 წითელმა არმიამ მოახდინა საქართველოს ოკუპაცია.

1921 წლის 2 მაისს ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ კავკასიის რესპუბლიკებს შორის სასაზღვრო დავების გადასაჭრელად შექმნა საგანგებო კომისია. კომისიის პირველ სხდომაზე (1921 წ. 25-27 ივლისი) სიტყვით გამოვიდა სომხეთის წარმომადგენელი ბეკზადიანი. მან დაახასიათა ტერიტორიების დიდი ნაწილის დაკარგვით განპირობებული სომხეთის რთული მდგომარეობა. რუსო ჩარეუქიშვილს მოყავს ამონაწერი კომისიის სხდომის ოქმიდან, რომლის მიხედვითაც სომხეთის წარმომადგენელმა თხოვა ქართველებსა და აზერბაიჯანელებს „სოლიდარობის

გულისათვის, ერთხელ და სამუდამოდ, უაღრესად გულწრფელი, მეგობრული ურთიერთდამოკიდებულების დამყარების გულისათვის“ დათანხმებულიყვნენ „განსაზღვრული ტერიტორიების დათმობას“ (რუსო ჩარეკიშვილი, როდის მოხდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობა საბჭოთა რუსეთის მიერ? ცნობები ისტორიიდან. [https://intermedia.ge/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90/97299-%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%A\).](https://intermedia.ge/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90/97299-%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%A).)

საბოლოოდ, კავშიურს გადაწყვეტილებით (1921 წ. 7 ივლისი) ლორეს ოლქი (2,36 ათასი კვ. კმ) გადაეცა სომხეთს (საქართველოს მოთხოვნა ლორეში რეფერენდუმის გზით პრობლემის მოგვარების შესახებ არ იქნა გათვალისწინებული). ამიერკავკასიის კავშიურს 1921 წ. 16 ივლისის გადაწყვეტილებით უარყოფილი იქნა სომხეთის წინადადება ახალქალაქის სომხეთისათვის გადაცემის თაობაზე. 1925 წელს სომხეთს კვლავ გადაეცა ბორჩალოს მაზრის ნაწილი 107,9 კვ. კმ. (რუსო ჩარეკიშვილი, როდის მოხდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობა საბჭოთა რუსეთის მიერ? ცნობები ისტორიიდან. [https://intermedia.ge/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90/97299-%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%A\).](https://intermedia.ge/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90/97299-%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%A).)

ამრიგად, სომხეთ-საქართველოს შორის სადავო ტერიტორიების საკითხი გადაწყდა სომხეთისათვის ლორეს ოლქის გადაცემით. ახალქალაქი დარჩა საქართველოს შემადგენლობაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. საქართველოს ცსა, ფონდი 1969, აღწ. 4, საქ. 12;
2. სომხეთის ცსა, ფონდი 114, ან. 2ს., საქმ. 11, ფურც. 2, 3, 4, 16;
3. სომხეთის ცსა, ფ. 114, ან. 2 ს., საქმე 12, ფურც. 5;
4. სომხეთის ცსა, ფონდი 114, საქმე 12, ან. 2 ს., ფურც. 14,15,16 - გ. ხატისიანი ჩანაწერი, „ჩვენთვის სასარგებლოა საქართველოს თან დავსვათ საკითხი არა მარტო ნეიტრალურ ზონაზე, არამედ სასაზღვრო დავის ყველა საკითხზე“;
5. სომხეთის ცსა, ფონდი 114, საქმ. 23, ფურც. 1, 10;
6. სომხეთის ცსა, ფონდ. 114, ან. 2 ს, საქმ. 26, ფურც. 1, 2, 4,5,7, 98;
7. სომხეთის ცსა, ფონდი 114, ანაწ. 2ს, საქმე 56, ფურც. 1, 13, , 37, 47;
8. სომხეთის ცსა, ფონდ. 114, ან. 1, საქმ. 42, ფურც. 3, 4;
9. ნინო ვაშაყმაძე, სახელმწიფოებრივი საზღვრების საკითხი საქართველო-სომხეთის ურთიერთობაში 1917-1921 წლებში, ქუთაისი, 2002;
10. სიმონ კილაძე, ლორეს ნეიტრალური ზონა, გაზ, „კრიმინალური ქრონიკა, 1994, N 5-6;
11. მიხეილ ბასილაძე, 1920 წლის ნოემბერი, <http://qronikaplus.ge/?p=18692>. ნახულია 26 აგვისტო, 2021;
12. ლ. სარალიძე, სომხეთ-საქართველოს ხელშეკრულება 1919 წელს.<http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90/97299-%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%A>, ნახულია 17 აგვისტო, 2021;
13. რუსო ჩარეკიშვილი, როდის მოხდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობა საბჭოთა რუსეთის მიერ? ცნობები ისტორიიდან. <https://intermedia.ge/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90/97299-%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%A>. ნახულია 28 აგვისტო, 2021).
14. გაზ. საქართველო, 1920 წ. 13 ნოემბერი;
15. გაზ. „საქართველო“, 1920 წ. 16 ნოემბერი.
16. Ц. Агаян, Ш. Арутюнян, А. Мнацаканян, история Армянского народа (1900- 1987 гг.), учебник для 9-10 классов средней школы, Ереван, „луис“, 1988;

**Political life of South-West Georgia (Batumi district)
in the 10s of the XX century**
**სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს (ბათუმის ოლქი)
პოლიტიკური ცხოვრება XX საუკუნის 10 -იან წლებში**

Nugzar Zosidze

Associate Professor of Batumi Shota Rustaveli
State University, Faculty of Humanities.
Candidate of Historical Sciences.

ნუგზარ ზოსიძე

ბსუ ჰუმანიტარული ფაკულტეტის
ასოცირებული პროფესორი. ისტორიის
მეცნიერებათა კანდიდატი

Ana Varshanidze

Doctoral student of Batumi Shota Rustaveli
State University, Faculty of Humanities

ანა ვარშანიძე

ბსუ ჰუმანიტარული ფაკულტეტის
დოქტორანტი

Abstract - The study of the socio-political history of Georgia in the 10s of the 20th century is very relevant. This period has always been and still is of great interest, because this is where the struggle for the restoration of Georgian statehood and the preservation of its territorial integrity begins, in which Batumi and Adjara as a whole were of great importance. Thus, the issue is relevant from the point of view of the century, and we think that its objective study and correct assessment of events, in terms of correct orientation in the current difficult situation, is very significant and important.

The period before the proclamation of the Democratic Republic of Georgia and its independence is especially noteworthy. In this regard, the work of the Russian National Council in the Transcaucasia, and more specifically in the Batumi region, deserves attention, where it had an independent organization and a sharply anti-Georgian profile.

Important from the history of Batumi at that time was the fact that it became one of the most important cities of the Transcaucasian front. From the economic point of view, the war caused great damage to Batumi. Oil exports were suspended, leading to the closure of oil-related enterprises. The Black Sea Military Squadron was also based in the port of Batumi. During the war, branches of separate Russian military factories were opened in Batumi. Material and highly qualified labor resources of the enterprises in Batumi created a favorable ground for the military transformation of certain sectors of the industry for military purposes in the shortest possible time.

The issue of restoring national sovereignty in Georgia, despite the great experience of the national liberation struggle, has not even been raised, except for the struggle of the National Democratic Party in this regard. The difficult socio-economic background created in the country, first of all, put the issue of national consolidation of Georgians in the foreground, but the discussion did not go beyond only theoretical and doctrinal frameworks.

Key words - Democratic Republic of Georgia; Batumi district; Russian National Council; Germany; Trabzon Peace Conference.

აბსტრაქტი - მე-20 საუკუნის 10-იანი წლების საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის შესწავლა მეტადაქტუალურია. განსაკუთრებით გამოსაყოფია

საქარ-თ-ველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და დამოუკიდებლობის გამოცხადების წინა პერიოდი. მართალია, უკანასკნელ ხანს ამ მიმართულებით ბევრი რამ გაკეთდა, მაგრამ საკვლევი და სააშკარაოზე გამოსატანი კვლავაც მრავლად რჩება. მაგალითად, დღემდე ბურუსითაა მოცული და ნაკლებად შესწავლილია ქართული ლეგიონის ჩამოყალიბებისა და საქმიანობის მრავალი საკითხი;] რუსული ეროვნული საბჭოს მოღვაწეობა ამიერკავკასიაში და უფრო კონკრეტულად ბათუმის ოლქში, სადაც ამ საბჭოს დამოუკიდებელი ორგანიზაცია გააჩნდა. ძირითად ამოცანას წარმოადგენს ისეთი საკითხების შესწავლა, როგორიცაა - 1914-20 წლებში ბათუმის ოლქში განვითარებული პოლიტიკური მოვლენები, კონსტიტუციურ-დემოკრატიული პარტიის (კადეტების) რეგიონალურ ორგანიზაციასთან თანამშრომლობის ისტორია, პირველ მსოფლიო ომში დიდ სახელმწიფოთა ინტერესთა ჭიდილი ბათუმის ოლქში, თურქეთის ექვსთვიანი ოკუპაცია და რუსული ეროვნული საბჭოს დამოუკიდებულება აღნიშნული პროცესებისადმი. ეს და სხვა მრავალი საკითხი დღემდე საზოგადოებისათვის ნაკლებად ცნობილია.

აღნიშნული პერიოდი ყოველთვის დიდ ინტერესს იწვევდა და იწვევს დღესაც, რადგან აქედან იწყება ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლა, რამაც ბათუმს და მთლიანად აჭარას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამდენად, საკითხი, საუკუნის გადასახედიდან, აქტუალურია და მისი ობიექტური შესწავლა და მოვლენათა სწორი შეფასება, დღევანდელ რთულ სიტუაციაში სწორად ორიენტირების თვალსაზრისითაც, ვფიქრობთ, ძალიან საყურადღებო და მნიშვნელოვანია.

ბათუმის იმჟამინდელი ისტორიიდან მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ იგი გადაიქცა ამიერკავკასიის ფრონტის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ზურგის ქალაქად. ომმა ეკონომიკური თვალსაზრისით, დიდი ზარალი მიაყენა ბათუმს. შეწყდა ნავთობის ექსპორტი, რამაც ნავთობის ექსპორტთან დაკავშირებული საწარმოების დახურვა გამოიწვია. ბათუმის პორტში ბაზირებდა შავი ზღვის სამხედრო ესკადრაც. ომის დროს ბათუმში ამოქმედდა რუსეთის ცალკეული სამხედრო ქარხნების ფილიალებიც. ბათუმში არსებული საწარმოთა მატერიალური და მაღალკვალიფიცირებული შრომითი რესურსები ხელსაყრელ ნიადაგს ქმნიდა მრეწველობის ცალკეული დარგების საომარი დანიშნულებით უმოკლეს დროში გარდაქმნისათვის.

1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა კაცობრიობის ისტორიაში. იმპერიის მსხვერვამ არარუს ერებს თვითგამორკვევისა და ადრინდელი სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის აღდგენის რეალური შესაძლებლობების იმედი ჩაუსახა. საქართველოში ეროვნული სუვერენიტეტის აღდგენის საკითხს, მიუხედავად ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დიდი გამოცდილებისა, ფაქტობრივად არც კი დასმულა, თუ არ ჩავთვლით ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ბრძოლას ამ მიმართებით. ქვეყანაში შექმნილი მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური ფონი, პირველ რიგში, წინა პლანზე აყენებდა ქართველთა ეროვნული კონსოლიდაციის მაგრამ მსჯელობა მხოლოდ თეორიულ და დოქტრინულ ჩარჩოებს არ გასცილებია.

საკვანძო სიტყვები - საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა; ბათუმის რაიონი; რუსეთის ეროვნული საბჭო; გერმანია; ტრაპიზონის სამშვიდობო კონფერენცია.

The Transcaucasia was also an important center of World War I operations. World War I, which began on July 28, 1914, plunged Batumi, the third largest country in the Caucasus after Baku and Tbilisi, into a difficult economic situation. Many enterprises were closed, and soon after Turkey's involvement in the war, maritime trade and economic relations with neighboring and distant foreign countries were completely severed. This led to a sharp decline in cargo turnover (8:92).

Although war with the Ottoman Empire seemed inevitable, the authorities of the Russian Empire still sought to implement their colonial-expansionist policies. It is true that Russian colonial policy began in the early 19th century, but it reached its full potential in the early 20th century. The separate instructions of the Governor-General of the Batumi District, the Chancellery of the viceroy of the Caucasus, contain many specific instructions on how to establish a gradual colonial policy (artificially created difficulties for the local population; selection, appropriation of colonization summer lands; planned resettlement of Russian people and other nationalities, etc.) in Batumi and its environs. Of course, Tsarism still provided and paid special attention to the formation of public opinion, therefore, the realization of the above-mentioned tasks was carried out not arbitrarily and spontaneously, but in an extremely disguised and gradual manner. (7:79).

At the initial stage of the war, the failure of the Russian army is noteworthy, as a result of which the enemy approached the borders to Batumi. The emissaries of the Ottoman Empire ascended Khulo. They launched active anti-Russian propaganda to persuade locals to fight. Despite multifaceted measures, this attempt by the Ottomans was not a serious success. This story is interesting for us because a dirty rumor was spread about the betrayal of so-called Adjara people. Georgian society raised voice to protect their brothers. Among them are the assessments of Akaki Chkhenkeli and Karlo Chkheidze, deputies of the 4th State Duma of the Russian Empire, although a simple Georgian man played a decisive role in the victory of the truth. There were many like him. The expression of public opinion was so great that the Russian Emperor Nicholas II himself, in his telegram to the viceroy Vorontsov-Dashkov, described the ordeal of the people of Batumi and Kars not as a betrayal, but as a misfortune. (1:3-4).

We have already mentioned above that at the beginning of the hostilities on the Transcaucasian front the Ottomans achieved considerable success, in which the apparent inflexibility of the Transcaucasian command also played an important role. Important from the current history of Batumi is the fact that it has become one of the most important cities of the Transcaucasian front.

The bourgeois-democratic revolution of February 1917 was an important event in the history of mankind. The collapse of the empire gave non-Russian nations hope for real opportunities for self-determination and the restoration of former state sovereignty.

At the end of 1917, the political situation in Georgia became more tense. Added to this was the large influx of demoralized soldiers into Batumi. They were leaving the front line and trying to return to Russia. In such a situation, the Transcaucasian Commissariat was powerless to stop the disintegration of the Caucasus Front. It was therefore deemed necessary to immediately reach an agreement with the Ottomans on the cessation of hostilities.

Indeed, a Joint Temporary Maritime Development Commission was set up, headed by the Chief of Staff of the Transcaucasian Army, Major-General Vishinsky. The truce was of great political significance for the Transcaucasia. «The situation is so catastrophic that every hour is precious,» General Odishelidze told the chairman of the peace delegation - Vyshinsky in Erzincan. Explain to the Commission that there is an urgent need for conciliation without extra talk and extravagant ceremonies, otherwise, the Ottoman authorities could witness the catastrophic demolition of the first building.» (7:51; 2:28/).

It was in this context that a peace conference between the German bloc and Soviet Russia began in Brest-Litovsk. On January 16, 1918, the Ottoman government issued an official note to the Transcaucasian Commissariat stating that «the Central Powers, gathered in Brest-Litovsk, they are ready to make every effort to recognize the independence of the Transcaucasian government in the event that the Transcaucasian government sends its delegates to Brest to attend a peace conference.» (5: 53).

Transcaucasia, which favored the restoration of a united Russia, did not suit either the

Ottomans or Germany. It is true that Germany and its allies were committed to recognizing Georgia's independence, but since Tbilisi did not take care of the practical implementation of this political act, the Allies focused on removing the entire Transcaucasus from Russia.

On February 23, 1918, the German bloc issued an ultimatum to the Soviet government containing 10 points. According to paragraph 5, Russia was to return the «provinces of Anatolia» to the Ottomans. What the «Anatolian Provinces» were, the Russian delegation understood well after they received this ultimatum.

The successful offensive on the Caucasian front prompted the Ottomans to introduce new, large-scale demands in Brest-Litovsk in addition to the above-mentioned «Anatolian Provinces». On March 1, 1918, a representative of the German delegation, Rosenberg, read out a manuscript of a peace text calling for Russia to withdraw its troops from the eastern Anatolian provinces and to immediately evacuate the Kars, Ardahan, and Batumi districts. (3:82).

On March 3, 1918, a peace treaty was signed in Brest-Litovsk. Of course, the answer was not delayed in Tbilisi and on the same day on behalf of the Transcaucasian Commissariat E. Gegechkori and N. Chkheidze sent a protest to the signatory states of the peace agreement. But the protest was delayed because, by decree of the Treaty of Brest-Litovsk, the Ottomans demanded the immediate evacuation of the districts of Kars, Ardahan and Batumi. The only way out in this situation was to start independent negotiations with the Ottoman government. The city of Trabzon was designated as the venue for the conference. Georgian diplomats also pinned their hopes on the talks. At the conferences in Trabzon (March 14-April 5, 1918) and Batumi (May 11, 1918), the territories returned in the 19th century became the subject of protests between the Transcaucasian and Ottoman delegations.

The Trabzon Peace Conference was built on the principle of inequality of forces, the Transcaucasian delegation did not have strong arguments for the inadmissibility of the Treaty of Brest-Litovsk. Mistakes made earlier became like a Sword of Damocles to Transcaucasian delegation. The Ottomans were given the full opportunity to hold the conference in the direction they wished. They considered the Brest Treaty as the basis for a further agreement. As for the districts of Kars, Ardahan and Batumi, the Ottoman side did not consider them as a subject of dispute at all, as the Ottoman Empire had the right to annex these territories(5:108). At the same time, the situation on the Caucasus front was gradually becoming critical. On April 1 (14), the Ottoman army occupied Batumi district with large-scale military operations (7:73). On April 15, 1918, the Chairman of the Transcaucasian Independent Republic, Ak. Chkhenkel received a telegram from the commander of the Ottoman troops, Vehib Pasha, about the resumption of the suspended peace talks in Trabzon. Batumi was defined as the venue for the talks. On May 11, 1918, the Batumi Peace Conference began. The Transcaucasian delegation agreed to negotiate on the basis of the Treaty of Brest-Litovsk. Thus, the Batumi Conference, which was in a way a continuation of the Trabzon Peace Conference, aimed at normalizing relations with the Ottomans on territorial issues. In particular, the conquest of Kars, Ardahan and Batumi districts should have stopped the Ottoman expansion. Raising the issue in such a way proved unacceptable to the Ottomans. In return, they demanded the districts of Akhalkalaki, Akhaltsikhe, Alexandropol and Echmiadzin. This, in fact, would restore the 1828 Russian-Ottoman border(10: 287). From the second half of May, the German delegation also joined the peace talks. The Transcaucasian delegation was well aware of Germany's interests in the region and tried to use it to its advantage.

German military circles also became convinced that the «brilliant gate» in the Caucasus was thinking more of its Panturan goals than of the war against the Entente This is confirmed by a new ultimatum issued by the Ottomans on April 14, according to which the Ottomans demanded the temporary transfer of the Alexandropol-Julfa railway line to them. The head of the German General Staff, General Ludendorff, instructed the Deputy Chief of the Ottoman

General Staff, von Seeckt, to bring the Ottoman territorial claims within the limits set by the Treaty of Brest, to stop the further advance of the Ottomans in the Transcaucasia and to move the Tsar forces located here to Iran and Mesopotamia (11:301). On May 19, the Germans offered a petition to the Transcaucasian delegation to expedite the talks. The Ottoman side rejected this motion, which is why the German mission considered its presence in the talks pointless and left Batumi on May 25(3:65).

It became clear to the Germans that the Transcaucasian Republic could not be a reliable basis for carrying out their political intentions. Due to the fact that Azerbaijan was clearly pro-Ottoman, and Armenia was so engulfed in this war that it could not be relied on, only Georgia remained. During the meeting with the members of the German delegation, a position was expressed, which envisaged the imminent dissolution of the Transcaucasian government and the declaration of Georgia's independence. Zurab Avalishvili noted in this regard: "And here, independence knocked on our door and how can we not welcome it. If we miss this opportunity, what answer should we give to those who will come after us"(6:226). Several options have been developed while discussing Georgia's future political orientation. One of the most optimal was the declaration of independence of Georgia. It is true that this would not remove the Ottoman threat from the agenda, but an independent Georgia could conclude an agreement with Germany and thus maintain its territorial integrity.

On May 25, 1918, the Transcaucasian delegation received an ultimatum from Khalil Bey stating that all the demands of the Ottoman side had to be met within 72 hours. Having informed the National Council of Georgia about the current situation, Ak. Chkhenkeli wrote - «Delay in Georgia's declaration of independence will lead to irreparable consequences, the German mediation attempt failed. We have only one way left - to put forward an independent Georgia against the Ottoman invasion, which will be supported by Germany»(10:88).

On May 26, in Batumi, the following telegram arrived from Tbilisi addressed to the head of the Transcaucasian delegation: "Today at 5 pm the National Council declared Georgia an independent republic. N. Ramishvili has been elected as the head of the government, Akaki Chkhenkeli as the Minister of Foreign Affairs. The Transcaucasian Seim declared itself abolished and the unity of the Transcaucasus was terminated" (6: 98).

Thus, on May 26, 1918, Georgia gained national independence lost 117 years ago. And most importantly, the need for Georgian state independence was put on the agenda of the Batumi Peace Conference, and such an opinion was formed here. The project of Georgia's declaration of independence was developed here and implemented on May 26 in Tbilisi. The Chairman of the Government of the Democratic Republic of Georgia N. Ramishvili successfully used the unanimous attitude of the people against the invaders and the German military force to stop the awakened Ottomans. Nevertheless, the Georgian government was forced to form an alliance with the Ottomans and signed the Highly Dangerous and Discriminatory Peace Treaty, which was signed in Batumi on June 4, 1918, but was not ratified.

Conclusion:

1. The reconquest of Batumi, Kars and Ardahan districts, which had returned to their homeland as a result of the Russo-Turkish war of 1877-1878, received special attention in Ottoman foreign policy. The real opportunity for this was given to it after the revolutions of 1917 in the Russian Empire and the disintegration of the Caucasus front in the First World War.

2. The Treaty of Brest-Litovsk enabled the Ottoman Empire to actively pursue its Transcaucasian expansionist policy, which was made clear in the Trabzon-Batumi peace conference. The struggle of the population of Batumi district took on the character of a liberation movement. This trend became sharp on July 14, 1918, when the Ottoman occupation authorities held a referendum in Adjara to clarify the issue of population orientation. The Ottoman government tried to legitimize its rights over the occupied territories in a referendum,

but this did not suit not only Georgia, but also Germany in all respects. The latter also formally protested against the Ottomans' gross violation of the referendum under Article 4 of the Treaty of Brest-Litovsk.

3. In the autumn of 1918, the victory of the Entente countries put an end to Ottoman rule in the Batumi district. It silently accepted all the ultimatums of the victorious states, including the withdrawal of troops from the territories occupied during the war. At the end of November 1918, the Ottoman occupation regime ceased to exist.

Bibliography:

1. Central state historic archive of Georgia- hereinafter (CSHAG), fund. 229, extraction. 1, case. 48, p. 3-4.
2. Central state historic archive of Georgia- hereinafter (CSHAG), Harvard Archive Materials Fund, Case 28.
3. Gabrichidze M. German occupiers in Georgian in 1918, Collection of Documents and Materials, executed and prepared for printing by, p. 33-40, Tbilisi 1942.
4. Trabzon Peace Conference (Collection of documents), Batumi, 1998, p. 53.
5. Avalishvili Z. Independence of Georgia in the international Policy of 1918-21. Tbilisi, 1929.
6. Zosidze N. Political situation and National-Liberation Movement in Adjara in 1918-1920 Batumi, 1995, p.79.
7. Turmanidze O. Homestead relations in southern-west Georgia, in the period of ottoman rule, p. 92, Batumi 2001.
8. Kachaznun O., Dashnaktsutyun, nothing more to do., 1923, p.88.
9. Svanidze M. Ottoman History. Vol. II, Tbilisi, 2002.
10. Svanidze M. Establishing Diplomatic Relations between the Governments of Georgia and Kemal's Turkey, Georgian Diplomacy, Yearbook, Vol. VII, Tbilisi., 2000.

**ალექსანდრე ამილახვარი - პოლიტიკური
ფილოსოფიის კონტურები**
Alexander Amilakhvari - Contours of Political Philosophy

ლიკა ბოლქვაძე

ქობულეთის მუნიციპალიტეტის საკრებულოს
უფროსი სპეციალისტი საორგანიზაციო
საკითხებში. ფილოსოფიის მაგისტრი.

Lika Bolkvadze

Council of kobuleti municipality Senior
Specialist in Organizational Issues Master of
Philosophy.

აბსტრაქტი - მოცემულ ნაშრომში განხილულია ალექსანდრე ამილახვარის, როგორც ქართველი პოლიტიკური მოღვაწის მიერ დანახული სახელმწიფო მოწყობის მოდერნული მოდელი, ახალი დროის ქართულ ფილოსოფიაში. ქართული პოლიტიკური აზრის ისტორიისთვის განსაკუთრებით საინტერესოა მისი პოლიტიკური ტრაქტატი „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, რომელიც მრავალმხრივ საფუძველს იძლევა იმისათვის, რომ ალექსანდრე ამილახვარი ქართული პოლიტიკური ფილოსოფიის ფუძემდებლად მივიჩნიოთ. ამილახვარის აღნიშნული ტრაქტატი სხვა არაფერია, თუ არა მცდელობა მონარქიული წყობის საფუძველზე სწორი მართვა-გამგეობისათვის აუცილებელი პრინციპების ჩამოყალიბებისა, თანაც ისე, რომ მისი ნააზრევნი დასავლეთ ევროპის პოლიტიკურ მოაზროვნეთა პროგრესული იდეებით იყოს გამდიდრებული.

საკვანძო სიტყვები - ახალი დროის ქართული ფილოსოფია, პოლიტიკური ტრაქტატი, „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, ალექსანდრე ამილახვარი, დასავლეთ ევროპელი მოაზროვნეები.

Abstract - This paper discusses the modern model of state organization seen by Alexander Amilakhvari as a Georgian political figure in modern Georgian philosophy. Especially interesting for the history of Georgian political thought is his political treatise «The Wise East», which provides a multifaceted basis for considering Alexander Amilakhvari as the founder of Georgian political philosophy.

The biography of Alexander Amilakhvari was recorded in the pages of the history of Georgia in the XVIII century as the life of one of the most tragic people; This was a person who made a great contribution to the development of Georgian philosophical thought, in particular, to the formation of political philosophy. The basis of his thinking is not necessarily merely the humiliation or restriction of royal authority.

Alexander Amilakhvar does not share the medieval main legitimate statement about the divine origin of royal power. The author's views are closer to the form of government that emerged in Europe in the second half of the 18th century. European thinkers believed that state and royal power were the result of a so-called people's agreement. The main political

provision of the great English philosopher, John Locke, was to denounce the public contract concluded by the people with the government, the sovereign, in case of violation of the rights of the people. If the government violated the freedom of the people, the population could revolt. Therefore, it can be said that the model of Alexander Amilakhvari state organization really contains ideas characteristic of progressive thinking and it is legitimate to say that Amilakhvari is the founder of Georgian political philosophy.

Key words - Modern Philosophy of Georgia, Political Treatise, The Wise of the East, Alexander Amilakhvari, Western European Thinkers.

XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიის ფურცლებზე ალექსანდრე ამილახვარის ბიოგრაფია ჩაიწერა, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული პიროვნების ცხოვრება. ეს გახლდათ პიროვნება, რომელმაც დიდი წვლილი შეიტანა ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარებაში, კერძოდ კი, პოლიტიკური ფილოსოფიის ჩამოყალიბების საქმეში.

ახალი დროის ქართველი პოლიტიკური მოაზროვნის, ალექსანდრე ამილახვარის პოლიტიკური ტრაქტატი „ბრძენი აღმოსავლეთისა, ანუ სახელმწიფო მმართველობის მოწყობის მისი განზრახვა“ მიჩნეულია, ახალი დროის საქართველოში პოლიტიკური ფილოსოფიის დაფუძნების მცდელობად¹. ამ ნაშრომში გადმოცემულია ავტორის შეხედულებები სახელმწიფო მოწყობის და მართვა-გამგეობის შესახებ.

ნაშრომის პირველ თავში ალექსანდრე ამილახვარი მეფეთა მმართველობის ბუნებას ახასიათებს. მისი აზრით, ბრძენი მეფე და მორჩილი ერი ერთმანეთის საზომია და ორივე ერთად, ბედნიერი სახელმწიფო წყობის საწინდარი. მიუხედავად იმისა, რომ ავტორი დასაწყისში მეფეთა უპირატესობაზე საუბრობს, მის მიერ დახატული მეფის პორტრეტი სულაც არ არის იმგვარი მეფის დახასიათება, რომლის უპირატესობაც ხალხისთვის მიუღებელია, პირიქით, ის საუბრობს მონარქზე, რომელიც არის „სასურველი და სანატრელი მეფე, რომელიც თავისი ცხოვრების ყოველ საათსა და წუთსაც კი იმაზე ფიქრში ატარებს, როგორც არჩიოს სწორი გზა მისი (ერის) კეთილდღეობისათვის“².

ერის მორჩილი და ზნეობრივი მეფის გვერდით ავტორი გვიხასიათებს იმგვარი მეფის მდგომარეობასაც, რომელიც არათუ ხალხის თანასწორია, არამედ ერს მხოლოდ და მხოლოდ მისი დიდებისთვის მოიაზრებს. ასეთი მეფეებისთვის ადამიანთა სიცოცხლე და კეთილდღეობა გასართობი ნივთია. განცხრომითა და საკუთარ თავზე ზრუნვით ის იმკის იმ შედეგს, რომელიც სავალალოა, როგორც თავისთვის, ასევე ერისთვის. საბოლოოდ, ის იღებს არეულობას როგორც თავის შინაგან სამყაროში, ასევე მის ირგვლივ და ვერ აცნობიერებს, რომ ერის უკუსვლა თავისი მარცხია. ალექსანდრე ამილახვარის აზრით, გარეშე მტერზე უფრო საშიში მეფისთვის, შინაგანი არეულობა და მოუსვენრობაა. ასეთი მეფე უკვე უკონტროლოა და იგი ვერ შეძლებს ვერც მტრის დამარცხებას და ვერც ქვრივთა და ობოლთა ბედის სწორად წარმართვას.

ალექსანდრე ამილახვარს მიაჩნია, რომ საბრალოა ის ერი, რომელიც გვარიშვილობის ხიბლითაა შეპყრობილი და მხოლოდ ამ მიზეზით მიუცია მეფისთვის საკუთარი სიცოცხლის გამგეობა. ყოველი დიდება უნდა იყოს ღირსებითა და ქველმოქმედებით მოპოვებული, რადგან გვარიშვილობის პატივი სამუდამო არ არის - მას უნდა გამართლება. პატივი ერისგანაა მინიჭებული და მასვე აქვს უფლება, როგორც მიანიჭა, ისევე ჩამოართვას, რადგან არაფერია ქველმოქმედებაზე, მოწყალებაზე და

1 გ. ხუროშვილი, ალექსანდრე ამილახვარი (1750-1802 წწ.). „ბრძენი აღმოსავლეთისა“: პოლიტიკური ფილოსოფიის დაფუძნების ცდა ახალი დროის ქართულ აზროვნებაში, კრებულში: ახალი დროის ქართული ფილოსოფია და მისი მთავარი წარმომადგენლები: XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე, კრებულის შემდგენელი და სამეცნიერო რედაქტორი - თ. ირემამე, თბილისი: „ფავორიტი სტილი“, 2014 წ., გვ. 64-73.

2 იქვე, გვ. 8.

სიყვარულზე ძლიერი.

მეორე თავში ალექსანდრე ამილახვარი სამეფო თავადთა და მთავართა შესახებ საკითხზე ამახვილებს ყურადღებას, სადაც, ფაქტობრივად, მოცემულია სწორი გამგებლობის პოლიტიკა - თუ ვინ უნდა იყოს ერისკაცებიდან დაწინაურებული მეფის კარზე, ანუ როგორ ადამიანებს საჭიროებს გვერდით ქველმოქმედი და ბრძენი მეფე, რადგან „ბრძენი მეფე, შექმნილი საერო პირთა თავად, ვალდებულია (სხეულის) ყოველი ნაწილი თავისი შესაფერისი შეკრიბოს, რომლებიც ერის კარგი მცველნი იქნებიან“³.

ყველა დროისთვის აქტუალურ მსჯელობას შეიცავს მესამე თავი. აქ საუბარია მხედრებისა და მათი მეთაურების შესახებ. ეს უკანასკნელი სამეფო ძლიერების განმსაზღვრელია, რადგან ის არის წინაპირობა წარმატებული ან წარუმატებელი საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკისა. მხედართმთავრებს, როგორც რჩეულებს, სჭირდებათ ასევე რჩეული უნარები სიბრძნისა და მხნეობის სახით. აქ ავტორი გვთავაზობს გარკვეულ მიმართებას მხედრებსა და მეთაურებს შორის და სახავს მათი წარმატებული თანამშრომლობის ფორმულას. მხედართმთავრების მსგავსად, მეთაურებსაც მოეთხოვებათ სიბრძნე და მხნეობა, მაგრამ, ამასთან ერთად, მათ მართებთ მორჩილების უნარი, თუმცა, ეს უნარი არ მიიღწევა შიშით და რისხვით, რადგან „უადგილო შიში ყველასთვის მოსაბეზრებელია, მაშინ, როცა მტკიცე სიყვარულს საზღვარი არა აქვს“⁴.

ავტორი პოლიტიკური ტრაქტატის ჩამოყალიბებისას, რა თქმა უნდა, გვერდს არ უვლის სამეფო მმართველობის სისტემაში საეკლესიო წესებს, ანუ საეკლესიო და საერო ინსტიტუტების ურთიერთმიმართებას და მნიშვნელობას. რელიგია სულიერი კულტურის ისეთი ფორმაა, რომელიც ემყარება ღვთის რწმენას. ალექსანდრე ამილახვარი საეკლესიო წესების შექმნის მოტივს კეთილ სურვილს მიაწერს, მისი მიზანი ბოროტების შეზღუდვა და დამშვიდებაა, თუმცა, ავტორი იზიარებს სამყაროში დაპირისპირებულთა იდეის არსებობას - სიმშვიდეს ხშირად შფოთვა ანაცვლებს და ეს არ არის კერძოობითი შემთხვევა, არამედ მსოფლიო სენი.

ალექსანდრე ამილახვარს, როგორც ქართული პოლიტიკური ფილოსოფიის ფუძემდებელს, ყურადღების მიღმა, რა თქმა უნდა, არც კანონთა მნიშვნელობის განხილვა რჩება. როგორც სხვა მრავალი საკითხი, ისიც საინტერესო იდეებს შეიცავს. შეიძლება ითქვას, რომ ამ საკითხზე მსჯელობისას ავტორი კატეგორიული და განსაკუთრებით მტკიცეა, რადგან ის მეშვიდე თავის დასაწყისშივე ცდილობს სამი ძირითადი ფაქტორის განსაზღვრას, რომელიც სჯულმდებლის ვალდებულების სახითაა წარმოდგენილი და ერთგვარი აუცილებელი პირობაა. სჯულმდებელმა უნდა გაიაზროს დრო, რომელშიც მოღვაწეობს და შეუსაბამოს რეალობა მოცემულობას, გაიაზროს ერის ზნე-ჩვეულება, ანუ ერის მსოფლხედვა, რომელიც დროის შესაბამისად განიცდის ცვლილებებს, რადგან ის ადამიანის ინტელექტუალური მოღვაწეობის პროდუქტია და განიცდის ცვლილებას. მესამე მნიშვნელოვანი ფაქტორია „ბუნებრივ პირობებთან შეხამება“⁵ ანუ მიზნისა და საშუალების ერთმანეთთან შეფარდება. ავტორის აზრით, კანონდება ძალიან საპასუხისმგებლო და მნიშვნელოვანი მომენტი, ამიტომ არ უნდა ხდებოდეს მისი ხშირი ცვლილება. ალექსანდრე ამილახვარისთვის კანონის უზენაესობა გამოხატულია მაშინ, როცა დამნაშავე დანაშაულისთვის ისჯება.

ავტორი ასევე საყოველთაო შეგონებას გვთავაზობს, როგორც მეფისთვის, ასევე ერისა და ბერისთვის. ეს არის შეხსენება იმისა, რომ ადამიანი მოკვდავია. მცდარია ადამიანის შეხედულება იმის შესახებ, რომ ადამიანი ქვეყნად განცხრომისათვის მოველინა. პირიქით, ადამიანის მთელი ყოფა არაფერია, თუ არა მძიმე შრომა. საბოლოოდ, ავტორი კიდევ ერთხელ იმეორებს თანასწორობის შეუცვლელ და უნივერსალურ თეზისს, რომ „ყველანი ბედნიერებასა და კეთილდღეობაში უნდა ცხოვრობდნენ, როგორც

3 იქვე, გვ. 12.

4 ალექსანდრე ამილახვარი, ბრძენი აღმოსავლეთისა, გვ. 15.

5 იქვე, გვ. 21.

ეს თავდაპირველად ჩაფიქრებული ჰქონდა ჩვენს კეთილ შემოქმედს. იგი ყველაზე მაღალია და ჩვენ კი, მის წინაშე, ყველანი თანასწორნი ვართ“⁶.

ალექსანდრე ამილახვარის მიერ გამართული მსჯელობა მეფეთა მმართველობის შესახებ და არა მხოლოდ, გვაჩვენებს, თუ რამდენად პროგრესული მოაზროვნეა ის. მისი აზროვნების საფუძველი სულაც არ არის მხოლოდ და მხოლოდ სამეფო ხელისუფლების დამცირება ან შეზღუდვა.

ალექსანდრე ამილახვარი არ იზიარებს შუა საუკუნეების მთავარ ლეგიტიმურ დებულებას, სამეფო ხელისუფლების ღვთიური წარმომავლობის შესახებ. ავტორის მოსაზრებები უფრო ახლოს დგას XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ევროპაში გაჩენილ ხელისუფლების ფორმასთან. ევროპელი მოაზროვნეები მიიჩნევდნენ, რომ სახელმწიფო და სამეფო ხელისუფლება შედგება ე.წ. სახალხო შეთანხმებისა. დიდი ინგლისელი ფილოსოფოსის, ჯონ ლოკის მთავარი პოლიტიკური დებულება ითვალისწინებდა ხალხის მიერ მთავრობასთან, სუვერენთან დადებული საზოგადოებრივი ხელშეკრულების დენონსირებას ხალხის უფლებათა დარღვევის შემთხვევაში. თუ მთავრობა დაარღვევდა ხალხის თავისუფლებას, მოსახლეობას შეეძლო აჯანყებულიყო.

ალექსანდრე ამილახვარის ნააზრევის თანხვედრას ვხვდებით, ასევე, ფრანგი განმანათლებლის, ჟან-ჟაკ რუსოს ნააზრევთან. კერძოდ, ამილახვარი წერს, „რომ თუ ვინმე შესძლებს და თავის მეფობაში გააუქმებს ყოველგვარ იარაღს და მის ნაცვლად სიბრძნესა და გულისხმიერებას დაამკვიდრებს, ეს იქნება შეუდარებელი ქმედება. იგი პირვანდელ ბედნიერებას დაუბრუნებს კაცობრიობას“⁷. რასაკვირველია, ალექსანდრე ამილახვარი აქ გულისხმობს პირველყოფილ საზოგადოებას, რომელიც წარმოდგენილი იყო იდეალიზებული სახით, რომ თითქოს არ იყო ბრძოლა და იარაღი იმ სახით, რა სახითაც ის არის რეალობაში. თუმცა, მკვლევართა ნაწილი მიიჩნევს, რომ შეიძლება ამილახვარი ამ კონტექსტში გულისხმობდეს ბიბლიურ სამოთხეს და თუ ეს ასეა, მაშინ, ეჭვგარეშეა, რომ მას ასეთი იდეალიზაცია უთუოდ ჟან-ჟაკ რუსოს შრომებიდან აქვს აღებული.

აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ალექსანდრე ამილახვარისეული სახელმწიფო მოწყობის მოდელი, ნამდვილად შეიცავს პროგრესული აზროვნებისათვის დამახასიათებელ იდეებს და ლეგიტიმურია საუბარი იმის შესახებ, რომ ამილახვარი ქართული პოლიტიკური ფილოსოფიის ფუძემდებელია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ამილახვარი, ა.: ბრძენი აღმოსავლეთისა, კრებულში: ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები, კრ. 5, თბილისი: „მეცნიერება“, 1977 წ., გვ. 111-122.
2. ამილახვარი, ა.: ბრძენი აღმოსავლეთისა, გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და ბიოგრაფიული ნარკვევი დაურთო ვ. კიკნაძემ, თბილისი: „ლომისი“, 1997 წ.
3. ირემადე, თ.: არისტოტელეს ლოგიკის გაგებისათვის ახალი დროის ქართულ აზროვნებაში: ანტონ ბაგრატიონი და მისი არისტოტელური ნარკვევები, კრებულში: შემეცნება და ზნეობა. ფილოსოფიური წერილები. ეძღვნება ლერი მჭედლიშვილის 75 წლის იუბილეს, რედაქტორები - თ. ირემადე, თ. ცხადაძე, გ. ხეოშვილი, თბილისი: „ნეკერი“, 2012 წ., გვ. 46-56.
4. ხუროშვილი, გ.: ალექსანდრე ამილახვარი (1750-1802 წწ.). „ბრძენი აღმოსავლეთისა“: პოლიტიკური ფილოსოფიის დაფუძნების ცდა ახალი დროის ქართულ აზროვნებაში, კრებულში: ახალი დროის ქართული ფილოსოფია და მისი მთავარი წარმომადგენლები: XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე, კრებულის შემდგენელი და სამეცნიერო რედაქტორი - თ. ირემადე, თბილისი: „ფავორიტი სტილი“, 2014 წ., გვ. 64-73.

⁶ იქვე, გვ. 27.

⁷ იქვე, გვ. 155.

ეთნიკური უმცირესობათა საქართველოში წინამძღვრები Leaders of ethnic minorities entering Georgia

მარიამ ცეცხლაძე

ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
დოქტორანტი; ქობულეთის მუნიციპალიტეტის
საკრებულოს საქმისწარმოების უფროსი
სპეციალისტი

Mariam Tsetskhladze

(Doctoral student at Batumi State University;
Kobuleti Municipality City Council Senior Case
Management Specialist)

აბსტრაქტი - საქართველოს ტერიტორია, თავისი გეოგრაფიულად მნიშვნელოვანი და სტრატეგიულად მიმზიდველი მდებარეობის გამო, ოდითგანვე მოქცეული იყო ინტენსიური მიგრაციის არეალში. იგი საყოველთაოდ ცნობილი „აბრეშუმის გზის“ ერთ-ერთ სატრანზიტო მიმართულებასაც წარმოადგენდა. ბუნებრივია, რომ მიგრაციული პროცესები განსაკუთრებით აქტიურად საქართველოსა და მეზობელ რეგიონებს შორის მიმდინარეობდა. ჩვენს ქვეყანის მიწებზე შემოდიოდნენ და მკვიდრდებოდნენ, როგორც კავკასიის ხალხთა წარმომადგენლები, ასევე ცალკეული ჯგუფები ახლო აღმოსავლეთიდან. დროთა განმავლობაში მიგრანტთა გარკვეული ჯგუფები ადგილობრივ, ქართულ მოსახლეობაში ან სხვა ეთნიკურ ერთეულში ასიმილირდა, სხვებმა კი ბოლომდე შეინარჩუნეს თავიანთი ეროვნული თვითმყოფადობა.

საკვანძო სიტყვები - საქართველოს მოსახლეობა, საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა ეთნოსები, საქართველოში დამკვიდრების ისტორია.

Abstract - The territory of Georgia, due to its geographically important and strategically attractive location, has long been included in the area of intensive migration. It was also one of the transit routes of the well-known „the Silk Road“. Naturally, migration processes were particularly active between Georgia and neighboring regions. Representatives of the peoples of the Caucasus, as well as separate groups from the Middle East, came and settled on the lands of our country. Over time, certain groups of migrants assimilated into the local, Georgian, or other ethnic groups, while others retained their national identity to the end.

Key words - Population of Georgia, different ethnic groups living in Georgia, history of establishment in Georgia.

ყოველი ეთნოსი კულტურული მთლიანობაა, რომლის თვითცნობიერება და თვითშეგნება მოიცავს წარმოდგენებს, ინდივიდებისა თუ სოციალური ჯგუფების საერთო წარმომავლობის შესახებ, წინაპართა ერთობლივი ისტორიული გამოცდილების საფუძველზე. ავტოქტონური ქართველი მოსახლეობის გარდა, ათწლეულების და ხშირ შემთხვევაში საუკუნეების მანძილზე საქართველოში სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ, და აქედან გამომდინარე, სხვა კულტურებთან თანაარსებობის დიდი გამოცდილება აქვს ჩვენს ქვეყანას. ჯერ კიდევ, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, ქართლში ერთმანეთის გვერდიგვერდ ქართველები, ებრაელები, სომხები, ხაზარები, ასურელები, ბერძნები ცხოვრობდნენ. ყველაზე ადრე კი, საქართველოს არაქართველ მოსახლეობას შორის ებრაელები მკვიდრობდნენ. ლეონტი მროველი, ებრაელთა პირველ ჩამოსახლებას მ.წ. VI საუკუნეში ნაბუქოდონოსორის მიერ იერუსალიმის აღებას უკავშირებს: „მაშინ ნაბუქოდონოსორ

მეფემან წარმოსტყუენა იერუსალიმი, და მუნით ოტებულნი ურიანი მოვიდეს ქართლს, და მოითხოვეს მცხეთელთა მამასახლისისაგან ქუეყანა ხარკითა. მისცა და დასხნა არაგუსა ზედა, წყაროსა, რომელსა ჰქვან ზანავი“ („ქართლის ცხოვრება“ 1955: 15-16). მრავალსაუკუნოვანმა მშვიდობიანმა თანაარსებობამ გააჩინა და დაამკვიდრა ტერმინი-ქართველი ებრაელი. ბერძნების პირველი გამოჩენა და დასახლება კი, შავი ზღვის სანაპიროების ბერძნულ კოლონიზაციას უკავშირდება, რის უტყუარობასაც ადასტურებს ქობულეთში - ფიჭვნარის დასახლებაში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ბერძნული არტეფაქტები.

საქართველოს დემოგრაფიული რუკაზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები XIX-XX საუკუნეში განხორციელდა. ქვეყანაში წლების მანძილზე მიმდინარეობდა სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის მასშტაბური და კომპაქტური ჩამოსახლება. პროცესი დაიწყო XIX საუკუნეში, საქართველოს რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნის დროს და განსაკუთრებით ინტენსიური ხასიათი მიიღო XX საუკუნეში, საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში.

1801 წელს რუსეთის იმპერიამ მოახდინა საქართველოს ანექსია - ოფიციალურად აღარსად იხსენიებოდა ტერმინი „საქართველო“. ამპერიოდში დაიწყო საქართველოს ტერიტორიაზე, როგორც ქალაქებში, ასევე რეგიონებში სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების მასობრივი ჩამოსახლების პროცესი. ქრისტიანული რუსეთის ხელისუფლება საქართველოს სხვადასხვა ტერიტორიებზე, განსხვავებული ეთნიკური კუთვნილების ხალხის პერმანენტული ჩამოსახლებებით, ჯიუტად ცდილობდა ქართველი ხალხის ეთნიკურ და სულიერ გათიშვას.

1800 წელს საქართველოში ცხოვრობდა 784,7 ათასი კაცი, რომელთაგან ქართველი იყო 622,6 ათასი (79,4%); აფხაზი - 52 ათასი (6,6%); სომეხი 47 ათასი (6,0%); თათართურქი - 30 ათასი (3,8%); ოსი - 29,3 ათასი (3,7%); ებრაელი 3,3 ათასი (0,4%); ბერძენი 0,5 ათასი (0,1%) (ჯაოშვილი 1984: 79).

საქართველოს ტერიტორიაზე სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენელთა მასობრივი ჩამოსახლება გრძელდებოდა XX საუკუნეში და უკვე საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში, ამ პროცესმა ახალი მასშტაბები შეიძინა.

აფხაზები საქართველოში - საქართველოს ტერიტორიაზე აფხაზების დამკვიდრებასთან დაკავშირებით, აზრთა სხვადასხვაობა დღემდე აქტუალური საკითხია. მკვლევართა ნაწილი თვლის, რომ საქმე გვაქვს არა ადგილობრივი წარმოშობის ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებულ ეთნიკურ ჯგუფთან, რომელმაც შეავიწროვა ადგილობრივი მოსახლეობა და დაიკავა აფხაზეთის ტერიტორია (ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ჯანაშია, დ. მუსხელიშვილი, ს. ბახია-ოქრუაშვილი). მეცნიერთა მეორე ჯგუფის აზრით აფხაზები წარმოადგენენ ქართული ეთნოსის ისეთივე ნაწილს როგორც ქართლები, კახელები და სხვა ქართველები და მათ ეთნიკური სახე იცვალეს XVII საუკუნეში ჩრდილო კავკასიელი ტომების - «აფსუების» ჩამოსახლების შედეგად, რომელთაც დაიმორჩილეს ადგილობრივი მოსახლეობა, ისარგებლეს ქართული სახელმწიფოს სისუსტით და მოახდინეს მათთან ასიმილაცია (გ. გასვიანი, პ. ინგოროყვა, თ. მიზჩუანი). თუმცა, არსებობს კიდევ მოსაზრება, რომ აფხაზები არიან აფხაზეთის აბორიგენი მოსახლეობა (ზ. ანჩაბაძე, გ. ანჩაბაძე, შ. ინალ-იფა, ც. ბჟანია.).

საქართველოში, კერძოდ დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე აფხაზების წინაპრების (აფსილები და აბაზგები) შემოსვლა ივარაუდება ახ. წ. I-II საუკუნეებში (ანჩაბაძე გ. 2008: 48).

VIII საუკუნის ბოლოს აფხაზთა მთავარმა ლეონ II-მ დაიკავა მთელი დასავლეთ საქართველო და საფუძველი ჩაუყარა აფხაზთა სამეფოს. ქართველი ისტორიკოსი ვახუშტი ბატონიშვილი წერს „ძმისწულმან ლეონ აფხაზთა ერისთავმან მეორემან ლეონ დაიპყრე სრულად ეგრისი და იწოდა მეფედ აფხაზთა“ (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973: 127). ასე შეიქმნა აფხაზთა სამეფო, რომელიც მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს. სამეფოს დედაქალაქი იყო ქუთაისი, ხოლო მოსახლეობის უმრავლესობას, შესაბამისად,

ქართველები შეადგენდნენ. ამ გარემოებამ განაპირობა აფხაზთა სამეფოს აქტიურობა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნის პროცესში (Анчабадзе З. 1959: 108).

საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ, აფხაზეთის ტერიტორიაზე მოიმატა ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსახლებულთა რიცხვმაც, რომლებიც მართალია ენათესავებოდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას, მაგრამ განსხვავდებოდნენ კულტურით, ტრადიციებით. XVII საუკუნის 20-იანი წლებიდან იწყება ადიღური მოდგმის ჩრდლო კავკასიელი ტომების პერმანენტული თავდასხმები ოდიშის სამთავროზე. ისინი თანდათან იკავებენ აფხაზეთის ტერიტორიას. ჩამოსახლებულთა მოძალების შედეგად ოდიშის სამთავროს საზღვარმა სამხრეთისაკენ გადაინაცვლა მდ. ენგურამდე (Анчабадзе З. 1976: 69).

მომხდურები და ადგილობრივები განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან „აფხაზეთის ძველ და ახალ მკვიდრებს შორის ზღვარი იმიტომ ევლება, რომ ძველი აფხაზები ქრისტიანები, მიწათმოქმედნი და ქართული ფეოდალური საზოგადოების, სოციალური სფეროს, კულტურის განუყოფელი ნაწილი იყვნენ. მაშინ, როდესაც ახალი აფხაზები (გვიანი შუასაუკუნეები XV-ის შემდეგ უწოდებს მათ ახლებს) წარმართები (ქრისტიანობიდან მიქცეულები), მეჯოგეები და თემური ცხოვრების მიმდევრები იყვნენ“ (თოფჩიშვილი 2007: 375).

დროთა განმავლობაში ქართულ-აფხაზურ ეთნოსში, რომელიც ამ ტერიტორიაზე დარჩა, მთიელთა ჩამოსახლებით იმპლავრა ადიღურ-უბიხურაბაზურმა ელემენტმა. მოხდა ჩამოსახლებული და დამხვდური, ეთნიკურად აფხაზი მოსახლეობის ყოფითი კულტურის სინთეზი (ბახია-ოქრუაშვილი 2000: 19)

საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ 1990-იან წლებში, ქართველებს და აფხაზებს შორის ეთნიკურ ნიადაგზე დაიწყო დაპირისპირება. რაც ომში გადაიზარდა და 1993 წელს ქართული სამხედრო შენაერთების მარცხით დასრულდა, ხოლო 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ, რუსეთის ფედერაციამ მოახდინა საქართველოს ისტორიული ნაწილის - აფხაზეთის ოკუპაცია.

ოსები საქართველოში - ოსები, ყველა ისტორიული დოკუმენტის მიხედვით, არიან საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოსახლებული ეთნოსი ჩრდილოეთ კავკასიიდან (სონლულაშვილი 2002: 198), ოსური დასახლებები ჩრდილოეთ კავკასიაში მდებარე პროვინცია დვალეთში XV საუკუნიდან ჩდება, რასაც დროთა განმავლობაში (XVI-XVII სს.) ადგილობრივი ქართული ტომის - დვალეების ასიმილაცია მოყვა (თოფჩიშვილი 2007: 54). ვახუშტი ბატონიშვილი არ თვლის დვალეებს ოსებად და განმარტავს, რომ ეს სახელი ამ მხარეს მოგვიანებით ეწოდა. იგი ამბობს „დუალთა და აწ ოსეთად წოდებულისა“ (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973: 370). „ისტორიკოსთათვის ცნობილია რომ დვალეთი ყოველთვის და მუდამ საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო. იგი იბერიის წარმოშობის დროიდან საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა“ (თოფჩიშვილი 1997 : 10). ამ მხარეში XV საუკუნიდან იწყება ოსების შემოსვლა. XVII საუკუნეში დვალეების ასიმილაცია ფაქტობრივად დასრულდა, თუმცა ზოგ ხეობაში, მაგალითად, ზახაში საკმაოდ დიდხანს შემორჩა ორ ეროვნება. ზახელები კარგად ფლობდნენ ქართულს, რისი მიზეზიც უნდა იყოს მათი საქართველოსთან ხანგრძლივი ეთნო-კულტურული კავშირები და ქართველი სასულიერო პირების მოღვაწეობა ზახის ეკლესიებში, სადაც წირვა-ლოცვა ქართულად მიმდინარეობდა (თოფჩიშვილი 2007: 94).

ვახუშტის დროს (XVIII საუკუნის I ნახევარი) დვალეთი, უკვე ოსებით არის დასახლებული. აქ „მსახლობელნი არიან ოსნი“-ო წერს ავტორი (ბატონიშვილი 1973: 363,) რაც შეეხება ქართულ მოსახლეობას - დვალეებს, ოსების მხრიდან თავდასხმების და ქართული სახელმწიფოს სისუსტის შედეგად, იძულებულნი გახდნენ საქართველოს სხვა კუთხეებში ჩასახლებულიყვნენ (რაჭაში, იმერეთში, შიდა ქართლში, ქვემო ქართლში), ხოლო ის მცირე ნაწილი, რომელიც დარჩა დვალეთში, გაითქვიფა ოს მოსახლეობაში - გაოსდა (თოფჩიშვილი 2007: 95). სწორედ ამის შემდეგ

დაიწყო ოსთა ჩამოსახლება შიდა ქართლში. მათი გამუდმებული თავდასხმების გამო, ქართლის მთიელები ტოვებდნენ სოფლებს და ბარში მიდიოდნენ, სადაც მოსახლეობა შემცირებული იყო მტრის შემოსევების შედეგად (თოფჩიშვილი 2007: 98).

რაც შეეხება დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიას, აქ ოსური დასახლებები უკვე XVII საუკუნეში ჩნდება კავკასიონის ქედის სამხრეთ კალთებზე, კერძოდ მთიან ქართლში (XVII-XVIII სს.). ამ პერიოდში დასუსტებული ქვეყანა (საქართველო XV ს-ში დაიშალა სამეფო სამთავროებად) ვეღარ აკონტროლებდა ჩრდილოეთ კავკასიიდან შემოსასვლელებს - კასრის კარს და დარიალს (თოფჩიშვილი 2007: 99).

ქართული სახელმწიფოს შემადგენლობაში მკვიდრი, ისტორიული სამაჩაბლოს ნაცვლად, ტერმინ „სამხრეთ ოსეთის“ დამკვიდრებაში, შორსგამიზნული უარყოფითი წვლილი რუსულ ხელისუფალს მიუძღვის. ირიბი ხაზგასმია იმისა, რომ ტერიტორია არაქართულია და ორად გაყოფილი, ცხადია დამპყრობლური იდეოლოგიით შეპყრობილი რუსეთის წისქვილზე ასხამდა წყალს. ვინაიდან ოსები ადრე თუ გვიან გაერთიანებას მოითხოვენ, ეს კი არასოდეს შედიოდა ქართულ ინტერესებში.

1990-იან წლების დასაწყისში ადგილი ჰქონდა ქართულ-ოსურ დაპირისპირებას ეთნიკურ ნიადაგზე, რაც შეიარაღებულ კონფლიქტში გადაიზარდა. 2008 წლის აგვისტოს რუსეთ-საქართველოს შორის ომის შემდეგ კი, რუსეთის ფედერაციამ მოახდინა ცხინვალის რეგიონის, ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის“ ოკუპაცია.

რაც შეეხება საქართველოში მცხოვრებ სომხებსა და აზერბაიჯანელებს - ეთნიკურად სომხებითა და აზერბაიჯანელებით დასახლებულ სამცხე-ჯავახეთსა და ქვემო ქართლში, ისევე როგორც საქართველოს დანარჩენ რეგიონებში, ყოველი გოჯი მიწა - ქართულია. ეს არის ქვეყნის ტერიტორიის ის ნაწილი, სადაც დაირწა ისტორიული საქართველოს აკვანი და დაიწერა ჩვენი ქვეყნის მატთანე.

აზერბაიჯანელები საქართველოში - აზერბაიჯანელების საქართველოში ჩამოსახლების ისტორია იწყება XVII საუკუნის დამდეგს, როდესაც შაჰ-აბას პირველმა ქართლისმეფეგიორგისაჩუქარიმოსთხოვა, სანაცვლოდ კირანში რამდენიმე სოფელი და 300 თუმანი შესთავაზა. შაჰმა „ნაჩუქარ“ მიწაზე ლორეს სახანო შექმნა, იქ ბორჩალოს მუსლიმი ტომები ჩამოასახლა. შაჰ-აბასმა ქართლის ანალოგიური პოლიტიკა გაატარა კახეთშიც. მან კახეთის მეფისაგან კაკენისელი იჩუქა და მომთაბარეთა ჩასახლება დაიწყო. ადგილობრივი მოსახლეობა აყარა და ირანში გადაასახლა, კაკენისელის სასულთნოში კი წახურელებმა დაიწყეს ჩამოსახლება (ეთნოსები საქართველოში, 2008).

სომხები საქართველოში - უძველესი დროიდან, სომხეთი საქართველოს სამხრეთი მეზობელი იყო და შესაბამისად, სამხრეთიდან მომავალი დამპყრობელი ჯერ სომხეთში შედიოდა, რის გამოც საქართველო, სომხებისათვის ერთგვარ თავშესაფარს წარმოადგენდა. სრულებით ბუნებრივია, რომ ისინი სახლდებოდნენ განსაკუთრებით იმ კუთხეში, რომელიც სომხეთის მოსაზღვრე იყო და სადაც თავისუფალი სამოსახლო ადგილი მოიპოვებოდა. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ ისინი შემოიხიზნებოდნენ ხოლმე სწორედ ქვემო-ქართლში, რომელიც ჩრდილოეთით ერევნის მთებს ეკრა. საქართველოს ტერიტორიაზე შემოსული სომეხი ლტოლვილები ხშირ შემთხვევაში რჩებოდნენ აქ საცხოვრებლად და ქართული სახელმწიფოს, თუ სახელმწიფოების ქვეშევრდომები ხდებოდნენ. სომხების ჩამოსახლებას ხელს უწყობდნენ ქართველი ხელისუფალნი, განსაკუთრებით ქალაქებში, მათ შორის თბილისში, სადაც სომეხ ვაჭარ-ხელოსანთა სიმრავლე ქვეყნის ეკონომიკისათვის იყო მნიშვნელოვანი.

დასკვის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეთნიკური უმცირესობების საქართველოში მოხვედრას სხვადასხვა წინამძღვრები, მიზეზები და გარემო ფაქტორები აქვს. დღევანდელი მდგომარეობით კი, ქართული სახელმწიფოს ქართველი და არაქართველი მოქალაქეები, ერთმანეთისაგან გაუცხოებულნი არიან, რაც ყურადსაღები საკითხია უახლოესი, ეთნონიადაგზე აღმოცენებული კონფლიქტებისა და ტერიტორიული

დანაკარგების გათვალისწინებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანჩაბაძე გიორგი - „აფხაზები“, კრებული: „ეთნოსები საქართველოში“, საქართველოს სახალხო დამცველის ბიბლიოთეკა გამოსაცემად მომზადებულია საქართველოს სახალხო დამცველთან არსებული ტოლერანტობის ცენტრის მიერ. თბილისი: 2008, 46-61
2. ბატონიშვილი ვახუშტი - „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბილისი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1973.
3. თოფჩიშვილი როლანდ, „კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია“ თბილისი 2007.
4. თოფჩიშვილი როლანდ, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები. თბ. 1997
5. სონღულაშვილი ავთანდილ ეროვნულ უმცირესობათა კულტურა საქართველოში. თბ. 2002
6. საქართველოს სახალხო დამცველის ბიბლიოთეკა - ეთნოსები საქართველოში - 2008წ;
7. ქართლის ცხოვრება 1955 წელი
8. ჯაოშვილი ვახტანგ, საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XX საუკუნეებში. თბ. „მეცნიერება“, 1984.
9. Анчабадзе З. В. Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв.) Сухуми, 1959.
10. Анчабадзе З. В. Очерк этнической истории Абхазского народа. Сухуми 1976г.

მუზეუმების როლი ქართულ ხალხურ დღესასწაულთა რევიტალიზაციის საქმეში

The role of museums in the revitalization of Georgian folk holidays

როზეტა გუჯეჯიანი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი; ისტორიის დოქტორი.

Rozeta Gujejani

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Associate Professor; Doctor of History.

აბსტრაქტი - საქართველოს მუზეუმებში დაცულია მრავალი ექსპონატი, რომლებიც ტრადიციული ქართული სულიერი კულტურის ერთ-ერთი მთავარი ელემენტის – ქართული ხალხური დღესასწაულების ატრიბუტებს წარმოადგენენ, ასახავენ მათ არსს, ისტორიას და ვიზუალურ გამოვლინებებს. ასეთი ექსპონატებია: სარიტუალო დროშები, ბუკები და საყვირები, სარიტუალო პურების ტვიფარ-ყალიბები, საკარნავალო სამოსი, ნიღბები და ა. შ. ყოველ ასეთი შინაარსისა და დანიშნულების ექსპონატს აქვს თავისი კონკრეტული სარიტუალო ფუნქცია და როლი.

ქართული ხალხური დღესასწაულები კულტურის უმნიშვნელოვანესი ელემენტებია. დღესასწაულთა ნაწილი არქაული დროიდან მომდინარეობს, ნაწილიც ანტიკურ ხანაშია ფორმირებული, უმრავლესი დღესასწაული ქრისტიანული კულტურის შედეგია, ძველი აღთქმისა და სახარებისეული სიუჟეტებიდან და წმინდანთა ცხოვრებიდან მომდინარეა. არის კონკრეტულ სატაძრო დღეობათა ვრცელი ჩამონათვალიც. გვაქვს დღესასწაულები, რომლებიც ამა თუ იმ ისტორიული მოვლენას უკავშირდება. ცალკე დგას დღეობათა საკარნავალო ნაწილი. ხალხური დღესასწაულები კულტურის ცოცხალი ნაწილია. ბევრი დღეობა ახლაც სრულდება და ასეთ დროს განსაკუთრებით მნიშვნელოვან დატვირთავს იძენს მუზეუმებში დაცულ ექსპონატთა ფუნქცია. ბუნებრივია, ყოველ დღეობას ახლდა მისი კონკრეტული სარიტუალო ატრიბუტიკა, რომელთა დიდი ნაწილი ყოფაში უკვე აღარ გვხვდება. ამგვარი სარიტუალო ნივთები მუზეუმებში შემოინახეს.

დღესასწაული ლოკალურ ჯგუფთა ერთიანობის, სოლიდარობის, ხალხური სადღესასწაულო მენეჯმენტის, თემის ერთობისა და მასში მყოფი ყველა წევრის თანაბარუფლებიანობის გამოვლინებაა. ამიტომ მას დღემდე მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ქართული საზოგადოების ცხოვრებაში და მათი შემდგომი სიცოცხლისუნარიანობისათვის აცილებლად გვესახება მუზეუმთა საგანმანათლებლო როლის აქტივიზაცია. რისი ერთი ფორმა ლექცია-სემინარებისა და წარმოდგენების მოწყობაა. საქართველოს ეროვნული მუზეუმი აქტიურად იყენებს ამ შესაძლებლობას და სხვადასხვა პროგრამებს სთავაზობს სკოლის მოსწავლეებსა და ახალგაზრდებს (მაგ. საახალწლო, საადგომო დღესასწაულთა ციკლების შესახებ ინტეგრირებული ლექციები და სხვ.). ამ გზით იზრდება ახალი თაობის ინფორმირებულობა და მათი ინტერესიც ტრადიციული კულტურის მიმართ. მუზეუმებს აკისრიათ მნიშვნელოვანი ფუნქცია, ისინი იცავენ და ახალი თაობებისთვის ხელმისაწვდომს ხდიან, არა მხოლოდ მატერიალურ არტეფაქტებს, არამედ ცოდნას ამ ნიმუშების უტილიტარული თუ ფუნქციურ-იდეოლოგიური დანიშნულების და გამოყენების შესახებ.

საკვანძო სიტყვები - მუზეუმი, ხალხური დღესასწაული, რიტუალი, ტრადიცია,

Abstract - The majority of the artifacts which are preserved in the Georgian folklore or ethnographic museums, are the attributes of one of the main elements of the traditional Georgian spiritual culture - Georgian folk festivals, reflecting their essence, history and visual manifestations. Such artifacts are the following: the ritual flags, trumpets, ritual bread stamp-molds, carnival clothes, masks, etc. Each artifacts with such content and purpose has its own specific ritual function and role. These objects were attributes of folk festivals. Some of these festivals date back to the archaic times, some of them originated in antiquity, most of them are the result of Christian culture. There is also an extensive list of specific temple days. Georgians have the holidays related to particular historical event (Didgoroba, Lamproba dedicated to St. George, Zezvaoba, etc.). There is a separate carnival days: the days of the early spring cycle (Berikaoba, Keenoba, Shakhobie, Fadiko, Berobana, Caesaroba, etc.), which were and still are partially practiced in all historical-local units of Georgia. These festivals are a living part of the culture. Many festivals have not survived and the ritual attributes related to them and preserved in the museums, are receiving a significant meaning. The festival is also a manifestation of the unity of local groups, solidarity and equality of the group members. Therefore, it still occupies an important place in the life of the Georgian society and in order to ensure their further viability, is important to activate the educational role of museums. One form of which is the organization of lectures-seminars and performances. The Georgian National Museum actively uses this opportunity and offers various programs to schoolchildren and young people (e.g. integrated lectures on New Year, Easter cycles, etc.). By this way the museums are increasing the awareness and interest to the traditional culture of the new generation. Museums have a mnemonic function, they preserve and make available to the new generations, not only the material artefacts, but also knowledge about their utilitarian or functional-ideological purpose. One way to give new life to exhibitors is to prepare and distribute copies of museum artifacts, which will increase interest to traditional art and traditional festivals, expand the importance of museums, and strengthen the perception of cultural heritage.

Key words - Museum, folk holiday, ritual, tradition, exhibit

საქართველოს მუზეუმებში (ისტორიის, მხარეთმცოდნეობით თუ ეთნოგრაფიულ მუზეუმებში) დაცულია მრავალი ექსპონატი, რომლებიც ტრადიციული ქართული სულიერი კულტურის ერთ-ერთი მთავარი გამოხატულებების – ქართული ხალხური დღესასწაულების შემადგენელ ელემენტებს წარმოადგენენ, ასახავენ მათ არსს, ისტორიასა, დანიშნულებასა და ვიზუალურ გამოვლინებებს. ასეთ ექსპონატთა ჩამონათვალს მიეკუთვნება სარიტუალო დროშები, ბუკები და საყვირები, სარიტუალო პურების ტვიფარ-ყალიბები, საკარნავალო სამოსი და ნიღბები, სადღესასწაულო ან სარიტუალო შესაწირავების ნაირსახეობანი, მაგალითად, სარიტუალო პურების ტვიფარ-ყალიბები, საზედაშე ქვევრები, სარიტუალო თასები, სარიტუალო ლუდის სახარში ქვებები, სარიტუალო ზვარაკის სახარში ქვაბები და სხვ.

ცნობილია, ქართული ხალხური დღესასწაულები კულტურის უმნიშვნელოვანესი ელემენტებია. დღესასწაულთა ნაწილი არქაული დროიდან მომდინარეობს, ნაწილიც ანტიკურ ხანაშია ფორმირებული, უმრავლესი დღესასწაული ქრისტიანული კულტურის შედეგია, ძველი აღთქმისა და სახარებისეული სიუჟეტებიდან და წმინდანთა ცხოვრებიდან მომდინარეა. არის კონკრეტულ სატაძრო დღეობათა ვრცელი ჩამონათვალიც. გვაქვს დღესასწაულები, რომლებიც ამა თუ იმ ისტორიული მოვლენას უკავშირდება (დიდგორობა, წმიდა გიორგისადმი მიძღვნილი ლამპრობა, ზეზვაობა და სხვ.). ცალკე დგას დღეობათა საკარნავალო ნაწილი: ადრესაგაზაფხულო ციკლის დღეობები (ბერიკაობა, ყეენობა, შახობიე, ფადიკო, ბერობანა, კეისარობა და სხვ.) რომლებიც სრულდებოდა და ნაწილობრივ ახლაც სრულდება საქართველოს ამა თუ იმ ისტორიულ-ლოკალურ ერთეულში და სახალხო კარნავალების სახე ჰქონდა/აქვს.

ამ ტიპის დღეობათა ერთი ჯგუფი გვხვდება საშობა-საახალწლო ციკლშიც, მაგალითად, ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში. უმნიშვნელოვანესია ტრადიციული საახალწლო რიტუალები, რაც ჯერ კიდევ შემონახულია, თუმცა კი ტრანსფორმირებულია იმ ეთნოგრაფიულ მასალასთან შედარებით, რომელიც აღწერს ჯერ კიდევ მეოცე საუკუნის შუაწლებამდე ვითარებას.

ნებისმიერ და, მათ შორის, სარიტუალო შინაარსისა და დანიშნულების ექსპონატს, აქვს თავისი კონკრეტული ისტორია, ფუნქცია და როლი, რაც უმრავლეს შემთხვევაში ასახულია კიდევ ექსპონატის საინვენტარო ბარათსა და შესაბამის წიგნში/ჟურნალში/დავთარში. რასაკვირველია, არის ცალკეული შემთხვევები, როდესაც ნივთი თანმხლები „ლეგენდის“ გარეშეა მოხვედრილი მუზეუმში. ასეთი ვითარების გამოვლენის დროს ფონდის თანამშრომლები, მუზეუმის მეცნიერები იწყებენ ნივთის წარმომავლობის, ისტორიისა და დანიშნულების კვლევას. რასაკვირველია, ეს სამუშაო პროცესი ხანგრძლივია და მოითხოვს როგორც დოკუმენტთა დეტალურ შესწავლას, ასევე საველე კვლევა-ძიებასაც. ამგვარი მეცნიერული ანალიზი საშულებას გვაძლევს, აღვადგინოთ ნივთის, აწ უკვე ექსპონატის, ისტორია, როლი და ფუნქცია. ექსპონატის ისტორიის კვლევის დროს მნიშვნელოვანია დადგენა მისი წარმომავლობის ზუსტი ადგილისა, რადგან ესა თუ ის სარიტუალო ნივთი, მცირედი განსხვავებული სახით, შესაძლოა, გვხვდებოდეს რამდენიმე მხარეში, რის გამოც აუცილებელია ყოველი დეტალის აღნუსხვა და გამოვლენა იმ კონკრეტული ეკლესიისა ან სოფლისა, სადაც ამ სახეობის ნივთს ამზადებდნენ და იყენებდნენ. ამავე დროს, საჭიროა დამზადების ტექნოლოგიის შესწავლაც. თუკი ხელობის მცოდნენი უკვე აღარ არიან, საჭიროა წყაროთა საგულდაგულო ანალიზი და მათში გაბნეული ცნობების მიხედვით ტექნოლოგიის აღდგენა, ანუ ხელოსნობის იმ კონკრეტული დარგის ადგილობრივი გამოცდილების აღნუსხვა და ანალიზი, მისი სედარება სხვა მახარეების ამავე სახეობის ტრადიციულ გამოცდილებასთან. შესაზლოა, ნივთი მიძღვნილი ან შეწირული იყოს, ასეთ შემთხვევაში საგულისხმო ცოდნას მოგვცემს ნივთის განვლილი გზის აღწერაც – გამოვლინდება საქართველოს ამა თუ იმ მხარეს შორის არსებული კომუნიკაციის ფორმები, სოციალურ ჯგუფთა ან ცალკეულ ისტორიულ პირთა ჩართულობა ამა თუ იმ თემის, სოფლის, ეკლესიის ყოფით ყოველდღიურობაში. მაგალითად, საყურადღებოა, თუ როდის, რა გზით ან რატომ შესწირა „დადიანის ქალმა“ ლომისის წმიდა გიორგის ეკლესიას ჯაჭვი, რა მიზნით სწირავდა კახთა მეფე ალექსანდრე ზარებს სვანეთის ეკლესიებს, საიდან იცნობდა გვიანიშუასაუკუნეების კახეთის მეფე ასე დეტალურად სვანეთის ეკლესიათა სახელწოდებებს, ზუსტ ტოპონიმებს, რაც ასახულია შეწირულ ზართა წარწერებზე და ა. შ. ანუ, ერთი კონკრეტული ექსპონატის კომპლექსურად შესწავლა ავლენს მიკრო სოციუმის და შედარებით დიდი სოციუმის კულტურულ-ეკონომიკური ურთიერთობების საინტერესო სურათს, შესაძლოა, გარკვეულ პოლიტიკურ ხედვებსაც, რის რეალიზებასაც მიზნად ისახავდა ესა თუ ის მაღალი საერო ან სასულიერო იერარქი და სხვ.

როგორც უკვე ითქვა და საყოველთაოდაა ცნობილი, მუზეუმის როლი არ იფარგლება მხოლოდ ნივთის ექსპონატად ქცევის და მის სათანადო პირობებში შენახვის ფორმატით. მუზეუმი არის ადგილი, სადაც ცოცხლდება ყოველი ექსპონატის ისტორია, დანიშნულება და მისი მნიშვნელობა კულტურის ამა თუ იმ სეგმენტისათვის. მუზეუმთა დიდი საგანმანათლებლო ფუნქცია ინტერაქციულია: მუზეუმში საცავენსა და ექსპოზიციებში დაუნჯებულია კულტურა – მისი მრავალფეროვანი გამოვლინებებით და აუცილებელია, რომ მუზეუმიდან ამ ცოდნამ კვლავ მიაღწიოს საზოგადოებამდე.

ქართული ხალხური დღეობები კულტურის ცოცხალი ნაწილია. ბევრი დღეობა ახლაც სრულდება და ასეთ დროს განსაკუთრებით მნიშვნელოვან დატვირთვას იძენს მუზეუმებში დაცული ექსპონატი, რადგან მისი ანალოგები ყოფაში უკვე, შესაძლოა, აღარ მზადდებოდეს, თუმცა კი დღეობა ან რიტუალი ჯერ კიდევ სრულდებოდეს. ამ

მხრივ იშვიათი გამოჩენისაა ჩიჩილაკის დამზადების წესი. ჩიჩილაკის მთელელობა კვლავ გავრცელებული ცოდნაა და საახალწლო დღეებში ჩიჩილაკს საპატიო ადგილი უჭირავს არა მარტო იმ კონკრეტულ მხარეებში, რომელთა ეთნოგრაფიულ თავისებურებასაც წარმოადგენდა, არამედ, ისეთ მხარეებშიც კი, სადაც მას ძველად არ ამზადებდნენ. ანუ, ჩიჩილაკი ფართოდ გავრცელდა სოფლადაც და ურბანულ სივრცეშიც. ამ საახალწლო ატრიბუტის მნიშვნელობამ გაუძლო დროის მდინარებას და დაიმკვიდრა თავისი ადგილი თანამედროვე ყოფაში. რადგანაც ჩიჩილაკმა გაუძლო დროის მდინარებას, ბუნებრივია, რომ შენარჩუნდა მისი დამზადების წესიც. ანუ, ეს ხელობა. თხილის ტოტებისაგან ჩიჩილაკის თლა – დღესაც ცოცხალი კულტურის ნაწილია. სპეციალისტი ამზადებს ოჯახისთვის, ნათესავ-მეგობართათვის და გასაყიდადაც. დღეს უკვე ჩიჩილაკი გვევლინება გამოყენებითი ხელოვნების ნაწილად და მისი დამზადება ჩიჩილაკის მთელელისათვის შემოსავლის წყაროდაც იქცა. ასევე ცოცხალი კულტურის ნაწილია, სვანეთსა და სვანეთიდან საქართველოს ამა თუ იმ მხარეში კომპაქტურად ჩასახლებულ სვანთა შორის არსებული ტრადიციაც – არყის ხის მოჭრის, შინ მიტანისა და სარიტუალოდ მომზადების წესი. არყის ხე ორი დიდი დღესასწაულის აუცილებელი სარიტუალო შესაწირავია: მირქმისა და ლამპრობის ხალხური რიტუალების შემადგენელი ნაწილია. ლამპრობა (ბალსქვემოურად, ლიჩედურად) ხალხური დღეობაა სვანეთში და იგი სრულდება ხორციელის კვირის კვირა დღეს (ბარდაველიძე 1939: 187) და თავისია რსით არის მადლიერების გამოვლენა წმიდა გიორგისადმი (გუჯეჯიანი 2015) ამ დღეობებისათვის ახალი წლის დადგომამდე ტყეში მიდიან მამაკაცები და ჭრიან არყის ხეებს. მირქმისათვის მომზადებული არყის ხეს მირქმის დღეობის დროს სწირავენ, ხოლო ლამპრობის (ბალსქვემოურად, ლიჩედურად) დღეობისათვის ტყიდან იმდენი არყის ხე მოაქვთ, რამდენი მამაკაციცაა ოჯახში, თუკი შინ ორსული ქალი ჰყავთ, ერთი მომცრო ლამპარი მუცლადმყოფის სახელზეც მზადდება, ვინცობაა, ვაჟი დაიბადოს. ეს ლამპრები ინახება მშრალ ადგილას, რათა კარგად გამოშრეს, შემდეგ თავს დაუძენძავენ, რათა კარგად მოეკიდოს ცეცხლი და მოამზადებენ დღესასწაულებისათვის. ლეჩხუმში ჯერ კიდევ ცოცხალია გვერგვის დამზადების ტრადიცია და სხვა.

მაგრამ, ზოგადად, უკვე ისეთი ვითარებაა, რომ ბევრი სარიტუალო ატრიბუტის დამზადების წესი მივიწყებულია. სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების ტრანსფორმაციამ და თაობათა ცვლამ განაპირობა ამა თუ იმ ხელობის გაქრობაც. ჩვენს სოფლებში თითქმის აღარ არიან ტრადიციული მჭედლობის მცოდნენი, ხითხურონი, ქვითხურონი.

როგორც უკვე ითქვა, ყოველ დღეობას ახლდა მისი კონკრეტული სარიტუალო ატრიბუტიკა, რომელთა დიდი ნაწილი ყოფაში უკვე აღარ გვხვდება, რამაც რიტუალი გააღარიბა. დასწორედ ასეთი ვითარების დროს არის უაღრესად აქტუალური მუზეუმის როლი: ყოფიდან გამქრალი ნივთები ხომ გადარჩენილია – მათი საუკეთესო, ტიპური ნიმუშები მუზეუმებშია დაცული. მაგალითად ავიღოთ ტრადიციული სარიტუალო პურების ცხობის ქართული ტრადიცია. საქართველოში სარიტუალო პურთა დიდი მრავალფეროვნება გვქონდა და ზოგიერთი ნაირსახეობა ახლაც ცხვება და შეიწირება ამა თუ იმ რიტუალზე (გუჯეჯიანი 2014). ზოგიერთი სარიტუალო პური ტვიფარ-ყალიბით იტვიფრებოდა, „იბეჭდებოდა“ (გუჯეჯიანი 2007). სამწუხაროდ, სარიტუალო პურთა ტვიფარ-ყალიბები თანდათანობით ქრება ყოფიდან, მაგრამ მათი ტიპური ნიმუშები დაცულია მუზეუმებში. ცხადია, რომ მუზეუმის ექსპონატთაგან, შესაძლოა, დამზადდეს ასლები და გაიყიდოს მუზეუმისავე მაღაზიაში. ამისათვის მუზეუმს უნდა ჰქონდეს შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზა.

ამ მხრივ ძალიან დიდი გამოცდილება აქვთ ევროპულ მუზეუმებს. მუზეუმებთან არსებობს მაღაზიები, რომლებშიც სამუზეუმო ექსპონატთა ასლებია შექმნილი და მათ დიდი როლი ენიჭებათ სამუზეუმო შემოსავლისათვის. მაგალითად ავიღოთ ფლორენციის ყოფა. ფლორენციაში ჩვენს დროშიც სრულდება ორი გრანდიოზული

ერთგვარი „ქალაქური“ დღესასწაული. ერთია, Calcio Storico, ე. წ. ფლორენციული ისტორიული ფეხურთი, რომელსაც ატარებენ ყოველწლიურად დაწყებული მეთხუთმე საუკუნიდან და მეორეა სააღდგომო რიტუალი სახელად Scoppio del Carro. ორივე დღეობა გრანდიოზული მასშტაბისაა, ტრადიციული, უცვლელი ფორმით სრულდება მრავალი საუკუნეა და მის მონაწილეებს სწორედ რომ შუასაუკუნეების სამოსი აცვიათ, ხელთ უპყრიათ ნაირგვარი ძველებიური ტრადიციის გავლენით შექმნილი დროშები, მარაოები, ბურთები და ა. შ. ამ ყველაფრის მწარმოებელი ხელოსნები, მაღაზიები, ბუნებრივია, რომ მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი მუზეუმებთან და ძალიან კარგად არის აწყობილი სიძველეთა ბმის თემა თანამედროვეობასთან.

ხალხური დღესასწაული ერთიანობის განცდას აჩენს სოციუმში, იგი სოლიდარობის გამოვლინებაცაა. ამიტომ მას დღემდე მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ქართული საზოგადოების ცხოვრებაში და მათი შემდგომი სიცოცხლისუნარიანობისათვის აცილებლად გვესახება მუზეუმთა საგანმანათლებლო როლის აქტივიზაცია. რისი ერთი ფორმა ლექცია-სემინარებისა და წარმოდგენების მოწყობაცაა, მაგ. ბარბარობის, საახალწლო, სააღდგომო დღესასწაულთა ციკლების, შუამთობის და სხვ. დღეობათა თუ რიტუალთა შესახებ ინტეგრირებული ლექციები და სხვ. ამ გზით იზრდება ახალი თაობის ინფორმირებულობა და მათი ინტერესიც ტრადიციული კულტურის მიმართ.

ამრიგად, მუზეუმებს აკისრიათ მწენომური ფუნქცია, ისინი იცავენ და ახალი თაობებისთვის ხელმისაწვდომს ხდიან, არა მხოლოდ მატერიალურ არტეფაქტებს, არამედ აცოცხლებენ ტრადიციულ ცოდნას ამ ნიმუშების უტილიტარული თუ ფუნქციურ-იდეოლოგიური დანიშნულების და გამოყენების შესახებ. ტრადიციული კულტურის სიცოცხლისუნარიანობის განმტკიცებისათვის კიდევ ერთი საშუალება სამუზეუმო ექსპონატთა ასლების მომზადება-გავრცელებაა საზოგადოებაში. ანუ, ექსპონატისათვის ახალი სიცოცხლის მინიჭება თანამედროვე ყოფაში, რაც, ბუნებრივია, ხელს შეუწყობს ტრადიციული გამოყენებითი ხელოვნებისადმი და ტრადიციული დღესასწაულებისადმი ინტერესის ზრდას, გაზრდის მუზეუმების მნიშვნელობას და განამტკიცებს კულტურული მემკვიდრეობითობის აღქმას. სწორედ ისტორიული/კულტურული მემკვიდრეობის საღაროა მუზეუმი და აუცილებელია, რომ მუზეუმიდანვე უნდა ივსებოდეს და ვითარდებოდეს საზოგადოება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბარდაველიძე 1939 – ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, ახალწლის ციკლი I, თბ., 1939, გვ., 187
2. გუჯეჯიანი 2015 – რ. გუჯეჯიანი, ლამპრობის ტრადიცია საქართველოში, – კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, XVI, თბ., „უნივერსალი“, 2015; გვ., 57-78.
3. გუჯეჯიანი 2007 – რ. გუჯეჯიანი, ერთი ეთნოგრაფიული ნივთის შესახებ (დასტავი-დაგი-ლადგი), - კრ., ეთნოლოგიური ძიებანი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, III, თბ., 2007. გვ. 322-334.
4. გუჯეჯიანი 2014 – რ. გუჯეჯიანი, სარიტუალო პურების ისტორიიდან სვანეთში, კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, მეთხუთმეტე, თბ., „უნივერსალი“, 2014. გვ., 7-23.

მუზეუმის მნიშვნელობა თანამედროვე სამყაროში
(ღია ცისქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმების მაგალითი)
The Importance of the Museum in the Modern World
(The Case of the Open Air Ethnographic)

ქეთევან ხუციშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
პროფესორი, ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი.

Ketevan Khutsishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Professor, Doctor of Historical Sciences.

აბსტრაქტი - ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმების მოწყობის იდეა მე-19-ე საუკუნის სკანდინავიაში იღებს სათავეს, ნორვეგიელები და შვედები იყვნენ პიონერები, რომელთაც ტრადიციული გლეხური სახლები საგამოფენო ობიექტებად აქციეს. ღია ცის ქვეშ მუზეუმის იდეაა ღია სივრცეში განთავსებული შენობა-ნაგებობები, სხვადასხვა სახის არტეფაქტები და მატერიალური კულტურის ობიექტები წარუდგინოს დამთვალიერებელს. ასეთი ტიპის მუზეუმები საკმაოდ პოპულარობით სარგებლობდა თავიდანვე და დღესაც მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში ფუნქციონირებს. ძირითადად ეს არის ეთნოგრაფიული მუზეუმები, რომელთა მთავარი ღოზუნგი იყო და არის "იგნობდე შენს თავს". ამ ღოზუნგით განისაზღვრება ამ მუზეუმების მიზანი და მასზე ორიენტირებული სამოქმედო სტრატეგია. მიზანი კი საკუთარი კულტურის ელემენტების დაცვა-შენარჩუნება, პრეზერტირება და ამ გზით იდენტობის განმტკიცებაა. ე.ი. პირველადი ფუნქცია არა უცხოთათვის თავის გაცნობა, არამედ საკუთარი მოქალაქეებისათვის ადგილობრივი კულტურის წარდგენაა. ამ მიზნით ახორციელებენ სხვადასხვა სახის პროექტებს, გამოიყენება თანამედროვე ტექნიკური საშუალებები, რომ სამუზეუმო სივრცე უფრო მიმზიდველი გახდეს დამთვალიერებლებისთვის.

საქართველოში ეთნოგრაფიული მუზეუმი ღია ცის ქვეშ 1966 წლიდან ფუნქციონირებს ესაა გიორგი ჩიტაიას სახელობის ქართული ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის სახელმწიფო მუზეუმი, რომელიც ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის ფუძემდებლის გიორგი ჩიტაიას იდეითა და ძალისხმევით დაარსდა. იდეა იმაში მდგომარეობდა, რომ კუს ტბის მიდამოებში განთავსებულიყო საქართველოს მინიატურული მოდელი, რომელშიც წარმოგენილი იქნებოდა საქართველოს ისტორიულ-ტერიტორიული ერთეულები მათთვის დამახასიათებელი მატერიალური კულტურითა და გარემოთი. რეგიონებში შეძენილ იქნა არქიტექტურული ნიმუშები, სამეურნეო და საოჯახო ინვენტარი და ზონებად დაყოფილ ტერიტორიაზე განთავსდა. აკად. გიორგი ჩიტაიას თავდაპირველი ჩანაფიქრით მუზეუმის თანამშრომლებს უნდა გაეცოცხლებინათ ტრადიციული ყოფა. ამ იდეის ნაწილობრივი განხორციელება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის პროექტებით გახდა შესაძლებელი, როდესაც დაიგეგმა და ამუშავდა სხვადასხვა სახის გასართობ-შემეცნებითი პროგრამები.

როგორც თავად მუზეუმის განაცხადშია ნათქვამი ეს საგანმანათლებლო დაწესებულებაა, იგივე ფუნქცია ჰქონდათ და აქვთ ამ ტიპის მუზეუმებს მთელს მსოფლიოში - საზოგადოებას გააცნოს ყოველდღიური ყოფის ისტორია. ეს დანიშნულება უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს თანამედროვე მსოფლიოში, როდესაც გლობალიზაცია-მოდერნიზაციის პროცესები რიგ შემთხვევებში ლოკალური კულტურებისთვის საფრთხეებად იქნა აღქმული. ეთნოგრაფიული მუზეუმები

იდენტობის გამყარებას უწყობენ ხელს, თვალსაჩინოდ წარმოადგენენ კულტურულ განგრძობითობას, გარკვეული ასპექტით “ტაძრებადაც” კი გვევლინებიან, სადაც არტეფაქტები შემეცნებითთან ერთად ემოციურ გვლენასაც ახდენენ და გარკვეული “რიტუალების” შესრულებისკენ უბიძგებენ მნახველს, რითიც ხდება მათი სოციალური ჩართულობის უზრუნველყოფა.

საკვანძო სიტყვები - ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმი, მუზეუმის ფუნქციები, თანამედროვეობა.

Abstract - The idea of open-air ethnographic museums originates from 19th-century Scandinavia. Norwegians and Swedes were the pioneers to use the traditional peasant houses as exhibition objects. The main idea of an open-air museum is to present the buildings located in the open space, various types of artefacts and objects of material culture for the observation. These types of museums have been quite popular since their establishment and nowadays such museums function in many countries around the world. The main aim of ethnographic museums was to present to own culture with the purpose to know more about it. The goal was to collect, preserve, present the artifacts. Thus the primary function of open air museums was not to introduce oneself to strangers, but to present local culture to one's own citizens.

The Open Air Ethnographic Museum in Georgia is operating since 1966. It calls the Giorgi Chitaia State Museum of Georgian Architecture and Being, which was established with according the idea and efforts of Giorgi Chitaia, the founder of the Georgian Ethnographic School. The idea was to place a miniature model of Georgia in the territory nearby Vake Park and the Turtle Lake, which would present the historical-territorial units of Georgia with their characteristic material culture and environment. Architectural samples were purchased in the regions. According to Giorgi Chitaia, the museum's initial intention was to revive the traditional life. Partial implementation of this idea became possible with the projects of the Georgian National Museum, when various entertaining-educational programs were launched and developed. The museum has the same function as the museums of this type all over the world - to inform the audience about the history of everyday life. This goal is gaining more importance in the modern world, when the processes of globalization-modernization have in some cases been perceived as threats to local cultures. Ethnographic museums reinforce identity, visibly represent cultural continuity, in some respects they are considered even as the «temples» where artefacts evoke the emotions and push to perform certain «rituals» to ensure the social involvement of the visitors.

Key words - Open Air Ethnographic Museum, Museum Functions, Modernity.

მუზეუმები განსაკუთრებული სივრცეებია, სპეციფიკური დატვირთვითა და დანიშნულებით. მუზეუმების ფუნქციები დროთა ვითარებაში ცვალებადია, იმის შესაბამისად თუ რა კონკრეტული ეპოქალური თუ რეგიონალური ამოცანები დგება ამა თუ იმ ქვეყნის წინაშე. მუზეუმის ორგანიზაციის ფორმის მიხედვით გამორჩეულია ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმები. ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმების მოწყობის იდეა მე-19-ე საუკუნის სკანდინავიაში იღებს სათავეს, ნორვეგიელები და შვედები იყვნენ პიონერები, რომელთაც ტრადიციული გლეხური სახლები საგამოფენო ობიექტებად აქციეს (Armstrong 1973). ღია ცის ქვეშ მუზეუმის იდეა ღია სივრცეში განთავსებული შენობა-ნაგებობები, სხვადასხვა სახის არტეფაქტები და მატერიალური კულტურის ობიექტები წარუდგინოს დამთვალიერებელს. ასეთი ტიპის მუზეუმები საკმაოდ პოპულარობით სარგებლობდა თავიდანვე. ამ ტიპის მუზეუმები დღესაც მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში ფუნქციონირებს. ამასთან, მართალია ყველა ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმის ძირითადი იდეა მდგომარეობს იმაში, რომ ღია სივრცეში წარუდგნოს მნახველს აუთენტური არქიტექტურული ნიმუშები თუ არტეფაქტები,

მაინც ყველა მათგანი განსხვავდება მიზნებითა და ამ მიზნების განხორციელების საშუალებებით. ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიულ მუზეუმებს ზოგჯერ ფოლკლორულ მუზეუმებად, ან რურალური ყოფის ამსახველ მუზეუმებადაც მოიხსენებენ. ძირითადად ეს არის ეთნოგრაფიული მუზეუმები, რომელთა მთავარი ღოზუნგი იყო და ნაწლობრივ დღესაც არის “იცნობდე შენს თავს”. ამ ღოზუნგით განისაზღვრება ამ მუზეუმების მიზანი და მასზე ორიენტირებული სამოქმედო სტრატეგია. მიზანი კი საკუთარი კულტურის ელემენტების დაცვა-შენარჩუნება, პრეზერტირება და ამ გზით იდენტიობის განმტკიცებაა. ე.ი. პირველადი ფუნქცია არა უცხოთათვის თავის გაცნობა, არამედ საკუთარი მოქალაქეებისათვის ადგილობრივი კულტურის წარდგენაა. ამ მიზნით ახორციელებენ სხვადასხვა სახის პროექტებს, გამოიყენება თანამედროვე ტექნიკური საშუალებები, რომ სამუზეუმო სივრცე უფრო მიმზიდველი გახდეს დამთვალიერებლისთვის.

კულტურის რეპრეზენტაციის საკითხები მრავალმხრივი საკითხებია. გასათვალისწინებელია მრავალი ასპექტი. პირველყოფლისა მხედველობაშია მისაღები ის ფაქტი, რომ ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიულ მუზეუმებს სტუმრობენ, როგორც ადგილობრივები, ანუ მუზეუმში წარმოდგენილი კულტურის მატარებლები, ასევე ტურისტებიც, რომელთაც არანაირი ან ნაკლები ინფორმაცია აქვთ წარმოდგენილ კულტურაზე. ასევე განსხვავებულია დამთვალიერებელთა ინტერესები მათი ასაკობრივი ჯგუფის, სოციალური კუთვნილების, განათლების დონის და სხვა მახასიათებლების მიხედვით. ეს მრავალფეროვნება გასათვალისწინებელია მუზეუმის ეფექტური ფუნქციონირებისათვის. შესაჯერებელია ობიექტური (მუზეუმის ადგილი, მიდგომები და ამოცანები) და სუბიექტური (დამთვალიერებელთა ინტერესები და მოლოდინები) ფაქტორები. განსკუთრებული დატვირთვა ენიჭება იმას თუ როგორაა ინტერპრეტირებული კულტურული მემკვიდრეობა და რა სტრატეგიაა მის მიმართ ჩამოყალიბებული ქვეყანაში. შესაბამისად უაღრესად მნიშვნელოვანია მუზეუმების ადგილობრივ სტრუქტურებთან თანამშრომლობა. კულტურული მემკვიდრეობისადმი დამოკიდებულება განსაზღვრავს ექსპოზიციის შერჩევას, განთავსებას, კონცეპტუალურ წარდგენას, ამიტომ კონკრეტული ქვეყნის კულტურის პოლიტიკის სტრატეგია არის მუზეუმის კონცეპტუალური ხედვის საფუძველი.

მსოფლიო გამოცდილება სხვადასხვა მაგალთებს იცნობს თუ როგორ ვიტრდება ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმების კონცეფცია. იმ რეგონებში სადაც ძირითადი სამიზნე ჯგუფი ტურისტებია, ღია ცის ქვეშ მუზეუმები სკანდინავიური- სკანსენის ტიპის მუზეუმისგან განსხვავებით აუთენტური არქტექტურული ნიმუშების თავმოყრის ადგილი კი არა, არამედ სპეციალურად კონსტრუირებული მოდელების წარდგენს სივრცეა. ასეთი ადგილები უფრო თემტური პარკები ან დასასვენებელი-რეკრეაციული სივრცეებია. ასეთია სამხრეთ აზიური ღია ცის ქვეშ მუზეუმების უმეტესობა, რომლებიც ღია ცის ქვეშ მუზეუმისა და თემატური პარკების ჰიბრიდებია და შესაბამისად არც სრულად აკადემიურია და არც სრულად საზოგადოებრივი (Hitchcock, King, Parnwell 2010, 72; 81).

თანამედროვე ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმები კომპლექსური, სივრცეებია, აქ შენობის გარე თუ შენობებში განთავსებული მუზეუმების მახასიათებლები ერთადაა სახეზე და მიდგომებიც ინტეგრირებული უნდა იყოს (Charapan 2018, 142). აქ კომუნიკაცია-ინტერაქციის ფორმებია მნიშვნელოვანი. ექსპოზიცია შესაძლებელია ინდივიდებზე ან ჯგუფებზე იყოს ორიენტირებული, ან შესაძლებელია მუზეუმს ორივე მიმართულება ჰქონდეს ინტეგრირებული. მუზეუმებში, რომლებიც ფართე აუდიტორიაზეა გათვლილი ექსპოზიცია და სივრცე ისე უნდა იყოს მოწყობილი, რომ მხოლოდ დათვალიერებაც (გიდის, ანუ სპეციალისტის ვერბალური განმარტების გარეშე) უნდა იძლეოდეს ტერიტორიაზე განთავსებული არტეფაქტებისა და არქიტექტურული ნიმუშების შესახებ მეტ-ნაკლებად სრული ინფორმაციის მიღების საშუალებას. ამასთან, გასათვალისწინებელია, ისიც, რომ სრული კონტექსტის მიწოდების გარეშე მხოლოდ

მატერიალური ობიექტების ნახვით დამთვალეირებელს თვალსაწიერის მიღმა რჩება არამატერიალური კულტურა, რაც რეალურად განსაზღვრავს მატერიალურსი ფორმასა და ფუნქციას. ამიტომ, კულტურული კონტექსტის, ისტორიული ეპოქის და სხვა მახასიათებლების შესახებ ცოდნის მიწოდების მიზნით ხშირად გამოიყენება ინფორმაციის ვიზუალიზაცია, ტექსტური გიდები, რუკები და კატალოგები. ძირითადი კითხვა და მთავარი გამოწვევა თანამედროვე მუზეუმებისთვის სწორედ ცოდნის მიწოდების თანამედროვე, მიმზიდველი ხერხებისა და საშუალებების განსაზღვრაა.

თანამედროვე მუზეუმის ფუნქცია ცოდნის დაგროვებასთან ერთად ცოდნის გადაცემაცაა, რისთვისაც ფორმალური და არაფორმალური საშუალებები გამოიყენება. ამ პროცესის უკეთ მართვისთვის მ. ნოვაცკის აზრით, აუცილებელია საგანმანათლებლო მდგომარეობის ინტეგრირება ცოდნის გადაცემის ხერხებთან (Nowacki 2010, 183). პოლონეთის მაგალითის განხილვის საფუძველზე, იგი ყურადღებას ამახვილებს ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმების რეკრეაციული ფუნქციის გააქტიურებაზე და მიიჩნევს, რომ აუცილებელია სივრცის ორგანიზება ისე, რომ არტეფაქტებმა მნახველს გააღვივონ ინტერესი და გაუჩნდონ კითხვები, რომელზე პასუხებსაც მიიღებენ ბექდური გზამკვლევების, საინფორმაციო დაფების ან მულტიმედიური გზამკვლევების საშუალებით (Nowacki 2010, 190-191).

ბელურუსიული და ლიეტუვას მაგალითები აქვს განხილული ნ. ჩარაპანს და ასკვნის, რომ მუზეუმი თავისუფალი არჩევანის გარეშე, სადაც დამთვალეირებლის ქცევა მხოლოდ ინსტიტუციონალურ კონტექსტზე არ არის დამოკიდებული, თუმცა დიდწილად სწორედ კულტურის პოლიტიკის მესვეურთა და კომუნიკაციის სპეციალიტების მიერ მართებულად ჩამოყალიბებული კულტურული, რეკრეაციული და საგანმანათლებლო პოლიტიკა განაპირობებს მუზეუმის ეფექტურ მუშაობას (Charapan 2018, 142). ა. მარინესკუ განიხილავს რუმინეთისა და სამხრეთ კორეის მაგალითებს და ასკვნის, რომ ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმების როლი დამოკიდებულია გეოგრაფიულ, სოციალურ, პოლიტიკურ და კულტურულ სივრცეებზე. ღია ცის ქვეშ მუზეუმების ორიენტაცია კულტურის ნაციონალური რეპრეზენტაციიდან გასართობი მიმართულებებისკენ გადაიხარა, რათა უფრო ფართო აუდიტორიისთვის მოხდეს კულტურული ნიმუშების წარდგენა. ამასთან, თუ პოლიტიკური და ეკონომიკური რეალობა საშუალებას იძლევა წარდგენა უფრო მეტად ექსპერმენტულია, როგორც ეს სამხრეთ კორეის შემთხვევაში ხდება, რუმინეთში კი ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმების მთავარ ფუნქციად კულტურის ელემენტების კონსერვაცია რჩება, საგანმანათლებლო დატვირთვასა და კვლევაზე ორიენტირებით (Marienescu 2015, 47).

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმები 21 საუკუნეში ახალი გამოწვევების წინაშე დადგნენ, რადგან მათ აქტიურ კონკურენციას უწევენ ინფორმაციის ვიზუალური წარდგენის სხვა საშუალებები (მაგ. ინტერნეტი, ვირტუალური გამოფენები და კატალოგები, თემატური პარკები და სხვა.). ეს კონკურენცია გასაკუთრებით აქტუალური და თვალშისაცემი პანდემიის დროს გახდა. ამიტომ აუცილებელი ხდება მუზეუმების ტექნიკური გაუმჯობესება, კომუნიკაცია სხვა მუზეუმებთან და მკაფიო კონცეფციისა და ხედვის ქონა (Balazs, Fejos 2001, 7). დისკუსიის საგანია ასევე ექსპოზიციის თემატური და შინაარსობრივი მხარეც, მისი რეპრეზენტაციის ხერხებთან ერთად.

საქართველოში ეთნოგრაფიული მუზეუმი ღია ცის ქვეშ 1966 წლიდან ფუნქციონირებს ესაა გიორგი ჩიტაიას სახელობის ქართული ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის სახელმწიფო მუზეუმი, რომელიც ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის ფუძემდებლის გიორგი ჩიტაიას იდეითა და ძალისხმევით დაარსდა. იდეა იმაში მდგომარეობდა, რომ ვაკის პარკსა და კუს ტბის მიდამოებში განთავსებულიყო საქართველოს მინიატურული მოდელი, რომელშიც წარმოგენილი იქნებოდა საქართველოს ისტორიულ-ტერიტორიული ერთეულები მათთვის დამახასიათებელი

მატერიალური კულტურითა და გარემოთი. გიორგი ჩიტაიამ ჩამოაყალიბა კონცეფცია, რომელიც დაიბეჭდა საქართველოს კულტურის მეგლთა დაცვის საზოგადოების ჟურნალში “მეგლის მეგობარი” 1966 წელს მეშვიდე ტომში. გ. ჩიტაი წერდა: “ტერიტორიის რელიეფი იძლევა შესაძლებლობას საქართველოს სხვადასხვა მხარის “სოფელი” გაშენდეს მთისა მთაში, ბარისა - ბარში - მიკრო და მაკრო რაიონების მიხედვით, ისე, როგორც ეს ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიული ყოფისთვისაა დამახასიათებელი. აღნიშნული ასპექტი თავი და თავი პრინციპია ჩვენი მუზეუმის გაშენებისათვის” (ჩიტაია 1966, 3). ამ სტატიაში განსაზღვრულია მუზეუმის მიზნები და მათი მიღწევის სამოქმედო გეგმა. გ. ჩიტაიას აზრით, მუზეუმის ამოცანაა “გამოჩნდეს ქვეყნის სხვადასხვა ბუნებრივ-გეოგრაფიულ-სამეურნეო არეებში განლაგებული საცხოვრებელი, სამეურნეო და საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობანი, შინაგი მოწყობილობითა და გამართულობით... ექსპოზიციაში უნდა აისახოს ხალხის ესთეტიკური გემოვნება და მხატვრული აზროვნება” (ჩიტაია 1966, 4). დაგეგმილი იყო ტერიტორიამოწყობილიყოვერტიკალურზონებადდაქვეზონებად,სადაცლანდშაფტის შესაბამისად წარმოდგენილი იქნებოდა საქართველოს მხარეები ბუნებრივ-სამეურნეო ტიპების მიხედვით, მატ შორის საქართველოს ისტორიული პროვინციებიც. აქვე ლაპარაკია იმაზეც, რომ მუზეუმის ფუნქცია ისიცაა, რომ ეთნოგრაფიული ექსპონატები შეინახოს და გადაარჩინოს გაქრობას (ჩიტაია 1966, 6). მართლაც რეგიონებში შეძენილ იქნა არქიტექტურული ნიმუშები, სამეურნეო და საოჯახო ინვენტარი და ზონებად დაყოფილ ტერიტორიაზე განთავსდა. არტეფაქტების ორიგინალობაც აუცილებელ პირობად იქნა დადგენილი. იმის გარდა რომ არქიტექტურული ნიმუშები ინტერიერის სრული გაფორმებით უნდა ყოფილყო აღწურვილი, გ.ჩიტაას იდეა იყო რომ მუზეუმი გაეცოცხლებინათ: “ექსპონირებულ საცხოვრებელ სახლებსა და სამეურნეო-სარეწაო ნაგებობებში ეცხოვრათ შესაფერის კოსტუმებში გამოწყობილ პირებდა თუ ხელოსნებს, რომელთაგან უკანასკნელნი დაამზადებდნენ ხალხურ ხელსაქმის ნიმუშებს მნახველთა შორის გასავრცელებლად” (ჩიტაია 1966, 7). ღია ცის ქვეშ მუზეუმი უნდა ყოფილიყო “არა მარტო საცავი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მონუმენტური ძეგლებისა და მათი ინტერიერისა, არამედ... ამავე დროს კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულება, სადაც საექსპოზიციო პავლიონში ნაჩენები იქნება ხალხური ხელოვნების ახალი ნიმუშები, სადაც უნდა იყოს ლექტორიუმი კონო-ეკრანით ლექციების ჩასატარებლად და კონოსურათების საჩვენებლად. აქვე უნდა იყოს სამეცნიერო კაბინეტები სამეცნიერო კვლევის საწარმოებლად. აქვე უნდა ეწყობოდეს... სახალხო გუნდების გამოსვლები ისევე როგორც სახალხო დღესასწაულები (მაგალითად სვანური ლამპრობა, ქართლურ-კახური ბერიკაობა, მოსავლის აღების დღესასწაული და სხვ.) და ფესტივალები” (ჩიტაია 1966, 7-8). აკად. გიორგი ჩიტაიას თავდაპირველი ჩანაფიქრის, რომ მუზეუმის თანამშრომლებს გაეცოცხლებინათ ტრადიციულიყოფა, ნაწილობრივი განხორციელება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის პროექტებით გახდა შესაძლებელი, დაიგეგმა და ამუშავდა სხვადასხვა სახის გასართობ-შემეცნებითი პროგრამები.

როგორც თავად მუზეუმის განაცხადშია ნათქვამი ეს საგანმანათლებლო დაწესებულებაა, იგივე ფუნქცია ჰქონდათ და აქვთ ამ ტიპის მუზეუმებს მთელს მსოფლიოში - საზოგადოებას გააცნოს ყოველდღიური ყოფის ისტორია. ეს დანიშნულება უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს თანამედროვე მსოფლიოში, როდესაც გლობალიზაცია-მოდერნიზაციის პროცესები რიგ შემთხვევებში ლოკალური კულტურებისთვის საფრთხეებად იქნა აღქმული. ეთნოგრაფიული მუზეუმები იდენტობის გამყარებას უწყობენ ხელს, თვალსაჩინოდ წარმოადგენენ კულტურულ განგრძობითობას, გარკვეული ასპექტით “ტაძრებადაც” კი გველინებიან, სადაც არტეფაქტები შემეცნებითთან ერთად ემოციურ გვლენასაც ახდენენ და გარკვეული “რიტუალების” შესრულებისკენ უბიძგებენ მნახველს, რითიც ხდება მათი სოციალური ჩართულობის უზრუნველყოფა.

ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიულ მუზეუმებს აქვთ კულტურული მემკვიდრეობის

შენახვა-წარდგენის, განათლებისა და ცოდნის გადაცემის და რეკრეაციულ სივრცედ განვითარების დიდი პოტენციალი. ამ ფუნქციათა გაცნობიერება ბუნებრივად აჩენს კითხვას, თუ როგორ უნდა იქნეს დაცული ბალანსი მათი უზეუნველყოფის ტაქტიკებს შორის. ერთი მხრივ, დგება საკითხი ისტორიული სიზუსტისა და აუთენტურობის შესახებ, ამავე დროს განსასაზღვრია კომერციალიზაციის ლიმიტებიც და კულტურული და ეროვნული იდენტობის გამოხატვის მახასიათებლები (Pawlikowska-Piechotka 2015, 121). როგორც რ.ბ. გაბო აღნიშნავს ეთნოგრაფიული ექსპოზიციიდან ცოდნის რეპრეზენტაციისკენ გადახრა კიდევ უფრო მეტ კთხვებს აჩენს, რომელთაგან საკვანძოა თუ რა გავლენა ექნება გამოგენას - განამტკიცებს იდენტობას, თუ გაღრმავებს გაუცხოებას (Gabo 2001, 147). ამ პრობლემების გადაჭრის გზაზე დღეს ბევრი მუზეუმი მსჯელობს საკონფერენციო სივრცეების, საგანმანათლებლო ცენტრების, სასტუმროებისა და კვების ობიექტების, სუვენირებისა და ადგილობრივი ხელნაკეთი ნივთების მაღაზიების და სხვადასხვა ინტერაქტიული პროგრამების დანერგვაზე, ანუ იმაზე, რაც გ. ჩიტაიამ ჯერ კიდევ 1966 წელს დასახა გეგმად. თანამედროვე მუზეუმები, როგორც საზოგადოებრივი მეხსიერების ინსტიტუტები ფუნქციას იფართოებენ, თავდაპირველი მიზნიდან შეეგროვებიან და დაეცვათ კულტურის ნიმუშები თანდათან ხდება ყურადღების მიპყრობა კომუნიკაციურ ასპექტებზე და ჰეტეროგენულ აუდიტორიასთან დიალოგის ეფექტურ წარმართვაზე (Charapan 2018, 142). თბილისის ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიულ მუზეუმს დიდი შესაძლებლობები გააჩნია იქცეს თანამედროვე, მიმზიდველ სივრცედ, რომელიც საინტერესო იქნება სხვადასხვა კატეგორიის დამთვალერებლისთვის, ისევე როგორც მკვლევარებისთვის და შეასრულებს, როგორც კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა-წარდგენის, ასევე ცოდნის შექმნა-გადაცემის, საგანმანათლებლო და კომუნიკაციურ ფუნქციებს. ყოველი მუზეუმი უნიკალურია და ინდივიდუალურ მიდგომას საჭიროებს კულტურული მემკვიდრეობის ეროვნული პოლიტიკის გასატარებლად. საჭიროა რაციონალური, ადგილის შესაბამისი და ინოვაციური ხერხებს გამოყენება, რათა მუზეუმის ექსპონატებმა აღძრას ემოციები, გააჩინოს ინსტერესი და ამავე დროს შეძლოს მისი დაკმაყოფილება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ჩიტაია გ. (1966), ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმი ღია ცის ქვეშ, კრ. ძეგლის მეგობარი, 1966, N7, გვ. 3-8, თბ.
2. სუმბაძე ლ. (1966), ქართულ ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის პარკ-მუზეუმის გენერალური გეგმის შესახებ, კრ. ძეგლის მეგობარი, 1966, N7, გვ. 9-14, თბ.
3. Armstrong J.R. (1973), The Open Air Museum: Idea and Reality, in Transactions of Ancient Monuments Society, Volume 20: 1973, London
4. Balazs G., Fejos Z. (eds.) (2001) Yearbook of the Museum of Ethnography/ Jahrbuch des Ethnographischen Museums/ Annales du Musée d'Ethnographie Editorial Committee, ETO-Print Kft. LXXXIII.2001
5. Gabo R. W. (2001), Ethnographic Museums and Challenges at the Beginning of the 21st Century, Yearbook of the Museum of Ethnography/ Jahrbuch des Ethnographischen Museums/ Annales du Musée d'Ethnographie Editorial Committee, ETO-Print Kft. LXXXIII.2001
6. Hitchcock M., King V.T. and Parnwell M. (eds.) (2010), Heritage Tourism in Southeast Asia NIAS – Nordic Institute of Asian Studies Press 2010
7. Charapan N. (2018), Communication Matters: How Do Visitors Interact with Ethnographic Open-Air Museums? Informacijos mokslai 2018, Vilnius University Press, vol. 83, pp. 142–154
8. Marinescu A.H. (2015), The Open-air Museums from Mediation of National Identity

to Entertainment. National Village Museum in Romania and Korean Folk Village in South Korea, *Rom. Jour. of Sociological Studies, New Series*, No. 1, Bucharest, 2015, p. 39–48

9. Nowacki M. (2010), Education in Open-air Museums in Research Studies of Visitors to the Wielkopolski Ethnographic Park in Dziekanowice, *Studies in Physical Culture and Tourism*, Vol. 17, No. 2, 2010, pp. 183-192

10. Pawlikowska-Piechotka A., Łukasik N., Ostrowska –Tryzno A., Sawicka K. (2015), The Rural Open Air Museums: Visitors, Community and Place, *European Countryside*, 4, 2015 , pp. 195-214

**XVI - XIX საუკუნეების გერმანულ წყაროებში
ასახული ქართული ჩაცმულობა**
Georgian Dress Reflected in German Sources of XVI-XIX centuries

ირინა უგრეხელიძე

ნ. ბერძენიშვილის ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ნაქარგობისა და ქსოვილების კურატორი; ქუთაისის აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი აკადემიური დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი

Irina Ugrehelidze

N. Berdzenishvili Kutaisi State Historical Museum Curator of the Embroidery and Textile Fund Akaki Tsereteli State University Academic doctor, Associate Professor

ნონა ქარციძე

ნონა ქარციძე, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი ადამიანური რესურსების მართვისა და საზოგადოებასთან ურთიერთობის მენეჯერი; ქუთაისის აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ისტორიის დოქტორი ასოცირებული პროფესორი.

Nona Kartsidze

PhD in History N. Berdzenishvili Kutaisi State Historical Museum Akaki Tsereteli State University Academic doctor, Assistant Professor

ელისო ჩუბინიძე

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის მეცნიერ თანამშრომელი; ქუთაისის აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი მაგისტრი

Eliso Cubinidze

Master's degree holder at N. Berdzenishvili Kutaisi State Historical Museum, Science worker at Akaki Tsereteli State University, teacher

აბსტრაქტი - სტატიაში დასმულია საკითხი ქართული ისტორიული კოსტიუმის შესწავლის საქმეში სხვადასხვა ეპოქის უცხოური წერილობითი და სახვითი წყაროების, მათ შორის გერმანულენოვანი წყაროების მნიშვნელობის შესახებ. განხილულია XVI-XIX საუკუნეების მოგზაურული ლიტერატურა, ისტორიულ-გეოგრაფიული ატლასები, შემეცნებითი ალბომები, მკვლევართა ანგარიშები, რომლებშიც აღწერილია ქართველთა ყოფითი სურათები და დართულია საილუსტრაციო მასალები. მიმოხილულია თითოეული ავტორის მოგზაურობის მიზანი და მოცემულია მათი მოკლე ბიოგრაფიული მონაცემები. გაანალიზებულია გრავიურებზე წარმოდგენილი სამოსი და შედარებულია ისინი თანადროულ ქართულ სახვით მასალებში წარმოდგენილ ჩაცმულობასთან. შესაბამისად გაკეთებულია დასკვნა, რომ ფასეულია თვითმხილველი დამკვირვებლის მიერ შექმნილი სახვითი მასალა, რომელიც თვალსაჩინოდ წარმოგვიჩენს კოსტიუმის ფორმას, სილუეტს და ზოგიერთ შემთხვევაში

დეკორირებასა და ფაქტურასაც. ასევე, დასმულია საკითხი უცხოური წყაროების შემდგომი კვლევის აუცილებლობის შესახებ ქართული კოსტიუმის ევოლუციის სრულყოფილი პანორამის წარმოჩენისათვის.

საკვანძო სიტყვები - გერმანულენოვანი წერილობითი წყაროები; მოგზაურები; ქართული ისტორიული კოსტიუმი; გრავიურები; ქართველები.

Abstract - The article raises the issue of the importance of foreign written and fine sources of different epochs, including German-language sources, in the study of Georgian historical costume. Travel literature of the XVI-XIX centuries, historical-geographical atlases, cognitive albums, researchers' reports are described, in which the current images of Georgians are described and illustrative materials are attached. The purpose of each author's trip is reviewed and their brief biographical data are given. The clothes presented in the gravures are analyzed and they are compared with the clothes imaged in contemporary Georgian fine materials. Accordingly, it is concluded that the fine art material created by the eyewitness observer is valuable, which visually shows the shape of the costume, the silhouette and in some cases the decoration and texture. Also, the question is raised about the need for further research by foreign sources to present a complete panorama of the evolution of the Georgian costume.

Interest in Georgia as a foreign, exotic country has been found in German sources since the Middle Ages. The first source is the work of the Bavarian Hans Schiltberger (1380-14 ??) «Journey of Johannes Schiltberger from Munich to Europe, Asia and Africa from 1394 to 1427»; The scene of the every day life of Georgians is contained in the «Cosmography» of the German scientist and cartographer Sebastian Münster (1488-1552); Leonard Rauwolf (1535 - 1596) - German physician, botanist and traveler, provides information about the dress of Georgians in his book «Description of Travel to Eastern Countries». Information about Georgian traditional clothing is contained in the writings of the German scholar and travel acad. Johann Guldenstedt. The works of the German orientalist - Julius Heinrich von Claprot (1783-1835) are informative about Georgia and Georgians. The paintings and sketches of the famous German artist Paul von Franken (1818-1884) from the series about the Caucasus are distinguished by their amazing efficiency and information.

The German-language flow of information from these and other authors created certain perceptions of Georgia and the Georgian people, including visual ones, in European society. This information has not lost its relevance at the modern stage, as it provides important material for the study of Georgian historical costume.

Key words - German-language written sources; Travelers; Georgian historical costume; Engravings

ქართველი ერის კულტურული მემკვიდრეობის მნიშვნელოვანი ძეგლის – ტრადიციული ქართული კოსტიუმის ჩამოყალიბებისა და ევოლუციური პროცესის დადგენისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს უცხოურ წერილობით და სახვით მასალებს, რომლებსაც შეიცავს მოგზაურული ლიტერატურა, გეოგრაფიული კვლევები და ეთნოგრაფიულ-ნატურალისტური დაკვირვებები. ასეთი წყაროები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია დროის იმ პერიოდის შესასწავლად, რომლისთვისაც არ გაგავაჩნია ნივთიერი მასალები ისტორიული კოსტიუმის ნიმუშების სახით. ცნობილია, რომ ქსოვილის სუსტი გამძლეობის გამო, XVIII საუკუნეზე ადრეული პერიოდის სამოსის ნიმუშები სრულიად განადგურებულია.

ამ მხრივ ინტერესს მოკლებული არ არის გერმანულენოვანი წყაროები. საქართველოთი, როგორც უცხო, ეგზოტიკური ქვეყნით დაინტერესება გერმანულ წყაროებში შუა საუკუნიდან გვხვდება. ჩვენ, ამ შემთხვევაში საუბარი გვექნება XVI-XIX საუკუნეების იმ წყაროების შესახებ, რომლებიც შეიცავს ცნობებსა და ვიზუალურ

მასალას ქართული კოსტიუმის შესახებ.

ქრონოლოგიურად პირველი წყარო ბავარიელი ჰანს შილტბერგერის (1380-14??) თხზულება „Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427“ („იოჰანეს შილტბერგერის მოგზაურობები მიუნხენიდან ევროპაში, აზიასა და აფრიკაში 1394 წლიდან 1427 წლამდე“). ავტორი ჯვაროსნულ ომში მონაწილეობდა (რაინდ რაიხარტინგენის საჭურველმტვირთელი იყო), რა დროსაც ტყვედ ჩაუვარდა ოსმალებს, შემდეგ კი თემურლენგს. თითქმის 30-წლიანი ტყვეობის განმავლობაში, ის, როგორც მსახური, ახლდა თავის მებატონეებს ევროპის, აზიისა და აფრიკის სხვადასხვა ქვეყნებში. მოიარა ოქროს ურდო, დელი, ციმბირი, ვოლგისპირეთი, კავკასია, კონსტანტინოპოლი, ბაღდადი, ეგვიპტე და სხვ. რის გამოც მას ზოგჯერ „გერმანელ მარკო პოლოდ“ მოიხსენიებენ. მხოლოდ 1427 წელს შეძლო მან ტყვეობისაგან თავის დაღწევა და სამშობლოში დაბრუნება. შილტბერგერი, რასაკვირველია, ტყვეობაში

სურ. 1. ქართველთა ყოფითი სცენა წიგნიდან

ყოფნისას ვერგააკეთებდა ჩანაწერებს, რის გამოც თხრობა რამდენადმე არათანმიმდევრულია. ვარაუდობენ, რომ თავგადასავალი ჩაწერილი და შედგენილია არა ავტორის, არამედ რომელიმე მისი ახლობლის მიერ, შილტბერგერის მოგონებების მიხედვით. პირველად გამოქვეყნდა 1460 წელს, ქ. აუგსბურგში (ზოგიერთი ცნობის მიხედვით 1473 წელს). თხზულება ფართოდ გავრცელდა და პოპულარობა მოიპოვა XV-XVI საუკუნეებში. იგი შეიცავს ფასეულ და საინტერესო

ცნობებს, უამრავ კულტურულ დაკვირვებას, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ ევროპული საზოგადოებრიობისათვის არაევროპული რეგიონების გაცნობისა და მათ შესახებ ზოგადი წარმოდგენის შექმნისათვის.

აღწერილობის თანახმად, ავტორს 1408 წლის შემდგომ პერიოდში თავდაპირველად საქართველოში, ხოლო შემდეგ სამეგრელოში მოუხდა ყოფნა. მის მიერ მოწოდებული ცნობა იმერული თავსაბურავის – ფაფანაკის გავრცელების არეალისა და მისი ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში მოხმარების შესახებ მსჯელობის საშუალებას იძლევა. ავტორის სიტყვებით: „არის ქვეყანა, აბკაზ ჰქვია. მის დედაქალაქს ცუხუმ ქვია. არაჯანსაღი მხარეა. ამ მხარეში ქალები და კაცები იხურავენ ოთხკუთხა ბრტყელ ქუდებს და ამას აკეთებენ არაჯანსაღი კლიმატის გამო“. ფაქტობრივად, ეს პირველი წერილობითი ცნობაა ფაფანაკის შესახებ. შილტბერგერი აღნიშნავს, აგრეთვე, რომ საქართველოში ამზადებენ აბრეშუმს [2].

ქართველების ყოფითი სცენის გამოსახულებას შეიცავს გერმანელი მეცნიერისა და კარტოგრაფის სებასტიან მიუნსტერის ნაშრომში „Cosmographia“ („კოსმოგრაფია“) [3].

სურ. 1. ქართველთა ყოფითი სცენა წიგნიდან

სებასტიან მიუნსტერი იყო აღორძინების ეპოქის ფრანცისკანელი, ბერი, ჰებრალისტი და კოსმოგრაფი. ხელი შეუწყო ებრაული ენის ცოდნის გავრცელებას ქრისტიან მეცნიერებს შორის და მისი, როგორც სპეციალური მეცნიერების შესწავლას გერმანიის

უნივერსიტეტებში. ჰაიდელბერგში ასწავლიდა ებრაულ ენასა და ღვთისმეტყველებას, შემდეგ კი ბაზელში – მათემატიკას. იგი იყო პირველი გერმანელი მეცნიერი, რომელმაც გამოაქვეყნა ბიბლიის ებრაული ტექსტი ლათინური თარგმანით და სქოლიოებით და ქალდეური ენის გრამატიკის სახელმძღვანელო. მიუნსტერმა გერმანელი სტრაბონის პოპულარობა მოიპოვა თავისი „კოსმოგრაფიით“, რომელიც სხვადასხვა წყაროებზე დაყრდნობით, შეადგინა. ნაშრომი წარმოადგენს თავისი დროის ისტორიულ-გეოგრაფიული და ბიოლოგიური მონაცემების უმნიშვნელოვანეს ნაკრებს, რომელმაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი გეოგრაფიული ცოდნის გავრცელებას და შემდგომში კოსმოგრაფიის შედგენის ნიმუშად იქცა. ნაშრომი 1544 წლიდან დაწყებული, მთელი საუკუნის განმავლობაში, მრავალჯერ იქნა დაბეჭდილი გერმანულ, ლათინურ, ფრანგულ, იტალიურ და ჩეხურ ენებზე. გამოცემები ახალი ცნობებით, აღმოჩენებითა და ილუსტრაციებით ივსებოდა. მასალებს საქართველოს შესახებ შეიცავს 1628 წლის გამოცემა. აღწერასთან ერთად მეფუტკრეთა და ვაჭართა ყოფითი სცენაა ასახულია (სურ. 1).

გაკვრით ეხება ქართველთა სამოსს ლეონარდ რაუვოლფი (1535 - 1596) – გერმანელი ექიმი, ბოტანიკოსი და მოგზაური, რომელსაც უწოდებდნენ „ყველაზე განათლებულ ადამიანს, დაულავს ბუნების შესწავლაში“. რაუვოლფმა 1573-75 წლებში მცენარეული სამკურნალო საშუალებების მოძიებისათვის იმოგზაურა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში. მოგზაურობიდან დაბრუნებისთანავე მოამზადა ევროპული და ახლო აღმოსავლეთის მცენარის ჰერბარიუმის ოთხი ტომი, რომელთაგან ერთ-ერთი ტომი ლეიდენის უნივერსიტეტშია და დღემდე მნიშვნელოვან აქტივად რჩება. მის მიერ აღწერილი ყავის მომზადებისა და მოხმარების აღმოსავლური ტრადიცია პირველი ინფორმაციაა ევროპელებისათვის.

ლ. რაუვოლფმა მოგზაურობის ისტორია დაწვრილებით გადმოსცა წიგნში „Aigentliche beschreibung der Raiss in die Morgenlaender“ („აღმოსავლეთის ქვეყნებში მოგზაურობის აღწერა“) [4], რომელიც გამოქვეყნდა 1582 წ. ავტორმა ქართველებს, რომელთაც ტრაპიზონის მახლობლად შეხვდა, წიგნის ერთი მომცრო თავი მიუძღვნა. მოგზაური ქართველთა სამოსის შესახებ აღნიშნავს: „ისინი ატარებენ მოკლე ფრიალა პალტოს და გრძელ ფართე შარვალს“

XVI საუკუნის 80-იანი წლების ამბებია გადმოცემული გერმანელი დიპლომატის სალომონ შვაიგერის (1551-16??) წიგნში „Neue Reyßbeschreibung auß Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem“ („ახალი მოგზაურობის აღწერა გერმანიიდან კონსტანტინოპოლსა და იერუსალიმში“) [5]. სალომონ შვაიგერი დაიბადა 1551 წ. გერმანიის სამხრეთ ნაწილში. განათლება მიიღო ტიუბინგენის უნივერსიტეტში თეოლოგიისა და კლასიკური ფილოლოგიის მიმართულებით. სწავლის დასრულების შემდეგ მიწვეულ იქნა საელჩოს კაპელანად სტამბოლში (1578-81), სადაც რამდენიმე

სურ. 2. ყვარყვარე ჯაყელი: ა – შვაიგერის წიგნიდან; ბ – ზარზმის ტაძრის მოხატულობიდან

სურ. 3. თავსაბურავები: ა – თავაქარაშვილის მინიატურიდან; ბ – კასტელის ჩანახატებიდან

წელიწადი დაჰყო – დიპლომატიური მისიის განსახორციელებლად. 1581 წლიდან იმოგზაურა ეგვიპტეში, პალესტინასა და სირიაში, საიდანაც, კრეტასა და ვენეციის გავლით დაბრუნდა სამშობლოში. გერმანიაში დაბრუნების შემდეგ მსახურობდა პასტორად სოფელ გროცინგერსა და ბოლოს ნიურნბერგში.

ს. შვაიგერმა თავისი მოგზაურობის ვრცელი აღწერილობა მოგვიანებით, 1608 წელს გამოსცა ნიურნბერგში. ავტორი წიგნში იძლევა მოკლე ცნობებს საქართველოს შესახებაც. კერძოდ, ბეჭდავს ქართულ ანბანს და ლათინური ტრანსკრიფციით ქართულ ენაზე აქვეყნებს პირველი ფსალმუნის დასაწყისს. აღსანიშნავია, რომ შვაიგერის მიერ დაბეჭდილი ნუსხა-ხუცური ანბანი ქართული შრიფტის სტამბური გამოყენების პირველი ნიმუშია

ავტორი თხზულებაში გადმოგვცემს ოსმალეთის სულთნის, მურად III-ის კარზე ორი ქართველი დიდებულის – ყვარყვარე ჯაყელისა და მისი ძმის სტუმრობის ამბავს. ეს ჟესტი ქართველი თავადების მხრიდან მორჩილებისა და მოხარკეობის აღიარებას ნიშნავდა. ამასთან, უმცროსმა ძმამ კონსტანტინოპოლში ყოფნის დროს ისლამი მიიღო და თავისი ათი წლის ვაჟსაც სარწმუნოება შეუცვალა, ხოლო ყვარყვარე და მისი თანმხლები პირები არ განუდგნენ ქრისტიანობას და ბოლომდე მისი ერთგულნი დარჩნენ. ამის შემდეგ ოსმალეთის სამეფო კარმა ხარკის გადახდის სანაცვლოდ ქართველი დიდებულებისთვის წინანდელი ძალაუფლების აღდგენის გადაწყვეტილება მიიღო. ამასთან ერთად, ოსმალთა მეთაურს უბრძანეს დანგრეული ციხე-სიმაგრის აღდგენა და იქ მყოფი გარნიზონის ხელმძღვანელობა.

სურ. 4. ქართველი ქალი.
ე. კემპფერის ალბომიდან

სალომონ შვაიგერი, მართალია, არ ახასიათებს ქართველთა ჩაცმულობას, მაგრამ წიგნში ჩართულია გრავიურა ყვარყვარე ჯაყელის პორტრეტული გამოსახულებით (სურ. 2, ა). ნახატი ფანტაზიით შესრულებული არ უნდა იყოს, რადგან ყვარყვარეს კაბის დეკორი, იმ პერიოდის საქართველოს, კერძოდ, სამცხეს ძეგლების ფრესკულ მხატვრობაში, სწორედ ჯაყელთა სამოსზე შეინიშნება (სურ. 2, ბ). ხოლო ანალოგიური ფორმის თავსაბურავები გვხვდება

თავაქარაშვილის მინიატურებში და იტალიელი მისიონერის ქრისტოფორო დე კასტელის ნახატებში (სურ. 3, ა, ბ).

ქართველი ქალის აკვარელით შესრულებული სურათი შეტანილია ენგელბერტ კემპფერის ალბომში „Album of Persian Costumes and Animals with Some Drawings by Kaempfer“ („სპარსული კოსტიუმებისა და ცხოველების ალბომი კემპფერის ნახატებით“), რომელიც დაცულია დიდი ბრიტანეთის მუზეუმში. თავისი დროის

სურ. 5. ქართველები შილინგერის წიგნიდან

დიდად განათლებული პიროვნება ენგელბერტ კემპფერი (1651 - 1716) იყო გერმანელი ნატურალისტი, ექიმი, მკვლევარი და მწერალი. მან შეისწავლა ფილოსოფია, თეოლოგია და მედიცინა. 1683 წლიდან მუშაობდა შვედეთის საელჩოს შემადგენლობაში, საიდანაც დიპლომატიური მისიით წარგზავნილ იქნა სპარსეთში. სპარსეთისაკენ მან მოსკოვისა და ვოლგისპირეთის გავლით იმოგზაურა. სპარსეთში ყოფნის დროს კემპფერმა, როგორც ნატურალისტმა და მკვლევარმა მოიარა აღმოსავლეთის მრავალი ქვეყანა: არაბეთი, ინდუსტანი, იავა, სუმატრა, სიამი და იაპონია. გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ის, როგორც მკურნალი, იმყოფებოდა თბილისში. კემპფერის რამდენიმეწლიანი მოგზაურობა და მისი დაკვირვებები ძალზე ნაყოფიერი გამოდგა. მან დაწვრილებით აღწერა სხვადასხვა ქვეყნები. მათგან აღსანიშნავია მოსკოვსა და ვოლგისპირა ქალაქებში მოგზაურობის აღწერა; ხოლო ყველაზე მნიშვნელოვანი იაპონიის შესახებ დაწერილი ნაშრომია, სადაც მან ორი წელი გაატარა. ე. კემპფერის მდიდარი ხელნაწერების უმეტესი ნაწილი, ისევე, როგორც ზემოდასახელებული ალბომი, ინახება ბრიტანეთის მუზეუმში. გერმანულ ენაზე გამოქვეყნებულია ნაშრომი „ყაზანის, ასტრახანის, საქართველოს და სხვა მრავალი სახელმწიფოები, რომლებმაც ხარკი გადაიხადეს და ემორჩილებოდნენ ცარს, სულთანს და შაჰს...“ (ნიურნბერგი, 1723 წ.).

ე. კემპფერის ალბომში შეტანილია ისპაჰანში მცხოვრები სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენლთა გამოსახულებები, ასევე სცენები ყოველდღიური ცხოვრებიდან და ცხოველები, სულ 44 მინიატურა. ისინი შესრულებულია სპარსული მინიატურული სტილისათვის დამახასიათებელი მანერით. სურათები სავარაუდოდ, კემპფერის დაკვეთით უნდა იყოს შექმნილი. მათი ავტორი ირანელი მხატვარი ჯანი ბაჰრამის ძეა, რომელიც საკუთარ თავს „ფარანგი საზ“-ს უწოდებს. „ფარანგი“, ანუ ფრანგი, მიუთითებს მხატვრობაში მის ევროპულ ორიენტაციაზე [6]. ქალი კემპფერის ალბომიდან გარეგნულად ქართველის ტიპისაა, მაგრამ მისი სამოსი სპარსულია (სურ. 4), თუმცა კაბის სილუეტს, შიგა სამოსს, შეიდიშის, ფეხსამოსისა და თავსაბურავის ფორმებს მოედებნება ანალოგები ქართულ მონუმენტურ მხატვრობაში, კერძოდ

სურ. 7. ფრაგმენტები პაულ ფონ ფრანკენის ტილოდან „ძველი თბილისის ხედი“ [13] საინტერესოა ყოფითი ჟანრის გრაფიურა „ქართველი თავადის გამგზავრება ომში“ [14], რომელიც პაულ ფონ ფრანკენის ნახატის მიხედვით არის შექმნილი (სურ. 8). სურათზე კარგად ჩანს ქალისა და მამაკაცის ტრადიციული ქართული ჩაცმულობა და თავსაბურავები.

სურ. 8. გრაფიურა პაულ ფონ ფრანკენის ნახატიდან „ქართველი თავადის გამგზავრება ომში“

მცხეთის სვეტიცხოვლის, მარტვილის ტაძრის, გელათის ნართექსის, ზარათის და სხვ. ფრესკულ ფერწერაში.

XVIII-XVIII საუკუნეების მიჯნას განეკუთვნება გერმანელი ექიმისა და მოგზაურის ფრანც-კასპერ შილინგერის 1707 წელს გამოცემულ წიგში „Persianische und Ost-Indianische Reis“ („სპარსეთსა და აღმოსავლეთ ინდოეთში მოგზაურობა“) [8] ჩართული გრაფიურა ქართველების გამოსახულებით (სურ. 5). შილინგერმა 1699-1702 წლებში იმოგზაურა აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ჩვენს ქვეყანაში ნამყოფი არ არის, ქართველები

სპარსეთში გაიგნო. მოგზაურობის აღწერაში ავტორი ხშირად ახსენებს საქართველოსა და აღწერს ჩვენს თანამემამულეებს. მისი გადმოცემით:

„ადგილობრივი მცხოვრებნი [ქართველები] თეთრები არიან, როგორც ჩვენ ევროპელები: ისინი მშვენიერი აღნაგობისა და გარეგნობის არიან, განსაკუთრებით ქალები. მამაკაცებს თავზე შემოხვეული აქვთ ტილოს ან აბრეშუმის ქსოვილი, რომელიც ბასტიონივით დგას, შუბლს ზემოთ. ქალებს ჩამოშლილ თმებზე ახურავთ ორმაგი გემის ფორმის ქუდი, შუაგულში წვეტიანი ამონაშვერით. ქვედა კაბა ჩამოშვებულია თითქმის კოჭებამდე, თეთრი ფერისაა და ნაკეცებადაა დაშვებული (ისევე როგორც გერმანიაში იციან ტრადიციული ქვედა კაბები), წელზე შემოჭერილი აქვთ შარფისებური სარტყელი. ზედა სამოსს აქვს სპეციალური ვიწრო სახელოები... წინ გახსნილია, აქვს ბეწვის სარჩული, კისრიდან მკერდისაკენ წამახვილებულია და მკერდიდან წელამდე დახშულია. წელზე სარტყელი ისეთივე ქსოვილისაა, როგორიც შეხსნილში გამოჩენილი სახელო. ქალმაცა და ქალწულმაც გარეთ გამოსვლისა სახე თვალებამდე უნდა დაიფაროს“.

აღსანიშნავია, რომ ქალის სამოსის კომპლექტაცია შილინგერის წიგნის ილუსტრაციიდან ანალოგიურია ე. კემპფერის ალბომში გამოსახული ქალის ჩაცმულობისა.

ქართული ტრადიციული სამოსის შესახებ ცნობებს შეიცავს გერმანელი მეცნიერისა დამოგზაურისაკად. იოჰანგიულდენშტედტის ჩანაწერები. მასრუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის მიერ დავალებული ჰქონდა ჩრდილოეთ კავკასიისა და საქართველოს ყოველმხრივი გამოკვლევა-შესწავლა. გიულდენშტედტმა ჩვენს ქვეყანაში დაჰყო 1771-72 წლები. ნაშრომების გამოქვეყნება მხოლოდ მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1787 წ. მოხერხდა, თავდაპირველად პეტრე სიმონ პალასის, ხოლო მოგვიანებით იულიუს კლაპროტის რედაქციით. ქართულ ენაზე „გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში“ გამოიცა ორ ტომად [9]. აფხაზეთის, სამეგრელოს, ლეჩხუმის, რაჭის, სვანეთის, ქართლისა და კახეთის დახასიათებისას გიულდენშტედტი აღწერს მოსახლეობის (ძირითადად მამაკაცების) სამოსს, მოჰყავს ცნობები ტანსაცმლისა და სხვადასხვა ქსოვილების დამზადების და ყიდვა-გაყიდვის შესახებ. მისი ცნობები მამაკაცის ტანსაცმლის შესახებ საკმაოდ განზოგადებულია:

„აცვით თემოებთან ნაოჭებიანი მოკლე ჩოხები, რომლებიც მუხლებამდეც კი არ სწვდებათ, წვივებზე შემოხვეული აქვთ სახვევი, წელზე არტყიათ ბრტყელი ქამარი და ა. შ. ისინი ხშირად ამზადებენ ტლანქი მაუდის ჩოხებს და მიაქვთ გასაყიდად“.

3. ს. პალასის რედაქტორობით გამოცემული ნაშრომი ილუსტრირებულია [10]. სურათებზე გამოსახულია ქართლელი მამაკაცი, იმერელი ყანწით და ქართველი ქალი, რომელიც სამოსის თვალსაჩინოდ ჩვენების მიზნით წარმოდგენილია ორ ხედში წინიდან და ზურგიდან (სურ. 6)

საქართველოსა და ქართველების შესახებ ინფორმაციულია გერმანელი მეცნიერი ორიენ-ტალისტის – იულიუს ჰენრიხ ფონ კლაპროტის (1783-1835) ნაშრომები, რომლებიც მან სხვადასხვა მიმართულებით საქართველოს კვლევის შედეგად გამოაქვეყნა. იულიუს კლაპროტი 1804 წელს მიიწვია რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ, რო-გორც აღმოსავლეთმცოდნე ლინგვისტი და მიავლინა კავკასიაში, ფილოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ისტორიუ-ლი კვლევების ჩასატარებლად. ნაშრომში „Beschreibung der Russischen Provinzen zwischen dem Kaspischen und Schwarzen Meere“ („კასპიისა და შავ ზღვებს შორის მდებარე რუსული პროვინციების აღწერა“) [11]. საქართველოს სხვადასხვა მხარეების მიმოხილვასთან ერ-თად მოყვანილია ჩაცმულობის მოკლე დახასიათებაც:

„თავადებისა და აზნაურთა მხრივ ჩაგვრისაგან ხალხი ისეთი ღარიბია, რომ ჩვეულებრივ ჩასაცმელად აქვს მხოლოდ ერთი მოსახვევი, რომელიც ქამრიდან კოჭამდე აღწევს. წარჩინებულებს კი აცვიათ უცხოური ქსოვილების სამოსი. ტყავის ქამარზე, რომელიც მდიდრულადაა მოვერცხილი, ხმლისა და ხანჯლის გარდა დაკიდული

აქვთ სამოგზაუროდ საჭირო სხვადასხვა ნივთები, როგორცაა სალესი, კვესი და ა. შ. მათ პერანგებს ხშირად ქვემოთ არშიები აქვთ, ყელზე კი ოქროთი ნაქარგი. ზამთარში სამეგრელოში ატარებენ ვიწრო ტყავის სამოსს, ხოლო მოგზაურობისას ყოველთვის ქეჩის მოსასხამს [ნაბადი], რაც მთელ კავკასიაშია გავრცელებული“.

გასაოცარი ეფექტურობით და ინფორმაციულობით გამოირჩევა ცნობილი გერმანელი მხატვრის პაულ ფონ ფრანკენის (1818-1884) ტილოები და ესკიზები კავკასიის შესახებ შექმნილი სერიიდან. სახელოვნებათმცოდნეო ლიტერატურაში პაულ ფონ ფრანკენი მოიხსენიება „კავკასიის მხატვრად“. მას ასახული აქვს საქართველოს სხვადასხვა კუთხე, თბილისის ხედები, კავკასიელთა ტიპები. ჩვენი თემატიკისათვის განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი პანორამული ტილოები: „ბანიათი სახლი თბილისის ფონზე“ (1856), „მველი თბილისის ხედი“ (1859), „ბანაკი თბილისის მახლობლად“ და სხვა მრავალი. მათში მჟღერი ფერებითა და ვირტუოზული ოსტატობით არის ნაჩვენები ქართული კოსტიუმის დახვეწილობა და სილამაზე. ვის არ ნახავთ აქ – სარტყელ გულისპირიან კაბებში გამოწყობილ ქალებს – ბანზე მოცეკვავებს თუ დაირაზე დამკვრელს, მამაკაცებს ჩოხა-ახალუხითა და ბუხრის ქუდეებით (სურ. 7). ფერადოვან სამოსის მრავალსახეობაში ადვილი გასარჩევია თითოეულის მასალა და დეკორი. მზეზე ლაპლაპებს ატლასი, მქრქალ ნათებას გამოსცემს ხვერდი, ფრიალებს ჰაეროვანი ლეჩაქი. ზოგი მანდილოსანი მთლიანად დაფარულია უზარმაზარი თეთრი საბურველით... ისე მეტყველია მხატვრის ფუნჯი, რომ დაირის ხმა და მოცეკვავე ქალის ტაფტის კაბის შრიალიც კი ჩაგვესმის თითქოს.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია სხვა გერმანელი ავტორების – იაკობ რეინესის, ფრიდრიხ ავგუსტ ბიბერშტეინის, იოჰან ფონ ბლარამბერგის, გუსტავ-თეოდორ პაულის, ფრიდრიხ ბოდენშტედტის, გუსტავ რადეს შრომები. სამწუხაროდ ყველას განხილვა შეუძლებელია ერთი სტატიის ფარგლებში.

როგორც ვხედავთ, ინფორმაციის გერმანულენოვანი ნაკადი საქართველოსა და ქართველ ხალხზე გარკვეულ წარმოდგენებს, მათ შორის ვიზუალურსაც, უქმნიდა ევროპულ საზოგადოებრიობას. აღნიშნულ ინფორმაციას თანამედროვე ეტაპზეც არ დაუკარგავს აქტუალობა, რადგანაც მნიშვნელოვან მასალას იძლევა ქართული ისტორიული კოსტიუმის შესწავლისათვის – ქართულ წყაროებში მსგავსი მასალების სიმცირის პირობებში. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესო თვითმხილველი დამკვირვებლის მიერ შექმნილი სახვითი მასალაა, რომელიც თვალსაჩინოდ წარმოგვიჩენს კოსტიუმის ფორმას, სილუეტს და ზოგიერთ შემთხვევაში დეკორირებასა და ფაქტურასაც. დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ საჭირო და აუცილებელია უცხოური წყაროების შემდგომი კვლევა, ქართული კოსტიუმის ევოლუციის სრულყოფილი პანორამის წარმოჩენისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427. Auf Kosten des Herausgebers, 1859.
2. ელდარ მამისთვალიშვილი საქართველო ჰანს შილტბერგერის „მოგზაურობის წიგნში“ მაცნე 1980, N2, თბილისი: მეცნიერება 1980
3. Cosmographia. Beschreibung aller Lender durch Sebastianum Münsterum: in welcher begriffen aller Voelker, Herrschaften, Stetten, und namhafftiger Flecken, herkommen: Sitten, Gebreuch, Ordnung, Glauben, Secten und Hantierung durch die gantze Welt und fürnemlich Teütscher Nation (Getruckt zu Basel: durch Henrichum Petri 1544).
4. Leonhard Rauwolf, Aigentliche beschreibung der Raiss in die Morgenlaender
5. Schweigger, Salomon. „Newe Reyßbeschreibung auß Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem“ Nuremberg / Gratz, Johann Lantzenberger / Akademische Druck 1608

6. https://www.flickr.com/.../csem_arch.../albums/72157713158285013
7. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1974-0617-0-1-18
8. Schillinger, Franz Caspar Persianische und Ost-Indianische Reis, welche F. C. Schillinger ... mit P. W. Weber, und P. W. Mayr ... durch das Türkische Gebiet im Jahr 1699. angefangen, und 1702. vollendet ... Neben Beschreibung vieler Orientalischen Völckern ... Von obengemeldtem Authore aufgezeichnet; durch einem guten ...Johann Christoph Lochner, 1707
9. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში ტ.1/ გერმ. ტექსტი ქართ. თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა; საქ. სსრ მეცნ. აკად., 1962.
10. Johann Anton Güldenstädt Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge, Tom 1 Bearbeitet von P. S.Pallas 1787.
11. Heinrich Julius von Klaproth Beschreibung der russischen Provinzen zwischen dem kaspischen und schwarzen Meere, Maurer, 1814.
12. გია გელაშვილი - იულიუს კლაპროტის ცნობები დასავლეთ საქართველოს შესახებ, „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“, N1-2, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2018. გვ. 283-298.
13. Arts and Culture <https://artsandculture.google.com/asset/view-of-tiflis-paul-von-franken/>
14. Daheim: ein deutsches Familienblatt mit Illustrationen, Tom 4; Daheim-Expedition (Velhagen & Klasing), 1868.

წყლის კულტთან დაკავშირებული წეს - ჩვეულებანი
(გალის რაიონის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)
Customs related to the cut of water
(Based on Gali ethnographic materials)

ნინო ხარჩილავა

სსიპ - ბათუმის ხელოვნების სასწავლო
უნივერსიტეტი, სასწავლო პროცესების მართვის
დეპარტამენტი, უფროსი, ისტორიის
მეცნიერებათა დოქტორი

Nino Kharchilava

LEPL - Batumi Art Teaching University Head
of Teaching Process Management Department
Doctoral Doctor of historical science

აბსტრაქტი - ნაშრომში განხილულია გალის რაიონში შემონახული არაერთი წეს-ჩვეულება, რომელიც წყლის თაყვანისცემასა და საკულტო რიტუალს განასახიერებს. გალში, წყლის კულტთან დაკავშირებული ნაყოფიერების, გამწმენდი და სამკურნალო ხასიათის შეხედულება სხვადასხვა ფორმით ვლინდება. თემის წყაროთმცოდნეობის საფუძველს, ძირითადად, ეთნოგრაფიული მასალები წარმოადგენს, რომელთა ანალიზის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ წყლის კულტ-თან დაკავშირებულმა რიტუალებმა ზოგიერთ შემთხვევაში თითქმის უცვლელად შეინარჩუნა ძველი წესჩვეულებებისა და წარმოდგენების ერთობლიობა, ხოლო ზოგიერთი მათგანი მოსახლეობის მეხსიერებიდან თითქმის გამქრალია.

საკვანძო სიტყვები - ეთნოგრაფიული გალი, წყლის კულტი.

Abstract - Worshipping the cult of water has existed since ancient times in Georgia and more or less preserved till today. In this term, there are many significant customs still existing in the Gali district regarding water worshipping, fertility, cleaning, and healing ideas revealed in various forms.

Based on the materials from the scientific literature, the paper overviews significant ethnographic materials about beliefs and images related to the cult of water and the ways of their development identified in the Gali population.

The ethnographic data in the Gali district associated with the cult of water is about worshipping of lakes, rivers, spring waters, wells (they were considered to be the bad luck for ground; e.i. digging a water well used to mean attracting good luck in Mingrelia). Relevant materials were identified about New Year, weddings, and the cult of the dead customs, and traditions. Water is considered as a symbol of the road to the afterlife, washing sins away, fertility and bear other symbolic values. A river used to be a communicative way between this world and afterlife. The river was believed to take bad stories and sacred objects away. Moreover, leftovers from the food prepared to honor Batonebi (children's infectious diseases) were given away to the river water so that nothing was left for home.

The legends spread in Samurzakano (present-day Gali) is also very interesting. According to the legend, a ram used to come out from Ergedzarasha lake. It was playing with the sheep collected on the pastures near the lake. One day the ram became dejected at a sudden shout by a shepherd and the flock of sheep jumped into the lake together with the ram. Common beliefs about the lake are connected with a male nature bearing fertilizing power. Mikam Gario Lake was very famous in Mingrelia (named after archangels Michael and Gabriel), which was used to determine good and

bad weather. The lake was also a home for a white ram.

The paper presents the comparison of the Gali ethnographic materials with similar beliefs and images from the other regions of Georgia. It must be highlighted, that present-day Gali or historical Samurzakano keeps rich folk-ethnographic materials about beliefs and traditions related to the cult of water. These materials preserve some beliefs with archaic and general Georgian nature.

Key word - Ethnographic cage, water cult.

წყალთან, როგორ ძირითად სასიცოცხლო ელემენტთან დაკავშირებით ქართველი ხალხის ტრადიციულმა კულტურამ, საინტერესო და მრავალფეროვანი ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის მასალა შემოინახა. წყლის კულტთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები საქართველოს ყველა კუთხეშია გაბნეული, მათ შორის, აღსანიშნავია გალის რაიონი, რომლის მოსახლეობაში, განსაკუთრებით ხანდაზმულთა მეხსიერებაში, წყლის კულტთან დაკავშირებული არაერთი ტრადიციული წეს-ჩვეულება შემოინახა.

XX საუკუნის ბოლოს საქართველოში განვითარებულმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა, გალის რაიონში, ისტორიულად ჩამოყალიბებული ქართული სულიერი და მატერიალური კულტურული ფასეულობები საფრთხის წინაშე დააყენა. აღნიშნული საფრთხე უპირველეს ყოვლისა დემოგრაფიული მდგომარეობის მკვეთრმა ცვლილებამ განაპირობა, რაც გალიდან ქართველი მოსახლეობის იძულებით განდევნაში გამოიხატა. გალის რაიონში მცხოვრები ქართველთა წინაპრების კულტურული შემოქმედებიდან, ჯერ კიდევ დღემდე, მოსახლეობის მეხსიერებაში შემორჩენილია კულტურული მემკვიდრეობის ღირებული ელემენტები.

წყლის კულტი ქართულ ყოფასთან მჭიდროდ დაკავშირებული ერთ-ერთი უძველესი წეს-ჩვეულებაა, რომელიც საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში ფიქსირდება და რომლის შესახებ ცნობებს, ჯერ კიდევ ადრეული წარსულიდან ვიღებთ. წარმოდგენილ ნაშრომში მოკლედაა მიმოხილული ის მნიშვნელოვანი ისტორიული წარსული და სამეცნიერო წყაროები, რომელიც წყლის კულტთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებისა და თუ, მისი განვითარების გზის შესახებ გვაწვდის ინფორმაციას. ნაშრომის მიზანია ისტორიული წყაროებისა და ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე, მოკლედ იქნას მიმოხილული წყლის კულტთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები გალის რაიონში. საყურადღებოა ყოველდღიურ ცხოვრებაში დაფიქსირებული წყლის კულტთან დაკავშირებული ჩვეულებები, გასაკუთრებით კი საინტერესოა ახალი წლის წეს-ჩვეულებებში, საქორწინო და მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული წესებში. ყურადღება გამახვილდება ბოლო პერიოდში ამ სფეროში მომხდარ ცვლილებებზე.

წყლის კულტის თაყვანისცემა საქართველოში, როგორც აღინიშნა, უძველესი დროიდან მომდინარეობს. თანამედროვე ტრადიციულ ყოფაში, აღნიშნული კულტის განვითარების სხვადასხვა საფეხურის ამსახველი რწმენა-წარმოდგენები მეტ-ნაკლები დოზითაა შემორჩენილი, მაგრამ ნათლად ავლენენ დამახასიათებელ არქაულ ხასიათს. ამ მხრივ, საინტერესოა გალის რაიონში შემონახული არაერთი წეს-ჩვეულება, რომელიც წყლის თაყვანისცემასა და საკულტორიტუალს განასახიერებს. გალში, წყლის კულტთან დაკავშირებული ნაყოფიერების, გამწმენდი და სამკურნალო ხასიათის შეხედულება სხვადასხვა ფორმით ვლინდება. ჩვენ შევჩერდებით რამდენიმე მათგანზე, რომელთაც ეთნოგრაფიული მასალების შეკრების დროს მივაქციეთ ყურადღება.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ტბებთან დაკავშირებით მრავალი გადმოცემა არსებობს, სადაც გადმონაშთის სახით შემოგვრჩა წყლის კულტთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები. ამ გადმოცემების თანახმად, ტბაში ბუდობს წყლის ხარი, წყლის ცხენი, წყლის კამეჩი, ვერძი და სხვა. ეს ცხოველები თითქმის ყოველთვის მამრობითი სქესის წამომადგენლები არიან. გალში გავრცელებული ერთ-ერთი ლეგენდის

თანახმად, ერგეძაშრას ტბიდან სადამოლობით ამოდიოდა ვერძი და ტბასთან მდებარე სამოვარზე ცხვარს ეთამაშებოდა. ერთხელ მწყემსის მოულოდნელ შემახილზე ვერძი დაფრთხა და ცხვრის ფარაც მასთან ერთად ტბაში გადაეშვა (ხალხური სიბრძნე, 1964:206). სამეგრელოში ცნობილი იყო მიქამ-გარიოს (მთავარანგელოზები მიქაელი და გაბრიელი) ტბა, რომელზეც ამინდი და უამინდობა იყო დამოკიდებული. გადმოცემით ტბაში თეთრი ვერძი ცხოვრობდა, რომელიც ზაფხულობით ნაპირზე ამოდიოდა და ცხვრებს ნერბავდა (სახოკია, 1985:369-377). მწყემსები მიქამ-გარიოს ტბას წმინდა წყლად თვლიდნენ და მას სამკურნალო თვისებებსაც მიაწერდნენ. ასევე ფიქრობდნენ, რომ მიქამ-გარიო ზეციდან ჩამოდის და ტანს ამ ტბის წყალში იბანსო. ამიტომ უბრალო მოკვდავები ამ ტბაში პირის დაბანასაც ერიდებოდნენ. მიქამ-გარიოს ტბასთან წესად იყო მთის ძირში შესაწირავის შეწირვა. ხანში შესული მწყემსი ხონჩაზე დაწყობილი საკლავის გულ-ღვიძლით ყველას მაგივრად ტბის პატრონ მიქამ-გარიოსთვის ატარებდა ლოცვას. ტბებისთვის იცოდნენ ძღვე-ნის მიტანა საკვების სახით და წყალში ჩაყრა.

ქართული ეთნოგრაფიული მასალები და ცოცხალი ყოფა გვარწმუნებს, რომ წყლის კულტის მაგიური ძალისადმი რწმენა, საფუძვლად დაედო არაერთ ხალხურ დღესასწაულსა და საკულტო სანახაობას. ასევე საინტერესოა წყლის კულტთან დაკავშირებით მოპოვებული მასალის შედარება, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დამოწმებულ მონაცემებთან.

გალის რაიონში მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებით დაფიქსირდა წყლის კულტთან დაკავშირებული რამდენიმე ჩვეულება. გალის რაიონში, ისე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, გარდაცვლილ ადამიანს უწმინდურად აღიქვამდნენ და აუცილებლად უნდა დაეხანათ. ამიტომ მიცვალებულს გასვენების წინა ღამით აუცილებლად დაბანდნენ, ხოლო ნაბან წყალს სახლის უკანა მხარეს გადაღვრიდნენ. საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ფიქსირდება მიცვალებულის ნაბანი წყლის ისეთ ადგილას გადაღვრა, რომ ფეხი არავის დაედგა და იზოლირებულიყო ფილიყო (გიორგაძე, 1987:8; გაბუნია, 1995:80). გარდა ამისა, როდესაც ადამიანი გარდაიცვლებოდა, როგორც კი ოთახში დაასვენებდნენ იქ თავთან წყლით სავსე ჭიქას დადგამდნენ და სანთელს აანთებდნენ. წყალი ყოველდღიურად იცვლებოდა. წყალს ოჯახის წევრი ან ახლო ნათესავი დალევდა ან გარეთ გამოიტანდნენ და ისეთ ადგილას დაღვრიდნენ, რომ ფეხი არავის დაედგა. ეს წესი დასტურდება საქართველოს სხვა კუთხეებშიც (ხოსიტაშვილი, 1983:89). დაკრძალვის შემდეგ, ოჯახი ზრუნავდა თავისი მიცვალებულის სულის საკვებით უზრუნველსაყოფად, საკურთხი - ტაბაკი გაეკეთებინა. საკურთხის მაგიდაზე წყლით სავსე ჭიქა, ღვინო, არაყი და პური იდგმებოდა. ყოველი დაპატიჟებული ადამიანი უნდა შესულიყო იმ ოთახში, სადაც ნიშანი ელაგა და საკურთხის მაგიდა (საკურთხი იმართებოდა იმ ოთახში, სადაც ნიშანი იყო გამართული) იყო გაწყობილი. საკურთხის სუფრაზე იმდენი თევზი იდებოდა რამდენი გარდაცვლილიც ყავდა ოჯახს უახლოეს წარსულში. მკლავის გახსნაზე, ორმოცზე და წლისთავზე დაპატიჟებული სტუმარი შედიოდა იმ ოთახში, სადაც გამართული იყო საკურთხი, მიუახლოვდებოდა სუფრას პურზე დაასხამდნენ წყალს, ღვინოს, არაყს. ამას „გინოკინა“ - გადაწევა ეწოდება. მერე საკმეველს დადებდნენ ნაკვერჩხალზე, რომელიც სუფრის წინ იდო პატარა თასით და იტყოდნენ „ღორონთქ განათლას“ - ღმერთმა გაანათლოს, მხოლოდ ამის შემდეგ გადიოდნენ ოთახიდან. მკლავის გახსნა, ორმოცი და წლისთავი ხალხმრავალი იყო და სანამ სუფრას მიუსხდებოდნენ ყველა ოჯახის წევრებთან ერთად მიდიოდა სასაფლაოზე იქ მიაგებდნენ მიცვალებულს პატივს და შემდეგ ბრუნდებოდნენ სახლში, მაგრამ სანამ იმ ოთახში შევიდოდნენ ხელს დაბანინებდნენ. ამისთვის ცალკე იყო გამოყოფილი ახალგაზრდა, რომელიც ეზოში ხვდებოდა სასაფლაოდან მობრუნებულ ნათესავებს და სტუმრებს. ხელდასაბან წყალში კი ღვინოა გარეული. მიცვალებულის დაკრძალვის შემდეგ ოჯახში მიბრუნებული ნათესავებისა და სტუმრების მიერ ხელის დაბანა ღვინონარევი წყლით ხდებოდა. სასაფლაოდან დაბრუნებულებს წყლით

განწმენდის გარეშე ეკრძალებოდათ შინ შესვლა. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ხელსიბანენ, უფრო ხშირად ნაკურთხი წყლით, ხოლო გალის რაიონში და სამეგრელოში ღვინოგარეული წყლით (მაკალათია, 1987:69, გაბუნია, 1995:80; აბაკელია, 1999:313).

ნათესავებს და დაპატიჟებულ სტუმრებს, ამ რიტუალის ჩატარების შემდეგ მიიწვევდნენ საერთო სუფრაზე, ხოლო იმ ოთახში, სადაც მიცვალებულისთვის საკურთხი იყო გამზადებული, რჩებოდა მიცვალებულის ოჯახის წევრი ან ახლო ნათესავი. სანთელი ბოლომდე რომ ჩაიწვებოდა სუფრას აუცილებლად ადგილს შეუცვლიდნენ, სუფრაზე მდგარ წყლიან ჭიქას და წყლით და ღვინით დამზალ პურს სახლის წინ დაასხამდნენ ისეთ ადგილას, სადაც ადამიანის ფეხი არ მიეკარებოდა. ეს ჩვეულებები დღესაც მკაცრად არის დაცული მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებულ რიტუალებში.

გალის რაიონში მიცვალებულს გასვენების დღეს აუცილებლად ხელში ფულს ჩაუდებენ. ეს წესი დღესაც მოქმედებს. ეთნოგრაფიული მასალებით მოსახლეობა აღნიშნავს, რომ მიცვალებულს ეს ფული იმისთვის სჭირდება, რომ სააქაო ცხოვრებიდან საიქიოში გადასავლისას უნდა გადალახოს კუპრის მდინარე და იქ კი მეტაქისთვის მისაცემი ფულია, ქრთამია (რომელიც აუცილებლად ხელში უნდა ქონდეს).

სოფელში, როდესაც ადამიანი გარდაიცვლებოდა იკრძალებოდა საოჯახო თუ სასოფლო სამეურნეო სამუშაოები. თუ მიცვალებულის ოჯახსა და სხვა ოჯახებს შორის მდინარე ან ღელე ჩამოუდის, მაშინ ამ ჩვეულებას მკაცრად არ იცავდნენ. ეს ჩვეულება დღესაც არის დაცული თუ ახალგაზრდა გარდაიცვლება. სირცხვილად ითვლებოდა თანასოფელელის მიერ სამუშაოების შესრულება ვიდრე მიცვალებული ოჯახში იყო. სოფელი პირს არ შეირევდა, სახსნილოს არ შეჰამდა და განსაკუთრებით მიწაზე არ იმუშავებდა. შუა გამდინარე წყალი ამ შემთხვევაში გამწმენდის ფუნქციას ასრულებდა, ამჟამად ეს წესი გარკვეულწილად შესუსტებულია.

გალის რაიონში ძალზე გავრცელებულია ბატონები და მასთან დაკავშირებული მსახურება. როდესაც ოჯახში დაფიქსირდება ბატონები, მათ საპატივცემლოდ იმართება სუფრა, რომელიც ღამეში ყვავილებით, ფერადი ნაჭრებით, განსაკუთრებით კი - წითელი ფერებით ირთვება. ბატონებისთვის განკუთვნილ მაგიდაზე აუცილებლად წყლით სავსე ჭიქა უნდა იდგას და ამ ჭიქიდან წყლის დაღვევა მხოლოდ ბატონებით ავადმყოფს შეუძლია. ასევე, არ იკეტება იმ ოთახის კარი, რომელშიც ბატონებით ავადმყოფი წევს. შესასვლელ კართან დებენ წყლით სავსე თასს, ასევე სიმინდის ან თივას. ამას მოხვეწეები - მლოცველები იმით ხსნიან, რომ ბატონები ღამე ცხენებით მოგზაურობენ და წყალი, სიმინდი თუ თივა ცხენების საპატივცემლოდ არის განკუთვნილი, რომელთაც დასვენება, წყურვილის მოკვლა და საკვები სჭირდებათ. ბატონების მიერ ავადმყოფის შეწუხება დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ მოემსახურება მათ ოჯახი. ბატონების გასტუმრების დროს, მათ საპატივცემლოდ იმართება სუფრა, ხოლო გამასპინძლების შემდეგ, ოჯახში არ შეიძლება დარჩეს სანოვაგე, არც ის რომ სხვას მიაღწიოს, რადგან ამით შეიძლება იმ სხვასთან წაბრძანდეს ბატონები, ამიტომ ღამის თორმეტ საათამდე ბატონების საპატივცემლოდ გაშლილი სუფრიდან მორჩენილი სურსათი ჩუმად მიაქვთ მდინარეზე და წყალს ატანენ.

ახალი წლის პირველ დილას „მაკუჩხური“ - მეფრხავი მიდის წყაროსთან და პირს იბანს ცივი წყლით. სწამს, რომ მთელი წლის განმავლობაში სიახლე და სიფხიზლე თან ახლდება. პირის დაბანას რომ მორჩება, ცალ ხელში ღომის მარცვალს ჩაიყრის, მომუჭავს და ისევ წყალში ჩაყოფს, ხელს წყლიდან ამოიღებს, გაშლის და დააკვირდება: თუ თითებსა და თითებს შუა წყალი გასულია და ღომის მარცვლები სველია, მანიშნებელია იმის, რომ ამ წლის ზაფხულში იმდენი წვიმა იქნება, რომ ჭირნახულს ეყოს, თუ მარცვლები მშრალი იქნება, ზაფხულში გვალვაა მოსალოდნელი. წყაროდან წამოსვლისას „მაკუჩხორს“ თან მოაქვს ახალი წყალი და უბრუნდება იმ ადგილს, სადაც ღამე გაათია, იქიდან გამოაქვს ჩიჩილაკი, მის თავზე მიკრულ სანთლებს აანთებს, აიღებს სურსათდალაგებულ გობს, დოქით წყალს და გაემართება სახლისკენ (სახოკია,

1956:44-45). ოჯახში შესვლის შემდეგ, სახლს სამჯერ შემოუვლის, წყაროდან მოტანილი წყლით მორწყავს იატაკს და კალანდას შესთხოვს იმდენ წვიმას, რაც საჭირო იქნება ყანებისა და მცენარეებისათვის, შესთხოვს, რომ ესენი დაზღვეულ იქნეს გვალვისა და მისი შედეგებისაგან (სახოკია, 1956:46).

გვალვის დროს ადამიანის სახის ფიტულს აკეთებდნენ, რომელსაც „მივავა“ ეწოდებოდა და მიჰქონდათ მდინარეზე, სადაც იგი უნდა დაეხრჩოთ, ამ რიტუალში მხოლოდ ქალები მონაწილეობდნენ. „მივავა“ დახრჩობის შემდეგ გამართავდნენ კივილს, ვითომ ადამიანი დაიხრჩო, ამის შემდეგ აუცილებლად წვიმა წამოვიდოდა. თუ ისე მოხდებოდა, რომ არ უშველა „მივავა“ დახრჩობამ, მაშინ მთელი სოფელი იკრიბებოდა და ყიდულობდა ხარს. მიჰყავდათ მდინარის პირას, სადაც დაიკვლებოდა ხარი და ილოცებდნენ, რომ წვიმა წამოსულიყო. ამ რიტუალში განსხვავება ის იყო, რომ დაკლული ხარის ხორცს ქალები ვერ შეჰამდნენ, ვერც რიტუალში მიიღებდნენ მონაწილეობდნენ. გვალვასთან და წყლის კულტთან დაკავშირებული ტრადიციები არსებობს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში (ჭედია, 2005:98), წყლის კულტი უძველესი დროიდან მომდინარეობს და მისი ამსახველი რწმენა - წარმოდგენები ათასწლეულებს გასდევს.

მოტანილი მასალებიდან ჩანს, თუ რა ადგილი უჭირავს აგრარულ ყოფასთან დაკავშირებულ რიტუალებს. აღწერილი წეს-ჩვეულებები რთული ხასიათისაა და მათი უმრავლესობა, აგრარული კულტურებისადმი მიძღვნილი. ძველად, ადამიანებისათვის კულტმსახურება პრაქტიკული საქმიანობის განუყოფელი ნაწილი იყო და ზეზუნებრივი ძალების გულისმობება, აუცილებელ საქმედ მიაჩნდათ.

საქართველოში თავყვანს სცემდნენ წყალს, როგორც სასიცოცხლო ძალას, ნაყოფიერების საწყისს. წარმართულ რელიგიაში წყლის კულტი დიდ როლს თამაშობდა და დღემდე შემორჩა ეთნოგრაფიულ ყოფას. ქართულ წარმართულ პანთეონში თავისი განსაკუთრებული ადგილი ჰქონდა მიჩენილი წყლის კულტს. ქართული მითოლოგიის თანახმად „წყლის დედა“, წყლის ღვთაებები, „მესეფები“ თეთრებში არიან გამოწყობილი და დროდადრო მოევლინებიან ადამიანებს. ქართულ ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებში ღმერთების საცხოვრებელი „ბატონების ქვეყანა“ ზღვის პირსაა, კლდის თავზეა ან ყველა მხრიდან ზღვით გარშემორტყმულ წალკოტში, კუნძულზეა.

საქორწინო ურთიერთობის სფეროში, წერილობითი წყაროებით დადასტურებულია პატარძლის წყალზე გაყვანის წესი. აფხაზებში ახალ რძალს ავედრებდნენ წყლის დედას - ძიძლას, რომელსაც ხშირად „წყლის ოქროვან მბრძანებელსაც“ უწოდებდნენ. მათ მხოლოდ საგანგებო რიტუალის შესრულების შემდეგ ჰქონდათ წყალში სიარულის უფლება (სურგულაძე, 2003:235). სამეგრელოში წყალზე გასულ პატარძალს თან მიჰქონდა კვერცხი, რომელსაც წყალში ჩააგდებდა, შემდეგ მას დედამთილი დალოცავდა. იგი წყლით ავსებდა დოქს და სახლში ბრუნდებოდა (მელიქიშვილი, 1984:38). გალის რაიონში ვერც ეთნოგრაფიული მასალებითა და ვერც წერილობითი წყაროებით ვერ დავადასტურეთ პატარძლის ამ წესის არსებობას, თუმცა, ვერც იმას ვიტყვით, რომ არ არსებობდა წყლის კულტთან დაკავშირებული ეს ჩვეულება, რაც საერთოდ, დასავლეთ საქართველოსთვის იყო დამახასიათებელი. მაგალითად: ახალი წლის დილას მდინარეზე გასვლა, მდინარის წყლით ჭურჭლის გავსება და შინ წაღება, გვალვის დროს მდინარესთან შესრულებული რიტუალი, წყლის კურთხევა და სხვა. აღნიშნული კარგად მიუთითებს წყლის კულტის, როგორც სიცოცხლის, ნაყოფიერებისა და მოსავლიანობის უმრეტე წყაროს არსებობასა და ამ კულტის დიდ მნიშვნელობაზე. გალის რაიონში, როდესაც კერასთან ახალი რძლის ზიარება ხდებოდა, ღომის მარცვლების მიმოყრის შემდეგ ქალი წყალს მიმოასხამდა, რითაც კარგი მოსავლისა და ყანების გვალვისაგან გადარჩენის ნატვრას გამოხატავდა. ეს კი - შეიძლება ჩავთვალოთ გალის რაიონში „პატარძლის წყალზე გაყვანის“ ტრანსფორმაციის შემდეგ შემორჩენილ ჩვეულებად. პატარძლის წყალზე გაყვანის წესის არ არსებობა შეიძლება

აიხსნას გალის რაიონში დასახლების თავისებური სტრუქტურით (ხარჩილავა, 2016:141). ქორწინებისა და წყლის კავშირი საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეშია დაფიქსირებული (იოთნიშვილი, 1969:71; ოჩიაური, 1975:164; მაკალათია, 1972:299; ჯინჯიხაშვილი, 1987:85). ფოლკლორული მასალების მიხედვით, „წყალზე გაყვანა“ ქორწილის სიმბოლო იყო, ხოლო ზღვაში შეცურება ხშირად გათხოვებას ნიშნავდა (კოტეტიშვილი, 1934:331).

მიუხედავად, იმისა, რომ სამიწათმოქმედო-აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებს გალის რაიონის ეთნოგრაფიულ ყოფაში, მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა და ბუნების გაღვიძება, მისი აღდგომა-გაცოცხლების საწესო ტირუალების სახე ჰქონდა, საველე-ეთნოგრაფიულმა კვლევებმა აჩვენა, რომ თანამედროვე ყოფაში აგრარულ კულტურასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები და, შესაბამისად, რიტუალებიც მივიწყებას მიეცა. გამონაკლისს წარმოადგენს ახალი წლის დილას, ოჯახში ახალი წყლის შეტანის ჩვეულება, აგრეთვე მივიწყებულია პატარძლის მიერ კერასათან ზიარება და კერაზე წყლის მიმოსხმის წესი. რიტუალების გაქრობის მიზეზი თანამედროვე ეპოქაში ეთნოკონფლიქტურმა გარემოებებმა, მიგრაციებმა და გლობალიზაციასთან დაკავშირებულმა პროცესებმა გამოიწვია.

გალის რაიონში წყლის კულტთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენების უმეტესობა, ანალოგიურია საქართველოს სხვა კუთხეებისა. ამ რწმენა-წარმოდგენებმა განვითარების მეტად რთული გზა განვლეს და ჩვენამდე მოიტანეს სხვადასხვა დროის გადმონაშთები. წყლის კულტთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები და ტრადიციები საქართველოში ოდითგანვე ყურადღების ობიექტი იყო, მათგან რამდენიმე არასრულყოფილად, მაგრამ მაინცაა შემორჩენილი და დღემდე დიდ ინტერესსა და ყურადღებას იწვევს. კვლევის მიზანი წყლის კულტის, როგორც საიქიოში მიმავალი გზის, ცოდვებისგან განწმენდის საშუალების, ნაყოფიერების და სხვა სიმბოლური მნიშვნელობისა და ღირებულების წარმოჩენაა. თანამედროვე გალის რაიონის ზოგიერთ სოფელში, წყლის კულტთან დაკავშირებული ჩვეულებები არ დაკარგულა და ნაწილობრივ შემორჩენილია. აღწერილი წეს-ჩვეულებები გალის მოსახლეობაში და ასევე გალიდან დევნილთა შორისაც კვლავ ინრჩუნებს ადრინდელ სახეს, ხოლო ზოგიერთი მათგანი, მოსახლეობის მეხსიერებიდან თითქმის გამქრალია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბაკელია ნ., დაკრძალვისა და გლოვის წესები სამეგრელოში, კრ., სამეგრელო, კოლხეთი, ოდიში, თბ., 1999;
2. გაბუნია ს., ბასკურ-ქართული ეთნოგრაფიული პარალელები, თბ., 1995;
3. გიორგაძე დ., დაკრძალვისა და გლოვის წესები საქართველოში, თბ., 1987;
4. იოთნიშვილი ვალ., ცენტრალური კავკასიის მთიელთა საოჯახო ყოფა, თბ., 1969;
5. კოტეტიშვილი ვ, ხალხური პოეზია, ქუთაისი, 1934;
6. მაკალათია ს., მთის რაჭა, თბ., 1987;
7. მაკალათია მ., წყლის კულტთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის შესწავლისათვის, კრ.: „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, თბ., 1972;
8. მელიქიშვილი ლ., საქორწინო წეს-ჩვეულებანი სამეგრელოში, (პირადი არქივი), თბ., 1984;
9. ოჩიაური თ., წყლის კულტის ელემენტები საქორწინო რიტუალში, კრ.: „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XVIII, თბ., 1975;
10. სახოკია თ., მოგზაურობანი, თბ., 1985;
11. სახოკია თ., ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1956;
12. ხარჩილავა ნ., საქორწინო ტრადიციები ისტორიულ სამურზაყანოში, თბ., 2016;

13. სურგულაძე ი., მითოსი, კულტი, რიტუალი საქართველოში, თბ., 2003;
14. ხალხური სიბრძნე, ტ III, თბ., 1964;
15. ხოსიტაშვილი ს., ქორწინებისა და მიცვალებულის დაკრძალვის წესი სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1983;
16. ჯინჯიხაშვილი ზ., პატარძლის წყალთან ზიარება ქართველ ებრაელთა საქორწინო რიტუა-ლში, კრ: „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XXIII თბ., 1987;
17. ჭედია ლ., აგრარულ-რელიგიური დღესასწაულები და ტრადიციები დასავლეთ საქართვე-ლოს მთიანეთში (რაჭის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით), „ქართული ეთნოლოგია“ თბ., 2005;
18. Меликишвили Л., Некоторые стороны осетинского свадебного ритуала, КЭС, т. V, вып. 2, 1979;
19. Чурсин Г. Ф., Очерки по этнолоии Кавказа, Тф. 1913.

**ვიზუალური ეთნოგრაფიული მასალა სამუზეუმო სივრცეში
(21-ე საუკუნის გამოწვევები)
Visual Ethnographic Data in Museum Space
(The Challenges of the 21st Century)**

თამილა ლომთათიძე

ბსუ, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი
ისტორიის დოქტორი.

Tamila lomtatidze

BSU, Niko Berdzenishvili institute Doctor of
history.

მანუჩარ ლორია

ბსუ, ასოცირებული პროფესორი

Manuchar Loria

BSU, Associate Professor

აბსტრაქტი - მუზეუმებში რამდენიმე ტიპის ეთნოგრაფიული მასალაა: ექსპოზიცია, ფონდები, კოლექციები, არქივები, წერილობითი და ვიზუალური წყაროები. მოხსენებაში ჩვენ შევეცდებით წარმოვაჩინოთ ვიზუალური მასალის როლი და მნიშვნელობა გლობალიზაციის პირობებში სამუზეუმო კოლექციების უკეთ წარმოჩენის საქმეში.

გლობალიზაცია ახალი გამოწვევების წინაშე აყენებს მუზეუმებს. ხდება კულტურული სტერეოტიპების ცვლა. ახლა უკვე მხოლოდ მხარის ყოფის გაცნობა ვერ იქნება ეთნოგრაფიული ექსპოზიციის მიზანი. ეს დღეს სხვა წყაროებითაცაა შესაძლებელი. ამიტომ ეთნოგრაფიული ყოფის ამსახველი მასალა წარმოდგენილი უნდა იყოს სხვადასხვა კონტექსტში, ექსპოზიცია უნდა იყოს მრავალკომპონენტიანი, რომ იყოს საინტერესო და მიმზიდველი არა მხოლოდ როგორც მხარის ისტორიული სინამდვილის წარმოჩენის და ხალხის ეთნოკულტურის მომავალი თაობებისათვის გაცნობის საშუალება, არამედ როგორც დიდი ტურისტული პოტენციალის მატერიალური სამუზეუმო ელემენტი. ახლა მთელ მსოფლიოში იცვლება სამუზეუმო ექსპოზიციების მოწყობის და ფონდების გამოყენების კონცეფცია. ამ კონცეფციაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ვიზუალურ მასალას: ფოტოები, აუდიო, კინემატოგრაფიული და ვიდეომასალები, აფიშები, ნახატები და სხვ. დღეს მეტი ტექნიკური საშუალებაა იმისათვის, რომ ნივთიერი კულტურის გვერდით თავისი ადგილი დაიკავოს ვიზუალურმა წყაროებმა. მეტი ვიზუალიზაცია საშუალებას იძლევა, რომ მოვლენა, არტეფაქტი აღქმული იყოს სრულყოფილად, მთლიანობაში. ეს ტურიზმისთვისაც საინტერესო იქნება და ახალგაზრდა თაობისთვისაც. ვიზუალიზაციის გარეშე ნივთი მკვდარია და ძნელია მისი აღქმა. ვიზუალური მასალა ეთნოგრაფიული მოვლენის, ეპოქის ეთნოკულტურული სინამდვილის რეკონსტრუქციის, ჩადმავებული კვლევის, საკითხების დაზუსტების საშუალებას იძლევა.

მუზეუმების წინაშე XXI საუკუნის გამოწვევაა ახალი ეთნოგრაფიული ექსპოზიციების და ფონდების შექმნის პრობლემა. ტრადიციულად, მიჩნეულია, რომ ეთნოგრაფიული მასალა არის წარსულის ამსახველი. მაგრამ დღევანდელი ყოფაც წლების შემდეგ ეთნოკულტურის ნაწილად იქცევა. ამიტომ მუზეუმების წინაშე დგას თანამედროვე ყოფის და უახლოესი ეპოქების ამსახველი მასალის მოპოვების, დაფიქსირების და შესწავლის ამოცანაც. განსაკუთრებით, როცა საქმე ეხება ქალაქების ეთნოგრაფიას. ამ მიმართულებითაც ფასდაუდებელია ვიზუალური მასალა, რომელსაც შეუძლია შეინახოს და ექსპოზიციაში წარმოადგინოს თანამედროვეობის ამსახველი ძალზე

მნიშვნელოვანი ეთნოკულტურული ინფორმაცია.

ვიზუალური ფონდების სამუზეუმო ექსპოზიციასა და კვლევებში გამოყენების შესაძლებლობების წარმოსაჩენად მოხსენებაში განხილული იქნება სხვადასხვა ტიპის (ფოტოსურათები, კინემატოგრაფიული ჩანაწერები, გრაფიკული ჩანახატები და სხვ.) ვიზუალური მასალა საქართველოს მუზეუმებიდან.

საკვანძო სიტყვები - ეთნოკულტურა, ექსპოზიცია, აუდიოვიზუალური მასალა, გლობალიზაციის გამოწვევები, მულტიმედიური ტექნოლოგიები.

Abstract - There are different types of ethnographic data at museums: exhibitions, funds, collections, archives, written and visual sources. Within the frames of the paper, we'll try to present the role and importance of the visual data for the better performance of museum collections in the global conditions.

Globalization causes new challenges to the museums. Cultural stereotypes are also changed. Currently, the aim of the ethnographic exposition may not be determined only with the introduction of the region's lifestyle which may be provided by other sources. Accordingly, data, presenting ethnographic lifestyle, shall be displayed in different contents, exhibitions shall contain diversity of the components to be interesting and attractive not only as the means of presentation of the region's historical and ethno-cultural reality, but also, as the big tourists' attractive museum element. Currently, the concept of the arrangement of museum expositions and funds is being changed all over the world. Visual data: photos, cinema and video data, posters, pictures, etc. has a special importance in the concept. The modern technical means provide arrangement of the visual sources in line with the material exhibit items. Increased visualization, especially attractive for the tourists and young generations, provides a full acquisition of the events and artefacts. An object is dead without visualization and its acquisition is difficult. Visual data provides possibility of reconstruction and research of ethnographic event.

The matter of creation of new ethnographic expositions and funds is a challenge for the museums of the XXIst century. It is traditionally considered that ethnographic data displays the past. But down the years, the current way of life. Therefore, the museums shall find, fix and study the evidences of the modern and the nearest periods, especially related with city ethnography. Thus, priceless importance has visual data, which may keep and present a very important modern ethno-cultural information.

Various types of the photos, movies-reels, graphics and other data of Georgian museums will be discussed in the report as the demonstration of museum visual funds and as the advantages of such funds' use in the researches.

Key word - Ethnoculture, Exposure, Audiovisual, Challenges of Globalization, Multimedia Technology

მუზეუმების საერთაშორისო საბჭოს წესდების (ICOM Statutes) მიხედვით: „მუზეუმი არის არაკომერციული, მუდმივმოქმედი დაწესებულება, რომელიც ემსახურება საზოგადოებას და მის განვითარებას, ღიაა საზოგადოებისათვის, იძენს, იცავს, იკვლევს, კომუნიკაციას ამყარებს და ექსპონირებას უკეთებს კაცობრიობის მატერიალურ და არამატერიალურ მემკვიდრეობას, მის გარემომცველ სამყაროს განათლების, სწავლების და სიამოვნების მიღების მიზნით“ („A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment«). (https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/2017_ICOM_Statutes_EN.pdf). 21-ე საუკუნეში მუზეუმები დიდი გამოწვევების წინაშე აღმოჩნდნენ - ერთი

მხრივ, მათ უნდა შეასრულონ თავისი ტრადიციული ფუნქცია: შეინახონ, გამოფინონ, თაობებს გადასცენ, დაიცვან, შეისწავლონ კულტურული მემკვიდრეობა და მეორე მხრივ, კონკურენცია გაუწიონ გასართობ ინდუსტრიას, რომელიც მუდმივად ართმევს მათ მნახველს და მომხმარებელს. ამ ფუნქციების შესრულებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სამუზეუმო კოლექციებს, მათ შორის მხარის ეთნოკულტურის ამსახველ მასალას.

მუზეუმებში რამდენიმე ტიპის ეთნოგრაფიული მასალაა: ექსპოზიცია, ფონდები, კოლექციები, არქივები, წერილობითი და ვიზუალური წყაროები. უმთავრესი, რა თქმა უნდა, ეთნოგრაფიული არტეფაქტების კოლექციებია, რომლებიც ინახავენ უზარმაზარ ეთნოკულტურულ ინფორმაციას. ეს უმთავრესად ეთნოსის მატერიალური კულტურის ამსახველი ექსპონატებია. თუმცა ეთნოკულტურის უმნიშვნელოვანესი ნაწილია არამატერიალური კულტურა (ტრადიციები, წეს-ჩვეულებები, რწმენა-წარმოდგენები, ფოლკლორი), რომელთა მატერიალური ნივთების სახით ექსპონირება ძალზე ძნელია. ამ შემთხვევაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება აუდიოვიზუალურ მასალას.

გლობალიზაცია ახალი გამოწვევების წინაშე აყენებს მუზეუმებს. ხდება კულტურული სტერეოტიპების ცვლა. ახლა უკვე მხოლოდ მხარის ყოფის გაცნობა ვერ იქნება ეთნოგრაფიული ექსპოზიციის მიზანი. ეს დღეს სხვა წყაროებითაცაა შესაძლებელი. ადრე ეთნოგრაფიული ექსპოზიცია იზიდავდა სტუმარს, როგორც ეგზოტიკური და მისთვის სრულიად უცნობი ყოფის გაცნობის საშუალება, მაგრამ ახლა ყველაფრის ნახვა შეუძლია ტელევიზორის ან კომპიუტერის წინ მოკალათებულს. ეს, ერთი მხრივ შესაძლოა ამცირებს თავად მუზეუმებში დამთვალიერებელთა რიცხვს, მაგრამ მეორე მხრივ, ახალი შესაძლებლობაა მუზეუმისათვის გამოიყენოს ეს ტექნიკური შესაძლებლობები და აუდიოვიზუალური მასალის საშუალებით გააცნოს, დააინტერესოს, მოიზიდოს.

როცა საქმე ეთნოგრაფიას ეხება, ექსპოზიციის კარდინალური ცვლილებები რთულია. იმ სიძველეს, რომლის წარმოსაჩენადაც შეიქმნა ექსპოზიცია, ვერაფერი ჩაანაცვლებს. დამთვალიერებელს აინტერესებს ამ ქვეყნის წარსულის სურათები, ტრადიციული ყოფა და ეს აუცილებლად უნდა იყოს წარმოდგენილი (ტანსაცმელი, საცხოვრებლის ინტერიერი, ჭურჭელი...), მაგრამ, ამავე დროს, უნდა იყოს ახლებური მიდგომები, ახლებურად წარმოდგენილი გამოფენა, რომ ეს არ იყოს რუტინული, ერთფეროვანი, არ დაიკარგოს ინტერესი. ექსპონატის ღირებულებას, წვდომას, აღქმადობას მნიშვნელოვნად განაპირობებს ექსპოზიციის კონტექსტი. კულტურული კონტექსტიდან ამოგლეჯილ ექსპონატს ნაკლები ღირებულება აქვს. ამ მიმართულებით სამუზეუმო მუშაობის ერთ-ერთი რეზერვია ექსპოზიციის ვიზუალიზაცია. მუზეუმებში ექსპოზიციების მოწყობისას აპრობირებული მეთოდი იყო და დღესაც ბევრ მუზეუმში რჩება კულტურული მოვლენის რეკონსტრუქცია, დადგმული სცენები (ფაქტიურად, მუზეუმების აბსოლუტური უმრავლესობა აქტიურად იყენებს ექსპონირების ამ მეთოდს), როცა მოვლენა აღდგენილია დეტალებში. თუმცა, ეს მეთოდი სრულად ვერ აცოცხლებს ექსპონატს, ვერ წარმოაჩენს იმ კონტექსტს, რომლის მეშვეობითაც მოვლენა, არტეფაქტი აღქმული იქნება სრულყოფილად, მთლიანობაში. სწორედ აქ უნდა ჩაერთოს სამუზეუმო ექსპოზიციის მოწყობაში ვიზუალური მასალა. მათი გამოყენებით დამთვალიერებლებისათვის შექმნილი უნდა იყოს ფართო კულტურული ფონი, მაგრამ, არა იმიტომ, რომ, ამ ფონმა დაჩრდილოს ექსპონატები, არამედ იმიტომ რომ მისცეს მათ საკუთარ თავზე უფრო ფართო სპექტრით საუბრის საშუალება. აქ საჭიროა ორივე მხარის დაბალანსება - გამოფენის ექსპონატს შეუძლია დაეხმაროს ისტორიის თხრობას, ხოლო ისეთი საშუალებები, რაც ქმნის ექსპონატის ფართო აუდიტორიასთან კომუნიკაციის შესაძლებლობას, კომუნიკაციის აპარატურის თითოეული ნაწილი ხელს უნდა უწყობდეს ურთიერთქმედებას საზოგადოებასა და ექსპონატებს შორის და უშუალო ყურადღების წარმართავდეს ექსპონატთა "ხმისადმი" (სილვერმანი, ო'ნილი, 2011:60)

ყველა მუზეუმს აქვს ფოტოების და ვიდეო-აუდიო მასალის პაკეტი, რომლებიც ამა თუ იმ ეთნოგრაფიულ მოვლენას ასახავენ, მაგრამ, სამწუხაროდ, მათ ადგილი სამუზეუმო ფონდებში აქვთ მიჩენილი. მათი სრულყოფილი გამოყენება, არტეფაქტებთან ერთად, ფოტოების ჩართვა საგამოფენო სივრცეში, მრავალფეროვანი გრაფიკული და ვიზუალური ინსტალაციები იძლევა ეთნოკულტურული გარემოს რეკონსტრუირების, მოდელირების საშუალებას. ინსტალაციას, როგორც მხატვრული ექსპოზიციის ხერხს წარმატებით იყენებენ მსოფლიოს წამყვანი მუზეუმები, მაგრამ საქართველოს მუზეუმებში ექსპონირების ამ ხერხის გამოყენება შედარებით იშვიათია, თუმცა თითქმის ყველა მუზეუმშია ეთნოგარემოს ამსახველი ფოტოები და ვიდეომასალა, რომელიც ინსტალაციის საშუალებას იძლევა.

თანამედროვე გაგებით, მუზეუმი აღარაა მხოლოდ „მუზეუმის სამყარო“, სიძველეთა საცავი. სამუზეუმო საქმიანობა, ძირითადად, დამთვალიერებელზე და სტუმარზე უნდა იყოს ორიენტირებული. ქვეყნის ტრადიციული კულტურით დაინტერესებულ სტუმარს, კი ეთნოგრაფიული მოვლენა აინტერესებს მთლიანობაში, შესაბამის გარემოში. ამის სანახავად ქვეყნის სტუმარი ალბათ, იშვიათად მოხვდება სოფელში, და რომც მოხვდეს, თანამედროვე სოფელში აღარცაა ის ტრადიციულ გარემო, რომელსაც, ფაქტიურად, წარმოაჩენს ეს ექსპოზიცია. ამიტომ მუზეუმში ვიზუალური საშუალებების გამოყენებით იმ სოციალკულტურული გარემოს შექმნა, საიდანაცაა ეს ნივთები, თანამედროვემუზეუმსაინტერესოს გახდის და ექსპოზიციის არსის წვდომის საშუალებასაც იძლევა. ვიზუალური მასალა საინტერესოა იმიტომაც, რომ ინახავს საარსებო გარემოს, ობიექტს წარმოადგენს თავის კონტექსტში და არა ამოგლეჯილად (ამიტომაც ახლა მთელ მსოფლიოში ძალზე პოპულარულია ღია ცის ქვეშ მუზეუმები, რადგან საშუალებით შესაძლებელია ხალხის ყოფისა და კულტურის წარმოდგენა შესაბამის გარემოში). პრეზენტაციის ამ კონცეფციიდან გამომდინარე, ექსპონატები არ კარგავენ საკუთარ ინდივიდუალობას, მაგრამ ამა თუ იმ თემის შემადგენელი ნაწილი ხდებიან. არსებობს „მოთხრობა“, რომელიც რაღაცას გვიყვება იმ ისტორიული და სოციალური გარემოს შესახებ, რომელმაც წარმოშვა გამოფენილი ნივთები ან კვალს ტოვებს მათზე, ანუ ერთი გამომდინარეობს მეორედან და ისინი შეადგენენ მთლიანის ნაწილს. ნახაზები, ნახატები, გეგმები, ფოტოსურათები, ტექსტები, აუდიო-ვიზუალური დამხმარე საშუალებები და ა.შ. არა მარტო უზიძგებს სტუმარს, აქტიური მონაწილეობა მიიღოს მუზეუმის დათვალიერების პროცესში, არამედ ეხმარება მას შემოთავაზებული ინტერპრეტაციის აღქმაში, ექსპოზიციის მეშვეობით სწავლაში და ექსპოზიციისგან სიამოვნების მიღებაში (ლორდები, 2009:59-60).

ეთნომოვლენის რეკონსტრუქციის ფართო საშუალებას იძლევა მხატვრული ტილოები, ე.წ. „ეთნოგრაფიული ჩანახატები“, სქემები, გრაფიკული მასალა, რომლებიც უხვადაა ყველა მუზეუმში. ასეთი „ეთნოგრაფიული ნახატების“ საუკეთესო მაგალითია ნინო ბრაილაშვილის ნამუშევრები (ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში), რომლებიც უკვე ალბომის სახითაა გამოცემული. ალბომი შეიცავს 280-მდე ფერადსა და შავ-თეთრ ილუსტრაციას, წარმოდგენილია მხატვრის სავსე დღიურების-ჩანახატებისა და ჩანაწერების, ასევე მოგონებების ნაწილი, ტექსტობრივი მასალა არის ქართულ, რუსულ და ინგლისურ ენებზე (ბრაილაშვილი, 1994:10). როგორც გამოჩენილი ქართველი ეთნოგრაფი ჯ.რუხაძე ნინო ბრაილაშვილის შესახებ საკვებით მართებულად აღნიშნავდა, მისი ხელოვნება ხალხურ საწყისებზეა აგებული. ყველა მის ნახატში სვანური კომპი იქნება თუ სახლი, თავისი დგამ-ავეჯით, მამაპაპური ქართული დარბაზი, რაჭველისა თუ ხევსურის მიერ მოხდენილად ნაქარგი ტანსაცმელი, მეგრელი თუ იმერელი ჩოხა-ახალუხითა და ფაფანაკით, გურული თუ ქართლ-კახელი მან-დილოსანი - დღესასწაულზე მიმავალი, მოჩარდახული ურმების ქარავანი - ყველგან იგრძნობა ხალ-ხუ-რობა, ტრადიციის, გააზრება-გამოყენება (რუხაძე, 1994:8). სამუზეუმო ექსპოზიციის ხატოვნად წარმოჩენისთვის ასევე, ფასდაუდებელია თვითნასწავლი ებრაელი მხატვრის შალვა კობოშვილის სურათები,

რომელმაც აკვარელითა და ზეთით 60-ზე მეტი მცირე და დიდი ზომის ტილო შექმნა (ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში). მის ნახატებში, ძირითადად, მე-19 საუკუნის ახალციხის ებრაელთა ძველი და ახალი ყოფა იყო ასახული (აჯლა, აგყალა, ავადმყოფი ბავშვი ექიმბაშთან, ამულეტებით მოვაჭრე მისიონერი, ათარა, ბატონების წამლობა, ბავშვის დაბადება, ბავშვის წინდასაცვეთად წაყვანა, ბაზარი ახალციხეში, ბრეთის ბიბლია, დეცატნიკი, ებრაელთა კვარტალი (ახალციხე), ებრაელი სოფდაგარი, ებრაელთა დარბევა, ლილახანა, მიკვე, მიკვეში დაავადებული ქალი ექიმბაშთან, მისიონერის მიერ ბავშვების კურთხევა, მოჯამაგირე ბიჭი, მეკურტნეები, აბანოში მიმავალი მდიდარი ებრაელის ცოლი, მალკუტი, ნეფე-პატარძალი, პატარძლის წაყვანა აბანოში, სიმხათორის დღესასწაული, ფულის განაწილება აგყალის შემდეგ, ფურიმი, ფინჯრაობა, ფალახაზე აყვანა, ქუჩაში მოვაჭრე მეწვრილმანეები, ქათმის დაკვლა რიტუალური წესით, ყმა ებრაელების გაყიდვა ფეოდალების მიერ, ხელსაქმე, ხერიმი-ანათემა, შაქარპურის გატანა, ცეკვა, ჯეიზი და სხვ.) ამ ნახატების გარეშე ძნელია მუზეუმმა თვალნათლივ წარმოადგინოს ებრაელთა ყოველდღიური ცხოვრების თავისებურებანი (კობოშვილი, 2006; ლორია, 2018:107-111).

ვიზუალური მასალის გამოყენებით ეთნოგრაფიულ მოვლენათა რეკონსტრუქციის საშუალებას იძლევა აჭარის მუზეუმში დაცული ვიზუალური მასალებიც: ვალერიან ილიუშინის ნახატები, ოლღაჩაჩუა-სელეზნიოვას ნამუშევრები, მხატვარ-არქიტექტორ, ეთნოგრაფ ჯემალ მიქელაძის ჩანახატები, სქემები, ნახაზები კარგად შეიძლება იქნას გამოყენებული ტრადიციული აჭარული საკარმიდამო კომპლექსის წარმოდგენისთვის, რომელიც საცხოვრებელ ნაგებობასთან ერთად მოიცავს სამეურნეო ნაგებობებს - ნალიას, საბძელს, კალოს და ა.შ. ეთნოგრაფიული მასალისა და მხატვრული ტილოების კომბინირებული ექსპოზიცია უფრო თვალსაჩინოს და გასაგებს გახდის ამა თუ იმ ეთნოგრაფიულ არტეფაქტს თუ მოვლენას.

ვიზუალური მასალა იძლევა საშუალებას მოვლენა, ექსპონატი წარმოჩენილი იქნას დინამიკაში, მისი ტრანსფორმირებული ფორმებით. განსაკუთრებით, როცა საქმე არამატერიალურ კულტურულ მემკვიდრეობას (დღესასწაულები, წეს-ჩვეულებები, რწმენა-წარმოდგენები) ეხება. საქართველოს არაერთ მუზეუმშია დაცული სულიერი კულტურის ამსახველი აუდიო-ვიდეო მასალა, რომელიც ძირითადად ფონდებში ინახება. განსაკუთრებით მდიდარია ამ მხრივ საქართველოს ეროვნული მუზეუმის კინო-ფოტო ფონდი, სადაც ინახება საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ყოფა-ცხოვრებისა და რელიგიურ დღესასწაულების ამსახველი კინომასალა, ხოლო ამ ბაზაზე შექმნილი ფილმის შესანიშნავი ნიმუშია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის რელიგიის ისტორიის შემსწავლელი ჯგუფის ხელმძღვანელის, კინო-ვიდეო ფონდის ექსპერტ-კონსულტანტის მირიან ხუციშვილის ფილმები საქართველოს მთიანეთის წარმართული რიტუალების შესახებ, რომლებშიც გამოყენებულია მე-19 საუკუნის 20-იანი წლების საარქივო მასალა (ოთიაშვილი, 2009; ლორია, 2013:354-358).

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის კინოფონდის კინომასალა პირობითად შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად დაიყოს: დამონტაჟებული და გახმოვანებული ეთნოლოგიური დოკუმენტური ფილმები: ფშავი, თუშეთი, ხევსურეთი, მთიულეთ-გუდამაყარი, საუღელტეხილო რკინიგზის კვალდაკვალ, ყველიერი საქართველოში, ქართველები ირანში, მტკვრის კვალდაკვალ, გელათი, საქართველოს მუზეუმი, რაჭა-ლეჩხუმი, უაილდ ვესტის მხედრები; დაუმონტაჟებელი და გაუხმოვანებელი მასალა: სვანეთი, კახეთი, ქართლი, თიანეთი, თიანეთის ლაშარი, სამცხე-ჯავახეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, საინგილო, დაღესტანი, ჩეჩნეთ-ინგუშეთი, ოსეთი, ინგუშეთი... (გოცირიძე, 2006:14-15)

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი აწყობს პერიოდულად ეთნოგრაფიული ფილმების რეტროსპექციას, რაც, თავისთავად, მისასალმებელია, რადგან ხელმისაწვდომი ხდება ფართო საზოგადოებისათვის, მაგრამ ლაპარაკია ამ ფილმების არა უბრალოდ რეტროსპექციაზე, არამედ გაცოცხლებაზე სამუზეუმო დარბაზებში,

საგამოფენო სივრცეში ჩართვაზე. მაგალითად მოვიტანთ მირიან ხუციშვილის ფილმს „ყველიერი საქართველოში“. ამ 30 წუთიან შავ-თეთრ ფილმში გადაღებულია უძველესი ქართული დღესასწაული ბერიკაობა უდემი, ვალეში, პატარა ჩაილურსა (საგარეჯოს რ-ნი) და მატანში (ახმეტის რ-ნი). ყველიერის დღესასწაული, როგორც წესი, იმართებოდა ადრე გაზაფხულზე, გრძელდებოდა ერთი კვირა და უსწრებდა ქრისტიანულ საგაზაფხულო დიდ მარხვას. ყველიერის კვირაში ტარდებოდა ბერიკაობა-ყეენობა, რომელიც სხვადასხვა სახით მთელ საქართველოში იყო გავრცელებული. დღესასწაული წინარეკრისტიანული წარმოშობისაა, მაგრამ ეკლესიის მიერ არ იდევნებოდა და, ყველა ოფიციალური მოძრავი ქრისტიანული დღესასწაულის მსგავსად, აღდგომის მიხედვით გამოითვლებოდა. კვირის ყოველ დღეს იმართებოდა რიტუალი, რომლის მიზანი იყო ზამთრის გაცილება და ახალი სამეურნეო წლის შეგება. მაშინ, როდესაც მრავალი სახალხო დღესასწაული საქართველოში სამუდამოდ მიივიწყეს, ბერიკაობა-ყეენობა, მისთვის ნიშანდობლივი მასობრივი თეატრალიზებული ხასიათის გამო, დიდხანს შემორჩა, როგორც ქართველთა ტრადიციული ყოფის ერთ-ერთი კოლორიტული ელემენტი. ფილმში ნაჩვენებია, თუ როგორ ორგანულად ერწყმის თანამედროვე ყოფას ტრადიციული, როგორ ცდილობენ დღესასწაულის მონაწილენი არქაული ატრიბუტიკა და ანტურაჟი თანამედროვეობას მიუსადაგონ და გამოიყენონ რიტუალის გასაცოცხლებლად (ხუციშვილი, 1986-1988; ლორია, 2013:355-356). ფილმი, თავისთავად, ძალზე მნიშვნელოვანი და ფასდაუდებელი ეთნოგრაფიული ინფორმაციის შემცველია, მაგრამ ამჯერად ჩვენ გვინდა მასზე ყურადღება გავამახვილოთ, როგორც სამუზეუმო სივრცეში ეთნოგრაფიული მოვლენის გაცოცხლების საშუალებაზე, რადგან ასეთი ფილმების გარეშე ძალზე ძნელი და ზოგჯერ შეუძლებელიც კი მუზეუმის დამთვალიერებელს წარმოდგენა შეეძენას არამატერიალური კულტურული მოვლენების შესახებ. ამგვარად, სულიერი კულტურის ამსახველი აუდიო და ვიდეომასალის შემოსვლა სამუზეუმო სივრცეში გაამდიდრებს ექსპოზიციას, საინტერესოს და თვალნათელს გახდის, ეფექტურად და სრულყოფილად აჩვენებს ამ მოვლენებს.

ამავე დროს, ეს ეთნოგრაფიული ფილმები მუზეუმის საზოგადოებასთან კომუნიკაციის მძლავრ საშუალებად შეიძლება იქცეს, თუ ტელევიზიებიც ჩაერთვებიან მათ პოპულარიზაციაში და მათი საშუალებით მუზეუმები ფართო საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომს გახდის საცავებში დაცულ, ეთნოკულტურული ღირებულებების ამსახველ უნიკალურ აუდიო-ვიზუალურ მასალას. სამუზეუმო კოლექციებზე შექმნილი თემატური სამეცნიერო-პოპულარული ფილმების სატელევიზიო დემონსტრირების მეშვეობით მუზეუმში თითქოს თავად მიდის ოჯახებში, სკოლებში, სოფლებში. სამუზეუმო მუშაობის ამ მიმართულებამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა პანდემიის პირობებში, როცა აღმოჩნდა, რომ მუზეუმისათვის მუშაობის ეს ფორმა იქცა აუდიტორიასთან ურთიერთობის ლამის ერთადერთ საშუალებად.

ამგვარად, ეთნოგრაფიული ინფორმაციის მრავალფეროვანი და მრავალგვარი წარმოდგენის შესაძლებლობა, რაც აქვს მულტიმედიურ ტექნოლოგიებს, უდავოდ აქცევს მათ ეთნოგრაფიული ექსპოზიციების მოწყობის ერთ-ერთ ყველაზე თანამედროვე საშუალებად. ალბათ ამიტომაც, დღეს სულ უფრო მეტი მუზეუმი იყენებს მულტიმედიურ ტექნოლოგიებს. ეს იძლევა სამუზეუმო მასალის უფრო ფართო და ღრმა გააზრების და ინტერპრეტაციების საშუალებას.

მუზეუმების წინაშე XXI საუკუნის გამოწვევაა ახალი ეთნოგრაფიული ექსპოზიციების და ფონდების შექმნის პრობლემა. ტრადიციულად, მიჩნეულია, რომ ეთნოგრაფიული მასალა არის წარსულის ამსახველი. მაგრამ დღევანდელი ყოფაც წლების შემდეგ ეთნოკულტურის ნაწილად იქცევა. ამიტომ მუზეუმების წინაშე დგას თანამედროვე ყოფის და უახლოესი ეპოქების ამსახველი მასალის მოპოვების, დაფიქსირების და შესწავლის ამოცანაც! გლობალიზაციის პირობებში, მუზეუმმა რომ შეინარჩუნოს დამთვალიერებელი და საინტერესო იყოს, თემატურადაც უნდა გამრავალფეროვნდეს

ექსპოზიცია. მისი ქრონოლოგიური საზღვრები უნდა გაიზარდოს და უახლოესი წარსულიც მოიცვას. ეს ეხება განსაკუთრებით საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა პერიოდს. უნდა ვთქვათ, რომ ამ პერიოდის მემკვიდრეობას ვერ მოვუარეთ და იმდროინდელი ყოფისათვის დამახასიათებელი ბევრი ელემენტი გაქრა. ეს განსაკუთრებით საბჭოთა პერიოდს ეხება. ეს ეპოქა, თავისი მახასიათებლებით, აბსოლუტურად უცნობი და გაუგებარია ახალი თაობებისათვის. ხშირად ძნელი მისაგნებია მასალა იმ მოვლენებზეც კი, რომლებიც ჩვენს თვალწინ ხდებოდა. აქ მუზეუმს განსაკუთრებული როლი ენიჭება. მუზეუმმა თავის თავზე უნდა აიღოს თანამედროვე ეთნოკულტურული პროცესების ამსახველი მასალის მოძიება და შენახვა. ეს მასალა კი უმთავრესად ფოტოებში და კინოქრონიკებშია და ასეთი ექსპოზიციის აუცილებელი ნაწილი, ექსპონატებთან ერთად, აუცილებლად უნდა იყოს ვიზუალური მასალაც. ასეთი კომბინირებული გამოფენების შემთხვევაში ეს იქნება არა მხოლოდ ნივთების სტატიკური მუზეუმი, არამედ კულტურულ მოვლენათა რეკონსტრუქციის მუზეუმი, რომელიც ასახავს ყოფის განვითარებას დინამიკაში.

იგივე შეიძლება ითქვას ქალაქის ანთროპოლოგიურ პორტრეტზე. ქართული სამეცნიერო ტრადიციით ეთნოგრაფია ასოცირდება ტრადიციულ ანუ სოფლის კულტურასთან, იქ შემონახულ ტრადიციებთან. ხშირად ყურადღების მიღმა რჩებოდა ურბანული კულტურა, ქალაქური ცხოვრების წესი და ტრადიციები, ცალკეული უბნების, ქუჩების, სიმბოლოების სახეცვლილება.

ქალაქის ანთროპოლოგიური შესწავლის ერთ-ერთი წყარო და ადგილი სწორედ მუზეუმი უნდა გახდეს და ამ მიმართულებით ფასდაუდებელია ქალაქის სოციალური და კულტურული სივრცის ამსახველი ვიზუალური მასალა, რომელიც მოიცავს ქალაქურ დღესასწაულებს, ეთნო-რელიგიურ პორტრეტს, ქალაქის ეთნიკურ და სოციალურ სტრუქტურას. სწორედ მუზეუმი უნდა იქცეს ასეთი მასალის შეგროვების და ექსპონირების ინიციატორად და მოთავედ. გარდა იმისა, რომ საოჯახო და პირადი ფოტოარქივების, აუდიო და ვიდეოჩანაწერების საშუალებით მუზეუმი შეძლებს ქალაქის მულტიკულტურული გარემოს რეკონსტრუქციას ექსპოზიციაში, ამავე დროს შექმნის ქალაქური ყოფის ამსახველი აუდიოვიზუალური ინფორმაციის ერთგვარ ბანკს, საცავს, ინფორმაციის ახალ პლასტს, რომელსაც ექნება როგორც პრაქტიკულ-გამოყენებითი, ასევე მეცნიერულ-საცნობარო დატვირთვა.

მართალია, მუზეუმი ძირითადად დამთვალიერებელზე უნდა იყოს ორიენტირებული, მაგრამ სამუზეუმო მუშაობის ერთ-ერთი უმთავრესი მიმართულება სამეცნიერო მუშაობაა. მუზეუმების ფონდებში დაცულ ფოტო და ვიდეო კოლექციები მნიშვნელოვან სამეცნიერო ინფორმაციას ინახავენ და ამ მიმართულებითაც ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვთ. მაგალითისათვის მოვიყვანდით აჭარაში პირველი ეთნოგრაფიული ექსპედიციის (1933 წ.) ფოტოებს, რომლებიც ინახავენ XX საუკუნის აჭარის ყოფისა და კულტურის ელემენტებს და საინტერესოა არა მხოლოდ როგორც ექსპედიციის ამსახველი ფოტომასალა, არამედ როგორც სამეცნიერო შესწავლის ობიექტი (ლომთათიძე, 2014). ზოგადად, მუზეუმების ვიზუალური ფონდებიც უნდა ისევე იყოს შესწავლილი, როგორც ნივთიერი ფონდები.

ამგვარად, გლობალიზაცია ახალი გამოწვევების წინაშე აყენებს მუზეუმებს. ხდება კულტურული სტერეოტიპების ცვლა. ახლა უკვე მხოლოდ მხარის ყოფის გაცნობა ვერ იქნება ეთნოგრაფიული ექსპოზიციის მიზანი. ეს დღეს სხვა წყაროებითაცაა შესაძლებელი. ამიტომ ეთნოგრაფიული ყოფის ამსახველი მასალა წარმოდგენილი უნდა იყოს სხვადასხვა კონტექსტში, ექსპოზიცია უნდა იყოს მრავალკომპონენტიანი, რომ იყოს საინტერესო და მიმზიდველი არა მხოლოდ როგორც მხარის ისტორიული სინამდვილის წარმოჩენის და ხალხის ეთნოკულტურის მომავალი თაობებისათვის გაცნობის საშუალება, არამედ როგორც დიდი ტურისტული პოტენციალის მატერიალური სამუზეუმო ელემენტი. ახლა მთელ მსოფლიოში იცვლება სამუზეუმო ექსპოზიციების მოწყობის და ფონდების გამოყენების კონცეფცია. ამ კონცეფციაში განსაკუთრებული

მნიშვნელობა ენიჭება ვიზუალურ მასალას: ფოტოები, აუდიო, კინემატოგრაფიული და ვიდეომასალები, აფიშები, ნახატები და სხვ. დღეს მეტი ტექნიკური საშუალებაა იმისათვის, რომ ნივთიერი კულტურის გვერდით თავისი ადგილი დაიკავოს ვიზუალურმა წყაროებმა. მეტი ვიზუალიზაცია საშუალებას იძლევა, რომ მოვლენა, არტეფაქტი აღქმული იყოს სრულყოფილად, მთლიანობაში. ეს ტურიზმისთვისაც საინტერესო იქნება და ახალგაზრდა თაობისთვისაც. ვიზუალიზაციის გარეშე ნივთი მკვდარია და ძნელია მისი აღქმა. ვიზუალური მასალა ეთნოგრაფიული მოვლენის, ეპოქის ეთნოკულტურული სინამდვილის რეკონსტრუქციის, ჩადმავებული კვლევის, საკითხების დაზუსტების საშუალებას იძლევა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბრაილაშვილი ნ., ასეთი მახსოვს საქართველო, ეთნოგრაფიული ჩანახატები, ალბომი, თბილისი, 1990
2. გოცირიძე ვ., მახარაძე ი. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის კინოფონდი, თბილისი, 2006
3. კობოშვილი შ., ნამუშევართა კატალოგი, თბილისი, 2006
4. ლომთათიძე თ., აჭარის სულიერი კულტურის კვლევის გარიჟრაჟზე, ჟ. "გამონათლევი", I, ბათუმი, 2014
5. ლორდები ბ. და გ., სამუზეუმო ექსპოზიციების სახელმძღვანელო, თბილისი, 2009
6. ლორია. მ. სულიერი კულტურის ელემენტების ვიდეომონიტორინგი და ქართული ეთნოგრაფიული ფილმები, ჩვენი სულიერების ბალავარი, V, თბილისი, 2013.
7. ლორია. მ. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის აღმოსავლური კოლექციებისა და თემატური გამოცემების რეგიონული აქცენტები (ვიზუალურ ანთროპოლოგიური კვლევა), აღმოსავლეთმცოდნეობის მაგნე, I, თბილისი, 2018
8. ოთიაშვილი თ., მირიან ხუციშვილი - კაცი, რომელმაც სულიერი კულტურის საგანძური შემოგვინახა, ფენომენი, თბილისი, 2009
9. რუხაძე ჯ., ეროვნული კულტურის დიდი მოამაგე, ძეგლის მეგობარი (1), თბილისი, 1994
10. სილვერმანი ლ., ო'ნილი მ., ცვლილებები და სირთულეები 21-ე საუკუნის მუზეუმებში, ჟ. "სპექტრი", I, 2011 (ინგლისურიდან თარგმნა და შენიშვნები დაურთო ლანა ქარაიამ)
11. INTERNATIONAL COUNCIL OF MUSEUMS (ICOM), Paris, 2017 .- (https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/2017_ICOM_Statutes_EN.pdf)
12. ხუციშვილი მ. ყველიერი საქართველოში, შავ-თეთრი, 35 მმ. 30 წთ., 1986-1988.

აღმავლობა

The Neolithic Revolution: the process of creating of global information systems

ნეოლითური რევოლუცია: გლობალური საინფორმაციო
სისტემის შექმნის პროცესი

Valery Manko

PhD, Senior Researcher, Institute of
Archaeology, National Academy of Sciences of
Ukraine.

ვალერი მანკო

დოქტორი, უკრაინის მეცნიერებათა
ეროვნული აკადემიის არქეოლოგიის ინსტი-
ტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი.

Guram Chkhatarashvili

PhD, Researcher, Ajara Museum - Batumi
Archaeological Museum.

გურამ ჩხატარაშვილი

სსიპ აჭარის მუზეუმის ბათუმის არქეო-
ლოგიური მუზეუმის მეცნიერ - მუშაკი,
არქეოლოგიის აკადემიური დოქტორი.

Abstract - Archaeologists view the Neolithic Revolution as a process of the spread of agriculture and pastoralism. In fact, this understanding of the Neolithic Revolution is due to the logical error of treating the concomitant process as the main content of the phenomenon. Farming and pastoralism were only one of the many innovations that spread during the PreNeolithic and Neolithic periods. Among other innovations, we must recall the spread of pressing flaking, the appearance of pottery, grinding techniques, weaving, and other new technologies and techniques for processing materials.

Innovative technologies emerged in different parts of Southern Eurasia and their diffusion was associated with the creation of global information systems that brought together different territories. Migrations were a major factor in the creation of such global information systems. Transcaucasia was one of the key regions in the process of creation of global systems. At the beginning of the Holocene, the carriers of the M'lefaat culture of the Middle East migrated through the Transcaucasia to the territory of Southern Eastern Europe. A related process was the emergence of the Kobuleti archaeological culture. The migration led to the creation of the global information system on the territory of Iraq, Iran, Northeast Turkey, Georgia, and Southern Ukraine. The migration of a large group of population led to the creation of a giant zone, which was characterized, probably, by linguistic continuity. This zone was stable for 3 thousand years (IX-VII mill. BC). The ties between the individual population groups were preserved all this time. This circumstance created conditions for the rapid spread of innovative technologies.

We call the global information systems IX-VII mill. BC Cultural-Historical Regions (CHR). This CHR we propose to call Kobuleti (KCHR). KCHR included the following archaeological cultures: M'lefaat culture of the Middle East, Kobuleti culture of West Georgia, Kukrek culture of South-West of Ukraine and Donetsk culture of East Ukraine (since beginning of VII mill. BC).

Key words: Neolithic, Neolithic Revolution, pastoralism, migrations, Cultural-Historical Regions (CHR).

აბსტრაქტი - არქეოლოგები ნეოლითურ რევოლუციას განიხილავენ როგორც მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის პროცესის გავრცელებას. როგორც ბოლო დროინდელმა კვლევებმა აჩვენა, მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა იყო მცირე იმ მრავალრიცხოვან სიახლეთაგან, რომელიც გავრცელდა პრე-ნეოლითურ და ნეოლითურ პერიოდებში. სხვა ნოვაციებისგან ჩვენ აუცილებლად უნდა დავასახელოთ წნევიტი ტექნიკის გავრცელება, კერამიკის გაჩენა, ქვის გაპრიალება, ფეიქრობა და სხვ. ინოვაციური ტექნოლოგიები წარმოიშვა სამხრეთ ევრაზიის ცალკეულ ნაწილებში და მათი გავრცელება დაკავშირებული იყო გლობალური საინფორმაციო სისტემის შექმნასთან, რამაც გააერთიანა სხვადასხვა ტერიტორიები. მიგრაციები იყო ძირითადი ფაქტორი ასეთი გლობალური საინფორმაციო სისტემების შექმნაში. ამიერკავკასია წარმოადგენდა ერთ-ერთ მთავარ საკვანძო რეგიონს გლობალური სისტემის შექმნის პროცესში. ჰოლოცენის დასაწყისში ახლო აღმოსავლეთში არსებული მღეფაატური კულტურის მატარებელი ტომები ჩნდებიან სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში სწორედ ამიერკავკასიის გავლით. ამასთან არის დაკავშირებული ქობულეთის კულტურის შექმნაც. მიგრაციულმა პროცესებმა შედეგად მოიტანა გლობალური საინფორმაციო სისტემის შექმნა თანამედროვე ირანის, ერაყის, სამხრეთ-აღმოსავლეთ თურქეთის, საქართველოსა და სამხრეთ უკრაინის ტერიტორიაზე. მოსახლეობის დიდი ჯგუფის მიგრაციამ მიგვიყვანა გიგანტური ზონის შექმნისკენ, რომელიც, როგორც ჩანს, ლინგვისტური (ენობრივი) უწყვეტობით ხასიათდება. აღნიშნული ზონა სტაბილური იყო მთელი 3 000 წლის (ძვ.წ. IX-VII ათ.) განმავლობაში. კავშირები მოსახლეობის ცალკეულ ჯგუფებს შორის მთელი ამ ხნის განმავლობაში შენარჩუნებული იყო. ამ გარემოებამ შექმნა პირობები ინოვაციური ტექნოლოგიების სწრაფი გავრცელებისთვის. ძვ.წ. IX-VII ათასწლეულის გლობალურ საინფორმაციო სისტემას ჩვენ ვუწოდებთ კულტურულ-ისტორიულ რეგიონს (კირ), რომელშიც ქობულეთის კულტურის გარდა ჩვენ ვაერთიანებთ შემდეგ არქეოლოგიურ კულტურებს: მღეფაატი (ახლო აღმოსავლეთი), კუკრეკი (სამხ.-დასავლეთ უკრაინა) და დონეცკი (აღმ. უკრაინა).

საკვანძო სიტყვები: ნეოლითი, ნეოლითური რევოლუცია, მესაქონლეობა, მიგრაცია.

Theoretical questions of the study of the final periods of the Stone Age are very important for the evaluation of the complexes obtained as a result of excavations. The problem of defining the terms «Neolithic» and «Neolithic Revolution» arose with the appearance of the terms. The opinion now prevails that the Neolithic is the time of emergence of agriculture and cattle breeding (Kotova 2002, p. 3). The same view of the Neolithic is dominant in Georgian historiography (Nebieridze 1972). This definition of the Neolithic creates difficulties in archaeological practice. We do not always find complexes of fauna at the Stone Age sites. This problem is well known to those archaeologists who study the sites of West Georgia, where acid soils dominate. The main problem is that the Neolithic and pastoralism are necessarily connected is a logical error.

Pastoralism is only one of the innovations of the Neolithic. Other signs characterize the Neolithic: innovations in stone processing: the emergence of pressing flaking fore blades obtaining, the spread of stone grinding techniques; the emergence of pottery; the emergence of religion; the practice of making objects connected with the prestige of the proprietor and others. It is very interesting that all these signs of the Neolithic appear at different times and are never traced all at once. Moreover, the set of Neolithic archaeological signs is always different in different regions. None of the signs of the Neolithic is obligatory. Pastoralism is no exception. We know examples of how the carriers of the same archaeological culture are simultaneously connected with the traditional economy of hunters and gatherers and with the farming.

For example, carriers of the Grebeniki and Bug-Dniester Cultures are simultaneously coexisted on the territory of Ukraine. In fact, these Cultures are not different, have the same flint complexes,

developed synchronously in the Northwestern Black Sea Region. The carriers of Grebeniki culture were hunters, and the Bugo-Dniester sites are connected with agriculture and cattle breeding. So can we really call the same population Neolithic and Mesolithic at the same time?

We have the same example in the development of the West Georgian and Central Caucasian cultures. The Darkveti complex (layer 4) (Nebieridze 1978) and the Sosruko complex (layer 1) (Golovanova et al. 2020) are associated with the same stone industry. However, the Darkveti complex was associated with agriculture (Korobkova 1996), the Sosruko complex with hunting only.

As we see, if we assume an indispensable connection between Neolithic and pastoralism, we fall into a logical trap when we associate the same people, who could communicate with each other, with different epochs. We must correct this logical error.

Neolithic – Epoch of appearance of global information systems

Neolithic innovations spread over the Near and Middle East in a relatively short period of time. The first Neolithic phenomenon to emerge in the Near and Middle East was the so-called Pre Pottery Neolithic A (PPNA). This cultural phenomenon developed in the Levant, Southwestern and Central Turkey, and Northern Iraq during the period around 10500-9200 BP (uncal). PPNA was represented by several archaeological cultures which demonstrated common origin (Khiamian, Sultanian, Mureybitian, Aswadian) or absolute foreignness in relation to the Levantine Neolithic massif (Nemikian). Several cultural phenomena shared elements of material culture, including the tradition of El-Khiam points (Bar-Yosef 1989: 59). The same points were also found in the M'lefaat site, which might be a reason to consider M'lefaatian Culture in frames of PPNA (Dittermore 1983). In fact, we observe in the 10th millennium BC the formation of the first in human history Cultural-Historical Region (CHR) within which the information exchanges of innovative technologies took place. For the first time we observe the genesis of the cultural phenomenon that united the carriers of different archaeological cultures, who sometimes spoke different languages, into a global information system. It is noteworthy that within this CHR the tradition of pastoralism did not spread everywhere. For example, carriers of Nemrikian and M'lefaatian traditions began to practice farming and cattlebreeding only after the disappearance of the PPNA (Zeder 1999: 17).

Further Neolithic development took place only in the form of the creation of new CHRs, global information systems within which of different cultural traditions interacted. Such CHRs could unite regions that were in different landscape zones. Within such CHRs we trace the whole range of innovative technologies and methods of Neolithic way of live, but we never trace all these technologies and methods in one single region. CHRs created the conditions for the diffusion of innovations, but the population in the CHR area chose from a basket of possibilities only those innovations that were necessary for survival in a particular region.

Types of CHR

The experience of our CHR study shows that their emergence is associated with two factors: movement and integration (Манько 2013: 4-14). The first factor is the movement of carriers of the same cultural tradition in different regions and landscape zones, i.e. migration of carriers of a particular archaeological culture. Such processes took place before the Neolithic, but the resettlement did not lead to the creation of information systems in the form of CHR. A classic example of movement without the creation of an information exchange network is the Epigravettian. We observe in the period 19-11 kyr BP (uncal) the development of a huge zone of cultural continuity which occupied part of Europe, the Caucasus and Transcaucasia. We observe here the formation of different economic and cultural types, the maximum adaptation of certain population groups to the natural environment. Cultural exchange was simply not necessary as a result of such resettlement.

Integration is the second factor of CHR formation. The action of this factor leads to the formation of a global information system based on the cultural exchange between the carriers of different in origin archaeological cultures. An example of such CHR is the Dnieper-Donets CHR of the 6th millennium BC. when carriers of Kukrek, Grebeniki, Yanislavitsa and Arensburg culture traditions formed into a single information space. Dnieper-Donets CHR occupied a giant region in Ukraine

and Belarus within the steppe, forest-steppe and forest zones.

The action of the two factors in the appearance of CHR led to the appearance of two types of CHR. This rule is not strict. As a rule, the formation of one or another CHR was accompanied by the action of both factors with the dominance of one of them.

CHR territories never remain unchanged. New regions may join the CHR as well as be lost. The cultural composition of CHR is also subject to change. One or another archaeological culture in CHR can cease to exist or become part of another CHR. The carriers of lot of archaeological cultures that were not connected to the process of CHR formation can be involved into the system of cultural contacts. The Dnieper-Donets CHR is an excellent example for tracing such processes. The Lower and Middle Don region was part of the CHR at the beginning of its existence. Late Rakushechny Yar Culture ceased to exist by the middle of the 6th millennium BC. At the same time, the carriers of the Late Zimovniki Culture were integrated into the Dnieper-Donets CHR.

The system of interaction between different CHRs also takes place. Border regions can be parts of buffer territories, which can be associated with different systems of cultural traditions.

The disintegration of CHRs never occurs arbitrarily. As a rule, disintegration processes begin as a result of a new flow of migration associated with the formation of a new CHR.

CHR and Western Transcaucasia

The Eastern Transcaucasia shows us the creation of the first CHR at the very beginning of the Holocene. The migration of M'lefaat Culture carriers led to the appearance of Kobuleti Culture in Transcaucasia and Kukrek Culture on the territory of Mountainous Crimea and steppe in the bassins of Dnieper, Dniester, South Bog and Left banks Danube basins.

Kobuleti Culture is a phenomena situated in Transcaucasia (West Georgia). The main sites are: Kobuleti (Манько, Чхатарашвили 2020; Chkhatarashvili, Manko 2020), Khutsubani, Kvirike, Jikhanjuri, Anaseuli I (Gogitidze 2006), Darkveti (Layer V) (Nebieridze 1978), Sosruko (Layer M-1) (Golovanova et al. 2020; Леонова 2021), Bavra, Bavra I and II (Gabunia 2001) (Fig. 1). Radiocarbon dates indicate the time of development of Kobuleti Culture in frames beginning of IX — beginning of VI millennium BC.

We have identified the main common features of M'lefaat (Table 1. 15-22), Kobuleti (Table 1. 1-14) and Kukrek Cultures (Table 1. 23-26).

1. The use of hand pressure technique for obtaining blades, bladelets, and microblades.
2. The use of conic and pencil-like cores (Fig. 1: 13, 11-13, 21-23).
3. The main type of microliths are bladelets and macroblades with abrupt retouch and truncated faceted bladelets (Fig. 1: 4-7, 14-17, 24-28).
4. The use of ventral flake retouch (Fig. 1: 8, 18, 29).
5. The use of burins of various types: angle burins, angle bilateral burins, burins on truncated faceted blades, dihedral burins (Fig. 1: 9, 18-19, 30-31).
6. The use of round and oval scrapers. The presence of endscrapers in complexes.
7. The presence of notched and denticulate blades, blades with fine retouch, perforators, chisels.
8. Sporadically use of microburin technique (Fig. 1: 10, 20, 32).

The migration of the M'lefaat Culture carriers had the character of resettlement, but eventually led to the emergence of a full-fledged CHR. We see all the signs of the preservation of cultural ties between the single parts of this CHR, we observe the processes of synchronous development of the three cultures that make up this CHR. The development of the three cultures shows the following staged features.

1. Only the earliest sites of the three cultures are associated with the presence of lunates in the complexes.
2. Backed bladelets and microblades in Boreal time become straighter in profile.
3. Only by the end of Boreal time do all three cultures master the manufacture of grooved tools.
4. We observe the emergence of straight burials at the beginning of Atlanticum in Eastern Europe and the Middle East.
5. Simultaneous appearance of pottery in the VII millennium BC.

Such synchronization of development of three cultures testifies about stable cultural communications between separate parts of CHR, about presence of the information channel connecting the Middle East, Transcaucasia and Eastern Europe.

Conclusion

Thus, we argue that Kobuleti CHR existed in X-VII thousand BC. This CHR provided for 4 thousand years the existence of a global information system, which provided the spread of innovations of the Near and Middle East in the territory of Transcaucasia and the South of Eastern Europe. The emergence and development of this CHR was a reflection of the global trend of human development in the Early Holocene. The result of the development of this CHR was the transition to the Neolithic way of life in all these regions.

We have very little data on the development of other CHRs in Transcaucasia. The identification and description of other cultural phenomena of the Transcaucasia should be the direction of our scientific search in the near future.

Table 1. Absolute dates.

Date (BP uncal)	Lab. index	Sample	Site	Context	publication
Kobuleti Culture					
9720±45	OS-90615	charcoal	Anaseuli I	Culture level	Meshveliani, 2013 Meshveliani, 2013, 2013, 2013
9540±40	OS-78999	charcoal	Anaseuli I	Culture level	Meshveliani, 2013
8260±35	OS-78998	charcoal	Anaseuli I	Culture level	Meshveliani, 2013
8050±35	OS-78997	charcoal	Anaseuli I	Culture level	Meshveliani, 2013
6840±35	OS-72158	charcoal	Anaseuli I	Culture level	Meshveliani, 2013
8670±100	SPb-3084	charcoal	Kobuleti	Level 2	Ckhatarashvili, Manko 2020
8670±30	BETA -393559	bone	Bavra Ablari	Level 4	Varoutsikos et al., 2016
9420 ± 40	BETA -363172	charcoal	Bavra Ablari	Level 4	Varoutsikos et al., 2016
9410 ± 40	Poz-61370	charcoal	Bavra Ablari	Level 4	Varoutsikos et al., 2016
9530 ± 40	Poz-66742	charcoal	Bavra Ablari	Level 4	Varoutsikos et al., 2016
10250 ± 50	Poz-61367	tooth	Bavra Ablari	Level 5	Varoutsikos et al., 2012
9700 ±140	?	?	Bavra	Culture level	Gabunia 2001
9960±140	LU-9477	?	Sosruko	M1	Golovanova et al. 2020
9945±35	IGANams 7988	?	Sosruko	M2	Леонова 2021
M'lefaatian*					
9680±100	OxA-3819	plant seeds	M'lefaat	M'lefaatian	Kozlowski, 1994
9660±250	OxA-3749	plant seeds	M'lefaat	M'lefaatian	Kozlowski, 1994
9630±130	Gd-6356	charcoal	M'lefaat	M'lefaatian	Kozlowski, 1994
7605±96	P-465	charcoal	Sarab	M'lefaatian	Hole, 1987
7644±89	P-467	charcoal	Sarab	M'lefaatian	Hole, 1987
7850±100	UCLA-1714A	bone	Sarab	M'lefaatian	Hole, 1987
7956±98	P-466	charcoal	Sarab	M'lefaatian	Hole, 1987
7655±75	GrN-6353	pottery	Jarmo	Layer 1, Late M'lefaatian	Braidwood et al., (eds.) 1983
Kukrek Culture*					
9740±60	Ki-6304	bone	Vishenne 1	Culture layer	Zaitseva et al., 2000
9680±70	Ki-6264	bone	Vishenne 1	Culture layer	Zaitseva et al., 2000
7450±70	Ki-6340	bone	Cape of Trinity	Culture layer	Zaitseva et al., 2000
7800±60	Ki-6341	bone	Cape of Trinity	Culture layer	Zaitseva et al., 2000

Bibliography:

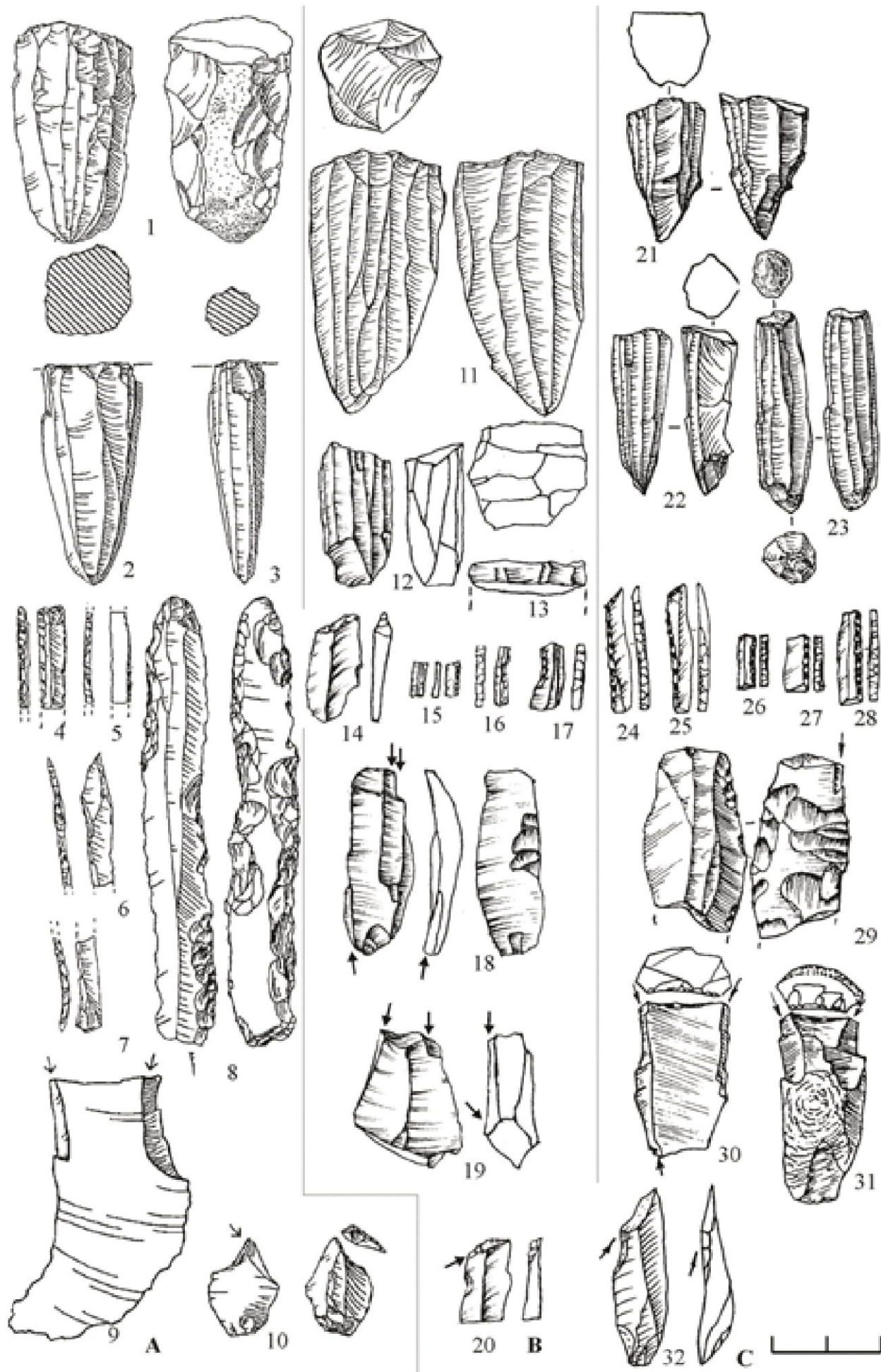
1. Векилова Е.А. К вопросу о связях населения Крыма в эпоху мезолита // МИА. – 1966. – 126. – С. 144-154.
2. Залізник Л.Л., Товкайло М.Т., Манько В.О., Сорокун А.А. Стоянки біля хутора Добрянка та проблема неолітизації Буго-Дніпровського межиріччя // Кам'яна доба України. – 2013. – 15. – С. 194-257.
3. Котова Н.С. Неолитизация Украины. — Луганск, 2002.
4. Леонова Е.В. Грот Сосруко: ревизия материалов из раскопок С.Н. Замятниной и радиоуглеродная хронология верхних слоев каменного века // Camera Praehistorica. — 2021. — №1. — С. 101-119.
5. Манько В.О. Фінальний палеоліт – неоліт Криму. – Київ: Вид-во Філюка, 2013.
6. Манько В.А., Чхатарашвили Г.Л. Раннеголоценовая стоянка Джварцхма в Западной Грузии // Revista Arheologică. – 2020. – 16(1). – С. 63-77.
7. Мешвелиани Т.К. К вопросу о возникновении неолита в Западной Грузии // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2013. – 2 (54). – С. 61-72.
8. Bar-Yosef Ofer. Synthèse : The PPNA in the Levant - An Overview // Paléorient. – 1989. – Vol. 15. – 1. – P. 57-63.
9. Braidwood R.J., Braidwood L.S., Howe B., Reed C.A., Watson P.J. (eds). Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks. – Chicago: Chicago University Press, 1983.
10. Chkhatarashvili G., Manko V. Kobuleti site: the evidence of Early Holocene occupation in Western Georgia // Documenta Praehistorica. – 2020. – XLVII. – P. 28-35.
11. Dittermore M. The Soundings at M'lefaat // L. S. Braidwood, R. J. Braidwood, B. Howe, C. A. Reed, and P. J. Watson (eds.). Prehistoric Archaeology along The Zagros Flanks. – Oriental Institute Publications 105. – P. 671-692.
12. Gabunia M. Javakheti Mesolithic culture (South Georgia as a region of volcanic mountains) // Javakheti. History and Modern. –2001. – I. – P. 136-165.
13. Gogitidze S. Archaeological Stone Age Sites in Kintrishi Gorge (Kobuleti Early Neolithic Settlement). – Tbilisi: AN GSSR, 2008.
14. Golovanova L.V., Doronichev V.B., Doronicheva E.V., Tregub T.F., Volkov M.A., Spasovskiy Y.N., Petrov A. Yu., Maksimov F.E., Nedomolkin A.G. Dynamique du climat et du peuplement du Caucase Nord-Central au tournant du Pléistocène et de l'Holocène // L'anthropologie. — 2020. — Vol. 124. — No. 2. — P. 1-20.
15. Hole F. Chronologies in the Iranian Neolithic // Aurenche O. (ed.). Chronologies in the Near East: relative chronologies and absolute chronology 16.000-4.000 B.P. C.N.R.S. International symposium, Lyon (France) 24-28 November 1986. – Oxford: BAR International, 1987. – P. 353-379.
16. Howe B. Karim Shahr // Braidwood, R.J., Braidwood, L.S., Howe, B., Reed, C.A., Watson, P.J. (eds). Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks. – Chicago: Chicago University Press, 1983. – P. 23-154.
17. Korobkova G.F. The Neolithic Chipped Stone Industries of the Southern Caucasus // Kozlowski S.K., Gebel H.G.K. eds. Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, Their Contemporaries in Adjacent Regions. – Berlin: Ex Oriente, 1996. – P.57-89.
18. Kozlowski S.K.. Radiocarbon Dates from Aceramic Iraq // Radiocarbon. – 1994. – 36. – P. 255-264.
19. Nebieridze L. The Neolithic of Western Transcaucasia. – Tbilisi: Metsniereba, 1972.
20. Nebieridze L. Darkveti multilayer mountain shelter. Tbilisi: AN GSSR, 1978.
21. Varoutsikos B., Mgeladze A., Gabunia M., Agapishvili T., Chataigner C. From the Mesolithic to the Chalcolithic in the South Caucasus: New data from the Bavra Ablari

rock shelter // Ed. Batmaz A., Bedianashvili G., Michalewicz A., Robinson A. Context and Connection: Essays on the Archaeology of the Ancient Near East in Honour of Antonio Sagona. – Leuven: Peeters, 2017. – P. 233-255.

22. Zaitseva G.I., Timofeev V.I., Zagorska N.N., Kovaliukh N.N. Radiocarbon dates of the Mesolithic sites of Eastern Europe // Radiocarbon and Archaeology/ -- 2000. – I. – P. 33-52.

23. Zeder M.A. Animal Domestication in the Zagros : A Review of Past and Current Research // Paleorient, 1999. – Vol.25/2. – P.11-25.

24. Fig. 1. Materials of M'lefaattian, Kobuletian and Kukrekian industries. A (1-10). M'lefaattian. Karim Shakhir (after Howe 1983). B (11-20). Kobuletian. 11. Darkveti, Layer V (after Korobkova 1996). 12-20. Кобулеті. C (21-32). Kukrekian. 21-23. Kukrek (after Vekilova 1966). 24-31. Dobryanka I (after Zaliznyak at el. 2013). 32. Dobryanka II (after Zaliznyak at el. 2013).

**ადრებრინჯაოს ხანის დასასრულის ორი განძი
ყუამილიანი ცულებით დასავლეთ საქართველოდან
Two Bronze Age Hoards with Shaft-Hole Axes from
West Georgia**

ჯონი აფაქიძე

გერმანიის არქეოლოგიის ინსტიტუტის
ევრაზიის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-
თანამშრომელი, სტორიის- მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

Ioni Apakidze

Researcher of the Eurasian Department of the
German Archaeological Institute, Prof. Dr. Dr.
h. c.

სვენდ ჰანზენი

გერმანიის არქეოლოგიის ინსტიტუტის
ევრაზიის განყოფილების პირველი
დირექტორი, მეცნიერების დოქტორი,
პროფესორი

Svend Hansen

Director of the Eurasian Department of the
German Archaeological Institute, Prof. Dr. Dr.
h. c.

აბსტრაქტი - სტატიაში განხილულია ბრინჯაოს ორი განძი საქართველოდან. ისინი აღმოჩენილია ხარაგაულის მუნიციპალიტეტში, სოფელ საქასრიასა და ზესტაფონის მუნიციპალიტეტში, სოფელ ზედა ილემში. საქასრიას განძი შედგება ბრინჯაოს ორი ყუამილიანი ცულისაგან, ხოლო ზედა ილემის განძში შედის ბრინჯაოს ორი ყუამილიანი ცული და ერთი ელიფსური ფორმის ზოდი. საქასრიასა და ზედა ილემის აღმოჩენები შეიცავს კოზარაცისა და საჩხერის ტიპის ცულებს, ისინი შეიძლება დათარიღდეს ძვ.წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრით. ჩრდილოეთ კავკასიის სტავროპოლის მხარეში გეორგიევსკთან მდებარე ლისოგორსკაიას მე-6 ნეკროპოლის ახალი 14C თარიღი ასევე ადასტურებს ასეთ დათარიღებას. ამრიგად, დასავლეთ საქართველოში განძების მიწაში დაფლვა გაცილებით ადრე იწყება, ვიდრე ამას აქამდე ვარაუდობდნენ. არა მარტო ცულები, არამედ მათი დეპონირების ფორმაც კარპატებსა და კავკასიას შორის არსებული კომუნიკაციების შედეგია.

საკვანძო სიტყვები - ბრინჯაოს განძები, ყუამილიანი ცულები, ოვალურად ამოზნექილი ზოდი, საქასრია, ზედა ილემი, საჩხერე, კოზარაცი, ლისოგორსკაია, მალა ტერნიკა, ლეხედი.

Abstract - The article deals with two hoards with axes from Georgia. They are found in the village of Saqasria in Kharagauli Municipality and in the village of Zeda Ilem in Zestaponi Municipality. The Saqasria hoard consists of two bronze axes, while the hoard of the Zeda Ilemi includes two bronze axes and an plano-convex ingot with elliptical shape. The finds from Saqasria and Zeda Ilemi contained axes of the types Kozarac and Satchkhere, they can be dated to the first half of the 3rd millennium BC. A new 14C-date from a tomb in the Lysogorskaja-6 necropolis in the Stavropol district of the North Caucasus also speaks for this dating. Thus, the beginning of the deposition of hoards in West Georgia is much earlier than

previously assumed. Not only the axes, but also the form in which they were deposited is the result of communication between the Carpathians and the Caucasus.

Key words - Early Iron Age, Pontic region, Crimea, Tauri, Scythian, Greeks, religion, cults

წინამდებარე სტატია წარმოადგენს ჯონი აფაქიძისა და სვენდ ჰანზენის მიერ გერმანულ და ინგლისურ ენებზე საქსარიასა და ზედა ილემში აღმოჩენილი ბრინჯაოს განძების შესახებ გამოქვეყნებული სტატიების (Apakidze, Hansen 2019; Apakidze, Hansen 2020) მოკლე ქართულ ვარიანტს. ბრინჯაოს განძები გვხვდება ევროპის კონტინენტის უმეტეს ნაწილში, რომელიც აქ ფართო გავრცელებას განსაკუთრებით ძვ. წ. II ათასწლეულში აღწევს. ბრინჯაოს ნივთებისაგან შემდგარი განძების კვლევა უკვე 150 წელზე მეტია მიმდინარეობს, თუმცა დღემდე საბოლოოდ არ არის დადგენილი, თუ რატომ ხდებოდა მათი მიწაში დაფლვა. ბოლო დროის გამოკვლევების თანახმად, დომინირებს ის მოსაზრება, რომ განძები წარმოადგენდნენ ღმერთების, სულებისა და ზებუნებრივი ძალებისადმი შესაწირს (ლორთქიფანძე 2001; Hänsel/Hänsel 1997; Hansen 2013; Hansen 2019).

ბრინჯაოს განძების აღმოჩენა საქსარიასა და ზედა ილემში (ტაბ. 1) მიუთითებს, რომ დასავლეთ საქართველოში განძების მიწაში დაფლვა ძვ. წ. II ათასწლეულზე გაცილებით ადრე იწყება. ორივე განძი დაცულია ხარაგაულის ისტორიულ მუზეუმში.

ხარაგაულის მუზეუმის საბუთებში მოცემული მონაცემების თანახმად, საქსარიას განძი აღმოჩენილია 1984 წელს სერგო წიქარიშვილის სახლის მშენებლობის დროს ნაყარ მიწაში. 1985 წელს ეს განძი ბექან მაღლაფერიძისაგან მუზეუმს შეუძენია 350 მანეთად. სოფელი საქსარია მდებარეობს მდინარე ძირულას მარცხენა ნაპირზე. ის ხარაგაულიდან დაახლოებით 25 კილომეტრითაა დაშორებული. განძი შედგება ბრინჯაოს ორი ყუამილიანი ცულისაგან:

1. ბრინჯაოს ყუამილიანი ცული (ხიმ, 61171). სატარე ხვრელი ორივე მხრიდან მომრგალო-ოვალური ფორმისაა. პირი სულ ოდნავაა მომრგვალებული. მისი წვერი დაჩლუნგებულია. ცულს ჩატარებული აქვს რესატავრაცია და კონსერვაცია. სიგრძე: 12,9 სმ; პირის სიგანე: 4,5 სმ; წონა 379 გრ (ტაბ. 2, 1).

2. ბრინჯაოს ყუამილიანი ცული (ხიმ, 61172). ტანი თხელი და ვიწროა. ის შუაში გატეხილია. ცულს აკლია ყუა და თითქმის მთელი სატარე ხვრელი. პირის წვერიც ოდნავ მოტეხილია. ზედა ნაწილის სიგრძე: 10,4 სმ; ტანის მაქსიმალური სიგანე: 2,6 სმ; სისქე გადანატეხთან: 0,3 სმ; წონა: 113 გრ; ქვედა ნაწილის სიგრძე: 7,1 სმ; პირის წვერის სისქე: 0,1 სმ; წონა 35 გრ; ტანის მაქსიმალური სიგანე: 3,0 სმ; მთლიანი სიგრძე: 17,5 სმ; წონა მთლიანად: 148 გრ (ტაბ. 2, 2).

ხარაგაულის მუზეუმის საინვენტარო დავთრის მიხედვით, ზედა ილემის განძი 1979 წელს იქნა აღმოჩენილი. ეს განძი სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების დროს შემთხვევით ნაპოვნია „ხვადიეთის“ ბორცვის თხემზე, კერძოდ, იქ ადრე არსებულ სავენახე ნაკვეთზე. სოფელ ზედა ილემის მკვიდრმა როსტომ თურმანიძემ ეს განძი იმავე წელს გადასცა ხარაგაულის მუზეუმს. მისი გადმოცემით განძის სამივე ნივთი ნაპოვნია ერთი, მაქსიმუმ ორი მეტრის დიამეტრის ფართობზე (კვირკვია, ჯიბლაძე 2019: 50). ეს განძი მუზეუმმა როსტომ თურმანიძისაგან 10 მანეთად იყიდა. ზედა ილემი მდებარეობს ზესტაფონის მუნიციპალიტეტში და ქალაქ ზესტაფონიდან 13 კილომეტრითაა დაშორებული. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 1976 წელს „ხვადიეთზე“ ნაპოვნია ბრინჯაოს ერთი შუბისპირი, რომელსაც მუზეუმის დავთრების მონაცემების თანახმად, არაფერი საერთო არა აქვს 1979 წელს აღმოჩენილ განძთან.

განძი შედგება ბრინჯაოს ორი ცულისა და ერთი ზოდისაგან:

1. ბრინჯაოს ყუამილიანი ცული (ხიმ, 521). სიგრძე: 16,2 სმ; პირის სიგანე: 4,0 სმ; წონა 514 გრ (ტაბ. 3, 1).

2. ბრინჯაოს ყუამილიანი ცული (ხიმ, 520). სატარე ხვრელში ჩატანებულია ბრინჯაოს სოლისებრი ნივთი. ცულს ჩატარებული აქვს რესატავრაცია და კონსერვაცია. სიგრძე:

15,8 სმ; პირის სიგანე: 5,1 სმ; წონა 598 გრ (ტაბ. 3, 2).

3. ელიფსური ფორმის ზოდი (ტაბ. 4). სიგრძე: 12,3 სმ; სიგანე შუა ნაწილში: 5,7 სმ; მაქსიმალური სისქე: 2,0 სმ; წონა 472 გრ (ტაბ. 4).

ორივე განძის აღმოჩენის ადგილი 2019 წლის ზაფხულში ადგილზე დააზუსტეს ლევან ჭაბაშვილმა და იან კრუმნოვმა. დრონის საშუალებით გადაღებული სურათები გვიჩვენებენ, რომ ორივე განძი ნაპოვნია მდინარისა და საკომუნიკაციო გზის სიახლოვეს. საქსარიას განძის აღმოჩენის ადგილი მდინარე ძირულას მარცხენა ნაპირიდან დაახლოებით 15 - 17 მეტრითაა დაშორებული (ტაბ. 5), ხოლო ზედა ილემის განძი კი დაახლოებით - 200 მეტრით (ტაბ. 6).

საქსარიას განძის გატეხილი ყუამილიანი ცული (ტაბ. 2,2), რომელსაც აქვს ვიწრო და მოხრილი ტანი, განეკუთვნება სამხრეთ კავკასიაში ფართო გავრცელებული ცულების ტიპს. ირინე ღამბაშიძისა და სხვათა თანახმად, ეს ცული განეკუთვნება II ჯგუფის ცულებს, რომლებსაც გრძელი ყუა აქვთ (ღამბაშიძე, მინდიაშვილი, გოგოჭური, კახიანი, ჯაფარიძე, 2010: 155-156). ისინი ასევე მჭიდროდაა დაკავშირებული III ჯგუფის ცულებთანაც. ამ ცულების ერთი ნაწილი დაზიანებულია და ეტყობა გამოყენების კვალიც. შესაბამისად, ეს ობიექტები არ წარმოადგენენ საპარადო ანუ საზეიმო ნივთებს.

საქსარიას მსგავსი ცულები აღმოჩენილია საჩხერის სამარხებში (ტაბ. 7) (ჯაფარიძე 1961: 123, 129, სურ. 23,1; ფხაკაძე, 1993: ტაბ. XVI,1; XVII,1; XVIII). ისინი იქ აღმოჩენილია ბრტყელ ცულებთან, ყუნწიან სატევრებთან, ასევე ორნამენტირებულ ვადიან სატევრებთან, შუბისპირებთან, ქვის ისრისპირებთან, T-სებრ- და ვოლუტისებრთავიან საკინძებთან და ასევე მტკვარ-არაქსის კულტურის გვიანი პერიოდის ჭურჭელთან ერთად (ტაბ. 8). როგორც ცნობილია, საჩხერეში სამარხები ოთხ ადგილასაა აღმოჩენილი და ისინი მე-20 საუკუნეში სხვადასხვა მეცნიერის მიერ იქნა გათხრილი (ჯაფარიძე 1961: 122-140). საჩხერის ყორღანების სამარხები და მათში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა განეკუთვნება ისტორიის იმ მონაკვეთს, რომელიც წინ უსწრებს მარტყოფისა და ბედენის ადრეყორღანულ კულტურას, რომელიც დაახლოებით ძვ. წ. 2500 წლიდან იწყებს არსებობას. იმის გამო, რომ 14C თარიღები არ მოგვეპოვება, შეგვიძლია საჩხერის ყორღანები ზოგადად ძვ. წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრით დავათარილოთ. თუმცა ბოლო დროს ანალოგიური ცული აღმოჩენილი იქნა სტავროპოლის მხარეში გეორგიევსკთან მდებარე ლისოგორსკაიას მე-6 სამაროვანში (Кореневский, Березин, Габуев 2018: Рис. 6,4) (ტაბ. 8). ის სხვა ნივთებთან ერთად აღმოჩენილი იქნა მე-3 ყორღანის მე-4 სამარხში. ს. კორენევსკის, ი. ბერეზინისა და ტ. გაბუევის დათარიღება ეფუძნება ნივთების ტიპოლოგიურ შეფასებებს (Кореневский, Березин, Габуев 2018: 82). უკვე არსებობს ამ სამარხის 14C თარიღიც (Wang et al. 2019). ეს სამარხი ასე თარიღდება: 2863-2581 calBCE (4122±23BP, MAMS-29825).

ზედა ილემის ორივე ცული და ასევე საქსარიას ერთი ცული ხასიათდება უფრო მოკლე ტანით, შესაბამისად, უფრო კომპაქტური ფორმით. სატარე ხვრელი შედარებით მოკლე და ფართოა. ეს ცულები ი. ღამბაშიძისა და სხვების თანახმად განეკუთვნება I ჯგუფის ცულებს (ღამბაშიძე, მინდიაშვილი, გოგოჭური, კახიანი, ჯაფარიძე, 2010: 154).

თუ II ჯგუფის ცულები ტიპური სამხრეთ კავკასიური ფორმაა, I ჯგუფის ცულები ძალიან დიდ ტერიტორიაზეა გავრცელებული. ბოსნიაში აღმოჩენილი განძის მიხედვით ანალოგიური ცულები ევროპაში ცნობილია კოზარაცის ტიპის სახელწოდებით (Truhelka 1909). მათი გავრცელების არეალი მოიცავს არა მარტო აღმოსავლეთ ევროპას, არამედ ჩრდილოეთ პონტოს რეგიონსაც (Клочко, Козыменко 2017; Kleitsas 2019). ისინი ზოგადად განეკუთვნებიან ძვ. წ. III ათასწლეულის პირველ ნახევარს. საქსარიასა და ზედა ილემის შედარებით მოკლეტანიანი ბრინჯაოს ცულების მსგავსია ასევე საქართველოს ადრეყორღანულ კულტურაში, კერძოდ, მარტყოფის IV ყორღანში აღმოჩენილი ცულებიც (ჯაფარიძე 1991: 141, სურ. 44,1, ტაბ. XXI,1; ჯაფარიძე 1998: 24, სურ. 12, ტაბ. 14; კვირკვია, ჯიბლაძე 2019, 53). აქ ბუნებრივად ისმის ასეთი კითხვა: მართლა არიან კი ესენი უფრო მოგვიანო ხანის ცულები, ვიდრე საჩხერის

მონაპოვრები თუ აქ თანადროულ ძეგლებთან გვაქვს საქმე.

ზედა ილემის განძის ოვალური ფორმის ზოდი, რ. კვირკვასა და ლ. ჯიბლამის მიერ გამოქვეყნებული ქიმიური ანალიზის თანახმად, ძირითადად შედგება სპილენძისგან („98,180% Cu“), რომელსაც მცირე რაოდენობით ვერცხლის მინარევებიც აქვს („0,455 % Ag“). ზოდი ასევე შეიცავს აქამდე უცნობი ერთი ელემენტისა („416 % Si“) და ოსმიუმის („449 % Os“) მინარევებსაც. ეს ზოდი (ტაბ. 4), როგორც ჩანს, დამზადებულია თიხის ყალიბში. სამხრეთ კავკასიაში სხვა ანალოგიური ზოდი ჩვენთვის უცნობია. ცულებისა და ასევე ზოდების დასამზადებელი თიხის ყალიბები უკვე ძვ. წ. IV ათასწლეულის ადრეული ეტაპიდანვე იჩენენ თავს. ზედა ილემის ზოდთან ანალოგიის თვალსაზრისით საყურადღებოა აღმოსავლეთ სერბიაში ველიკა ლაოლეში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ერთი დაუთარილებელი ზოდი, რომლის სიგრძე 13,5 სმ-ია, ხოლო სიგანე 5,6 სმ-ია (ტაბ. 9) (Šljivar/Kuzma-nović-Cvet-ković/Živković 2011). ქვემო ეგვიპტეში მაადში აღმოჩენილი გარკვეულწილად მსგავსი ზოდი (ტაბ. 10) კი ძვ. წ. IV ათასწლეულის პირველი ნახევრითაა დათარიღებული (Rikzana, Seeher 1989).

ზოდების ჩამოსახსნელი ძვ. წ. III ათასწლეულის ღია თიხის ყალიბები დიდი რაოდენობითაა სხვადასხვა რეგიონებში აღმოჩენილი. ისინი ცნობილია, მაგალითად, ქვაცხელადან (ლამბაშიძე, მინდიაშვილი, გოგოჭური, კახიანი, ჯაფარიძე, 2010: # 98, ტაბ. VI, 98) და ნაცარგორადან (ლამბაშიძე, მინდიაშვილი, გოგოჭური, კახიანი, ჯაფარიძე, 2010: # 478, ტაბ. XXVIII, 478). ჩრდილოეთ პონტოს რეგიონში ისინი არცთუ ისე იშვიათად გვხვდება ხელოსნების სამარხებში. ამ თვალსაზრისით ერთ-ერთი თვალსაჩინო აღმოჩენა მოხდა უკრაინაში, ზაპოროჟიეს მხარეში, მალა ტერნივკაში, სადაც კატაკომბური კულტურის სამარხში თიხის ცხრა ასეთი ყალიბია აღმოჩენილი (Apakidze, Hansen 2019: 283, Abb. 10). სავარაუდოდ, სწორედ თიხის მსგავსი ფორმის ოდნავ დიდ ყალიბში უნდა იყოს ზედა ილემის ზოდი ჩამოსხმული. ამ მხრივ ასევე ყურადღებას იქცევს ლეხედის მესამე ყორღანის მე-10 სამარხში აღმოჩენილი თიხის ყალიბებიც (ტაბ. 11) (Chernykh 1992; Gej 1986). ლეხედის სამარხი თარიღდება ძვ. წ. III ათასწლეულის დასაწყისით და, შესაბამისად, ის ოდნავ უფრო ადრეულია, ვიდრე ზედა ილემის განძი.

დასკვნა - ძვ. წ. III ათასწლეულში ყუამილიანი ცულების განძების მიწაში დაფლვა სამხრეთით საბერძნეთამდე, ხოლო დასავლეთით ადრიატიკამდე იყო გავრცელებული. საფრანგეთისა და ესპანეთის ტერიტორიებზე კი ამგვარი განძების არსებობა თასების კულტურასთანაა (ინგლ.: Bell Beaker culture; გერმ.: Glockenbecherkultur) დაკავშირებული (Hansen 2019). 14C თარიღები გვიჩვენებენ, რომ ყუამილიანი ცულების მიწაში დაფლვა, განსაკუთრებით კარპატების მხარეში უფრო ადრეც, კერძოდ, უკვე ძვ. წ. IV ათასწლეულში იწყება (Hansen 2009).

საქსარიასა (ტაბ. 2) და ზედა ილემის (ტაბ. 3; ტაბ. 4) განძების შესწავლა ცხადყოფს, რომ დასავლეთ საქართველოში ბრინჯაოს განძების მიწაში დაფლვა ასევე ძვ. წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრიდან იწყება. ამ დროის სავარაუდო განძები ასევე აღმოჩენილია ზაჰესში, ზემო ავჭალაში, სადაც ნაპოვნია ერთი შუბისპირი და ერთი ყუამილიანი ცული (ლამბაშიძე, მინდიაშვილი, გოგოჭური, კახიანი, ჯაფარიძე, 2010: ტაბ. XV, 236-237); გორის მუნიციპალიტეტის სოფელ მეჯვრისხევში აღმოჩენილია ორი ყუამილიანი ცული (ლამბაშიძე, მინდიაშვილი, გოგოჭური, კახიანი, ჯაფარიძე, 2010: ტაბ. XVI, 242-243); ასევე აღსანიშნავია ცხინვალის რაიონში, სოფელ გუფთაში ადგილ „მაშივ უიატში“ მოპოვებული ყუამილიანი ცულებიც (ლამბაშიძე, მინდიაშვილი, გოგოჭური, კახიანი, ჯაფარიძე, 2010: ტაბ. XVII, 257-258) და სხვ. ყურადღებას იქცევს სვანეთში, მდინარე ენგურში ბოლო დროს მოხდარი აღმოჩენაც. გამოქვეყნებულ მასალებს შორის ერთი საჩხერის ტიპის ცულია (კვიციანი, ჯიბლაძე 2015: 120, ტაბ. III, 3). ეს უკანასკნელი გაგებულ უნდა იქნას როგორც მდინარეში განძების დეპონირების ფაქტი, რომლის ანალოგები სხვაგანაც კარგადაა ცნობილი.

ყუამილიანი ცულები ცალკე განძების სახით ან სხვა ნივთებთან ერთად როგორც

სხვადასხვა კომლექსის შემადგენელი ნაწილი აღმოჩენილია ჩრდილოეთ პონტოს რეგიონში, კარპატების აუზსა (Hansen 2009) და საბერძნეთში (Kleitsas 2019). ანატოლიაში ყუამილიანი ცულები დღემდე მხოლოდ ცალკეული მონაპოვრების სახითაა ცნობილი. აქედან გამომდინარე უნდა ვივარაუდოთ, რომ განძების დეპონირების კულტურა საქართველოს ტერიტორიაზე ჩრდილოეთ პონტოს რეგიონიდან, შესაბამისად, კარპატების აუზიდან უნდა გავრცელებულიყო. კარპატების აუზსა და კავკასიას შორის კონტაქტები არქეოლოგიური მონაპოვრების თანახმად დავას არ იწვევს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კვირკვია რ., ჯიბლაძე ლ., ლითონის არტეფაქტები სოფელ ზედა ილემიდან. ონლაინ არქეოლოგია 15, თბილისი 2019, 50-62.
2. კვიციანი ზ., ჯიბლაძე ლ., უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები სვანეთში, თბილისი, 2015.
3. ლორთქიფანიძე ო., „განძები“ კოლხური ბრინჯაოს კულტურაში, ფუნქციის დეფინიცია და კულტურულ-სოციოლოგიური ინტერპრეტაციის ცდა. მიეზანი – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი, დამატებანი VI. კავკასია ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ეძღვნება აკად. ო. ჯაფარიძის დაბადების 80 წლისთავის გამო, თბილისი, 2001, 178–194.
4. ფხაკაძე გ., დასავლეთ ამიერკავკასია ძვ. წ. III ათასწლეულში, თბილისი, 1993.
5. ლამბაშიძე ირ., მინდიაშვილი გ., გოგოჭური გ., კახიანი კ., ჯაფარიძე ი., უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქართველოში, თბილისი, 2010.
6. ჯაფარიძე ო., ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბილისი, 1961.
7. ჯაფარიძე ო., საქართველოს არქეოლოგია (ქვისა და ბრინჯაოს ხანა), თბილისი, 1991.
8. ჯაფარიძე ო., ქართველი ტომების ეთნოკულტურული ისტორიისათვის ძვ. წ. III ათასწლეულში (ადრეკორდანული კულტურა), თბილისი, 1998.
9. Apakidze J., Hansen S., Zwei Horte mit Schaftlochäxten vom Ende der Frühbronzezeit aus Westgeorgien. Das Altertum, 2019, Band 64 / 4, 271-290.
10. Apakidze J., Hansen S., Two Bronze Age Hoards with Shaft-Hole Axes from West Georgia. Materials for Communication between Central and Eastern Europe. Slovenská Archeológia, Supplementum 1, Anita Kozubová – Erika Makarová – Martin Neumann (editori), Ultra Velum Temporis Venované Jozefovi Bátorovi k 70. Narodeninám, Nitra 2020, 39-52.
11. Chernykh E. N., Ancient Metallurgy in the USSR. The Early Metal Age. Cambridge, 1992.
12. Hansen S., Kupferzeitliche Äxte zwischen dem 5. und 3. Jahrtausenden in Südosteuropa. Analele Banatului S.N. 17, 2009, 129-158.
13. Hansen S., Deponierungen in der Bronzezeit Europas. In: Yu. Piotrovsky (red.): Bronzovyj vek. Evropa bez granic. Chetvertoe – pervoe tysyacheletiya do novoj ery = Bronzezeit. Europa ohne Grenzen. 4.–1. Jahrtausend v. Chr. Sankt-Peterburg 2013, 279–289.
14. Hansen S., Metalldeponierungen in Europa. Ein Phänomen der Langen Dauer, der Konjunkturen und der Ereignisse. In: S. Hye/U. Töchterle (Hrsg.): UPIKU:TAUKE. Festschrift für Gerhard Tomedi zum 65. Geburtstag. UPA 339. Bonn 2019, 201–218.
15. Hänsel B., Hänsel A., (Hrsg.), Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas, Berlin 1997.
16. Kleitsas Chr., The Hoard of Rodotopi in Ioannina (Epirus, NW Greece) and the Copper Single- -Edged Shaft-Hole Axes of the Early Bronze Age in the Helladic Area. Archäologischer Anzeiger 1, 2019, 1–41.
17. Rikzana I., Seeher J., Maadi III. The Non-Lithic Small Finds and the Structural Remains

of the Predynastic Settlement. Abhandlungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo 80. Mainz 1989.

18. Šljivar D., Kuzmanović-Cvetković J., Živković J. D. Belovode, Pločnik; on Copper Metallurgy in the Vinča Culture. Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu 22/1, 2011, 27–45.

19. Truhelka C., Kupferfund von Kozarac. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina 11, 1909, 43– 50.

20. Wang C-C., Reinhold S., Kalmykov A., Wissgott A., Brandt G., Jeong C., Cheronet O., Ferry M., Harney E., Keating D., Mallick S., Rohland N., Stewardson K., Kantorovich A. R., Maslov V. E., Petrenko V. G., Erlikh V. R., Atabiev B. Ch., Magomedov R. G., Kohl P. L., Alt K. W., Pichler S. L., Gerling C., Meller H., Vardanyan B., Yeganyan L., Rezepkin A. D., Mariaschk D., Berezina N., Gretskey J., Fuchs K., Knipper C., Schiffels S., Balanovska E., Balanovsky O., Mathieson I., Higham T., Berezin Y. B., Buzhilova A., Trifonov V., Pinhasi R., Belinskij A. B., Reich D., Hansen S., Krause J., Haak W., Ancient human genome-wide data from a 3000-year interval in the Caucasus corresponds with eco-geographic regions. Nature Communications 10, 2019, Article number: 590.

21. Гей А. Н., Погребение литейщика новотиторовской культуры из Нижнего Прикубанья. В кн.: Афанасьев Г.Е. (ред.): Археологические открытия в новостройках. Москва 1986, 13–32.

22. В.И. Ключко, А.В. Козыменко, Древний металл Украины. Киев, 2017.

23. С.Н. Кореневский, Я.Б. Березин, Т.А. Габуев, Уникальное погребение эпохи средней бронзы на Кавминводах. Краткие сообщения Института археологии 252, 2018, 67–86.

ტაბულების აღწერილობა:

ტაბ. 1. სქემატური რუკა ტექსტში ნახსენები უმთავრესი პუნქტების მითითებით შედგენილია მეჰმეტ კარაუჯაკის მიერ.

ტაბ. 2. საქსრიას განძი. ნუგზარ კოპალიანის ფოტო.

ტაბ. 3. ზედა ილემის განძი. ნუგზარ კოპალიანის ფოტო.

ტაბ. 4. ზედა ილემის განძი. ნუგზარ კოპალიანის ფოტო.

ტაბ. 5. საქსრიას განძის აღმოჩენის ადგილი. იან კრუმნოვის ფოტო.

ტაბ. 6. ზედა ილემის აღმოჩენის ადგილი. იან კრუმნოვის ფოტო.

ტაბ. 7. ყუამილიანი ცულები საჩხერედან. სვენდ ჰანზენის ფოტო.

ტაბ. 8. ყუამილიანი ცული ლისოგორსკაიას მე-6 სამაროვანიდან, მე-3 ყორღანი, მე-4 სამარხი (კორენევსკის, ბერეზინის, გაბუევის მიხედვით, 2018).

ტაბ. 9. ზოდიველიკელაოლედან (შლივარის, კუზმანოვიჩ-ცვეტკოვიჩის, ჟივკოვიჩის მიხედვით, 2011).

ტაბ. 10. ზოდი მაადიდან (რიკზანასა და ზეერის მიხედვით, 1989).
მოდულიზირებული).

ტაბ. 11. ყალიბები ლებედის სამარხიდან (გეის მიხედვით, 1986; მოდულიზირებული).

tab. 1

tab. 2

tab. 3

tab. 4

tab. 6

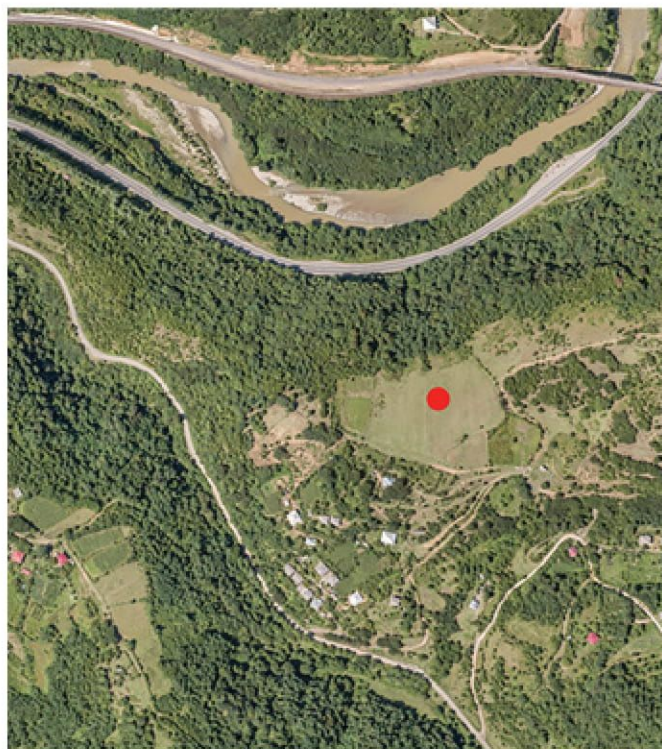
tab. 8

tab. 5

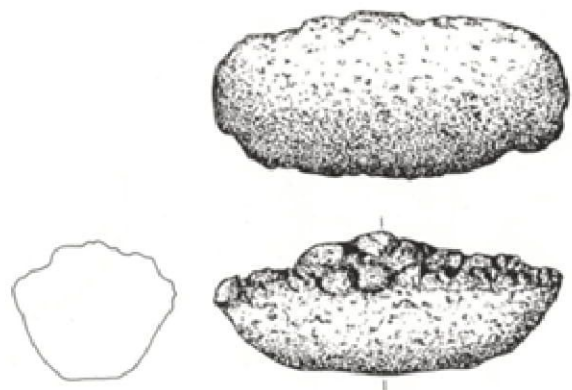
tab. 7

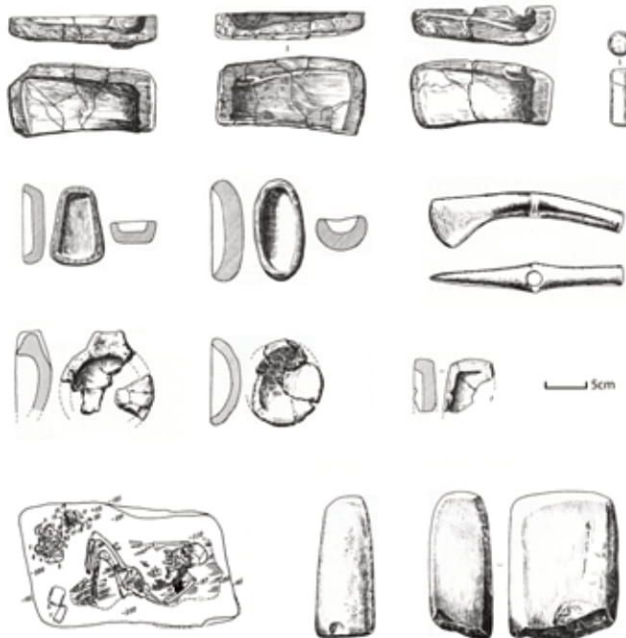
tab. 9

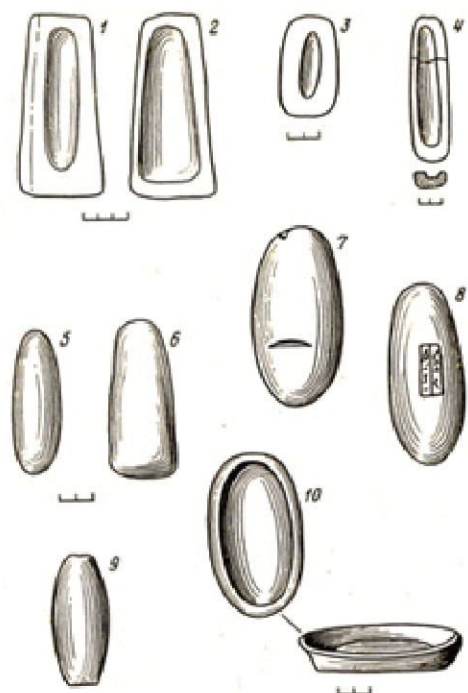
tab. 10

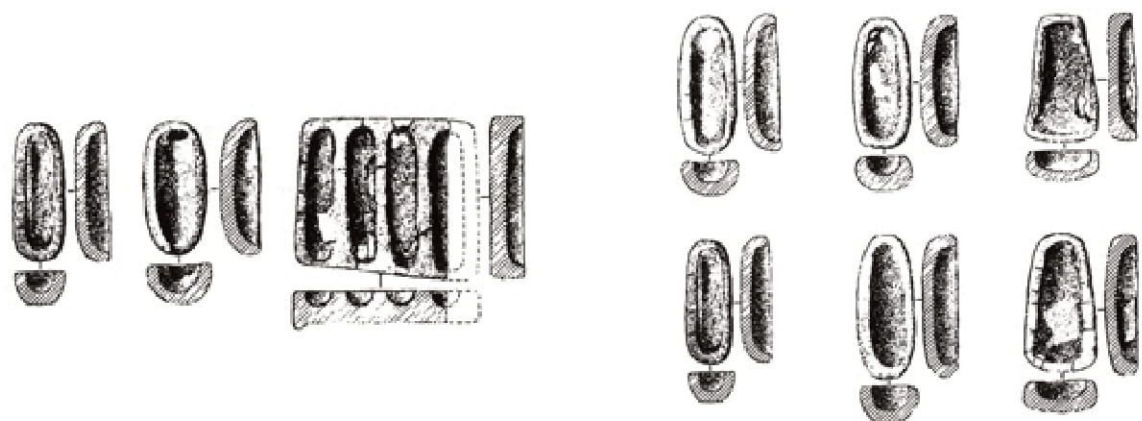
tab. 11

tab. 12

tab. 13

სხალთა-აჭარისწყლის ხეობის რკინის მეტალურგიის კერები
(ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების შუქზე)
Skhalta-Ajaristskali gorge iron metallurgical center
(In the light of new archaeological discoveries)

ნანა ხახუტაიშვილი

ბსუ, პროფესორი

Nana Khakhutaishvili

BSU, Professor

რევაზ პაპუაშვილი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის
ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური
კვლევების ინსტიტუტის მეცნიერ-თანა-
მშრომელი, აკადემიური დოქტორი

Revaz Papuashvili

Senior Researcher of the National Museum,
Doctor of Historical Sciences

გურამ ჩხატარაშვილი

სსიპ აჭარის მუზეუმის ბათუმის
არქეოლოგიური მუზეუმის მეცნიერ-
თანამშრომელი.

Guram Chkhatarashvili

Researcher at Ajara Museum-Batumi
Archaeological Museum, Academic Doctor of
Archaeological science

აბსტრაქტი - სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთი რკინის მეტალურგიის ძველი ისტორიის საკითხების კვლევის, ამ პროცესების გაგების თვალსაზრისით, ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და საკვანძო რეგიონს წარმოადგენს. კლასიკური ტექსტები ამ მხარეში მცხოვრებ ხალხებს ხშირად მოიხსენიებენ როგორც რკინის მწარმოებლებს, ზოგჯერ კი, რკინის მეტალურგიული პროცესის გამომგონებლებსაც კი. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად გამოვლენილი და რკინის საწარმოო კერებზე დადასტურებული წარმოების ნარჩენების ანალიზი დღეისათვის საშუალებას გვაძლევს დეტალურად გამოვიკვლიოთ და აღვადგინოთ რკინის წარმოება-ის ტექნოლოგიური პროცესები განვითარებული შუასაუკუნეების ხანაში, რაც, თავის მხრივ, იძლევა მეტალურგიული პროცესების ახლებურად გაგების საშუალებას. სხალთა-აჭარისწყლის ხეობაში რკინის წარმოებასთან დაკავშირებული ძეგლების შესწავლა პირველად ხორციელდება. რეგიონში გამოვლინდა რკინის გამოდნობასთან დაკავშირებული 20-მდე სახელოსნო უბანი, რომლებიც ზღვის დონიდან 650-1200 მეტრ სიმაღლეზეა წარმოდგენილი და რადიოკარბონული (C 14-ის) მეთოდით დათარიღების მიხედვით, საქართველოს ეკონომიკური აღორძინების ხანას - XI-XIV საუკუნეებს მიეკუთვნება.

საკვანძო სიტყვები - რკინის მეტალურგია; კოლხეთი; წარმოების ნარჩენები; დნობის ტექნოლოგია.

Abstract - The south-eastern Black Sea coast is one of the most important and key regions in terms of understanding the ancient history of ferrous metallurgy and understanding these processes. Classical texts often refer to the peoples of this region as producers of iron, and sometimes even as inventors of the iron metallurgical process. Archaeological excavations and

production analysis of iron production sites allow us to study in detail and reconstruct the technological processes of iron production in the Middle Ages, which, in turn, allows a new understanding of metallurgical processes. The study of iron-related monuments in Skhalta-Adjaristskali gorge is being carried out for the first time. Up to 20 workshops related to iron mining have been confirmed here, which are presented at an altitude of 650-1200 meters above sea level and, according to the radiocarbon dating method (C 14), belong to the period of economic revival of Georgia - XI-XIV centuries.

Key words - Iron metallurgy; Kolkheti; Production waste; Melting technology.

კოლხეთის უძველესი რკინის მეტალურგიის საკითხების კვლევა განპირობებულია იმ დიდი მნიშვნელობით, რაც რკინამ შეასრულა ძველ საზოგადოებათა ცხოვრებასა და კაცობრიობის წინსვლაში.

უნდა აღინიშნოს, რომ სპეციალისტთა ერთი ნაწილის აზრით, რკინის ეპოქის დამკვიდრების საფუძველს ბუნებრივი ანუ მეტეორიტული რკინის დამუშავება წარმოადგენდა. სხვათა აზრით, რკინის ათვისებას ხელი შეუწყო სპილენძ-ბრინჯაოს დამუშავების ხანგრძლივმა ემპირიულმა ცოდნა-გამოცდილებამ, რამაც ადამიანი უფრო მაგარი ლითონის ძიებაში უშუალოდ რკინა-ფოლადის გამოდნობის საიდუმლოს გახსნამდე მიიყვანა. ამ შეხედულებას იზიარებენ ქართველი მეცნიერებიც, რომელთა აზრით, რკინის მეტალურგია სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიის საფუძველზე ჩამოყალიბდა და განვითარდა (მიქელაძე 1974; ჯაფარიძე 2003; ლორთქიფანიძე 1998; ლორთქიფანიძე 2002; დ. ხახუტაიშვილი 1995; დ. ზაქუტაიშვილი 1987; D. Khakhutaishvili 2009; ნ. ხახუტაიშვილი 1986; N. Khakhutaishvili 2005; ინანიშვილი 2014).

კოლხური შავი მეტალურგიის პრობლემების შესწავლა გასული საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო (გბელიშვილი 1964; დ. ხახუტაიშვილი 1964 45-58; თავაძე 1977 5-61; Тавадзе 1984) და დღესაც გრძელდება. თანამედროვე გურიის, სამეგრელოს, აჭარის ზღვისპირა და მთისწინა რეგიონებში ქართველმა მკვლევარებმა გამოავლინეს 400-მდე ლითონწარმოების კერა, განსაზღვრეს სახელოსნოების მუშაობის პრინციპი, ქურების კონსტრუქცია, სანედლეულო ბაზა, რკინის დნობის ტექნოლოგიური თავისებურებანი (И. Гзелишвили: 1967; დ. ზაქუტაიშვილი: 1987; D. Khakhutai-shvili 2005; N. Khakhutai-shvili 2001: 182-186; N. Khakhutaishvili, 2005: 80-88; Erb-Satullo et al. 2020). მიუხედავად ამისა, მრავალი საკითხი კვლევის გაგრძელებას საჭიროებს, ხოლო ზოგიერთი სადავო საკითხი დამატებით დაზუსტებას მოითხოვს.

დღეისათვის დადასტურებულია, რომ ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე წარმოდგენილი იყო ყველა ის აუცილებელი წინაპირობა და ყველა ის კომპონენტი, რომლის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა აქ უძველესი რკინის მეტალურგიის ჩასახვა და შემდგომი განვითარება: 1. მდიდარი ტრადიციები ლითონების, კერძოდ სპილენძის წარმოებაში და მისი კავშირები ანატოლიის საწარმოო ცენტრებთან ჯერ კიდევ ადრე ბრინჯაოს ხანაშივე (დ. ზაქუტაიშვილი 1987., ნ. ხახუტაიშვილი 1986). თანამედროვე მკვლევართა დიდი ჯგუფი ფიქრობს, რომ უადრეს პერიოდში რკინის გამოდნობა ხდებოდა იმგვარსავე ცივი ბერვის ქურებში, რომელშიც სპილენძი და ტყვია მიიღებოდა (ვ. პიგოტი, რ. პლეინერი, ტ. რიკარდი, რ. ტილევოტი, ჯ. ვალდბაუმი, ჯ. რაიტი, ს. სმიტი. ტ. ვერტაიმი, ი. ნიდგემი, რ. მადდინი, ჯ. მული, ტ. უილერი, და სხვ.); 2. სხვადასხვა სახის მადნეული და მათი საბადოები, რომლებიც ტერიტორიული განლაგების მიხედვით შეიძლება დაჯგუფდეს რამდენიმე მთავარ უბნად: აჭარა-თრიალეთის, გურია-სამეგრელოს, რაჭა-სვანეთის, იმერეთის და აფხაზეთის (საქართველოს მინერალური რესურსები 1933., საქართველოს ნატურალური რესურსები 1935., Природные ресурсы Грузинской ССР 1958). გამოირკვა, რომ ძველი კოლხი მეტალურგები მადნად ძირითადად იყენებდნენ მაგნეტიტურ სილესს, ჰემატიტს, ლიმონიტს; 3. არსებობდა ცეცხლგამძლე და ძნელადღებადი

თიხების დიდი მარაგი (M. Pokba 1950:127-132), რომელიც აუცილებელია სახელოსნო უბნის მოსაწყობად (ქურის შიდა სივრცის მოპირკეთება, საქმენი მიღების დამზადება და სხვ.). ნიშანდობლივია, რომ ამგვარი თიხებით მდიდარი ზოლი დიდი და მცირე კავკასიონის სუბტროპიკულ მთისწინეთს მთელ სიგრძეზე მიუყვება. მათ შორის გამოირჩევა ცეცხლაურის თიხები, რომელთა დნობის ტემპერატურა 1200-1600 გრადუსის ფარგლებშია მოქცეული (საქართველოს მინერალური რესურსები, 1933, საქართველოს ნატურალური რესურსები, 1959); 4. ისტორიული კოლხეთის ტყეებში წარმოდგენილი სხვადასხვა ჯიშის ხეები (ბზა, მუხა, რცხილა) მაღალი კონდიციის ხის ნახშირის მიღების საშუალებას იძლეოდა (ნ. რეხვიაშვილი 1953).

ამჯერად, წარმოგიდგენთ აჭარის მთიან რეგიონში, ხულოს მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მდებარე სოფლებში - თაგო, ძმაგულა, ჩაო, გურძაული, წაბლანა, ჭერი, ყინჩაური, ფაჩხა - ქართულ-ბრიტანული ერთობლივი ექსპედიციის მიერ გამოვლენილ და შესწავლილ ძეგლებს. საგულისხმოა, რომ აქ, სხალთა-აჭარისწყლის ხეობაში ექსპედიციამ მიაგნო რკინის გამოდნობასთან დაკავშირებულ 20-მდე სახელოსნო უბანს, რომლებიც ზღვის დონიდან 650-1200 მეტრ სიმაღლეზეა წარმოდგენილი (სურ.- ---). აღსანიშნავია, რომ რეგიონში რკინის წარმოებასთან დაკავშირებული ძეგლების შესწავლა პირველად ხორციელდება.

გამოვლენილი ძეგლების დიდი ნაწილი, რადიოკარბონული (C 14-ის) მეთოდით დათარიღების მიხედვით, საქართველოს ეკონომიკური აღორძინების ხანას - XI-XIV საუკუნეებს მიეკუთვნება (Erb-Satullo, Gilmour, Khakhutaishvili 2018:159-180; 2020:401-419). კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ თექვსმეტი ობიექტი რკინის მეტალურგიული წარმოების ნაშთს წარმოადგენდა, ხოლო ერთი - სავარაუდოდ, მადნის მოპოვების და დამუშავების ადგილს. ზოგიერთი მათგანი საკმაოდ ციკაბო რელიეფზე იყო გამართული. ერთ-ერთი ძეგლი მნიშვნელოვნად იყო დაზიანებული თანამედროვე გზის გაყვანის დროს, რამაც გამოიწვია წიდის გროვის 2,5-მეტრიანი ვერტიკალური მონაკვეთის გაშიშვლება და დნობის სამი განსხვავებული ფაზის დადასტურება. ძეგლების უმრავლესობაზე დადასტურდა რკინის წარმოების ნარჩენების დიდი რაოდენობა (შლაკები, საბერველის საქმენი მიღები, ღუმელის დამადნის ფრაგმენტები). საგულისხმოა, რომ ზოგიერთ ხევში ეროზიულმა პროცესებმა გამოავლინა რკინით მდიდარი მინერალური საბადოები, ხოლო ამ ხევებში ჩამომდინარე ზოგიერთი ნაკადული, რკინით გაჯერების გამო, წითლად იყო შეფერადებული. სამწუხაროდ, სათანადო მასალის უქონლობის გამო, ვერ მოხერხდა ყველა გამოვლენილი ძეგლის დათარიღება (Erb-Satullo, Gilmour, Khakhutaishvili 2020:401-419).

წარმოგიდგენთ სხალთა-აჭარისწყლის ხეობაში გამოვლენილ რკინისადნობ სახელოსნოებს, მათი აღმოჩენის ვითარებას და მათ კოორდინატებს (ტაბ. 1)

ტაბ. 1. სხალთა-აჭარისწყლის რკინის მეტალურგიული ძეგლები და მათო კოორდინატები

ძეგლის №	ძეგლის დასახელება	კოორდინატები - აღმ.	კოორდინატები - ჩრდ.	ძეგლის ხასიათი	ძეგლის აღწერა	
57.		თაგო I	275754	4610779	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდა განფენილი იყო სახლის უკან, ბაღში, დარღვეულ ადგილზე.
58.		თაგო II	275688	4610644	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდა გაფანტული იყო ბაღახით და სიმიდის ყანით დაფარულ ოდნავ დაქანებულ ადგილზე
59.		ძმაგულა I	274353	4609024	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდის დიდი რაოდენობა განფენილი იყო ძალიან ციკაბო, დაქანებულ ადგილზე, გზის მოკრილ მონაკვეთზე. ტერიტორიის დანარჩენ ნაწილს, სავარაუდოდ, მეწყერი გადაეფარა.
60.		ჩაო I	274405	4610996	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდის დიდი გროვა, რომელიც დაფარული იყო საკმაოდ ხშირი მცენარეული საფარით.

61.		ჭერი I	276035	4607972	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდა განფენილი იყო სასოფლო-სამეურნეო მასობრივად გაჭრილ გზაზე
62.		გურძეული I	276718	4609203	Fe მადნეულის საიტი	წიდის გროვა გამოვლინდა ნაკადულის სათავეებში. რკინის ყანგით შეფერადებული ნაკადული წითელ ელფერს აძლევდა გარშემო მდებარე ქვებს
63.		ძმაგულა II	274337	4609248	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდები გაფანტული იყო ბაღის ნაკვეთში. ადგილობრივების გადმოცემით, მათ დიდი ფრაგმენტები შეაგროვეს და გადაყარეს მინდვრის ფერდობზე
64.		წაბლანა I	280144	3607897	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდის მკვერივი გროვა გამოვლინდა დასავლური ექსპოზიციის მქონე ძალიან ცივად ფერდობის ძირზე. ზედაპირზე ხილულ არტეფაქტებში ჭარბობს დენადი წიდა
65.		წაბლანა II	279970	4607240	Fe სადნობი სახელოსნო	სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების შედეგად ძველი დარღვეულია. წიდებთან ერთად ნაპოვნია ობსიდიანის მცირე ფრაგმენტები
66.		ჭერი II	276218	4608054	Fe სადნობი და მადნეულის და-სამუშაოებელი სახელოსნო	წიდის დიდი გროვა გამოვლინდა ცივად დაქანებულ ადგილზე. ახლომდებარე მწყერმა ნაწილობრივ გაანადგურა წიდის გროვა, თუმცა დარჩენილი ნაწილი შედარებით კარგად გამოიყურება. წიდის გროვის ზემოთ, კლდის მონაკვეთში გამოვლინდა მადნეული,
67.		ყინჯაური I	277895	4606339	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდები გაფანტული იყო სასოფლო-სამეურნეო ნაკვეთის დიდ ტერიტორიაზე. აქვე დადასტურდა ტექნიკური კერამიკა და შესაძლო მადანი.
68.		ძმაგულა III	275001	4609298	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდები გაფანტული იყო სასოფლო-სამეურნეო ნაკვეთის დიდ ტერიტორიაზე.
69.		ფაჩხა I	278436	4609322	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდები დიდი რაოდენობა გაფანტული იყო სასოფლო-სამეურნეო ნაკვეთში, გზაზე და მიმდებარე მთის ფერდობზე
70.		ფაჩხა II	278327	4609325	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდები გამოვლინდა გზის ორივე მხარეს. ადგილობრივი მცხოვრებლების გადმოცემით, წიდების დიდი რაოდენობა თავმოყრილი იყო მეზობელ სიმიანდის ყანაში, ხოლო ყანების გაწმენდისას, ისინი გზაზე გადმოყარეს
71.		ფაჩხა III	277702	4609087	Fe სადნობი სახელოსნო	კარგად შემონახული წიდის გროვა ტყის ფერდობზე.
72.		წაბლანა III	279141	4606910	Fe სადნობი სახელოსნო	სახელოსნო ნაწილობრივ დაზიანებულია გზის მშენებლობის შედეგად. წიდა მიმოფანტულია ფერდობზე.
73.		ჭერი III	275621	4608165	Fe სადნობი სახელოსნო	წიდის ფრაგმენტები გზის სავალ ნაწილზე აღმოჩნდა. ისინი იმდენად მცირე ზომისაა, რომ ვიწრობით, მიმდებარე ფერდობიდან არის ჩამო-სული. საჭიროა შემდგომი დადგენა.

ქიმიურ-მინერალოგიური და პეტროგრაფიული ანალიზისათვის სხვადასხვა ძეგლიდან შეირჩა 39 წიდის დანადრის ნიმუში, რომლებიც ჩვენის ინგლისელი კოლეგების შემოთავაზებით, გაიგზავნა ოქსფორდის უნივერსიტეტის ლაბორატორიებში. მასალის აღება ძირითადად მოხდა დათარიღებული ძეგლებიდან, რადგან შესაძლებელი ყოფილიყო ტექნოლოგიური პროცესების თავისებურებათა დაკავშირება კონკრეტულ პერიოდთან. დნობის სხვადასხვა ფაზების იდენტიფიკაციისა და მორფოლოგიის აღწერისათვის გამოყენებული იყო მიკროსკოპიული მეთოდები. წიდებში რკინის სხვადასხვა ოქსიდებისა და მეტალური რკინის არსებობა საშუალებას იძლევა განისაზღვროს ცივი ბერვის ქურაში მიმდინარე ადდგენითი პროცესები (მაგნეტიტით, ვიუსტიტით და მეტალური რკინით) (Erb-Satullo, Gilmour, Khakhutaishvili 2015:260-278). მინერალოგიური ანალიზი ჩატარდა ენერგოდისპერსიულ რენტგენულ დეტექტორზე, რომელიც მიმაგრებული იყო SEM (Sem-EDS) დანადგართან. უფრო მეტი ინფორმაციის მისაღებად ხდებოდა ყოველი წიდის მინიმუმ ოთხი წერტილიდან საანალიზო ნიმუშის აღება. ჩატარდა წიდებისა და მადნის სხვა სახის ანალიზებიც, რომლებიც საშუალებას იძლევიან განისაზღვროს წარმოების ტექნოლოგია და მიღებული რკინის სახეობა.

დასკვნა - საველე-არქეოლოგიურმა გამოკვლევებმა, ძეგლების რადიოკარბონული

მეთოდით დათარიღებამ და წარმოების ნარჩენების ანალიზმა საშუალება მოგვცა დეტალურად შეგვესწავლა სხალთა-აჭარისწყლის ხეობის რკინის დნობის ტექნოლოგიები, განგვესაზღვრა რკინისსადნობი სახელოსნოების გავრცელების არეალი. როგორც ვხედავთ, აღნიშნულ რეგიონში ამ დროისათვის რკინის მეტალურგია ხელოსნობის დამოუკიდებელ და საკმაოდ რთულ დარგს წარმოადგენდა, რომელიც მოიაზრებდა საქმიანობის მთელ კომპლექსს: მადნის მოპოვებას, სათანადო კონდიციის საწვავის დამზადებას, რკინის გამოსადნობი ქურის აგებას და მაღალ პროფესიონალიზმს ტექნოლოგიურ წარმოებაში და სხვ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. თავაძე თ., საყვარელიძე თ., აბესაძე თ., დვალი თ. (1977) რკინის წარმოების ისტორიისათვის ძველ საქართველოში, თბილისი
2. ლორთქიფანიძე ო. (1998) ქართველთა ქვეყანა, ისტორია და კულტურა, თბილისი.
3. ლორთქიფანიძე ო. (2002) ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბილისი
4. მიქელაძე თ. (1974) მიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბილისი,
5. რეხვიაშვილი ნ. (1953) მჭედლობა რაჭაში, თბილისი.
6. საქართველოს ნატურალური რესურსები (1959), თბილისი.
7. ჯაფარიძე ო. (2003) საქართველოს ისტორიის სათავეებთან, თბილისი
8. ხახუტაიშვილი დ. (1964) კოლხეთის რკინის მეტალურგიის სათავეებთან, კრ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I, თბილისი.
9. ხახუტაიშვილი დ. (1980) მასალები რკინის წარმოების ადრეული საფეხურის ისტორიისათვის ჩრდილოეთ კოლხეთში (1972 წლის არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები), კრ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, IX, თბილისი.
10. ხახუტაიშვილი დ. (1995) ქობულეთის 'ქვეყანა', თბილისი.
11. ხახუტაიშვილი ნ. (1986) სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ადრერკინის ხანაში, თბილისი
12. Гзелишвили И. (1964) Железоплавильное дело в древней Грузии, Тбилиси
13. Инанишвили Г., Сакварелидзе Т. (1987) Неко-торые технологические особенности железн-плавильного дела древней Колхиды. В книге: Хахутаишвили Д. Производство железа в древней Колхиде, Тбилиси
14. Природные ресурсы Грузинской ССР (1958) том I, Тбилиси
15. Роква М. (1950) Огнеупорные и тугоплавкие глины, Натуральные ресурсы Грузинской ССР, Москва
16. Тавадзе Т., Инанишвили Г., Сакмарелидзе Т., Загуа Т. (1984) Исследование древних шлаков железного производства на территории Грузии, Тбилиси
17. Хахутаишвили Д. (1987) Производство железа в древней Колхиде, Тбилиси
18. Khakhutaishvili D. (2009) The Manufacture of Iron in Ancient Colchis, Oxford
19. Khakhutaishvili N. (2005) Development of iron metallurgy in West Transcaucasia (Historical Kolkhe-ti), "METALLA", № 12, Deutsche Bergbau-Museum, Bochum
20. Erb-Satullo, N. L., Gilmour, B.J.J., Khakhutaishvili N. (2015) Crucible technologies in the Late Bronze-Early Iron Age South Caucasus: copper processing, tin bronze production, and the possibility of local tin ores, International Journal of Archaeological Science, Volume 61, 260-278, publishing house "Elsevier", Netherlands.
21. Erb-Satullo, N. L., Gilmour, B.J.J., Khakhutaishvili N. (2018) The Ebb and Flow of Copper and Iron Smelting in the South Caucasus; International Journal RADIOCARBON, Volume 60, Issue 1, 159-180, United Kingdom, Cambridge University Press.

22. Erb-Satullo, N. L., Gilmour, B.J.J., Khakhutaishvili N. (2020) The metal behind the myths: iron metallurgy in the south-eastern Black Sea region, *International Journal ANTIQUITY*, Volume 94 (374), 401-419, Cambridge University Press.
23. Pigott, V.C., (1982) The innovation of iron: cultural dynamics in technological change. *Expedition* 25, pp. 20-25
24. Pleiner R., (2000) *Iron in Archaeology: the European Bloomery Smelters*. Archeologický ústav AV C R, Praha.
25. Rickard T.A. (1941) The Use of Meteoric Iron, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, JSTOR, Vol. 71, N ½ pp. 55-66
26. Tylecote R.F. (1987) *The Early History of Metallurgy in Europe*. Longman, London.
27. Tylecote R.F. (1981) Iron sands from the Black Sea. *Anatolian Studies* 31: 137-149.
28. Waldbaum J. C. (1999) The Coming of Iron in the Eastern Mediterranean: Thirty years of Archaeological and Technological Work., in *The Archaeometallurgy of the Asian Old World* (ed. V. C. Pigott), University of Pennsylvania Museum, Philadelphia.
29. Wright G., (1939) Iron: the date of its introduction into common Use in Palestine, *AJA*, 43, 3 (1939). pp. 450-464
30. Wertime T.A. (1982) Cypriot metallurgy against the backdrop of Mediterranean pyrotechnology: Energy reconsidered. In: Muhly, J.D., Maddin, R., Karageorghis, V. (Eds.), *Acta of the International Archaeological Symposium on Early Metallurgy in Cyprus, 4000-500 BC, Larnaca, Cyprus 1-6 June 1981*. Pierides Foundation, Nicosia, pp. 351-361.
31. Wertime T.A. (1983) The furnace versus the goat: The pyrotechnologic industries and Mediterranean deforestation in Antiquity. *J. Field Archaeol.* 10, pp. 445-452.
32. Wertime T.A. and Muhly J.D. (1980) *The Coming of the Age of Iron*, New Haven and London.

Religion and cults of the natives of Crimea in the Early Iron Age

ყირიმის მკვიდრთა რელიგია და კულტები

ადრეკინის ხანაში

Evelina Kravchenko

Institute of Archaeology of NAS of Ukraine,
Senior Research Fellow, Doctor in Archaeology
(Candidate in History science).

ეველინა კრავჩენკო

უკრაინის სს არქეოლოგიის ინსტიტუტი,
უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი,
არქეოლოგიის დოქტორი (ისტორიის
მეცნიერებათა კანდიდატი).

Abstract - Perhaps the least clear in the archaeological and cultural-historical buildings of the Crimean societies of the final Bronze Age - Early Iron Age is still the sphere of religion and cults. This question has a huge historiography associated with the cult of the Virgo, which is mentioned by the natives of Herodotus, but further study and extrapolation of these written sources to certain archaeological antiquities, researchers have not gone. This is due primarily to the first and last stumbling block - the complete inconsistency of the archaeological cultures of the Crimean natives with the mentions of ancient logographers about one of the most famous deities in ancient literature - the Patrenos or the Virgo.

Key words - Early Iron Age, Pontic region, Crimea, Tauri, Scythian, Greeks, religion, cults.

აბსტრაქტი - ბოლო ბრინჯაოს ხანის - ადრეული რკინის ხანის ყირიმის საზოგადოებების არქეოლოგიურ და კულტურულ-ისტორიულ ნაგებობებში, ალბათ, ყველაზე ნაკლებად ნათელია ჯერ კიდევ რელიგიისა და კულტების სფერო. ამ კითხვას აქვს უზარმაზარი ისტორიოგრაფია, რომელიც დაკავშირებულია ქალწულის კულტთან, რომელსაც ჰეროდოტეს ადგილობრივები ახსენებენ, მაგრამ ამ წერილობითი წყაროების შემდგომი შესწავლა და ექსტრაპოლაცია გარკვეულ არქეოლოგიურ სიმკვლეებზე, მკვლევარები არ წასულან. ეს, პირველ რიგში, განპირობებულია პირველი და ბოლო დაბრკოლებით - ყირიმის მკვიდრთა არქეოლოგიური კულტურების სრული შეუსაბამობა ძველი ლოგოგრაფების ხსენებებთან ძველ ლიტერატურაში ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ღვთაების - პატრენოსის ან ქალწულის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები - ადრეული რკინის ხანა, პონტოს რეგიონი, ყირიმი, ტაური, სკვითები, ბერძნები, რელიგია, კულტები.

So, the Virgo - the goddess of the Chersonese pantheon, the heroine of the epic about the Trojan War Artemis Tavropolos or Iphigenia, one of the most famous characters of Greek tragedies and the deity of the Herodotus' Tauri - are we talking about the same deity?

We once analyzed the reports of ancient authors about Taurica and her supreme goddess - Virgo, Parthenos or Artemis Tavropolos, joined the opinion of Tolstoy about the deeply Greek nature of this deity, his very ancient Eastern Mediterranean roots. However, in classical times, when the Greeks began to develop Western Taurica, this deity was already represented in various versions of the ancient literary tradition with the common feature that it was directly related to Taurica, but through a significantly distant period from Greek colonization. These are the heroic times of Homer, which the Greeks of classical times were already mythologized

and represented an analogue of the ideological structure of the Greek world.

However, such a categorical definition of the whereabouts of the Virgo or Parthenos in Taurica cannot but point to a certain sacred meaning of this land to represent the ancient Greek, which, in fact, wrote in the early twentieth century by Tolstoy. What can testify to the existence of this connection in the archeological cultures of the Crimea of the time of the final bronze?

Now the date of the Trojan War around the twelfth century BC is generally accepted. At that time, Crimea was occupied by the population of the so-called late Bronze Age cultures of Crimea. Our research of the adjacent territories of the Lower Dnieper managed to find that this population formed a single ethnocultural massif with the bearers of the Early pre-Taurian stage of the Kyzyl Koba culture of Crimea and the so-called culture of the Late Bronze Age of Crimea. Given their ceramic complex, which best defines ethnic indicators, they were ethnically related. The differences concern first of all the population that left the site of the Early pre-Taurian stage of the Kyzyl-Koba culture, the fineware and partly household ceramics of which are represented by the types characteristic of the Thracian Hallstatt tribes and only at the next stage shows the Dnieper and North-Western and Central Crimea.

That is, at a time when the tribes of the Southern Balkans were actively advancing south and occupying the Peloponnese, the coast of Asia Minor and the Aegean islands, the northern Balkan tribes began their movement east - to the Ukrainian forest-steppe and apparently one of them was due to some events in the Crimea and settled in the upper Sevastopol Bay, founding a fortified settlement there, known to us as Uch-Bash.

Can these events be identified with the myth of Iphigenia? Of course, we are not trying to see a direct identification here, and it is hardly possible. But the statement that certain events led to the myth of Taurida, the temple of the goddess Artemis with the priestess Iphigenia, and probably such events led to the emergence of the settlement of Uch-Bash is quite possible. In general, Uch-Bash is another point with brownish pottery, which generally accompanies the advance of tribes from the north to the Peloponnese and the Aegean at the beginning of the Iron Age in Attica.

In addition to all these associative reminiscences, it is also worth noting the powerful agricultural component in the economy of the first inhabitants of Uch-Bash, where there is reason to talk about bringing settlers not just the ability to grow cereals, but agronomy in a developed form. But this issue we will not cover in detail in this report, especially since it is considered by us in a special paper.

We analysed the material culture of Uch-Bash in detail. Conclusions about its connection with Western cultures in general have been confirmed, but the religion and cults of this population are still unknown.

So, let's move on to the religious beliefs of the Crimean population. No manifestations of their religious life have been found on the sites of the Final Bronze Age - the Early Iron Age of Crimea - there are no places of worship, no altars, and no artefacts that can be associated with religion. Probably everything that happened in the religious sphere took place outside the settlements, so there must be sacred places of this population somewhere. However, the sanctuaries of this time are still unknown.

The only thing that in any way indicates the religion of the population of Crimea - is a set of symbols on ceramics, which demonstrates the dynamics of change of signs. The dynamics is manifested in the change of solar symbols, which are quite common in the ceramics of the Early pre-Taurian stage of the Kizil Koba culture, to specific anthropomorphic symbols that appear and exist throughout the Late pre-Taurian stage of the Kizil Koba culture. In the next Taurian period, they are absent and are again replaced by solar symbols. In addition to images of signs in the culture, images of faces are also known - on a vessel from Uch-Bash and on phallic-shaped ceramic figures from the pre-Greek layer of Chersonesos.

So what do we know about the anthropomorphic symbols of the Crimean natives and which of them are related to the Aegean and the Mediterranean? The piece of body of a large vessel depicting a human face was found in the early Uch-Bash complex. The use of this vessel is unknown, as its fragment was on the ancient surface near the workshop, where it was made, including dishes that burned suddenly, leaving all the material in a closed complex. Therefore, a fragment of the vessel could be the product of this workshop. The period of the Kyzyl-Koba culture following this event already demonstrates an anthropomorphic sign on ceramics - a three-pointed symbol, which we analyzed in a special article. Similar signs are known in the Mediterranean and in the Black Sea, Kozenkova interprets as a female image such signs on the funeral pottery of Serzhen-Yurt. In general, the sign is not common, mainly in funeral complexes, or in places of worship. In all complexes, the appearance of the sign occurs at the beginning of the Iron Age in European societies, although it does not occur synchronously: the earlier signs were found in the Mediterranean, the later - North of the Pontus. A number of complexes are associated with the operation of metallurgical centres, including iron production.

All these signs allowed us to assume that at the beginning of the Iron Age there was a change in ideology in the local tribes, and these changes did not occur synchronously, it was a gradual process stretched over time. We can see the results of these changes quite clearly in ancient mythology, where the cults of heroes - Hercules, Achilles and Iphigenia, who in the hymns of the Trojan cycle and the later ancient literary tradition received story lines, including those related to the Black Sea. Among the Scythians, we can find these cults in Scythian anthropomorphic sculpture - stone stelae, which were placed on mounds. The mound with a stele thus became not only a place of burial, but also a tribute to the cult of the ancestor. The ancestor, as well as the ancient hero, became the protector of the descendants before gods.

As for the Crimea, after a short Late pre-Taurian period of the Kyzyl-Koba culture, when the local tribes have iron metallurgy, and with it an anthropomorphic sign - a three-pointed symbol, in material culture any manifestations of anthropomorphism are absent for about two centuries - from the middle of VIII to the first half of VI century. B.C. This is due to significant demographic changes in the Northern Black Sea region, which occurred as a result of the invasion of nomadic tribes carrying the culture of the Novocherkassk type. In Crimea, fires, the cessation of life in a number of settlements and extreme diversity in ceramic sets, where there are features of cultures from Transnistria to the North Caucasus, are being recorded. In the settlements of the central group of the Kyzyl-Koba culture in the middle reaches of the Salgir river, on the eastern sites, as well as further west in the foothills in the middle reaches of the Alma river, the eastern ceramic types inherent in the cultures of the North Caucasus and Kuban prevail. Anthropomorphs are absent in all their manifestations in these material complexes.

In ancient texts, especially in Herodotus, there are mentions of the rites and cults of the Tauris. First of all, it is about the mention of the deity Iphigenia, which seems to be worshiped by the Tauri and human sacrifices. However, no evidence of this cult in the tribes of VI-V centuries. There is none in material culture, although it is at this time that the appearance of Western Ghetto-Dacian pottery disappears in the ceramic complexes of the Western group of culture, in particular in the settlements near the ancient polises. Who Herodotus meant when he wrote about the Tauris - whether about the population near the ancient Greek centers, or about the mountain tribes, it is difficult to establish. In general, the culture of the local tribes of the Taurian period with a number of local features is quite monolithic, so there is no reason to divide it into Kyzyl-Koba and purely Taurian. It is possible that Herodotus heard a later reminiscence of the myth of Iphigenia, adapted by the first settlers of the ancient polises of Taurica, identifying the local population with the people from the ancient myth. However, the story of Herodotus still has some ethnographic information. It is a rite of placing the

heads of enemies on stilts above the roofs of houses near the chimney, which is given among other customs of wild tribes. It is unlikely that the narrator invented this rite or inserted it for illustration of wildness brands. Such rites are typical of societies where cults of the head or skull are common, however, we can hardly talk about the coexistence of corners of heroes or ancestors, which are accompanied by anthropomorphism, the cult of the skull is older and in characteristic of societies at an earlier stage of development with ideology that formed the worldview of the Bronze Age. Indirect evidence of this custom may be the skulls found by Repnikov in the stone cists of Mal-Muse, because in the late Taurian cemeteries the stone cist was used as a family tomb for collective burials, when the remains of the previous buried were moved from the center to free space for the next. The accumulation of skulls in the northern corner of the chest in other cemeteries has not been recorded. Accordingly, we suggest that the finds of skulls in a number of caves mentioned by researchers in the nineteenth and early twentieth centuries may also be something like the custom described by Herodotus. It is possible that the custom seen by one of the Greeks was perceived as the custom of sacrificing Artemis described in ancient literature, which was not used by the Greeks for a long time.

We assume that the social order of the tribes of the younger pre-Taurian period was destroyed due to the invasion of nomads. The old economic system in the northern Black Sea coast ceased to function, contacts collapsed, and the remnants of the local tribes formed a new society, in fact, on fire and together with the remnants of other tribes. In such a situation, the beginnings of a new ideology were probably destroyed along with their bearers. The tribes adopted a primitive ideology that was not characteristic of earlier Crimean societies. Why this happened and where this ideology was borrowed from, or whether it was characteristic of the tribal Bronze Age tribes living on the peninsula, remains unclear.

With the advent of ancient colonies, local tribes reappeared anthropomorphic images. This time it is figurines - phallic figurines with images of men's faces from Chersonesos, dating from the VI century. BC, clay female figures from the sanctuary near Autka dating from the IV century B.C. and, finally, Greek silver and bronze statuettes from the sanctuary of Gurzuf Sidlo. Similar to the last two sanctuaries have been studied at Taraktash, Babuhan Yayla and Chatirdah.

Finds of figures from Chersonesos come from its pre-Greek layer under the ancient theatre. Along with them, a number of other items were found - cylinders, a spoon, etc. All the finds were in a layer with coals. It is probable that the remains of the Taurian sanctuary, destroyed by the construction of an ancient polis, were also excavated there. Unfortunately, there is no other information about the findings of pre-Greek times from excavations at this place.

In addition to this location, at least six sites are known today, which were identified by some researchers as sanctuaries of the Tauri. The sanctuaries associated with the rite described in Herodotus and Euripides were studied by Bertier-Delagard near Yalta, Dombrovsky and Shchepinsky in the cave of Yeni-Sala II on Dovgorukovskaya Yayla and in the caves of Kyzyl-Koba, Novichenkova near the pass Gurzuf Sidlo.

Unfortunately, we cannot analyze the coin complex of the Autkan sanctuary in the same way, but according to the general characteristics it can be attributed to one of the Gurzuf type. The sanctuary near Kitey on the Bosphorus belongs to the same type, we find some analogies with the numismatic material of the Kitey necropolis.

At the same time, the Bosporan materials belong to the archaic and classical periods of the Northern Black Sea coast, and the Gurzuf and Autka sites - to the Hellenistic and Roman period. It is possible that the appearance of these sanctuaries in the southern mountainous Crimea was the result of the same processes that took place in the Bosphorus, and yet is a relic of the traditions of ancient society.

Discussion: Some aspects of the rituals of sanctuariess

In the interpretation of the ritual, the problem of allocating the early layer of the monument

is highlighted. Its author is considered from two sides. It is possible that on the site of the ancient sanctuary there really was a center associated with the non-Greek population of Crimea. However, the remnants of material culture found in the redeposited and lower layers of the monument do not indicate its sacred nature. In other words, it is possible to state the existence on the site of an ancient sanctuary of an older site left by the local population, the layers of which were destroyed by the ancient sanctuary. Numerous finds of the stone industry, pieces of ocher, and isolated finds of barbaric pottery confirm this. But on the other hand, they do not indicate the direct participation of the population, which left them in the rites performed in ancient times.

The same can be said about weapons - Scythian sword-akinak VI-V centuries BC and the Sarmatian dagger of the turn of the era, found in the sanctuary. The discovery of Scythian weapons at this time is not isolated in the Crimea and is associated with historical events that took place then in the Northern Black Sea, so it indicates the Scythian presence in the Southern Crimea to a greater extent than the ritual sanctuary. The Sarmatian dagger may be associated with the Sarmatian incursion into these areas. Since it was found on the border of the cultural layer with unburned bones, it is the Sarmatians who should be associated with a stop or a temporary break in the life of the sanctuary. It should be assumed that the Autka sanctuary, which appears in the first century BC and contains unburned bones from sacrifices, appears just after the cessation of such a rite in Gurzuf.

As already mentioned, two cultural layers are recorded at the Gurzuf sanctuary. The lower one contains unburned bones of cattle, wild boar, deer, etc., namely their jaws and teeth. The upper consists of burnt remains of these animals. Among the votive offerings found in the sanctuary, namely statuettes and images of gods, both celestial and chthonic cults stand out. Let us assume that the decayed jaws of animals were sacrificed to chthonic deities, according to the cosmogony of the Greeks, living in the underworld, whose images were sufficiently represented among the votive offerings. The burned parts of the animals were dedicated to the gods of heaven.

Among the images of the gods stands out a group of statuettes and images of Artemis. It is known that this goddess had the features of a chthonic cult and acted as Persephone-Hecate, whose features can be traced to Virgo or Parthenos. All these incarnations are united in the only oldest cult of Artemis Tauropolos, which is inextricably linked with the Tauri.

The root of the problem of explaining this connection lies in the interpretation of the testimonies of ancient authors about the local population of the South-Western Crimea. Analysis of written sources revealed that the ethnonym Taurus, tied to the territory and quite real, appears in Greek written sources in the V century. BC, while the description of lands and the list of peoples of the Northern Black Sea coast does not actually change. This ethnonym includes material that has a direct origin from the myth of Iphigenia. That is, for the Greeks, these two concepts were, first, related to a literary tradition that dates back to Trojan times. Second, both concepts grew out of mythology. The origin of the term Taurus should be considered directly in connection with the myth and deity Artemis-Iphigenia-Virgo, which developed on Greek soil. This mythological tradition was formed in Achaean and Cretan-Mycenaean times, which suggests that the Taurus is a completely mythical people. Mythological notions related to the Asia Minor (Trojan cycle, Argonautics), Dorian (chthonic incarnations of Artemis, Artemis Parthenos, connection with the cult of Hercules and Thrace), Herodotus, Scythian traditions, can be traced in almost all works of ancient authors. This led to a later synthesis of mythological, geographical and ethnographic data recorded in the Greek ancient tradition and the transfer of the mythical name of the colonization of the Black Sea coast to the real people and the emergence of the ethnonym «Tauri» of ancient authors.

Thus, Herodotus' evidence of the cult of the Virgo as such having a barbaric origin, lose their relevance and must be viewed through the prism of its mythological significance within

the society of ancient Greece.

The nature of the rites and material culture of this type of sanctuary differs significantly from the cult places of the Mountain Crimea of the Kyzyl-Koba culture. The Kyzyl-Koba sanctuaries were used to serve more archaic cults. The common origin brings them closer to the Scythian cults, where in late Scythian times there is a great role of fire in the ritual, as well as with Greek rituals, in which fire was also used during sacrifices. However, in the Kyzyl-Koba not yet formed, and in the Scythian appeared only at an early stage a socially significant cult of the patron ancestor, while in ancient society, it had already covered the veil of civilization. Coins were a manifestation of it in ancient sanctuaries.

The problem of interpretation of the sanctuary with vivid manifestations of ancient female cults also includes the problem of interpretation of the bent burials of the early necropolis of Chersonesos. His researchers are known to have linked them to either the Greek or the local population, including the Tauris.

If we consider the sanctuaries on the Gurzuf Sidlo and near Yalta with the cults of Asia Minor, they should be associated with the East Crimean traditions recorded in the necropolises of the Bosphorus and chora of Theodosia, but the question of barbaric origin, strongly Hellenized in the Bosphorus environment, remains open.

Recently, the study of two more similar sanctuaries, Taraktash and Babugan-Yayla, was opened and launched. They generally correspond to the time of the second period of operation of the sanctuary near Gurzuf Sidlo, the findings at these sanctuaries are identical to Gurzuf.

Thus, the question arises as to what people these sanctuaries belonged to, what cults they were dedicated to.

Conclusion

In general, characterizing the tribes that inhabited the Crimea during the Metal Age, only in the late Bronze Age and later during the emergence of Greek centres can we talk about the tribes of farmers, where the cultivation of cereals accounts for a significant share in the economy. This is important because only the agricultural tribes have a common lunar calendar, which was determined by observations of celestial bodies, and therefore needed a sanctuary-observatory. There are no signs of such sanctuaries in the Crimea. The tribes of pastoralists had simpler ways of observing the sky, which probably occurred on the basis of the movement of the sun through the firmament, embodied in temples and sacred places on certain elevations - mountains, stone remains, etc., or the construction of special structures - pyramids, ziggurats, mounds, obelisks, menhirs. We observe the simplest forms of worship in the Crimea - cemeteries under mountain ranges, mounds, menhirs. Sanctuaries and cults of the pre-Taurian periods of the Kyzyl-Koba culture are not known to us, except for a small set of signs on ceramic vessels. During the Taurus period, in its late period, all the known sanctuaries of the Mountain Crimea appeared. The burial rite of the tribes of the Taurian period is a row burials of stone cists, located under the ridges of the mountains, in some graves were installed menhirs. Thus, the rite is more in line with the population with the main component of livestock in the economy. It is probable that it was his customs that Herodotus described as the customs of the Tauri. However, the sanctuaries of the Mountain Crimea appear in the already formed form with an established rite and have nothing similar in the rites of the local population. As we have already mentioned, in the second stage in the Kyzyl-Koba culture there are many features associated with the cultures of the Ghetto Dacians. So the question is, isn't the appearance of these sanctuaries connected with the advance of a new wave of migrants from the West to the Crimea?

More and more evidence is now being gathered in favor of the emergence of a completely new phenomenon for Crimea - military cults, which may be associated with a new wave of people who found themselves in the Crimea in connection with the spread of Latin cultures to the east. Preconditions, in particular, the transition of the Tauri population to the religions

of the Scythian tribes, developed on the peninsula in the late 4th-early 3rd century BC. Thus, nothing contradicts the formation of syncretic military cults in the barbarian population of Crimea in the 2nd century B.C. and the emergence of such phenomena as the sanctuary of Gurzuf Sadlo in Roman times.

Bibliography:

1. Benton, S., Waterhouse, H. 1973. Excavations in Ithaka: Tris Langadas. The Annual of the British School at Athens, 68, p.1—24.
2. Bert'e-Delagard, A.L. 1907. Sluchaynaya nahodka drevnostey bliz Yalty, Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey 27: 19-27
3. Dombrovskii, O. I., Shchepinskii, A. A. 1962. Arkheologicheskie zagadki Krasnykh peshcher. Kak raskryvaiutsia tainy. Simferopol: Tavria.
4. Jaspers, K., Bullock, M. 1953. The Origin and Goal of History. London: Routledge and Keegan Paul.
5. Kozenkova, V. I. 2002. U istokov gorskogo mentaliteta. Mogilnik epokhi pozdnei bronzy — rannego zheleza u aula Serzhen-Iurt, Chechnia. Materialy po izucheniiu istoriko-kulturnogo nasledii Severnogo Kavkaza. Moskva: Pamiatniki istoricheskoi mysli, III.
6. Kravchenko, E.A. 2011. Kyzyl-kobyns'ka kul'tura u Zakhidnomu Krymu. Kyiv; Luts'k: Volyns'ki starozhytnosti (in Ukrainian).
7. Kravchenko, E.A. (red.), Horbanenko, S.A., Horobets, L.V., Kroytor, R.V., Razumov, S.N. y Serheeva, M.S. 2016. Ot bronzy k zhelezu: khozyaystvo zhyteley Ynkermanskoj dolyny. Kyiv: Institute of Archaeology of the National Academy of Science of Ukraine (in Russian).
8. Kravchenko, E. A. 2020. The Case Study of One Sign on Uch-Bash pottery, Archaeology and Early History of Ukraine, 34(1), 13-21.
9. Leskov, A. M. 1965. Gornyi Krym v I tysiacheletii do nashej ery. Kiev: Naukova dumka.
10. Lysenko, A. 2013. Die Heiligtümer des Krimgebirges in römischer Zeit. Die Krim. Goldene Insel im Schwarzen Meer. Griechen – Skythen – Goten, LVR-Landes Museum Bonn: 4.7.2013 – 19.1.2014, Eine Veröffentlichung des Landschaftsverbandes Rheinland/LVR-Landes Museum Bonn 174-185
11. Molev, E.A. 1990. Monety iz raskopok gorodishcha i nekropolia Kiteya, Antichnyi mir i arheologiya 7: 111-121
12. Moleva, E.A. 1990. Arheologicheskie issledovaniya na myse Takil' v Vostochnom Krymu, Antichnyi mir i arheologiya 7: 122-128.
13. Morris, Ian. 2001. Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity. Cambridge University Press
14. Novichenkova, N. 2013. Das Heiligtum am Pass Gurzufskoe Sedlo. Die Krim. Goldene Insel im Schwarzen Meer. Griechen – Skythen – Goten. LVR-Landes Museum Bonn: 4.7.2013 – 19.1.2014, Eine Veröffentlichung des Landschaftsverbandes Rheinland/LVR-Landes Museum Bonn 260-275.
15. Novichenkova, N.G. 2015. Gornyi Krym II v.do n.e. – II v.n.e., Simferopol': H.Orianda.
16. Petre, Gy., Vulpe, A. 1983. Der hallstattzeitliche Depotfund von Bistritza, Jud. Vilcea. Prähistorische Zeitschrift, 58, s. 127–140.
17. Repnikov, N.I. 1909. "Kamennye iashchiki Baidarskoi doliny". Izvestiia Arkheologicheskoi Komissii 30:101—108 (in Russian).
18. Rusiaeva, A.S. 2005. Religiiia pontiyskikh ellinov v antichnuu epohu, Kiev: Stilos.
19. Shchepinskij, A. A. 1963. Peshchernye sviatilishcha vremeni rannego zheleza v gornom Krymu. V: Tkachuk, V.G. (otv. red.). Trudy kompleksnoi karstovoi ekspeditsii AN USSR. Vyp. 1. Issledovaniya karsta Kryma. Kiev: V-vo AN USSR, s. 93—102.

20. Stoianov, T. 1997. Mogilen nekropol ot rannozheleznata epokha. «Sborianovo» I. Sofiia: Sviat. Nauka.
21. Tolstoy, I.I. 1918. Ostrov Belyi I Tavrika na Evksinskom Ponte, Petrograd.
22. Zubar', V.M. 1995. Skorchennye pogrebeniya iz nekropolia Chersonesa IV v. do n.e., Arheologiya 3: 137-146.

The issues of geometric ornamentation semantics at the გეომეტრიული ორნამენტის სემანტიკის პრობლემები ადრეულ რკინის ხანაში

Dmytro Peftits

The National preserve „Kyiv-Pechersk Lavra“

დმიტრო პეფტიტსი

ეროვნული ნაკრძალი «კიევ-პეჩერსკის
ლავრა»

Abstract - With the beginning of the Early Iron Age, the increase in the ornamental saturation of the patterns also led to the expansion of the ornamental field. The complication of the ornament also influenced the transformation of some types of utensils. The radial ornaments covered the entire outer surface of the cups.

The ornamentation of Early Iron Age ceramics loses a certain regularity. The connection between the image and its semantics totally changed. The motives acquire a more concrete, turning a symbol into a sign. Their appearance can be considered as the beginning of the transformation of ornamentation into a sign system.

The set of geometric motifs and principles of combination are similar for many Eastern European cultures of the Early Iron Age. The formation of a common geometric tradition in a large area testifies to the acquisition of kinship by ideological ideas and cult practices. One can assume a version of the expansion and further development of a new ideology on these territories.

Keywords - Eastern Europe, ornamentation, geometric stile, semantics.

აბსტრაქტი - ადრეული რკინის ხანის დაწყებასთან ერთად, ნიმუშების ორნამენტული გაჯერების ზრდამ ასევე განაპირობა ორნამენტული სფეროს გაფართოება. ორნამენტის გართულებამ გავლენა მოახდინა ზოგიერთი სახის ჭურჭლის გარდაქმნაზეც. რადიალური ორნამენტები ფარავდა თასების მთელ გარე ზედაპირს.

ადრეული რკინის ხანის კერამიკის ორნამენტაცია გარკვეულ კანონზომიერებას კარგავს. კავშირი გამოსახულებასა და მის სემანტიკას შორის სრულიად შეიცვალა. მოტივები იძენენ უფრო კონკრეტულს, აქცევს სიმბოლოს ნიშნად. მათი გარეგნობა შეიძლება მივიჩნიოთ ორნამენტაციის ნიშნულ სისტემად გადაქცევის დასაწყისად.

გეომეტრიული მოტივების ნაკრები და კომბინაციის პრინციპები მსგავსია ადრეული რკინის ხანის აღმოსავლეთ ევროპის მრავალი კულტურისთვის. ფართო ტერიტორიაზე საერთო გეომეტრიული ტრადიციის ჩამოყალიბება მოწმობს იდეოლოგიური იდეებითა და საკულტო პრაქტიკით ნათესაობის მოპოვებას. შეიძლება ვივარაუდოთ ამ ტერიტორიებზე ახალი იდეოლოგიის გაფართოებისა და შემდგომი განვითარების ვერსია.

საკვანძო სიტყვები - აღმოსავლეთ ევროპა, ორნამენტაცია, გეომეტრიული სტილი, სემანტიკა.

The study of ornament as a specific system of images is ineffective without trying to understand its semantic. In some periods of prehistory, the role of ornament in the reflection of cosmogonic and spatial worldviews was very important. Sacralization of natural phenomena by the population of the Early Iron Age, to some extent reflected in the geometric pattern. Specifics of its development is the result of complex ethnocultural processes that took place at this time in Eastern Europe. Many trends of geometric ornamentation formation

of forest-steppe tribes on the territory of modern Ukraine were the result of the powerful influences of the Balkan-Danube region. Currently, researchers mainly in its demographic and technological aspects consider the process of Hallstattization, as it was based on the infiltration of the Hallstatt population and technology transfer [1,305 - 308]. However, such a feature as the powerful development of geometric style can be hardly reduced only to innovations in ceramic production. Understanding the mechanics of this process involves covering the semantics of such patterns.

The geometric style of the final Bronze Age was based on the construction of compositions within the «horizontally symmetrical» tradition. It provides for the placement of figures symmetrically along a horizontal line, except for one row that allowed the presence of two- and three-row ornaments (Fig.1). At the beginning of the Early Iron Age, this principle had been mostly preserved, but over time, it was broken due to the use of more complex types of symmetry. One of which was the use of elements of vertical symmetry, most clearly represented by the motifs of the «chessboard» [2, 414]. They are quite diverse and may consist of squares, rhombuses or even triangles (Fig.1). It was usually a component of zonal ornaments, but occasionally the «chessboard» patterns formed own compositions that occupied the entire surface of the vessel [3, 311].

Other changes of the «horizontally symmetrical» tradition occurred by the use of vertical dividers within the ornamental band (Fig.1). The tape was divided into separate zones; each of them had its own motif, usually different [2, 416]. Some of them, in turn, were constructed on a rosette principle. In this way, the components were placed symmetrically respectively to the center point. In the early stages, rosette patterns were found as part of zonal ornaments, but later this principle was applied in the compositions (Fig.1). This allowed combining all kinds of geometric shapes. Due to this, there is a maximum complication of patterns, «concentration» of the ornamental space [4, 64]. This was especially evident in the radial ornaments of the cups. At the beginning of the Early Iron Age, radial patterns become the highest point of the geometric style development in the forest-steppe region.

The dominance of one decor technique was typical for the geometric ornamentation, of the Late Bronze Age was. Usually, there were incised, stamped or channeled decorations. With the beginning of the Early Iron Age, the situation changed radically. The custom of combining different techniques in one composition became widespread and over time, the share of combined patterns increased significantly. However, with the advent of radial ornaments there was a reduction in the number of decorative techniques. Thus, the dominance of mortise technology initiates, while channeled and stamped ornaments were represented by isolated cases [2, 421]. Probably, the reason for simplifying the decor techniques was the complication of geometric shapes and especially the structure of ornamental compositions.

The increase in the ornamental saturation of the patterns also led to the expansion of the ornamental field. The relationship between the size of the ornamented area and the shape of the vessel is well traced for the cult vessels (Fig.2). The outer surface of pyxides was completely covered by geometric patterns, and sometimes they were placed on the bottom [5, 74, Fig.1]. Their cylindrical shape, apparently, was dictated by the needs of visual perception of ornaments. Such patterns on some pyxides were irregular, which differed significantly from the general ornamented ware (Fig.2). Maybe, the first changes in the system of ornamentation started in the patterns of the cult vessels.

The complication of the ornament also influenced the transformation of some types of utensils, in particular, such as cups. Their shape was significantly flattened, so the walls and bottom were combined into a single space. Due to this, radial ornaments covered the entire outer surface of the cups (Fig.2). This transferred some of them to the category of ritual utensils.

The ornamentation of Early Iron Age ceramics loses a certain regularity, and the geometric patterns themselves become more diverse and individual. At this time, the structure of the

imaging system itself is changing. Probably, the reason for such a transformation was the growth of the sacralization of ornamentation, the strengthening of its semantic load. In traditional compositions, which are based on horizontal symmetry, the components acquire a certain meaning solely through repetition in a rhythmic sequence. Thus, the meaning-making component is not so much the figures as such, but the structure of their relationships within the composition. Destruction of the horizontal principle demonstrated the weakening of the symmetry of the ornament and, accordingly, changes in the imaging system. There is a division of the ornamental field into separate zones, each of which contains its own motif. Probably, the connection between the image and its semantics totally changed. Therefore, the motives acquire a more concrete, personified meaning. It becomes less abstract; generalization is lost, turning a symbol into a sign. A striking example of this is the appearance of so-called «Maltese crosses» on forest-steppe vessels [6, 69 – 70]. Their appearance can be considered as the beginning of the transformation of the ornamentation into a sign system.

Powerful transformations in the system of geometric ornaments were closely connected with changes in consciousness, first in the worldview sphere. It is believed, that the geometric ornament reflected the cosmogonic and spatial worldviews of the early Iron Age population [7, 14]. Geometric shapes are abstract and do not have direct prototypes in the environment. Therefore, their meaning reflected the general concepts that are associated with the impact of natural phenomena on human life.

The semantics of many geometric motifs are associated with symbols of fertility, which occupied a central place in the belief system of agricultural societies. There are solar symbols, schematic images of water and land [8, 149 - 151]. Their rhythmic pattern probably should have enhanced its positive effect. The compositional combination of such symbolism in a certain sequence formed a model of the ideal world. The radial principle allowed creating ornaments, which would, as much as possible combine all kinds of symbolics within one pattern. Probably, multi-ornamental utensils were an essential component of rituals and cult practices [6, 80 - 81].

Conclusion

The set of geometric motifs and principles of combination are similar for many Eastern European cultures of the Early Iron Age, which was the result of increased intercultural contacts and the «migration of ideas.» The powerful infiltration of Carpathian-Danube traditions was expressed in the spread of many-ornamented pottery, the number of which increases significantly over time. The process of Hallstatization changed its character, acquiring ideological meaning. The formation of a common geometric tradition in a large area testifies to the acquisition of kinship by ideological ideas and cult practices. One can assume a version of the expansion and further development of a new ideology on these territories.

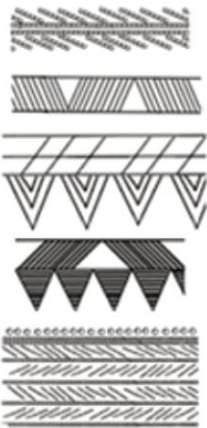
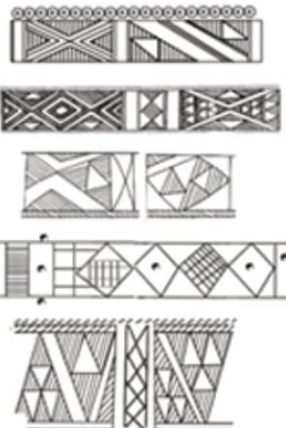
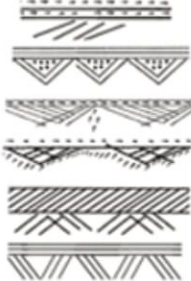
Bibliography:

1. Kashuba M.T., Levitskiy O.G. Halstatskiy (karpato-dunaiskiy) factor v Severnom Prichernomor'e, *Cultury stepnoy Evrasiji i ih vzaimootnosheniya s drevnimi tsivilizatsijamy*, 2012, t. 2.
2. Darahan M.N., *Nachalo rannego zheleznogo veka v Dneprovskoj Pravoberezhnoj Lesostepy*, Kiev 2011.
3. Kashuba M.T. *Ranneye zhelezo v lesostepy mezhdru Dnestro y Syretom (Kul'tura Koziya-Saharna)*, *Stratum plus* 2000, t. 3.
4. Ill'inskaia V.A. *Ranneskyfskye kurgany bassejna r.Tyasmyn (VII – VI vv. do n. e.)*, Kiev 1975.
5. Brujako I.V. *Piksidy rannego zheleznogo veka na pam'jatnikah yuga Vostochnoy Evropy*, *Trudy IV (XX) Vserosi'skogo arheologicheskogo s'ezda v Kazany*, 2014, t. II.

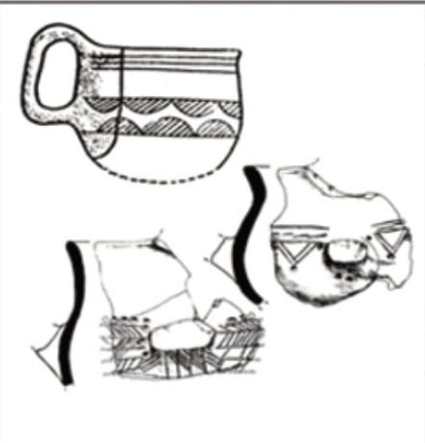
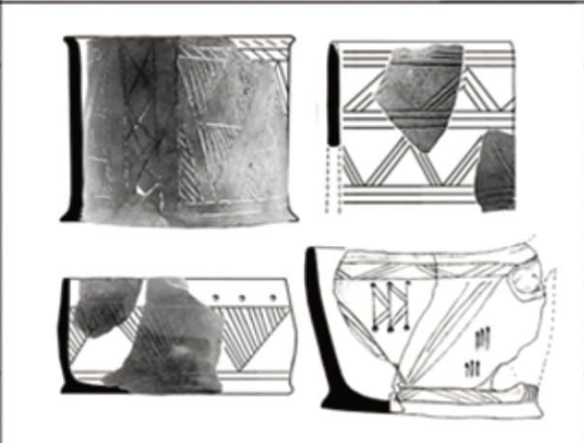
6. Kashuba M., Darahan M. "Chudesnie znaky" halshtatskogo perioda v Yugo-Zapadnoy Evrope i Severnom Prichernomor'e: 1. Maltiyskiy krest, [in:] Studia archeologiae et historiae antiquae, 2009.

7. Andrijenko V.P. Zemledel' cheskiye culty plemen Lesostepnoy Skifiji (VII – VI vv. do n. e.), avtoref. diss. na soiskanie uchenoy stepeni kand. ist. nauk: spets. 07.00.06 "Arheologija", 1975.

8. Gershkovich Y.P. Subotovskoe gorodyshe, Kiev 2016.

	horizontall	chessboard	zonal	radial
EARLY IRON AGE				
LATE BRONZE AGE				

Tab. 1

the cups	the cult vessels	
		008
		00e
		0001

Tab. 2

2021 წლის ფიჭვნარკვკის არქეოლოგიური გათხრების
წინასწარული ანგარიში

The preliminary report on the archaeological
excavations at Pichvnari in 2021

ემზარ კახიძე

სსიპ აჭარის მუზეუმის მმართველი, ბსუ
ასოც. პროფესორი

Emzar Kakhidze

Head of the Archaeological museum, BSU
Assoc. Professor

აბსტრაქტი - ნაშრომში წარმოდგენილია მუდმივმოქმედი 2021 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები ქობულეთ-ფიჭვნარის ნამოსახლარისა და ძვ.წ IV საუკუნის კოლხური სამაროვნის ტერიტორიდან. შესწავლილ იქნა სარიტუალური მოედნები და 13 სამარხი. აღმოჩენილია იმპორტირებული და ადგილობრივი სამარხეული ინვენტარი. მათ შორისაა: ბეჭდები, მძივები, დოქები, ოინოხოე, სამაჯური, თასები, მონეტები და ა.შ.

საკვანძო სიტყვები - ქობულეთ-ფიჭვნარი, სარიტუალური მოედანი, მძივები, დოქები

Abstract - The standing archaeological excavation was conducted in the area of the settlement and 4th century BC Colhician cemetery in 2021. Ritual platform and 13 graves were excavated. Imported and local grave goods as rings, beads, jugs, oinochoe, bracelet, cups, coins, etc. were discovered

Key words - Kobuleti-Pichvnari, ritual square, beads, jugs

2020 წ. პანდემიის გავრცელების ადრეულ ეტაპზე ფიჭვნარში ფართო მასშტაბის სამუშაოების განხორციელება არ ყოფილა დაგეგმილი, რაც 2021 წ. გადაიხედა და გადაწყვიტეთ უფრო ინტენსიური კვლევა-ძიებები ჩაგვეტარებინა როგორც ფიჭვნარის სამაროვანზე, ისე ნაქალაქარზე. თუმცა, ამჯერად ჩვენს გეგმებს ანომალიურად ხშირმა წვიმებმა შეუშალა ხელი, ამიტომ ანგარიში არ იქნება ისე ვრცელი, როგორც ჩვენ წინასწარ გვქონდა დაგეგმილი¹.

მიუხედავად მნიშვნელოვანი წინაღობებისა, ტრადიციულად, ფიჭვნარის არქეოლოგიურმა ძეგლებმა არც ამჯერად „შეირცხვინეს“ თავი და საშუალება მოგვცეს გაგვეღრმავებინა წინა დეკადებში, უფრო ზუსტად 60 წლის განმავლობაში მოპოვებული ინფორმაცია ამ მართლაც უნიკალური დასახლების შესახებ².

საველე სამუშაოები ფიჭვნარში წარმოებდა ორ უბანზე. ერთ-ერთი მათგანი იყო ნამჭედურის ტრადიციული გორასამოსახლო (ნაქალაქარის I უბანი). მეორეს წარმოდგენდა ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის კოლხური სამაროვანი.

1 როგორც წინა წლებში, დაფინანსება აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს მხარდაჭერით მოხერხდა, რამაც სსიპ აჭარის მუზეუმის ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის ექსპედიციას გარკვეული სახის სამუშაოების წარმოება შეაძლებინა 2021 წ. 15 აგვისტოდან 15 სექტემბრის ჩათვლით.

2 ფიჭვნარში შემთხვევითი აღმოჩენები ჯერ კიდევ წინა საუკუნის 50-იანი წწ ჩნდება, თუმცა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მუდმივმოქმედი ექსპედიცია აქ 1961 წლიდან მუშაობს. 2021 წ. ექსპედიციას კვლავ მისი შეუცვლელი ხელმძღვანელი პროფ. ამირან კახიძე უძღვებოდა. არქეოლოგიურ გათხრებში ჩართული იყვნენ, აგრეთვე, ემზარ კახიძე, ანზორ ჯაგელიძე, არჩილ მალაყმაძე, მერი ყულეჯიშვილი და ნუგზარ აფაქიძე. როგორც წინა წელს, ახლაც პალინოლოგიურ კვლევებს ახორციელებდა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის პალეო-ანთროპო-ლო-გიისა და პალეობიოლოგიის კვლევითი ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი მაია ჭიჭინაძე.

ნაქალაქარი უწყვეტ ინფორმაციას იძლევა ფიჭვნარის მთლიანი ისტორიის შესახებ შუა ბრინჯაოდან დაწყებული ადრემუასაუკუნეების ჩათვლით.

მნიშვნელოვანი სამუშაოები განხორციელდა ფიჭვნარის ნაქალაქარის I უბანზე (სურ. 1). პირველ რიგში გაგრძელდა ნამჭედურის სტრატეგრაფიული ჭრილის გამოჩენა ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში გაჩენილი კონტურების მიხედვით მთელ სიგრძეზე, აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით (Микеладзе, Хахуთაიშვილი, 1985). გორასამოსახლოს ეს ნაწილი წარმოადგენს ერთ-ერთ ცენტრალურ ნაწილს, რომლის ათვისება შუაბრინჯაოს ხანიდან მოხდა გეომორფოლოგიური ცვლილებების გამო³ ისპანელ მცხოვრებთა მიერ. ახალმოსახლეებს აქაც გაუგრძელებიათ ბრძოლა საცხოვრებელი მოედნის უკეთ მოწყობის მიზნით. გრუნტული წყლების ზემოთ არაერთგზის შეუქმნიათ სხვადასხვა სიმაღლის მოზვინული სტერილური ფენები. ადრინდელი გათხრების მიხედვით დასტურდება გვიანბრინჯაო-ადრერკინის, კლასიკური და ელინიზმის ეპოქის შვიდამდე კულტურული ფენის არსებობა. აღმოჩენილია მოკირწყლული მოედნებისა და ჯარგვალური ტიპის ხის ნაგებობათა ნაშთები; მრავლადაა სხვადასხვა ეპოქის ნივთიერი კულტურის ძეგლები, რომლებიც ასახვენ დასავლურქართული ტომობრივი კულტურის ფორმირების უწყვეტ პროცესს. ნამჭედური კოლხური კულტურის ეტალონური ძეგლია, რომელიც გარკვეული ინფრასტრუქტურული სამუშაოების შესრულების შემდეგ შეიძლება ტურისტულ ატრაქციად იქცეს.

ხშირი წვიმების გამო სააანგარიშო წელს ჯერ კიდევ შეუსწავლელი გრანდიოზული სამოსახლოს სამხრეთით მხოლოდ ერთი საკონტროლო თხრილი შევისწავლეთ⁴. მორე თხრილზე, რომელიც ეკალ-ბარდებისაგან გავეწმინდეთ, ვეღარ გავაგრძელებთ საველე სამუშაოები. რაც შეეხება პირველ საკონტროლო თხრილს, ის სამუშაოების განხორციელების ძირითად პერიოდში მთლიანად წყლით იყო შევსებული (სურ. 2). ვერც საწრეტი არხისა და წყლის საქაჩი პომპის გამოყენებამ გვიშველა. მოვახერხეთ მხოლოდ და მხოლოდ ზედა ჰუმუსოვანი ფენის და 5 ბარისპირის აღება, სადაც ადგილობრივი წარმოების ელინისტური (სურ. 3) და კლასიკური ხანის კერამიკის ფრაგმენტები დადასტურდა.

ძირითადი გათხრითი სამუშაოები თითქმის ერთი თვის განმავლობაში მიმდინარეობდა ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის კოლხურ სამაროვანზე (სურ. 4). მისდამი ინტერესი განსაკუთრებულია, ვინაიდან დღემდე ამ სამაროვნიდან 60 სამარხზე ოდნავ მეტი იყო შესწავლილი (იხ. კახიძე, ძნელაძე და სხვ. 2013; 2015; კახიძე, სურმანიძე და სხვ. 2017)⁵. მიუხედავად უაღრესად არასახარბიელო კლიმატური პირობებისა, შევისწავლეთ 13 სამარხი, ერთი სააღაპო მოედანი და ერთი კრემაციული წერტილი.

ძვ.წ. IV საუკუნის კოლხური სამაროვნის კიდევ უფრო სრულყოფილად შესწავლის მიზნით გადაწყვიტეთ გავვეგრძელებინა 2017 წ დაწყებული ტერიტორიის კვლევა. თხრილი ამჯერად გავაფართოვეთ ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მიმართულებით. ამ უკანასკნელში აიგემა NO 13 სექტორის მე-7, მე-8, მე-9 და მე-10 კვადრატები; NO 14 სექტორის 1-ლი, მე-2, მე-9 და მე-10 კვადრატები, ხოლო ჩრდილოეთის NO 13 სექტორის 23-ე, 33-ე და 43-ე კვადრატი.

ფიჭვნარში ათეული წლების განმავლობაში შემუშავებული მეთოდის შესაბამისად, თხრილი გაიწმინდა ეკალ-ბარდისაგან, ეწრიანი საფარისა და ჩაის ბუჩქების ნარჩენებისგან. გატყიურების პირობებში თხრილის ცენტრალურ ნაწილში ორი მოზრდილი ხეც იყო ამოსული. ამის შემდეგ მთელ ფართობზე ჩაის პლანტაციის გაშენების მიზნით შექმნილი ზედა ჰუმუსოვანი ფენის აღება დავიწყეთ. გათხრები წარმოებდა ე.წ. ბარისპირის მეთოდის გამოყენებით. ჰუმუსოვან ფენაში პირველსავე ბარისპირზე გამოჩნდა სხვადასხვა სახის არტეფაქტი. პირველ რიგში, აღსანიშნავია

³ ზღვის სანაპირო ზოლის უკან დახვეის შედეგად ადგილის დაჭაობება, სამოსახლოს ჩადირვა.

⁴ აიგემა თხრილი, რომლის სიგრძე 12 მ-ია, სიფართო კი – 8 მ.

⁵ 2011 და 2017 წწ გათხრები ჯერაც არაა გამოქვეყნებული. ბამ-ის მეცნიერ-თანამშრომლები 2022 წელსაც ვაპირებთ 2021 წ განახლებული სამუშაოების გაგრძელებას და ფიჭვნარის სერიის მორიგი მონოგრაფიის გამოშვებას, სადაც ყველა მასალა იქნება თავმოყრილი.

იმპორტული კერამიკის ფრაგმენტები (სურ. 5)⁶.

საინტერესო სურათი ისახება NO 13 სექტორის მე-8 კვადრატში. თანდათანობითი დაღრმავების შედეგად (მხედველობაშია მე-3 ბარისპირი) კვადრატის აღმოსავლეთ კუთხეში გამოჩნდა წინა წლებში დაზიანებული სამარხი, რომელმაც ახალი ნუმერაციით 68-ე ნომერი დაიმკვიდრა. დამხრობა საკმაოდ უცნაური აქვს, სამხრეთით. სამწუხაროდ, სამარხეული მასალის დიდი ნაწილი დაკარგულია, თუმცა თავთან დაფიქსირდა შავკეციანი ჭურჭლის ფრაგმენტები, ხოლო გულმკერდის არეში ბრინჯაოს ნახევარმთვარისებური საკიდის ნაწილი (სურ. 6) და მძივები.

ორივე ხის ნაწილობრივი ამოძირკვის შემდეგ თხრილი მომზადდა ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციისთვის. როგორც ვიცით, ამ დონეს ფიჭვნარში მოსდევს მოყვითალო შეფერილობის მქონე ფხვიერი სილნარი ფენა, რომელშიც, როგორც წესი, გვხვდება სააღაპო მოედნები და ზოგჯერ თვით სამარხში ჩადგმული კერამიკული ტარის პირისა თუ ყელის მონაკვეთები. ბარისპირის მეთოდით გათხრებს ენაცვლება თხელპირიანი თოხებით თხრილის შრეების მოხსნა, რომელიც პრაქტიკულად გამორიცხავს არტეფაქტების დაზიანება-გადაადგილებას. მრავალწლიანი გამოცდილების მიხედვით ვიცით, რომ სამარხთა დიდი ნაწილი ჩაჭრილია ფხვიერი სილნარის მონაცვლე მკვრივ სილნარ გრუნტში. ყვითელი შეფერილობის ფენის შესწავლისას თავიდანვე საგრძნობი იყო სააღაპო მოედანსა თუ სამარხებში ჩაყოლებული კერამიკის დაშორება თანამედროვე ზედაპირთან. ასევე ითქმის თვით სამარხთა მიმართ. ისინი, ჩვენს ძეგლზე ათასეულამდე ადრე შესწავლილი სამარხების მსგავსად ჩაჭრილი აღმოჩნდა ჰუმუსოვანი ფენის მომდევნო ყვითელი შეფერილობის მქონე ფხვიერ სილნარ ფენაში. ეს შესანიშნავად ჩანდა ხის კუბოიანი სამარხების ზედა დონის, კერძოდ, თითქმის სარიტუალო მოედნების დონეზე გამოჩენილი სახურავის რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით.

არსებითად ფხვიერი სილნარი ფენის ორი-სამი ბარისპირის მოხსნის შემდეგ თხრილიდან სილის გატანა დასრულდა. მთავარი აქცენტი გადატანილ იქნა საპრეპარაციო სამუშაოებზე.

აღაპი № 1. NO 14 სექტორის მე-2 კვადრატი. წრიული შემოწირულობის დიამ. 90 სმ. წამყვანია იმპორტული, ნაცრისფერკეციანი (სურ. 7)⁷ და შავლაკიანი (სურ. 8)⁸ ჭურჭლის ფრაგმენტები.

კრემაციული წერტილი მდებარეობდა NO 14 სექტორის 1-ელ კვადრატში. სავარაუდოდ, აღაპთან შეკრებილი ჭირისუფლების დამატებითი ლოკაცია იყო, სადაც ისინი შესაბამის ქტონურ რიტუალებს ასრულებდნენ.

როგორც ვხედავთ, დასაკრძალავი ტერიტორიის ამ ნაწილში აღაპის წესის შესრულება საკმაოდ მოკრძალებული ხასიათს ატარებს. აშკარაა, რომ ფიჭვნარის კოლხური ეთნოსის წარმომადგენელთათვის ეს ცერემონია ჯერ კიდევ ახალია.

სარიტუალო მოედნების შესწავლის შემდეგ განხორციელდა ცალკეულ სამარხთა პრეპარაცია, რომლებიც მთელ თხრილშია განფენილი და გრძელდება 2017 წელს ნუმერაცია.

სამარხი № 63. NO 13 სექტორის მე-7 კვადრატი. დამხრობილია ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით. სამარხეული ორმოს ზომებია: სიგრძე – 2,5 მ, სიგანე – 1,75 მ, სიღრმე 1,5 მ. ეს სამარხი, ისევე როგორც 65⁹ და 66¹⁰ უინვენტაროა.

სამარხი № 64. NO 13 სექტორის მე-7-8 კვადრატები. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. სამარხეული ორმოს ზომებია: სიგრძე – 1,5 მ, სიფართე – 1 მ, სიღრმე 1,06 მ. თავის არეში

6 ესაა გადარეცხილი შავლაკიანი ჭურჭლების ნატეხები: კილიკის ყური, სკიფოსის ძირი და რამდენიმე უსახური ფრაგმენტი.

7 ამ სახეობაზე ცოტა ქვემოთ ვისაუბრებთ.

8 ესაა მაღალძირიანი ატიკური თასის ძირი, რომელიც თარიღდება ძვ.წ. V ს მეორე მეოთხედიდან და შუა წლებით (კახიძე, 2007: 110-111, სურ. 13/5, 47/2, 48/1, 60/15, 61/7, 97/6). ეს არაა პირველი შემთხვევა, როდესაც სააღაპო მოედანზე უფრო ადრეული პერიოდის ნივთს ვპოულობთ. სავარაუდოდ, ისინი ან შემთხვევით მოხვდნენ იქ, ან ჭირისუფალმა სპეციალურად ძველი ნივთი მიიტანა სააღაპო რიტუალების გასამართავად.

9 NO 13 სექტორის მე-8 კვადრატი, აღმოსავლეთით დამხრობილი. სიგრძე – 1,5 მ, სიფართე – 1 მ.

10 NO 13 სექტორის მე-8 კვადრატი, აღმოსავლეთით დამხრობილი. სიგრძე – 1,75 მ, სიფართე – 1,25 მ.

აღმოჩნდა თიხის ადგილობრივი ოინოხოია (სურ. 9)¹¹, ხოლო გულმკერდის არეში 15-მდე იოტა და მარცხენა ხელის არეში რკინის დაშლილი სამაჯური. სამარხში შეიმჩნევა კენჭები და ნახშირის კვალი.

სამარხი № 67. NO 13 სექტორის მე-9-10 კვადრატები. საკმაოდ მოზრდილი ფიჭვის ხის გამო, რომლის ფესვების ამოძირკვაც წლევანდელ წელს ვერ მოესწრო, ამ სამარხის შესწავლა მომავლისთვის გადაიდო.

დაზიანებულ **სამარხი № 68**-ზე ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი.

რაც შეეხება **69-ე**, სამარხს ის NO 13 სექტორის მე-10 კვადრატსა და NO 14 სექტორის 1-ელ კვადრატს შორის თავსდება. ისიც აღმოსავლეთისკენაა დამხრობილი. სიგრძე – 2 მ, სიფართო – 1 მ. დაკრძალული ჩანს ხის კუბოში. რკინის ლურსმნების სიმეტრიულად განლაგებული სამი რიგი პრეპარირებულ იქნა თავის, შუა წელისა და ფეხების არეში. ყველა მათგანი, როგორც წესი, წვერით ქვემოთკენაა მიმართული. სამარხში წარმოდგენილი იყო ჯერაც განუსაზღვრელი მონეტა, სავარაუდოდ კოლხური თეთრი (სურ. 10) პირის არეში, აგრეთვე ადგილობრივი დოქი (სურ. 11)¹² თავის არეში. მსგავსი, ოღონდ ოდნავ განსხვავებული ორნამენტის დოქები ფიქსირდება ძვ.წ. IV ს ბერძნულ ნეკროპოლზე (იხ. კახიძე, კახიძე, 2014: 41, ტაბ. 18/3, 20/4, 20/9, 21/3, 25/7, 38/5, 70/2).

სამარხი № 70. NO 14 სექტორის 1-ლი კვადრატი. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. სიგრძე – 2 მ, სიფართო – 1 მ. თავის არეში დაფიქსირდა იმპორტული (სურ. 12)¹³ და ადგილობრივი (სურ. 13)¹⁴ ჭურჭლები.

პირველი მათგანი მრავლადაა აღმოჩენილი ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს კოლხურ, ბერძნულ ნეკროპოლებსა და ნაქალაქარზე (კახიძე, 1979: 59, ტაბ. 17/2; კახიძე, ვიკერსი, 2004: 100; კახიძე, კახიძე, 2014: 34-35; კახიძე, ძნელაძე და სხვ., 2013: ტაბ. 34/2; 2015: ტაბ. 32/2, 36/2; კახიძე, სურმანიძე და სხვ., 2017: ტაბ. 44/2).

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, ფიჭვნარის გარდა, სხვაგან არსად არ დასტურდება. ფართოდაა გავრცელებული როგორც ჩრდილო, ისე დასავლეთ შავიზღვისპირეთში. აპოლონიის ნეკროპოლზე მსგავსი ნიმუშები ძვ.წ. IV ს მეორე ნახევრითაა დათარიღებული (Иванов, 1963: 162, ტაბ. 86/328); ამავე პერიოდს განეკუთვნება ჰისტრიის ანალოგიური ჭურჭელიც (Alexandrescu, 1966: 231, ტაბ. 83). ამ ტიპის კერამიკული ნაწარმი გავრცელებული ჩანს ბუგისპირეთში, დნეპრის ქვემო და შუა წელის მარჯვენა სანაპიროზე (Петренко, 1967: 24-25, ტაბ. 21/17), დონისპირეთში (Гуляев, Савченко, 1998: 117-120, სურ. 42-46), ტირამბის (Коровина, 1968: 70, სურ. 17/2-3, 6-7), ვოიკოვოს (Капошина, 1959: 137-139, სურ. 42-46) ნეკროპოლებზე. ძვ.წ. III ს დათარიღებული მსგავსი ტიპის, ოღონდ წითელკეციანი ჭურჭელი, რომელიც, ძირითადად ბოსფორის სამეფოს ფარგლებშია დაფიქსირებული (Книпович, 1935: 146,

11 პირი ტიპური; ყელი შედარებით დაბალი; ტანი სფეროსებრი; ოვალურგანიკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო პირზეა დაძვრული, ქვედა კი ტანის არეში; ტანის ზედა ნახევარი არცთუ ისე სიმეტრიულად განლაგებული, ოდნავ შესამჩნევი ვერტიკალური ღარებითაა დაფარული; ძირი ბრტყელი; კეცი მოყვითალო-მონაცისფრო. ადგილობრივი ოინოხოიები პოპულარულია ძვ.წ. IV ს ბერძნულ ნეკროპოლის სამარხულ ინვენტარშიც (იხ. კახიძე, 1979: 60, ტაბ. XVI/1; კახიძე, კახიძე, 2014: 42-43, ტაბ. 17/9, 44/3).

12 აკლია პირის მცირე მონაკვეთი; პირი კონუსისებური მოყვანილობის ყელისგან არაა გამოყოფილი; ტანი სფეროსებრი; ძირი ბრტყელი; ყური ოვალურგანიკვეთიანი - ზედა ბოლო მიძვრულია პირის ქვემოთ, ქვედა ტანის არეში; კეცი მოშავო-მონაცისფრო; ყელისა და ტანის დასაწყისი შემკულია ჭდეების ჰორიზონტალური ზოლებით; ტანის ზედა ნახევარს შემოუყვება ღარებით შემოფარგლული ტალღისებრი ორნამენტის ლენტისებრი ჰორიზონტალური ზოლი; ტანის ზედაპირი მოშავო ფერის, საყისებრი თხელი ფენითაა მოპრიალებული. დოქი ქმნის ცალკე ტიპს და ძვ.წ. V ს კოლხური კერამიკის მსგავსად (იხ. კახიძე, 2016: 71, ტაბ. LXXIV/4,6) წარმოადგენს საკმაოდ მაღალმხატვრულ ნიმუშს.

13 ის თითქმის მთლიანად იყო დამტვრეული და ბამ-ის რესტავრატორის მერი ყულეჯიშვილის მეცადინეობით ნაწილობრივ აღდგა. ჩანს, რომ ამ ნაცრისფერკეციან დოქს, რომელიც ალაგ-ალაგ შავი ფერის საყითაა დაფარული, აქვს სფეროსებრი ტანი, ოთხუთხაგანიკვეთიანი ქუსლი, ოვალური ყური.

14 ნაწილობრივ აღდგენილი მოშავო-მოყავისფრო თიხის დოქი. აქვს კონუსისებრი ყელი, რომელიც სადა, სწორი პირისაგან არაა გამოყოფილი; ტანი მომრგვალებული, ძირი ბრტყელი; ოვალურგანიკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო ყელის, ქვედა კი ტანის არეშია მიძვრული; ტანის დასაწყისი დაფარულია ჭდეების 3 ჰორიზონტალური რიგით, რომელიც მთლიანობაში ე.წ. თევზიფხური, მცენარეული ორნამენტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ქმნის ცალკე ტიპს, რომელიც აგრძელებს კოლხური მეთუნეობის ათასწლოვან ტრადიციებს და პოპულარულია ძვ.წ. V ს-ში - განსხვავებული ფორმის, მაგრამ მსგავსი ორნამენტის დოქები გვხვდება როგორც ბერძნულ (იხ. კახიძე, 2007: 131, სურ. 83/9, 95/2), ისე ადგილობრივ (იხ. კახიძე, 2016: 69, ტაბ. LII/20) სამაროვნებზე.

სურ. 39-41; Кругликова, 1957: 122)

მეცნიერებმა, რომლებმაც უშუალოდ აღმოაჩინეს ეს ტიპი, მიიჩნევენ რომ ის ადგილობრივი ჭურჭელია, თუმცა ჩვენ ალოგიკურად გვეჩვენება ამოდენა სივრცეზე მსგავსი ტექნიკითა და კეციტ დაემზადებინათ ერთი ტიპის კერამიკა. საინტერესოა, რომ ფიჭვნარში მათი იმპორტი ემთხვევა ჰერაკლეურ ამფორების შემოტანას (უფრო დაწვ.იხ. კახიძე, კახიძე, 2014: 35, სურ. 13/2-3,7; 15/4, 16/1, 19/7, 32/3). მსგავსი ნაცრისფერკეციანი ენგლიფურდამდიანი ამფორა (სურ. 14), რომელიც სსიპ აჭარის მუზეუმის ხარიტონ ახვლედიანის სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული, ბათუმში, კერძოდ ე.წ. ჭაობის უბანში აღმოჩნდა წინა საუკუნის დასაწყისში.

არ გამოვრიცხავთ, რომ მსგავსი დამთხვევა შემთხვევითი არაა და კერამიკის ზემოთ აღწერილი ორივე სახეობა ერთი ცენტრიდან მოდის.

სამარხი № 71. NO 14 სექტორის მე-2-3 კვადრატები. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ლურსმნების განლაგების მიხედვით აშკარაა, რომ მიცვალებული კუბოშია ჩასვენებული. სამარხეული ორმოს ზომებია: სიგრძე – 2,5 მ, სიგანე – 1 მ. ფეხის არეში აღმოჩნდა შავკეციანი ადგილობრივი ჭურჭელი.

სამარხი № 72. NO 14 სექტორის მე-3 კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. სიგრძე – 1,5 მ, სიგანე – 1 მ. სამარხის შუა ნაწილში თიხის კოჭობი (სურ. 15)¹⁵, კოლხური თეთრი (სურ. 16) და რკინის სამაჯური (სურ. 17) მარცხენა არეში, აგრეთვე ლურჯი ბიკონუსური და მომწვანო მომრგვალებული მინის მძივები (სურ. 18).

სამარხი № 73. NO 14 სექტორის მე-13 კვადრატი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. სიგრძე – 1,5 მ, სიგანე – 0,75 მ. თავის არეში დაფიქსირდა ადგილობრივი დოქი (სურ. 19)¹⁶; კისრის არეში ვერცხლის სხივანა საყურეები (სურ. 20); ფეხის არეში კი ლურსმნები.

სამარხი № 74. NO 14 სექტორის 33-ე კვადრატი. ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. სიგრძე – 1,5 მ, სიგანე – 0,75 მ. უინვენტარო.

სამარხი № 75. NO 14 სექტორის 43-ე, დამხრობა აღმოსავლეთით, სიგრძე – 2,25 მ, სიგანე – 1,25 მ. თავის არეში ადგილობრივი დოქის ნამტრეკები და ლურსმნები.

ასეთია მოკლე ინფორმაცია ძვ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანზე განხორციელებული საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიებათა შესახებ. ჩანს, რომ ფიჭვნარელებს ეს ადგილებიც საკმაოდ ინტენსიურად გამოუყენებიათ. ელინთა ადათ-წესების შესაბამისად, მეტ-ნაკლები გადახრებით, იკვეთება მიცვალებულთა თავით აღმოსავლეთისკენ მიმართვა. წამყვანია ინჰუმაციური სამარხები. უმეტეს შემთხვევაში გარდაცვლილები ჩასვენებული არიან ხის კუბოში. კოროზირებული რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით შესაძლებელი ხდება მათი ზომების მეტ-ნაკლები სიზუსტით განსაზღვრა. ბერძნულ ადათ-წესებს ექვემდებარება სააღაპო მოედნებისა თუ ხის კუბოში ინვენტარის ჩაყოლების კანონზომიერებანიც. აქ დაკრძალული კოლხები სოციალურად მაინც და მაინც გამორჩეული ფენების წარმომადგენლები არ უნდა ყოფილიყვნენ. სამარხეული ინვენტარი მოკრძალებული ხასიათის მატარებელია. ზომიერად, ზოგჯერ სიმბოლურადაც კი, იყენებენ მძივებსა და მძივსაკიდებს.

სამარხთა მნიშვნელოვანი ნაწილი უინვენტაროა, რაც გვაფიქრებინებს, რომ წინა საუკუნესთან შედარებით კოლხური მოსახლეობა საგრძნობლად გაღარიბდა. საინტერესოა, რომ ამ მხრივ ძვ.წ. IV ს კოლხური სამაროვანი ემსგავსება თანადროულ

15 მთლიანად აღდგენილი, სადა; კეცი მოშავო-მონაცრისფრო; აქვს საკმაოდ ფართო, გარეთკენ მიმართული პირი; ცილინდრული ყელი; მომრგვალებული ტანი; ბრტყელი ძირი; სამკუთხაგანიკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო მიმერწილია პირის, ხოლო ქვედა კი ტანის არეში; 70-ე სამარხის თიხის დოქის მსგავსად ქმნის ცალკე ტიპს და გვხვდება ძვ.წ. V ს-ის როგორც ბერძნულ (იხ. კახიძე, 2007: 132-133, სურ. 44/3), ისე ადგილობრივ (იხ. კახიძე, 2016: 77, სურ. 57/15, 79/8) სამაროვნებზე.

16 მთლიანად დაცული. აქვს მკვეთრად გამოსახული გარეთკენ გაშლილი პირი, დაბალი ცილინდრული მოყვანილობის ყელი, ბიკონუსური ტანი, რომლის ზედა ნახევარი მთლიანადაა დაფარული წერტილოვანი ორნამენტებით შემკული, ე.წ. მცენარეული, თევზისფერი ორნამენტის ჰორიზონტალური ზოლით. ამ ზოლის ქვედა მონაკვეთი ვიწრო ღარიტაა შემოსაზღვრული. კეცი მოშავო-მონაცრისფრო. ეს ფორმა ძვ.წ. IV ს კულტურულ ფენაში პირველად აღმოჩნდა. გვხვდება ძვ.წ. V ს კოლხურ სამაროვანზე (კახიძე, 2016, ტაბ. LXXX/19). შეიძლება ითქვას, რომ ის ამ პერიოდის კოლხური კერამიკის ცალკე ტიპია, რომელიც აჭარის მეთუნეობის საუკეთესო ტრადიციებს აგრძელებს.

ბერძნულ ნეკროპოლს. ვფიქრობთ, ეს ფიჭვნარის კლერუქიის მეტროპოლიის, ათენის დასუსტებას უნდა უკავშირდებოდეს. აშკარაა, რომ ანტიკური თუ ადრეხანტიური დასახლებები კოლხეთში მეტროპოლიაზე ზედმეტად იყვნენ მიჯაჭვული და მათი დასუსტება საბოლოო ჯამში მათ ავტომატურ „გარდაცვალებს“ მოასწავებდა, ავტონომიურად ცხოვრება მათ არ შეეძლოთ. ეს დასტურდება მომავალ ეპოქებთან მიმართებაშიც, მაგ. გონიო-ავსაროსისა და პეტრა-ციხისძირის მაგალითზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კახიძე ა. 1979: ფიჭვნარის ძვ.წ. ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლზე 1976 წელს განხორციელებული საველე კვლევა-ძიების შედეგები. სდსმ, 8: 42-67.
2. კახიძე ა., ვიკერსი მ. 2004: კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002 წწ), ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, ოქსფორდის აშშ-ის მუზეუმი.
3. კახიძე ა. 2007: ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი), ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, ოქსფორდის აშშ-ის მუზეუმი.
4. კახიძე ა., ძნელაძე ნ., შალიკაძე თ., თურმანიძე მ. 2013: ფიჭვნარის ექსპედიციის 2012 წლის საველე კვლევა-ძიების ანგარიში. აჭარა: წარსული და თანამედროვეობა, 1: 52-126.
5. კახიძე ა., კახიძე ე. 2014: აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის შედეგები (ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი) - (ქართულ და ინგლისურ ენებზე), ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, ოქსფორდის აშშ-ის მუზეუმი.
6. კახიძე ა., ძნელაძე ნ., თურმანიძე მ., ფარტენაძე თ. 2015: ფიჭვნარის სამაროვნებზე 2013 წელს განხორციელებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. აჭარა: წარსული და თანამედროვეობა, 2: 10-82.
7. კახიძე ა. 2016: აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფა და კულტურა კლასიკურ ხანაში (ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის კოლხური სამაროვანი), ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი.
8. კახიძე ა., სურმანიძე ნ., შალიკაძე თ., ძნელაძე ნ., თურმანიძე მ., ნაგერვაძე მ., ფარტენაძე თ. 2017: 2014-2015 წწ ფიჭვნარის ნაქალაქარის და სამაროვნებზე წარმოებული არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში. აჭარა: წარსული და თანამედროვეობა, 3: 113-206.
9. Гуляев В.И., Савченко Е.И. 1998: Новый могильник скифского времени на Среднем Дону (итоги исследования 1996-1997 гг.). РА, 4: 115-132.
10. Иванов Т. 1963: Античная керамика из некрополя Аполонии. Аполония. Разкопите в некрополя на Аполония през 1947-1949, София: 65-274.
11. Капошина С.И. 1959: Некрополь в районе поселка им. Войкова близ г. Керчи. — МИА, 69: 108-153.
12. Книпович Т.Н. 1935: Опыт характеристики городища у станицы Елизаветской по находкам экспедиции ГАИМК в 1928 г. ИГАИМК, вып. 104: 111-201.
13. Коровина А.К. 1968: Тирамба (городище и некрополь). СГМИИ им. А.С. Пушкина, 4, Москва: 54-84.
14. Кругликова И.Т. 1957: Ремесленное производство простой керамики в Пантикапее в VI-III вв. МИА, 56: 104-138.
15. Микеладзе Т.К., Хахутаишвили Д.Х. 1985: Древнеколхидское поселение Намче-дури, Тбили-си.
16. Петренко В.Г. 1967: Правобережье среднего Приднепровья в V-III вв до н.э., Мо-

CKBa.

17. Alexandrescu P. 1966: Necropola tumulara, Sapaturi 1955-1961. *Histria*, 2: 133-294.

ბჟ. 1

ბჟ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სპ. 5

სპ. 6

სპ. 7

ბჟი. 8

ბჟი. 9

ბჟი. 10

ბჟი. 11

бџh. 18

бџh. 19

бџh. 20

**პალინოლოგიის მნიშვნელობა ფიჭვნარის
სამაროვნების - „მკვდართა ქალაქის“ კვლევაში**
**Significance of Palynology for Researches of the
Pichvnari Necropolis – the ‘Deceased’s City**

მაია ჭიჭინაძე

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის
პალეოანთროპო-პოლოგიისა და პალეობიოლო-
გიის კვლევითი ინსტიტუტი, მეცნიერ თანამ-
შრომელი.

Maia Chichinadze

Science worker. Georgian National Museum
Research Institute of Paleoanthropology and
Paleobiology Research Institute Status.

ელისო ყვავაძე

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის
პალეოანთროპო-პოლოგიისა და პალეობიო-
ლოგიის კვლევითი ინსტიტუტი, მეცნიერ
თანამშრომელი.

Eliso Kvavavdze

Science worker. Georgian National Museum
Research Institute of Paleoanthropology and
Paleobiology Research Institute Status.

აბსტრაქტი - ნაშრონში წარმოდგენილია პალინოლოგიურად შესწავლილი 150-ზე მეტი ნიმუში, რომელიც კოლხურ და ბერძნულ სამარხებში აღმოჩენილი არტეფაქტებიდან და სააღაპო მოედნებიდან არის აღებული. პალინოლოგიურ კვლევის მიხედვით აღვადგინეთ ანტიკური ხანის პალეოეკოლოგია და იმდროინდელი ადამიანის საქმიანობა, პალეოდიეტა, პალეოდაავადებები და სხვა.

საკვანძო სიტყვები - პალინოლოგია, პალეოეკოლოგია, პალეოდიეტა, პალეოფარმა-
კოლოგია, პალეოდაავადებები

Abstract - Study of archaeological materials by means of palynological researches in Georgia has already covered several decades, acquiring greater and greater significance.

On the basis of palynological researches of the Pichvnari necropolis and funeral feast areas paleoecology of the Classical period as well as activities of the contemporary humans, their paleodiet, paleodesiases, etc. were restored.

Over 150 samples collected from artefacts excavated in Colchian and Greek burials and from funeral feast areas are palynologically studied.

Due to the damp climate and the soil distinguishable for its high acidity, the skeleton of the deceased and wood construction are nearly not preserved. However, the palynological samples obtained from the burials clearly reveal wood and bone traces.

The palynological material collected from Pichvnari abounds with parenchymal cells of wood, among which pine cells are defined as well. Their abundance proves existence of a wood construction in the burial and that pine was used to build it.

A nail, on which along with wood remains, twisted threads of fabric were retained, as well as fibers of various textures – cotton, linen, wool, and the earliest examples of silk fibers ever found in the whole Caucasus – were evidenced in burial N1 of the Colchian necropolis. Discovery of the silk remains made it doubtless that this unique site played a significant role in

the establishment of connections with the Great Silk Road.

The palynological studies revealed the existence of flax fibers and hairs of a carpet-beetle. They proved that a fabric attached to a little bell found in the same burial was made of flax and the bell itself was suspended on a leather pendant.

The palynological researches confirmed existence of wine traces in samples from amphorae that were discovered in the burials and funeral feast areas. Besides amphorae, the samples of various other pottery shapes were also collected from the funeral feast areas and investigated. Discovery of bone salt crystals and feather remnants in the palynological spectrum indicated at traces of sacrificed animals or birds.

Taking into account the palynological spectrum of a 'salt-cellar' discovered in burial 137 of the Greek necropolis, it was used for medical purposes. A lekythos unearthed in the same burial, supposedly, was used as a scent bottle, since, according to the palynological data, it contained medicinal plants.

Relying upon the palynological studies of the Greek necropolis, eggs of helminth parasites were encountered in nearly all samples, proving spreading of helminthosis in the Classical Period.

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF) (Grant number №YS-19-819).

Key words - Palynology, paleoecology, paleodieta, paleopharmacology, paleo-diseases.

საქართველოში არქეოლოგიური მასალის პალინოლოგიური მეთოდით შესწავლა რამდენიმე ათეულ წელს ითვლის და ეს დარგი სულ უფრო და უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენს.

ფიჭვნარის სამაროვნებისა და სააღაპე მოედნების პალინოლოგიურ კვლევის მიხედვით აღვადგინეთ ანტიკური ხანის პალეოეკოლოგია და იმდროინდელი ადამიანის საქმიანობა, პალეოდიეტა, პალეოდაავადებები და სხვა.

პალინოლოგიურად შესწავლილია 150-ზე მეტი ნიმუში, რომელიც კოლხურ და ბერძნულ სამარხებში აღმოჩენილი არტეფაქტებიდან და სააღაპე მოედნებიდან არის აღებული.

ნესტიანი კლიმატისა და მაღალი მჟავიანობით გამორჩეული ნიადაგის გამო ფიჭვნარის სამარხებში მიცვალებულის ჩონჩხი და ხის კონსტრუქცია თითქმის არ არის შემორჩენილი. თუმცა სამარხებიდან აღებულ პალინოლოგიურ ნიმუშებში ხის და ძვლის კვალი კარგად ჩანს.

ფიჭვნარის პალინოლოგიურ მასალაში მრავლად ვხვდებით ხის მერქნის პარენქიმულ უჯრედებს, რომელთა შორისაც ფიჭვის უჯრედებიც არის განსაზღვრული. მათი ამგვარი სიუხვე სამარხში ხის კონსტრუქციის არსებობას და ხის მასალად ფიჭვის გამოყენებას ადასტურებს.

კოლხური სამაროვნის სამარხ №1- ში ნაპოვნ ლურსმანზე, რომელზეც ხის ნაშთთან ერთად ქსოვილის გრებილი ძაფები იყო შერჩენილი, სხვადასხვა ქსოვილის - ბამბის, სელის, შალის და მთელს კავკასიაში ყველაზე ადრეული აბრეშუმის ბოჭკოები განვსაზღვრეთ. აბრეშუმის ნაშთების აღმოჩენით უკვე ექვგარეშა, რომ ფიჭვნარის ძველი ქალაქი დიდ როლს ასრულებდა აბრეშუმის დიდ გზასთან დასაკავშირელად.

ამავე სამარხში აღმოჩენილ ზარაკზე მიწებებული ქსოვილი, პალინოლოგიური კვლევის თანახმად, სელისგან იყო დამზადებული, ზარაკი კი ტყავის საკიდზე ეკიდა, რასაც ნიმუშში სელის ბოჭკოებისა და ტყავიჭამია მატლის ბუსუსების აღმოჩენით ვადასტურებთ.

სამარხებსა და სააღაპე მოედნებზე აღმოჩენილი ამფორებიდან აღებულ ნიმუშებში პალინოლოგიური კვლევის თანახმად ღვინის კვალი დავადასტურეთ. ამფორების გარდა, სააღაპე მოედნებიდან მოვიპოვეთ და შევისწავლეთ სხვადასხვა თიხის ჭურჭლის ნატეხებიდან აღებული ნიმუშებიც. პალინოლოგიურ სპექტრში ძვლის

მარილის კრისტალებისა და ბუმბულის ნაშთის აღმოჩენით, დავადგინეთ, რომ ეს ნაშთები მსხვერპლად შეწირული ცხოველის ან ფრინველის კვალი უნდა ყოფილიყო.

ბერძნულის სამაროვნის 137-ე სამარხში აღმოჩენილი „სამარილე“ პალინოლოგიური სპექტრის გათვალისწინებით სამკურნალო დანიშნულებისთვის გამოიყენებოდა. ამავე სამარხში ნაპოვნ სანელსაცხებლედ გამოყენებულ ლეკითოსში პალინოლოგიური მონაცემების მიხედვით სამკურნალო მცენარეები აღმოჩნდა.

ბერძნული სამაროვნის პალინოლოგიური კვლევის მიხედვით თითქმის ყველა ნიმუშში ვხვდებით ჰელმინთის კვერცხებს, რაც ანტიკურ ხანაში გავრცელებულ დაავადება-ჰელმინთოზზე მიუთითებს.

პროექტი მხარდაჭერილია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის (SRNSF) მიერ (გრანტის ნომერი №YS-19-819).

**ძვ.წ IV ს. კოლხური სამაროვნიდან
მომდინარე არქეოლოგიური არტეფაქტები
Archaeological Artifacts from the Colchian Cemetery
of the fourth century B.C.**

მირანდა თურმანიძე

სსიპ აჭარის ბათუმის არქეოლოგიური
მუზეუმის მეცნიერ - მუშაკი, ისტორიის
აკადემიური დოქტორი

Miranda Turmanidze

Research fellow of LEPL Ajara Museum –
The Batumi Archaeological Museum, Academic
Doctor of History

აბსტრაქტი - ქობულეთ-ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანზე არქეოლოგიური სადაზვერვო გათხრები 2012-2014 წწ მიმდინარეობდა. მაშტაბური კვლევა-ძიება სამაროვანზე 2017 წელს განხორციელდა. ჩატარებული ექსპედიციები მიზნად ისახავს ამ ეპოქის კოლხთა სამეურნეო ყოფისა და კულტურის კვლევას (კახიძე, ნ.ძნელაძე, შალიკაძე, თურმანიძე, 2013:75-80; კახიძე, ძნელაძე, თურმანიძე, ფარტენაძე, 2015:15-20). სამარხეული არტეფაქტები, რომელიც სამაროვნიდან მომდინარეობს არ გამოირჩევა მრავალრიცხოვნებით. მოპოვებულია საერთო კავკასიური კულტურისათვის დამახასიათებელი თიხის ქოთანის, ადგილობრივი წარმოების დოქები. ნაცრისფერკეციალნი დოქები, რომლებიც გვხვდება ძვ.წ. IV ბერძნულ და ელინისტურ სამაროვნებზე. გარდა, ადგილობრივი ჭურჭლისა გვხვდება იმპორტიც (ჰერაკლეური ამფორა, ყელზე შემონახული ენგლიფური დამლით „ΑΠΣΤΗΡΙΟΣ - არისტოპო“, წითელფიგურული არიზალისებური ლეკითოსი, შავლაკიანი სკიფოსის ფრაგმენტები. ასევე, პირველად აღმოჩნდა კოლხურ სამაროვანზე დემეტრას კულტთან დაკავშირებული ტახის გამოსახულებიანი ტერაკოტა).

საკვანძო სიტყვები - სამაროვანი, არქეოლოგიური არტეფაქტი, ამფორა, ტერაკოტა, მძივ-საკიდები.

Abstract - The paper discusses the results of archaeological excavations conducted on the Colchian cemetery of the 4th c BC. Based on the analysis of the excavations and the artifacts discovered there, it can be seen that the Pichvnarian Colchians performed the funeral rituals, like the Greeks living here. An interesting picture emerges in terms of determining the social status of the local population: most of the burials are without inventory or with a poor inventory. In addition to adopting elements of the Greek rite of burial, an increasing number of Hellenized Colchians were already burying their deceased oriented to the East. However, the traditional North-East and North orientation of the burials continue.

Key words - Cemetery, archeological artifact, amphora, terracotta, beads.

ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის კოლხური სამარხები, ჯერ კიდევ ევროტარაოდენობითაა შესწავლილი. ამის უმთავრესი მიზეზი გახლავთ, ის რომ სამაროვანი მთლიანად ჩაის პლანტაციებით იყო დაფარული. სამაროვნის ტოპოგრაფია ეჭვს არ იწვევს, რომ ჩრდილოეთიდან იგი წარმოადგენდა ფიჭვნარის ძვ.წ. V ს კოლ-ხუ-რი სამაროვნის ქრონოლოგიურ და ტერიტორიულ გაგრძელებას. ხოლო, მისი საზ-დ-ვრების დადგენა როგორც დასავლეთით - ძვ.წ. IV ს ბერძნული, ელინისტური ეპოქის სამაროვნების და

აღმოსავლეთით – მდ. ჩოლოქის მიმართულებითაც.

ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანზე ადრე შესწავლილი სადაზვერვო თხრილი გაფართოვდა ჩრდილოეთისაკენ მე-13 სექტორში (ტაბ. I); აიგემა მე-18, მე-19; მე-20, 21-ე, 39-ე, 41-ე, 49-ე, 51-ე, 59-ე, 69-ე, 30-ე, მე-40, 50-ე, მე-60 და 70-ე კვადრატები დასავლეთის მიმართულებითაც აიგემა ორ-ორი კვადრატი. გათხრები წარმოებდა ფიჭვნარის სამაროვნების მიმართ შემუშავებული ტრადიციული მეთოდით.

ჰუმუსის მოხსნის შემდეგ, დადასტურდა საღაპო მოედნის არსებობა (ტაბ.4/1). ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციის შემდგომ, ფხვიერი სილნარის შრის შესწავლის გზით მთელ მოედანზე გაგრძელდა ძირითად დედაქანში ჩაჭრილი სამარხების კონტურების გამოჩენა (ტაბ. 4/ 3).

ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის კოლხურ სამაროვანზე ჩატარებული სამუშაოების შედეგად პრეპარირებული იქნა სამი საღაპო მოედანი და 62 სამარხი. ფიჭვნარის სამაროვნების შესწავლის საფუძველზე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ გვიანი კლასიკური ხანიდან ფიჭვნარელი კოლხები, აქაური ელინების მსგავსად იწყებენ საქელეხო რიტუალის შესრულებას. საინტერესო სურათი ისახება ადგილობრივი მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობის განსაზღვრის მიზნითაც. საკმაოდ ბევრია ისეთი ჭირისუფალი, რომელიც საიმქვეყნოა ინვენტარს მოკრძალებულად ან საერთოდ ვერ ატანს. ალაპის წესის მსგავსად გაიზარდა ელინიზებული კოლხთა რიცხვი. რომლებიც თავიანთ მიცვალებულებს კრძალავდნენ უკვე თავით აღმოსავლეთისაკენ. თუმცა გრძელდება ტრადიციული ადათ-წესები. მხედველობაში გვაქვს ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ და ჩრდილოეთისაკენ დამხრობილი სამარხები.

ძვ.წ. IV ს კოლხურ ნეკროპოლზე დადასტურებული სამარხეული ინვენტარი არ გამოირჩევა მრავალრიცხოვნებით. მოპოვებულია საერთო კავკასიური კულტურისათვის დამახასიათებელი თიხის ქოთანები რომელსაც ზემოდან ეხურა დისკოსებური მოყვანილობის ხუფი. კიდევზე წყვილი სავენტილაციო ნახვრეტი აქვს გაკეთებული. კეცი მოყვითალო-მონაცრისფრო. მსგავსი ხუფი პირველად აღმოჩნდა ფიჭვნარში.

ცოტაა დოქებიც. ესენიც ცალკეული ნატეხების სახითაა წარმოდგენილი. 42-ე სამარხის დოქს ყელის დასაწყისთან შემოუყვება მჭიდროდ განლაგებული წერტილოვანი ფოსოების ჰორიზონტალური რკალი. კეცი მოყვითალო-მოყავისფრო. სქელკედლიანი. არის ყურმილიანი დოქის ნატეხებიც (#37).

ახალი სამარხეული კომპლექსები უმეტესად ღარიბ ფენას ეკუთვნის. მიუხედავად ამისა, ამ სოციალური წრის წარმომადგენლები მაინც ამჟღავნებენ გარკვეულ მიდრეკილებას უცხოური ნაკეთობებისადმი. ამ მიმართებით პირველ რიგში აღსანიშნავია ჰერაკლეური ამფორა. მთლიანად დაცული. აქვს გარეთკენ მიმართული სამკუთხა განიკვეთიანი პირი. მაღალი ცილინდრული ყელი. თანაბრად დაქანებული ოდნავ მომრგვალებული მხრები. კონუსური ტანი. ცილინდრული ფორმის ძირი. ამფორის ყელზე კარგადაა შემონახული ენგლიფური დამლა ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ - არისტოპო(გაშიფრულია ნინო ძნელაძის მიერ). (ტაბ. 2/3,3/2). ამ ტიპის ამფორებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ძვ.წ. V-IV სს ბერძნული ნეკროპოლის სამარხეულ ინვენტარში. ჰერკლეის ამფორებზე ფაბრიკანტისა და მაგისტრის დამლებთან ერთად ჩნდებოდა ფიგურული დამხებიც, რომლებიც გვხვდება ბერძნულ სამაროვანზე(კახიძე, კახიძე, 2014:24; Брашинский, 1965:24).

წითელფიგურული არიზალისებური ლეკითოსი. ფორმა ტიპური. ქუსლი პროფილირებული, ღარით გამოყოფილი. გამოსახულია ქალის ფიგურა. მარცხენა ხელში ზარდანხა უჭირავს. უკან გაწვდილ მარჯვენაში კი - ორად გაკეცილი ტილო. ნახატი სქემატურია. სამოსი გადმოცემულია დიაგონალური ხაზებით. საყრდენ არედ მოცემულია თიხისფერში დატოვებული ჰორიზონტალური ზოლი. კომპოზიციის მარჯვენა კუთხეში დატანილია მცენარეული ორნამენტი. (ტაბ. 5/4).

როგორც ითქვა, ალაპზე წარმოდგენილი იყო მხოლოდ შავლაკიანი სკიფოსის

ნატეხებით. ძირითადი რგოლისებური. გარეთა ზედაპირი რეზერვირებული. ტანი შედარებით თხელკედლიანი. პირი გარეთკენ გადაშლილი. ყურები მიმდრწილია პირთან საკმაოდ ახლოს. ეტყობა ალაპის შესრულებაში ფიჭვნარელმა ელინებმა მიიღეს მონაწილეობა და შესაბამისად მხოლოდ და მხოლოდ ჩვენამდე მოაღწია იმპორტული ჭურჭლის ფრაგმენტებმა.

მე-40 სამარხში წარმოდგენილი იყო შავლაკიანი სკიფოსის ტანის ზედა ნახევარი. პირთან მიმდრწილია რგოლისებური ყური; ასევე ძირი, რომლის გარეთა ზედაპირი რეზერვირებულია. ძვ.წ. IV საუკუნის შავლაკიანი სკიფოსები ხშირად ჩნდება ფიჭვნარის თანადროული ბერძნების ნეკროპოლის გათხრებისას (კახიძე, კახიძე, 2014:27,31,32; ტაბ. 14/7;23/11;35/3;70/40). რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, ღვინის სმასთან განკუთვნილ ამ ელინურ ფორმას ფიჭვნარში ადგილობრივი მინაბადიც გამოუჩნდა (კახიძე, კახიძე, 2014:42; ტაბ. 30/2; 41/6).

სხვა სახის იმპორტული ნაკეთობებიდან აღსანიშნავია ნაცრისფერკეციანი დოქის ნატეხები(ტაბ.2/2). ფართოქუსლიანი. ქუსლის გარეთა კალთა სწორია, შიდა მომრგვალებული. ტანი მომაღლო. ყელი ფართო, ცილინდრული. შემოუყვება ჰორიზონტალური ღარები. პირი მკვეთრად გამოყოფილი, სამკუთხაგანიკვეთიანი ყური ორადაა გაკეცილი. სკიფოსების მსგავსად სხვადასხვა სახის ნაცრისფერკეციანი ჭურჭელი ფართოდ ჩანს გავრცელებული ფიჭვნარელ ელინთა შორის. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში,ფიჭვნარის გარდა,სხვაგან ჯერჯერობით არაა აღმოჩენილი(კახიძე, კახიძე; 2014:34-39; 14/4;12; 15/2,6; 17/5.10; 19/2; 20/13; 14; 22/8;24/8 ;24/12; 30/1,10; 31/6; 37/3.8; 44/7; 62/2; 67/6). საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული ჩრდილო და დასავლეთ შავიზღვისპირეთში.მსგავსი ნიმუშები ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრითაა დათარიღებული. მიჩნეულია ადგილობრივ ნაწარმად(Ива-пов,1963:162,ტაბ.86/328). დამკვიდრებულია მიცვალებულისათვის ქარონის ობოლის ჩაყოლების, ელინებისათვის დამახასიათებელი ადათ-წესი. სამ სამახში დადასტურდა ვერცხლის ორი მონეტის ჩაყოლება, ერთში კი – ერთი ცალის.პირველად აღმოჩნდა კოლხურ სამაროვანზე დემეტრას კულტთან დაკავშირებული ტახი გამოსახულებიანი ტერაკოტა(ტაბ.6/3).

სხვა ნაკეთობებიდან გვხვდება კაჟის ანატკეცი (47-ე სამარხი). მოყავისფრო, ზურგის მხარეს ჩანს ორი ფერდი. თავი გადატეხილია. იარაღის ბოლოზე ჩანს წვრილი რეტუმის კვალი(3X2,7 სმ). ნატიფად დამუშავებული. მუცლის მხარეს კი ტალღოვანი ზედაპირი აქვს. ორივე მხარეს ეტყობა ატკეცის ნიშნები. ასევე, გამოყენების კვალი(აღწერილობა მოგვაწოდა გ.ჩხატარაშვილმა).

რაც შეეხება სამკაულებს, არც ეს უკანასკნელი გამოირჩევა მრავალფეროვნებით. ძირითად ნაწილს მინისა და ოქროს მძივები წარმოადგენს. ოქროს მძივების ასხმა დადასტურდა #59-ე სამარხში. მძივები დამზადებულია ოქროს თხელი ფირფიტის ნახევარსფეროების მირჩილვით. მირჩილვის კვალი ზედაპირზე ეტყობა. კარგად გაპრიალებულია. ზოგიერთი მათგანი დაშლილია ორ ნაწილად. მსგავსი ფორმის მძივები მთელი ატიკური პერიოდისათვისაა სახასიათო და ფართოდაა გავრცელებული ამავე პერიოდის ძეგლებზე(ჭყონია, 1981, გვ. 35, 39, კატ. 23, სურ. 21, 22; გობეჯიშვილი, 1959, გვ. 198;ჯ. ნადირაძე, 1975, გვ. 31, სურ. 3; ნადირაძე, 1990, გვ. 58-62, ტაბ.VI-2, VIII-2,3, XXXIV-3; Скрижинская, 1986, გვ. 125, სურ. 5-2; Силантьева , 1959, გვ. 42, სურ. 19-1;). საინტერესო, სახეობაა მინის, ადამიანის სახის გამოსახულებიანი მძივ-საკიდი. საკიდი დამზადებულია ცილინდრული ფორმის მძივისაგან. სამოდელო მაშების დახმარებით კარგადაა გამოყვანილი სახის ნაკვთები. თვალები და წარბები ლურჯი მინის არარელიეფური ძაფებითაა შესრულებული, პირი კი ყვითელი, რელიეფური მინის ძაფებისაგან. თმები კი, ლურჯი მინის იოტებისაგან არის შედგენილი. ამ სახის საკიდების წარმოშობას ძველ სირიულ და ფინიკიურ სახელოსნოებს უკავშირებენ. დიდი ნაწილი ამ სახის მძივსაკიდებისა დაკავშირებულია პტოლემეაიოსების ეპოქასთან (Алексеева, 1982, გვ. 34). თუმცა ეგვიპტეში ადამიანის სახის გამოსახულებიანი საკიდები

დადასტურებულია ძვ.წ. VIII საუკუნეში (Vives, 1920, გვ. 35). კოლხეთში ამგვარი საკიდების მხოლოდ ელინისტურ ხანას უკავშირდება (ფიჭვნარი, ციხისძირი, ვანი, დაბლაგომი,). მცირე რაოდენობითაა (სამარხი#42), სადა მძივები. ძირითადი ნაწილი დამზადებულია ფაიანსისაგან. რგოლისებური, სადა, ე.წ. იოტები. რამდენიმე ცალი ლურჯი მინის რომბული ფორმის ცალები. მსგავსი ფორმის მძივები გვხვდება მთელი ანტიკური პერიოდის განმავლობაში როგორც საქართველოში, ასევე, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში (კახიძე, კახიძე, 2014:45-46; თურმანიძე, 2005:45-50: Алексеева, 1975:31, ტაბ. 5, ტიპი 1). რამდენიმე სამარხში გაიწმინდა რკინისაგან დამზადებული სამაჯურები და ბეჭედი. კოროზიის გამო მათი ფორმის გარჩევა საკმაოდ რთულია. აქვე, მინდა აღვნიშნო, რომ პრეპარაციის დროს იშლება.

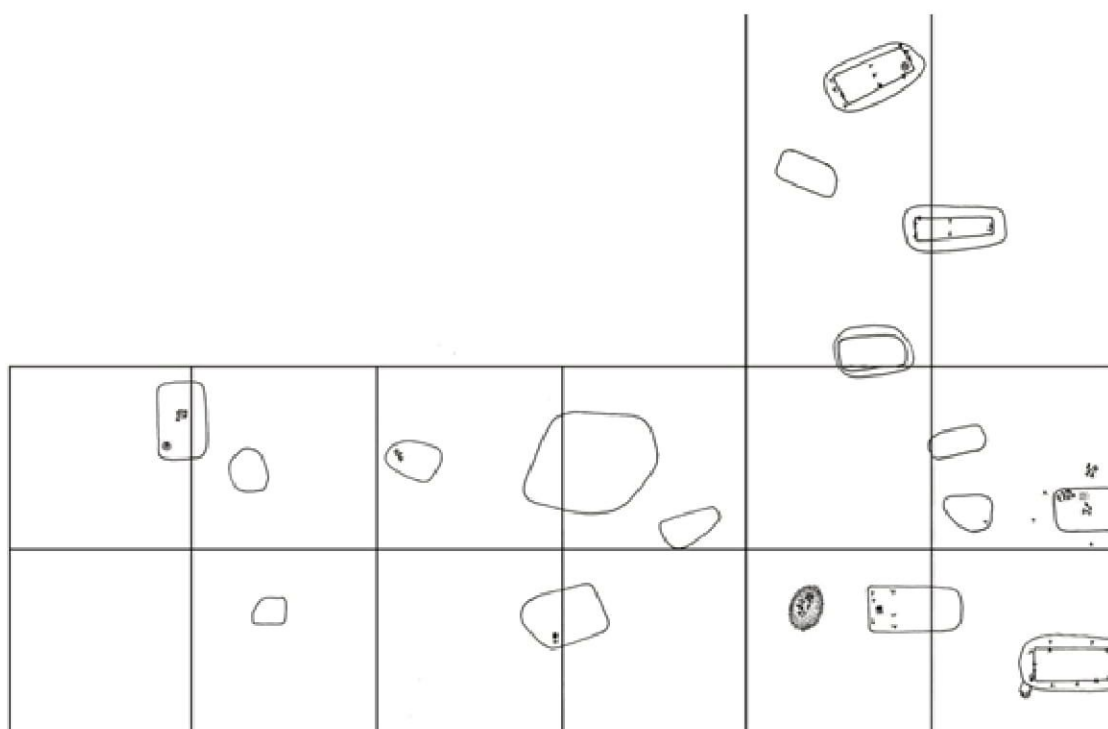
სამაკულის მორიგ სახეობას ქმნის შედგენილი ვერცხლის ბიკონუსური საყურე. საყურე რგოლზე წამოცმულია, ოვალური ფორმის საკიდი (ტაბ.6/3). მსგავსი ცალები ცნობილია დაფნარში (Кигурадზე, 1976: 27, ტაბ. XXXI/1), სენაკში (გრიგოლია, ფხაკაძე, ბარამიძე, ლორთქი-ფანიძე, 1977:33, ტაბ. XVI/1) ფიჭვნარის ელინისტურ ხანის სამაროვანზე (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010; 52, 108).

ძვ.წ. IV ს კოლხურ, ძვ.წ. V-IV საუკუნეების ბერძნულ და ელინიზმის ეპოქის სამარონებთან შედარებით ძვ.წ. IV საუკუნის კოლხურ სამაროვანზე ჯერ კიდევ, ძალზე მცირე მამტაბის საველე-სამუშაოა განხორციელებული. ამიტომაც, მომავლისათვის ერთ-ერთ ძირითად ობიექტს, სწორედ ეს ძეგლი წარმოადგენს. საერთოდ კი, ფიჭვნარის სამაროვნების სახით სახეზეა, ვრცელ ტერიტორიაზე მომცვლელი სამაროვნები, რომლის მსგავსი აღმოსავლეთ პონტოსპირეთში ჯერ კიდევ არაა მიკვლეული.

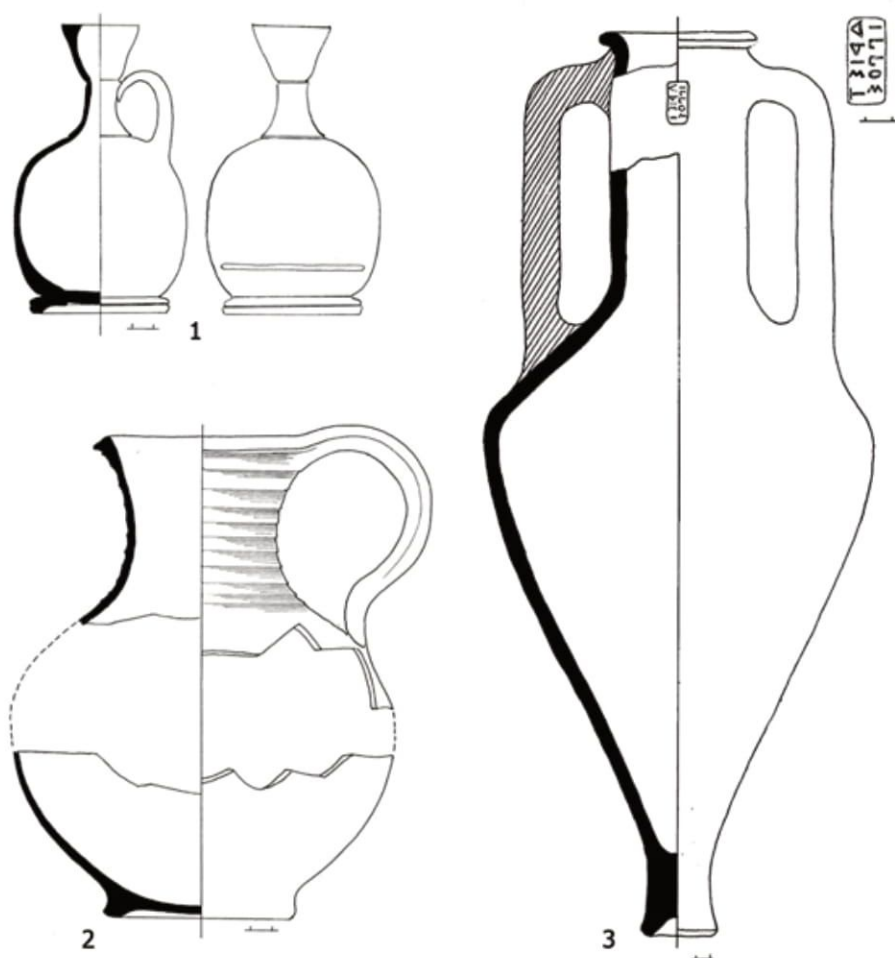
გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გრიგოლია გ. ბარამიძე მ. ფხაკაძე გ. ლორთქიფანიძე გ. დასავლეთ საქართველოს ექსპედიციის 1966 წ. შედეგები, მსკა, თბ., 1973, გვ. 17-38;
2. თურმანიძე მ. მძივსამკაული ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლიდან. - შრომები III – ბათუმი 2005. გვ. 45-50
3. კახიძე ა. კახიძე ე. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის შედეგები – ფიჭვნარი V ; 2014;
4. კახიძე ა. ძნელაძე ნ. შალიკაძე თ. თურმანიძე მ. - ფიჭვნარის ექსპედიციის 2012 წლის საველე კვლევა-ძიების ანგარიში; - “აჭარა წარსული და თანამედროვეობა” 2013: 52-85;
5. კახიძე ა. ძნელაძე ნ. თურმანიძე მ. ფარტენაძე თ. - ფიჭვნარის სამაროვანებზე 2013 წელს განხორციელებული კვლევა-ძიების ანგარიში – “აჭარა წარსული და თანამედროვეობა” 2015:1 10-28.
6. კახიძე ა. ვაშაკიძე ნ. ელინიზმი და კოლხეთი - ფიჭვნარი III ; 2010
7. ნადირაძე ჯ. საირხე - საქართველოს უძველესი ქალაქი, თბ., 1990;
8. ნადირაძე ჯ. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975;
9. ა. ჭყონია, ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან, ვანი VI, თბ., 1981;
10. Иванов Т., Античная керамика из некрополя Аполонии – Аполония; 1963; გვ. 65-274.
11. Алексеева Е.М., Античные бусы Северного Причерноморья, вып. Г1-12, САИ, М., 1975;
12. Алексеева Е.М., Античные бусы Северного Причерноморья, вып. Г1-12, САИ, М. 1982;
13. Брашинский И.Б., Успехи керамической эпиграфики. – СА, 2, 1961; გვ. 10-30 .
14. Кигурадзе Н.Ш., Дапнарский могильник, Тб., 1976;
15. Силартьева Л.Ф., Некрополь Нимфея – МИА- 1959, 69, გვ. 5-105;
16. Скржинская М.В., Греческие серьги и ожерелья архаического периода, Ольвия и ее округа, М., 1986, გვ. 112-126;

tab. 1

tab. 2

1

2

1

2

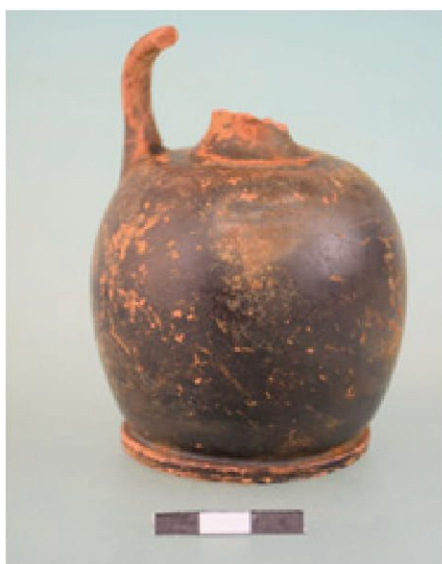
3

1

2

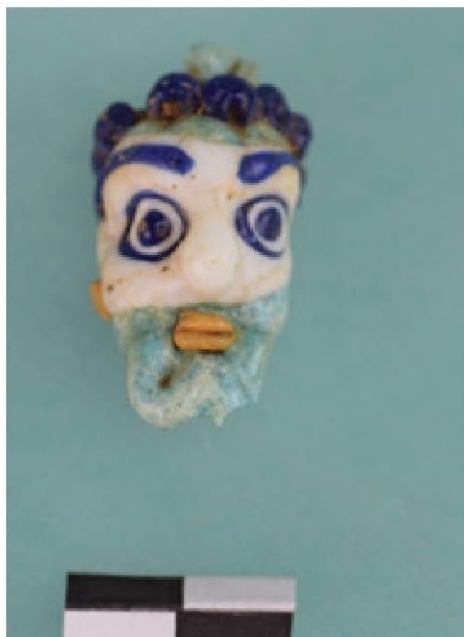
3

4

5

1

2

3

4

5

საქართველოში გვიან შუა საუკუნეებში არსებული წარიღობითი მასალები ფერადი დეკორატიული მაინის წარმოეწაზე ვახტანგ VI ტრაქტატის „წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიის ქმნის“ მაგალითზე.

Written materials on the production of coloured decorative glass in Georgia in the late Middle Ages on the example of Vakhtang VI's treaty „A book on the mixing of oils and the creation of chemistry“

ერმინე მაღრაძე

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, სარესტავრაციო-საკონსერვაციო ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, რესტავრატორი. გეოლოგიის მეცნიერებათა აკადემიური დოქტორი

Ermine Magradze

Senior scientific worker of The Restoration-Conservation Institute of Georgian National Museum. Restorer. Ph.D. of geological sciences.

აბსტრაქტი - ოქროს საფუძველზე შესრულებული ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგია მნიშვნელოვანი მონაპოვარია ჩვენი ქვეყნის კულტურისათვის.

როგორც ჩვენს დრომდე მოღწეულ მინანქროვან ძეგლებზე დაკვირვება ცხადყოფს, შუასაუკუნეების ქართულ-ბიზანტიურ ტიხროვან მინანქარში გამოსახულების მისაღებად გამოიყენებოდა მაღალი სინჯის ოქრო და ფერადი დეკორატიული მინა.

შუა საუკუნეების დასაწყისამდე კაცობრიობამ ხელოვნების სფეროში მრავალი საოცრება შექმნა ქანდაკების, კედლის მხატვრობის, დაზგური ფერწერის, საოქრომჭედლო ხელოვნების უამრავი ნიმუშის სახით. ერთადერთია ფერადი დეკორატიული მინისა და ოქროს ურთიერთშერწყმით ჩამოყალიბებული ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგია, რომელიც კაცობრიობის განვლილ წინა პერიოდებში არ არსებობდა და თავის ნამდვილ სრულყოფილებას შუა საუკუნეებში აღწევს. ეს ტექნოლოგია გავრცელებული იყო ბიზანტიასა და საქართველოში. ტიხროვანი მინანქრის სრულყოფილი ნიმუშები ძირითადად ახ.წ. VI-VIII საუკუნიდან გვხვდება, ვითარდება, აღწევს არაჩვეულებრივად დახვეწილ სახეს და XV საუკუნის შუა პერიოდში წყვეტს არსებობას და ამ ულამაზესი მეთოდით შემკული ნივთები აღარ გვხვდება. დღემდე შეუსწავლელია ის მიზეზები რომელთა გამოც მოხდა ამ მეტად ნატიფი ხელოვნების დაკარგვა-მივიწყება.

სხვადასხვა მატერიალურად შემორჩენილი ძეგლების და წერილობითი ისტორიული დოკუმენტების შესწავლით ირკვევა, რომ ოქროს დამუშავების ხერხები და მეთოდები რომელიც საჭირო იყო ტიხროვანი მინანქრის ხელოვნებისათვის გვიან შუა საუკუნეებამდე არსებობდა და იყენებდნენ მაღალი კვალიფიკაციის მქონე ოსტატები. ერთ-ერთი მათგან შეიძლება დავასახელოთ იტალიელი მოქანდაკე და იუველირი ბენვენუტო ჩელინი. მან ამ სფეროში მოღვაწეთათვის ტრაქტატიც შექმნა სადაც ოქროს დამუშავების და რჩილვის მეთოდებს ეძღვნება რამდენიმე თავიდა აქ მოცემული ოქროს რჩილვის ხერხები სწორედ ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგიისათვის საჭირო ინფორმაციას შეიცავს. ჩვენს მიერ წარმოდგენილ საკონფერენციო მოხსენების საგანს გარდა ოქროს დამუშავების ხერხებისა, წარმოადგენს უძველესი ფერადი მინის ისტორია, რომელიც როგორც ისტორიული წერილობითი წყაროების შესწავლით ირკვევა ქართულ-ბიზანტიური ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგიის დაკარგვასთან ერთად არ ეძლევა მივიწყებას. ამ თვალსაზრისით უძველესი ქართული მინის ისტორიული

სურათის აღდგენისა და ტექნოლოგიის გამოკვლევისათვის მნიშვნელოვანი წყაროა ვახტანგ მეექვსის ტრაქტატი - „წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიისა ქმნის.“

ის ცოდნა და ინფორმაცია რაც იკვეთება მეფე ვახტანგის ტრაქტატში „ფერად-ფერადი ჭიქების“ მოდულების შესახებ, პირდაპირ შეიძლება დავუკავშიროთ XV საუკუნის შუა ხანებს, იმ პერიოდს, როდესაც მივიწყებას ეძლევა ტიხროვანი მინანქრის დამზადების ტექნოლოგია. აღნიშნულ ტრაქტატში, სათანადო პარაგრაფების შესწავლის შედეგად, უდაოდ იკვეთება შუა საუკუნეების ტიხროვანი მინანქრის ფერთა შექმნისათვის საჭირო ძირითადი კომპონენტების რაობა, ხასიათი, რაოდენობა და ამისათვის აუცილებელი ხელსაწყო სამარჯჯვი საშუალებები. ამ ფაქტით კიდევ უფრო იზრდება ვახტანგ VI-ის, როგორც თავისი დროის უდიდესი სწავლულისა და მოაზროვნის მნიშვნელობა და მის შრომას არა მარტო საქართველოსათვის, არამედ ზოგად საკაცობრიო კულტურისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება.

საკვანძო სიტყვები - ოქროს საფუძველზე შესრულებული ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგია მნიშვნელოვანი მონაპოვარია ჩვენი ქვეყნის კულტურისათვის.

Abstract - As the observation of the survived enamel monuments reveal, medieval Georgian-Byzantine cloisonné enamel used high purity gold and colored decorative glass for obtaining an image.

Before the beginning of the Middle Ages, humanity had created vast variety of wonders in sculpture, wall painting, easel painting and goldsmith art. The only art that had never existed in the previous periods of human development, is the art of cloisonné enamel technology which has been formed as a result of cohesion of gold and colored decorative glass and reached its perfection in the Middle Ages. The abovementioned technology was spread in Byzantium and Georgia.

The exquisite samples of cloisonné enamel are mainly found in the VI-VIII centuries A.D. And after this art has developed and reached exceptionally delicate forms, in the middle of the XV century it ceases to exist and the art pieces decorated with this wonderful method are no longer found. The reasons of disappearance of this most delicate art are still unexplored.

Relying on the research of the materially preserved monuments and written historical documents, it turns out that the methods of gold processing necessary for enamel technology existed till the late Middle Ages and were used by highly qualified masters. Among these masters we can name Italian sculptor and goldsmith Benvenuto Cellini. He even created a treatise for the workers in this sphere. Several chapters are dedicated to the methods of gold processing and soldering and these methods contain considerable information essential for cloisonné enamel technology.

Besides the gold processing methods, the subject of our presentation is the history of ancient colored glass, which, as it turns out, on the basis of the written historical sources, hadn't been forgotten together with the Georgian –Byzantine cloisonné enamel technology. In this sense, the treatise of Vakhtang VI “The Boook about Oil Blending and Chemistry” represents a significant source for the restoration of historical image of ancient Georgian glass and study of the technology.

The knowledge and information revealed in the treatise of Vakhtang VI about boiling different colors of glass can be directly connected to the middle of XV century, the period when the cloisonné enamel technology fades away.

Study of the relevant chapters of the treatise undoubtedly expose specifications, features and amounts of the basic components, tools and devices needed for enamel making. This factor increases the importance of Vakhtang VI as the most prominent thinker and explorer of his time and adds huge importance to his activities not only for Georgian, but for the universal culture.

Key words - Gold-based cloisonne enamel technology is an important achievement for the culture of our country.

როგორც დაკვირვება და ჩვენს დრომდე მოღწეული ძეგლები ცხადყოფს, შუა საუკუნეების ქართულ-ბიზანტიურ ტიხროვან მინანქარში გამოსახულების მისაღებად გამოიყენებოდა მაღალი სინჯის ოქრო. ზოგადად, ძვირფას ლითონზე (ოქროზე, იშვიათად ვერცხლზე) შესრულებული მინანქრის ტექნოლოგია საწყის ეტაპზე თავს იჩენს, როგორც ძვირფასი მინერალებით შემკული, პოლიქრომული ტიხროვანი ინკრუსტაციის დანამატი ელემენტი (სურ.1).

ნაკეთობის შემკობის ასეთი მიდგომა მრავალ არქეოლოგიურ ძეგლზე ფიქსირდება და დროთა მსვლელობაში თანდათან იცვლის სახეს. ძვირფასი და ნახევრად ძვირფასი მინერალები ნელ-ნელა უთმობს ადგილს ფერად დეკორატიულ მინას; ანუ ტიხროვანი პოლიქრომული ინკრუსტაცია გარდაიქმნება ტიხროვან მინანქრად.

შუა საუკუნეების დასაწყისამდე კაცობრიობამ ხელოვნების სფეროში მრავალი საოცრება შექმნა ქანდაკების, კედლის მხატვრობის, დაზგური ფერწერის, საოქრომჭედლო ხელოვნების უამრავი ნიმუშის სახით. ერთადერთია ფერადი დეკორატიული მინისა და ოქროს ურთიერთშერწყმით ჩამოყალიბებული ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგია, რომელიც კაცობრიობის განვლილ წინა პერიოდებში არ არსებობდა და თავის ნამდვილ სრულყოფილ სახეს შუა საუკუნეებში იღებს. შეიძლება ვთქვათ, ოქროს საფუძველზე შესრულებული ქართულ-ბიზანტიური ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგია თავისი არსით შუა საუკუნეების პირმშოა (სურ.2).

გარკვეული დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ, რომ ოქროს საფუძველზე შესრულებული ქართულ-ბიზანტიური ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგია სრულყოფილი სახით ყალიბდება ახ.წ. VI-VIII საუკუნიდან, ვითარდება, და აღწევს არაჩვეულებრივად დახვეწილ სახეს განვითარებულ შუა საუკუნეებში. ახ.წ. XV საუკუნიდან განსაზღვრული ქართულ სახელოსნოთა მიერ შექმნილი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მინანქრის ფირფიტა წმ. გიორგის ცხოვრების ამსახველი სცენით[1] (სურ.4).

როგორც მინანქროვან ძეგლებზე დაკვირვება გვიჩვენებს XV-ს.შუა წლებიდან ეს ტექნოლოგია წყვეტს არსებობას და ამ ულამაზესი მეთოდით შესრულებული ნივთები აღარ გვხვდება.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ოქროს საფუძველზე შესრულებული ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგიაში უმთავრესია ფერადი დეკორატიული მინა. სწორედ მინის წარმოების უდიდეს ტრადიციებს, რომელიც დასაბამს უშორეს წარსულში იღებს, საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე ქართველური მოდგმის მეტალურგიის მწარმოებელ ტომებში, უნდა განეპირობებინა ესოდენ მნიშვნელოვანი და ნატიფი ხელოვნების შექმნისა და ჩამოყალიბების საფუძველი.

მატერიალურად შემორჩენილი ძეგლების და წერილობითი ისტორიული დოკუმენტების შესწავლით ირკვევა, რომ ოქროს დამუშავების ხერხები და მეთოდები რომელიც საჭირო იყო ტიხროვანი მინანქრის ხელოვნებისათვის, ამ ტექნოლოგიის დაკარგვის შემდგომაც, გვიან შუა საუკუნეებამდე არსებობდა და იყენებდნენ მაღალი კვალიფიკაციის მქონე ოსტატები. ერთ-ერთი მათგან შეიძლება დავასახელოთ იტალიელი მოქანდაკე და იუველირი ბენვენუტო ჩელინი. მან ამ სფეროში მოღვაწეთათვის ტრაქტატიც შექმნა სადაც ოქროს დამუშავების და რჩილვის მეთოდებს ეძღვნება რამდენიმე პარაგრაფი. ამ ტრაქტატში საგანგებო თავებში მოცემული ოქროს რჩილვის ხერხები სწორედ ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგიის წარმოებისათვის საჭირო ინფორმაციას შეიცავს[2]. ჩვენი ინტერესის საგანს გარდა ოქროს დამუშავების ხერხებისა, წარმოადგენს უძველესი ფერადი მინის ისტორია, რომელიც როგორც ისტორიული წერილობითი წყაროების შესწავლით ირკვევა ქართულ-ბიზანტიური ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგიის დაკარგვასთან ერთად არ ეძლევა მივიწყებას.

ამ თვალსაზრისით უძველესი ქართული მინის ისტორიული სურათის აღდგენისა და ტექნოლოგიის გამოკვლევისათვის მნიშვნელოვანი წყაროა ვახტანგ მეექვსის ტრაქტატი - „წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიისა ქმნის.“[3]

ამ ხელნაწერში დაცული რეცეპტები, ფერად-ფერადი ჭიქების მიღების შესახებ, მრავალ მნიშვნელოვან და საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს, შუა საუკუნეების მიწურულს, საქართველოში, ფერადი მინის მიღების შესახებ არსებული ცოდნის თვალსაზრისით. აღნიშნულ ტრაქტატში 216-ე პარაგრაფიდან 232-ე პარაგრაფის ჩათვლით მეფე ვახტანგს მოყვანილი აქვს სხვადასხვა ფერადი მინების მიღებისათვის საჭირო რეცეპტები. ეს არის ძალიან დიდი მნიშვნელობის ინფორმაცია, რომელიც ჯერ კიდევ არსებობდა მაშინდელ საქართველოში ან მეზობელ ქვეყნებში ფერადი დეკორატიული მინის მიღებისათვის საჭირო ნედლეულის მოპოვების, დამუშავების და მათგან ფერადი მინის მოდულების შესახებ.

რა თქმა უნდა აღნიშნულ რეცეპტებში მოცემული ინფორმაცია არ არის იდეალურად სრულყოფილი და ფერადი მინის მიღებისათვის საინტერესო საკითხებზე ვერ გაგვცემს ბილომდე ამომწურავ პასუხს, მაგრამ მიუხედავად ამისა ამ ტრაქტატის უმეტეს რეცეპტებში ვახტანგ VI იძლევა მის ეპოქაში არსებულ მეტად საინტერესო და მნიშვნელოვან ცნობებს ჩვენთვის დაკარგულ და საძიებო საკითხებზე. ეს მასალა ჯერ თეორიულად შემდგომ კი პრაქტიკულად იქნა შესწავლილი ჩვენს მიერ.

ქვემოთ განვიხილავთ ჩვენს მიერ შესწავლილ ზოგიერთ რეცეპტს და განვმარტავთ მათ. ეს აუცილებელია, რადგან აღნიშნულ რეცეპტებში ვახტანგ მეფე იყენებს თავისი ეპოქისათვის დამახასიათებელ ბევრ ტექნიკურ ტერმინს და სხვადასხვა ქიმიურ ნივთიერებათა სახელებს, რომელთა საგანგებო მოძიებისა და შესწავლის გარეშე გაგება თანამედროვეობაში დანერგილი ქიმიურ ტერმინებისა და ელემენტთა დასახელებებით პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნებოდა. მაგალითად განვიხილავთ აღნიშნული ტრაქტატის 219-ე პარაგრაფს „ფირუზის მგზავსი, თუ ცისფერი“: „ბროლი ლოტი 4, სურინჯი ლოტი 10, ცაფერი პრეფორათი ჰეთრითე, რომელიც მომზადებული, გალესილი იყოს, გრანი 12 გალესე ერთმანერთში და ჩადგი ცეცხლში პირველისაებრ“

ამ რეცეპტის პირველი ნივთიერებაა ბროლი. აქ ვახტანგ VI უნდა გულისხმობდეს არა ხელოვნურად მიღებულ ხარისხიან მინას, როგორც დღეს არის მიღებული, არამედ კვარცის ჯგუფში შემავალ მინერალ მთის ბროლს, რადგან ზოგადად, მოდულებულ და უკვე მიღებულ მინას აღნიშნული ტრაქტატის სხვა რეცეპტებში ის „ჭიქას“ უწოდებს. მეორე ნივთიერება, რომელიც დასახელებულია 219-ე პარაგრაფში, არის სურინჯი – ტყვიის შერეული ჟანგეული Pb_3O_4 , (იგივე $2PbO \cdot PbO_2$). იგი მკვეთრი ნარინ-ჯის-ფერი შეფერილობის მქონე ნივთიერებაა და იდეალური ფლუსია მინის წარმოებაში.

მესამე ნივთიერება, რომელიც დასახელებულია აღნიშნულ პარაგრაფში, არის „ცაფერი პრეფორათი ეთრითე“. ჩვენი როგორც დაკვირვება და ჩვენს დრომდე მოღწეული ძეგლები ცხადყოფს, შუა საუკუნეების ქართულ-ბიზანტიურ ტიხროვან მინანქარში გამოსახულების მისაღებად გა-მოიყენებოდა მაღალი სინჯის ოქრო. ზოგადად, ძვირფას ლითონზე (ოქროზე, იშვიათად ვერცხლზე) შესრულებული მინანქრის ტექნოლოგია საწყის ეტაპზე თავს იჩენს, როგორც ძვირფასი მინერალებით შემკული, პოლიქრომული ტიხროვანი ინკრუსტაციის დანამატი ელემენტი. (სურ.1).

ნაკეთობის შემკობის ასეთი მიდგომა მრავალ არქეო-ლოგიურ ძეგლ-ზე ფიქსირდება და დროთა მსვლელობაში თანდათან იცვლის სახეს. ძვირფასი და ნახევრად ძვირფასი მინერალები ნელ-ნელა უთმობს ადგილს ფერად დეკორატიულ მინას; ანუ ტიხროვანი პოლიქრომული ინკრუსტაცია გარდაიქმნება ტიხროვან მინანქრად.

შუა საუკუნეების დასაწყისამდე კაცობრიობამ ხელოვნების სფეროში მრავალი საოცრება შექმნა ქანდაკების, კედლის მხატვრობის, დაზღური ფერწერის, საოქრომჭედლო ხელოვნების უამრავი ნიმუშის სახით. ერთადერთია ფერადი დეკორატიული მინისა და ოქროს ურთიერთშერწყმით ჩამოყალიბებული ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგია, რომელიც კაცობრიობის განვლილ წინა პერიოდებში არ

არსებობდა და თავის ნამდვილ სრულყოფილ სახეს შუა საუკუნეებში იღებს. შეიძლება ვთქვათ, ოქროს საფუძველზე შესრულებული ქართულ-ბიზანტიური ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგია თავისი არსით შუა საუკუნეების პირმოა. (სურ.2).

გარკვეული დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ, რომ ოქროს საფუძველზე შესრულებული ქართულ-ბიზანტიური ტი-ხ-რო-ვანი მინანქრის ტექნოლოგია სრულ-ყოფილი სახით ყალიბდება ახ.წ. VI-VIII საუკუნიდან, ვითარდება, და აღწევს არაჩვეულებრივად დახვეწილ სახეს განვითარებულ შუა საუკუნეებში. ახ.წ. XV საუკუნიტაა განსაზღვრული ქართულ სახელოსნოთა მიერ შექმნილი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მინანქრის ფირფიტა წმ. გიორგის ცხოვრების ამსახველი სცენით[1]. (სურ.4).

როგორც მინანქროვან ძეგლებზე დაკვირვება გვიჩვენებს XV-ს.შუა წლებიდან ეს ტექნოლოგია წყვეტს არსებობას და ამ ულამაზესი მეთოდით შესრულებული ნივთები აღარ გვხვდება.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ოქროს საფუძველზე შესრულებული ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგიაში უმთავრესია ფერადი დეკორატიული მინა. სწორედ მინის წარმოების უდიდეს ტრადიციებს, რომელიც დასაბამს უშორეს წარსულში იღებს, საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე ქართველური მოდგმის მეტალურგიის მწარმოებელ ტომებში, უნდა განეპირობებინა ესოდენ მნიშვნელოვანი და ნატიფი ხელოვნების შექმნისა და ჩამოყალიბების საფუძველი.

მატერიალურად შემორჩენილი ძეგლების და წერილობითი ისტორიული დოკუმენტების შესწავლით ირკვევა, რომ ოქროს დამუშავების ხერხები და მეთოდები რომელიც საჭირო იყო ტიხროვანი მინანქრის ხელოვნებისათვის, ამ ტექნოლოგიის დაკარგვის შემდგომაც, გვიან შუა საუკუნეებამდე არსებობდა და იყენებდნენ მაღალი კვალიფიკაციის მქონე ოსტატები. ერთ-ერთი მათგან შეიძლება დავასახელოთ იტალიელი მოქანდაკე და იუველირი ბენვენუტო ჩელინი. მან ამ სფეროში მოღვაწეთათვის ტრაქტატიც შექმნა სადაც ოქროს დამუშავების და რჩილვის მეთოდებს ეძღვნება რამდენიმე პარაგრაფი. ამ ტრაქტატში საგანგებო თავებში მოცემული ოქროს რჩილვის ხერხები სწორედ ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგიის წარმოებისათვის საჭირო ინფორმაციას შეიცავს[2]. ჩვენი ინტერესის საგანს გარდა ოქროს დამუშავების ხერხებისა, წარმოადგენს უძველესი ფერადი მინის ისტორია, რომელიც როგორც ისტორიული წერილობითი წყაროების შესწავლით ირკვევა ქართულ-ბიზანტიური ტიხროვანი მინანქრის ტექნოლოგიის დაკარგვასთან ერთად არ ეძლევა მივიწყებას. ამ თვალსაზრისით უძველესი ქართული მინის ისტორიული სურათის აღდგენისა და ტექნოლოგიის გამოკვლევისათვის მნიშვნელოვანი წყაროა ვახტანგ მეექვსის ტრაქტატი - „წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიისა ქმნის.“[3]

ამ ხელნაწერში დაცული რეცეპტები, ფერად-ფერადი ჭიქების მიღების შესახებ, მრავალ მნიშვნელოვან და საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს, შუა საუკუნეების მიწურულს, საქართველოში, ფერადი მინის მიღების შესახებ არსებული ცოდნის თვალსაზრისით. აღნიშნულ ტრაქტატში 216-ე პარაგრაფიდან 232-ე პარაგრაფის ჩათვლით მეფე ვახტანგს მოყვანილი აქვს სხვადასხვა ფერადი მინების მიღებისათვის საჭირო რეცეპტებები. ეს არის ძალიან დიდი მნიშვნელობის ინფორმაცია, რომელიც ჯერ კიდევ არსებობდა მაშინდელ საქართველოში ან მეზობელ ქვეყნებში ფერადი დეკორატიული მინის მიღებისათვის საჭირო ნედლეულის მოპოვების, დამუშავების და მათგან ფერადი მინის მოდულების შესახებ.

რა თქმა უნდა აღნიშნულ რეცეპტებში მოცემული ინფორმაცია არ არის იდეალურად სრულყოფილი და ფერადი მინის მიღებისათვის საინტერესო საკითხებზე ვერ გაგვცემს ბილომდე ამომწურავ პასუხს, მაგრამ მიუხედავად ამისა ამ ტრაქტატის უმეტეს რეცეპტებში ვახტანგ VI იძლევა მის ეპოქაში არსებულ მეტად საინტერესო და მნიშვნელოვან ცნობებს ჩვენთვის დაკარგულ და საძიებო საკითხებზე. ეს მასალა ჯერ თეორიულად შემდგომ კი პრაქტიკულად იქნა შესწავლილი ჩვენს მიერ.

ქვემოთ განვიხილავთ ჩვენს მიერ შესწავლილ ზოგიერთ რეცეპტს და განვმარტავთ მათ. ეს აუცილებელია, რადგან აღნიშნულ რეცეპტებში ვახტანგ მეფე იყენებს თავისი ეპოქისათვის დამახასიათებელ ბევრ ტექნიკურ ტერმინს და სხვადასხვა ქიმიურ ნივთიერებათა სახელებს, რომელთა საგანგებო მოძიებისა და შესწავლის გარეშე გაგება თანამედროვეობაში დანერგილი ქიმიურ ტერმინებისა და ელემენტთა დასახელებებით პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნებოდა. მაგალითად განვიხილავთ აღნიშნული ტრაქტატის 219-ე პარაგრაფს „ფირუზის მგზავსი, თუ ცისფერი“: „ბროლი ლოტი 4, სურინჯი ლოტი 10, ცაფერი პრეფორათი ჰეთრითე, რომელიც მომზადებული, გალესილი იყოს, გრანი 12 გალესე ერთმანერთში და ჩადგი ცეცხლში პირველისაებრ“

ამ რეცეპტის პირველი ნივთიერებაა ბროლი. აქ ვახტანგ VI უნდა გულისხმობდეს არა ხელოვნურად მიღებულ ხარისხიან მინას, როგორც დღეს არის მიღებული, არამედ კვარცის ჯგუფში შემავალ მინერალ მთის ბროლს, რადგან ზოგადად, მოდულებულ და უკვე მიღებულ მინას აღნიშნული ტრაქტატის სხვა რეცეპტებში ის „ჭიქას“ უწოდებს. მეორე ნივთიერება, რომელიც დასახელებულია 219-ე პარა-გრა-ფ-ში, არის სურინჯი – ტყვიის შერეული ჟანგეული Pb_3O_4 , (იგივე $2PbO \cdot PbO_2$). იგი მკვეთრი ნარინ-ჯის-ფე-რი შეფერი-ლობის მქონე ნივთიერებაა და იდეა-ლური ფლუსია მინის წარმოებაში.

მესამე ნივთიერება, რომელიც დასახელებულია აღნი-შ-ნულ პარა-გრაფ-ში, არის „ცაფერი პრეფორათი ეთრითე“. ჩვენი კვლევებით დადგინდა, რომ ეს უნდა იყოს კობალ-ტის მადნიდან გამოწვის შედეგად მიღებული ჟანგეული ცაფრა [4]. შუა საუკუნეებში მას იღებდნენ ბუნებრივი მინერალებისაგან, რომლებიც კობალტს შეიცავდა. ასეთე-ბია: კობალტინი – $CoAsS$ (კობალტის კრიალა), ასბოლანი – $(Co, Ni)O \cdot MnO_2 \cdot nH_2O$, საფლორიტი – $CoAs_2$, სმალტინი – $CoAs_3 \cdot 2$. მინის მღებარი შმალტა, იგივე კობალტის ლურ-ჯი მზადდებოდა ცაფრასგან, რომლის მიღების ტექნო-ლო-გია ასეთი იყო: სპეციალურ ღუმლებში მოთავსებულ ტიგელებში ცაფრას (იგივე საფლორი – კობალტის არა-სუფ-თა ქვეჟანგი), პოტაშს და კვარცის ქვიშას შეაღებდნენ ერთმანეთში. შედეგად მიიღებოდა ფუძე მინის მსგა-ვ-სი მასა, რომელსაც უკეთებდნენ გრანულაციას. მი-ღე-ბულ ლურჯ ფხვნილს წმინდად დაფქვავდნენ და დაახა-რისხებდნენ. ასე იღებდნენ სხვადასხვა ხარისხისა და დასა-ხე-ლების მინის ლურჯად შემღებ შმალტებს: სამეფო ლურ-ჯი, კულიორი, ეშელი, ზუმფემელი და ა.შ.

აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ზემოთხსენებულ 219-ე პარაგრაფში მესამე ნივთიერება ცაფერი, რომელიც მინას აძლევს მინერალ საფირონის (ლურჯი კორუნდი) ფერს, არის კობალტის ქვეჟანგი. სიტყვა პრეფორათი უნდა გამომდინარეობდეს სიტყვიდან - პრეპარატი და უნდა ნიშნავდეს პრეპარირებულს; სიტყვა ეთრითე კი უნდა იყოს წარმოებული ლათინურიდან: Tritus, trita, tritere, tritum. აქედან რუსულად - Тереть, протрите, тертый- რაც ნიშნავს - დაზილე, დასრისე, დაზელილი, დასრესილი [5].

ვახტანგ VI-ს 219-ე პარაგრაფში წონის ერთეულებად გამოყენებული აქვს, რუსეთში მეტრული სისტემის შემო-ღე-ბამდე, XVIII საუკუნის დასა-წყისში ევროპიდან შემო-სუ-ლი ლოტი (გერმ. Lot) და გრანი. 1 ლოტი უდრის 12,8 გრამს. გრანი (Grannum) უდრის ხორბლის მარცვლის წონას, რო-მე-ლიც 1140 წელს ქალაქ სალერნოს (იტალია) სამედიცინო სკოლის მიერ გამოცემულ ფარმაცევტულ სახელმ-ძღვა-ნე-ლოშია მოხსენიებული. 1 გრანი უდრის 0,062 გრამს. 20 გრანი – 1 სკრუპულას, 3 სკრუპულა – 1 დრაქმას, 8 დრაქმა – 1 უნციას. [6]. ახლა განვიხილოთ ტრაქტატის N 220-ე პარაგრაფი: ამ რეცეპტში - „ ლურჯი იაგუნდისფერის გაკეთება“, მღებარ საშუალებად, ცაფერი პრეფორათისთან ერთად, ავტორი ასახელებს მალნეზი ფედემანთლს (ან ფედემონთან). როგორც კვლევამ გვიჩვენა მაგნეზიის სახელით შუა საუკუნეებში ცნობილი იყო მინერალი პიროლუზიტი (მანგანუმის ბუნებრივი მინერალი). ელემენტი მაგნიუმი XVIII საუკუნის დასაწყისში არ იყო აღმოჩენილი. ცხადია, რომ ვახტანგ VI-ს ამ პერიოდში არ ეცოდინებოდა მაგნიუმის ოქსიდის არსებობა და ამიტომ მანგანუმის ოქსიდს ეძახის მაგნეზიას, შუა საუკუნეებში არსებული ტრადიციის მიხედვით.

მანგანუმისა და მაგნიუმის იდენტიფიკაცია მოხდა გაცილებით გვიან 1808 წელს. აქედან მოყოლებული მაგნიუმს ეწოდა მაგნიეზიუმი, ხოლო მანგანეზიუმს კი მანგანუმი [7].

დღემდე მინერალი პიროლუზიტი მინის წარმოებაში გამოიყენება როგორც მღებარი, აგრეთვე გამჭვირვალობის ხარისხის მოსამატებელი დანამატი საშუალება (მინის გამაკრიალებელი). გამომდინარე ზემოთქმულიდან, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ტრაქტატის 220-ე პარაგრაფში, მანგანუმის ბუნებრივ მინერალს პიროლუზიტს უწოდებს მალნეზი ფედმონთანს, რომელსაც იგი ცაფრასთან ერთად კომბინაციაში იყენებს, როგორც ჭიქის გამაკრიალებელ საშუალებას და არა როგორც მღებარს. როგორც ცნობილია, მინერალ პიროლუზიტს ამ დანიშნულებით იყენებდნენ შუა საუკუნეებშიც. თარგმანში მისი ლათინური სახელი - ლაპის მანგანეზის ნიშნავს გამაუფერულებელ ქვას და ვახტანგ VI, როგორც ჩანს ფლობს ინფორმაციას პიროლუზიტის ამ თვისების შესახებ [7]. ამას ადასტურებს ტრაქტატში 228-ე პარაგრაფი, სადაც ავტორი ამბობს: „მოიტანე ფედემანთლი, ჭიქაში გაურე და გაადნე ბროლსავით გასწმენდს“. ასევე მნიშვნელოვანია ტრაქტატის 216-ე პარაგრაფი სადაც ვახტანგ VI მეტად მეტად ფასეულ ინფორმაციას იძლევა ღვინის მჟავა კალიუმის მარილით-KHC₄H₄O₆ (კალიუმჰიდროტარტრატი), ღვინის ქვის წყალხსნარში გავარვარებული მთის ბროლის კრისტალების დამუშავების შესახებ [3]. ამ პარაგრაფის შესწავლისას ჩვენს მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტებით მთის ბროლის კრისტალები ძალიან იოლად დაშალა და გრანულირდა. ეს ოპერაცია ბევრჯერ უნდა გავიმეოროთ, რათა ბროლის მასას შეუერთდეს ღვინის ქვის სუბსტანციაში არსებული კალიუმის კარბონატი. ამის შემდგომ, ოსტატს უკვე ხელთ აქვს კალიუმის კარბონატთან შეზავებული ბროლის წმინდა ფქვილი, რომელიც მინის ფრიტის მისაღებად კარგ მასალას წარმოადგენს. აქვე ვახტანგ VI იძლევა წითელი, იაგუნდისფერი ჭიქის მიღების რეცეპტს „მოიტანე გალესილი ჭიქა მისხალი 40, გვარჯილა 20 მისხალი, ბორაკი 10 მისხალი, ოქრო თეზაფით დამდნარი მისხლის 1/6. ესენი ყველა ერთად გალესე, რომ კარგად გაერიოს. მერე საოქრომჭედლო ქოთანში ჩაყარე, პირი მაგრად მოუგლისე. ქურაში ჩადევ, საათნახევარის ადუღე“ [3].

ჩვენს მიერ გამოკვლეული რეცეპტებით კარგად ჩანს, თუ რა ღრმად არის ვახტანგ მეფე ჩახედული ქიმიურ რეაქციებში. აქ იგი საუბრობს ოქროს დაშლის ხერხზე თეზაფის, იგივე სამეფო წყლის საშუალებით და ისიც იცის, რომ ოქროს ქლოროვანი მარილი, მინის მასაში, აღდგება რა ლითონურ მდგომარეობამდე, იძლევა მუქ წითელ ფერს. უნდა აღვნიშნოთ, რომ საგანგებოდ ჩატარებულმა ექსპერიმენტებმა ქალაქ გორის ტიხროვანი მინანქრისა და ჭედური ხელოვნების ჩემს ლაბორატორიაში, მოგვცა დადებითი შედეგი და აღნიშნული რეცეპტით მივიღეთ შესანიშნავი ლალისფერი მინა. ტრაქტატის სათანადო პარაგრაფების სამეცნიერო თვალსაზრისით შესწავლისა და პრაქტიკულად განხორციელების შედეგად, გაცოცხლებულ იქნა 15 ერთეული ფერადი მინის ნიმუში. (სურ.5) [8]. მიღებული შედეგებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მატერიალურად განხორციელებული „ფერად-ფერადი ჭიქები“ ხასიათდება ყველა თვისებით, რაც ძირითადად უნდა ახასიათებდეს ტიხროვანი მინანქრის სმაღტებს. რა თქმა უნდა, ეს რეცეპტები, ავტორის მიერ, ძვირფასი თვლების იმიტაციების შესაქმნელად არის მოყვანილი, მაგრამ მინანქრისათვის დამახასიათებელი თვისებები მათ მაინც გააჩნიათ. ამ ფერების ძირითადი ფრიტების საშუალებით შეიძლება ნებისმიერი ფერის მინანქრის მიღება. ვახტანგ VI-ის ნახატის მიხედვით ჩვენ მიერ რეკონსტრუირებული მინის მოსადუღებელი ქურის გამოყენებით ჩავატარეთ მრავალი ექსპერიმენტი ადგილობრივი ნედლეულით. შედეგად მიღებული მაღალი ხარისხის „ფერად-ფერადი ჭიქები“ იძლევა დასკვნის საფუძველს: ვახტანგ მეფე ფლობდა დიდ ცოდნას აღნიშნულ სფეროში და მის ტრაქტატში აღწერილი ცნობები ფერადი მინის მიღების და ამისათვის საჭირო ხელსაწყო-სამარჯვი საშუალებების დამზადების შესახებ სრული სიმართლეა. (სურ.5-6).

ამრიგად, ის ცოდნა და ინფორმაცია რაც იკვეთება ვახტანგ მეფის ტრაქტატში

„ფერად-ფერადი ჭიქების“ მოდულების შესახებ, პირდაპირ შეიძლება დავუკავშიროთ XV საუკუნის შუა ხანებს, იმ პერიოდს, როდესაც მივიწყებას ეძლევა ტიხროვანი მინანქრის დამზადების ტექნოლოგია. აღნიშნულ ტრაქტატში, სათანადო პარაგრაფების შესწავლის შედეგად, უდაოდ იკვეთება მინანქრის ფერთა შექმნისათვის საჭირო ძირითადი კომპონენტების რაობა, ხასიათი, რაოდენობა და ამისათვის აუცილებელი ხელსაწყო მოწყობილობები.

დასკვნა - შედეგიდან გამომდინარე ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ შუა საუკუნეების ტიხროვანი მინანქრისათვის საჭირო ფერადი დეკორატიული მინების დამზადების ძირეული ტექნოლოგია, ვახტანგ VI-ის, დროს არ არის დაკარგული, ოღონდ ამ ფერად მინებს ის მოიხმარს არა ტიხროვანი მინანქრისათვის, არამედ ძვირფასი ქვების იმიტაციების დასამზადებლად. მეფე ვახტანგმა თავისი ტრაქტატით შემოგვინახა ეს ცოდნა. ამ ფაქტით კიდევ უფრო იზრდება ვახტანგ VI-ის, როგორც თავისი დროის უდიდესი სწავლულისა და მოაზროვნის მნიშვნელობა და მის შრომას არა მარტო საქართველოსათვის, არამედ ზოგად საკაცობრიო კულტურისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ხუსკივაძე, ლ. შუასაუკუნეების ტიხრული მინანქარი საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში. თბილისი: ხელოვნება, 1984. გვ. 8-9-21-26-27. 160 გვ.;
2. Челлини Б. Жизнеописание. Трактаты. Поэзия . Санкт-Петербург: Издательство Азбука 2003 г. 617ст.;
3. ვახტანგ VI. წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიისა ქმნის. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 1981წ. 269 გვ.;
4. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Кобальтовая синь. Т. XVA . С-Петербург: Семеновская Типолитография, 1895. ст. 483;
5. ყაუხჩიშვილი ს. ლათინურ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1961, გვ. 334. 495გვ.;
6. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Аптекарьский или медицинский весь. Т. I А. С-Петербург: Семеновская Типолитография, 1895 г. ст. 933.;
7. Рич В. Охота за элементами. Москва: Химия, 1982. ст. 79-80. 167ст.
8. მალრაძე ე. ქართულ-ბიზანტიური ტიხროვანი მინანქრის მინერალოგიურ თავისებურებათა კვლევა ინოვაციური მეთოდებით. თბილისი: საგამომცემლო სახლი „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2021. გვ. 175-177.;

სუჩ. 1

სურ. 1

არტეფაქტი-მაღალი სინჯის ოქროს მასალით შესრულებული პოლიქრომული ტიხროვანი ინკრუსტაცია არაგვისპირიდან, ცენტრში ტიხროვანი მინანქრის ჩანართით. ახ.წ. IV ს.

სუჩ. 2

სურ. 2

ტიხროვანი მინანქრის ფირფიტა ჯვარცმის გამოსახულებით X ს.

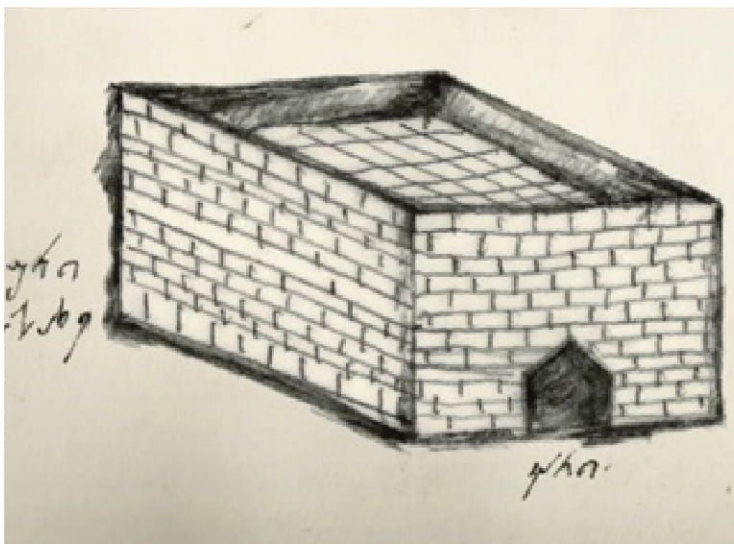
სუჩ. 3

სურ. 3

ტიხროვანი მინანქრის ფირფიტა წმ. გიორგი ურჩხულის მლახვრავის გამოსახულებით ახ.წ. XV ს. შუა ხანები)

სურ. 4
ვახტანგ VI-ის რეცეპტების მიხედვით მოდულებული „ფერად-ფერადი“ ჭიქები.

სურ. 5
ვახტანგ VI-ის მიერ შესრულებული ქურის ნახატი და ამ ნახატის მიხედვით ჩვენს მიერ რეკონსტრუირებული ქურა

**ყავისფერკეციანი დოქები მზისა და მთვარის გამოსახულებით
(ქობულეთ-ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანი)
Brown clay jugs with a representation of the moon and the sun
(Hellenist period cemetery of Kobuleti, Pichvnari)**

თამარ შალიკაძე

აჭარის მუზეუმის სამეცნიერო და
საგამომცემლო საქმის კურატორი ისტორიის
აკადემიური დოქტორი.

Tamar Shalikadze

Curator of scientific and publishing work at
Ajara Museum Doctor of History.

აბსტრაქტი - თანმიმდევრული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დაგროვდა მეტად საინტერესო მასალები აჭარის, კოლხეთის ამ მნიშვნელოვანი ნაწილის მოსახლეობის ელინისტური ხანის მატერიალური და სულიერი კულტურის შესწავლისათვის. მნიშვნელოვანია ფიჭვნარის ანტიკური პერიოდის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები. ელინისტური ხანის მასალები ნაქალაქარის თითქმის ყველა უბანზეა გამოვლენილი. განსაკუთრებულია ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვნის მნიშვნელობა. გამოვლენილი ელინისტური ხანის სამარხები და სააღაპო მოედანები გვიჩვენებს, რომ ღრმავდება ელინიზაციის პროცესები. ადრინდელი კოლხური საზოგადოებისათვის დამა-ხასიათებელი დაკრძალვის წესის ნაცვლად წამყვანი ხდება ელინთა მიზადვით თავით აღმოსავლეთისკენ ორიენტირებული სამარხები. სიახლეა ალაპის წის შესრულებაც. მცირერიცხოვანია კრემაციული სამარხები და ამფორასამარხები. ფართოდ ვრცელდება კრამიტსახურავიანი სამარხები.

სწორედ სამარხულ კომპლექსებში ჩაყოლებული მდიდარი არქეოლოგიური მასალები წარმოადგენენ ძირითად საყრდენს ელინისტური ხანის მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების დასახასიათებლად.

საკვანძო სიტყვები - ქობულეთ-ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარი. ქობულეთ-ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანი. მზისა და მთვარის კულტი. კოლხური კერამიკა.

Abstract - An antique period settlement of Kobuleti - Pichvnari and Hellenistic era cemetery complexes provide us with the information about the daily life, economic activities, culture and religious beliefs of the local population of south-western Georgia. More than 350 cemeteries and dozens of ritual platforms have been studied since the 60s of the previous century. The main part of studied material consists of the local, Hellenistic period Colchian ceramics of different types and new forms - highly artistic works with exquisite forms and rich jewelry. Among the new forms brown clay jugs discovered in 2010- 2014 attract special attention. Relief images of a solar disk and a crescent are depicted on their bodies.

The symbolic image of the solar disk can be observed on the water vessels found in the cemetery complexes of the Hellenistic period - on the flasks and on the spindle whorls. Gold and bronze crescent-shaped hooks are also connected to astral beliefs, in particular- the cult of the moon. According to the samples presented by us, we can say that the astral symbols are not only presented separately, but often in pairs as well.

According to early beliefs, the sun is a symbol of fire and light, but when the sun and the moon appear together, their meaning changes. By depicting the astral forces of the sun and

the moon, the artist tries to show the permanence of the world, when “a day lightens a night”, when we can comprehend time only by the interchanges of the moon and the sun. The sun and the moon are the main astral pair in the Georgian folklore as well.

The appearance of similar items seems to be an interesting case for Pichvnari. It is evident that the cult of visible celestial bodies – the sun and the moon was also a subject of worship among Pichvnari population as well.

Key words - Kobuleti-Pichvnari ancient city. Kobuleti-Pichvnari Hellenistic Cemetery. The cult of the sun and the moon. Colchian ceramics.

ელინიზმის ეპოქის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებიდან მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მომცემია ქობულეთ-ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები (კოლხური ქვევრები, დერგები, ჯამები, ადგილობრივი და უცხოური ამფორები, თიხის პირამიდული საწაფები და ა.შ.). ადგილობრივი მოსახლეობის ყოველდღიური ყოფა-ცხოვრების, სამეურნეო საქმიანობის, კულტურისა და რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების შესახებ მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მომცემია ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვნის კომპლექსები. გასული საუკუნის სამოციანი წლებიდან დღემდე შესწავლილია 350-ზე მეტი სამარხი და ათეულობით სააღაპო მოედანი (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:11-27 სურ.3-20).

ჩანს, რომ ვრცელ ტერიტორიაზე გაშლილი ელინისტური ხანის სამაროვანი განკუთვნილი ყოფილა საშუალო შეძლების რიგითი მეთემეებისათვის. მდიდრული სამარხები ჯერჯერობით არაა მიკვლეული. ელინთა მიზაძვით წამყვანი ხდება თავით აღმოსავლეთისაკენ მიმართული ორმოსამარხები. მცირერიცხოვანია კრემაციული და ამფორასამარხები.

სამრხეულ ინვენტარში დიდი რაოდენობით გვხვდება სხვადასხვა დანიშნულების კერამიკული ნაკეთობა: დოქები, მათარები, ჯამები, კოჭობები და სხვა. ასევე მრავლადაა შემოტანილი კერამიკული ნაწარმი: შავლაკიანი კანთაროსები, ლეკითოსები, სანელსაცხებლები, წითელფიგურული ჰიდრია გედის გამოსახულებით, ბერძნულწარწერიანი შავლაკიანი სასმისი, ლუთერიები, არიზალისებრი ჭურჭლები. აგრეთვე, ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოსა და რკინის სამკაულები. მინის მძივები და მძივსაკიდები. გვხვდება ბრინჯაოს აბჯრის ფირფიტები და ზადის საძირავებად გამოყენებული ტყვიის საწაფები. გრძელდება ბერძნულ გავლენასთან დაკავშირებული ე.წ. ქარონის ობოლის - მონეტების ჩაყოლების წესი. კოლხურ თეთრებთან ერთად გვხვდება სინოპური მონეტებიც (კახიძე, მამულაძე, 2016:49-55, ტაბ.89-104).

ელინიზმის ეპოქის კოლხური მეთუნეობის კვლევისათვის მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მომცემია სხვადასხვა ჯგუფის ადგილობრივი კერამიკა: მოშავო მონაცრისფრო თიხის დერგები. ძვ.წ. VI-II საუკუნეებში მასობრივი მოხმარების საგანია - ქოთნები, ფიჭვნარისათვის ტრადიციული ფორმა ჩანს სხვადასხვა ზომის მათარები. წამყვანი ხდება ბრტყელძირიანი თუ ქუსლიანი ჯამები. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით მზადდებოდა ყურმილიანი დოქები, მათი წარმოება გრძელდება ძვ.წ. IV-III საუკუნეებშიც. საკმაოდ გავრცელებულია პატარა ზომის დოქები - კოჭბები. დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი დახვეწილი ფორმებითა და სისადავით გამორჩეული ყავისფერკეციანი დოქები. მათი შესწავლა გვიჩვენებს, რომ კოლხეთის ზღვისპირა მეთუნეები მეტ-ნაკლები რაოდენობით ამზადებენ ტრადიციულ ფორმებს. კერამიკულ წარმოებაში წამყვან ადგილს იკავებს ახალი ფორმები - მაღალმხატვრული ნაკეთობები დახვეწილი ფორმებითა და მდიდარი სამკაულით. ფიჭვნარი კი ამ სიახლეების ერთ-ერთ უმსხვილესი საწარმოო კერაა, სადაც ადგილობრივ ტრადიციებზე დაფუძნებული ხელოსნობის ცალკეული დარგები განვითარების მაღალ დონეს აღწევდნენ.

ახალი ფორმებიდან ჩვენს ყურადღებას იქცევს 2010 წელს ელინისტური ხანის 274-ე

სამარხში მოპოვებული პატარა ზომის ყავისფერკეციანი დოქი (ტაბ.1/1). აქვს მკვეთრად გამოყოფილი მომრგვალებულკალთიანი პირი, ცილინდრული ყელი, სფეროსებრი ტანი, ვიწრო ბრტყელი ძირი. ყური სამღერიათა. ჭურჭელი ყურადღებას იქცევს იმით, რომ ტანის ზედა ნახევარზე სამგან დამერწილია მზის დისკოსა და ნახევარმთვარის რელიეფური გამოსახულებანი კახიძე, ვაშაკიძე, შალიკაძე, 2013:34-51. ტაბ. X)

განსხვავებულია 327 სამარხში მოპოვებული პატარა ზომის მილიანი დოქი (ქ.ფ.ელ.014/111). ბიკონუსური, ზედა ნახევარი შედარებით მომრგვალებული, ძირი გამოყვანილი, დისკოსებრი გარეთკენ გადმოკეცილი პირის დიდი ნაწილი დაკარგულია. ყელი ცილინდრული. წყვილღერიათი ყურის ზედა ბოლო მიდერწილია პირის არეში, ქვედა - ტანზე, ყურის ზედა ბოლოზე დამერწილია თითქოსდა ნახევარმთვარისებრი გამოსახულება. რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, ტანის ზედა ნახევარზე ოთხგან დამერწილია ნახევარმთვარისა და დისკოსებრი მზის რელიეფური გამოსახულებანი. კეცი მოყავისფრო-მოყვითალო, თხელკედლიანი, წვრილმარცვლოვანი, კარგად გამომწვარი (ტაბ.1/2).

წინა წლებში მოპოვებული მასალის მიხედვით ირკვევა, რომ ელინისტური ხანის ადგილობრივი მოსახლეობის რელიგიურ პანთეონში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა ცხოველების, ფრინველებისა და ასტრალური ღვთაებების – მზისა და მთვარის კულტს. მზის დისკოს სიმბოლური გამოსახულება დატანილია ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამარხეულ კომპლექსებში აღმოჩენილ სალაშქრო-სამოგზაურო წყლის ჭურჭელზე-მათარებზე (ქ.ფ.ელ. 1980/ სამარხი 100; ქ.ფ.ელ.1975/ სამარხი42, 49; ქ.ფ.ელ.08/ სამარხი 246, 256). მათი ტანი ხშირად შემკულია რელიეფური კონცენტრული წრეხაზებისაგან შედგენილი ან მჭიდროდ განლაგებული სამკუთხა ჭდეებით, რომლებიც მზის გამოსახულების სხივების შთაბეჭდილებას ტოვებს (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:29-30, სურ. 36/5, 38/8, 55/2).

ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მრავალი ფაქტია დადგენილი, სადაც ნათლად ჩანს, რომ წრის დაკავშირება საგანთან თუ არსებასთან ამ უკანასკნელს ასტრალურ შინაარსს აძლევდა. ამ მხრივ საინტერესოა ისევე მინიატურულ მათარაზე დატანილი წრეში ჩასმული ბორჯდალი, ასევე წრეშია ჩასმული მბრუნავი ჯვრის სვასტიკა. გამოსახულება ფიჭვნარის ელინისტურ სამაროვანზე ერთ-ერთ სამარხშია აღმოჩენილი. ასტრალური ნიშნებიდან მრავალფრთიანი ჯვარი-ბორჯდალი, როგორც ცნობილია მზის სიმბოლური გამოსახ-ულებაა. ისინი მზეს განასახიერებენ მთელი თავისი ნიშნებით: ნათებით, მცხუნვარებით და მოძრაობით. გვიანბრინჯაოს ხანიდან მოყოლებული ეს ნიშნები ერთი ყველაზე გავრცელებული სიმბოლოა კოლხეთის კულტურაში. ძველი ხალხები ამ ფორმით გამოხატავდნენ უსასრულო მოძრაობას. ფიჭვნარის კვირისტავზე გამოსახული მბრუნავი სვასტიკის იმიტაცია ხაზს უსვამს ამ საგნისათვის დამახასიათებელ მოძრაობას – ბრუნვას.

ასტრალურწმენა-წარმოდგენებს,კერძოდ,მთვარისკულტსუნდაუკავშირდებოდეს ფიჭვნარში მოპოვებული ოქროსა და ბრინჯაოს ნახევარმთვარისებრი საკიდებიც (კახიძე, ვაშაკიძე, 2010:56-57, სურ. 125/5, 68/5).

ბოლო წლებში აღმოჩენილ ყავისფერკეციან დოქზე დატანილი სიმბოლიკის მიხედვით ირკვევა, რომ ასტრალური სიმბოლოები არამარტო ცალ-ცალკე, არამედ ხშირად წყვილადაც არის გადმოცემული.

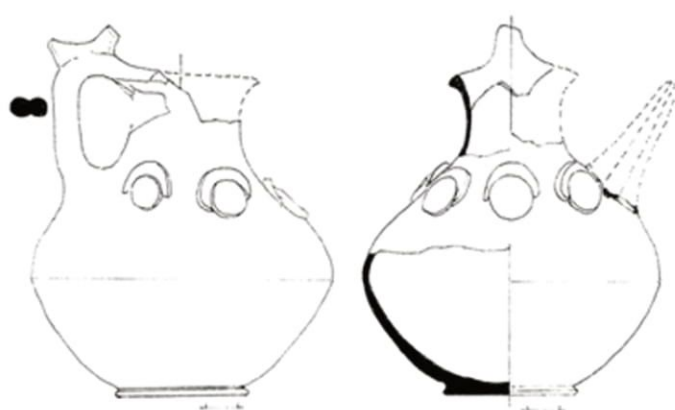
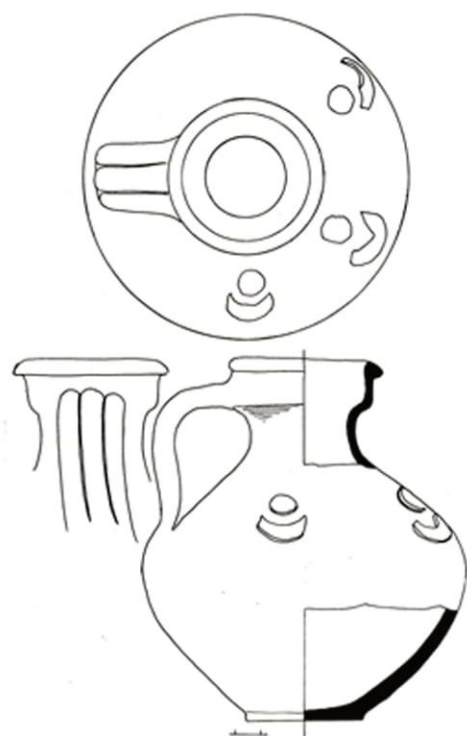
სიმბოლურ ნიშანთა შინაარსი განიხილება, როგორც ერთ-ერთი ფორმა საზოგადოებების შეხედულებების გამოხატვისა. ამიტომაც, ცხადია, რომ სიმბოლური ნიშნების შინაარსი მუდმივი ვერ იქნებოდა, რამდენადაც საზოგადოების შეხედულება გარემომცველ სამყაროზე იცვლებოდა და რთულდებოდა. ადრეული შეხედულებების მიხედვით მზე ცეცხლისა და სინათლის სიმბოლოა, წყვილად გამოჩენა კი ცვლის მათ შინაარსს. მზისა და მთვარის – ასტრალური ძალების გამოსახვით ოსტატი ცდილობს აჩვენოს წუთისოფლის მუდმივობა, როცა “დღე ღამეს ათენებს”, როცა დაუსაბამო დროის შეცნობა ხერხდება მხოლოდ მზისა და მთვარის საუკუნოდ დადგენილი

მონაცვლეობით (სურგულაძე, 1986:124). მზე და მთვარე ძირითადი ასტრალური წყვილია ქართულ ზეპირსიტყვიერებაშიც (ჩუბინიშვილი, 1955:58-60).

როგორც ჩანს მსგავსი ნაკეთობების გამოჩენა საინტერესო შემთხვევაა ფიჭვნარისთვის. აშკარაა, რომ ხილული ციური მნათობების მზისა და მთვარის კულტი თაყვანისცემის საგანი ფიჭვნარის მოსახლეობაშიც ყოფილა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. სურგულაძე ი., 1986, ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა, თბილისი, გვ. 124)
2. კახიძე ა., ვაშაკიძე ნ., 2010, ელინიზმი და კოლხეთი, ფიჭვნარი III, ბათუმი-ოქსფორდი
3. ახიძე ა., ვაშაკიძე ნ., შალიკაძე თ., 2013, - ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 2010 წლის ნოემბერ-დეკემბერში განხორციელებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები- ბამ-ის შრომები V. თბილისი, გვ.34-51
4. კახიძე ა., მამულაძე შ., 2016, აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი
5. ჩუბინიშვილი ტ., 1955, სამთავროს ყორღანული სამარხი #223 „მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“, 1, თბილისი

ხოხბის გამოსახულებიანი ჯამის კვლევისათვის Research work of a bowl with a pheasant image

მარიამ იზორია

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის
სოციალურ - ჰუმანიტარული ფაკულტეტის
არქეოლოგიის მიმართულების დოქტორანტი

Mariam Izoria

Phd student of archaeology on the Faculty of
Socio-Humanities at the Technical University

გია ნადირაშვილი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის
სოციალურ - ჰუმანიტარული ფაკულტეტის
არქეოლოგიის მიმართულების დოქტორანტი

Gia Nadirashvili

Phd student of archaeology at the Faculty of
Socio-Humanities at the Technical University

აბსტრაქტი - ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა არა მარტო წინაქრისტიანულ, არამედ ქრისტიანულ ეპოქაშიც კერამიკული ნაკეთობების მრავალრიცხოვნებით ხასიათდება. თიხა თავისი განსაკუთრებული თვისებების და ადვილად ხელმისაწვდომობის გამო ადამიანის ყურადღებას უხსოვარი დროიდან იპყრობდა. ამჯერად შემოვიფარგლებით ჭურჭლით. რომელიც ძირითადად წარმოდგენილია ფრინველის გამოსახულებიანი მოხატული ჯამებით. ისინი XII-XIII სს. განეკუთვნება. ნაშრომზე მუშაობის მოტივაცია იმანაც განაპირობა, რომ რიგი მკვლევარი-არქეოლოგი თიხის ჯამებზე გამოსახულ ფრინველებს ხოხბად წარმოისახავს. სწორედ კვლევის შედეგად დამტკიცდა რომ შუასაუკუნეების ხოხბის გამოსახულებიან მოჭიქურებულ ჯამებს ახასიათებს დახვეწილობა, ჭურჭლის კედლის სითხელე, სიმსუბუქე, თვითმყოფადი დიზაინი (ფორმა), დამზადების მაღალი ტექნოლოგიური დონე. ამ პერიოდის ნიმუშებში ნათლად ჩანს გამოყენებული თიხის სტრუქტურა, ერთგვაროვნება, ფერი, მორგვზე დამზადების კვალი. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ზედაპირის მოხატულობა, გრაფიკული ნახატი, ფერი, ფუნჯის სახასიათო მონასმი, დეკორის მომგებიანი მდებარეობა, კომპოზიციური გადაწყვეტა, სემანტიკა (შინაარსი), იმ პერიოდის სხვა მხატვრობის დარგებთან და კულტურებთან სიახლოვე.

საკვანძო სიტყვები - არქეოლოგია, კერამიკა, მოჭიქული ჭურჭელი, ხოხობი, თბილისი, აბანოთუბნის ტერიტორია.

Abstract - In the roman period, the south-western part of the fortress was apparently a production and artisans district. Excavations revealed nearly 30 stone hand-mills, remains of the kilns for firing amphorae and production waste, a hoard of roman period silver coins, gold, silver and bronze objects placed in a child's grave, etc. the cultural layer of the roman epoch (1st -3rd cc) documents several construction periods with relevant structures and archaeological material. the site displays cultural layers of byzantine (6th -7th cc) and ottoman 16th -19th cc) epochs as well.

Key words - Archeology, ceramics, glazed pottery, pheasant, Tbilisi, Abanotubani area.

წინამდებარე ნაშრომის იდეა თბილისში აღმოჩენილ და მუზეუმებში დაცულ მოჭიქული კერამიკის გაცნობამ გამოიწვია. ჩვენი განსაკუთრებული ყურადღება XII-XIII სს. ჯამებზე დატანილმა ფრინველის გამოსახულებებმა მიიპყრო. ნაშრომზე მუშაობის მოტივაცია იმანაც განაპირობა, რომ რიგი მკვლევარი-არქეოლოგი თიხის ჯამებზე გამოსახულ ფრინველებს ხოხბად წარმოსახავს. ხოხობი კი ყველა ქართველისთვის თბილისთან, მისი შექმნის ლეგენდასთან ასოცირდება. თბილისის შექმნას ორი ლამაზი ლეგენდა მეფე ვახტანგ გორგასლის ნადირობის პერიპეტიებს წარმოსახავს. ერთ შემთხვევაში ისრით დაჭრილი ხოხობი და მასზე დადევნებული შევარდენი ადუღებულ გოგირდოვან წყაროში იფუფქებიან, ხოლო მეორეში-მეფის მიერ ნასროლი ისრით დაჭრილი ირემი გოგირდოვანი წყლით განკურნებული თავს შველის (ლადო გუდიაშვილის ნახატი). ორივე შემთხვევაში ლეგენდის სცენა დღევანდელ „აბანოთუბნის“ ტერიტორიას, მაშინდელ ფლორა-ფაუნით დაფარულ მდიდარ წალკოტს გულისხმობს. თბილისის მკვლევარის, არქეოლოგ მერაბ ძნელაძის მოსაზრებითა და ვარაუდით: „თბილისის ლეგენდა შუა საუკუნეებში (XIII ს.) განვითარებულ ხოხობის ამბავს უნდა უკავშირდებოდეს“. ჩვენც დავინტერესდით ამ საკითხით დამისკვლევას მოვკიდეთ ხელი. ხოხობის ლეგენდის ისტორია ჯერჯერობით არაა გამოკვლეული, მაგრამ იმის თქმა კი შეიძლება, რომ ძველ წერილობით წყაროებში იგი არსად არ ფიგურირებს (ჩვენ ვერ მოვიძიეთ). ამასთან დაკავშირებით, ისტორიკოსი მარიამ ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, რომ „გასათვალისწინებელია ის ვითარება, რომ ლეგენდის ზოგიერთ ვერსიაში მეფის სახელი არ ფიგურირებს. ეს შეიძლება იმ ვითარებას აჩვენებდეს, რომ ზოგიერთი ლეგენდის პლასტი შედარებით ძველ პერიოდს განეკუთვნება და შემდეგ მასში ვახტანგის სახელი ჩაერთო. პირისა რომლის სახელთანაა დაკავშირებული მცხეთიდან თბილისში ქვეყნის დედაქალაქის გადატანა“ (M. Лордкипанидзе, 1991: 9-10). როგორც ჩანს, პატივცემული მეცნიერი ხოხობის ლეგენდას მაინც ისტორიის სიღრმეში ათავსებს. როგორც ცნობილია, ლეგენდა მოგვიანოდ იქმნება ვიდრე თავად შესაძლოდ-ვითომდაც მომხდარი ფაქტი, და ეს იმ დროულ სივრცეს განეკუთვნება როდესაც ლეგენდის შემქმნელი ქვეყანა კულტურულ-ეკონომიკურ აღმავლობას განიცდის და იმდენად ძლიერდება, რომ წარსულის „გალამაზებას“ განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს. თბილისის ხოხობზე არსებული ლეგენდის შექმნის დროის გარკვევისათვის საჭირო იქნება საუკუნოვანი და მრავალჭირვარამ გადატანილი ჩვენი დედაქალაქის ისტორიის მონაკვეთების და ძირითადად არქეოლოგიური არტეფაქტების შესწავლა. ხოხობის გამოსახულიანი კერამიკული ჯამი შუა საუკუნეების საქართველოს არქეოლოგიურ მასალაში მოჭიქული ჭურჭლის სახით ჩნდება და ცენტრალური ადგილი უჭირავს. გარდა თბილისისა, მოხატული ნაკეთობები მოპოვებულია დმანისსა და რუსთავის ნაქალაქარებზე, უჯარმის ნაციხარზე, გუდარეხის ნამონასტრალის ტერიტორიაზე, აქედან ვასკვნით, რომ თბილისის კერამიკული სახელოსნოს განათხარიდან, გადანაყარიდან და სხვა შემთხვევითი მონაპოვარიდან ამოღებული ხოხობის გამოსახულებიანი კერამიკული ნიმუშები შუა საუკუნეების საქართველოსთვისაა სახასიათო. აქვე უნდა აღვნიშნოთ რომ სხვა ქვეყნების ანალოგიური ფრინველის გრაფიკული გამოსახულებებისაგან მათ მთელი რიგი სტილისტური (ხაზოვან-ფერწერული) თავისებურებები გამოარჩევს. თბილისური კერამიკის ფრინველის გამოსახულებიანი ჯამები წითელკეცა, სწორპირიანი, შიგნით დაქანებული მწვანე ბაკოთი გამოყვანილი ქუსლით და ოდნავ ამოზურცული ძირით ხასიათდება. მთელი ეს მასალა, როგორც ჩვენთვისაა ცნობილი, დაცულია ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის, რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის და თბილისის ისტორიის მუზეუმ „ქარვასლას“ ფონდებში. აგრეთვე სანქტ-პეტერბურგის ერმიტაჟის ფონდებში. ამგვარად, ხოხობის გამოსახულებები უპირატესად წარმოდგენილია მოჭიქურებულ ჯამებზე. არქეოლოგიურ გათხრებს სხვადასხვა დროს აწარმოებდნენ და მოძიებულ მასალას მეცნიერულად იკვლევდნენ ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, გ. ლომთათიძე,

ო. ჯაფარიძე, პ. ზაქარაია, ი. გმელიშვილი, ო. ტყემელაშვილი, ლ. მუსხელიშვილი, გ. გობეჯიშვილი, ლ. ჭილაშვილი, მ. ძნელაძე, ვ. სადრაძე. მეცნიერთა ამ გრძელ ნუსხას ასრულებს მარინა მიწიშვილის, ზაქარია მაისურაძის და ვახტანგ ჯაფარიძის მონოგრაფიული ნაშრომები შუა საუკუნეების ქართულ მხატვრულ კერამიკაზე. არქეოლოგიური მონაპოვარის შესწავლის საფუძველზე მ.მიწიშვილი თავის ნაშრომში (მ. მიწიშვილი, 1969: 19) მოჭიქურებული ჭურჭლის ტიპოლოგიურ კლასიფიკაციას აკეთებს ტექნოლოგიის, მოხატვის ხერხების და დეკორის სახეების მიხედვით, რომლის თანახმად გამოყოფილია ორი ქრონოლოგიური ჯგუფი: გარდამავალი ხანის IX-X საუკუნეების და განვითარებული ხანის - XI-XIII საუკუნეების. როგორც შევნიშნეთ, ჩვენამდე მოღწეული ნაკეთობების უმეტესობა ჯამებია, რომლებიც სხვადასხვაგვარადაა დეკორირებული თეთრი წერნაქით თუ გამჭვირვალე ან ფერადი-გამჭვირვალე ჭიქურებით, ან ჭიქურქვედებით, ანდა მეტალის მარილებით. ჯამების ერთი ნაწილი მაღალკედლიანია, ფართოდ იშლება და ოდნავ გადმოზნექილი პირი აქვს, მეორე ნაწილი კი პირიქით, დაბალკედლიანია და პირი შიდა მხარეს ეზნექება. ჯამების მესამე ნაწილს გაშლილი ფორმა ახასიათებს. იგი ღრმაა, სწორკედლიანი და სწორივე პირით გვირგვინდება. უკლებლივ ყველას ძირითადად ბრტყელი ძირი და დაბალი მრგვალი ქუსლი აქვს. ამჯერად ჩვენთვის საინტერესო არტეფაქტები თეთრი წერნაქით მოხატული, ზედ გრაფიკულად ამოტვიფრული ფრინველის კონტურული გამოსახულებით და გამჭვირვალე, ან ფერადი-გამჭვირვალე ჭიქურით გაპრიალებული ჯამებია. ხოხობის გამოსახულებიანი ჯამებს აგრეთვე მცენარეული ორნამენტის ხაზოვანი ელემენტები დაუყვება, რომელიც ზოგან სხვადასხვა ფორმისა და ფერის ლაქებით მდიდრდება. ჯამების მოხატულობის გრაფიკული სიმკვეთრის მიუხედავად, მწვანე და მოწითალო-იისფერი ჭიქურის (მეტალის მარილები) შხეფები ერთგვარ სენსიტიურობას სძენს მათ (სურ.1) ასეთი ტიპის ჯამების ნიმუშები თბილისის გარდა, რუსთავსა და დმანისშია მიკვლეული, ხოლო ქვეყნის გარეთ უახლოესი პარალელები აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე იძებნება. ისინი აღმოჩნდნენ ორენ-ყალას ქვედა ფენაში (А. Яковсон, 1959: 431) ბაქოში, შირვან შაჰის სასახლეში, კაბალაში, არაბულ ნაქალაქარ სამარაში (ერაყი). შიდა პირზე თეთრი წერნაქით დაფარული, შემდეგ ამოკაწრულ-ნახატიანი ჯამები ყველგან გამდიდრებულია გამჭვირვალე, ან ფერადი-გამჭვირვალე ჭიქურით, ანდა მეტალის მარილებით: სპილენძისა და ქრომის, ვანადიუმის, მარგანეცის, ტიტანის ქლორიდით, რომლის ხმოვანება ხან მუქია, ხანაც ღია. მათ შორის მაინც გამორჩეულია ხოხობის გამოსახულებიანი ჯამები საქართველოსთვის დამახასიათებელი კომპოზიციური გადაწყვეტით, უკიდურესად განწყენებული ფორმით, გეომეტრიულობით და უკიდურესი სქემატიზმით, რომელიც მრავალფეროვნებასა და თვითმყოფადობას სძენს მათ (სურ.2,3). ამ ჯამებისთვის სახასიათოა ყვითელი, მწვანე და მოწითალო-იისფერი ჭიქურებით შექმნილი ნახატის კომბინაციებით ხოხობის კომპოზიციები (სურ.5), რომლებიც კრიალა გამჭვირვალე ჭიქურის და მეტალის მარილების დახმარებით ფერწერულ ეფექტებს ქმნიან (თბილისის სახელოსნო; 1-54,2213). ამ ტიპის მოხატვას ფერწერული იმპულსები და ძლიერი დეკორატიული გამომსახველობა შეაქვს ჯამების მხატვრულ სახეში. გათხრებით დასტურდება რომ ძველ თბილისში სახელოსნოების მთელი ქსელი არის აღმოჩენილი ფრინველის გამოსახულებით გაფორმებული ჯამები, სადაც ნახატი პლასტიკურად საოცრად გამომსახველია და მეცნიერთა (ძველი და ახალი თაობა) დიდი ნაწილი მას „ხოხობად“ მოიხსენიებს. როგორც ბატონი მერაბ ძნელაძე აღნიშნავს ამის დასადასტურებლად ერთი მარტივი დეტალის აღნიშვნაა საჭირო: რეალურად ბუნებაშიც და ნახატებზეც ფრინველს გამოსახული აქვთ ზოლი და სხვადასხვა ტიპისა თუ ფერის წერტილების ორნამენტი. ჯამზე გამოსახული ხოხობი ყელმოღერებული და ცოცხალია (სურ.12). (თბილისის სახელოსნო; ნაყარი) ფრინველისთვის სახასიათოა წრიული პარალელური ხაზები, რომლებიც პირსა და ქიმს მოუყვებიან და დინამიკურ მოცულობას ქმნიან. ზედაპირზე მარჯვენა მხარეს ამოკაწრულია ხოხობის ტიპის

ფრინველი, რომელიც მარცხნივ იყურება. გარშემო კომპოზიცია შევსებულია მცენარეული ორნამენტით. როგორც უკვე აღვნიშნეთ ხოხობს ყელზე გეომეტრიული ორნამენტის ზოლი აქვს ამოკაწრული და შემდეგ მოხატული, ხოლო ტანის არეში მცენარეული ორნამენტი აქვს ჩასმული. მას ფეხებზე დეზები აქვს მიხატული, ხოლო გეომეტრიული კუდი სქემატურადაა გადაწყვეტილი. ხოხობის გამოსახულებიანი ჯამი მწვანე და მოოქროსფრო-ოხრისფერი ფერებით არის დაფარული, რომლებიც თეთრ წერნაქთან ერთად მაღალმხატვრულ ეფექტებს ქმნიან მის ზედაპირზე. ასეთ ჯამებში შემფერავებად თეთრ წერნაქთან ერთად ძირითადად მეტალის მარილებს, ან ჭიქურქვედებს იყენებენ.

მაგალითისთვის განვიხილოთ ფრინველის გამოსახულებიანი თბილისური ერთი თიხის ჯამი, რომელიც წითელკეცა, თხელი, სწორპირიანია, შიგნით დაქანებული მწვანე ბაკოთი გამოყვანილი ქუსლით და ოდნავ ამოზურცული ძირით, გაკრიალებული გარე ზედაპირით. ჯამზე გამოსახული ხოხობი ყელმოდერებული, მეტყველი და ცოცხალია (სურ.5 ჯამის ზედაპირზე წრიული და პლასტიკური ხაზები არქიტექტონიკური სიზუსტით ქმნიან გამოსახულების დინამიკურ მოცულობას. ჭურჭლის ზედაპირი თეთრი წერნაქითაა დაფარული, გამდიდრებული სხვადასხვა მეტალის მარილებით და მასზე მარჯვენა მხარეს ამოკაწრულია ხოხობის ტიპის ფრინველი, რომელიც მარცხნივ იყურება. მცენარეული ორნამენტით შევსებული ხოხობის გარეთა სივრცე კომპოზიციურად სრულყოფილია. ხოხობს ყელზე გეომეტრიული ორნამენტის ზოლი აქვს ამოკაწრული და შემდეგ მოხატული. საერთოში მოცემული ნახატის არქიტექტონიკა დაუვიწყარ შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე. ხოხობის გამოსახულებიანი ჯამი მწვანე და მოოქროსფრო-ოხრისფერი ფერებით არის დაფარული, რომლებიც თეთრ წერნაქთან ერთად მაღალმხატვრულ ეფექტს ქმნიან ზედაპირზე და გამორჩეულ თვითმყოფადობას ანიჭებენ მას.

თბილისის გარდა, ფრინველის გამოსახულებიანი ჯამები მიკვლეულია რუსთავის ნაციხარზე და ნაქალაქარზე, დმანისში, უჯარმასა და გუდარეხში, გორსა და ძველ ანაგაში. აქ უკვე ფრინველთა ფიგურები აღარ უახლოვდებიან ერთმანეთს და შესრულების თვალსაზრისითაც ჩამოუვარდებიან თბილისის ნიმუშებს. ამ ტიპის ჯამების პარალელური მასალა მთელს ამიერკავკასიაში იძებნება. პირველ რიგში აზერბაიჯანში-განჯისა და ორენ-ყალას არქეოლოგიურ მონაპოვარში. პროფილში მოცემული ფრინველი მოთავსებულია თითქმის ცენტრში, იყურება მარჯვნივ, ანუ თავი ქართული არტეფაქტებისაგან განსხვავებით საპირისპირო მხარეს აქვს მიტრიალებული (ანისი) ამასთანავე ფრინველს თავზე წანაზარდები ეკვეთება. ეს ნიმუშები გადატვირთულია დეკორით, რომელიც გადმოცემულია ყვითელი კვირტებით დაბოლოებული სტილიზებული მცენარეული ორნამენტით. სხვა მხრივ ისინი იმეორებენ ქართული ნიმუშების ჭიქურის ფერებს: მწვანეს, ყვითელსა და იისფერ-სინგურისფერს. სომხეთში-ანისის, დვინის, გარნისის პუნქტებში აღმოჩენილი კერამიკა ფიქრობენ, რომ შემოტანილია ბიზანტიური კერამიკის ცენტრებიდან და ადგილობრივი არ არის. ბიზანტიური ნიმუშები მკვეთრად განსხვავდებიან ქართული ხოხობით გამოსახულ კერამიკული არტეფაქტებიდან. მაგალითად, ბიზანტიის იმპერიის ერთ-ერთი ცენტრის - ხერსონესის მუზეუმში დაცული აღმოსავლური მოტივებიდან ცნობილი ფანტასტიკური ფრინველებით (სირინოზი, ორთავა, ან ორკუდა ფრინველი) მოხატული ლანგრების ერთი ნაწილი თეთრკეცია და მოჭიქულია ერთფერად (ცისფერი, ლურჯი, მწვანე) მათ XII-XIII საუკუნეებით ათარიღებენ (А. Якобсон: N171950) წითელკეციან ლანგრებზე თხელი, მოქნილი, დენადი ნახატით შემოსაზღვრული ყელმოდერებული ფრინველებია ამოკაწრული. მწვანე და ყვითელი ჭიქურებით მოხატული ფიგურები დინამიკურია და დეკორატიულად მეტყველია. იმავდროულად ზღაპრულ არსებებად ქცეულ პერსონაჟებში თითქოსდა შეფარვით, შენიღბულად ძველი რწმენის ანარეკლი გამოსჭვივის (მ. იზორია, 2009: 299).

კვლევის შედეგად შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ ხოხობის გამოსახულებით

მოხატულ ჯამებს ახასიათებს დახვეწილობა, ჭურჭლის კედლის სითხელე, სიმსუბუქე, თვითმყოფადი დიზაინი (ფორმა), დამზადების მაღალი ტექნოლოგიური დონე. ხოხობის გამოსახულებიანი ჯამების ნიმუშებში ნათლად ჩანს გამოყენებული თიხის სტრუქტურა, ერთგვაროვნება, ფერი, მორგვზე დამზადების კვალი. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ზედაპირის მოხატულობა, გრაფიკული ნახატი, ფერი, ფუნჯის სახასიათო მონასმი, დეკორის მომგებიანი მდებარეობა, კომპოზიციური გადაწყვეტა, სხვა მხატვრობის დარგებთან და კულტურებთან სიახლოვე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Лордкипанидзе М., Тбилиси (IV- начало XII в.), Тб., 1991 ,გვ. 9-10
2. მიწიშვილი მ. მოჭიქული ჭურჭელი ძველ საქართველოში IX-XIII ს.ს., თბილისი, ხელოვნება, 1969, გვ. 19, 39
3. Якобсон А Л Художественная керамика Баилакана (Орен-Кала) МИА N 67 1959 გვ. 431
4. იზორია მ. ქართული მხატვრული კერამიკის ევოლუციის საკითხისათვის, ბათუმის შ.რუსთაველის სახ. უნივერსიტეტის საერთაშორისო კონფერენცია, მასალები, კრებული -2009, გვ. 297-300.
5. ძნელაძე მ., იზორია მ. და ასხვა. თნილისის წმინდა ორმოც სებასტიელ მოწამეთა ეკლესია, თბილისი, პეგასი, 2014.
6. თ. მორჩაძე, შიდა ქართლის ანტიკური პერიოდის კერამიკა, თბილისი, მეცნიერება, 1979.

სჯh.1

სჯh.2

სჯh.3

სჯh.4

სჯh.5

**გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში
2021 წელს წარმოებული არქეოლოგიური
გათხრების ძირითადი შედეგები**
**Main results of Archaeological excavations in the Southwestern
part of the Gonio-Apsaros done in 2021**

შოთა მამულაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის
შოთა რუსთაველის სახელწიფო უნივერსიტეტის
ემერიტუს-პროფესორი. გონიო-აფსაროსის არქე-
ოლოგიურ არქიტექტურული კომპლექსის მმარ-
თველი.

Shota Mamuladze

Doctor of History, Emeritus Professor of
Batumi Shota Rustaveli State University, Head
of Gonio-Apsaros archaeological architectural
complex.

კახაბერ ქამადაძე

არქეოლოგიის დოქტორი, ბათუმის
შოთა რუსთაველის სახელწიფო უნი-
ვერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი.
გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ არქი-
ტექტურული კომპლექსის მეცნიერ-
თანამშრომელი.

Kakhaber Kamadadze

Doctor of archaeology, Assistant Professor
of Batumi Shota Rustaveli State University,
Research-worker of Gonio-Apsaros archaeolo-
gical architectural complex.

თათული მოწყობილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელწიფო
უნივერსიტეტის დოქტორანტი. გონიო-აფსა-
როსის არქეოლოგიურ არქიტექტურული
კომპლექსის მეცნიერ-თანამშრომელი

Tatuli Motskobili

Doctoral student of Batumi Shota Rustaveli
State University, Research worker of Gonio-
Apsaros archaeological architectural complex

აბსტრაქტი - რომაულ ხანაში ციხის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, როგორც ჩანს, საწარმოო და ხელოსანთა უბანი იყო. გათხრების შედეგად გამოვლინდა 30-მდე ქვის ხელნაკეთი წისქვილი, ამფორებისა და წარმოების ნარჩენების ლუმელის ნაშთები, რომაული პერიოდის ვერცხლის მონეტების განძი, ბავშვის საფლავში მოთავსებული ოქროს, ვერცხლის და ბრინჯაოს ნივთები და ა.შ. რომაული ეპოქის კულტურული ფენა (1-3 სს.) დოკუმენტირებულია რამდენიმე სამშენებლო პერიოდი შესაბამისი ნაგებობებით და არქეოლოგიური მასალით. ადგილზე გამოსახულია ბიზანტიური (VI-VII სს.) და ოსმალეთის მე-16-19 სს.) ეპოქის კულტურული ფენებიც.

საკვანძო სიტყვები - რომაულ ხანა, გონიო აფსაროსი, ხელნაკეთი წისქვილი,

Abstract - In the roman period, the south-western part of the fortress was apparently a production and artisans district. Excavations revealed nearly 30 stone hand-mills, remains of the kilns for firing amphorae and production waste, a hoard of roman period silver coins, gold, silver and bronze objects placed in a child's grave, etc. the cultural layer of the roman epoch (1st -3rd cc) documents several construction periods with relevant structures and archaeological material. the site displays cultural layers of byzantine (6th -7th cc) and ottoman 16th -19th cc) epochs as well.

Key words - Roman era, Gonio Apsaros, handmade mill, amphorae

გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთის შესწავლა ჯერ კიდევ XX ს-ის ბოლოს დაიწყო და დღემდე აქტიურად მიმდინარეობს. სხვადასხვა წლებში წარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა გამოავლინა ოსმალური (XVI-XIX სს), ბიზანტიური (VI-VII სს) და რომაული (I-III სს) კულტურული ფენები (ტაბ.I/1-2). დადასტურდა, რომ ციხის ეს ნაწილი რომაულ პერიოდში სამეურნეო-სახელოსნო უბანს წარმოადგენდა. მიკვლეულია 30-მდე ქვის ხელწისქვილი, ამფორების გამოსაწვავი ქურისა და წარმოების ნაშთები, რომაული ეპოქის მონეტების განძი, ოქროს, ვეცხლის, ბრინჯაოს ნაკეთობანი და აშ. (ვრცლ. იხ. კახიძე, მამულაძე, 2016: 56-71; კახიძე, მამულაძე, 2004: 1-107; ქამადაძე, მამულაძე; 2017: 295-303; მამულაძე, კარასიევიჩ-სციპიორსკი...2018: 162-166; მამულაძე, შალიკაძე...2019: 308-311; Mamuladze, Kamadadze., 2019: 125-134).

პირველად გონიო-აფსაროსის გათხრების პროცესში სწორედ ციხის სამხრეთ-დასავლეთ უბანზე გაჩნდა შესაძლებლობა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, უწყვეტად დაფიქსირებულიყო რომაელთა აქ ყოფნის თითქმის სამასწლიანი ისტორია, დაწყებული ახ.წ. I ს 30-იანი წლებიდან III ს-ის ბოლომდე. უბანზე აღმოჩენილი არტეფაქტების წერილობით წყაროებთან შეჯერების საფუძველზე დადგინდა, რომ ახ.წ. III ს-ის შემდეგ რომაელები გონიო-აფსაროსის ციხეში აღარ დგანან.

სხვადასხვა წლებში წარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა საკუთრივ რომაულ ხანაში დაადასტურა 4 საამშენებლო დონე შესაბამისი ნაგებობათა ნაშთებით, იატაკებით და არქეოლოგიური არტეფაქტებით. წარმოდგენილ სტატიაში თქვენს ყურადღებას 2021 წლის აღმოჩენებზე გავამახვილებთ. ამ წელს ექსპედიციამ სამშენებლო დონეების უკეთ გამიჯვნისა და სტრატეგრაფიის დადგენის მიზნით სამუშაოები სხვადასხვა კვადრატებში ოთხივე სამშენებლო დონეზე აწარმოა (ტაბ.II/1-2). 2021 წელს შესწავლილი კულტურული ფენების აღწერა-დახასიათებას ვიწყებთ ზემოდან ქვემოთ, შესაბამისად რომაული პერიოდის პირველი კულტურული ფენა, პირველ სამშენებლო დონეს შეესაბამება. ეს დონე ნული წერტილიდან 2,30 მ სიღრმეზე მდებარეობს. იგი მთელს სიგრძეზე მოკენჭილ-მოტკეპნილი იყო 25-30 სმ სისქის წვრილმარცვლოვანი ქვიშით, ტალახითა და სხვადასხვა კრამიტის ნატეხებით. 67-66-ე კვადრატების მიჯნაზე ფიქსირდებოდა წრიული გეგმის სათავსო, რომლის ზედა ნაწილი დაკონსერვებული იყო წინა წლებში (ტაბ.II/2; ტაბ.III/1). 2021 წელს ჩატარებული სამუშაოების შედეგად გაირკვა, რომ სათავსო ჭას წარმოადგენს (დმ 70 სმ). ჭა ნაგებია სხვადასხვა ჯიშის უხეშად დამუშავებული მოზრდილი ზომის ქვებით. როგორც შიდა სივრცეში, ისე ირგვლივ ტერიტორიაზე აღმოჩნდა სხვადასხვა ჭურჭლის ნატეხები, რომელთა უმრავლესობას ამფორები შეადგენდა. ამ სამშენებლო დონეზე კიდევ ერთი ჭა დადასტურდა 63 და 73 კვადრატების მიჯნაზეც (ტაბ.II/2; ტაბ.III/2). ჭის გამართვის დროს დაუზიანებიათ აქ არსებული უფრო ადრეული შენობების საძირკვლები. ეს ჭაც ნაგებია მოზრდილი ზომის უხეშად დამუშავებული სხვადასხვა სიდიდის ქვებით. პირველი ჭისგან განსხვავებით იგი უფრო ფართოა (დმ-1,25 მ). აქაც ჭის ირგვლივ და

შიდა სივრცეში აღმოჩნდა სხვადასხვა კერამიკის ნატეხები, რომელთა უმრავლესობა ამჟღავნებს განეკუთვნება. აღმოჩენილი არტეფაქტებისა და არქიტექტურული ნაშთების შესწავლის საფუძველზე პირველი სამშენებლო დონე ახ.წ. III ს-ით თარიღდება.

მომდევნო - მეორე სამშენებლო დონე ნული წერტილიდან 3 მ სიღრმეზე მდებარეობს. 61-62 და 71-72-ე კვადრატებში დაფიქსირდა შენობის საძირკვლის ნაშთები, შესაბამისი იატაკის დონით. იატაკის გასამართათ გამოუყენებიათ სხვადასხვა ზომის ქვები და წვრილმარცვლოვანი ქვიშა. ნაგებობა დამხრობილი ყოფილა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ და პირველი სამშენებლო დონის ჭის მშენებლობისას მოუღრღვევიათ (ტაბ.II/2; ტაბ.IV/1). ამ დონეზე აღმოჩენილი არტეფაქტებიდან საინტერესოა ვიწროყელიანი და ყავისფერკეციანი ამფორების პირ-ტანისა და ძირის ნატეხები, სამხარეულო კერამიკის-ჯამების, ქვაბ-ქოთნების, ლანგრების ნატეხები, მინის სასმისის ძირები და აშ. მეორე სამშენებლო დონე თანმხლები და პარალელური მასალების მიხედვით კარგად თარიღდება ახ.წ. II საუკუნის II ნახევართა და III ს-ით.

შემდეგი - მესამე სამშენებლო დონე ნული წერტილიდან 3,80 მ სიღრმეზეა განთავსებული. 77-ე და 76-ე კვადრატების მიჯნაზე გამოიკვეთა შენობის საძირკვლის ნაშთები, რომელიც აღმოსავლეთით ჭას უერთდება. ჭის გამართვის დროს მშენებლებს ნაგებობის საძირკვლები ჩაუჭრიათ. წყობის ძირში დატანილია არხი. საძირკვლის ნაშთების და არხის ნაწილი დაკონსერვებულია წინა წლებში. არხის დასავლეთი მხარე შედის გვიანი შუასაუკუნეების სასახლის გალავნის ქვეშ, ხოლო აღმოსავლეთი ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით გრძელდება და შედის მეორე სამშენებლო დონის ქვეშ (ტაბ.II/2). 61-65 კვადრატებში მესამე სამშენებლო დონეზე გაუმართავთ ახალი სვეტებიანი ნაგებობები. სულ გამოვლინდა 9 ბაზა. ბაზების განლაგება არასიმეტრიულია. სტრატეგრაფიაზე დაკვირვებით ჩანს, რომ ამ მონაკვეთში ორი შენობა აუგიათ. სვეტებიანი შენობის განადგურების შემდეგ, ისევ ამავე პერიოდში ტერიტორია კარგად მოუზვინავთ 20 სმ აუმაღლებიათ და ახალი სვეტებიანი შენობა აუგიათ. როგორც ჩანს ეს ნაგებობაც მალე დანგრეულა და ზედ მეორე სამშენებლო დონეზე ახალი ნაგებობა გაუმართავთ (ტაბ.IV/2).

მესამე სამშენებლო დონეზე მოპოვებული განათხარი მასალა წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა დანიშნულების ადგილობრივი თუ იმპორტული კერამიკული ნაწარმით, ქვისა და რკინის ნივთებით და ა.შ. მათგან აღსანიშნავია: სინოპური ლუთერია, სამხარეულო კერამიკის ჯამების, ქოთნების, ქვაბ-ქოთნების და აშ ნატეხები, მინის ჭურჭლის ძირები, სოლენის ტიპის კრამიტები და სხვ.

მესამე სამშენებლო დონე აღმოჩენილი მასალების მიხედვით ახ.წ. I ს-ის ბოლოთი და II ს-ის პირველი ნახევრით შეიძლება დათარიღდეს.

რომაული პერიოდის ბოლო - მეოთხე სამშენებლო დონე ნული წერტილიდან 3,95 მ სიღრმიდან იწყება და 4,60 მ სიღრმემდე გრძელდება. 76-74-ე კვადრატებში დაფიქსირდა მართკუთხა გეგმის შენობის საძირკვლის ნაშთი (ტაბ.II/2; ტაბ.V/1-2). მისი სამხრეთი კედელი დასავლეთით გვიანი შუასაუკუნეების სასახლის ქვეშ შედის. ზედა ნაწილი დაკონსერვებულია წინა წლებში. აღმოსავლეთი კედელი ჩრდილოეთისაკენ მიემართება და პირველ სამშენებლო დონის დროს აგებულ ჭას უერთდება. შენობა სწორედ ჭის გამართვის დროს დაუზიანებიათ. აღნიშნულ ნაგებობაზე, მეორე სამშენებლო დონეზე ახალი ნაგებობა დაუშენებიათ. მშენებლებს შენობის მასშტაბები შეუმცირებიათ და აღმოსავლეთი საძირკველი 60 სმ-ით შიგნით შეუწვევიათ. სამხრეთის კედელი კვლავ მეოთხე სამშენებლო კედლის საძირკველზეა დაშენებული. იგივე სიტუაცია გვაქვს სამხრეთი კედლის პარალელურად არსებულ ტიხარზეც. გარდა ამისა ახალი შენობისათვის აღმოსავლეთი კედლის პარალელურად ახალი ტიხარი გაუკეთებიათ, რომელიც მეოთხე სამშენებლო დონის ტიხარს დასავლეთის მხრიდან 25 სმ ითაა დაშორებული. შემორჩენილია მისი სამხრეთი ნაწილი. ამ შენობის სამხრეთი და ჩრდილოეთი კედლები რესტავრირებულია. მისი ჩრდილოეთი კედლის ჩრდილო აღმოსავლეთი მხარე თავიდანვე მოუღრღვევიათ, წყლის მილების გაყვანის

დროს. ამ დონეზე კიდევ ერთი შენობის საძირკვლის ნაშთები გამოიკვეთა 71-73 და 61-63-ე კვადრატების მიჯნაზე. ნაგებობა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ ყოფილა დამხრობილი. მისი აღმოსავლეთი კედლის სამხრეთი ნაწილი დაზიანებულია 63-73-კვადრატებში პირველ სამშენებლო დონეზე გამართული ჭის მიერ. 71-ე და 72 კვადრატებში დაფიქსირდა შენობის განივი ტიხრებიც (ტაბ.II/2).

მეოთხე სამშენებლო დონეზე აღმოჩენილი არტეფაქტებიდან აღსანიშნავია სხვადასხვა საწარმოო ცენტრებში დამზადებული ძაბრისებრპირიანი, კოსური, ქიმისებრშვერილიანი და ვიწროყელიანი ამფორების ფრაგმენტები. კულტურულ ფენაში მრავლად იყო წარმოდგენილი სამხარეულო კერამიკის ფრაგმენტები: ქოთნები, ლანგრისებური ჭურჭლები, ჯამები და სხვ.

მოპოვებული არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე მეოთხე დონე ახ.წ. I ს-ის მეორე ნახევრითა და II ს-ის დასაწყისით შეიძლება დათარიღდეს.

ამრიგად ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში წარმოებული გათხრებისა და აღმოჩენილი მასალების მიხედვით შესაძლებელი ხდება თვალი გავადევნოთ გონიო-აფსაროსის ციხის ამ მონაკვეთში მიმდინარე ისტორიულ პროცესებს ახ. წ. I ს მეორე ნახევრიდან მოკიდებული ოსმალური (XVI-XIX სს) პერიოდის ჩათვლით. გათხრების შედეგად საკმაოდ კარგად გაიმიჯნა ერთმანეთისაგან ცალკეული ეპოქების (ოსმალური, ადრებიზანტიური და რომაული) კულტურული ფენები. მოხერხდა საკუთრივ რომაულ ფენაში (I-III სს) სხვადასხვა პერიოდის სამშენებლო დონის გამოყოფა. სადაც შესანიშნავადაა წარმოდგენილი ამა თუ იმ ეპოქისათვის დამახასიათებელი არქიტექტურული ნაგებობანი და არქეოლოგიური მასალები. უბნის შესწავლა სამომავლოთაც გაგრძელდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კახიძე, მამულაძე, 2004: - კახიძე ა, მამულაძე შ., სამხრეთ-კარიბჭისა და აბანო-თუბნის ტერიტორიაზე 1995-1999 წწ-ში წარმოებული კვლევა-ძიების უმთავრესი შედეგები// გონიო-აფსაროსი IV, 4-107. ბათუმი
2. კახიძე, მამულაძე, 2016: - კახიძე ა, შ. მამულაძე შ., აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი 2016
3. ქამადაძე, მამულაძე, 2017: - ქამადაძე კ, მამულაძე შ., 2017 წელს გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები//საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სამხრეთ დასავლეთ საქართველო VII (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, 295-303, თბილისი
4. მამულაძე, კარასევი სციპიორსკი..., 2018: - მამულაძე შ, კარასევი სციპიორსკი რ, შალიკაძე თ, ქამადაძე კ., 2017 წელს გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიში// 2017 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, 162-166, თბილისი
5. მამულაძე, შალიკაძე..., 2019: - მამულაძე შ, შალიკაძე თ, ქამადაძე კ, კარასევი სციპიორსკი რ, გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე 2018 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიში// 2018 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, 308-311, თბილისი
6. Mamuladze, Kamadadze, 2019: - Mamuladze Sh, Kamadadze K., A Brief Report on the Archaeological Excavations in Gonio-Apsarus, 2014-2017// Settlements and Necropolis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity Select Papers from the Third International Conference 'The Black Sea in Antiquity and Tekkeköy: An Ancient Settlement on the Southern Black Sea Coast' Oxford. 2019, pp. 125-134
7. მამულაძე, ქამადაძე..., 2021: - მამულაძე შ, ქამადაძე კ, მოწყობილი თ, მამისეიშვილი თ., გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე 2020 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიში// 2020 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური

გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, 212-219, თბილისი

ტაბულების აღწერილობა:

ტაბ. I. სურ-1-2. გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში სხვადასხვა წლებში შესწავლილი ოსმალური, ბიზანტიური და რომაული კულტურული ფენები

ტაბ. II. სურ. 1-2. 2021 წელს შესწავლილი ტერიტორია

ტაბ. III. სურ. 1-2. პირველ სამშენებლო დონეზე აღმოჩენილი 2 ჭა

ტაბ. IV. სურ. 1. მეორე სამშენებლო დონის შენობის სამირკვლის და იატაკის ნაშთები
სურ. 2. მესამე სამშენებლო დონის სვეტებიანი ნაგებობის ნაშთები

ტაბ. V. სურ. 1-2. მეოთხე სამშენებლო დონის შენობის ნაშთები

ბჟ. 1

ბჟ. 2

სურ. 1

სურ. 2

ბჟ. 1

ბჟ. 2

სურ. 1

სურ. 2

ბჟ. 1

ბჟ. 2

ახალი აღმოჩენები პეტრა - ციხისძირიდან NEW DISCOVERIES FROM PETRA –TSIKHISDZIRI

დავით მინდორაშვილი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის
ოთარ ლორთქიფანიძის სახელობის არქეო-
ლოგიური კვლევების ინსტიტუტის წამყვანი
მეცნიერ თანამშრომელი ისტორიულ მეცნი-
ერებათა დოქტორი.

David Mindorashvili

Leading scientific worker of Otar
Lordkipanidze Institute of Archaeological
Research at Georgian National Museum Doctor
of Historic Science.

აბსტრაქტი: ციხისძირის ციხესამხრეთ-დასავლეთსაქართველოს უმნიშვნელოვანესი ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლია. მკვლევართა უმრავლესობა ციხისძირს აიგივებს ბერძნულ წერილობით წყაროებში არაერთხელ მოხსენიებულ პეტრას ციხესთან. თუმცა, ამ თეორიას ყველა არ იზიარებს. სტატიაში წარმოდგენილია ციხისძირში 2017 წელს ჩატარებული გათხრების შედეგად აღმოჩენილი უაღრესად საინტერესო მასალები, რომლებიც ეჭვს აღარ ტოვებენ იმის შესახებ, რომ ციხისძირი მართლაც პეტრაა.

საკვანძო სიტყვები: პეტრა, ციხისძირი, სასანური მონეტები, მუზარადი, ჯაჭვის პერანგი, ბეგთარი, მახვილები, ნამგლები.

Abstract - Tsikhisdziri fortress is located in 7 km from the south of Kobuleti, on the rocky seaside hills (pl. I, IV). Mainstream scholarly opinion identifies Petra with the Petra fortress mentioned by Procopius of Caesarea (VI century) many times. However, according to some researchers the theory is not true.

In 2017 the fortification No5, burned and ruined was excavated and numerous armory and 98 Sasanian coins (pl. II-III) were found on the site. The items were the belongings of Iranian soldiers fortified there. They invaded Petra (Tsikhisdziri) in 542 AD. The evidences found here depicts the battleground of war taking place in 551, when Greeks defeated Iranians occupied Petra (Tsikhisdziri). Later Greeks razed the city fortress to the ground.

The recent discoveries in Tsikhisdziri make the solid basis for the identification theory of Petra-Tsikhisdzi.

Key words - Petra, Tsikhisdziri, Sasanian coins, helmet, chain shirt, begtar, swords, daggers.

ციხისძირის ციხემ, რომელიც ქობულეთიდან სამხრეთით 7 კმ-ის დაშორებით ზღვისპირა კლდეზე მდებარეობს, მკვლევართა ყურადღება XIX ს-ის 80-იანი წლებიდან მიიპყრო და ინტერესი მის მიმართ დღემდე არ განელეგებულა (ტაბ. II, IV1). ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის ცნობით, VI ს-ის 30-იან წლებში ბიზანტიასა და ირანს შორის ეგრისისათვის ამტყდარი ომის დროს, იმპერატორ იუსტინიანეს ბრძანებით, ბერძნებმა ეგრისის სამეფოს ზღვის სანაპიროზე ააგეს სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე ციხე-ქალაქი პეტრა, რომელიც მანამდე უმნიშვნელო დასახლება იყო (გეორგიკა, 1965, გვ. 83, 101). ს. ჯანაშია პირველი იყო, ვინც შეეცადა პეტრა-ციხისძირის იგივეობის საკითხი მეცნიერულად დაესაბუთებინა (ჯანაშია ს. 1949, გვ. 33). ს. ჯანაშიას მოსაზრება პეტრა-ციხისძირის იგივეობის შესახებ გაიზიარა ამ

პრობლემით დაინტერესებული მკვლევარების უმრავლესობამ (ნ. ბერმენიშვილი, ნ. ლომოური, ნ. ხოშტარია, პ. ინგოროყვა, ვ. სიჭინავა, კ. მელითაური, ვ. ლექვინაძე, დ. მუსხელიშვილი, ა. ინაიშვილი და სხვ.). პეტრა-ციხისძირის იგივეობის საკითხში ეჭვი შეიტანა გ. გრიგოლიამ. მისი აზრით, პეტრა ჭოროხის სამხრეთით ქ. ხოფას მიდამოებშია საძებნი (გრიგოლია გ. 1994, გვ. 11-78).

2017 წელს ციხისძირის გათხრებისას ციტადელის სამხრეთ ნაწილში გამოვლინდა ახალი, რიგით მეხუთე კოშკი (ტაბ. I2, IV2-3). მასში აღმოჩნდა საინტერესო არქეოლოგიური მასალა, რომელიც პეტრა-ციხისძირის იგივეობის თეორიას საფუძვლიანად ამყარებს (მინდორაშვილი დ. 2021, გვ. 36-47).

№5 კოშკი (4,10x3,80 მ), მდებარეობს ციხისძირის აკროპოლისის ჩრდილოეთი და სამხრეთი ბორცვების დამაკავშირებელ ორმაგ კედელს შორის. იგი აღმოსავლეთი მხრიდან მიშენებულია ორმაგი ზღუდის დასავლეთ კედელზე (ტაბ. I2, IV1-2).

მასიურ ცოკოლზე დაშენებული კოშკის სამხრეთ და აღმოსავლეთ კედელს ეტყობა ხანძრის და ძალადობრივი ნგრევის კვალი (ტაბ. I2). კოშკისა და ზღუდის კედლის ერთდროულ მშენებლობაზე მიუთითებს ის გარემოება, რომ ზღუდის კედელში თავიდანვე ყოფილა გათვალისწინებული კოშკის კარი და კარის საურდულე ნიში. ზღუდისა და კოშკის კედლებს შორის გადებმა არაა. კოშკის კედლები მდგმულია სასიმაგრო კედელზე. ამით დაცულია ბერძნული ციხესიმაგრეების მშენებლობის ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი - ქვის წყობებით არ ყოფილიყო გადებმული ორი ან რამდენიმე შენობა, რათა მტრის მიერ ერთი ნაგებობის დანგრევას არ გამოეწვია მეორის განადგურება. საფორტი-ფიკაციო ნაგებობათა მშენებლობის ეს პრინციპი ჩვენში ჯერ კიდევ ელინისტურ ხანაში გამოიყენებოდა (ვანი) (გამყრელიძე გ. და სხვ. 2005, გვ. 105). მშენებლობის ანალოგიური წესი წებელდის თავდაცვით ნაგებობებზეც გვხვდება (Борнов Ю., Бгажба О. 1985, გვ. 56).

კოშკში დაფიქსირდა ძლიერი ნგრევისა და ხანძრის კვალი, რაც გამოწვეული ყოფილა საომარი მოქმედებებით. კოშკის სამხრეთი კედელი მოწყვეტილა ზღუდის კედელს, რომელზეც ის იყო მიშენებული და სამხრეთით გადაწოლილა (ტაბ. I2, IV2-3). განსაკუთრებით დაზიანებულია კოშკის აღმოსავლეთი კედელი. ისიც გვერდზე გადაწოლილა და შუაზე გამსკდარა (ტაბ. IV2-3). ზღუდეს არის მოცილებული კოშკის ჩრდილოეთი კედელიც. თუმცა, მისი ვერტიკალურობა დარღვეული არაა (ტაბ. I2, IV2-3).

ადრეულ შუა საუკუნეებში ციხესიმაგრეებზე შეტევისას კედლების ნგრევის სხვადასხვა ხერხებთან ერთად, მოალყეები ხშირად იყენებდნენ ისეთ ხერხს, როგორიცაა კედლის ძირის გამოთხრა, იქ მძლავრი ცეცხლის გაჩაღება და ასეთი ქმედებით კედლის ჩამოშლა (გეორგიკა, 1965, გვ. 86). არაა გამორიცხული, რომ ციხისძირის კოშკზე იერიშისას მომხდურმა ციხესიმაგრეთა ნგრევის სწორედ ეს ხერხი გამოიყენა. ამგვარი ვარაუდის საფუძველს გვაძლევს კოშკის კედლების სავალალო მდგომარეობა.

კოშკის მცველებს არა თუ ვერ მოუხერხებიათ ნაგებობიდან რაიმე ნივთის გატანა, არამედ კოშკიდან თვითონაც ვერ გასულან (ზოგიერთი მაინც) და ხანძარსა და ნგრევაში მოყოლილან. ამაზე მეტყველებს ნაგებობაში მიკვლეული მრავალრიცხოვანი საბრძოლო აღჭურვილობა და ადამიანთა დანახშირებული ძვლების ფრაგმენტები. კოშკის განსაკუთრებული სისასტიკით განადგურების შემდეგ, ამ ადგილის გაწმენდა და მისი ხელახალი გამოყენება არავის უცდია.

კოშკის გათხრებისას გამოვლენილ კერამიკულ მასალაში გვხვდება: დერგები, ქოთნები, დოქები, ამფორები, რომელთაც მრავლად მოეპოვებათ ანალოგები ეგრისის V-VI სს-ით დათარიღებულ არქეოლოგიურ მასალაში (ტაბ. III1-13).

დიდ ინტერესს იწვევს კოშკიდან მომდინარე საბრძოლო იარაღი. მათგან აღსანიშნავია რკინის მუზარადი (ტაბ. III1). გასული საუკუნის 60-იან წლებში ციხისძირის ციტადელში ორ ადგილას აღმოჩნდა რკინის მუზარადის ნაშთები. იქვე დაფიქსირდა ნახანძრავი შრე (ინაიშვილი ა. 1974, გვ. 145). ეს ცნობა, #5 კოშკის

დამწვარ-დანახშირებულ მასალებთან ერთად, თვალნათლივ მეტყველებს იმ სასტიკ ბრძოლაზე, რომელიც VI ს-ის 50-იან წლებში გამართულა ციხისძირისათვის.

ჯაჭვის პერანგები კოშკის სამ სხვადასხვა ადგილას აღმოჩნდა (ტაბ. II21). ბეგთარის რკინის ფირფიტები ერთი დამწვარი გუნდის სახით გამოვლინდა (ტაბ. II20).

კოშკში აღმოჩნდა ფარების რკინის სამი უმბონი (ტაბ. III2-4). დანები ცალპირლესილია, მორკალური ან სწორტანიანი (ტაბ. II25-26).

კოშკში შვიდი შუბისპირი გამოვლინდა (ტაბ. III14-20). მსგავსი შუბისპირები არაერთი ცნობილი ისტორიული ეგრისისა და ჩრდილოეთ კავკასიის ტერიტორიებიდან (Трапш М. 1971, გვ. 150; Воронов Ю. 1969, გვ. 62; Воронов и др. 1990, გვ. 25, სურ. 1610, 188, 241; Гунба М. 1978, ტაბ. V5, XII6, XXV5, XXVII3-4, XXVIII4, XXXIII5; Ковалевская В. 1981, გვ. 178, სურ. 6240; Дзаттиаты Р. 2014, ტაბ. 17152; ინაიშვილი ნ. 1993, გვ. 83; კახიძე ა. და სხვ. 2000, გვ. 78; ლომიტაშვილი დ. 2014, ტაბ. XLII2; ლორთქიფანიძე გ. 1991, ტაბ. XIII1).

კოშკში აღმოჩნდა რკინის 13 ისრისპირი, რომელთაგან ერთს ოთხკუთხაგანივკვეთ-იანი პირი აქვს (ტაბ. III33). დანარჩენები სამფრთიანია (ტაბ. III21-32). სამი მახვილიდან ერთი ცალპირლესილია ორი ორპირლესილი (ტაბ. III5,6,7).

კოშკში რკინის ექვსი ცულია მიკვლეული (ტაბ. III8-13). განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს სამი ცული მრგვალი სატარე ნახვრეტით, მოხრილი ტანით, ასიმეტრიული და ფართო პირით (ტაბ. III11-13). ამგვარ ცულებს აფხაზი მკვლევარები ე. წ. წებელდური კულტურის მახასიათებელ ელემენტად მიიჩნევენ, რადგან, თითქოს აღნიშნული ტიპის ცულების უმეტესობა აფხაზეთის ტერიტორიაზეა მიკვლეული. ამიტომ, ცულების ეს სახეობა აფხაზმა მკვლევარებმა აფსილ-აბაზგების კუთვნილებად გამოაცხადეს (Трапш М. 1971, გვ. 148; Гунба М. 1978, გვ. 84).

ე. წ. წებელდური ცულების აღმოჩენის არეალი ისტორიული ეგრისის ტერიტორიაზე საკმაოდ ფართოა. ამიტომ, თავის დროზე გაჩნდა საფუძვლიანი ეჭვი ამ არტეფაქტების წებელდურ ცულებად მოხსენიების მართებულობასთან დაკავშირებით (ჯაფარიძე ვ. 1979, გვ. 78-89; ლომიტაშვილი დ., ლორთქიფანიძე ბ. 1993, გვ. 32; აფხაზავა ნ. 2010, გვ. 47). IV-V სს-ით დათარიღებული ასეთი ცულები აღმოჩნდა სოფ. ჩხალთასა და ხუტიაში მდ. კოდორის ზემო წელზე, რომელიც ადრეულ შუა საუკუნეებში მისიმიანელთა (სვანური მოდგმის ტომთა) განსახლების არეალადაა მიჩნეული. ასეთივე ცულები გამოვლინდა სოფ. ლენჯერისა და ხოფურის V ს-ის სამარხებში (ჩართოლანი შ., ცინდელიანი მ. 2010, გვ. 10, 14, ტაბ. VI1-4, XI1-2). მსგავსი არტეფაქტები ცნობილია: ვარდციხიდან (ჯაფარიძე ვ. 1989, გვ. 109), ნოქალაქევიდან (ლომიტაშვილი დ. 2014, გვ. 58-59), ურეკიდან (Хоштария Н. 1955, სურ. 21), ლეჩხუმიდან, ჩხარიდან, ზუგდიდის რაიონიდან, აჯამეთიდან, ვანიდან, ოჩხომურიდან (2 ც.), ჭუბერიდან, გეგუთიდან, სვირიდან, ფარნალიდან, პატარა ჯიხაიშიდან, ხონიდან (ჯაფარიძე ვ. 1979, გვ. 82; Артилакба В. 1976, ტაბ. 21-26; აფხაზავა ნ. 2010, გვ. 47). ცულის ეს სახეობა ცნობილია სოჭის მიდამოებიდანაც (Воронов Ю. 1979, ტაბ. 522-4).

მსგავსი ცული აღმოჩენილია ციხისძირის IV ს-ის სამარხულ კომპლექსში (ინაიშვილი ნ. 1993, გვ. 83). ანალოგიური ცული ცნობილია ფიჭვნარის IV ს-ის სამარხიდან. მეორე ამგვარი ცული ფიჭვნარის ტერიტორიაზე შემთხვევითაა აღმოჩენილი (კახიძე ა. და სხვ. 2000, გვ. 79). ასეთივე ცულები გამოვლინდა სოფ. სიმონეთთან (მამულაძე შ., ქამადაძე ვ. 2017, გვ. 305, ტაბ. XI1-2). სამეცნიერო ლიტერატურაში დამოწმებულია ანალოგიური ცულის აღმოჩენის ფაქტი სოფ. ვერნებშიც (აფხაზავა ნ. 2010, გვ. 47).

ამგვარი ცულების გავრცელების არეალი მოიცავს მთელ ისტორიულ ეგრისს. ამდენად, მათი წებელდური კულტურის მახასიათებელ არტეფაქტებად, წებელდურ ცულებად და ამ ცულების აფსილ-აბაზგების კუთვნილებად მოხსენიება ისტორიული რეალობის დამახინჯებაა (ლომიტაშვილი დ., ლორთქიფანიძე ბ. 1993, გვ. 32; აფხაზავა ნ. 2010, გვ. 47).

მ. კაზანსკის აზრით, III ს-ში კავკასიის შავიზღვისპირეთის სანაპირო გოთების საზღვაო თავდასხმებს განიცდიდა, რასაც მატერიალურ კულტურაში გერმანული გავლენა მოჰყვა. ამ პროცესის შედეგი უნდა იყოს შეიარაღების ზოგიერთი სახეობის, კერძოდ ე. წ. წებელდური ცულების“ აფხაზეთის ტერიტორიაზე გავრცელებაც. წებელდური ცულები რომაულ-გერმანული აღჭურვილობიდან არის გადმოღებული (Казанский М. 2015, გვ. 33-38). შემდგომში, დაახლოებით მსგავსი შეხედულება ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც გაჩნდა (ანჩაბაძე ი. 2016, გვ. 75).

განათხარ მასალაში ყურადღებას იქცევს შვიდი ნამგალი (ტაბ. III34-40). ნამგალი ცხენოსანი მეომრების საჭირო და აუცილებელი იარაღი იყო განსაკუთრებით მაშინ, როცა ისინი ციხეებში თავდაცვით ბრძოლებს აწარმოებდნენ. ხანგრძლივი ალყის პირობებში ციხის ტერიტორიაზე თავმოყრილ ცხენებს სჭირდებოდათ საკვები. ამიტომ, ალყის დაწყებამდე ყველა მხედარი უზრუნველყოფდა თავის ცხენს ბალახის რაც შეიძლება დიდი მარაგით, რომელსაც რა თქმა უნდა ნამგლით თიბავდა. ჩანს, ციხისძირში გამაგრებული ჯარის დიდი ნაწილი ცხენოსანი მეომრები იყვნენ. სწორედ ამ გარემოებით აიხსნება ერთ პატარა კოშკში მრავალრიცხოვან საბრძოლო იარაღთან ამდენი ნამგლის აღმოჩენის ფაქტი.

საინტერესოა, რომ ნამგლების რიცხვი (7 ც.) ემთხვევა შუბების რაოდენობას (7 ც.) და ერთი ერთეულით მეტია ცულების (6 ც.) რაოდენობაზე. რაც იმაზე მიუთითებს, რომ კოშკის მცველთა რიცხვი შვიდ მეომარზე მეტი არ უნდა ყოფილიყო. მეზრძოლების უფრო დიდი რაოდენობა მცირე ფართობის ნაგებობაში ვერც მოთავსდებოდა და ბრძოლის დროს მათ სწრაფი მანევრირება-რეაგირების საშუალებაც არ ექნებოდათ.

რკინის ლაგამი ერთი ცალია მიკვლეული (ტაბ. II27). იმ დროს, როცა ციხისძირში გამაგრებული ჯარის ძირითად ნაწილს კავალერია შეადგენდა, ბუნებრივია, კოშკში ლაგმის აღმოჩენა მოულოდნელად არ გამოიყურება.

კოშკში გამოვლინდა ხელწისქვილის ხუთი ქვა (ტაბ. II14-18). ჩანს, ამ ხელწისქვილებით ხდებოდა მარცვლეულის დაფქვა და კოშკში თუ საერთოდ ციხეში გამა-გრებული მეზრძოლების დაპურება. აქვეა მიკვლეული ქვის მოზრდილი საცეხველი (ტაბ. III19).

კოშკში აღმოჩნდა 98 ვერცხლის მონეტა. მათგან 94 განძის სახით იყო ჩაფლული ნაგებობის მიწატკეპნილ იატაკში ამოჭრილ პატარა ორმოში (ტაბ. III41). მონეტებიდან ყველაზე ადრეულია ფეროზის (458-488) მიერ მოჭრილი ფული. შემდგომ მოდის ვალამის (484-488) და კავადის (488-531) მონეტები. ყველაზე გვიანდელია ხოსრო I (531-579) სახელით მოჭრილი ნიმუშები (მონეტები განსაზღვრა ნუმიზმატმა მ. პატარიძემ). მონეტებთან ერთად თუ გავითვალისწინებთ ისტორიულ ფონს, წერილობითი წყაროების მონაცემებს და კოშკში აღმოჩენილი არტეფაქტების პარალელებს, განათხარი მასალის განმარხვის თარიღად VI ს-ის შუა წლები უნდა მივიჩნიოთ. მონეტების მიხედვით, ასევე ირკვევა კოშკის მცველთა ვინაობა. 98 მონეტიდან უკლებლივ ყველა სასანურია და მათში არ ურევია არც ერთი სხვა ფული. ეს უნდა ყოფილიყო პეტრაში გამაგრებული ირანელი მეზრძოლების ხელფასისათვის განკუთვნილი ფული. ჩანს, ირანელებმა ბრძოლის წინ ფული გადამალეს და გასაგები მიზეზის გამო მისი ამოღება ვეღარ მოახერხეს.

ამრიგად, ციხისძირის №5 კოშკი განადგურებული ჩანს საომარი მოქმედებების დროს VI ს-ის შუა წლებში, კონკრეტულად კი 551 წელს. ცხადი ხდება ისიც, რომ კოშკზე (და საერთოდ აკროპოლისზე) შეტევის დროს მასში გამაგრებული იყვნენ ირანელები. მოიერიშეები კი ბიზანტიელ-ლაზთა ჯარი იყო.

ციხისძირის №5 კოშკის არქეოლოგიურმა მასალამ საშუალება მოგვცა კიდევ ერთხელ გვემსჯელა ციხის ისტორიის ისეთ მნიშვნელოვან პრობლემაზე, როგორიცაა პეტრა-ციხისძირის იგივეობის საკითხი. ცნობილია, რომ ბიზანტიის იმპერატორმა იუსტინიანემ (527-565) ირანელებთან გამწვავებული ურთიერთობის გამო, ეგრისის სამეფოს სანაპირო ზოლზე არსებული ციხეები გაამაგრა. მათ რიცხვში იყო დღევანდელი ციხისძირიც (Леквинадзе В. 1973, გვ. 174). ამ პუნქტის გამაგრება ირანელთა

მოსალოდნელი თავდასხმებით რომ იყო გამოწვეული, კარგად ჩანს №5 კოშკისა და ზღუდის კედლის გეგმარებით. კოშკი ზღუდის კედელზე აღმოსავლეთიდანაა მიდგმული და მას შესასვლელი დასავლეთიდან ზღვის მხრიდან აქვს (ტაბ. IV1). ცხადია, კედელიცა და კოშკიც იმ მიზნით იყო აგებული, რომ წინააღმდეგობა გაეწია აღმოსავლეთიდან მომხვედური მტრისთვის. ასეთად კი ბიზანტიელებისთვის იმ პერიოდში ერთადერთ ძალად ირანი მოიაზრებოდა. კოშკში გამოვლენილი სიტუაცია ასახავს ეგრისის ტერიტორიაზე ბიზანტიასა და ირანს შორის წარმოებული ხანგრძლივი ომის ანუ ეგრისის „დიდი ომიანობის“ ერთ-ერთ ფინალურ ეპიზოდს, როცა ბერძნებმა და ლაზებმა 551 წელს დაამარცხეს ციხისძირში გამაგრებული ირანელები და ისინი განდევნეს ამ სიმაგრიდან.

პეტრა-ციხისძირის იგივეობის საკითხის განხილვისას უნდა გავიხსენოთ პროკოპი კესარიელის ცნობა, რომლის მიხედვით, 542 წელს ირანელებმა დაამარცხეს ბიზანტიელთა და ლაზთა ძალები, დაიკავეს ზღვისპირა ციხე-ქალაქი პეტრა და იქ ცხრა წელი იყვნენ გამაგრებული (გეორგიკა, 1965, გვ. 87). ცნობილია ისიც, რომ ირანელებს ეგრისში პეტრას გარდა, ხანგრძლივად არცერთი სხვა სიმაგრე არ ჰქონდათ დაკავებული და ბიზანტიელებს მხოლოდ პეტრას უკან დაბრუნება მოუხდათ სასტიკი ბრძოლის შედეგად. ციხისძირის #5 კოშკში (შესაბამისად ციხე-ქალაქშიც) ირანელი მეზრძოლები საკმაოდ ხანგრძლივად რომ იდგნენ, მეტყველებს კოშკში აღმოჩენილი ისეთი არტეფაქტები, რომლებიც აუცილებელია ერთ ადგილას დიდი ხნით ცხოვრებისათვის. ესენია: ხელწისქვილის ქვები და ქვის საცეხველი (ტაბ. II14-19); დიდი რაოდენობის სამზარეულო და სუფრის ჭურჭელი – დერგები, ქოთნები, დოქები (ტაბ. II1-9); კიდევ უფრო მრავალრიცხოვანი ამფორები (ტაბ. II10-13); მარცვლეულის მარაგი და სხვ. ჩამოთვლილი არტეფაქტები უტყუარი დასტურია იმისა, რომ ირანელები აქ ხანგრძლივად იმყოფებოდნენ. ეგრისის სამეფოს ერთადერთი პუნქტი კი სადაც ირანელები დიდხანს (9 წელი) იდგნენ, იყო პეტრა. ხოლო, კოშკში გამაგრებული მეზრძოლები მართლაც ირანელები რომ იყვნენ და არა ბიზანტიელები ან ლაზები, მეტყველებს ნაგებობაში აღმოჩენილი 98 სასაწურის მონეტა. ამდენად, კოშკის არქეოლოგიური მასალა მნიშვნელოვნად ამაგრებს პეტრა-ციხისძირის იგივეობის თეორიას (მინდორაშვილი დ. 2021, გვ. 43).

პროკოპი კესარიელის მიერ აღწერილი ზოგიერთი ეპიზოდი, რომელიც ასახავს 551 წელს პეტრასათვის გაჩაღებულ ბრძოლას, თითქმის ზუსტად იმეორებს ციხისძირის №5 კოშკში გამოვლენილ სიტუაციას. გავიხსენოთ როგორ აღწერს პეტრასათვის ბრძოლის ფინალურ ეტაპს პროკოპი კესარიელი: „რომაელებმა ცეცხლში გაახვიეს აკროპოლისი ... ცეცხლი რომ გაძლიერდა ... ბარბაროსები კარგად მიხვდნენ, რომ ისინი სულ მალე ფერფლად იქცეოდნენ. დაკარგეს ყოველგვარი იმედი და რადგან ხსნას არსაიდან ხედავდნენ და არც მტრის ხელში ჩავარდნა სურდათ, ყველანი, აკროპოლისთან ერთად ცეცხლმოდებულნი, მაშინვე დაიღუპნენ“ (გეორგიკა, 1965, გვ. 177-178). ასეთივე სურათი ჩანს კოშკის განათხარი მასალის მიხედვითაც. ნაგებობაში აღმოჩენილი მეზრძოლების დამწვარი ძვლების ფრაგმენტები იმის დასტურია, რომ ისინი მოწინააღმდეგეს არ დანებებიან (ან მოწინააღმდეგეს არ მიუცია მათთვის საშუალება დანებებოდნენ) და აღმოდებულ კოშკში დაღუპულან (თუ ყველა არა, ზოგიერთი მაინც). წყაროში აღწერილი ირანელთა და ბიზანტიელ-ეგრისელთა შორის პეტრასათვის გამართული სასტიკი ბრძოლის ეპიზოდები ზედმიწევნით კარგად აისახა ციხისძირის №5 დამწვარ-დანგრეული კოშკის მასალაში, რაც კიდევ ერთხელ მეტყველებს იმის სასარგებლოდ, რომ ციხისძირი პეტრაა.

ციხისძირში 1962-1965 წლებში მიკვლეული მასალების მიხედვითაც, ციხის სამხრეთი უბანი ბრძოლის შედეგადაა განადგურებული და შემდგომში დიდი ხნის მანძილზე ეს ტერიტორია არავის განუახლებია (ინაიშვილი ა. 1974, გვ. 126). ციხისძირის არსებული ქრონოლოგიით, აქ ყველაზე ძველი ფენა VI საუკუნისაა. მომდევნო პერიოდის ნაგებობები X-XIV სს-ით თარიღდება (ინაიშვილი ნ. 1993, გვ.

12). ციხისძირის აკროპოლისზე ფაქტობრივად არ გვაქვს VII-IX სს-ის კულტურული ფენები, რაც იმის მანიშნებელია, რომ იმ პერიოდში იგი მიტოვებულია. მხოლოდ მოგვიანებით, X ს-ში ხდება მისი შემდგომი აღორძინება, მაგრამ ისე ჩანს, რომ ციხის გარკვეული ნაწილი X ს-ის შემდგომაც არ აღუდგენიათ.

ციხის სამხრეთ უბანზე №5 კოშკის გათხრებმაც იგივე სურათი დაადასტურა, რა სურათიც შეინიშნებოდა ამ უბანზე გასული საუკუნის 60-იან წლებში კოშკი (აგრეთვე მთელი აკროპოლისი) განსაკუთრებული სისასტიკით დანგრევის შემდეგ მიუტოვებით. ეს ძალზე საყურადღებო მომენტი, რომელიც ძნელია წერილობითი წყაროებიდან კარგად ცნობილ ამბავს ბერძნების მიერ პეტრას დანგრევას და მის მიტოვებას არ დავუკავშიროთ.

თუ დღემდე პეტრა-ციხისძირის იდენტურობის მტკიცება ძირითადად თეორიულ მსჯელობას ემყარებოდა და მეტ-ნაკლებად ტოვებდა ადგილს საწინააღმდეგო მოსაზრებისათვის, ამიერიდან მკვლევართა განკარგულებაშია კოშკში გამოვლენილი არტეფაქტები, რომლებიც უტყუარად ადასტურებენ პეტრა-ციხისძირის იგივეობას.

პროკოპი კესარიელის ცნობით, 551 წლის სასტიკი ბრძოლის შემდეგ, ბიზანტიელებსა და ლაზებს პეტრას (ციხისძირის) აკროპოლისი დაუნგრევიათ და მიუტოვებიათ, რათა ირანელებს შემდგომში იქ გამაგრების სურვილი არ გასჩენოდათ. როგორც გასული საუკუნის 60-იანი წლების, ისე #5 კოშკის განათხარი მასალები სრულ თანხვედრაშია წერილობითი წყაროების მონაცემებთან. გათხრებმა გვიჩვენა, რომ ბრძოლის შემდეგ, ბიზანტიელებს მართლაც დაუნგრევიათ აკროპოლისი. პეტრა-ციხისძირის აკროპოლისის ხელახალი აღმშენებლობა მოგვიანებით, მხოლოდ X ს-ში იწყება. თუმცა, აკროპოლისის ერთი ნაწილი კვლავ ნანგრევებად დარჩენილა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანჩაბაძე ი. შეიარაღება ანტიკური და ადრე შუა საუკუნეების იბერია-კოლხეთში (ძვ. წ. VII - ახ. წ. VII სს), თბილისი, 2016.
2. აფხაზავა ნ. გვიანანტიკური და ადრეშუასაუკუნეთა ეპოქის აფხაზეთის ეთნიკური სიტუაცია, წერილობითი და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, თბილისი, 2010.
3. გამყრელიძე გ., ფირცხალავა მ., ყიფინი გ. ძველი საქართველოს სამხედრო ისტორიის საკითხები, თბილისი, 2005.
4. გრიგოლია გ. ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, თბილისი, 1994.
5. დიასამიძე ბ. ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში (I-X საუკუნეები), ბათუმი, 2001.
6. ინაიშვილი ა. პეტრა-ციხისძირში 1962-1965 წწ. ჩატარებული გათხრების შედეგები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, ტ. IV, თბილისი, 1974, გვ. 102-153.
7. ინაიშვილი ნ. ციხისძირის ახ. წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, ტ. XXI, თბილისი, 1993.
8. კახიძეა., ვიკერსი მ., მამულაძე შ. ადრეშუასაუკუნეების სამარხები ფიჭვნარიდან, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, ტ. I, ბათუმი, 2000, გვ. 70-82.
9. ლომიტაშვილი დ. ნოქალაქევის ნაქალაქარი, თბილისი, 2014.
10. ლომიტაშვილი დ., ლორთქიფანიძე ბ. ნოქალაქევში გამოვლენილი ე. წ. „წებელდური“ ცულებისა და დოქების რაობისათვის, ძეგლის მეგობარი, №2, 1993, გვ. 31-32.
11. ლომოური ნ. ბიზანტია-ირანის ომების ეპიზოდები აჭარის ტერიტორიაზე,

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, ბათუმი, 2009.

12. ლორთქიფანიძე გ. ბიჭვინთის ნაქალაქარი, თბილისი, 1991.
13. მამულაძე შ., ქამადაძე კ. 2014 წელს სოფ. სიმონეთში (ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი) წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში, აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა, ტ. III, ბათუმი, 2017, გვ. 302-322.
14. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, ტ. II, თბილისი, 1965.
15. ჩართოლანი შ., ცინდელიანი მ. კოდორის ხეობის „დალ“-ის მხარის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 2010.
16. ჯანაშია ს. ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, შრომები, ტ. I, თბილისი, 1949, გვ. 1-127.
17. ჯაფარიძე ვ. ვარდციხის ნაქალაქარი, თბილისი, 1989.
18. ჯაფარიძე ვ. წებელდური კულტურის ისტორიის ზოგიერთი საკითხისათვის, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, ტ. II, თბილისი, 1979, გვ. 78-89.
19. Артакова В. Е. Железообработки-ваю-щее ремесло древней Грузии, Тбилиси, 1976.
20. Воронов Ю. Н. Археологическая карта Абхазии, Сухуми, 1969.
21. Воронов Ю. Н. Древности Сочи и его окрестностей, Краснодар, 1979.
22. Воронов Ю. Н., Бгажба О. Х. Материалы по археологии Цебельды, Тбилиси, 1985.
23. Воронов Ю. Н., Бгажба О. Х., Шенкао Н. К., Логинов В. А. Новые погребения Апсилов из окрестностей Цебельды, Археологические открытия в Абхазии, 1985 г., Тбилиси, 1990, гв. 24-29.
24. Гунба М. М. Новые памятники Цебельдинской культуры, Тбилиси, 1978.
25. Дзаттиаты Р. Аланские древности Даргавса, Владикавказ, 2014.
26. Казанский М. Германские элементы в материальной культуре Абхазии в поздне-римское время и в эпоху переселения народов, Альманах Scripta antiqua, Вопросы древней истории, филологии, искусства и материальной культуры, т. IV, 2015, гв. 34-62.
27. Ковалевская В. Б. Северокавказские древности. Степи Евразии в эпоху средневековья, Москва, 1981, гв. 83-97.
28. Леквинадзе В. А. О постройках Юстиниана в Западной Грузии, Византийский Временник, №34, 1973, гв. 169-186.
29. Трапш М. М. Культура Цебельдинских некрополей, труды, т. 3, Тбилиси, 1971.
30. Хоштария Н. В. Археологическое исследование Уреки, материалы საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. I, თბილისი, 1955, გვ. 25-78.

ილუსტრაციები აღწერა:

ტაბ. II. პეტრა-ციხისძირი. ორმაგი ზღუდის კედლები. დასავლეთ კედელზე მიშენებული #5 კოშკის ნანგრევები. ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან; I2. #5 კოშკი. ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან.

ტაბ. II1-13. კოშკში აღმოჩენილი კერამიკული მასალა; II14-18. ხელწისქვილები; II19. ქვის საცხველი; II20. ბეგთარის ფირფიტები; II21. აბჯრის ფრაგმენტი; II22. ბრინჯოს სამკლავური თუ საწვივე; II23. ბრინჯოს კოვზი; II24. რკინის სატევარი; II25-26. რკინის დანები; II27. ლაგამი; II28-30. აბზინდები; II31. ფარის დეტალი(?).

ტაბ. III1. მუზარადი; III2-4. ფარის უმბონები; III5-7. მახვილები; III8-13. ცულები; III14-20. შუბისპირები; III21-33. ისრისპირები; III34-40. ნამგლები; III41. მონეტები; III42. ვერცხლის საკიდი.

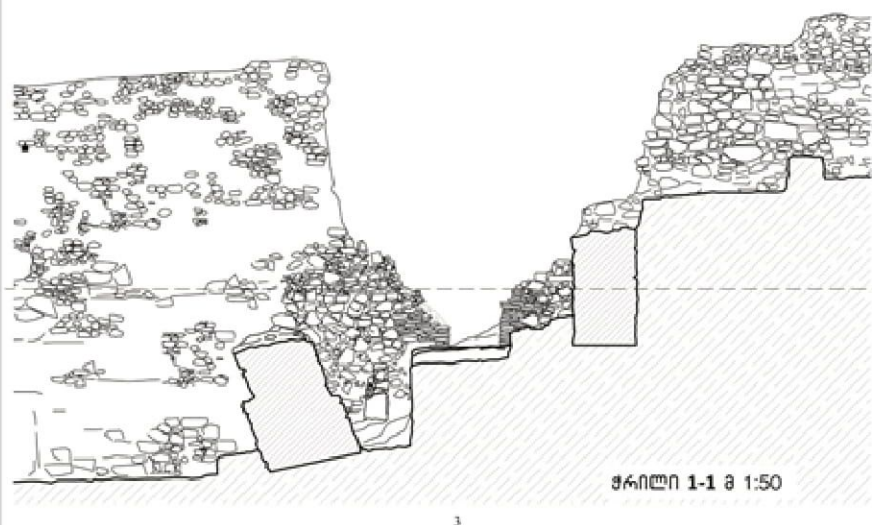
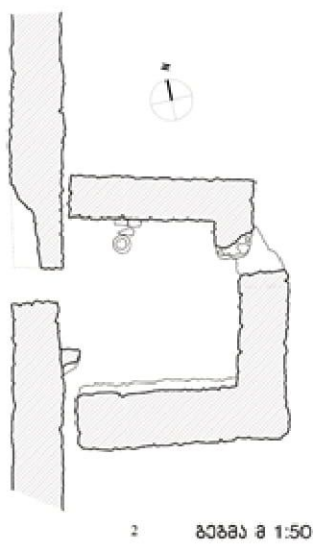
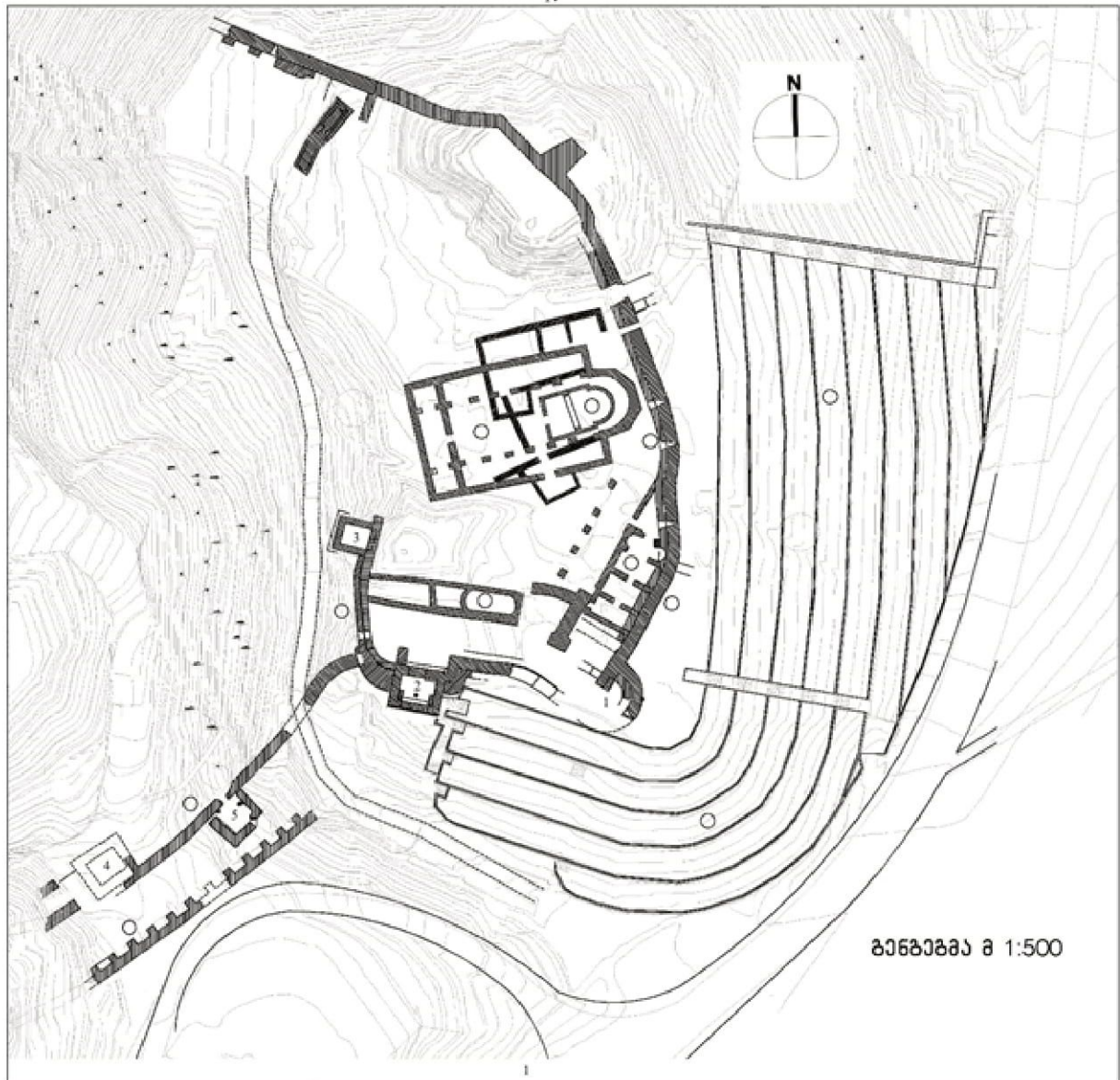
ტაბ. IV1. პეტრა-ციხისძირი. გენგემა; IV2-3. #5 კოშკის გეგმა და ჭრილი.

IV'

უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები მერისის ხეობიდან The Latest Archaeological Discoveries from the Merisi Valley.

ნარგიზ სურმანიძე

აჭარის მუზეუმის, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი, ისტორიის აკადემიური დოქტორი.

Nargiz Surmanidze

Research fellow of LEPL Ajara Museum – The Batumi Archaeological Museum, Academic Doctor of History

ტარიელ ებრალიძე

საქართველოს საპატრიარქოს, წმიდა ტბელ-აბუსერისძის სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი, ისტორიის აკადემიური დოქტორი.

Tariel Ebralidze

Professor of St. Tbel Abuseridze Teaching University of the Georgian Patriarchate, Academic Doctor of History

ლაშა ასლანიშვილი

აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტო. არქეოლოგიურ - არქიტექტურული კომპლექსების, არქეოლოგიისა და საგანმანათლებლო განყოფილების უფროსი, ისტორიის აკადემიური დოქტორი.

Lasha Aslanishvili

Head of the Department of Archaeological-Architectural Complexes, Archaeology and Education of the Cultural Heritage Preservation Agency of Ajara, Academic Doctor of History

აბსტრაქტი - აჭარა მდიდარია მატერიალური კულტურის ძეგლებით, აქაური მიწის წიაღში მრავალი საიდუმლო ინახება. სწორედ აქ იქადაგა ქრისტიანობა პირველად ანდრიაპირველწოდებულმა, აქედან დაიწყო გავრცელება უფლისაბატონობის დროს სრულად ან ნაწილობრივ განადგურდა მრავალი ტაძარი. მათ რიცხვს მიეკუთვნება მერისის ხეობის სოფელ ნამონასტრევის (ქედის მუნიციპალიტეტი) ნაეკლესიარიც. 2021 წელს აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტომ ძეგლზე დაიწყო არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძ. ნ.სურმანიძე). დადასტურდა დარბაზული ტიპის ეკლესიის არსებობა. აღმოჩნდა მცირე რაოდენობის სამშენებლო ქვები და კერამიკის ფრაგმენტები.

საკვანძო სიტყვები - მერისის ხეობა, ნამონასტრევი, ეკლესია, ჯვარი

Abstract - Archaeological excavations were conducted in August-September 2021 with the funding of the Cultural Heritage Preservation Agency of Ajara in order to study the ruined church of the village Namonastrevi of Keda Municipality. There have been cleared the ruins of a hall-type church on a rocky hill on the right bank of the Akavreta River. There was found a small amount of building stones on the site. One of them has a partially preserved counter-relief image of the cross with widening at its end arms. On the second stone there is

an inscription made in old Georgian script. There was found a small amount of pottery: some fragments of the qvevri (vessel for storing wine) wall and the body of jar-shaped vessel; a small high-stemmed vessel there was also discovered that was possibly used as a candlestick or for incense.

It's noteworthy that this type of churches can be found continuously at all stages of the development of old Georgian architecture. They are widespread in Curia, Imereti, Abkhazia, Tao-Klarjeti, Kartli. The similar churches N. Marr also calls Shavshetian-Imerkhevan. Most of the studied church buildings of Ajara are hall-type and dated back to the 9th-13th centuries.

Key words - Meris Valley, Namonastrevi, Church, Cross

ქედის მუნიციპალიტეტი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი გამორჩეული რეგიონია, სადაც თითქმის ყველა ეპოქის არქეოლოგიური ძეგლები მოგვეპოვება. ისტორიულ ჭრილში, რელიეფურად ჩანს ენეოლითის ხანის ნამოსახლარები თუ სამაროვანი, ბრინჯაოსა და რკინის მეტალურგიული კერა, ანტიკური ხანის დასახლებები. შუა საუკუნეების მრავალრიცხოვანი ციხე-კოშკები და ეკლესიები, თაღოვანი ხიდები.

ქედის მუნიციპალიტეტში არქეოლოგიურად ყველაზე ნაკლებადაა შესწავლილი მერისის ხეობა, სადაც ადრე აღმოჩენილი ძეგლებიდან ჩვენთვის ცნობილი იყო მხოლოდ კოლხური კულტურის ადრეული ეტაპისათვის დამახასიათებელი, კერძოდ ძვ.წ. XII-XI სს დათარიღებული ბრინჯაოს განძი სოფელ სიხალიძეებიდან, რომელშიც ერთიანდებოდა პირველი ტიპის კოლხური ცული, ყუაკვერიანი ცულები, სარტყელი. მონაპოვრებს შორის იყო თიხის ჭურჭლის ნატეხები, შემკული კანელურებითა და მზის სიმბოლიკასთან დაკავშირებული წრეებით (კახიძე, მამულაძე, 2000:70-73; კახიძე, 2007:4-10; კახიძე, სურმანიძე, ნაგერვაძე, 2016:71-72). განძი ყურადღებას იქცევდა როგორც მასში გაერთიანებული ყუაკვერიანი ცულების სიმრავლით, ასევე იმითაც, რომ იგი აღმოჩნდა ფერადი ლითონებით, განსაკუთრებით სპილენძით მდიდარ ხეობაში (ხომერიკი, ტუსკია, 2005:33; კახიძე, 2007:5). ამავე ხეობის სოფ. მერისში მიწის სამუშაოების დროს იპოვეს ბრინჯაოს სასაფეთქლე ხვიაც (კახიძე, მამულაძე, 2000).

აღმოჩენებმა ცხადყო, რომ მერისის ხეობაში ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ფუნქციონირებდა ბრინჯაოს მეტალურგიული კერა. აქვე ხდებოდა საჭირო ნედლეულის მოპოვება-დამუშავება და ჩამოსხმა. აქაური მოსახლეობა უძველესი პერიოდიდან ჩართული იყო მსოფლიო ისტორიული პროცესებში. შეინიშნება კონტაქტები ანატოლიურ და წინააზიურ კულტურებთან (კახიძე, 2007:4-10).

აღნიშნული შემთხვევითი მონაპოვრების გარდა, მერისის ხეობიდან, აქამდე სხვა არქეოლოგიურ ძეგლებს არ ვიცნობდით. ჩვენ ხელთ არსებულ წერილობით წყაროებში მათ შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება. როგორც ჩანს ნამოსახლარების, თავდაცვითი თუ საკულტო ნაგებობების კვალი ჟამთა ვითარებიდან გამომდინარე ან სრულადაა განადგურებული ან კიდევ დაფარულია და ჩვენთვის უცნობია. ბევრი მათგანის არსებობას ხეობაში დაცული ტოპონიმები და ხალხური გადმოცემები გვიდასტურებენ.

აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს ინიციატივით 2021 წლის აგვისტო-სექტემბერში მერისის ხეობაში მუშაობა დაიწყო არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ. ხეობის ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ მითითებული ადგილების ზედაპირული დათვალიერების შედეგად სოფელ ინაშარიძეებში დაფიქსირდა წრიული მოყავანილობის უდუღაბოდ აგებული კედლის ფრაგმენტები.

მცირე მასშტაბის არქეოლოგიური სამუშაოები ჩატარდა სოფელ ნამონასტრევში ნაეკლესიარის შესწავლის მიზნით. ძეგლი მდებარეობს მდინარე აკავრეთას მარჯვენა მხარეს აღმართულ ბორცვზე (GPS მონაცემები: X 2544464, Y 4606108), რომელსაც ადგილობრივები „ნაქილისვარი“ სახელით მოიხსენიებენ. მასთან აკავშირებენ გორაკის

სამხრეთით მდებარე ფერდობის „ნაკელიები“ სახელწოდებასაც და აღნიშნავენ რომ წინაპართა გადმოცემით აქ ბერები მოღვაწეობდნენ და კელიები ქონდათ გამართული. საყურადღებოა თავად სოფლის სახელწოდება ნამონასტრევიც.

სტრატეგიული მდებარეობიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ეკლესიას საფორთიფიკაციო-სასიგნალო ფუნქციის შესრულებაც შეეძლო. აქედან კარგად მოჩანს ხეობის დიდი მონაკვეთი.

ეკლესია სამირკვლამდეა დანგრეული. ნაგებობის შემორჩენილი ნაწილი არქეოლოგიური სამუშაოების დაწყებამდე მიწითა და მცენარეებით იყო დაფარული. მიმდებარე ტერიტორიაზე ჩანდა მცირე რაოდენობით მიმოხეული საპირე ქვები. დანგრეული კედლის ნაშთები დაგორებულია ბორცვის სამხრეთ ფერდობზე, მდინარე აკავრეთას მხარეს. ძეგლზე ამოსულ მცენარეთა ფესვებს დარჩენილი კედლის ფრაგმენტებიც დაუზიანებია. მთლიანადაა წაშლილი ნაგებობის სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთი და დასავლეთი კედელი.

ეკლესია აუგიათბორცვის თავზე. ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთში, კლდოვან ქანზე, რომელიც ოდნავ სამხრეთისა და აღმოსავლეთისკენაა დაქანებული. მშენებლებს კლდის უსწორმასწორო ზედაპირზე ალაგ-ალაგ დალაგებულ ქვის ბალიშებზე გაუმართავთ სხვადასხვა ზომის, უხეშად დამუშავებული ბრტყელი ქვებით შედგენილი ცოკოლი და მასზე ამოუყვანიათ კედლები. ზოგიერთ მონაკვეთში ქვები ცოკოლის გარეშე დაულაგებიათ. მშენებლობისათვის გამოუყენებიათ ადგილობრივი ქვა. კარგად იკითხება ეკლესიის გეგმა. იგი დარბაზული ტიპისაა (ზომები: სიგრძე 8.8 მ. სიგანე 5.45 მ). აქვს ნახევარწრიული აფსიდა, რომელიც დარბაზისაგან გამოყოფილია (აფსიდის სიგრძე 1.98 მ. სიგანე 3.15მ). იატაკს წარმოადგენს მყარი კლდის ქანი. რელიეფის შესაბამისად საკურთხევლის იატაკი უფრო დაბალია, ვიდრე დარბაზისა. კედლები ძირითადად ამოყვანილი ყოფილა მომცრო კვადრებით (საშუალო ზომებია: სიგრძე 0,16-0,3მ; სიმაღლე-0,3-0,36მ). ჩრდილოეთ კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში, გარეთა მხარეს გამოუყენებიათ მოზრდილი დამუშავებულზედაპირიანი ქვებიც (ზომები: სიგრძე-0,34-0,8მ; სიმაღლე-0,08-0,2 მ), საპირე ქვებს შორის სიცრცე ტრადიციულად შევსებულია ქვიშისა და კირხსნარით შედგენილი დუღაბით. დაცული კედლების სისქე სხვადასხვა მონაკვეთში სხვადასხვაა - 0.75 X 0.85 X 0.95 მ. დარბაზში არ იკვეთება პილასტრების არსებობის კვალი.

ნაეკლესიარისირგვლივ მიმოხეულია, როგორც კარგად, ისე უხეშად დამუშავებული სამშენებლო ქვები. ერთ-ერთ კვადრზე შემორჩენილია კონტრელიეფური ჯვრის ქვედა და მარცხენა მკვლავის ფრაგმენტი, რომელთა ბოლოები შემკულია წრიული ფორმის წვეროებით. მარცხენა მკვლავის ბოლო რკალისებურადაა ოდნავ ჩაზნექილი, ხოლო ქვედა მკვლავისა ამოზნექილი და აქვს მოგრძო საყრდენისა თუ ღერძის მსგავსი გაგრძელება¹. ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი დამუშავებული ქვა, რომელზედაც ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი ძველი ქართული ანბანით შესრულებული წარწერა. სუსტი დაცულობის გამო ვერ ხერხდება მისი ამოკითხვა. მცენარეთა ფესვებს შემოუნახავს თალის ორი ქვა. მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი კერამიკა. გვხვდება ქედებით შემკული სხვადასხვა ქვევრის კედლის, ქილისებური ჭურჭლის პირ-ყელის, ტანისა და ყურის ფრაგმენტები; საკურთხეველში, იატაკის დონეზე აღმოჩენდა ხელით ნაძერწი თიხის, თითქმის მთლიანად დაცული სასანთლისა თუ საკმევლის მაღალფეხიანი ჯამისებური ჭურჭელი.

დარბაზული ტიპის სალოცავები ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების ყველა ეტაპზე უწყვეტად გვხვდება. ფართოდაა გავრცელებული გურიაში, იმერეთში, აფხაზეთში, ტაო-კლარჯეთში, ქართლში. ნ.მარი მსგავს ეკლესიებს შავშურ-იმერხელსაც უწოდებს. აჭარაში დღემდე შესწავლილი საეკლესიო ნაგებობების უმრავლესობაც (თიკანაური - IX-X სს; სხალთის მცირე ეკლესია - X-XI სს; ვერნები - XI ს; ვანაძეები - XII-XIII სს; ხიხანი - XIII ს; კალოთა - XI-XII სს) დარბაზულია

¹ ჯვრის გრაფიკული რეკონსტრუქცია ეკუთვნის საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის, არქიტექტურის მესამე კურსის სტუდენტს ნანული სურმანიძეს.

(მამულაძე, 1993, (კახიძე, მამულაძე, 2016).

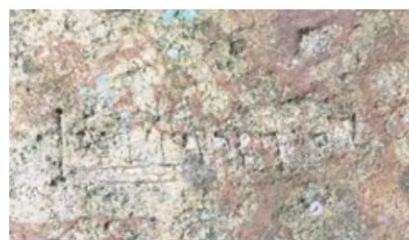
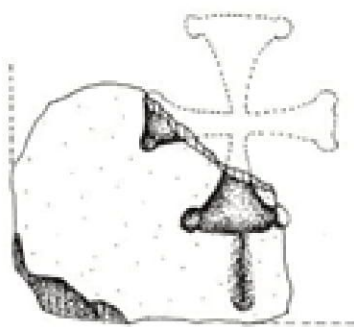
გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კახიძე ა., ყუაკვერიანი ცულების გენეზისის საკითხისათვის, - ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, IV, ბათუმი, 2007:4-10.
2. კახიძე ა., მამულაძე შ., ჭოროხის აუზი კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი, 2000.
3. კახიძე ა., მამულაძე შ., აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 2016.
4. კახიძე ა., სურმანიძე ნ., ნაგერვაძე მ., აჭარა ენეოლით-ბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანაში, კატალოგი, ბათუმი, 2016.
5. მამულაძე შ., აჭარისწყლის ხეობის შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1993.
6. ხომერიკი გ., ტუსკია ტ., აჭარის გეოლოგიური აგებულება და სასარგებლო წიაღისეული, ბათუმი, 2005.

გათხრების საერთო ხედი

მუზეუმი 3.15

ჯვრის ფრაგმენტი

ქვაზე ამოკვეთილი
ჯვარი და წარწერა

თაღის ქვები

კერამიკა

ზესოფელის მარანი A cellar of Zesofeli

იზოლდა დუმბაძე

სსიპ აჭარის მუზეუმის ბათუმის
არქეოლოგიური მუზეუმის ექსპოზიციის
სამსახურის უფროსი, არქეოლოგიის
აკადემიური დოქტორი.

Izolda Dumbadze

LEPL Ajara Museum - Head of the Exhibition
Service at Batumi Archaeological Museum

ვაჟა ფარტენაძე

ქედის ისტორიული მუზეუმის
დირექტორი, არქეოლოგიის აკადემიური
დოქტორი.

Vazha Partenadze

Director of the Keda Historical Museum,
Academic Doctor of Archaeology

აბსტრაქტი - ზესოფელი ქედის მუნიციპალიტეტის მევენახეობა-მეღვინეობის განვითარების ერთ-ერთ გამორჩეულ სოფელს წარმოადგენს. მარნის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ქვევრების რაოდენობა, სხვადასხვა ტიპები, დაფლვის მეთოდებისა და ადგილობრივი ტოპონიმის გათვალისწინებით, შესაძლებლობა გვაძლევს ვთქვათ, რომ ზესოფელის მარანი იყო, ღია, ტერასული ტიპის და დიდი წარმადობის (სულ გამოვლინდა 13 ქვევრი და ერთი დერგი). ჩანს, რომ მარანი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ადრეშუასაუკუნეებიდან გვიანი შუასაუკუნეების ჩათვლით უწყვეტად ფუნქციონირებდა, განსაკუთრებული მასშტაბები კი განვითარებული შუასაუკუნეებისათვის შეუძენია. წერილობით წყაროებთან ურთიერთშეჯერების საფუძველზე მარანს შესაძლოა მე-XVI ს 70-იან წლებამდე ეარსება, ხოლო მასში დაფიქსირებული ჯვრიანი ქვევრები საზედაშედ ყოფილიყო გამოყენებული.

საკვანძო სიტყვები - მარანი, ქედის მუნიციპალიტეტი, ჯვრიანი ქვევრები.

Abstract - Zesopeli is one of the most outstanding villages in Keda Municipality for the development of viticulture and winemaking. Taking into consideration many factors, including number of Kvevris found on the territory of the cellar, their different types, the way they were buried and local toponymy, we can conclude that the cellar of Zesofeli was an open terraced type and this kind of cellars were widespread (13 Kvevris and one dergi was found in total). It seems that the cellar functioned continuously for a long time from the early Middle Ages till the late Middle Ages. Taking into consideration the written sources as well, we can assume that the cellar may have existed until the 70s of the XVI century and the Kvevris with crosses found there must have been used to keep red wine which was used for Christian rituals.

Key words - Cellar, Keda Municipality, Cross Pitchers.

ბოლო წლებში აჭარაში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად შესწავლილი იქნა რამდენიმე ღია და დახურული ტიპის, ასევე სახლის, ეკლესიისა თუ ციხის კომპლექსში შემავალი მარანი. მათ შორისაა: ჩაქვის ჩაისუბანი, კაპნისთავი, გვარა, ციხისყელი, ჭვანის, ზენდიდი, ჭვანა, ხიხანი და სხვ. (კახიძე, მამულაძე, 2016:117; კახიძე, სურმანიძე, 2013:222-234; მინდორაშვილი, 2015:136-143; კახიძე, შალიკაძე,

ნაგერვაძე, 2017:29-31; მინდორაშვილი 2017:324-328; მამულაძე, 1993:154-158; ქამადაძე, ჩხატარაშვილი, ყულეჯიშვილი, 2018:367-370). მარნების უმრავლესობა ადრე და განვითარებული შუასაუკუნეებით თარიღდება.

ერთ-ერთ უახლეს აღმოჩენას მიეკუთვნება ქედის მუნიცი. სოფ. ზესოფლის მარანი. სოფ. ზესოფელი მდებარეობს მდინარე აჭარისწყლის ხეობის მარჯვენა სანაპიროზე. იგი დაბა ქედიდან 7 კმ-ითაა დაშორებული.

აღსანიშნავია, რომ ზესოფელი ქედის მუნიციპალიტეტის მევენახეობა-მელვინეობის განვითარების ერთ-ერთ გამორჩეულ სოფელს წარმოადგენს. ქედისათვის დამახასიათებელი აბორიგენული ჯიშებია: ჩხავერი, ცოლიკაური, ხოფათური, ბუტკო, ბროლა, საწური, მეკრენჩხი, კაჭიჭი და სხვა. მე-20 საუკუნიდან გავრცელდა ისეთი ჯიშები, როგორიცაა მოლდაური, იზაბელა, ჭიშვილი და ა.შ. ზესოფელში დღესაც მაღლარი ვენახისათვის ე.წ. ლეკის ხეებს იყენებენ (წვრილფოთოლა ნეკერჩხალი), ჭარბადაა დაბლარი ვენახებიც. აქ მე-XX ს-ის 30-იან წლებში საბჭოთა კოლექტივიზაციის რეფორმის ფარგლებში გაშენდა დაბლარი სამრეწველო ვაზის ჯიშები (რამიშვილი, 1948:31-32).

ზესოფლის მარნის შესწავლა განხორციელდა 2018, 2021 წწ, სსიპ - აჭარის მუზეუმის ბათუმის არქეოლოგიური და ქედის ისტორიული მუზეუმის ერთობლივი ექსპედიციის მიერ. კვლევა-ძიება მიმდინარეობდა კერძო პირის ინიციატივითა (ენრიკო ბერიძე) და ფინანსური მხარდაჭერით. მარანი მდებარეობს ნოდარ ბერიძის საკარმიდამო ნაკვეთში (კახიძე, სურმანიძე..., 2018:9). არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად გამოვლინდა ღია, ტერასული ტიპის მარანი, რომელიც დამხრობილია ჩრდილო-აღმოსავლეთით. მარნის ტერიტორიაზე გამოვლინდა 13 ქვევრი და ერთი დერგი (ტაბ. I). ორ ადგილას დაფიქსირდა თირში ჩაჭრილი ცარიელი ორმო. რაც ქვევრის დაზიანებით ან ადგილმონაცვლეობით აიხსნება. უნდა აღინიშნოს, რომ მარნის ტერიტორია ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მუშავდებოდა, რის გამოც გამოვლენილი ქვევრების კორპუსის ზედა ნახევრები განადგურებულია.

პირველ ტერასაზე მოჭრილი ქანის (თირის) შემცველ მიწაყრილშია ჩადგმული ქაოსურად განლაგებული ხუთი ქვევრი და ერთი დერგი. მათ შორის ყველაზე დიდი ქვევრი (№1) დაფიქსირდა სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში. მიუხედავად იმისა, რომ ქვევრი დაკირულია სქელი დულაბით და საგანგებოდაა გამაგრებული დიდი ზომის ქვებით, მაინც ჩაშლილი და დაზიანებულია, აკლია პირისა და მხრის ფრაგმენტები (ტაბ. II). ქვევრი ყავისფერკეციანია, აქვს მასიური, სამკუთხაგანიკვეთიანი პირი, რომლის გარე გვირგვინი შემკულია ვერტიკალური ღრმა ჭდეებით. ყელის არეში ამოკაწრულია ჯვარი. ქვევრის კორპუსი ჰორიზონტალური ქედებითაა დაფარული. მსგავსი ქვევრები ჩნდება განვითარებული შუა საუკუნეების (ციხისყელი, ცივასულა, ჭვანისციხე) ძეგლებზე (მამულაძე, 1993:38-39;45-46;61; ტაბ.9,2-3; მამულაძე, 2000:33-41; 45-52; ხალვაში, მამულაძე, მინდორაშვილი, 2017:97-99, ტაბ VII. სურ,30.1-2). ქვევრების დულაბით დაკირვა მასიურად შუაფეოდალური ხანიდან დასტურდება. ამისათვის იყენებდნენ კირხსნარს, რიყისა და ქვიშაქვის ნატეხებს, ზოგ შემთხვევაში ქვევრისა და ჭურჭლის ნატეხებსაც. დაკირული და საგულდაგულოდ გამაგრებული ქვევრები სადულარი ქვევრების ჯგუფს უნდა მიეკუთვნებოდეს. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ქვევრების დაკირვა ნაკარნახევია, არამარტო მისი ბუნების სტიქიური მოვლენებისაგან დაცვით, არამედ ღვინის ტექნოლოგიური აუცილებლობითაც (გიაშვილი, 1961:5-7; ბოხოჩაძე, 1963:141-144; ფრუიძე, 2018:71). პირველი ტერასის სხვა ქვევრები შედარებით მცირე მოცულობისაა. გადარჩენილია მხოლოდ მათი ქვედა ნახევრები და პირის ფრაგმენტები. მათი, შედარებით თხელკედლიანი თიხა მოწითალო-მოყავისფროა. თვალმისაცემია მარანში ქვევრების განსხვავებული დაფლვის მეთოდი და განლაგების დონე. გამაგრებისა და დრენაჟის მიზნით ქვევრებს შემოუყვება დაახლოებით 50 სმ. სისქის წვრილი კენჭნარი ფენა (ტაბ. III).

მეორე ტერასაზე მარნის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთში გამოვლინდა სამ

რიგად განლაგებული რვა ქვევრი (ტაბ.IV. 1). მათ შორის შვიდი დიდი, ერთი კი პატარა ზომისაა. ქვევრები დაზიანებულია, გადარჩენილია ზოგიერთის პირის, ტანისა და ძირის ფრაგმენტები. ქვევრები ჩადგმულია მკვრივ თიხნარ გრუნტში. მათგან მხოლოდ ერთს (№8) შემოუყვება წვრილკენჭოვანი ფენა. მეორე ტერასაზე გამოვლენილი ქვევრების ტიპები განსხვავებულია. მათ შორის სამი (№9,10,13) ქვევრი მიეკუთვნება რელიეფურორნამენტის ქვევრის ტიპს. ამათგან ერთ-ერთი ადრეული ნიმუშია (ტაბ.IV. 2,3) თიხა ღია ყავისფერი. აქვს ოთხკუთხაგანკვეთიანი პირი, ფართო ყელი (№10). ტანი ნახევარ-სფერ-ოსებურად მომრგვალებული. მხრის დასაწყისს შემოუყვება ჰორიზონტალურ ზოლებს შორის მოქცეული ერთმანეთთან დაკავშირებული რელიეფური ფოსების რიგი. კორპუსის დიდი ნაწილი დაფარულია ჰორიზონტალური ღარებით. აღსანიშნავია, რომ ამ ქვევრის პირის ფრაგმენტის ზედა ნაწილზეც ამოკაწ-რულია ჯვარი (ტაბ.V.1). მსგავსი ქვევრები აჭარის არქეოლოგიურ ძეგლებზე ადრეშუასაუკუნეებიდან იჩენს თავს (დუმბაძე, 2019:168; ტაბ. I; ტაბ. II/1,2). რელიეფურორნამენტის ქვევრების ორი ნიმუში (№9,13) შედარებით მოგვიანო პერიოდისაა. ისინი ფრაგმენტულადაა გადარჩენილი. მათაქვთ სამკუთხაგანიკვეთიანი პირი, ვიწრო გამოყვანილი ყელი და მსხლისებური მოყვანილობის ტანი. ყელის არე დაფარულია რელიეფური ორნამენტით, მხრისა კი ჰორიზონტალურად განლაგებული რელიეფური ღარებით (ტაბ.V. 2) კეცი ღია ყავისფერი. როგორც უკვე აღვნიშნეთ მსგავსი ქვევრები აჭარის ტერიტორიაზე ადრეშუასაუკუნეებში იჩენს თავს, ხოლო განსაკუთრებით მდიდრულად შემკული ფორმები გვხდება განვითარებული შუასაუკუნეების ძეგლებზე. რელიეფური ორნამენტებით შემკული ქვევრები გავრცელებულია, როგორც ზღვისპირა ზოლში ასევე მთიან და მაღალმთიან რაიონებშიც. ამ ტიპის ქვევრები აღმოჩენილია ასევე აფხაზეთისა და სამხრეთ შავიზღვისპირეთის (თურქეთის რესპუბლიკა) სხვადასხვა რაიონებში (Хрушко-ва, 1989:46-52, სურ:29,1,2; კახიძე, სურმანიძე, 2013:222-234; მინდორაშვილი, 2015:136-143; კახიძე, შალიკაძე, ნაგერვაძე, 2017:29-31; მინდორაშვილი 2017:324-328; მამულაძე, 1993:38-39;45-46;61; ტაბ.9,2-3; ხალვაში, მამულაძე, მინდორაშვილი, 2017:85-86,90; ტაბ III. სურ. 6, 3).

მეორე ტერასაზე გამოვლენილ ქვევრებში (№12), გამოირჩევა მოცულობით. თიხა ღია ყავისფერი. აქვს მასიური, სამკუთხაგანიკვეთიანი პირი. პირის გარე ზედაპირზე დატანილია ვერტიკალურად განლაგებული ჭდეები. ტანი დაფარულია ჰორიზონტალური ქედებით. ქვევრი თირ მიწაში ყოველგვარი გამაგრების გარეშე დაუფლიათ (ტაბ.VI)

ზესოფლის მარანში გამოვლენილი სხვადასხვა ზომისა და ტიპის ქვევრები განსხვავებული მეთოდითაა დაფლული. ჯვრიანი ქვევრების მიხედვით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მარანში ინახებოდა საზედაშედ შეწირული ღვინოებიც. ზედაშე წლიური მოსავლიდან დამზადებული, საღვთოდ შესაწირავი, პირველნაწური ანუ თავღვინოა. ცნობილია სოფლისა და საგვარეულოს პატრონების, ღმერთის, ღვთისმშობლის, წმინდანებისა და სხვა სახელობითი ზედაშეები (მირველაშვილი, მაღ-რა-ძე, 2014:77). ამ მხრივ საყურადღებოა ზესოფელში, მარნიდან არცთუისე დაშორებული (ვფიქრობთ სახელშეცვლილი) ტოპონიმის „ზედაშეს“, იგივე ზედაშეს არსებობა, რომელიც საზედაშე ვენახებს უნდა უკავშირდებოდეს. ასევე აღსანიშნავია, რომ ზესოფლის თავზე არის XII საუკუნით დათარიღებული ციხესიმაგრე ეკლესია-მონასტრით, რომელსაც სოფლის მოსახლეობა „ქილისეს“ უწოდებს. გასათვალისწინებელია, რომ საქართველოში თითქმის ყველა ეკლესია-მონასტერს ჰქონდა თავისი ვენახები და მარან-საწნახლები.

ცნობილია, რომ აჭარაში ოსმალთა გაბატონების შემდეგ მევენახეობა-მეღვინეობის ისტორია მტკიცნეულად წარიმართა. ბუნებრივია, ისლამის შეტევა, პირველ რიგში ქრისტიანობისა და რელიგიური დაწესებულებების წინააღმდეგ იყო მიმართული. თანდათანობით ეკლესია-მონასტრების გაუქმებასთან ერთად, იქ ღვინის დაყენების

ტრადიციაც ისპობოდა. საბოლოოდ რეგიონში მეღვინეობას, როგორც მეურნეობის ცალკე დარგს თანდათანობით გამოეცალა საფუძველი. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ ოსმალური რეჟიმი აჭარაში ნელ-ნელა იკაფავდა გზას, შესაბამისად მევენახეობა-მეღვინეობა ერთბაშად არ გამქრალა. ვაზის აჩეხვის, მარან-საწნახლებისა და მეღვინეობასთან დაკავშირებული ინვენტარის განადგურების ფაქტები, ოსმალთა ბატონობის პირველ ხანებში არ დასტურდება. გ. ყაზბეგი აღნიშნავს, რომ მაჰმადიანობა აჭარაში, მხოლოდ XVII საუკუნის მიწურულიდან ვრცელდება. მანამდე აჭარას ადგილობრივი ბეგები განაგებდნენ და ოსმალები მათ საშინაო საქმეებში ფაქტიურად ვერ ერეოდნენ (კახიძე, 2009:316). აქედან გამომდინარე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ზესოფლის მარანი, შესაძლოა ყოფილიყო საგვარეულო, სათემო ან ეკლესიის კუთვნილებაში არსებული მარანი. ღვინის აკრძალვასთან პირდაპირ კავშირშია ის საგულისხმო ფაქტი, რომ ზესოფლის მარნის ყველა ქვევრის ამოწმენდისას ძირის არეში დაფიქსირდა დიდი ზომის ქვები, ასევე ქვევრის პირისა და მხრის ფრაგმენტები. ჩანს, რომ ქვევრები ჯერ დიდი ზომის ქვებით განგებ დაუზიანებიათ, შემდეგ კი მიწით ამოუვსიათ, რათა შემდგომშიც შეუძლებელი ყოფილიყო მათი გამოყენება. ასეთი სურათი აჭარაში შესწავლილი არაერთი მარნის ტერიტორიაზეა დაფიქსირებული.

ბოლო წლებში აჭარაში შესწავლილი მარნების მიხედვით კარგად ჩანს, რომ ადგილობრივ მეღვინე-მევენახეებს მეურნეობის ამ დარგში, ძალიან ღრმა ცოდნა და გამოცდილება ჰქონიათ. როგორც, ცნობილია, დასავლეთ საქართველოსთვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია ღია მარნის ტიპი, რომელსაც ბუნებრივი პირობები განაპირობებს. ღია მარნის შესარჩევად ოდითგან ყურადღება ექცეოდა რამდენიმე უმთავრეს გარემოებას: „ალაგობას“, „მიწას“, ჰაერის, „მუშაობას“, მიწის ქვეშადად მიწის ზედა წყლების მოძრაობას, მზის დამხრობას, ჩრდილის მონაცვლეობას და ა.შ. მიჩნეულია, რომ დასავლეთ საქართველოში, სადაც ნიადაგი ტენიანია, მარანს შედარებით მშრალ, მაღლობ, წყლისაგან მოშორებულ ადგილას აშენებდნენ. მიწა თირი სჯობს, ქვევრი კარგად „სუნთქავს“ (ჯორჯაძე, 1976:222; ფრუიძე, 1974:108; თოფურია, 1984:6-7; 20-22; ფრუიძე, 2018:50). ჩამოთვლილი გარემოებების გათვალისწინებით მივიჩნევთ, რომ თავის დროზე ზესოფლის მარნისათვის ადგილი ზედმიწევნით სწორად შეურჩევიათ. ადგილი შეფერდება, მშრალი, ზომიერად საქარული და სამზეოც, ნიადაგი თირია და სხვ. ყოველივე ეს მიუთითებს მეღვინეობის დარგის ღრმა ცოდნაზე, ტრადიციებსა და გამოცდილებაზე.

აჭარის მევენახეობა-მეღვინეობის შესახებ არქეოლოგიურ მონაპოვრებთან ერთად მდიდარ ინფორმაციას გვაწვდის თურქი დამპყრობლების მიერ შედგენილი კანონთა და საგადასახადო ნუსხათა წიგნები. ცნობილია, რომ მე-XVI საუკუნიდან დასავლეთ საქართველოში გაბატონებულმა ოსმალეთის იმპერიამ არსებული მდგომარეობის შესწავლის შემდეგ ახალ დაპყრობილ ტერიტორიებზე დააწესა პროვინციის შესაფერისი საგადასახადო სისტემა და გადასახადები (შაშიკაძე, მახარაძე, 2011:6). საგადასახადო სისტემაში პერიოდულად ხდებოდა ცვლილებების შეტანა. აღსანიშნავია, რომ ფინანსური და ეკონომიკური თვალსაზრისით შედგენილი დავთრები ოსმალეთის იმპერიაში ყველაზე მოწესრიგებულ, ზუსტ და სწორ საკონტროლო დოკუმენტებს წარმოადგენდა. დავთრები საინტერესო წყაროს წარმოადგენს, ამ რეგიონის დემოგრაფიულ-სტატისტიკური, ეკონომიკური, სოციალური თუ პოლიტიკური მდგომარეობის შესასწავლად. ჩვენთვის საინტერესოა აჭარის მოსახლეობის შესახებ არსებული აღწერის დავთრები: „ზემო აჭარის ლივის დიდი დავთარი“, და „აჭარის ლივის მოკლე დავთარი.“ სოფ. ზესოფელთან დაკავშირებული წერილობითი ცნობები, დაცულია აჭარის ლივის მოკლე დავთარში, რომელიც შედგენილია სულთან მურად III-ის (1574-1595წწ) დროს. მასში წარმოდგენილია ზემო და ქვემო აჭარის ნაპიეებზე (რაიონები) შეწერილი გადასახადები (შაშიკაძე, მახარაძე, 2011:11). დავთრიდან ჩანს, რომ სოფელ - ზედსოფელში (იგივე ზესოფელი) დავთრის შედგენისას ცხოვრობდა 11 კომლი. გადასახადთა სიაში ერთ-ერთი აუცილებელი გადასახადი იყო „ისფენჯი“,

რომელსაც იხდიდა არამუსლიმი მოსახლეობა (შაშიკაძე, მახარაძე, 2011: 18,90). ჩვენთვის საინტერესო გადასახადების ჩამონათვალშია მურახხასიეს გადასახადი, რომელსაც იხდიდა მრევლი, იმისათვის, რომ მას შეენარჩუნებინა მღვდელი და ეკლესია. „დავთრიდან“ ჩანს, რომ დასახელებული აჭარის 54 სოფლიდან, ხუთის გარდა ყველა სოფელი და თვითთულში შემავალი ყოველი კომლი იხდიდა მურახხასიეს გადასახადს. ეს კი უტყუარი მოწმობაა, იმისა, რომ XVI ს-ის 70-90-იან წლებში აჭარის მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ქრისტიანი იყო (შაშიკაძე, მახარაძე, 2011:40).

ზესოფლის მარნის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ქვევრების რაოდენობისა და ტიპების მიხედვით, ასევე წერილობით ცნობებთან მათი ურთიერთშეჯერების შედეგად დგინდება, რომ ზესოფლის მარანი იყო ღია, ტერასული ტიპის და დიდი წარმადობის. ჩანს, რომ მარანი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, ადრეშუასაუკუნეებიდან განვითარებული შუასაუკუნეების ჩათვლით, შესაძლოა უფრო გვიანაც, უწყვეტად ფუნქციონირებდა. ეს დასტურდება მარანში დაფიქსირებული სხვადასხვა ეპოქის ქვევრებით. ეს არცაა გასაკვირი, რადგანაც ქვევრი არის ხანგრძლივი გამოყენებისთვის განკუთვნილი სამეურნეო ჭურჭელი. მივიჩნევთ, რომ განსაკუთრებული მასშტაბები მარანს განვითარებული შუასაუკუნეებისათვის შეუძენია. ვინაიდან, მარნის ტერიტორიაზე გამოვლენილი მასიური, ჭდეებით შემკული, ქვევრების მსგავსი ნიმუშები გვხვდება აჭარისწყლის ხეობაში XI-XIV სს დათარიღებულ სხვადასხვა დანიშნულების ძეგლებზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბოხოჩაძე ა. მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, თბ., 1963.
2. გიაშვილი დ. ქართული მარანი, თბ., 1961.
3. დუმბაძე ი. ადრეშუასაუკუნეების ქვევრი სოფელ თოდოგაურიდან. აჭარის მუზეუმი-ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, შრომები. VIII. 167-182. ბათუმი
4. თოფურია ნ. ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფის ისტორიიდან, თბ., 1984.
5. კახიძე ა, სურმანიძე ნ., სოფელ ჩაისუბანის „შუამთის“ გორანამოსახლარის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები, აჭარა წარსული და თანამედროვეობა, I, ბათ., 2013.
6. კახიძე ა, მამულაძე შ., აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 2016.
7. კახიძე ა., სურმანიძე ნ., ფარტენაძე ვ. გაზეთი ქედა, №3 (22), 2018.
8. კახიძე ნ. მევენახეობა-მეღვინეობა და მეხილეობა, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა I I., თბ., 2009.
9. კახიძე ა., შალიკაძე თ., ნაგერვაძე მ. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფელ კაპნისთავში, აჭარა წარსული და თანამედროვეობა, III, ბათ., 2017.
10. კეცხოველი ნ., რამიშვილი მ., ტაბიძე დ. საქართველოს ამპელოგრაფია, თბ., 1960.
11. მამულაძე შ. აჭარისწყლის ხეობის შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები, ბათ., 1993.
12. მამულაძე შ. აჭარისწყლის ხეობის მატერიალური კულტურის ძეგლები, ბათ. 2000.
13. მირველაშვილი მ., მაღრაძე დ. ვაზისა და ღვინის კულტურა საქართველოში,

თბ., 2014.

14. მინდორაშვილი დ.,- ხიხანის ციხეზე 2013 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. აჭარა წარსული და თანამედროვეობა. II. ბათუმი, 2015

15. მინდორაშვილი დ.,-ხიხანის ციხეზე 2014-2015 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. – აჭარა წარსული და თანამედროვეობა, III, ბათუმი, 2017

16. ხალვაში მ, მამულაძე შ, მინდორაშვილი დ., -არქეოლოგიური გათხრები ზენდიდში, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები VII, 2017.გვ.68-109.

17. რამიშვილი მ. გურიის, სამეგრელოს და აჭარის ვაზის ჯიშები, თბ.,1948.

18. ფრუიძე ლ. მევენახეობა და მეღვინეობა საქართველოში,თბ., 1974.

19. ფრუიძე ლ. საქართველოს მევენახეობისა და მეღვინეობის ისტორია, წიგნი მეორე, თბ., 2016.

20. ქამადაძე კ., ჩხატარაშვილი გ., ყულეჯიშვილი მ. არქეოლოგიური გათხრები გვარას ციხეზე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, VII, თბ., 2018.

21. შაშიკაძე ზ., მახარაძე მ. აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, თბ., 2011.

22. ჯორჯაძე ლ. მევენახეობა და ღვინის დაყენება, კეთება და გაუმჯობესება ხელმძღვანელობისათვის კახური ღვინის მაცენებლობისა, ტფილისი. 1976.

23. Хрушкова Л. Г. Завершение исследований в селе Лихни, - Археологические открытия в Абхазии в 1984 г, Тбилиси, 1989.

ტაბულების აღწერილობა:

ტაბ. I - ზესოფლის მარნის გეგმა და საერთო ხედი

ტაბ. II. დულაბიანი ქვევრი

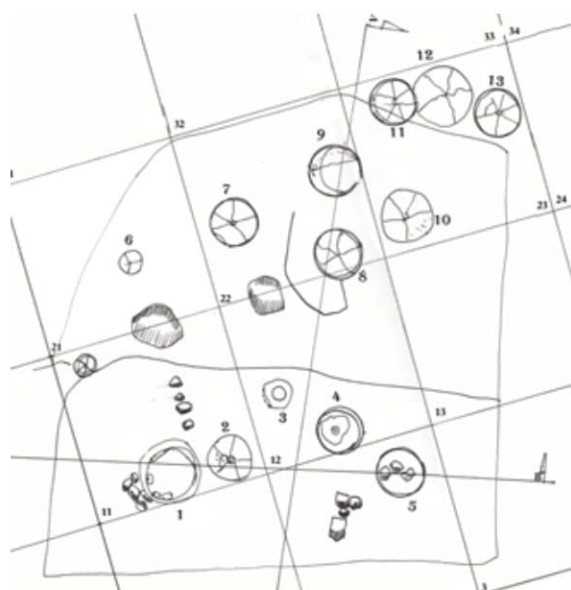
ტაბ. III. სხვადასხვა მეთოდით დაფლული ქვევრები.

ტაბ. IV/1 მარნის მეორე ტერასა.

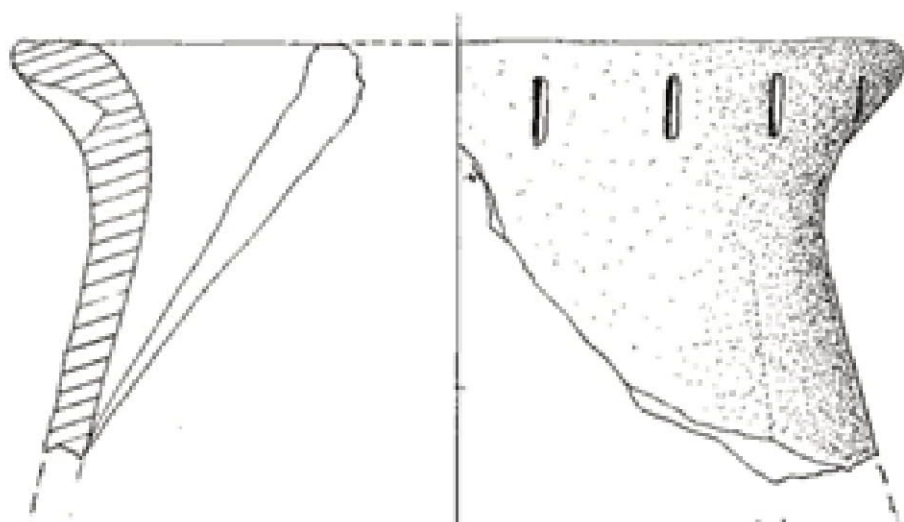
ტაბ. V/ 1,2. რელიეფურორნამენტის ქვევრები

ტაბ. VI. ვერტიკალური ჭდეებით შემკული ქვევრი

tab. I

tab. II

tab. III

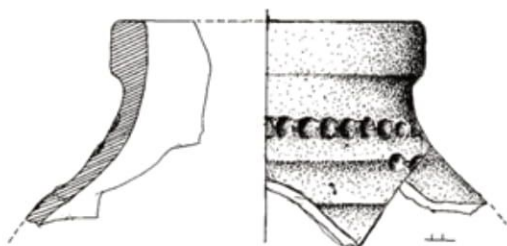

1

tab. V

1

2

3

tab. VI

ექსპოზიციის იდეა - ანტიკური ხანის ცხეთის
სამაროვნის რეკონსტრუქცია ღია ცის ქვეშ
The idea of the exposition - reconstruction of the
ancient Tskheta cemetery in the open air

ნინო სულავა

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი,
მთავარი კურატორი, ისტორიის მეცნიე-
რებათა დოქტორი.

Nino Sulava

The Main Curator of the Georgian National
Museum, Doctor of Historical Sciences.

ინგა ესვანჯია

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი,
ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური
კვლევის ცენტრი, მხატვარ-არქიტექტორი.

Inga Esvanjia

Georgian National Museum, Ot.
Lortkipanidze Archaeological Reserch
Centre, artist-architect.

აბსტრაქტი - ლეჩხუმში, სოფელ ცხეთაში, 1962 წელს გაითხარა ანტიკური ხანის ცხეთის სამაროვნის 15 ინჰუმაციური ორმოსამარხი, რომელთა გრაფიკული ფიქსაცია არ მომხდარა. სამაროვანი ძვ.წ. III-II და I სს (№№ 6, 12, 13 სამარხი) და ახ.წ. I-IV საუკუნეებს (# 1, 2, 4, 5, 9, 10, 14, 15) განეკუთვნება. 2015 წელს სამაროვნზე განახლდა არქეოლოგიური გათხრები. გათხრების შედეგად გამოვლენილი სავსე დღიურებში აღნიშნული ორიენტირების საშუალებით შესაძლებელი გახდა სამაროვანზე 1962 წელს გათხრილი 15 სამარხის განლაგების აღდგენა, რომელსაც დაემატა ახლადგათხრილი სამარხებიც. ამგვარად, შესაძლებელი გახდა მთელი სამაროვნის რეკონსტრუქცია, რაც საქართველოში პირველად განხორციელდა. ამასთანავე გაჩნდა ექსპოზიციის იდეა - ანტიკური ხანის ცხეთის სამაროვნის რეკონსტრუქცია ღია ცის ქვეშ პროგრამირებული განათებითი ინსტალაციით. ანალოგიური ექსპოზიცია საქართველოში ჯერ არსად არ განხორციელებულა; ის საინტერესო იქნება, როგორც შიდა ტურიზმისათვის, ასევე უცხოელი ტურისტებისთვისაც.

საკვანძო სიტყვები - ანტიკური ხანა, ცხეთის სამაროვანი, რეკონსტრუქცია, განათებითი ინსტალაცია.

Abstract - In Lechkhumi, in the village of Tskheta, located 15 km south of Tsageri, were excavated in 1962 Antique period Tskheta cemetery (excavated by L. Sakharova) 15 inhumation pit burial. The basis for the beginning of excavations was the archaeological artifacts of the Antique period from the territory of Tskheta, which were periodically included in the Tsageri Historical Museum by locals.

On the basis of a comparative typological analysis of the inventory from the Tskheta burial mound, the burials of two chronological groups were identified - those of the II (perhaps III)-I cc. BC (№№ 6, 12, 13) and those of the I-IV cc. AD (№№ 1, 2, 4, 5, 9, 10, 14, 15). Graphic fixation of the tombs did not occur.

In 2015, it became possible to resume archeological excavations on the territory of the same cemetery. Through the orientations identified during the excavations used by L. Sakharov's

diaries, it became possible to restore the location of 15 tombs excavated at the cemetery in 1962, to which were added newly excavated tombs. Thus, it became possible to reconstruct the entire cemetery, which was the first time in Georgia.

In addition to the archaeological scientific research conducted, the idea emerged that in terms of cultural tourism, this archaeological site could also be loaded; In particular, arranging a thematic exhibition on the territory of the „Dekhvi Open-Air Archaeological-Ethnographic Museum” near the Tskheta cemetery, where the material (burial layout) would be visually presented with a properly programmed lighting installation under a light roof; Information banners with documentation of the archaeological monument (drawings, photographs of artefacts) would be placed.

A similar exposition has never been made anywhere in Georgia; It will be interesting for both domestic and foreign tourists.

ცხეთა-დეხვირის ტერიტორიაზე (რაჭა-ლეჩხუმისა და ქვემო სვანეთის მხარის ცაგერის მუნიციპალიტეტი, ლასურიაშის თემი, ცაგერის ქვაბული, მდ. ცხენისწყლის მარცხენა ნაპირი, ზღვის დონიდან დაახლ. 900-960 მ), რომელიც მოქცეულია მდინარეების ცხენისწყალსა და ლაჯანურს შორის, და სადაც მდებარეობს არქეოლოგიური ძეგლების კომპლექსი-შუასაუკუნეების დეხვირის ციხეები ეკლესიითა და მარნით, ძვ.წ. VIII-V სს-ის ნასახლარი და ანტიკური ხანის ცხეთის სამაროვნი, 2013 წელს ამ ძეგლების საფუძველზე შეიქმნა „დეხვირის ღია ცის ქვეშ არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი”, რომელიც თავისი მონაცემებით დიდ შესაძლებლობებს იძლევა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის და წარმოჩენის, კულტურის კვლევისა და მართვის, კულტურული ტურიზმის განვითარების თვალსაზრისით.

ამჯერად ჩვენი ინტერესის საგანია სოფელი ცხეთა (სურ. 1), სადაც 1962 წელს გაითხარა ანტიკური ხანის ცხეთის სამაროვნის 15 ინჰუმაციური ორმოსამარხი (გათხრელი ლ. სახაროვა) (სახაროვა, 1962). გათხრების დაწყების საფუძველი იყო სოფ. ცხეთის ტერიტორიიდან ცნობილი ანტიკური ხანის არქეოლოგიური არტეფაქტები, რომლებიც ცაგერის ისტორიულ მუზეუმში შედიოდა პერიოდულად ადგილობრივი მოსახლეობისაგან. ცხეთის სამაროვანზე, ამ 15 სამარხის სამარხეული ინვენტარის შედარებით-ტიპოლოგიური ანალიზის საფუძველზე გამოიყო ორი ქრონოლოგიური ჯგუფის სამარხები - ძვ.წ. II (შესაძლოა III ს) – I საუკუნეების (№ 6, 12, 13 სამარხი) და ახ.წ. I-IV საუკუნეების სამარხები (№ 1, 2, 4, 5, 9, 10, 14, 15) (სახაროვა, 1963; სულავა, 1996; სულავა. . . ., 2012; სულავა, 2014).

2015 წელს შესაძლებელი გახდა იგივე სამაროვნის ტერიტორიაზე განახლებულიყო არქეოლოგიური გათხრები და მუშაობის დროს გამოვლენილი იმ ორიენტირების საშუალებით, რომლებიც მითითებულია გათხრელის, არქეოლოგ ლ. სახაროვას დღიურებში (სახაროვა, 1962), შესაძლებელი გახდა სამაროვანზე 1962 წელს შესწავლილი 15 სამარხის განლაგების აღდგენა¹, რომელსაც დაემატა ახლადგათხრილი სამარხებიც (2015-2018 წწ-ის გათხრები²). ამგვარად, შესაძლებელი გახდა მთელი სამაროვნის რეკონსტრუქცია (სულავა, ესვანჯია, 2016) (სურ. 2, 3, 4, 5).

გაჩნდა იდეა, რომ გარდა ჩატარებული სამეცნიერო კვლევისა და არქეოლოგიური სამუშაოებისა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის თვალსაზრისით, კულტურული ტურიზმის განხრითაც შეიძლებოდა ამ არქეოლოგიური ძეგლის, ცხეთის სამაროვნის, დატვირთვაც; კერძოდ, ცხეთის სამაროვანთან ახლოს მდებარე, „დეხვირის ღია ცის ქვეშ არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის” ტერიტორიაზე თემატური ექსპოზიციის მოწყობა, სადაც მსუბუქი გადახურვის ქვეშ სათანადოდ პროგრამირებული განათებითი

1 იმდროინდელი მცირე დაფინანსებისა და ექსპედიციის დაზვერვითი ხასიათის გამო ცხეთის სამაროვნის შესწავლა წარმოებდა სადაზვერვო-საცდელი თხრილებით. არ გაკეთებულა სიტუაციური გეგმა და არ დადასტურებულა სტრატეგრაფიული მონაცვლობა. არასრულყოფილია გრაფიკული და ფოტო დოკუმენტაცია [სულავა 1996, 39].

2 იხ. „ლეჩხუმის (ცხეთა-დეხვირი) არქეოლოგიური ექსპედიციის” ანგარიშები (სკმმდეს არქივი და კრებულები).

ინსტალაციით ვიზუალურად წარმოდგენილი იქნებოდა მასალა (სამარხების განლაგება); განთავსებული იქნებოდა საინფორმაციო ბანერები არქეოლოგიური ძეგლის ამსახველი დოკუმენტაციით (ნახაზები, არტეფაქტების ფოტომასალა). ამგვარად:

ექსპოზიცია უნდა მოეწყოს ღია ცის ქვეშ მუზეუმის ტერიტორიაზე და ცალკეული უბნების რეკონსტრუქცია მოხდეს 3D (სამ განზომილებიანი) ვიზუალიზაციის ინსტალაციით.

ექსპოზიციაში შესაძლებელია სამაროვნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი, სამარხების გადახურვის ქვის ან ანალოგიური მასალის გამოყენება. საექსპოზიციო სივრცე შემოიღობება და გადახურვა შესრულდება ადგილობრივი მასალების გამოყენებით - წნული ღობეები, ყავარი, კრამიტი.

გადახურვის ჭერიდან უნდა მოხდეს მიმართული განათების სხივების (სათანადოდ პროგრამირებული) ისე დამონტაჟება, რომ ტერიტორიის იატაკზე მოხდეს სამარხების არეკვლა³.

ტერიტორიის შესასვლელთან უნდა დაიდგას საინფორმაციო ბანერები, რომლებზეც წარმოდგენილი იქნება ცნობები ცხეთის სამაროვნის შესახებ და სამარხული კომპლექსების გრაფიკული, ფოტომასალა და არტეფაქტების ფოტომასალა.

ამასთანავე, სამაროვნის ექსპოზიციისათვის საჭირო იქნება დეხვირის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის ინფრასტრუქტურის მოწყობა - საინფორმაციო ბანერები და მანიშნებლები ტერიტორიაზე და მანიშნებლები ტრასაზე, გადასახედი ბაქანი (ხე, წნული, ყავარი, კრამიტი), მოსასვენებელი მერხები (ხე, წნული), სველი წერტილების გარედან მოპირკეთება ხის წნულითა და ყავრით, ნაგვის ურნები (თუნუქი, წნული, ყავარი); დეხვირის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის საინფორმაციო ტრიფლეტის გამოცემა (გასამლელი, სამგვერდანი ფერადი ბეჭდვა);

დასკვნა. ანალოგიური ექსპოზიცია საქართველოში ჯერ არსად არ განხორციელებულა; ის საინტერესო იქნება, როგორც შიდა ტურიზმისათვის, ასევე უცხოელი ტურისტებისთვისაც. წარმოდგენილი ექსპოზიციის მიზანია კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსის მქონე მუზეუმის ძეგლების პრევენციით და ექსპონირებით, რაც ადგილობრივი ახალგაზრდობისა და მოსახლეობის ჩართულობასა და დასაქმებას განაპირობებს ტურისტულ მარშრუტში აქტიურად ჩართულობასთან ერთად, რეგიონის კულტურულ-სოციალურ-ეკონომიკური დონის ამაღლდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

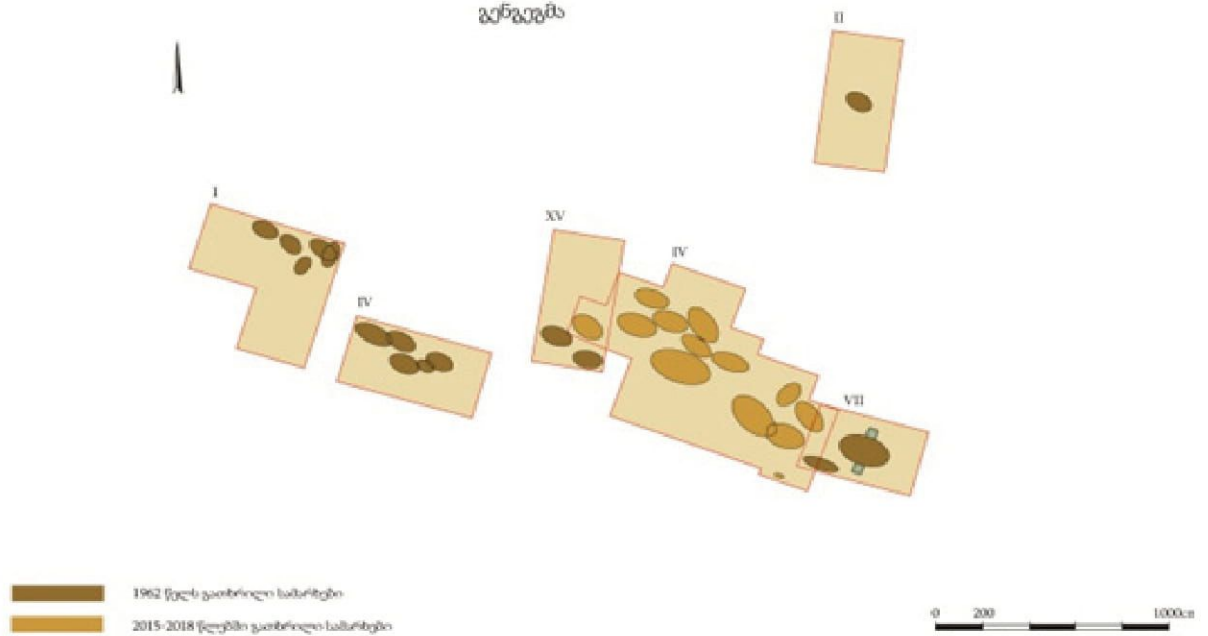
1. სახაროვა ლ. 1962. საველე დღიური (ხელნაწერი).
2. სახაროვა ლ. 1963. შუა კავკასიონის სამხრეთი კალთის ბრინჯაოს ხანის ექსპედიციის ლეჩხუმის რაზმის 1962 წლის ანგარიში. სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1962 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი. თბილისი.
3. სულავა ნ. 1996. მთიანი კოლხეთი ანტიკურ ხანაში (ლეჩხუმი). თბილისი.
4. სულავა ნ., აღაპიშვილი თ., კოპალიანი ნ., ქორიძე ი., პატარიძე მ., ბაქრაძე ი., ჩაგელიშვილი რ., მამარდაშვილი გ. 2012. ცაგერის ისტორიული მუზეუმი, ალბომი. თბილისი.
5. სულავა ნ. 2014. ცხეთის სამაროვანი. ცაგერის ისტორიული მუზეუმის შრომები, I. თბილისი.
6. სულავა ნ., ესვანჯია ინ. 2016. ცხეთის სამაროვნის სამარხთა განლაგების რეკონსტრუქცია. ძიებანი, # 23. თბილისი.

³ ანალოგიური ეფექტი გამოყენებულია სათაფლიის მღვიმეში, სადაც იატაკზე ირეკლება დინოზავრის ნაფეხურები და იქნება ილუზია, რომ „დინოზავრი გადაადგილდება”.

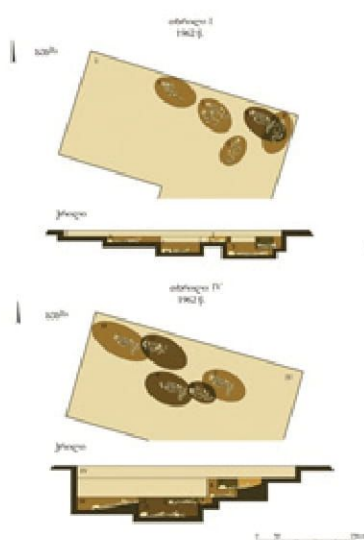

სურ. 1 – ცხეთის სამაროვანი

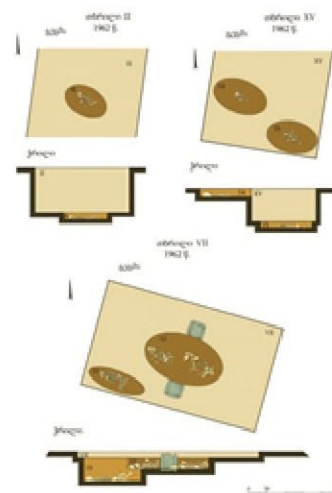
გეგმა

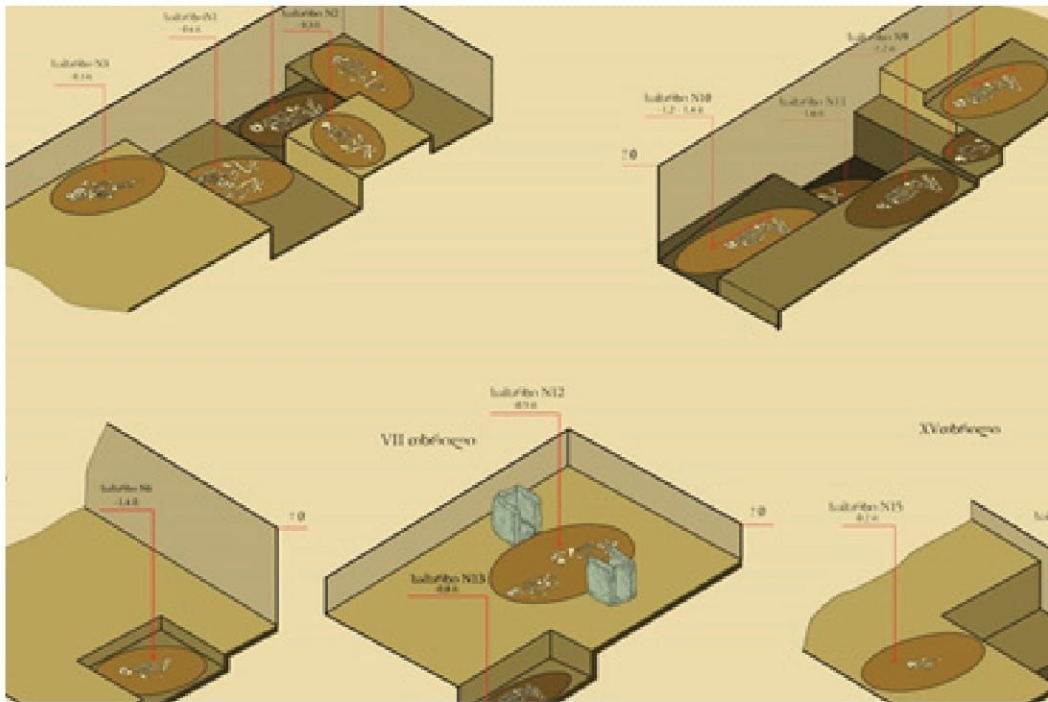
სურ. 1 – ცხეთის სამაროვანი

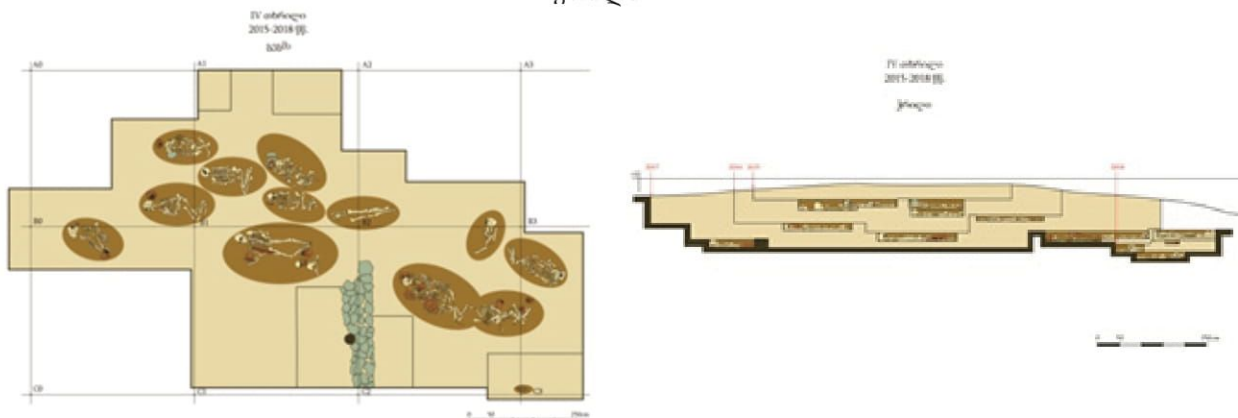
სურ. 3. ცხეთის სამაროვანი (თხრილი I-IV-1962, ჭრილი; თხრილი II-XV-VII-1962, გეგმა, ჭრილი)

სურ. 4 – ცხეთის სამაროვანი, სამარხების განლაგება, 1962 წ.

სურ. 5 - ცხეთის სამაროვანი, თხრილი IV-2015-18, გეგმა; თხრილი IV-2015-18, ჭრილი

სურ. 6 - ინსტალაციის ნიმუში

**კონცეფცია - „დეხვირის არქეოლოგიური - ეთნოგრაფიული
მუზეუმის ღია ცის ქვეშ“ პრევენციული სამუშაოები
და ადგილობრივი მოსახლეობის როლი**
**Concept - Preventive works of the Dekhviri „Open Air
Archaeological and Ethnographic Museum” and the role of the local
population**

ნინო სულავა

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი,
მთავარი კურატორი, ისტორიის მეცნიერე-
ბათა დოქტორი.

Nino Sulava

The Main Curator of the Georgian National
Museum, Doctor of Historical Sciences.

ნინო ოქრუაშვილი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი,
ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური
კვლევის ცენტრი, მხატვარ-არქიტექტორი.

Nino Okruashvili

Georgian National Museum, artist-architect.

აბსტრაქტი - ლეჩხუმში, 2012 წელს ცაგერის ისტორიული მუზეუმის ბაზაზე შეიქმნა „დეხვირის ღია ცის ქვეშ მუზეუმი“, რომლის შექმნის საფუძველი იყო აღნიშნულ ტერიტორიაზე არსებული მიწისზედა (დეხვირის ციხეები, ცხეთის XVIII ს-ის ლეჩხუმში ერთადერთი გუმბათიანი ეკლესია) და არქეოლოგიური ძეგლების (ცხეთა-დეხვირის ძვ.წ. VIII-V სს ნასახლარი, ცხეთის ანტიკური ხანის სამაროვანი) პრევენციის აუცილებლობა. 2014 წელს მუზეუმს ეწოდა „დეხვირის არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული ღია ცის ქვეშ მუზეუმი“, ხოლო 2019 წლის 5 აგვისტოს დამოუკიდებელი მუზეუმი გახდა. მუზეუმის სამომავლო საქმიანობა ემსახურება - პრევენციულ სამუშაოებს, ინფრასტრუქტურის მოწყობას, ავთენტური ეთნოგრაფიული სივრცის აღდგენას, ტურისტული მარშრუტის შემუშავებას (ისტორიულ-არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული ძეგლები, ენოლოგიური ტურიზმი), ადგილობრივი მოსახლეობის როლის გაზრდას, ადგილობრივი სკოლების ჩართულობას, ტურისტული მარშრუტის ჩამოყალიბებას - ქუთაისი-ცაგერი-ლენტეხი-უშგული.

საკვანძო სიტყვები - ისტორიულ-არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული ძეგლები, პრევენციული სამუშაოები, ავთენტურობა, ენოლოგიური ტურიზმი.

Abstract - In 2012, the Dekhviri Open Air Museum was established in Lechkhumi on the basis of the Tsageri Historical Museum. The reason for its creation was the need to protect the aboveground (Dekhvir castles, the Tskheta church of the XVIII century, the only domed church in Lechkhumi) and archaeological sites (the Tskheta-Dekhvir settlement of the VIII-V cc., the Tskheta burial ground of the Antique period), existing in this territory. In 2014, the museum was named Dekhviri Open Air Archaeological and Ethnographic Museum, and on August 5, 2019, it became an independent museum.

The activities of the museum will contribute to preventive work, infrastructure arrangement, reconstruction of an authentic ethnographic space, development of a tourist route (historical and archaeological sites, oenological tourism), enhancement of the role of the local population, involvement of local schools, development of a tourist rout - Kutaisi-Tsageri; a micro route

will be developed for tourists in the Tsageri area - the Tsageri Historical Museum, where visitors will get acquainted with the materials discovered in Dekhviri, and the Dekhviri Open Air Museum, where visitors will see the places of discovery of those artifacts that are stored in the Tsageri Historical Museum, as well as Dekhviri castles and churches, the Tskheta church of the XVIII century, and that wonderful natural environment where these sites are located, places from which beautiful views of the Tskhenistskali and Lajanuri valleys open.

The concept of the presented project will not only promote the popularization of cultural heritage objects of the Lechkhumi region and their inclusion in the tourist route, but also serve to popularize the culture of Georgia as a whole, since every corner of Georgia, with its originality and uniqueness, embodies the ancient Georgian culture.

Key words - Historical-archaeological-ethnographic monuments, preventive works, authenticity, oenological tourism.

2012 წელს ცაგერის ისტორიული მუზეუმის ბაზაზე შეიქმნა „დეხვირის ღია ცის ქვეშ მუზეუმი“, რომლის შექმნის საფუძველი იყო აღნიშნულ ტერიტორიაზე არსებული მიწისზედა (დეხვირის ციხეები, ცხეთის XVIII ს-ის ლეჩხუმში ერთადერთი გუმბათიანი ეკლესია) და არქეოლოგიური ძეგლების (ცხეთა-დეხვირის ძვ.წ. VIII-V სს ნასახლარი, ცხეთის ანტიკური ხანის სამაროვანი¹) პრევენციის აუცილებლობა. 2014 წელს მუზეუმს ეწოდა „დეხვირის არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული ღია ცის ქვეშ მუზეუმი“, ხოლო 2019 წლის 5 აგვისტოს ის დამოუკიდებელი მუზეუმი გახდა (სურ. 1).

XXI საუკუნეში მსოფლიოს ყველა ქვეყნისათვის ეკონომიკის განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს, პრიორიტეტულ მიმართულებად აღიარებულია კულტურული ტურიზმი, რასაც შემდგომში უერთდება სხვადასხვა დარგების განვითარება და იქმნება ქვეყნისთვის უმნიშვნელოვანესი ჯაჭვი, ეკონომიკური სტაბილურობის და ქვეყნის წინსვლისათვის.

ამ თეზაზეა აგებული დეხვირის ახლადშექმნილი მუზეუმის სამომავლო საქმიანობის კონცეფცია – 1. პრევენციული სამუშაოები, 2. ინფრასტრუქტურის მოწყობა, 3. ავთენტური ეთნოგრაფიული სივრცის აღდგენა.

დეხვირის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის პრევენციული და ინფრასტრუქტურული სამუშაოები ჩვენს მიერ შემუშავებული კონცეფციის მიხედვით, რაც პრაქტიკულად შემდეგში მდგომარეობს, შესაძლებელია სამაგალითო გახდეს სხვა მუზეუმებისთვისაც:

1. არქეოლოგიური ძეგლების (თხრილების) შემოღობვა და გადახურვა პრევენციის მიზნით არსებული ნიმუშის მიხედვით (ხე, წნული, ყავარი, კრამიტი); შუასაუკუნეების ხანის ჭის გადახურვა; ახლადგამოვლენილი შუასაუკუნეების ხანის ეკლესიის გადახურვა (ხე, წნული, ყავარი, კრამიტი) (სურ. 2).

2. საინფორმაციო ბანერები და მანიშნებლები ტერიტორიაზე და მანიშნებლები ტრასაზე, გადასახედი ბაქანი (ხე, წნული, ყავარი), დასასვენებელი მერხები (ხე, წნული), სველი წერტილების გარედან მოპირკეთება ხის წნულითა და ყავრით, ნაგვის ურნები (თუნუქი, წნული, ყავარი); საინფორმაციო ტრიფლეტის გამოცემა (გასაშლელი, სამგვერდანი ფერადი ბეჭდვა); ტურისტული მარშრუტისა და კონცეფციის შემუშავება (ისტორიულ-არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული ძეგლები, ენოლოგიური ტურიზმი) (სურ. 3).

3. მუზეუმში ავთენტური ეთნოგრაფიული სივრცის აღდგენა და შექმნა (ლეჩხუმური სახლი და ჭიშკარი სამეურნეო ნაგებობებით და საოჯახო და სამეურნეო ექსპონატებით, საკარმიდამო ნაკვეთის მოწყობა (უსახელოურისა და ცოლიკოურის ვენახი, მახასა და ზანდურის ნაკვეთი, ადგილობრივი ხილის ჯიშების ბაღი) (სურ. 4).

ვფიქრობთ, რომ ჩვენი კონცეფცია ემსახურება და საჭიროა:

- დეხვირის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის კეთილმოწყობისათვის, რათა იგი პოპულარული

1 სულავა ნ. 1996. სულავა ნ., ... 2012. სულავა ნ. 2014.

და მიმზიდველი გახდეს ტურისტებისათვის და აქტიურად ჩაებას ტურისტულ მარშრუტში.

- ადგილობრივი სკოლებისათვის, რათა მათ შეძლონ ღია გაკვეთილების (საკვირაო სკოლა), სპორტული თამაშებისა და კოსტუმირებული ეთნოგრაფიული ხასიათის ფესტივალების მოწყობა, რაც აღზრდის და აამაღლებს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლისადმი მათ დამოკიდებულებას; სკოლებისათვის რეკომენდირებული იქნება მუზეუმის მოვლა-პატრონობის საქმეში ჩართულობა, რაც აამაღლებს მათ კულტურას ისტორიული მემკვიდრეობისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით.

- ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, რომელიც დასაქმდება როგორც მუზეუმის სამშენებლო სამუშაოებსა და სუვენირების წარმოებაში, ასევე ადგილობრივი პროდუქტის მიწოდებაში ტურისტებისათვის, რითიც გაიზრდება მათი შემოსავლის წყარო.

დებვირის ღია ცის ქვეშ მუზეუმი იქცევა ეთნოგრაფიულ ავთენტობასთან და თანამედროვე სტანდარტებთან მიახლოვებულ, ტურისტულ მარშრუტში ჩართულ მუზეუმად, რომელიც დადებითი და სამაგალითო მოვლენა იქნება არამარტო ლეჩხუმის რეგიონისათვის, არამედ მთელი საქართველოსათვის.

დებვირის მოსახლეობა აქტიურად იქნება ჩართული მუზეუმის საქმიანობაში, რითიც აიმაღლებს ცხოვრების მატერიალურ დონეს და აქტიურად იქნება ჩართული თავისი მხარის კულტურულ და ტურისტულ ცხოვრებაში, რაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობაა მსოფლიოს მუზეუმ-ნაკრძალების პრაქტიკიდან (იხ. ICOM-ის 40-ე საერთაშორისო კონფერენციის მასალები).

ჩამოყალიბდება ტურისტული მარშრუტი – ქუთაისი-ცაგერი. ცაგერის არეალში ტურისტებისათვის შემუშავდება მიკრო მარშრუტი – ცაგერის ისტორიული მუზეუმი (სადაც მნახველები გაეცნობიან დებვირში აღმოჩენილ მასალებს) და დებვირის ღია ცის ქვეშ მუზეუმი, სადაც მნახველები დაათვალიერებენ –არქეოლოგიური არტეფაქტების აღმოჩენების ადგილებს, დებვირის ციხეებს, ცხეთის XVIII ს-ის ტაძარს და იმ არაჩვეულებრივ ბუნებრივ გარემოს, სადაც ეს ძეგლები მდებარეობს, ადგილებს, საიდანაც ულამაზესი ხედები იშლება ცხენისწყლისა და ლაჯანურის ხეობაში.

ცაგერის ისტორიული მუზეუმისა და დებვირის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის სრული დატვირთვით ამუშავება გარკვეული შემოსავლის წყარო იქნება, რაც ახალი პროექტების განხორციელების საშუალებას მისცემს ცაგერის მუნიციპალიტეტსა და ცაგერის ისტორიულ მუზეუმს.

შედეგები გაშუქდება მედიაში და სამაგალითო გახდება სხვა რეგიონებისათვის.

დასკვნა. წარმოდგენილი კონცეფცია არამარტო ხელს უწყობს რეგიონის, ამ შემთხვევაში ლეჩხუმის, კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების პოპულარიზაციასა და ტურისტულ მარშრუტში ჩაბმას, არამედ მთლიანად საქართველოს კულტურის პოპულარიზაციასაც ემსახურება, რადგან საქართველოს ყოველი კუთხე თავისი თვითმყოფადობითა და უნიკალურობით წარმოადგენს ზოგადად ქართულ უძველეს კულტურას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. სულავა ნ. 1996. მთიანი კოლხეთი ანტიკურ ხანაში (ლეჩხუმი). თბილისი.
2. სულავა ნ., აღაპიშვილი თ., კოპალიანი ნ., ქორიძე ი., პატარიძე მ., ბაქრაძე ი., ჩაგელიშვილი რ., მამარდაშვილი გ. 2012. ცაგერის ისტორიული მუზეუმი, ალბომი. თბილისი.
3. სულავა ნ. 2014. ცხეთის სამაროვანი. ცაგერის ისტორიული მუზეუმის შრომები, I. თბილისი.

სურ. 1 - მუზეუმის შესასვლელი

სურ. 2 - შუასაუკუნეების ჭის გადახურვის ნიმუში

სურ. 3 - დასასვენებელი მერხები

სურ. 4 - ლეჩხუმური სახლი
და ჭიშკარი

კულტურული ტურიზმის ინდუსტრიაზე პოსტკოვიდური გამოწვევები Tourism industry and post Covid challenges

თემურ ზოიძე

ბათუმის სახელმწიფო საზღვაო
აკადემიის მიწვეული ლექტორი, ბიზნესის
ადმინისტრირების დოქტორი. ა.რ. ტურიზმის
გიდების ასოციაციის დამფუძნებელი, ა.რ.
ტურიზმის ფედერაციის ვიცე პრეზიდენტი

Temur Zoidze

Invited Lecturer at Batumi State Maritime
Academy, Doctor of Business Administration,
founder of the Association of Tourism Guides
of Ajara Autonomous republic, vice - president
of Tourism Federation of Ajara Autonomous
republic.

აბსტრაქტი - საქართველოში ტურიზმის ინდუსტრიის განვითარება მნიშვნელოვნად შეაფერხა 2020 წლის გაზაფხულზე კორონავირუსის გავრცელებამ. მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის მიერ გამოცხადებულმა პანდემიამ ახალი გამოწვევების წინაშე დააყენა საქართველოში, როგორც მთლიანად ქვეყნის, ასევე რეგიონულ დონეებზე ტურიზმის დარგი. შემომყვანი ტურიზმის სრულმა შეწყვეტამ გავლენა მოახდინა ქვეყნის ეკონომიკაზე. შემცირდა შემოსავლები, გაუქმდა სამუშაო ადგილები, იმატა უმუშევრობამ. არსებულმა რეალობამ მოითხოვა პოსტპანდემიის პერიოდში სამოქმედო გეგმებისა და პროგრამების შემუშავების აუცილებლობა. პროგრამები და გეგმები უნდა ემსახურობდეს პანდემიის შეფასებას, მისი მიმდინარეობის დროს პარალელურ რეჟიმში გამოწვევებზე გამკლავებას და ტურიზმის განვითარებიდან ეკონომიკური დანაკარგების მინიმიზაციას. მსოფლიო ისტორიაში არც თუ ისე ცოტა შემთხვევა ყოფილა ვირუსის გავრცელების, თუმცა Covid 19 განსაკუთრებულად საბედისწერო აღმოჩნდა 21-ე საუკუნისთვის. მაშინ, როდესაც მსოფლიოს მრავალი ქვეყანის ეკონომიკა გარკვეულ წილად დამოკიდებული იყო ტურიზმიდან მიღებულ შემოსავლებზე, Covid 19-მა მათი რეალობა სრულიად შეცვალა. ეს საკმაოდ მძიმე აღმოჩნდა მსოფლიო ტურიზმის ინდუსტრიისთვის.

საკვანძო სიტყვები - Covid-19, პანდემია, გამოწვევები, ტურიზმი.

Abstract - The development of the tourism industry in Georgia has been significantly hampered by the spread of the coronavirus in the in spring of 2020. The pandemic which is announced by the World Health Organization has posed new challenges to the tourism sector in Georgia, both at the national and the regional level. The complete cessation of inbound tourism has affected the country's economy. Revenues have fallen, jobs have been eliminated and unemployment has risen. The current reality has necessitated the development of the action plans and programs in the post-pandemic period. Programs and plans should serve to assess the pandemic, dealing with the challenges in parallel during its course and minimize economic losses from tourism development. There have been quite a few cases of the virus spreading in the world history, although Covid-19 proved to be particularly fateful for the 21st century. While the economies of many countries around the world depended to some extent on tourism revenues, Covid-19 completely changed their reality. This has turned out to be quite difficult for the world tourism industry.

Key words - Covid-19, Pandemic, Challenges, Tourism.

მსოფლიო ტურიზმის ინდუსტრია განსაკუთრებულად სენსიტიური აღმოჩნდა Covid 19-ის მიმართ, რომელიც გაჩნდა 2019 წლის დეკემბერში, ჩინეთის ქალაქ უხანში. ვირუსმა სწრაფად დაიწყო გავრცელება და 2020 წლის 11 მარტს ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციამ გამოაცხადა პანდემია, რაც ვირუსის სწრაფად გავრცელებაზე მიუთითებდა. სრულად გაუქმდა ყველა დაგეგმილი ღონისძიებები, საჰაერო ფრენები და ყველა ის აქტივობები, რომლებიც მოგზაურობას გულისხმობდა. პანდემიამ დიდი დარტყმა მიაყენა ტურიზმის ინდუსტრიას. ქვეყნებს შორის ჩაიკეტა საზღვრები, გაუქმდა ყველა ფრენა, შეჩერდა სატრანსპორტო მოძრაობები, რამაც გამოიწვია ტურიზმის სრულად გაჩერება. პანდემიამ უარყოფითი ზეგავლენა მოახდინა ტურიზმის განვითარებაზე საქართველოში. ნაწილობრივ და ცალკეულ შემთხვევებში სრულად ფუნქციონირება შეწყვიტეს ტურიზმის სფეროში დასაქმებულმა ორგანიზაციებმა: ტუროპერატორებმა, ტურსააგენტოებმა, სასტუმროებმა, კვების ობიექტებმა, ტრანსპორტმა და ა.შ.

საგანგაშოა მსოფლიო მასშტაბით Covid 19-ით დაინფიცირებულთა მზარდი რაოდენობა. 2021 წლის ბოლო მონაცემებით სულ დაინფიცირდა 246457586 ადამიანი. აქედან ვირუსით გარდაიცვალა 4999676, ხოლო გამოჯანრთელდა 223289544 ადამიანი. საქართველოში სულ გამოვლენილი იქნა 711255 ვირუსის შემთხვევა. აქედან გარდაიცვალა 9961, ხოლო გამოჯანმრთელდა 652505.¹ სტატისტიკა დღითიდღე იცვლება, რადგან ყოველდღიურად ჩნდება ვირუსის ახალი კერები. თუმცა ამავდროულად იზრდება გამოჯანმრთელებულთა რიცხვი. როგორც მონაცემებიდან ირკვევა, ვირუსს ფართომასშტაბიანი გავრცელება აქვს და იგი მსოფლიოს თითქმის ყველა წერტილამდე აღწევს. Covid 19-ით დაინფიცირებული ქვეყანათა რიცხვი 215 აღწევს. ვირუსის განსაკუთრებულად მრავალი შემთხვევა ფიქსირდება ა.შ.შ-ში, ინდოეთში, ბრაზილიაში, დიდ ბრიტანეთში, რუსეთში, თურქეთში, საფრანგეთში, ირანში, არგენტინაში, ესპანეთში, კოლუმბიაში და იტალიაში. ამ ქვეყნებში დაინფიცირებულთა რიცხვი რამდენიმე მილიონს აღწევს.

21-ე საუკუნის ვირუსულმა პანდემიამ საქართველოში სრულად შეწყვიტა საერთაშორისო ტურიზმი. არსებული რეალობიდან გამომდინარე გამოწვევების წინაშე დადგა როგორც ქვეყანა ასევე რეგიონები.

საქართველოში საერთაშორისო ტურისტების მიმოსვლამ 2020 წლის ივნისის თვეში 85%-ით იკლო. წინა წელთან შედარებით. გაეროს სპეციალიზირებული სააგენტოს მსოფლიო ტურიზმის ახალი მონაცემების თანხმად, 2021 წლის განვლი პერიოდში სექტემბრის თვის ჩათვლით საერთაშორისო ტურისტების ჩამოსვლები ზრდა შესამჩნევია. თუმცა 55 პროცენტით ჩამორჩება 2019 წლის ანალოგიურ პერიოდს. 2020 წელი იყო უპრეცედენტო შემცირება მსოფლიო ტურიზმის ისტორიაში, რომელიც პანდემიამ გამოიწვია. ტურისტების მიმოსვლის მკვეთრმა და მოულოდნელმა ვარდნამ რისკის ქვეშ დააყენა ასეულობით სამუშაო ადგილი და ბიზნესი, როგორც მსოფლიო, ასევე საქართველოს ტურიზმის დარგის ინდუსტრიაში.

UNWTO-ს თანახმად, საერთაშორისო მოგზაურობების მასიურმა შემცირებამ 2020 წლის იანვარ-ივნისის პერიოდის განმავლობაში 440 მილიონი ტურისტის საერთაშორისო მიმოსვლის ზარალი გამოიწვია, ხოლო საერთაშორისო ტურიზმიდან შემოსავალის ზარალი დაახლოებით 460 ბილიონი აშშ დოლარია.²

Covid 19-მა ისევე როგორც მსოფლიო სხვა ქვეყნებზე, საქართველოზეც დიდი გავლენა იქონია. საქართველოში 2020 წლის 31 მარტს გამოცხადდა საყოველთაო კარანტინი, რის

¹ https://www.worldometers.info/coronavirus/?utm_campaign=homeAdvegas1%3F%22%20%5C%20%22countries%3Ca%20href%3D&fbclid=IwAR1vNM6y440PoH7TdyuR9sKGn6E0FNFMjdSPGk6mpx2Ac-bCwfZhFoXE4Po (ვებ-გვერდის ბოლო განახლების თარიღი – 30.10.2021)

² <https://www.unwto.org/news/international-tourist-numbers-down-65-in-first-half-of-2020-unwto-reports>

მიხედვითაც დაიხურა ყველა ტურისტული ობიექტი, შეიზღუდა საზოგადოებრივი ტრანსპორტის გადაადგილება, ასევე ამოქმედდა კომენდანტის საათი. ყოველივე აქედან გამომდინარე, საქართველოში შეწყდა აქტიური ტურიზმი, რამაც გარკვეული გავლენა მოახდინა ქვეყნის საფინანსო სტრუქტურაზე, ინვესტიციების მოზიდვაზე, ეკონომიკაზე, ვაჭრობაზე და ა.შ. გარკვეულწილად აღნიშნული მდგომარეობა შეიცვალა უკეთესობისკენ 2021 წელს, თუმცა ეკონომიკური შემოსავლები ტურიზმიდან კვლავ დაბალია.

პოსტ პანდემიის პირობებში საჭირო გახდა შემუშავდეს ტურიზმის განვითარების ეროვნული პლატფორმა, რომელიც იქნება გარკვეული პოლიტიკური დოკუმენტი. პრაქტიკა ადასტურებს, რომ Covid 19 უახლოეს წლებში კვლავ იქნება აქტიური. ჩვენ მიერ აჭარის რეგიონის ტურისტულად აქტიურ 10 სოფელში ჩატარდა გამოკვლევები და გამოკითხული იქნა რესპოდენტები, რომლებიც საქმიანობენ ტურიზმის ინდუსტრიაში 2 წელზე მეტი დროით და გააჩნიათ საოჯახო ტიპის სასტუმროები, გამოკითხული იქნა აგრეთვე ტურ-სააგენტოები და ტურისტული გიდები. გამოკითხული რესპოდენტები აღნიშნავენ, რომ მათთან დასაქმებული იყო გარკვეული რაოდენობის შრომითი რესურსი, ასევე იყვნენ თვითდასაქმებულები. ისინი აღნიშნავენ, რომ აჭარაში 2020 წელს საეთაშორისო ტურიზმი შემცირდა 70 %-ით. გარკვეული ზრდა შეინიშნება 2021 წლის სექტემბრის თვის ჩათვლით. თუმცა არსებულ ბიზნესზე პანდემიამ მნიშვნელოვნად იმოქმედა. ასევე მნიშვნელოვნად შემცირდა შიდა ტურიზმი. სტაბილურობა, რომელის აღინიშნებოდა 2021 წლის სეზონზე აჭარის რეგიონში, გასული წლის შემოსავლებთან შედარებით, კომპენსაციების მიხედვით მხოლოდ 40-45%-ია.

2020/2021 წლის განვლილ პერიოდში ტურიზმის ინდუსტრიის ობიექტები იძულებული გახდნენ შეამცირონ ადამიანური რესურსები. დასაქმებულთა 60% დარჩა უმუშევარი და შესაბამისად მათ შეუმცირდათ საოჯახო ბიუჯეტის შემოსავლები.

პანდემიასთან დაკავშირებით, ეკონომიკური შემოსავლები ტურიზმის ინდუსტრიაში შემცირდა 65%-ით. უახლოეს 1 წელიწადში არ არის მოლოდინები საერთაშორისო ტურისტების შემოსვლისა და ამდენად საჭირო იქნება შიდა ტურიზმის გააქტიურება და გაზრდა. 2022 წელს სახელმწიფოს მხრიდან უნდა განხორციელდეს ეფექტური ანტიკრიზისული გეგმის შემუშავება, რომელიც გამოიხატება ფინანსური დახმარებით, საბანკო სესხებზე შეღავათებით, ტრენინგებით, პოსტპანდემიური კრიზისების მართვის ორგანიზებით, რეგულაციებზე ტექნიკური მხარდაჭერისთვის დახმარებით და ა.შ.

აჭარის ა.რ. ტურიზმისა და კურორტების დეპარტამენტის, აჭარის ა.რ. ტურიზმის გიდების ასოციაციის და გაეროს განვითარების პროგრამის (UNDP) მხარდაჭერით ENPARD-ის პროგრამის ფარგლებში, გონიოს ციხეში გაიმართა პანდემიის გამო უმუშევრად დარჩენილი თვითდასაქმებული გიდებისთვის მხარდასაჭერი ღონისძიება. აღნიშნულ ღონისძიებაზე გიდებს გააცნეს პროექტის მიზნები. მათ გადაეცათ ხმის გამძლიერებელი აპარატურა და ვირსუსისგან თავდაცავის საშუალებები ტურისტებთან მუშაობის დროს: სადიზენფიციო ხსნარები, აღჭურვილობა, ფარი, პირბადეები და უკონტაქტო თერმომეტრი, რომელშიც გამიზნულია ტურის უსაფრთხოდ ჩატარებისთვის. ასევე შემცირდება ტურის ხარჯები და შესაძლებელი გახდა დისტანციის დაცვით მუშაობა. პროგრამა განხორციელდა აჭარის ა.რ. ტურიზმისა და კურორტების დეპარტამენტის, აჭარის ა.რ. ტურიზმის გიდების ასოციაციის, ევროკავშირისა (EU) და გაეროს განვითარების პროგრამის (UNDP) მხარდაჭერით ENPARD-ის პროგრამის ფარგლებში.

გიდების მხარდასაჭერი ღონისძიების პირველ ეტაპზე მათ გააცნეს ის აუცილებელი რეკომენდაციები, რომელიც დაეხმარებათ ტურების უსაფრთხოდ ჩატარებაში. ასევე, აჭარის ტურიზმის დეპარტამენტის მიერ მუშავდება თემატური ტურების შექმნის და გიდების დროებით დასაქმების პროგრამა. ამ ღონისძიებას ესწრებოდა გაეროს განვითარების პროგრამის ხელმძღვანელი გიორგი ნანობაშვილი³.

3 <https://www.facebook.com/DepartmentofTourismandResortsofAjara/>

2020 წლის 23 აგვისტოს აჭარის ტურიზმის გიდების ასოციაცია ჩაერთო USAID-ის ეკონომიკური უსაფრთხოების პროგრამაში Covid 19-ის პრევენციის შესახებ, რომელიც დასრულდა 2020 წლის 23 სექტემბერს. გიდებს ონლაინ ტერნინგი მოწვეულმა ტრენერმა ირაკლი კუციაჩა ჩაუტარა. პროექტში ჩაერთო 25 მაღალკვალიფიციური გიდი, რომლებიც ერთის მხრივ დასაქმდნენ და მეორე მხრივ კონსულტაციას უწევენ სამუშაოების ფოტოგადაღება. განსაკუთრებული მნიშვნელობით აღინიშნა პროექტის შემეცნებითი და პრაქტიკული ღირებულებები⁴.

როგორც ზემოთ ვახსენეთ, დიდი გამოწვევების წინაშე დგას ტურისტული ობიექტები. მათ უნდა გააგრძელონ ფუნქციონირება უსაფრთხოების ყველა ზომის დაცვით. განსაკუთრებით კი, ეს ეხება განთავსების საშუალებებს, რესტორნებს, ტრანსპორტს და ა.შ. სასტუმროებმა გაძლიერებულად უნდა დაიცვან სანიტარულ-ჰიგიენური ნორმები, რომელიც შედის დამლაგებლების კომპენტენციაში. სანომრე ფონდის ექსპლუატაციის სამსახურის ყველა მუშაკს გათვინობიერებული უნდა ჰქონდეს შექმნილი ვითარება და დაიცვას რეკომენდაციები. სტუმრის სასტუმროდან გაწერის შემდგომ აუცილებელია ნომრის დეზინფექცია, რათა მაქსიმალურად მოხდეს ვირუსის პრევენცია. განსაკუთრებული ჰიგიენური ნორმების დაცვა მოეთხოვებათ კვების ობიექტებსაც. რესტორნებს და კაფეებს შემუშავებული უნდა ჰქონდეთ ფუნქციონირების ყველაზე უსაფრთხო გზა. პანდემიამ ხელი შეუწყო რესტორნების გარე სივცეში მომსახურების განვითარებას. აქვე იგულისხმება სარიტუალო დარბაზებიც, რომელმაც დახურული სივრცის ნაცვლად ბუნებაში გადაინაცვლნენ და ეს საკმაოდ კარგი სტრატეგია აღმოჩნდა. პოსტკოვიდური სიტუაციიდან გამომდინარე სასურველია კვებით ობიექტებში გააქტიურდეს და უფრო კომფორტული გახდეს მიტანის სერვისი.

როგორი იქნება ტურიზმის მომავალი? უნდა შევეგუოთ იმ ფაქტს, რომ ტურიზმი აღარ იქნება ისეთი, როგორიც იყო 2020 წლამდე. Covid 19-ის შემდეგ ნებისმიერი მოგზაურობა აუცილებლად განპირობებული იქნება სოციალური დისტანციის დაცვით. ამაში დიდი როლი აკისრია ტუროპერატორებს, რადგან სწორედ მათ უნდა შეიმუშაონ ისეთი მარშრუტები, რომელიც თავიდან აიცილებს ხალხმრავალ ტურისტულ ზონებს. მარშრუტები ფოკუსირებული უნდა იყოს შორეულ ადგილებში მოგზაურობაზე, როგორცაა: ფრინველებზე დაკვირვება, ეკოლოგიური ველო ტურები და ა.შ. ასეთ მოგზაურობებში ტურისტებს ნაკლებად ექნებათ კონტაქტი სხვებთან, რაც ვირუსის გავრცელებას შეუშლის ხელს. მოგზაურობა და ტურიზმი უნდა იყოს მდგრადი, საზოგადოებისა და ზოგადად ტურიზმის ინდუსტრიისთვის. მდგრადი ტურიზმის პრინციპების გათვალისწინებით შორეული მოგზაურობები უფრო მნიშვნელოვანი გა ხდება. ეს სასარგებლო იქნება ვიზიტორების ჯანმრთელობისთვის, რაც შემდგომ საშუალებას მისცემს ტურიზმს დაიწყოს უსაფრთხო და მდგრადი ფუნქციონირება. მომავალში დესტინაციის პოპულარობა განისაზღვრება იმით, თუ როგორ აკონტროლებს ქვეყანა ტურისტულ დესტინაციას კოვიდ სიტუაციაში.

აღსანიშნავი ის ფაქტი, რომ საქართველოში ჩატარდა გაეროს მსოფლიო ტურიზმის აღმასრულებელი საბჭოს სხდომა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო მსოფლიოს 24 ქვეყნიდან 170-მდე დელეგატმა. ეს საქართველოსთვის ძალიან მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო, რადგან ამახ ხელი შეუწყო მთელ მსოფლიოში საქართველოს, როგორც უსაფრთხო ქვეყნის წარმოჩენას. ასევე საქართველოა ის პირველი ქვეყანა, რომელმაც მსოფლიო მასშტაბით პირველ ტურიზმის ყველაზე მნიშვნელოვან ღონისძიებას უმასპინძლა უსაფრთხოების ყველა ზომის დაცვით. ასეთი მაღალი რანგის ღონისძიების ჩატარებით, რომელიც პანდემიის პირობებში განხორციელდა, ჩვენს ქვეყანას კიდევ ერთი დიდი აღიარება დაუმკვიდრა.

2021 წლის 16 აპრილს საქართველოს მთავრობის მიერ მიღებულმა დადგენილებამ №176, განსაზღვრა საქართველოში კორონა ვირუსის გავრცელებისადმი გასატარებელი აღმკვეთი ღონისძიებები და ასევე ცვლილებები შეიტანა 2020 წლის 23 მაისის N322

4 <http://adjara.gov.ge/description.aspx?gtid=961911#.X7Iz1WVKjIV>

დაადგენილებაში აღმკვეთი ღონისძიება ეხებოდა შემდეგს:

1. მიმოსვლის შეზღუდვა;
2. საგანმანათლებლო პროცესების შეჩერება/შეზღუდვა;
3. სპორტული და კულტურული ღონისძიებების შეზღუდვა;
4. საჯარო სივრცეში ადამიანთა თავშეყრის შეზღუდვა;
5. კორონა ვირუსის გავრცელების თავიდან აცილების წესები;
6. ეკონომიკური საქმიანობის შეზღუდვა;
7. რეგულაციები კერძო საკუთრებასთან დაკავშირებით;
8. ობიექტების ვალდებულებები;
9. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს საჯარო მომსახურებები;
10. ნოტარიუსთა და არქივის ფუნქციონირების შეზღუდვა.
11. აღსრულების ეროვნული ბიუროს საქმიანობის შეზღუდვა;
12. ადმინისტრაციული და საჯარო ინფორმაციების გაცემის განსახვავებული წესები;
13. საგანგებო სიტუაციის რეჟიმის დაცვა და კონტროლი;
14. ოკუპირებულ ტერიტორიაზე მცხოვრებთან და ეთნიკურ უმცირესობასთან კოორდინაცია⁵.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მ. მეტრეველი - ტურიზმის ეკონომიკა და პოლიტიკა. 2011 წელი, თბილისი.
2. ნ. კვარაცხელია - კულტურული ტურიზმი. თეორია და პრაქტიკა. 2009 წელი, თბილისი.
3. პ. ჩაგანავა - ტურიზმის პოლიტიკა. 2015 წელი, თბილისი.
4. მ. მეტრეველი - ტურიზმის და სტუმართმასპინძლობის საფუძვლები. 2008 წელი, თბილისი.
5. აჭარის ა.რ. ტურიზმისა და კურორტების დეპარტამენტი. <http://gobatumi.com/ru>
6. საქართველოს კანონი ტურიზმისა და კურორტების შესახებ. <https://www.nplg.gov.ge/geo/home>
7. საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია. <https://gnta.ge/>
8. Папирян Г.А. Экономическое воздействие туризма
9. Ильина Е.Н. Туроперейтинг: организация деятельности. Учебник. М. Финансы и статистика. 2005г.
10. Walter freyer and Wilhehlm Popm; - Reisbuero Management. Wien/Oldeburg. 1999.
11. Doxey, G.V A causation theory of visitor-resident irritants. Sixth Annual conference Proceeding. San Diego. 1975.
12. Evans N. Campbell D. and Stronehouse G. – Strategic management for travel and tourism. Oxford Butterworth Heinemann. 2003.
13. <https://www.unwto.org/>
14. <https://www.adjara.gov.ge>
15. <http://gobatumi.com/ru>
16. <http://visitadjara.com/ka/>
17. <http://www.bwpremierbatumi.ge/ge/>
18. <https://www.facebook.com/pages/category/Nonprofit-Organization/Ajara-Tourism-Guide-Association-1859850427605023/>

⁵ <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4830610?publication=0>
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5153012?publication=0>

ახალი ტურისტული მარშრუტი - „თედო სახოკიას გზა“ “New tourist route - „Tedo Sakhokia Road“

რომან მამულაძე

ბათუმის სახელმწიფო საზღვაო აკადემია
Phd, პროფესორი

Roman Mamuladze

Phd, Professor, Batumi State Maritime
Academy.

ლედი ძნელაძე,

ბათუმის სახელმწიფო საზღვაო აკადემია
Phd, პროფესორი

Ledi Dzneladze

Phd, Professor, Batumi State Maritime
Academy.

აბსტრაქტი - ნაშრომში განხილულია ქვეყნის ცალკეული რეგიონების ტურისტულ-რესურსული პოტენციალის სრულყოფილად ათვისებისა და ახალი ინოვაციური ტურისტული პროდუქტების დანერგვის პრობლემა.

კერძოდ, საქართველოს რეგიონების (აჭარა, გურია, იმერეთი, სამეგრელო, ისტორიული სამურზაყანო) სატრანსპორტო-ლოჯისტიკური პოტენციალის, ტურისტულ-რეკრეაციული რესურსების, არგონავტების, ვიკინგების, შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტის შესახებ ეთნოგრაფიული კვლევების მასალების და მათი თანამედროვე პარალელების სინთეზის საფუძველზე ორიგინალური ლოჯისტიკურ-ტურისტული პროდუქტების შექმნა და ახალი ტურისტული მარშრუტების („არგონავტების გზა“; „ვიკინგების გზა“ ; „შარდენის გზა“; „თედო სახოკიას გზა 100 წლის შემდეგ“ და სხვ.) შემუშავება.

საკვანძო სიტყვები - პრობლემები, ტურიზმი, ინოვაცია, მარშრუტი.

Abstract - The paper deals with the problem of full use of the tourism-resource potential of individual regions of the country and the introduction of new innovative tourism products; in particular, the creation of original logistics-tourism products and the development of new tourist routes («Argonauts Road»; «Viking Road»; «Sharden Road»; «Tedo Sakhokia Road after 100 years», etc.) based on the transport-logistical potential of the regions of Georgia (Adjara, Guria, Imereti, Samegrelo, historical Samurzakano), tourist-recreational resources, Argonauts, Vikings, Sharden and Ethnographic research materials on T.Sakhokia's travel route and the synthesis of their modern parallels.

Key words - Problems, tourism, innovation, route.

ტურიზმი, მრავალ ქვეყანაში და მათ შორის საქართველოშიც, ეკონომიკური განვითარებისა და ინვესტიციების მოზიდვის მნიშვნელოვანი წყაროა. სწორედ ამიტომ არსებობს მაღალი ინტერესი ტურიზმთან დაკავშირებულ ისეთ ფაქტორებთან, როგორიცაა: ტურისტული ინდუსტრიის განვითარების ტენდენციები, ტურისტული პროდუქტების სახეები, ტურისტული მომსახურების ხარისხის განმსაზღვრელი ელემენტები, ტურისტული საწარმოს ბიზნეს გარემო და მართვის თავისებურებები, ტურისტული საქმიანობის ეფექტიანად წარმართვის გზები და მეთოდები და ა. შ.

საქართველო გამოირჩევა მრავალფეროვანი ტურისტული რესურსებით, რაც მას ერთ-ერთ მიმზიდველ და სასურველ ტურისტული დანიშნულების ადგილად აქცევს.

ჯერ კიდევ 2016 წელს, ტურიზმის დარგის შემდგომი სტაბილური განვითარებისათვის სახელმწიფო დონეზე, მსოფლიო ბანკის ჩართულობით, ორგანიზაციებისა და სპეციალისტების ფართო სპექტრთან (რომელთა შორის იყვნენ სახელმწიფო ხელისუფლებისა და მუნიციპალური ორგანოების წარმომადგენლები, ტურ-ოპერატორები, ტრანსპორტის სფეროს წარმომადგენლები, ინვესტორები, დაცულ ტერიტორიებსა და კულტურულ მემკვიდრეობაზე პასუხისმგებელი უწყებები, წარმომადგენლები განთავსების ობიექტებიდან, დარგის დამოუკიდებელ ექსპერტები და სხვ.) ხანგრძლივი კონსულტაციების შედეგად დაიწყო „საქართველოს ტურიზმის სტრატეგია 2025“-ის შემუშავება, რომლის ძირითადი მიზანი გახლდათ ტურიზმის მდგრადი განვითარების, მიღებული შემოსავლების გაზრდისა და დარგის მნიშვნელობის ამაღლების ხელშეწყობისთვის გზამკვლევის შექმნა¹. ([1], გვ. 3). სტრატეგია 2018 წელს დამტკიცდა და ის 2025 წლამდე დარგის განვითარების გეგმას მოიცავს². ([2], გვ. 1).

2021 წლის 27 სექტემბერს, მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებმა საქართველოს საზოგადოებას ამცნეს, რომ „... საქართველო, გაეროს მსოფლიო ტურიზმის ორგანიზაციის აღმასრულებელი საბჭოს წევრი გახდა 4 წლის ვადით. არჩევნები საბერძნეთში, ქალაქ ათენში, ორგანიზაციის ევროპის კომისიის რიგით 66-ე შეხვედრის ფარგლებში ჩატარდა“³.

საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია ინტენსიურად თანამშრომლობს საერთაშორისო დონორ ორგანიზაციებთან, კერძოდ, USAID, GIZ, EU, ADA, FAO, UNDP, EBRD, WB-თან. ეს თანამშრომლობა მიმართულია, როგორც ტურიზმის ინდუსტრიის, ასევე, მდგრადი ტურიზმის ხელშეწყობაზე, დახმარებასა და გაძლიერებაზე. თუმცა სამართლიანად უნდა ითქვას, რომ ქვეყნის და მისი ცალკეული რეგიონების ტურისტულ-რესურსული პოტენციალი ჯერ კიდევ სრულყოფილად არ არის გამოყენებული, ზოგიერთი რესურსული პოტენციალის გამოყენებაზე კი, საერთოდ არ არის საუბარი. საკმაოდ მცირეა ახალი ინოვაციური ტურისტული პროდუქტები.

შესაბამისად, მიგვაჩნია რომ, არსებული რესურსული პოტენციალის გამოყენება და ახალი ინოვაციური ტურისტული პროდუქტების შექმნისათვის თეორიული ბაზის მომზადება მეტად აქტუალური საკითხია.

ერთ-ერთ ასეთ მიმართულებად საქართველოს რეგიონების სატრანსპორტო-ლოჯისტიკური პოტენციალის, ტურისტულ-რეკრეაციული რესურსების, ეთნო-ისტორიული და კულტურული მემკვიდრეობა მიგვაჩნია, რომლის საფუძველზე შესაძლებელია უნიკალური ლოჯისტიკურ-ტურისტული პროდუქტების შექმნა. ასეთი დასახელების შიდა საუნივერსიტეტო კვლევით პროექტზე მუშაობა უკვე მიმდინარეობს ბათუმის სახელმწიფო საზღვაო აკადემიაში.

პროექტიითვალისწინებსდასავლეთსაქართველოს,როგორცერთიანიეკონომიკური, ტურისტული და სატრანსპორტო-ლოჯისტიკური სივრცის ფორმირების თეორიული ასპექტების შემუშავებას. კერძოდ, საქართველოს რეგიონების (აჭარა, გურია, იმერეთი, სამეგრელო, ისტორიული სამურზაყანო) სატრანსპორტო-ლოჯისტიკური პოტენციალის, ტურისტულ-რეკრეაციული რესურსების, არგონავტების, ვიკინგების,

1 საქართველოს ტურიზმის სტრატეგია - 2025.; pdf <https://gnta.ge/wp-content/uploads/2015/01/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A1-%E1%83%A2%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%96%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90.pdf>

2 ანგარიში_I_ვაზა.pdf https://reformeter.iset-pi.ge/system/reform_survey_reports/24/ka/%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%92%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%A8%E1%83%98_I_%E1%83%A4%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%90.pdf

3 2021 წელს საქართველო, გაეროს მსოფლიო ტურიზმის ორგანიზაციის აღმასრულებელი საბჭოს წევრი გახდა. სტატია:<https://www.interpressnews.ge/ka/article/675988-2021-cels-sakartvelo-gaeros-msoplio-turizmis-organizaciis-agmasrulebeli-sabchos-cevri-gaxda/?fbclid=IwAR0kRw-m-FxXR4zQmIS5yfjLbcyfCsJmFhu3SIDKy5fozmyKwzduTYqvKKI> 27.09.2021 / 16:43

შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტის შესახებ ეთნოგრაფიული კვლევების მასალების და მათი თანამედროვე პარალელების სინთეზის საფუძველზე ორიგინალური ლოჯისტიკურ-ტურისტული პროდუქტების შექმნას და ახალი ტურისტული მარშრუტების („არგონავტების გზა“; „ვიკინგების გზა“; „შარდენის გზა“; „თედო სახოკიას გზა 100 წლის შემდეგ“ და სხვ.) შემუშავებას, აღნიშნული რეგიონების ეკონომიკური განვითარების მხარდაჭერას ეფექტური ლოჯისტიკური სისტემების ფორმირების გზით, საქართველოს ტურისტული და ლოჯისტიკური პოტენციალის ეფექტურ გამოყენებას და შემდგომ პოპულარიზაციას.

პროექტით გათვალისწინებული კვლევის ამოცანებია:

- დასავლეთ საქართველოს რეგიონების ტურისტულ-რეკრეაციული რესურსების, ტურისტული ინფრასტრუქტურისა და მათ მიერ შეთავაზებული ტურისტული პროდუქტების კვლევა;
- დასავლეთ საქართველოს რეგიონების ტურისტულ ინფრასტრუქტურაში სატრანსპორტო-ლოჯისტიკური სისტემების ხარისხისა და ეფექტურობის მაჩვენებლების შეფასება;
- დასავლეთ საქართველოს რეგიონების შესახებ ეთნოგრაფიული კვლევის შედეგების, ისტორიული წყაროების და მათი თანამედროვე პარალელების შესახებ ინფორმაციის შეგროვება და შედარებითი ანალიზი;
- არგონავტების, ვიკინგების, შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტის შესახებ ეთნო-ისტორიული კვლევის შედეგების, ისტორიული წყაროების და მათი თანამედროვე რეალობების სინთეზის საფუძველზე ორიგინალური ტურისტული პროდუქტების შექმნა;
- დასავლეთ საქართველოს რეგიონების ტურისტული პოტენციალის შესწავლა და მიღებული შედეგების დანერგვა ახალ ტურისტულ მარშრუტებში;
- არგონავტების, ვიკინგების, შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტის შესახებ ეთნოგრაფიული კვლევის შედეგების, ისტორიული წყაროების და დასავლეთ საქართველოს რეგიონების ტურისტულ-რეკრეაციული რესურსების ერთიან ტურისტულ პროდუქტებად ჩამოყალიბება;
- არგონავტების, ვიკინგების, შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტის სატრანსპორტო-ლოჯისტიკური პოტენციალის შეფასება და თანამედროვე ტურისტული ინფრასტრუქტურისადმი წაყენებულ მოთხოვნებთან შესაბამისობაში მოყვანის ძირითადი მიმართულებების განსაზღვრა;
- არგონავტების, ვიკინგების, შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტზე ახალი ტურისტული მარშრუტების („არგონავტების გზა“, „შარდენის გზა“, „ვიკინგების გზა“, „თედო სახოკიას გზა - 120 წლის შემდეგ“ და სხვ.) ამოქმედება;
- დასავლეთ საქართველოს, როგორც ერთიანი ეკონომიკური, ტურისტული და ლოჯისტიკური სისტემის მოდელის ფორმირების თეორიული ასპექტების შემუშავება;
- არგონავტების, ვიკინგების, შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტის შესახებ ეთნოგრაფიის, ეკონომიკური მდგომარეობისა და ლოჯისტიკის რეტროსპექტივა;
- არგონავტების, ვიკინგების, შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტის ეთნოგრაფიული კვლევის შედეგების, დასავლეთ საქართველოს რეგიონების ეკონომიკის ცალკეული დარგების პოტენციური შესაძლებლობების, დემოგრაფიული მდგომარეობის და ლოჯისტიკური სისტემების კომპლექსური ანალიზის შედეგების გამოცემა ბეჭდური და ელექტრონული ფორმით;
- არგონავტების, ვიკინგების, შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის ფოტო-ვიდეო მონიტორინგი, მინი ფორმატის ფილმების და ფოტოალბომის მომზადება;
- ახალი ტურისტული ცენტრების (არგონავტების მუზეუმი/ვიკინგების მუზეუმი/საზღვაო მუზეუმი/ეთნოგრაფიული მუზეუმები - არგონავტების, ვიკინგების, შარდენის და თ. სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტზე) შექმნასთან დაკავშირებული

პროექტების მომზადება;

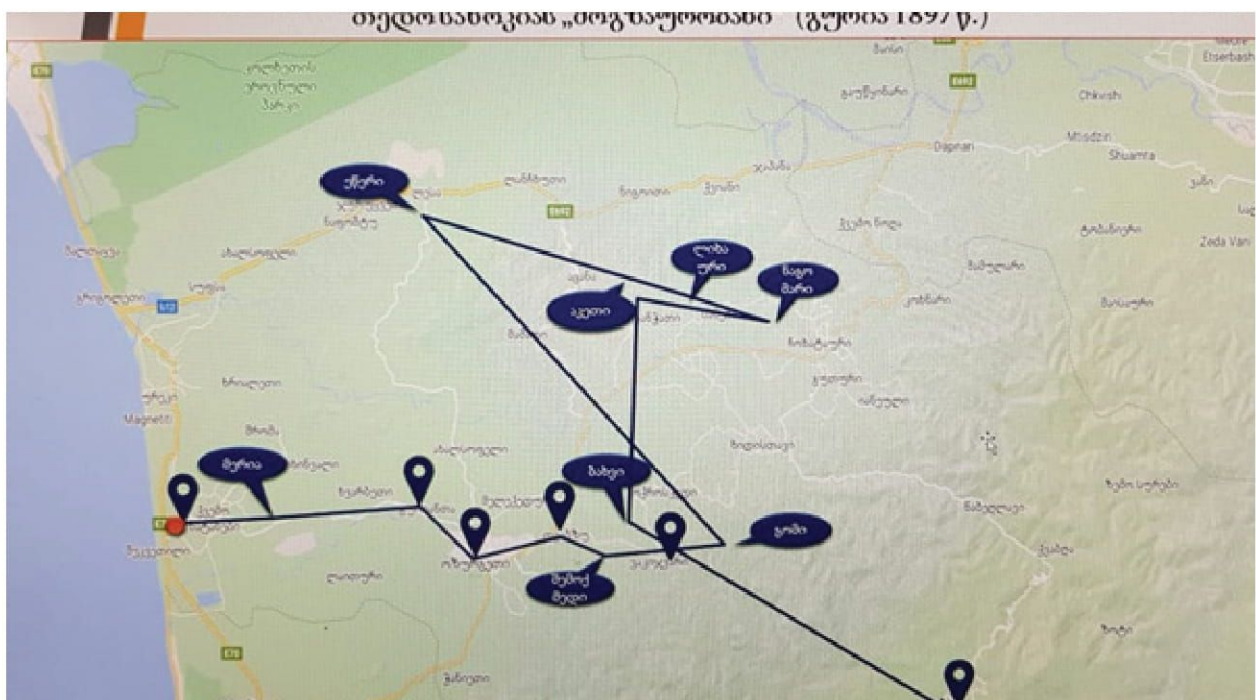
- ასოციაცია „წინაპრების ნაკვალევზე“ ჩამოყალიბება, რომლის ძირითადი მიზანია იქნება სატრანსპორტო, ტურისტულ და სხვა ბიზნეს ორგანიზაციებს შორის თანამშრომლობის გაღრმავება, ქართველი და უცხოელი მკვლევარების/მოგზაურობის მარშრუტზე ახალი ტურისტული მარშრუტების ამოქმედება, ბიზნესის, ლოჯისტიკისა და ტურიზმის სფეროში განათლების ხელშეწყობა და სხვ.

- ახალი ტურისტული მარშრუტების („არგონავტების გზა“; „ვიკინგების გზა“; „მარდენის გზა“; „თედო სახოკიას გზა 120 წლის შემდეგ“ და სხვა) შესახებ ვებ გვერდის შექნა, რომელზეც განთავსდება დეტალური ინფორმაცია მარშრუტზე არსებული ტურისტული და ბიზნესობიექტების (სასტუმროები, მუზეუმები, ღირსშესანიშნაობები, სავაჭრო ცენტრების და ა. შ.), სატრანსპორტო-ლოჯისტიკური სისტემის ცალკეული რგოლების (სატრანსპორტო-გადამზიდავი კომპანიების) მუშაობის მაჩვენებლების (ტრანსპორტის მოძრაობის გრაფიკები, ფასები და ა. შ.), ტრადიციული ღონისძიებების, კერძების და ა. შ. შესახებ;

- ეკონომიკის, ბიზნესის, ლოჯისტიკის, ტურიზმის შესახებ მოძიებული მასალების და კვლევის შედეგების დიგიტალიზაცია.

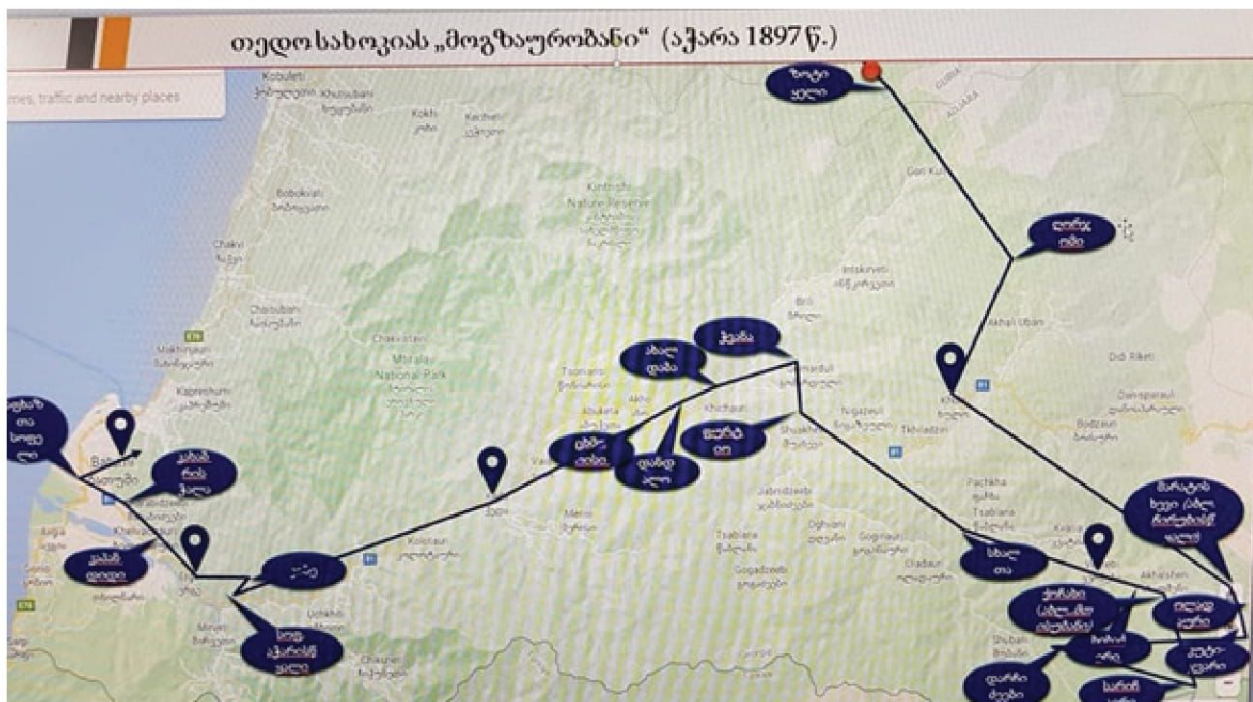
დასავლეთ საქართველოს ეთნოგრაფიის შესახებ არსებობს უამრავი ნაშრომი, ასევე არსებობს კვლევები ტურისტული პოტენციალის შესახებ, თუმცა დასავლეთ საქართველოს ცალკეული რეგიონების ეთნო-ისტორიული კვლევის შედეგების, მათი ტურისტული რესურსების და ლოჯისტიკური შესაძლებლობების ერთიან კონტექსტში განხილვა და ახალ ორიგინალურ ლოჯისტიკურ-ტურისტულ პროდუქტებად მათი ჩამოყალიბების შესახებ კვლევები ჩვენთვის ცნობილი არ არის.

ამგვარად, ჩვენი მიზანია მეცნიერ მკვლევარების, საზოგადო მოღვაწეების, სამთავრობო სტრუქტურების, მუნიციპალური და ადგილობრივი ხელისუფლებისა და დაინტერესებული მხარეების ჩართულობით შემუშავდეს და განხორციელდეს გეგმა, რომელიც დასავლეთ საქართველოს მდიდარ ბუნებრივ და კულტურულ რესურსებს ცალკეული რეგიონების კულტურული, ეთნოგრაფიული, დემოგრაფიული, გეოგრაფიული, ლოჯისტიკური თავისებურებების ისტორიული და თანამედროვე ასპექტების სინთეზის საფუძველზე, გადააქცევს უნიკალურ ტურისტულ პროდუქტად და განსაკუთრებული შთაბეჭდილებების მიღების შესაძლებლობად. შედეგად კი, მოიზიდავს, როგორც მაღალშემოსავლიან ტურისტებს სხვადასხვა ქვეყნებიდან, ისე საქართველოს მოქალაქეებს, რომელთაც დააინტერესებთ შეთავაზებული სიახლეები

რაც შეეხება კონკრეტულად ახალ ტურისტულ მარშრუტს „თედო სახოკიას გზა 120 წლის შემდეგ“ - აღვნიშნავთ, რომ XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ცნობილმა ქართველმა საზოგადო მოღვაწემ, ეთნოგრაფმა და მწერალმა თედო სახოკიამ, იმდროინდელი ჟურნალ-გაზეთების რედაქციების დავალებით, იმოგზაურა გურიაში, აჭარაში, სამურზაყანოსა და აფხაზეთში. მოგზაურობის შთაბეჭდილებები გამოაქვეყნა 1896-1904 წლების ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში (ჟურნ. „მოამბე“, გაზ. „ცნობის ფურცელი“) ცალ-ცალკე წერილების სახით.

ჩვენ, შესაძლებლობა გვეძლევა 120 წლის წინანდელი ეთნოგრაფიული სინამდვილე „გავაღვიძოთ“ და შევუდაროთ დღევანდელობას. თ. სახოკიას ბრწყინვალე ნაწარმოებში „მოგზაურობანი“, სკრუპულოზურად არის აღწერილი დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში მცხოვრებთა საქმიანობა, საცხოვრებლები, სამეურნეო ნაგებობები, ჩაცმულობა, ტრანსპორტირების საშუალებები, მათი ზნე-ჩვეულებები,

ქვემოთ წარმოგიდგენთ თ. სახოკიას მიერ გავლილ მარშრუტს გურიასა და აჭარაში, რომლის თანმიმდევრობაჲც ეფუძნება მისსავე ნაწარმოებს „მოგზაურობანი“: ([4]).

ხოლო აქარაში მკვლევარი იმყოფებოდა შემდეგ დასახლებულ პუნქტებში:

ზოტიყელი, ღორჯომი, ხულო, მარატის ხეობა, ფურტო, ოლადაური, კუტი-ჯვარი, დარჩიძეები, სარიჩაირი.

სხალთის ხეობაში: სოფლები: ქოჩახი, ხიხაძირი, ვერნები, სხალთა.

ხულოდან-ქედამდე მონაკვეთში მოინახულა სოფლები: ჭვანა, ახალდაბა, დანდალო, ცხმორისი, ქედა. სოფ. აჭარისწყალი. სოფ. კიბე - საზღვარი ქვემო აჭარასა და გონიოს შორის. სოფ. ერგე, კაპანდიდი. ბოლოს, კახაბრის ჭალა. აფხაზთა სოფელი ბათუმამდე 2 კილომეტრში და ქალაქი ბათუმი. (სულ 25-მდე დასახლებული პუნქტი)

აღნიშნულ მარშრუტებში წარმოდგენილია დასახლებული პუნქტები, რომლებიც მდიდარია თავიანთი კულტურული, ისტორიული, ეკონომიკური და ეთნოგრაფიული თავისებურებებით და დღეისათვის არ მოიაზრებიან ტურისტულ ობიექტებად. მათი გაცნობა საზოგადოებისთვის, როგორც საინტერესო ტურისტული პროდუქტი და ყველა იმ ღირებულებების წარმოჩენა, რაც მათ ისტორიასა და ტრადიციებში, ეთნოგრაფიასა და თვითნაბად კულტურაში ვლინდება, მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს ტურიზმის ინდუსტრიის განვითარებაში მთელი თანამხლები მომსახურებებით.

ინოვაციური ტურისტული პროდუქტების შექმნაში მნიშვნელოვანია მოწინავე მსოფლიო გამოცდილების გაზიარებაც. ჩვენი იდეის ანალოგად შეგვიძლია მოვიყვანოთ იტალიის რეგიონი სამხრეთ ტიროლი⁴. რამდენიმე ათწლეულის წინ აღნიშნული რეგიონი იტალიის ერთ-ერთ ჩამორჩენილ და დაბალი ეკონომიკური განვითარების რეგიონად ითვლებოდა. მართალია სამხრეთ ტიროლი თავის გეოგრაფიული ლანდშაფტითა და ბუნებრივი პირობებით ძალიან გავს დასავლეთ საქართველოს მაღალმთიან რეგიონებს, თუმცა გონივრული პოლიტიკური გადაწყვეტილებებითა და სწორი ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგად დღეისათვის ის იტალიის ყველაზე წარმატებული რეგიონია ცხოვრების დონის მიხედვით. მაგ. სამხრეთ ტიროლის რეგიონში 2019 წლის მონაცემებით მთლიანი შიდა პროდუქტი (მშპ) ერთ სულ მოსახლეზე შეადგენდა 42 900 ევროს ერთ სულ მოსახლეზე, მაშინ როცა იმავე წელს მთლიანად იტალიის მშპ ერთ სულზე შეადგენდა 28 900 ევროს⁵ (შედარებისთვის, 2019 წელს

საქართველოში მშპ ერთ სულზე შეადგენდა 4 698 დოლარს⁶). სამხრეთ ტიროლის რეგიონის ეკონომიკურ განვითარებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ტურიზმი. რაც შეეხება ინოვაციურ ტურისტულ პროდუქტებს, მოვიყვანოთ ერთ მაგალითს: 1991 წელს ტიროლის ალპებში მყინვარის დნობის შედეგად აღმოჩენილ იქნა დაახლოებით 5 300 წლის წინათ გაყინული მოგზაურის გვამი. დღეს ეს გვამი ინახება ქალაქ ბოზემის (ბოლცანოს) არქეოლოგიურ მუზეუმში⁷, რომელსაც უამრავი ტურისტი სტუმრობს წელიწადის ყველა სეზონზე. აღნიშნულმა აღმოჩენამ საფუძველი დაუდო უამრავ ინოვაციურ ტურისტულ პროდუქტს, ბოლცანოში (რეგიონის ცენტრი) დაფუძნდა სამეცნიერო კვლევითი ცენტრი - ბოლცანოს ევროპული აკადემია⁸, ჩამოყალიბდა მეცნიერული კვლევის ახალი მიმართულებანი. მოკლედ, ერთმა აღმოჩენამ რეგიონი უდიდეს ტურისტულ და სამეცნიერო კერად აქცია.

ვფიქრობთ, დასავლეთ საქართველოს რეგიონების სატრანსპორტო-ლოჯისტიკური პოტენციალის, ტურისტულ-რეკრეაციული რესურსების, ეთნო-ისტორიული და კულტურული მემკვიდრეობის საფუძველზე შესაძლებელია მსგავსი უნიკალური ლოჯისტიკურ-ტურისტული პროდუქტების შექმნა, ხოლო ერთ-ერთ ასეთ პროდუქტად ტურისტული მარშრუტი - „თედო სახოკიას გზა“ - გვევლინება.

4 <https://suedtirol.info/en>

5 <https://www.wifo.bz.it/media/1f907d87-5776-43b1-aedb-2e664598c29d/wifo-eif-2019.pdf>

6 <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=GE>

7 <https://www.iceman.it>

8 <https://www.mastersportal.com/universities/205/european-academy-bozenbolzano.html>

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. საქართველოს ტურიზმის სტრატეგია - 2025; .pdf <https://gnta.ge/wp-content/uploads/2015/01/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A1-%E1%83%A2%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%96%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90.pdf>
2. ანგარიში_I_ფაზა.pdf https://reformeter.iset-pi.ge/system/reform_survey_reports/24/ka/%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%92%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%A8%E1%83%98_I_%E1%83%A4%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%90.pdf
3. 2021 წელს საქართველო, გაეროს მსოფლიო ტურიზმის ორგანიზაციის აღმასრულებელი საბჭოს წევრი გახდა. სტატია: <https://www.interpressnews.ge/ka/article/675988-2021-cels-sakartvelo-gaeros-msoplio-turizmis-organizaciis-agmasrulebeli-sabchos-cevri-gaxda/?fbclid=IwAR0kRw-m-FxXR4zQmIS5yfjLbcyfCsMfhU3SIDKy5fozmyKwzduTYqvKKI> 27.09.2021 / 16:43
4. სახოკია თ., მოგზაურობანი. გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი.; გამომც. „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი, 1985
5. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=GE>
6. <https://www.iceman.it>
7. <https://www.mastersportal.com/universities/205/european-academy-bozenbolzano.html>

ტურისტული გზამკვლევების და ბროშურების ენობრივი თავისებურებები Linguistic features of travel guides and brochures

ანა კალანდია

ბსუ -ს დოქტორანტი

Ana Kalandia

doctoral student at Batumi Shota Rustaveli
State University

აბსტრაქტი - ტურიზმი აქტიურად იკიდებს ფეხს საქართველოში, რომელიც არაერთხელ გამხდარა უცხოელ ვიზიტორთა ყურადღების საგანი და ეს ყურადღება წლიდან წლამდე იზრდება. ვინაიდან ყოველწლიურად მატულობს ტურისტთა რაოდენობა ქვეყანაში, იზრდება მოთხოვნა შესაბამის სერვისზეც, რომელსაც ტურისტულ კომპანიებთან ერთად ტურისტული მეგზურიც განაპირობებს.

ნაშრომის მიზანია ტურისტული გზამკვლევების და ბროშურების ენობრივი თავისებურებების შესახებ არსებული სამეცნიერო მასალების კრიტიკული ანალიზი, აგრეთვე ამ თავისებურებების შესწავლა.

ნაშრომი ეფუძნება საკითხზე არსებული ლიტერატურის მოძიებას, მის კვლევას და კრიტიკულ ანალიზს, ტურისტული ბროშურების (2) რაოდენობრივ და თვისობრივ ანალიზს. რაოდენობრივი კვლევა განხორციელდა კორპუსის (Corpus of British English) კვლევის ბაზაზე.

ტურისტული გზამკვლევის, იგივე ტურისტული მეგზურის მნიშვნელობა უდიდესია. ფაქტობრივად, იგი წარმოადგენს ქვეყნის სავიზიტო ბარათს. თითოეული ბროშურა ითვალისწინებს შემდეგ ნაწილებს: ისტორიულ ფაქტებს, ტრადიციულ დღესასწაულებს, კულტურულ ღონისძიებებს, ისტორიული ძეგლების შესახებ ინფორმაციას, რუკას და ზოგად ინფორმაციას ქვეყნის ადგილმდებარეობის შესახებ, ასევე - ექსკურსიების პროგრამებს, ტურების ღირებულებას, დროს და ა. შ. ტურისტული გზამკვლევის სტრუქტურა შეუზღუდავია. ზოგიერთ გზამკვლევაში შეიძლება განთავსდეს რეკლამები, სურათები, ენციკლოპედიური ინფორმაცია. მთავარი ისაა, რომ ამ სახის ბუკლეტმა მოახდინოს ეფექტი, დააინტერესოს ტურისტი და გაუჩინოს მას ამა თუ იმ ქვეყანაში ჩამოსვლის სურვილი. მაშასადამე, ქვეყნის იმიჯის ჩამოყალიბება ხდება სწორედ ტურისტული გზამკვლევებით.

გზამკვლევები ეფექტური რომ იყოს, საჭიროა ტურისტებზე ისეთი ადგილების, არქიტექტურული ძეგლებისა და ფოტოების შეთავაზება, რომ მიიზიდოს ისინი. გარდა ამისა, აუცილებელია ვერბალური თვალსაზრისით მოხდეს ისეთი ტექსტების შერჩევა, რომ დააინტერესოს ტურისტი და ამასთან ერთად ტექსტი ისე უნდა იყოს მიწოდებული მკითხველზე (სტილისტურად თუ სინტაქსურად), რომ ტურისტზე მოახდინოს ეფექტი და ადვილად მოახერხოს ტექსტის ინტერპრეტაცია. ილუსტრაციები და ტურისტული ტექსტი უნდა იყოს სრულ შესაბამისობაში. იგივე შეიძლება ითქვას ტურისტულ ვებსაიტებზეც. წერის დროს სიტყვების სწორად გამოყენება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია. დამაჯერებელი სარეკლამო სამოგზაურო ტექსტების დასაწერად, ლექსიკა მნიშვნელოვანი კომპონენტია.

ჩატარდა კვლევა, რაოდენობრივად და თვისობრივად შესწავლილ იქნა ორი გზამკვლევი, ერთი ინგლისური და მეორე ქართული. საინტერესო იყო თითქმის ერთი ზომის ტექსტებში ტურისტების მოსაზიდად რა რაოდენობით იყო გამოყენებული სხვადასხვა ენობრივი ერთეულები. გაანალიზდა ბროშურებში სემანტიკის, კერძოდ, აღწერითი ენის გამოყენება, იმის გასარკვევად, ხომ არ არსებობს რაიმე საერთო ამ ორი ენის ტექსტებში. შედეგებს სტატიაში წარმოგიდგენთ.

Abstract - Tourism is actively gaining a foothold in Georgia, which has repeatedly become the subject of attention of foreign visitors and this attention is growing from year to year. As the number of tourists in the country increases every year, the demand for the relevant service is growing, which is conditioned by the travel guide as well as the travel companies.

The aim of the paper is to critically analyze the existing scientific materials on the linguistic features of travel guides and brochures, as well as to study these features.

The paper is based on the search for literature on the subject, its research and critical analysis, quantitative and qualitative analysis of travel brochures. Quantitative research was conducted on the basis of the Corpus (British English) survey.

The importance of a travel guide is paramount. Actually, it is the country's business card. Each brochure covers the following sections: historical facts, traditional holidays, cultural events, information about historical monuments, maps, and general information about the location of the country, as well as excursion programs, cost of tours, time, etc. The structure of the tourist guide is unlimited. Some guides may contain advertisements, pictures, encyclopedic information. The main thing is that this kind of booklet will have an effect, interest the tourist and make him want to come to this or that country. Therefore, the image of the country is formed by tourist guides.

For guides to be effective, it is necessary to offer tourists places, architectural monuments and photographs that will attract them. In addition, it is necessary to select texts from a verbal point of view that interest the tourist, and at the same time the text should be delivered to the reader (stylistically or syntactically) in order to have an effect on the tourist and easily interpret the text. Illustrations and tourist text should be in full compliance. Using words correctly when writing is one of the most important elements. Vocabulary is an important component in writing compelling promotional travel texts.

A survey was conducted, quantitatively and qualitatively, two tourist guides were studied, one in English and the other in Georgian. It was interesting to see how many different linguistic units were used to attract tourists in almost one-size-fits-all texts. The use of semantics in the brochures, in particular descriptive language, was analyzed to find out if there was anything in common between the texts of these two languages. The results are presented in the article.

Key words - Tourism, travel guides, brochures.

ტურიზმის შექმნასა და ჩამოყალიბებას საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს. ჯერ კიდევ ანტიკური რომის პერიოდში რომის მოქალაქეები მოგზაურობდნენ ეგვიპტეში პირამიდების მონახულების მიზნით. შემდგომში მოგზაურობის ფორმები და გეოგრაფია ფართოვდება. უფრო მრავალფეროვანი ხდება ამ მოგზაურობის მიზნებიც.

ბიზნეს-ტურიზმის საუკეთესო მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ „დიდი აბრეშუმის გზა“, რომელმაც დაქსელა ევრაზიის კონტინენტი და ბიძგი მისცა მოგზაურობის საშუალებით ახალი სავაჭრო კონტაქტების დამყარებას.

მე-20 საუკუნის ტურიზმის განვითარებას კი დიდწილად შეუწყო ხელი პოლიტიკურმა, ეკონომიკურმა, სოციალურმა და კულტურულმა ფაქტორებმა: განვითარდა ტრანსპორტი, გაადვილდა კომუნიკაცია, გაჩნდა კომფორტის მეტი საშუალება, ფასები ხელმისაწვდომი გახდა. 21-ე საუკუნიდან კი ამ ყველაფერს უფრო მასშტაბური სახე მიეცა.

ტურიზმი აქტიურად იკიდებს ფეხს საქართველოშიც, რომელიც არაერთხელ გამხდარა უცხოელ ვიზიტორთა ყურადღების საგანი და ეს ყურადღება წლიდან წლამდე იზრდება. ვინაიდან ყოველწლიურად მატულობს ტურისტთა რაოდენობა ქვეყანაში, იზრდება მოთხოვნა შესაბამის სერვისზეც, რომელსაც ტურისტულ კომპანიებთან

ერთად ტურისტული მეგზურიც განაპირობებს.

ტურისტული გზამკვლევის, იგივე ტურისტული მეგზურის მნიშვნელობა უდიდესია. ფაქტობრივად, იგი წარმოადგენს ქვეყნის სავიზიტო ბარათს. თითოეული ბროშურა ითვალისწინებს შემდეგ ნაწილებს: ისტორიულ ფაქტებს, ტრადიციულ დღესასწაულებს, კულტურულ ღონისძიებებს, ისტორიული ძეგლების შესახებ ინფორმაციას, რუკას და ზოგად ინფორმაციას ქვეყნის ადგილმდებარეობის შესახებ, ასევე - ექსკურსიების პროგრამებს, ტურების ღირებულებას, დროს და ა.შ. ტურისტული გზამკვლევის სტრუქტურა შეუზღუდავია. ზოგიერთ გზამკვლევში შეიძლება განთავსდეს რეკლამები, სურათები, ენციკლოპედიური ინფორმაცია. მთავარი ისაა, რომ ამ სახის ბუკლეტმა მოახდინოს ეფექტი, დააინტერესოს ტურისტი და გაუჩინოს მას ამა თუ იმ ქვეყანაში ჩამოსვლის სურვილი. მაშასადამე, ქვეყნის იმიჯის ჩამოყალიბება ხდება სწორედ ტურისტული გზამკვლევებით.

გზამკვლევები ეფექტური რომ იყოს, საჭიროა ტურისტებზე ისეთი ადგილების, არქიტექტურული ძეგლებისა და ფოტოების შეთავაზება, რომ მიიზიდოს ისინი. გარდა ამისა, აუცილებელია ვერბალური თვალსაზრისით მოხდეს ისეთი ტექსტების შერჩევა, რომ დააინტერესოს ტურისტი და ამასთან ერთად ტექსტი ისე უნდა იყოს მიწოდებული მკითხველზე (სტილისტურად თუ სინტაქსურად), რომ ტურისტზე მოახდინოს ეფექტი და ადვილად მოახერხოს ტექსტის ინტერპრეტაცია. ილუსტრაციები და ტურისტული ტექსტი უნდა იყოს სრულ შესაბამისობაში. იგივე შეიძლება ითქვას ტურისტულ ვებსაიტებზეც. წერის დროს სიტყვების სწორად გამოყენება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია. სხვადასხვა პროფესია ხაზს უსვამს მათთვის დამახასიათებელი სხვადასხვა საკვანძო სიტყვების გამოყენებას. დამაჯერებელი სარეკლამო სამოგზაურო ტექსტების დასაწერად, ლექსიკა მნიშვნელოვანი კომპონენტია. მაგალითად, სუბიექტური ენა, რაშიც გამოიყენება ემოციური და შეფასებითი ზედსართავი სახელები, ხშირად გამოიყენება ასეთი ტექსტების დასაწერად. ასევე დამახასიათებელია ბრძანებითი კილოსა და მარტივი აწმყო დროის გამოყენება ასეთ ტექსტებში. სტუმართმოყვარეობის გამოსახატავად და ჩართულობის განცდის უზრუნველსაყოფად, პირველი პირის ნაცვალსახელები: we, our, I, როგორც წესი, გვხვდება ტურისტულ ტექსტებში. ასევე ხშირად გვხვდება ისეთი მარტივი ზმნები, როგორიცაა: be, take, find, enjoy (ყოფნა, აღება, მოძებნა, სიამოვნების მიღება). (Yang, 2012:34).

ტურისტული გზამკვლევები ძირითადად ფორმალური სახის ტექსტებს წარმოადგენენ, რომელშიც ვხვდებით როგორც ფორმალურ, ისე საშუალო ფორმალურ სიტყვებს, მაგრამ სირთულეს ქმნის ისეთი ფრაზეოლოგიური ერთეულები და კოლოკაციები (სიტყვათშეთანხმებები), რომელთა აღქმა ტურისტებისთვის რთულია.

ტურიზმის დისკურსში ვხვდებით ნასესხებ სიტყვათა მთელ ჯგუფს, ძირითადად კი - ლათინურ ნასესხობებს. ინგლისური ენა ცნობილია სხვადასხვა ენიდან ნასესხები სიტყვებით (ლათინური, ფრანგული, გერმანული და სხვა ენები). ნასესხებ სიტყვებს შეუძლიათ დადებითი შედეგის მოტანა იმ შემთხვევაში, თუკი პოტენციური ტურისტები იმავე ენაზე საუბრობენ, რომელსაც მიეკუთვნება ნასესხები სიტყვები.

მაგალითისთვის, გაანალიზდა და რაოდენობრივად და თვისობრივად შესწავლილ იქნა ორი გზამკვლევი, ერთი ინგლისური და მეორე ქართული. საინტერესო იყო თითქმის ერთი ზომის ტექსტებში ტურისტების მოსაზიდად რა რაოდენობით იყო გამოყენებული სხვადასხვა ენობრივი ერთეულები. შესწავლილია მათში სიტყვების რაოდენობა, კერძოდ, არსებითი სახელები, ზედსართავი სახელები, ნაცვალსახელები, კავშირები, ზმნები, ზმნისზედები, იდიომები, ფრაზული ზმნები, შემოკლებები, წარმოქმნილი ანუ აფიქსური სიტყვები, რთული სიტყვები, წინადადების ტიპები: მარტივი, რთული თანწყობილი და ქვეწყობილი წინადადებები, ასევე ნასესხები სიტყვები და ბარბარიზმები. გაანალიზდა ბროშურებში სემანტიკის, კერძოდ, აღწერითი ენის გამოყენება, იმის გასარკვევად, ხომ არ არსებობს რაიმე საერთო ამ ორი ენის ტექსტებში.

ინგლისური ტექსტი:

Historical sites to take you back through time, vast landscapes to explore, and wildlife to make you go 'aw'. That's Northumberland. Countless Northumberland castles jostle for attention - 'proper' castles with battlements and portcullises, ghostly ruins guarding endless sandy beaches, and ones that echo with ancient footsteps. There is a plethora of things to do in Northumberland for history fans, hikers, mountain bikers and romantics alike, from ambling along the Northumberland coast to glamping and camping in the county's endless countryside, but one of the best places to visit in Northumberland of all is the Farne Islands, where dozens of puffins await to melt your hearts. At night, turn your gaze upwards to see millions of stars pinpricking the famed dark skies in Northumberland's National Park. (<https://www.visitengland.com/things-to-do/region/northumberland>)

ქართული ტექსტი:

ზღვის ტურიზმი აჭარაში ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარულია. სუბტროპიკული კლიმატი, თბილი ზღვა, კეთილმოწყობილი სანაპიროები, ზღვისა და მთის შერწყმა – ეს ყველაფერი დასვენებისთვის უნიკალურ გარემოს ქმნის. სანაპირო ზოლის სიგრძე 21 კილომეტრია, ზღვის წყლის ტემპერატურა – საშუალოდ, +21-29 გრადუსი.

აჭარის საკურორტო ზონაში შედის: ქობულეთი, ციხისძირი, ჩაქვი, მწვანე კონცხი, ბათუმი, გონიო, კვარიათი, სარფი. ეს ადგილები მნახველს განუმეორებელ შთაბეჭდილებებს დაუტოვებს. სანაპირო ზოლს გადევნებული და პლაჟის ბუნებრივ საჩრდილობლად ქცეული ფიჭვნარი, ზღვის პირზე გაბნეული ქვები, რომელთა ფორმებსაც წყალი საუკუნეების განმავლობაში აყალიბებდა, ბულვარის მაღალგანვითარებული ინფრასტრუქტურა და გართობის ფართო არჩევანი – სასურველი დასვენების მოწყობას აქ ყველა შეძლებს. (<https://www.gobatumi.com/ka/seaside-adjara>).

განსახილველი პუნქტები	ინგლისური	ქართული
არსებითი სახელები	33	48
ზედსართავი სახელები	15	11
ნაცვალსახელები	5	3
კავშირები	7	4
ზმნები	15	7
ზმნისხედები	5	3
ფრაზული ზმნები/იდიომები	5	-
შემოკლებები	2	-
წარმოქმნილი/აფიქსური სიტყვები	14	10
რთული სიტყვები	9	5
მარტივი წინადადებები	1	6
რთული თანწყობილი წინადადებები	7	2
რთული ქვეწყობილი წინადადებები	2	1
ნასესხები სიტყვები	5	11
ბარბარიზმები	-	-

როგორც კვლევამ აჩვენა, გზამკვლევებში გამოყენებულია აღწერითი და პოზიტიური ზედსართავი სახელები მკითხველის მოსაზიდად (ინგლისური: historical, vast, countless, ghostly, endless, sandy, ancient, best, dozens, famed, dark; ქართული: პოპულარული, კეთილმოწყობილი, უნიკალური, საკურორტო, განუმეორებელი, გადევნებული, ბუნებრივი, გაბნეული, მაღალგანვითარებული,

ფართო, სასურველი) და დასარწმუნებლად. ინგლისურ ენაში ხშირია ინფინიტივების, მიმდებარების და გერუნდივების გამოყენება. ეს უკანასკნელები აფიქსურ/წარმოქმნილ სიტყვებში გაერთიანდა. ქართულში ზმნები ბოლოსართების სახით არის მოცემული (პოპულარულია, კილომეტრია). გზამკვლევებში გამოყენებული ტურიზმის ენა განსხვავდება სასაუბრო ინგლისურისგან და ქართულისგან. ასევე, მას გააჩნია სპეციალური რეესტრი, რომელიც განსხვავდება ზოგადი ინგლისურისგან, რადგან გარკვეულ სპეციფიკურ მიზნებს ემსახურება.

კვლევამ აჩვენა, რომ ტურიზმის ენა უფრო მეტ ზედსართავ სახელს შეიცავს, ვიდრე ზოგადი სასაუბრო ენა. ეს ზედსართავები სასიამოვნოა და დადებით ემოციებს გამოხატავენ. მომხიბლავი, ფერადიდანათელიაღწერილობა უფრო მეტ მთაბეჭდილებას ახდენს და უფრო მეტად იზიდავს პოტენციურ ტურისტებს. ბევრი ზედსართავი სახელი გამოხატავს დადებით ემოციებს. ხშირია ზედსართავი სახელების აღმატებით და შედარებით ხარისხებში გამოყენება. ასევე დადებით შედეგს იძლევა ჰიპობოლების გამოყენება. ისინი გავლენას ახდენენ მკითხველის ემოციებზე, დამოკიდებულებებსა და შეხედულებებზე: Historical sites to take you back through time, vast landscapes to explore, and wildlife to make you go 'aw' (ისტორიული ადგილები ძველ დროში დასაბრუნებლად, უზარმაზარი პეიზაჟები დასათვალიერებლად და ველური ბუნება, რათა გაგოცოთ) (<https://www.visitengland.com/things-to-do/region/northumberland>); „სანაპირო ზოლს გადევნებული და პლაჟის ბუნებრივ საჩრდილობლად ქცეული ფიჭვნარი, ზღვის პირზე გაბნეული ქვები, რომელთა ფორმებსაც წყალი საუკუნეების განმავლობაში აყალიბებდა, ბულვარის მაღალგანვითარებული ინფრასტრუქტურა და გართობის ფართო არჩევანი – სასურველი დასვენების მოწყობას აქ ყველა შეძლებს“ (<https://www.gobatumi.com/ka/seaside-adjara>).

მიუხედავად იმისა, რომ გზამკვლევები და ბროშურები ინფორმაციული ხასიათისაა, ისინი საკმაოდ დამაჯერებელია. დღეს ისინი არ გვხვდება მხოლოდ ტრადიციული, ქაღალდის ფორმით, არამედ უხვად არის წარმოდგენილი ელექტრონული ბროშურების სახითაც.

გზამკვლევები და ბროშურები ძირითადად სარეკლამო და კულტურული კომუნიკაციის ფორმაა. მათი მეშვეობით პოტენციურ ტურისტებს ვატყობინებთ, რომ ეს ადგილი მომხიბლავია და უამრავი ახალი სანახაობა ელოდებათ მათ.

გზამკვლევებში და ბროშურებში იყენებენ წარწერებს, სურათებს, ციტატებს, რუკებს და საკონტაქტო ინფორმაციას. ბროშურები დეტალურად ასახავენ ტურისტული დანიშნულებისადგილს, ამისთვის კი იყენებენ უამრავ მხატვრულ ხერხებს, მაგალითად: The island of Hawaii is the youngest and largest island in the Hawaiian chain. Nearly twice as big as all of the other Hawaiian Islands combined (hence, its nickname, “Big Island”), its sheer size is awe-inspiring (ჰავაისი კუნძული ყველაზე ახალგაზრდა და დიდი კუნძულია ჰავაისი კუნძულებს შორის. თითქმის ორჯერ დიდია, ვიდრე ჰავაისი ყველა დანარჩენი კუნძული (აქედან გამომდინარეა მეტსახელი „დიდი კუნძული“), მისი რეალური ზომა შიშისმომგვრელია) (<https://www.gohawaii.com/islands/hawaii-big-island>); „აჭარა ყველა ფერს გთავაზობთ. სად შეძლებთ მათ აღმოჩენას - ვინმეს თვალებში, რომელიმე ისტორიული შენობის ფასადზე თუ ფერად კარებში, რომელიც ბათუმში არაერთია, თქვენზეა დამოკიდებული. მთავარია, ამ აღმოჩენებით ისიამოვნოთ“ (<https://www.gobatumi.com/ka/10-reasons/diversity-of-nature>).

სამოგზაურო ბროშურებში ხშირად გვხვდება მოწოდებები, იმპერატივები და მითითებები. იმპერატიული წინადადებები გამოიყენება ინსტრუქციის გასაცემად, ან თხოვნისთვის ან კიდევ რჩევისთვის. ამ წინადადებებს ზოგჯერ მითითებებს უწოდებენ.

გარდა ინფორმაციული, წამახალისებელი და დამაჯერებელი ტონისა, ბროშურებში გვხვდება თავგადასავლების მაგალითებიც. ეს მონათხრობი გვიყვება იმის შესახებ, თუ რა შეიძლება მოხდეს დანიშნულების ადგილზე. ტონი არის მოდუნებული და

მშვიდი, მაგრამ ამავედროულად ამაღელვებელიც და წამახალისებელიც, რომელიც უბიძგებს პოტენციურ ტურისტს მსგავსი საქმეების გასაკეთებლად. ეს ყველაფერი ქმნის ჯადოსნურ ილუზიას, რომელსაც ასე მოუთმენლად ელის მოგზაური. ხშირად გამოიყენება ფრაზები: „წინ სამოთხე გელოდება“, „დაუჯერებელი სანახაობა“, ან „ეგზოტიკური ადგილები“ და ა.შ.

ტურიზმს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ბევრი ქვეყნისთვის, განსაკუთრებით საქართველოსთვის, ამიტომ სამოგზაურო ბროშურების შედგენას განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა მოვეკიდოთ. ისინი ერთგვარ სავიზიტო ბარათს წარმოადგენენ ქვეყნისთვის. მათში ლაკონური და მხატვრული ენით არის გადმოცემული დამაჯერებელი ინფორმაცია ქვეყნის შესახებ. ამავე დროს უნდა გავითვალისწინოთ, რომ მიუხედავად იმისა, რომ მათში მოცემული ფერადი სურათები და რუკები ხალხს იზიდავს, მაინც მთავარია ენა, რომელიც მათ არწმუნებს ესტუმრონ, წავიდნენ ამ ქვეყნებში სამოგზაუროდ.

ქვემოთ ნაჩვენებია ტექსტის დეტალური ანალიზი Corpus of British English გამოყენებით:

0-1K(Total: 39 = 42.39%) (cumul%: 42.4%)	1K-2K(Total: 6=6.52%) (cumul%: 8.9%) (Hide words)	2K-3K (Total: 7=7.61%) (cumul%: 56.5%)(Hide ords)	3K-4K(Total: 3 = 3.26%) (cumul%:59.8%) (Hide words)	4K-5K(Total: 2 = 2.17%) (cumul%:62.0%) (Hide words)
the DAT (5)	places NNS (1)	vast JJ (1)	millions NNS (1)	wildlife NN (1)
of IN (5)	proper JJ (1)	coast NN (1)	gaze NN (1)	upwards RB (1)
and CO (5)	sites NNS (1)	countryside NN (1)	explore VV (1)	
a DAT (1)	Historical JJ (1)	stars NNS (1)		
in IN (4)	ancient JJ (1)	mountain NN (1)		
to TO (8)	visit VV (1)	Islands NP (1)		
's VBZ (1)				
is VBZ (2)				
for IN (2)				
you PP (2)				
with IN (2)				
At IN (1)				
's GE (2)				
from IN (1)				
that DT (2)				
all DT (1)				
do VD (1)				
There EX (1)				
one CD (1)				
time NN (1)				
your PP\$ (2)				
see VV (1)				

go VV (1)				
make VV (1)				
through IN (1)				
back RB (1)				
take VV (1)				
where PWS (1)				
things NNS (1)				
National NP (1)				
night NN (1)				
best JJS (1)				
history NN (1)				
along IN (1)				
attention NN (1)				
turn VV (1)				
county NN (1)				
Park NP (1)				
dark JJ (1)				

ტურისტული გზამკვლევის, იგივე ტურისტული ბროშურების მნიშვნელობა უდიდესია. გზამკვლევაში ენობრივი ერთეულების რაოდენობრივმა და თვისობრივმა ანალიზმა გამოავლინა, რომ ინგლისურ ენაში ჭარბობს წარმოქმნილი და რთული სიტყვები, ხშირია ინფინიტივების, მიმღობების და გერუნდივების, აგრეთვე რთული თანწყობილი წინადადებების გამოყენება, მაშინ როცა ქართულში ნასესხები სიტყვები, არსებითი სახელები და მარტივი წინადადებები ჭარბობს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Yang W. LSP Journal, Vol.3, No.1. Analysing and teaching keywords in hotel brochure text.2012
2. <https://gobatumi.com/ka/seaside-adjara>
3. <https://www.visitengland.com/things-to-do/region/northumberland>
4. <https://www.gohawaii.com/islands/hawaii-big-island>

სახლ-მუზეუმები გლობალიზაციის პროცესში House-Museums in the Process of Globalization

თამარ ცაგარელი

საქართველოს შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის სახელოვნებო მეცნიერებების, მედიისა და მენეჯმენტის ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი, ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, თეატრმცოდნე. თბილისის მერიის მუზეუმების გაერთიანების სტრუქტურული ერთეულის - ვახტანგ ჭაბუკიანის მემორიალური ბინა-მუზეუმის კურატორი.

Tamar Tsagareli

PhD. Associated Professor, Art Sciences, Media and Management Faculty Shota Rustaveli Theatre and Film Georgia State University, Tbilisi (Georgia). Curator of Vakhtang Chabukiani Memorial House-Museum of the Union of Tbilisi Municipal Museums.

აბსტრაქტი - XX საუკუნის ბოლო ათწლეულებიდან დღემდე ინტეგრაციის მთლიან პროცესებს უკვე აქვს ტოტალური ხასიათი ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროში. ზოგადად, ტექნოლოგიების და განსაკუთრებით საინფორმაციო ტექნოლოგიების განვითარების კოსმოსური სიჩქარე დიდი ხანია წყვეტს საზღვრებს სხვადასხვა ქვეყნებსა და ცივილიზაციებს შორის. გლობალიზაციის ეს ტრიუმფალური ნაბიჯი ჩვენს პლანეტაზე საკმაოდ რთული პროცესია, სავსე წინააღმდეგობებით. მისი მიმდინარე პროცესი ბევრად უსწრებს ყოვლისმომცველ განხილვას და შეფასებას ამ მოვლენით გამოწვეული შესაძლო დადებითი და უარყოფითი შედეგების შესახებ. ვახტანგ ჭაბუკიანი (1910-1992) ქართველი ბალეტის მოცეკვავე, ქორეოგრაფი და პედაგოგი საქართველოში და მის ფარგლებს გარეთ დიდად აღიარებული. იგი ითვლება ისტორიაში ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან მამრობითი სქესის მოცეკვავედ და ცნობილია იმით, რომ შექმნილამაჰკაცის ვარიაციების ქორეოგრაფიის უმეტესი ნაწილი, რომელიც მოიცავს კლასიკური ბალეტის რეპერტუარს. ჭაბუკიანმა გააერთიანა ქართული ხალხური ცეკვა კლასიკურ ბალეტთან და შექმნა თავისებური ეროვნული კლასიკური ბალეტი. თბილისი დავით აღმაშენებლის 83/23, 1947 წლიდან 1992 წლამდე, გარდაცვალებამდე აქ ცხოვრობდა დიდი ბალეტმაისტერი, მოცეკვავე და პედაგოგი, ქართული საბალეტო დასის დამფუძნებელი ჭაბუკიანი. მისი გარდაცვალების შემდეგ, საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ 1992 წლის 23 ივნისს გამოსცა № 669 დადგენილება, რომლის მიხედვითაც უზრუნველყოფილი იყო მთელი რიგი ღონისძიებები, მათ შორის, ვახტანგ ჭაბუკიანის მუზეუმის მოწყობა, სადაც ის ცხოვრობდა (დავით აღმაშენებლის გამზ. 83/23). ვახტანგ ჭაბუკიანის მემორიალურ სახლ-მუზეუმში განთავსებულია ბალეტის მოცეკვავეის პირადი ნივთები (ავეჯი, როიალი და სხვ.) სასცენო კოსტიუმები და სხვადასხვა დოკუმენტები, რომლებიც ასახავს მსახიობის როლებსა და ცხოვრებას, ფოტო კოლექციებს, კერძო არქივს.

საკვანძო სიტყვები - სიტყვები: სახლ-მუზეუმი; XXI საუკუნე; გლობალიზაცია; ბალეტი მოცეკვავე, ქორეოგრაფი ვახტანგ ჭაბუკიანი.

Abstract - From the last decades of the XXth century to up to date the overall processes of

integration already has a total character in all spheres of human activity. In general, the cosmic quickness of development of technologies and especially information technologies have long been torn the borders between different countries and civilizations. This triumphal move of globalization on our planet is quite difficult process full of resistances. Its ongoing process is far ahead of comprehensive deliberation and assessing of possible positive and negative consequences raised by this occurrence.

Vakhtang Chabukiani (1910-1992) a Georgian ballet dancer, choreographer and teacher highly regarded in Georgia as well as abroad. He is considered to be one of the most influential male ballet dancers in history, and is noted for creating the majority of the choreography of the male variations which comprise the classical ballet repertory. Chabukiani combined Georgian folk dance with classical ballet and created a peculiar national classic ballet.

83/23 David Aghmashenebeli Ave. Tbilisi, since 1947 up to 1992, before his death, Chabukiani, a great ballet master, dancer and teacher, Georgian Ballet Company founder lived here. After his death, the government of the Republic of Georgia in June 23, 1992 issued Resolution № 669, according to which was provided by a series of events, including Vakhtang Chabukiani Museum arrangement where she lived (83/23 David Aghmashenebeli Av.).

Vakhtang Chabukiani Memorial House-Museum houses personal items of a ballet dancer (furniture, a grand piano, etc.) stage costumes, and a variety of documents which reflect actor's roles and life, photo collections, private archive.

Key words - House-Museum; XXI century; Globalization; Ballet dancer, choreographer Vakhtang Chabukiani.

გლობალიზაცია ისტორიულად სრულიად კანონზომიერი პროცესია, რომელიც, რა თქმა უნდა არ დაწყებულა მხოლოდ XX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში, ზოგიერთები მის დასაწყისად აღორძინების ხანას მიიჩნევენ. არიან ისეთები ვინც თვლის რომ ეს პროცესი უძველესი დროიდან, კაცობრიობის ტრადიციული კულტურების განვითარებასთან ერთად იღებს სათავეს. თუმცა კი, შემდგომ გვიანდელ ისტორიაში სცდება ტრადიციული კულტურის საზღვრებს და ხშირად მის მიმართ დესტრუქციულ როლს თამაშობს. გლობალიზაციის გარშემო მიმდინარე დისკუსიების დროს, ხშირად წარმოიქმნება ხოლმე კატასტროფული და აპოკალიფსური ხედვები. ერთ მხარეს არიან ისინი ვინც გლობალიზაციას მიიჩნევენ ისტორიულად გარდაუვალ და ყოველმხრივ პროგრესულ მოვლენად, სხვები კი აქცენტს აკეთებენ ამ მოვლენის სახიფათო ხასიათზე სხვადასხვა კულტურებისა და ცივილიზაციების თვითმყოფადობისა და განვითარებისათვის.

გლობალიზაციის არსი თითქოსდა გულისხმობს ეთნოსების, საზოგადოებების, სახელმწიფოებისა და სხვადასხვა განსხვავებული ცივილიზაციების დაახლოვებასა და ურთიერთგამდიდრებას, მათ ჰარმონიულ თანაცხოვრებას ერთიან უკონფლიქტო სამყაროში, რაც თავისთავად მხოლოდ მისასალმებელია. პრობლემა იმაშია, რომ გლობალიზაციის იდეალური თეორიული მოდელი ჯერჯერობით საკმაოდ განსხვავდება მიმდინარე პროცესის რეალობაში არსებული ვარიანტისაგან. რეალობა გვაჩვენებს, რომ სხვადასხვა კულტურების მრავალფეროვნებით ურთიერთგამდიდრების ნაცვლად ვითარდება და მკვიდრდება ტოტალური უნიფიკაცია, რამაც შეიძლება გამოიწვიოს სხვადასხვა ეროვნული კულტურული ფასეულობების ნიველირება და განადგურება. მიუხედავად იმისა რომ გლობალიზაციის იდეაში სხვადასხვა კულტურათა დიალოგი იგულისხმება, რეალობაში ჩვენ (ყოველშემთხვევაში ჯერჯერობით) მიმდინარე ეტაპზე მივიღეთ მხოლოდ მონოლოგი. რაც პირველ რიგში და ძირითადად გამოიხატება დასავლური ცივილიზაციის მიერ დღეისათვის ჩამოყალიბებული სოციალური კონცეფციებისა და კულტურული ფასეულობების გავრცელებასა და დამკვიდრებაში. სხვადასხვა

ხასიათის პრობლემები გვაიძულებს ახლებურად გავიაზროთ და განვსაზღვროთ აქამდე თითქოსდა უკვე გარკვეული მცნებები, როგორცაა, მაგალითად, იდენტობა. იდენტობის საკითხი დღეს ბევრ ჩვენთაგანს წარმოგვიდგება როგორც ერთერთი უმთავრესი პრობლემა, რომელიც ეხება როგორც ყოველ ცალკეულ ინდივიდს, ასევე საზოგადოების, სხვადასხვა სახელმწიფოების, ერების კულტურებისა და ცივილიზაციების ინტერესებს. შიშობენ რომ გლობალიზაციის შედეგად სამყაროს თავს მოახვევენ ერთიან, უსახურ, ერთფეროვან ვულგარულ მასკულტურას. ამის მიზეზად სახელდება ეკონომიკური ფაქტორი, ბაზრის წესების დომინირება, რაც ხელს უწყობს მას კულტურის წარმოებასა და გავრცელებას. კულტურის ფასეულობები იქცა პროდუქტად, რომელიც რაც შეიძლება ძვირად და რაც მთავარია ბევრი უნდა გაიყიდოს და, რადგან, კულტურის ნამდვილი ფასეულობების მასკულტურის პროდუქტად გადაქცევა შეუძლებელია, არნახული მასშტაბები შეიძინა ფსევდოკულტურული ფასეულობების ტირაჟირებამ. სწორედ, ამის ფონზე მუზეუმები, ისევე, როგორც ბევრი სხვა დაწესებულება, არარსებობენ თავისთავად. ისინი წარმოადგენენ ზოგადისოციალური, პოლიტიკური და იდეოლოგიური კონტექსტის ნაწილს, მათზე მრავალი ფაქტორი ახდენს ზემოქმედებას. როდესაც ისმის კითხვა, თუ რატომ იცვლება ასე საგრძნობლად მუზეუმები, ადამიანმა შეიძლება უპასუხოს, რომ ხდება სოციალური, პოლიტიკური და იდეოლოგიური ცვლილებებიც. დღევანდელ დღეს მუზეუმების როლის სხვადასხვა ასპექტზე ზეგავლენას ახდენს დემოგრაფიული ცვლილებები, ცვლილებები ეკონომიკურ სისტემებში, ცვლილებები ბაზარსა და თავისუფალი დროის გონივრულად მომხმარებელი ადამიანების განვითარებაში, ცვლილებები მეცნიერების სფეროში და ტექნოლოგიების გამოყენებაში, ცვლილებები პოლიტიკურ სტატუსებსა და ევროპული საზოგადოების ფორმირებაში. გარდა ამისა, ცვლილებები მუზეუმის მიზნების აღქმაში საზოგადოების მიერ, განსაკუთრებით კი, საზოგადოებასთან მიმართებაში, ცვლილებები მის სიმბოლურ როლში ერისა თუ საზოგადოების ისტორიასთან თუ მომავალთან მიმართებაში ის ძირითადი მიზეზებია, რომლებიც განაპირობებს მუზეუმების როლის ტრანსფორმირებას.

ვინაიდან მუზეუმები წარმოადგენს არა მარტო შენობებს, არა მარტო საგანგებოდ დაცულ კოლექციებს, არამედ, კომპლექსურ კულტურულ დაწესებულებებს, რომელთა მიზანია როგორც მატერიალური/კულტურული მემკვიდრეობის შეგროვება და დაცვა, ისე სათანადო მნიშვნელობებისა და იდეების გადაცემა საზოგადოებისთვის, მუზეუმების ფუნქციები საგრძნობლად გაფართოვდა. ამიტომ ეფექტიანი მართვის დამკვიდრება სრულებითა უცილებელი გახდა. მეცნიერები ბარი ლორდი და გაილ დექსტერ ლორდი აცხადებს, რომ „მუზეუმის მართვის მიზანია ისეთი გადაწყვეტილებების მიღების ხელშეწყობა, რომლებიც საფუძვლად დაედება მუზეუმის დანიშნულების გამართლებას, მისი მანდატის განხორციელებას და მისი მიზნებისა და ამოცანების მიღწევას მუზეუმის ყველაფუნქციასთან დაკავშირებით“. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მუზეუმი შთაგონებული უნდა იყოს საკუთარი დანიშნულებით, მან უნდა შეატყობინოს საზოგადოებას თავისი მანდატი. ის უნდა გაუძღვეს ადამიანებს თავისი მიზნების მიღწევის გზაზე, აკონტროლოს დასახული ამოცანების შესრულება და შეაფასოს თავისი ფუნქციების განხორციელება. მზარდი ზეწოლა მუზეუმის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და კულტურულ გარემოში მოითხოვს დაგეგმილი ცვლილების ახალ ფორმებს. შესაბამისად, ეფექტიანი მართვის შედეგად მუზეუმები მეტად დააკმაყოფილებენ როგორც გარედან მომდინარე, ისე შიდა საჭიროებებს. ცვლილებების განხორციელებას მუზეუმებში ისეთივე არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება მათიმომავლისთვის, როგორც მათი დღევანდელი დღისთვის. მუზეუმთა მენეჯერების უმთავრესი ამოცანებია ამ ცვლილების ეფექტიანი განხორციელება, წინააღმდეგობათა მოგვარება და ამტიპის დაწესებულებებში კულტურის ცნების გაგების დამკვიდრება.

„თბილისის მუნიციპალიტეტის მერიის „მუზეუმების გაერთიანება“ 2016 წლის 29 ივლისს დაფუძნდა და წარმოადგენს თბილისის მუნიციპალური მუზეუმების

გაერთიანებას, რომელიც გულისხმობს ცხრა დამოუკიდებელი მუზეუმის ერთიან ინსტიტუციას.

გაერთიანებაში შემავალი მუზეუმების უმრავლესობა მრავალი წელია არსებობს და ქართული კულტურული და ისტორიული მემკვიდრეობის დამცველად. მუზეუმების გაერთიანების მისია, ეს არის მუზეუმების ახალი როლი თანამედროვე საზოგადოებაში, რომელიც შეიძლება აღვწეროთ, როგორც ტრადიციული სამუზეუმო საქმიანობის შენარჩუნებისა და საგანმანათლებლო ასპექტის სინთეზი, რომლის ფარგლებშიც ყურადღება გამახვილებულია თითოეული ადამიანისთვის ცოდნის გაზიარებაზე. თანამედროვე მუზეუმებმა უნდა გააფართოოს თავისი თვალსაწიერი და პრიორიტეტად კოლექციასთან ერთად დამთვალიერებელი აქციოს“ - ვკითხულობთ მუზეუმების გაერთიანების ვებ. გვერდზე.

ამ გაერთიანების ერთ-ერთ სტრუქტურული ერთეულია ვახტანგ ჭაბუკიანის მემორიალური სახლ-მუზეუმი, რომელიც, ნათლად წარმოუდგენს საზოგადოებას მსოფლიო ბალეტის ისტორიაში ვარსკვლავად წოდებული ბალეტის მოცეკვავის, ქორეოგრაფის, პედაგოგის ჭაბუკიანის ცხოვრებასა და შემოქმედებას. გარდაამისა, სახლ-მუზეუმის მიზანია, რომ საზოგადოებას გააცნოს არა მხოლოდ თავად მემორირებული პირი, არამედ მსოფლიო ქორეოგრაფიული ისტორიული თუ თანამედროვე ცხოვრების მნიშვნელოვანი ამბები, რომელიც გულისხმობს არა მხოლოდ მოცეკვავეთა, არამედ ამ სფეროში მოღვაწე იმ პირების: მხატვრების, კომპოზიტორების და ა.შ. ცხოვრება-შემოქმედების საზოგადოებისთვის წარდგენასა და გაცნობას, რაც, რათქმა უნდა გათვლილია, როგორც მოზარდებისთვის, საგანმანათლებლო პროგრამების სახით, ასევე, ახალგაზრდებისათვისა და ნებისმიერი ასაკისთვის, ვინც დაინტერესდება კონკრეტული თემათა და საკითხით. რადგანაც, დღეს, XXI საუკუნეში, მოგეხსენებათ რომ, პოპულარულია მოდერნ-ბალეტი, დრამატულ თეატრში - მოდერნ დრამა და მოძრაობის თეატრები. შესაბამისად, გამოფენების, საჯარო ლექციების, შეხვედრების მოწყობისას დამთვალიერებელს შესაძლებლობა ეძლევა, მემორიალური სახლ-მუზეუმის გარემოდან გამომდინარე, სალონურ სიტუაციაში ისაუბრონ, იმსჯელონ, ჩაერთონ დისკუსიაში მათთვის საინტერესო საკითხებზე, რომელიც ქორეოლოგიურ თემებზეა აგებული.

ზოგადად, მიმაჩნია, რომ გლობალიზაციის ფონზე, ისევე როგორც, სხვადასხვა ტიპის დიდ მუზეუმებს, ასევე, სახლ-მუზეუმებსაც შეუძლიათ მათი ფუნქციებიდან გამომდინარე საზოგადოებაში, როგორც ლოკალურად, ასევე გლობალურად, სამუზეუმო საქმიანობის არსი განვიხილოთ როგორც მუზეუმების აუდიტორიასთან კომუნიკაციის დამყარების მძლავრი საშუალება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. https://tbilisimuseumsunion.ge/?fbclid=IwAR2VYG2jf_anyWDmbT9SMWd4EL7IN2VquvEgkZr1fu0Osl9we8_4FLZIsLg
2. <https://icom-demhist.org/wp-content/uploads/2019/06/House-Museums-and-the-Interpretation-of-the-Cultural-Social-Urban-Landscape.pdf>
3. <https://www.eurozine.com/global-museums-in-the-twenty-first-century/>

**მუზეუმ-ნაკრძალების განვითარების სტრატეგიული
მიმართულებები (უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული
მუზეუმ-ნაკრძალის მაგალითზე)**
**Strategic Directions for the Development of the Museum-reserves
(On the example of Uplistsikhe Historical-Architectural
Museum-Reserve)**

ინა კარელიძე

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალი, საგანმანათლებლო პროგრამების სპეციალისტი მუზეუმმცოდნეობის მაგისტრი, ICOM-წევრი.

Ina Karelidze

Uplistsikhe Historical Architectural Museum-reserve under National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia-Educational Programs Specialist, Master of Museology, ICOM member.

აბსტრაქტი - მუზეუმი, რომლის შემადგენლობაში, უნიკალური ექსპონატების გარდა, შედის კულტურული მემკვიდრეობის არქიტექტურული ძეგლი, იძენს ახალ, მკაფიოდ გამოხატულ სივრცობრივ მახასიათებელს. ეს გარემოება განაპირობებს სამუზეუმო საქმიანობის არატრადიციული ფორმებისა და მიმართულებების გაჩენას, რაც, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს ეროვნული კულტურის განვითარების ტენდენციებზეც.

მიუხედავად იმისა, რომ მოქმედი მუზეუმები დამუზეუმ-ნაკრძალები, პოპულარული და მიმზიდველია და დასწრების მხრივ ზოგიერთი მათგანის შემოსავლები აღემატება სხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო და ტურისტული ცენტრების შემოსავლებს, მათი უზარმაზარი საგანმანათლებლო და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პოტენციალი არ არის სრულად გამოყენებული. ამისათვის საჭიროა მდგრადი და ეფექტური მართვის გეგმა, რათა მოხდეს პირველ რიგში მუზეუმ-ნაკრძალების დაცვა, კვლევა, დოკუმენტირება და ინტერპრეტაცია, აგრეთვე საზოგადოების ცნობიერების ამაღლება და ადგილობრივი თემისთვის ეკონომიკური შემოსავლის უზრუნველყოფა. ეფექტური მართვისათვის მნიშვნელოვანია სტრატეგიული მიმართულებების განსაზღვრა. მუზეუმ-ნაკრძალების სტრატეგიული მიმართულებები არის ვრცელი სპექტრი, მოიცავს სამუშაოების სახელმძღვანელოს, რომელიც უნდა შესრულდეს სამი წლის განმავლობაში და უზრუნველყოს ინსტიტუციის სტანდარტების განვითარება და მისიის დაცვა.

ნაშრომი ეძღვნება მუზეუმ-ნაკრძალების განვითარების სტრატეგიული მიმართულებების განსაზღვრასა და სტრატეგიული გეგმის შემუშავების საჭიროებას სამუზეუმო ინსტიტუციების წინაშე მდგარი იმ გამოწვევების საპასუხოდ, რომელთა გადაჭრაც აუცილებელია მუზეუმის როლისა და დანიშნულების სათანადოდ შესრულებისათვის. ნაშრომში თემა განხილულია უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალის მაგალითზე, რომელიც ქვეყნის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ინსტიტუციას წარმოადგენს.

საკვანძო სიტყვები - სტრატეგიული გეგმა, მუზეუმ-ნაკრძალი, კულტურული მემკვიდრეობა.

Abstract - Contemporary sociocultural reality promotes museums to emphasize their role in the formation of spiritual values in the society. If the main function of the museum in the last century was to focus on the objects of the museums and collections, instead modern approaches are focused on the original and different interpretation of museum activities, which means not only exhibition, cultural, educational and cognitive innovations, but also the role of museums as a humanitarian and social resource is growing significantly recently.

In this regard, museum reserves have essential role, which are located in different regions of the country and include a specific field of activity. They have some responsibilities towards the local community. For effective communication with them, they need sustainable development through the creation of appropriate infrastructure linked to financial resources, a development strategy and time plan.

The Paper is devoted to the analysis of the strategic directions of the development of the museum- reserves, which is discussed on the example of Uplistsikhe Historical-Architectural Museum-Reserves. There is discussed the principles, methods and technical conditions for developing a strategic plan for the development of cultural institutions for museum-reserves in general. In addition, there are discussed the importance and necessity of a strategic plan for better, more complete use and effective management of museum and museum-reserve resources.

The paper also provides discussion about the current situation in Historical-Architectural Museum-Reserves in Uplistsikhe, it describes the infrastructural and cultural-educational projects implemented by the institutions, which have been successfully implemented. This is important not only for the museum reserve itself, but also for the economic and social development of the country and the local community.

Finally, based on the presented materials and the recommendations given in the paper, it's possible to share the activity experience of Uplistsikhe Historical-Architectural Museum-reserve to other museum-reserves as a successful institution model.

Key words - Strategic plan, museum-reserve, cultural heritage.

ინოვაციების და აღმოჩენების სამყაროში, ცვლილებებისა და არამდგრადობის პერიოდში, მუზეუმები წარმოადგენენ ცოდნის სასიცოცხლო წყაროს ინდივიდების და თემებისთვის მომავლის რწმენისთვის. საზოგადოებაში მუზეუმის როლისა და დანიშნულების ცვლილების პროცესში - მუზეუმის მისიის, უფლებამოსილების, კოლექციების, სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობისა და სამუზეუმო მომსახურების საზოგადოებრივ მოთხოვნებთან უფრო მეტად მისასადაგებლად, მუზეუმებისათვის აქტუალურ და მნიშვნელოვან ამოცანად იქცა არა მხოლოდ საზოგადოების ინფორმირება საკუთარ რესურსებსა და საქმიანობაზე, არამედ მუზეუმის რესურსების უკეთ და სრულად გამოყენება, რაც ინსტიტუციის განვითარების სტრატეგიული გეგმის შემუშავებით უნდა განხორციელდეს.

სტრატეგიული გეგმა არის დოკუმენტი, რომელიც მრავალწლიანია, შეიცავს მიზნებს და მეთოდებს რომლითაც მუზეუმს შეუძლია განსაზღვროს წარმატება. გეგმა უნდა იყოს აქტუალური და მუზეუმის მისიასთან ბმაში. მუზეუმის მისიის განცხადება მნიშვნელოვანია, იგი განსაზღვრავს მუზეუმის უნიკალურ იდენტურობას.

სტრატეგიული გეგმა წარმოადგენს ერთ-ერთ მთავარ ინსტრუმენტს, რომელიც მუზეუმს ეხმარება გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში, ვინაიდან მისი საშუალებით მუზეუმს შეუძლია კონსტრუქციულად მოახდინოს რეაგირება გარე საფრთხეებზე და შეინარჩუნოს მდგრადობა ცვალებად გარემოში. სტრატეგიული გეგმის მიზანთან შეთანხმებით იქმნება ხედვა - თუ განვითარების რა ეტაპზეა მუზეუმი ახლა, რა სურს მას და სად იქნება მომავალში. მუშაობის ამგვარი სცენარის დაგეგმვა არის მეთოდი,

რომელიც ეხმარება ინსტიტუციებს სტრატეგიის მოქნილობის გაუმჯობესებაში.

სიტუაციის ანალიზი დაგეგმვის ერთ-ერთი მეთოდია და მისი ამოცანაა არსებული გარემოებების ყოვლისმომცველი მიმოხილვა; პირველ რიგში - გარემო, რომელშიც მუზეუმი ფუნქციონირებს, შემდეგ კი თავად მუზეუმი. ამ ნაბიჯს არ აქვს სწორი ან არასწორი პასუხები, ეს არის მონაცემთა შეკრების ეტაპი და აღწერის შესაძლებლობა, განხილვა და ასახვა. გარე ტენდენციების და მოვლენების გაცნობიერებით, შეიძლება შეფასდეს შიდა ძლიერი და სუსტი მხარეები. მაგალითად, თუ ინტერნეტი სულ უფრო და უფრო მეტად მნიშვნელოვანი ხდება მუზეუმის კომუნიკაციის, განათლების და მარკეტინგისთვის (გარე ტენდენცია), შეიძლება გამოვლინდეს მნიშვნელოვანი სუსტი მხარე, იმაში, რომ მუზეუმს არ ჰყავდეს კომპიუტერის მცოდნე პერსონალი. არსებობს მიმდინარე მდგომარეობის შეფასების სხვადასხვა მეთოდი და აქედან ოთხია გათვალისწინებული. სვოტ-ანალიზი (SWOT) და სთეიქჰოლდერების (Stakeholder) ანალიზი არის მინიმალური. ოპერაციების აუდიტი და ტრენდის ანალიზი, შიდა და გარე ანალიზის უფრო დეტალურ მონაცემებს იძლევა.

ძლიერი სტრატეგიული გეგმა მოიცავს პრიორიტეტული მოქმედების ნაბიჯებს, ადგენს ვადებს და ანაწილებს პასუხისმგებლობას გეგმის შესრულებისთვის. იგი ასევე აფასებს და მომართავს საჭირო რესურსებს, გეგმის განხორციელების მიზნით. მას ხშირად ავსებენ პრაქტიკაში მიღებული გადაწყვეტილებებით განხორციელებულ ან საოპერაციო გეგმებით. გეგმები ეხება ყოველდღიური ოპერაციების განხორციელებას ან კონკრეტულ სამოქმედო სფეროს.

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა მსოფლიოში მაღალი ცნობადობით გამოირჩევა. კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლებისა და მუზეუმების გეოგრაფიული განფენა საქართველოს ყველა რეგიონს საშუალებას აძლევს, მიიღოს კულტურული, სოციალური და ეკონომიკური სარგებელი ვიზიტორთა მომსახურების შესაბამისი სფეროების განვითარებით, სუვენირების წარმოებაში, ტრადიციულ რეწვასა და სოფლის მეურნეობაში ჩართულ პირთა შემოსავლების ზრდით, ასევე, შეზღუდული შესაძლებლობის პირთა და სხვა მოწყვლადი ჯგუფების ეკონომიკურ საქმიანობაში ინტეგრაციის გზით.

მუზეუმ-ნაკრძალი მისი ტიპოლოგიური და სახეობრივი მრავალფეროვნების გათვალისწინებით, კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის ერთგვარი მინი მოდელია. კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები ძლიერი აქტივებია ადგილობრივი განვითარებისთვის. მათ კრეატიულობით შეუძლიათ გაზარდონ კულტურული მრავალფეროვნება, მოიხიდონ ვიზიტორები, გაზარდონ შემოსავლები და დაეხმარონ ადგილობრივ ეკონომიკას რეგენერაციაში. არსებობს მზარდი მტკიცებულებები იმისა, რომ მათ შეუძლიათ წვლილი შეიტანონ სოციალურ თანხვედრაში, სამოქალაქო ჩართულობაში, ჯანმრთელობისა და კეთილდღეობის საკითხებში.

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტო მემკვიდრეობის სფეროში სახელმწიფო სტრატეგიის გამტარებელი ორგანოა. იგი ახორციელებს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სახელმწიფო პროგრამას. მის დაქვემდებარებაშია ქვეყანაში არსებული მუზეუმ-ნაკრძალების უმრავლესობა.

დღესდღეობით სააგენტოს მუზეუმ-ნაკრძალებიდან ზემოთ ჩამოთვლილი მიმართულებების განვითარების მხრივ შეიძლება გამოვყოთ უფლისციხის ისტორიულ არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალი, რომელიც რამდენიმე წელია ერთ-ერთი მოწინავე დამთვალიერებლების რაოდენობის მხრივ.

უფლისციხის კლდეში ნაკვეთი ნაქალაქარი ანტიკური ხანის ერთ-ერთი ღირსშესანიშნავი ძეგლია. იგი თითქმის გაგრძელებას კლდოვან ხუროთმოძღვრების იმ ძეგლებისა, რომლებიც გვხვდება მახლობელ ადმოსავლეთში. საქართველოს ტერიტორიაზე სულ სამი კლდეში ნაკვეთი ძეგლია დაცული: უფლისციხე, დავით გარეჯა და ვარძია. ამათგან ყველაზე უძველესი უფლისციხეა.

1979 წელს დაარსდა უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-

ნაკრძალი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილი არტეფაქტები დაცულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმში და უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურულ მუზეუმ ნაკრძალში. (3000-ზე მეტი ექსპონატი). მუზეუმში სადაც წარმოდგენილია მოპოვებული მასალების ექსპოზიცია, აშენდა 2003 წელს. 2008 წლიდან უფლისციხის მუზეუმ-ნაკრძალი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს დაქვემდებარებაშია. 2009 წელს მომზადდა უფლისციხის ისტორიულ-ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალის ტერიტორიაზე არსებული მუზეუმის რეკონსტრუქციისა და კომპლექსის ინფრასტრუქტურის მოწყობის პროექტი. გაჩნდა ახალი არქიტექტურული მოცულობები: საკონფერენციო დარბაზი, ვიზიტორთა ცენტრი, დაცვის შენობა, სუვენირების მაღაზია, კაფე. რეაბილიტაცია ჩაუტარდა არქეოლოგიური ნაშთებისა და სახაბაზოს გადახურვებს, მოეწყო საფეხმავლო გზები და სანიაღვრეები. 2012 წელს უფლისციხის ისტორიისა და აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, სააგენტოს მუზეუმ-ნაკრძალებისა და სამუზეუმო კოლექციების მართვის სამსახურის მიერ მომზადდა მუზეუმის საექსპოზიციო გეგმა, შეირჩა საგამოფენო მასალა-ექსპონატები. საგანგებოდ ამ მუზეუმისთვის მომზადდა ფილმი სახელწოდებით - „უფლისციხე“.

დღეს უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალი საქსკურსიო მარშრუტების ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ძეგლია. იგი ყოველწლიურად მასპინძლობს ასი ათასობით დამთვალიერებელს. ვიზიტორების დიდი რაოდენობა დადებითად აისახება ინსტიტუციის შემოსავალზე, ვინაიდან თავის მხრივ, ფინანსური რესურსები განაპირობებს შემდგომში მუზეუმ-ნაკრძალის განვითარებაზე ორიენტირებული პროექტების მომზადებას და რეალიზებას. პროექტების შემუშავება და განხორციელება კი ხელს უწყობს მუზეუმ-ნაკრძალში საქმიანობის სხვადასხვა მიმართულებების განვითარებას.

უფლისციხის მუზეუმ-ნაკრძალის ერთ-ერთი მთავარი მიზანია, ძეგლის შესწავლა, მისი კვლევა, დაცვა და განვითარება. 2017 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მხარდაჭერით განისაზღვრა მუზეუმ-ნაკრძალის დაცვითი ზონები, რომლის საერთო ფართობი შეადგენდა 60 ჰექტარს. კომპლექსის შემადგენლობაში შევიდა 150 მეტრიანი ღია გვირაბი, ჩრდილოეთით არსებული ნახევარკილომეტრიანი კლდის ქარაფი და იქ არსებული გამოქვაბულების კომპლექსი. დღეისთვის კომპლექსის დაცვითი ზონა შეადგენს 200 ჰექტარს.

2019 წელს უფლისციხის მუზეუმ-ნაკრძალის ტერიტორიაზე, ძეგლის ჩრდილოეთ ნაწილში აღდგა ისტორიული მარანი. კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ხელშეწყობით, კომპანია „უფლისციხის მეურნეობის“ მიერ რესტავრირდა და განახლდა მარნის არქიტექტურული შენობა, სადაც რენოვაციის მეთოდით ფუნქციურად ამოქმედდა მარნის ინტერიერში განთავსებული ქვევრები. აღდგა სამეცნიერო კვლევის შედეგად აღმოჩენილი ვაზის ჰემატიტის სავენახე მეურნეობა, სადაც სახელობითი ნერგები დაირგო. აღდგენილი მარნით უფლისციხის მუზეუმ-ნაკრძალში შეიქმნა ახალი მარშრუტი; რომლის ფარგლებშიც მოხდა ძეგლის მთავარი უბნისა და ცენტრალური გზის განტვირთვა ძლიერი ცვეთისგან. გარდა ამისა, მარნის მარშრუტის შექმნამ უფრო გაამრავალფეროვნა უფლისციხის მუზეუმ-ნაკრძალის მომსახურებები. თავისთავად გაზარდა შემოსავლებიც. ასევე, მნიშვნელოვანია, რომ აქ დასაქმდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლები. რაც შეეხება მომსახურების სხვა სერვისებს, რომლებსაც უფლისციხის მუზეუმ-ნაკრძალი სთავაზობს ვიზიტორებს, მათ შორისაა: გიდის (ექსკურსი მძღოლი), აუდიო გიდის, რადიო გიდისა და ძეგლზე სამგანზომილებიანი იმერსიის¹ 3D მოგზაურობის საშუალება; მათთვის, ვინც სხვადასხვა მიზეზების გამო, ვერ ახერხებს ძეგლზე გადაადგილებას. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალი ერთ-ერთი პირველი მუზეუმია (საქართველოს

1 შენიშვნა-იმერსიული ხელოვნება წარმოადგენს პრეზენტაციის ერთ-ერთ ტექნიკას, რომელიც აფართოვებს რეალობას ან ქმნის ახალს მთელ სივრცეზე ციფრული გამოსახულების განთავსებით. Webster New World Dictionary.

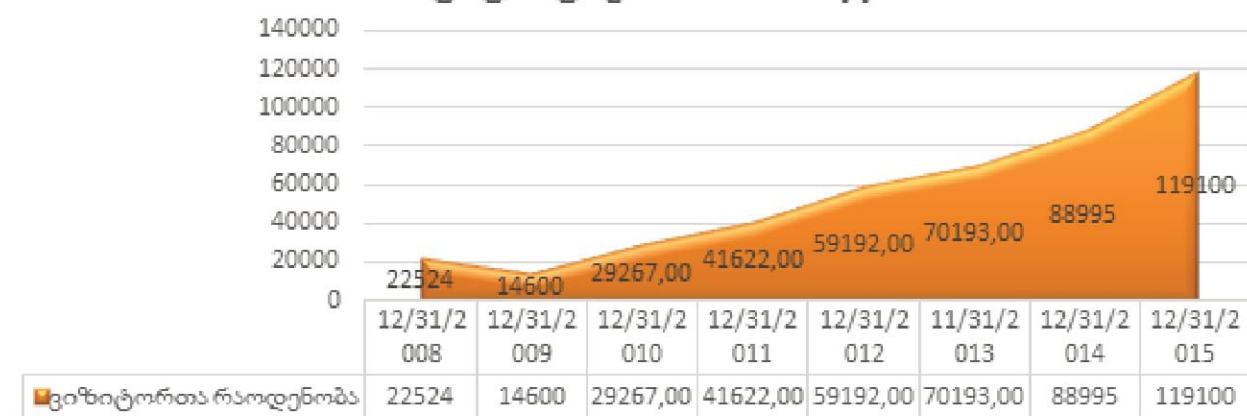
ეროვნული მუზეუმის შემდეგ), სადაც დაინერგა ვირტუალური ტურების ჩატარების პრაქტიკა, ასევე აღსანიშნავია, რომ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაკვეთით, კომპანია VRex-ის მიერ შეიქმნა ქვეყანაში პირველი ინკლუზიური ტურიზმის VR გადაწყვეტა – უფლისციხის მუზეუმის ტერიტორიაზე განთავსდა VR-სტენდი (ვირტუალური რეალობა/Virtual reality, შემოკლ. VR, რომელიც წარმოადგენს ვირტუალურ სამყაროში კომპიუტერული გამოსახულებებით და ხმებით სამყაროს მოდელირების მეთოდს სპეციალური ჩაფხუტის გამოყენებით და რომელიც კომპიუტერთან მიერთებულ მცირე ზომის ეკრანზე სამგანზომილებიან გამოსახულებას ქმნის, ხოლო ყურსასმენებით ხმების მოსმენის შესაძლებლობას იძლევა), რომლის საშუალებით შშმ პირებს და გადაადგილების უნარშეზღუდულ ვიზიტორებს ძეგლის დათვალიერება შეუძლიათ.

2017-2020 წლების განმავლობაში წარმატებით განხორციელდა უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალის ინფრასტრუქტურის სრული რეაბილიტაციის მაშტაბური პროექტი. უფლისციხის მუზეუმ-ნაკრძალის ინფრასტრუქტურული პროექტები; მუზეუმ-ნაკრძალის განვითარებასთან ერთად, ქმნის შესაძლებლობას ადგილობრივი საზოგადოების დასაქმებისთვის, რაც მუზეუმ-ნაკრძალისთვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებას წარმოადგენს. 2013 წლიდან მუზეუმ-ნაკრძალში წარმატებით დაინერგა მოხალისეობის პრაქტიკა, შეიქმნა არაერთი შემეცნებითი და საგანმანათლებლო პროექტი და პროგრამები სხვადასხვა ასაკის მოხალისეთა ჩართულობით. მათ შორის იყო პროექტი: „ამბები უხუცესებისგან“, რომელიც შემუშავდა პროექტის ფარგლებში: „ჩაერთე კულტურაში - პოლონურ-ქართული თანამშრომლობა“. პროექტში ჩართული იყვნენ ადგილობრივი სკოლის მოსწავლეები და მოხუცები. პროექტის ერთ-ერთი მიზანი იყო უფლისციხის ძეგლის დასავლეთით მდებარე, ძველი ნასოფლარის ისტორიის გაცოცხლება, მისი კვლევა და შესწავლა, არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების (ძველი წეს-ჩვეულებები, ტრადიციები, თამაშები და სხვა) გამოვლენა იმ მოხუცების დახმარებით, ვინც იქ დაიბადნენ, გაიზარდნენ და ფლობდნენ საინტერესო ინფორმაციებს. ასევე, საზოგადოების, განსაკუთრებით ახალგაზრდების ინტერესის გაზრდა თავიანთი კუთხის მატერიალური და არამატერიალური მემკვიდრეობის მიმართ. პროექტის დასასრულს უფლისციხის მუზეუმ-ნაკრძალში მოეწყო გამოფენა „კინო-ფოტო-უფლისციხე“; სადაც წარმოდგენილი იყო პროექტის ფარგლებში მოძიებული; უფლისციხეში გადაღებული ფილმების უნიკალური კადრები. (უფლისციხის ძეგლის დასავლეთით მდებარეობს ძველი ნასოფლარი უფლისციხე, სადაც მოსახლეობა ცხოვრობდა მე-20 საუკუნის 70-იან წლებამდე, აქ გადაღებულია არაერთი ქართული ფილმი „მაგდანას ლურჯა“, „კეთილი ადამიანები“, „ფიროსმანი“, „მაია წყნეთელი“ და სხვა).

პროექტის მნიშვნელოვანი შედეგია ასევე ის ფაქტი, რომ ცხადად გამოიკვეთა მუზეუმ-ნაკრძალის სოციალური როლის მნიშვნელობა ადგილობრივი თემის განვითარებისა და კეთილდღეობისთვის. მსგავსი პროექტები სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია ყველა ასაკის და განსაკუთრებით ხანდაზმული ადამიანებისათვის; მათი, როგორც მოხალისეების ჩართულობა სამუზეუმო საქმიანობაში, რითაც მუზეუმი ერთგვარად ეხმარება მათ ცხოვრების გახალისებაში, ხოლო მათი გამოცდილების გაზიარება მოხალისეობრივი გზით, მუზეუმს ახალი მიზნების დასახვის და განვითარების შესაძლებლობას აძლევს.

უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალის განვითარების კონცეფციაში დაგეგმილია სოფელ უფლისციხის, „ნასოფლარის“ რეაბილიტაცია, მისი გაცოცხლება შესაბამისი ინფრასტრუქტურის მოწყობით. სოფელ უფლისციხის გაცოცხლებით მოხდება მისი, როგორც კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის გადარჩენა. გარდა ამისა, პროექტის „ამბები უხუცესებისგან“ ფარგლებში გამოვლენილი ფილმების საინტერესოდ ინტერპრეტირებით აღდგენილი სოფელი მიმზიდველი

სტატისტიკა 2008-2015წწ

იქნება, როგორც ტურისტული თვალსაზრისით, ასევე, მაგალითად, კინოინდუსტრიით დაინტერესებულთათვის.

ინტერპრეტაციის სხვადასხვა მეთოდების გამოყენებით: მულტიმედიური, ციფრული ტექნოლოგიები, დოკუმენტური მასალის პრეზენტაციით, სხვადასხვა თემატიკის გამოფენები, კულტურულ-საგანმანათლებლო პროგრამები, რომელიც გათვლილია ყველა ასაკის და კატეგორიის დამთვალიერებლისათვის, კომფორტული გარემოს შექმნისაკენ მიმართული დამატებითი სერვისებია, რომლებიც ქმნის უფლისციხის ძეგლის განსხვავებულობისა და მიმზიდველობის აღქმის შესაძლებლობას.

უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურულ მუზეუმ-ნაკრძალში არსებული, არქიტექტურული კომპლექსის სრულყოფილად ათვისებისათვის სათანადო ინფრასტრუქტურის მოწყობით, მაგალითად სათანადო განათებით, შესაძლებელი გახდა ობიექტის ხასიათის წარმოჩენა, მისი სივრცისა და პროპორციების მაქსიმალური ათვისება. შედეგად შეიქმნა კულტურულ-საგანმანათლებლო ღონისძიებების განვითარებისათვის, სრულიად ახალი პერსპექტივები.

დასკვნა - როგორც ცნობილია, ყველა განვითარებული თუ განვითარებადი სახელმწიფოს ერთ-ერთი მთავარ საზრუნავს წარმოადგენს კულტურული მემკვიდრეობის, მათ შორის მუზეუმ-ნაკრძალებისა და კულტურული ლანდშაფტების დაცვა და მდგრადი განვითარება, რაც დღეს თანამედროვე მსოფლიოს საყურადღებო გამოწვევას წარმოადგენს.

ზოგადად, მუზეუმ-ნაკრძალების დაცვის, მართვის და სტრატეგიული განვითარების საკითხები საჭიროებს კომპლექსურ მიდგომებს. მუზეუმ-ნაკრძალების სწორი მენეჯმენტის საშუალებით შესაძლებელია ხელი შეეწყოს:

- კულტურული და ისტორიული მნიშვნელობის მქონე საიტების დაცვის გაძლიერებას;
- მუნიციპალიტეტში მემკვიდრეობის დაცვის და საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა ასპექტებს შორის ისეთი კავშირების შექმნას, როგორიცაა განათლება, კულტურა ან ეკონომიკურ ზრდას;
- სამუშაო ადგილების შექმნას ისეთ სექტორებში, რომლებსაც პირდაპირი და არაპირდაპირი კავშირი აქვთ მემკვიდრეობასთან, მაგალითად ტურიზმთან, კულტურასთან ან ტრადიციულ სოფლის მეურნეობასთან;
- კულტურული მემკვიდრეობის ფარგლებში, მუნიციპალიტეტის პოლიტიკური, სტრატეგიული და მმართველი როლის გაძლიერება;
- საზოგადოებასთან კავშირების და სოციალური ინტეგრაციის გაძლიერება;
- ადგილობრივი თემისთვის ხელშესახები სოციალური და ეკონომიკური სარგებლის მომტანი სპეციალური პროგრამების შემუშავებას მემკვიდრეობის

მეგლებსა და ისტორიულ გარემოზე დაყრდნობით.

- კულტურული მემკვიდრეობის მნიშვნელობის შესახებ საზოგადოებრივი ცნობიერების ამაღლება: ყველასთვის ნათელი უნდა იყოს, რატომ და როგორ უნდა მოვუაროთ მემკვიდრეობას, რა შეიძლება მოგვითხროს ამა თუ იმ მეგლმა და რა შეიძლება შეგვძინოს მისმა მოვლა-პატრონობამ;

- ადგილობრივი თემის დახმარებას და ხელშეწყობას საკუთარი ისტორიის გაცნობასა და მემკვიდრეობის მომავალ თაობებზე გადაცემაში;

- კულტურულ მემკვიდრეობასთან დაკავშირებულ საკითხებზე საზოგადოების წვდომა: ხელმისაწვდომობის გარეშე ვერ განხორციელდება მუზეუმ-ნაკრძალის სოციალური ფუნქცია;

მიზანშეწონილი იქნებოდა ქვეყანაში არსებულმა სხვა მუზეუმ-ნაკრძალებმაც გაიზიარონ უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალის გამოცდილება, შეიმუშაონ საკუთარი განვითარების სტრატეგიული გეგმა და გაითავისონ ინსტიტუციის სოციოკულტურული როლი, ვინაიდან დღეს მუზეუმების განვითარებისთვის პრინციპული მნიშვნელობა აქვს მოდერნიზაციის სოციალურ ასპექტს ანუ მართვის ახალი მეთოდების ათვისებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ქარაია ი., სახვითი ხელოვნების გამოფენების ინტერპრეტაცია თანამედროვე მუზეუმებში, ჟურნალი „აკადემია“, #5, თბილისის სამხატვრო აკადემიის გამოცემა, ISSN 1512-0899, თბილისი, 2016-2017. გვ. 127-135

2. ქარაია ი., მულტიმედიური ტექნოლოგიები მუზეუმში, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „კულტურა და ხელოვნება თანამედროვეობის კონტექსტში“, კონფერენციის მასალები, ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ISBN 978-9941-9519-0-9, 2019, გვ. 395-402

3. დოლიძე ი., „განახლებული მუზეუმი და ახალი ექსპოზიცია უფლისციხეში“, ძველი ხელოვნება დღეს : საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო; საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტრო. - თბილისი, 2014. გვ. 22.

4. დოლიძე ი., “მუზეუმ-ნაკრძალების მართვის ძირითადი საკითხები და თანამედროვე გამოწვევები“, „მუზეუმი და კულტურული მემკვიდრეობა“, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო; საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტრო. თბილისი, 2014

5. კულტურული მემკვიდრეობის დამცველის გზამკვლევი, „ლურჯი ფარის“ საქართველოს ეროვნული კომიტეტი, 2017; ISBN: 978-9941-0-9619-8

6. ლორდი ბ., ლორდი გ. „სამუზეუმო საქმის მენეჯმენტი“, საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს გამოცემა. თბ., 2006,

7. საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის პოლიტიკა, ICOMOS საქართველო, 2014

8. Steiss A.W, Strategic Management and Organizational Decision-Making, Heath, Lexington, MA, D.C., 1985, p.9

9. Denning R., Southern New Hampshire University, New Hampshire, United States- From “Cabinets of Curiosities” to Decolonization: A Crash Course in Museum Studies-page 31. Jeffrey S. Harrison, Jay B. Barney, R. Edward Freeman, Robert A. Phillips - The Cambridge Handbook of Stakeholder Theory-edited by -p.110;111

10. Bryson J.M., Strategic planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement, Jossey-Bass, San Francisco, 2nd ed., 1995, p. 4-5.

მუზეუმი და გავლენა ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაზე

The museum and its impact on our daily lives

ლანა ბურკაძე

არქეოლოგიის აკადემიური დოქტორი

Lana Burkadze

PHD student, Batumi Shota Rustaveli State University

აბსტრაქტი - მუზეუმი დიდ როლს არულებს ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში. კოვიდ პანდემიამ, დიდი გავლენა და ამავედროულად დიდი გარდატეხა მოახდინა მუზეუმებსა და მათი დამთვალიერებლებზე. ქვემოთ მოცემულ სტატიაში განხილულია სხვადასხვა პროგრამები და შესაძლებლობები, რომლის ფარგლებშიც ჩვენ შეგვიძლია მუზეუმები და კულტურული სივრცეები ვაქციოთ მეტად მიმზიდველ და შემეცნებით გარემოდ.

საკვანძო სიტყვები - კულტურა, მუზეუმი, პროგრამები, ადაპტირება.

Abstract - Culture, including the museum, plays a big role in our development, in our formation, in our daily life. Before the pandemic we probably could not feel how much cultural impact had on us, and the pandemic showed us that our lives are unimaginable without cultural events and museums.

Key words - Culture, Museum, Programs, Adaptation.

პანდემიური სიტუაციებიდან (COV-19) გამომდინარე მუზეუმებმა შეცვალეს მუშაობის ფორმები. კულტურის სფერო დიდი გამოწვევის წინაშე დადგა, უნდა მომხდარიყო ცვლილება, რითაც მუზეუმის თანამშრომლებს მიეცემოდათ დამთვალიერებლისთვის კოლექციების ნახვის საშუალება. ყურადღება მინდა გავამახვილო მოზარდებზე, რომლებიც იღებენ საკმაო ინფორმაციას საგამოფენო სივრცეში არსებული ექსპონატების შესახებ. მათთვის მომზადდა არაერთი ონლაინ გამოფენა და სხვადასხვა აქტივობები. მნიშვნელოვანი და ხაზგასასმელია, ისეთი პროგრამები, რომელიც ორიენტირებულია სხვადასხვა და შერეული ასაკობრივი ჯგუფებისთვისაც (მაგალითისთვის განკუთვნილია: მხოლოდ ერთი ასაკის ბავშვებისთვის, ბებია-ბაბუებისთვის და შვილიშვილებისთვის, ოჯახებისთვის, მხოლოდ მოზარდებისთვის და ა.შ).

უმნიშვნელოვანეს საკითხს წარმოადგენს გიდები, რომლებიც მუშაობენ ბავშვებთან, მათ შექმნილი აქვთ სხვადასხვა პროგრამები კონკრეტული ასაკობრივი ჯგუფებისთვის, რადგან ის ტერმინოლოგია, რომელსაც გიდებისთვის ვიყენებთ შესაძლებელია არ იყოს გასაგები მოზარდებისთვის, ამავედროულად განსაზღვრულია დროის კონტროლი, რომ ბავშვისთვის არ იყოს მოსაბეზრებელი და დამღლელი. თითოეული პროგრამა არის ინფორმაციული და საინტერესო. ასევე, შეიცვალა დამოკიდებულება შშმ შესაძლებლობების მქონე პირებისთვის. მათი ჩართულობა კულტურულ აქტივობებში ძალიან მნიშვნელოვანია, რაც ერთგვარად წარმოადგენს მათი საზგადოებაში ადაპტირების ერთ-ერთ საშუალებას. მათთვის სათანადოდ აღიჭურვა საგამოფენო სივრცეები. ამავედროულად მსოფლიოს წამყვანმა მუზეუმებმა გადაამზადეს თავიანთი გიდები ყრუ, უსინათლო პირებისათვის, რომელიც ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს. მნიშვნელოვანია აუტიზმის სპექტრის მქონე ბავშვებისათვის განკუთვნილი, ინდივიდუალურ შესაძლებლობებზე მორგებული პროგრამები. ბავშვები ჩართულები არიან ყველა აქტივობებში რაც დადებითად

აისახება მათ განვითარებაზე¹.

შემდეგი საკითხი, რომელსაც მინდა შევეხო ეს არის მუზეუმი, კონკრეტულად საგამოფენო სივრცე და მოსასვენებელი ადგილები. გარდა საგამოფენო სივრცეებისა აუცილებელია დამთვალიერებლისთვის მუზეუმი იქცეს გასართობ და მოსასვენებელ ადგილად. მაგალითისთვის ავიღებ კაფეებს, საგანამანათლებლო სივრცეებს და ბიბლიოთეკებს. ადგილები, რომლებიც იქცა ადამიანების შეკრებისა და დასვენების შესაძლებლობად, ალბათ მსგავს ჩამონათვალში ლუვრისა და აკროპოლისის მუზეუმებიც საკმარისია².

თითოეული საკითხი, რომელიც ზემოთ განვიხილე წარმოადგენს ერთ-ერთ უმთავრეს და მნიშვნელოვან ხედავას, რაც მუზეუმს უნდა გააჩნდეს და ზუსტად მსგავსი მიდგომა აახლოებს საზოგადოებას მუზეუმთან: ბავშვები რომლებიც ძალიან პატარა ასაკიდან იწყებენ მუზეუმში სიარულს და ერთვებიან სხვადასხვა აქტივობებსა თუ პროგრამებში იღებენ საინტერესო შემეცნებით ინფორმაციას. შშმ პირებისთვის მუზეუმი არის სივრცე დაბრკოლებების გარეშე, სივრცე სადაც თავს გრძნობენ კომფორტულად, დაცულად და თავდაჯერებულად.

დასკვნა

როგორც სტატიაში ავღნიშნე, კულტურას და მუზეუმს დიდი როლი აქვს ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ჩვენი და მომავალი თაობის განვითარებაში. შესაბამისად ჩვენი ვალია, რომ მუზეუმი გავხადოთ მეტად ადაპტირებული და მორგებული ნებისმიერი თაობისა და გემოვნების ადამიანისთვის, რათა მათთვის მუზეუმი იქცეს მათი ყოველდღიურობის ნაწილად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. <https://www.mnw.art.pl/edukacja/>
2. <https://polin.pl/en/education>
3. 10 Accessible Art and Museum Experiences for People who are Blind or have Low Vision, <https://www.bemyeyes.com/blog/10-accessible-art-and-museum-experiences>
4. Making the Museum Autism Friendly – Best Practice from Around the World, <https://www.museumnext.com/article/making-the-museum-autism-friendly/>
5. <https://www.theacropolismuseum.gr/en/restaurant>

1 <https://www.museumnext.com/article/making-the-museum-autism-friendly/>

2 <https://www.theacropolismuseum.gr/en/restaurant>

ISBN 994184698-7

